

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

Ex. A

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955:25

Finansdepartementet

Penningvärdeundersökningen: Del II

**FINANSPOLITIKENS
EKONOMISKA TEORI**

Av

BENT HANSEN

Stockholm 1955

Statens offentliga utredningar 1955

Kronologisk förteckning

1. Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. Kihlström. 160 s. **Jo.**
2. Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. Idun. 289 s. **H.**
- 3 o. 4. Nordiska post- och teletaxor. Idun. 37 s. **U.**
5. Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. Marcus. 101 s. **Jo.**
6. Vattenvården. Heggström. 133 s. **Jo.**
7. Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. Berlingska Boktryckeriet, Lund. 402 s. **Jo.**
8. Tvätt. Kihlström. 368 s. **S.**
9. Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. Marcus. 181 s. **Fi.**
10. Vidlyftiga rättegångar. Norstedt. 72 s. **Ju.**
11. Psykologisk utbildning och forskning. Idun. 324 s. **E.**
12. Rationalisering av sjukhusdriften. Kihlström. 283 s. **I.**
13. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. Av B. Metelius. Idun. 245 s. **Fi.**
14. Yrkesskolans handelsundervisning m. m. Marcus. 489 s. **E.**
15. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. Kihlström. 47 s. **K.**
16. Pris och prestation i handeln. Idun. 478 s. **H.**
17. Sekretessen vid förundersökning i brottmål. Kihlström. 92 s. **I.**
18. Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. Victor Peterson. 105 s. **I.**
19. Administrativt rättsskydd. Kihlström. 104 s. **Ju.**
20. Det döva barnets språk- och talutveckling. Idun. 88 s., 2 pl. **E.**
21. Tekniska skoltbildningen. Idun. 592 s. **E.**
22. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. Kihlström. 60 s. **K.**
23. Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företag som driva yrkesmässig trafik med omnibus. Katalog och Tidskriftstryck. 142 s. **K.**
24. Ny bagerlag. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. Beckman. 48 s. **S.**
25. Finanspolitikens ekonomiska teori. Av B. Hansen. Almqvist & Wiksell. Uppsala. 403 s. **Fi.**

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955:25

Finansdepartementet

Penningvärdeundersökningen: Del II

FINANSPOLITIKENS
EKONOMISKA TEORI

AV

BENT HANSEN

UPPSALA 1955

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

STATION OF THE UNIVERSITY OF HELSINKI

LIBRARY

Publications of the University of Helsinki

FINNISH ECONOMIC THEORY

BY
J. H. H. H.

Published by the University of Helsinki
1950

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	SIDA
Missiv	9
Introduktion	11

DEL I

ALLMÄN FINANSTEORI

Problem och metoder

KAPITEL

I. Mål och medel i ekonomisk politik	23
1. Ett modell-tekniskt problem	23
2. En abstrakt modell	23
3. Definitioner på begreppen mål och medel	25
4. Preliminära resonemang om sambanden mellan mål och medel	26
5. Antal mål och antal medel	28
6. Målindex	30
7. Betydelsen av modellstrukturen exemplifierad	31
8. Exkurs om begreppet kausal ordning och sambanden mellan mål och medel	39
9. Uttryckssättet »målen strider mot varandra»	41
10. Sammanfattande konklusioner	44
Post scriptum till Kapitel I.	45
II. Finanspolitikens medel	46
1. Inledande synpunkter	46
2. Finanspolitik och penningpolitik	46
3. Det offentliga finanspolitiska handlingsparametrar — aprioriska överväganden	49
4. Finanspolitikens verkningar	53
5. Sammanfattning	55
III. Om budgetens balans	56
1. Traditionella synpunkter	56
2. Två budgetrelationer	57
3. Budgetbalansen är icke ett finanspolitiskt medel	58
4. Budgetbalansen, ett indicium på finanspolitikens verkningar?	62
5. Några i praxis förekommande budgetbalansbegrepp	66
6. Finanspolitiken och den privata sektorns likviditet	69
7. Betydelsen av budgetens karaktär av kassabudget	72
8. »Sunda finanser» och »interventionistisk» finanspolitik	72
9. Konkluderande synpunkter	76

KAPITEL	SIDA
IV. Budgeten och det ekonomiska förloppet	77
1. Växelverkan mellan budgeten och samhällsekonomin	77
2. Budgetens ex ante och ex post	78
3. Ex ante budgeten och finanspolitikens verkningar	79
4. Ex post budgeten och finanspolitikens verkningar	84
5. Budgetens betydelse för skillnaden mellan investering och sparande	87
6. Budgeten som stabilisator	88
7. Automatisk självfinansiering	92
8. Konklusioner	95
V. Om incidens	97
1. Den neo-klassiska incidensläran	97
2. Incidensbegreppet	99
3. Den generella incidensteorin	100
4. Incidensteoretiska frågeställningar	101
VI. En klassifikation av finanspolitikens medel	107
1. De ekonomiska modellerna som efterfråge-utbuds-schema	107
2. Offentlig prispolitik	108
3. Det offentliga efterfrågan och utbud	109
4. Indirekt offentlig påverkan av efterfrågan och utbud	111
5. Påverkan av företagens kostnader	112
6. Verkan på organisationernas handlande	113
7. Det offentliga lånepolitik	114
8. Deklarationer och förväntningar	117
9. Sammanfattning	117

DEL II

MIKROEKONOMISK FINANSTEORI

Finanspolitikens betydelse för hushållens, företagens och organisationernas beteende

VII. Hushållens planering	121
1. Hushållet som planeringsenhet	121
2. Hushållens planering av konsumtion och sparande	122
3. Geometrisk framställning av den intertemporala teorin för inkomstanvändningen	125
4. Räntans betydelse för konsumtion och sparande	129
5. Allmän intertemporal teori för hushållens inkomstanvändning — sparmålen	132

VIII. Skatternas verkningar på hushållens konsumtions- och sparplaner	138
1. Problemen	138
2. Jämförelsegrunderna	139
3. Inkomstskattens verkningar på planerad konsumtion och sparande	141
4. Den allmänna konsumtionsskattens verkningar på planerad konsumtion och sparande	143
5. En jämförelse mellan inkomst- och konsumtionsskattens verkningar på hushållens planerade konsumtion och sparande	147
6. Om skattetrycket	150
7. Skatter och ränta som konsumtionsbegränsande medel	155
8. Det allmänna fallet: Skatternas verkningar på konsumtion och sparande	156
9. Skatterna i konsumtionsfunktionen	161
IX. Andra synpunkter på finanspolitikens betydelse för hushållens planering	165
1. De finanspolitiska parametrarnas mångfald	165
2. Tjänstemannalöner, direkta subventioner o. d.	166
3. Skatter på förmögenhet	166
4. Arvs- och kvarlåtenskapsskatter	169
5. Socialförsäkringens betydelse	170
6. Skatteprogressionens betydelse	171
7. Offentlig konsumtion	174
8. Finanspolitikens betydelse för arbetsutbudet	175
9. En kritisk återblick på kapitlen VII till IX	178
X. Finanspolitikens betydelse för företagens planering	183
1. Inledande anmärkningar	183
2. Teorin för företagets planering. Kortfattad översikt	183
3. Råvaruskattens betydelse för efterfrågan på faktorer och utbudet av färdigvaror	186
4. Finanspolitikens betydelse för pris- och produktionspolitik hos företag med givna anläggningar	187
(i) Monopolfallet	
(ii) Frikonkurrensfallet	
(iii) Mellan monopol och fri konkurrens	
(iv) Den icke-marginalistiska prisbildningen	
5. Företagens vinstdisposition	193
6. Företagens investeringar	196
7. Företagsbildningen	200
8. Sammanfattning	200
XI. Organisationernas reaktioner på finanspolitiken. Några enkla funderingar	201

DEL III

MAKROEKONOMISK FINANSTEORI

Finanspolitiken vid
full sysselsättning och stabilt penningvärde

KAPITEL		SIDA
XII. Stabilt penningvärde och full sysselsättning		207
1. Målen definition är ett politiskt problem		207
2. Stabilt penningvärde som finanspolitiskt program		207
3. Full sysselsättning som finanspolitiskt program		215
4. Sammanfattande anmärkningar		218
XIII. Neutrala finanspolitiska ingrepp		219
1. Målen full sysselsättning och stabilt penningvärde som band på det offentliga handlingsfrihet		219
2. Finansteoretisk modell för ett slutet samhälle		220
(i) Statisk korttidsmodell		
(ii) Några anmärkningar om de indirekta skatternas, inkomstskattens och räntans plats i modellen		
3. Offentliga köp av arbetskraft		230
(i) Oförändrad konsumtionsvaruproduktion		
(ii) Oförändrad kapitalvaruproduktion		
(iii) Dynamiska korttidsöverbäganden		
(iv) Andra komplikationer		
4. Offentliga köp av konsumtionsvaror		240
5. Offentliga köp av kapitalvaror		242
6. Förändringar av penninglönen för offentligt anställda		243
7. Incidensteoretiska synpunkter		243
8. Avslutande anmärkningar		244
XIV. Direkt contra indirekt beskattning		246
1. Direkta och indirekta skatter i den finanspolitiska debatten		246
2. Preliminära resonemang rörande verkningarna av en omläggning av beskattningen från direkta till indirekta skatter		247
3. En skattereform som inte påverkar inkomstfördelningen		250
4. Skattereformens verkningar på incitamenten		253
5. Skatteomläggning med ökad olikhet i inkomstfördelningen		256
6. Nettoskatt — bruttoskatt		257
7. Sammanfattning och konklusioner		262
XV. Finanspolitiken vid inhemska störningar		263
1. Inhemska störningar		263
2. Spontana produktivitetsförändringar		264
(i) Ökning av arbetets gränsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin		

(ii) Ökning av genomsnittsproduktiviteten inom konsumtionsvaru- industrin	
(iii) Ökning av arbetets gränsproduktivitet inom kapitalvaruindustrin	
(iv) Ökning av genomsnittsproduktiviteten inom kapitalvaruindu- strin	
(v) Sammanfattning. Fallet med s. k. likformig produktivitets- höjning	
3. Spontana efterfrågeförändringar	276
(i) Förändring av konsumtionsvaruefterfrågan	
(ii) Förändring av kapitalvaruefterfrågan	
4. Spontana lagerförändringar	277
5. Spontana förändringar av arbetsutbudet	279
(i) Oförändrad konsumtionsvaruproduktion	
(ii) Oförändrad kapitalvaruproduktion	
XVI. Finanspolitiska långtidsproblem	281
1. Dynamiska långtidsfaktorer	281
2. Realkapitalets förändringar	282
3. Den privata sektorns förmögenhet och likviditet	283
4. Målsättning och åtgärder på kort och lång sikt	285
5. Långtidsproblem I: Successiva en-period mål och kortsiktiga åtgärder	287
6. Långtidsproblem II: Successiva en-period mål och långsik- tiga åtgärder	289
7. Långtidsproblem III: Fler-period mål	294
8. Modell och periodlängd	295
XVII. Finanspolitik och lönepolitik	296
1. Penninglönen i det ekonomiska systemet	296
2. Spontana förändringar av penninglönen	297
(i) Generell lönehöjning inom privata företag	
(ii) Partiella lönehöjningar	
3. Penninglöneförändringar som ekonomiskt-politiskt medel	303
4. Den ekonomiska politiken och »utrymmet för lönehöjningar»	305
(i) Första exemplet	
(ii) Andra exemplet	
(iii) Tredje exemplet	
(iv) Jämförelse mellan andra och tredje exemplet	
5. Orsaker till penninglönens förändringar	311
6. Arbetsmarknadsjämvikt och full sysselsättning på en homo- gen arbetsmarknad	312
7. »Jämvikt» och full sysselsättning på en heterogen arbetsmark- nad	317
8. Lönereglering enligt konsumtionsprisindex	324

9. Finanspolitik, levnadsstandard, inkomstfördelning och lönerörelser: Ett förslag till indirekt »styrning» av penninglönen	325
10. Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen	338
11. Sammanfattning	346
<i>Exkurs Om nationalbudget och lönehöjningsutrymme</i>	<i>347</i>
1. Nationalbudgeten som »meteorologisk» prognos	348
2. Nationalbudgeten som »ingenjörsmässig» prognos.	349
3. Nationalbudgeten som ren målsättning	351
4. Nationalbudgeten som blandad målsättning och prognos.	353
5. Köpkraftsoverskottets eliminering som uttryck för »samhälls-ekonomisk balans»	353
XVIII. Synpunkter på finanspolitik och utrikeshandel	356
1. Inledande anmärkningar	356
2. Ett illustrerande exempel	358
3. Modell för ett extremt öppet samhälle	360
4. Rangordningen mellan valuta-, finans- och kreditpolitiken	365
5. Inhemska störningar. Jämförelse med de föregående kapitlens resultat	367
6. Störningar från utlandet	372
(i) Proportionella förändringar av världsmarknadspriserna	
(ii) Höjning av världsmarknadens konsumtionsvarupriser	
(iii) Höjning av världsmarknadens kapitalvarupriser	
(iv) »Minsta medlens princip»	
7. Supplerande synpunkter på det extremt öppna samhället	376
(i) Prusbildningen på världsmarknaden	
(ii) Exportens och importens bestämningsgrunder. Råvaruimport	
(iii) Produktionsskatt och omsättningsskatt	
(iv) Ränteförändringar och kreditrestriktioner	
(v) Medlens rangordning — än en gång	
8. Mellan det slutna och det extremt öppna samhället: Hemmamarknadsva- rornas betydelse	385
9. Internationella gränser för den inhemska politiken	390
10. Avslutande anmärkningar	391
XIX. Full sysselsättning och stabilt penningvärde i en värld av osäkerhet	392
1. Problemen	392
2. Osäkra kunskaper om samhällsekonomin s funktionssätt	393
3. Osäkra kunskaper om samhällsekonomin s yttre villkor	397
4. Samhällsekonomin s »stabilitet»	401
5. Sammanfattning	403

*Till Herr Statsrådet och Chefen för
Kungl. Finansdepartementet*

1951 års penningvärdeundersökning får härmed vördsamt överlämna den andra av sina delstudier, som ger en teoretisk behandling av möjligheterna att använda finanspolitiska medel vid stabiliseringen av penningvärdet i ett samhälle med full sysselsättning.

Utredningen har verkställts av docent Bent Hansen, vilken tillkallats såsom utredningsman genom beslut av chefen för finansdepartementet den 9 november 1951.

Fil. mag. Maj Sahlin har språkgranskat manuskriptet. Diagrammen har ritats av herr Wladimir Tiit. Fru Brita Johansson och fil. kand. Östen Johansson har biträtt med korrekturgranskningen.

Stockholm den 15 juni 1955.

För penningvärdeundersökningen
Erik Lundberg

INTRODUKTION

Innehåll och resultat

Detta arbete handlar om finanspolitikens ekonomiska verkningar, och dess konkreta uppgift är att bidra till en värdering av finanspolitikens användningsmöjligheter vid etableringen av ett stabilt penningvärde vid full sysselsättning. Två omständigheter har föranlett mig att förse det med en speciell introduktion. Dels har jag känt ett behov av att redovisa de allmänna tankegångar, som har varit bestämmande för min uppläggning av behandlingen av finanspolitikens ekonomiska teori; härigenom förklaras hela arbetets plan. Hur naturlig, kanske t. o. m. självklar, uppläggningsen än må te sig, så tror jag ändå, att den skiljer sig avsevärt från, vad som är vanligt inom den finansvetenskapliga litteraturen, och att den därför tarvar' närmare förklaring. Vidare har arbetets omfång blivit så stort, att det förefaller naturligt att underlätta läsningen och främja översiktligheten genom att här ge en kortfattad synopsis över dess innehåll och resultat.

Tar man del av den existerande — till omfånget mycket betydande — finansvetenskapliga litteraturen, inser man snart, att dess ämnen sönderfaller i tre mer eller mindre skarpt avgränsade områden. Ett område, som speciellt odlats inom den äldre litteraturen, är av normativ natur och omfattar problem som beskattningsprinciper, rättviseproblem o. d.; till samma område kan man också räkna den välfärdsteoretiska diskussionen rörande de offentliga finansernas omfattning och inriktning. Denna sida av finansvetenskapen tas inte upp till behandling här. Ett annat område, till vilket också den äldre litteraturen levererat de väsentligaste bidragen, omfattar problem i samband med de mikroekonomiska verkningarna av speciella finanspolitiska åtgärder. Karakteristiskt är, att man här ofta söker isolera verkningarna på speciella marknader av isolerade finansiella ingrepp; incidensläran utgör en betydande del av detta område. Överhuvudtaget skulle man kunna säga, att denna del av den finansvetenskapliga litteraturen sysselsätter sig med finanspolitikens verkan på de ekonomiska subjektens planering och konsekvenserna härav på isolerade marknader. Det tredje området, som främst behandlats av den nyare finanslitteraturen — från och med slutet av 20-talet — täcker, vad man skulle kunna kalla finanspolitikens totala, makroekonomiska verkningar, verkningarna på nationalinkomst, sysselsättning, prisnivå, sparande, investering, betalningsbalans, etc.; kort sagt finanspolitikens konjunkturmässiga verkningar. Den litteratur, som behandlat detta tredje område, har som regel föga intresserat sig för det andra områdets problem. Dessa två områden har en författare sökt karakterisera med

uttrycken: finanspolitikens diskriminerande verkningar (det andra området) och finanspolitikens cirkulatoriska verkningar (det tredje området). Det är mot dessa verkningar vi riktar vårt huvudintresse. De ger oss möjlighet att avgöra, huruvida finanspolitiken kan hindra avvikelser från den önskvärda prisnivån och sysselsättningen.

En fullständig och uttömmande analys av alla verkningarna av en viss budgetpolitisk åtgärd är uppenbarligen möjlig, endast om man förfogar över en modell, som med tillräcklig approximation beskriver det ekonomiska systemet. Hade man en dylik modell — en Laplace's »världsformel» — som redovisar alla ekonomiska storheter och alla samband mellan dessa samt alla krafter, som kan påverka det ekonomiska systemet utifrån, vore analysen av verkningarna av budgetpolitiska åtgärder en fråga om rent mekaniskt räknande. Det förhåller sig emellertid så, att vi inte till förfogande har någon konkret modell, som ens med någorlunda rimlig approximation kan sägas beskriva vårt ekonomiska samhälle. Det totala misslyckandet av en rad mycket pretentiösa prognosförsök för efterkrigstidens ekonomiska utveckling visar detta med all önskvärd tydlighet. Man får därför vara ytterst varsam med att på vår vetenskaps nuvarande nivå uppställa en modell och med den som utgångspunkt komma fram till vissa verkningar av budgetpolitiken och sedan presentera detta som en tillfredsställande och uttömmande beskrivning av verkligheten. Härmed skall dock inte vara sagt, att inte en behandling av dylika för något speciellt ändamål konstruerade modeller kan vara nyttig, dels för att avslöja bristen på generalitet hos eventuella påståenden om de ekonomiska sammanhangen, och dels för att demonstrera hur dessa sammanhang kan tänkas fungera; men den roll dessa modeller då spelar blir tydligen vida mera blygsam, än den roll »världsformeln» tilltänkes.

Målet för finansvetenskapen måste emellertid uppenbarligen vara att komma fram till en modell av samhällsekonomin, som med rimlig approximation kan ge upplysning om finanspolitikens verkningar. Det är klart att man också så småningom kommer dit, även om själva det faktum, att samhällsstrukturen och även de ekonomiska subjektens reaktionssätt ständigt förändras, naturligtvis försvårar uppnåendet av detta mål så till vida, som härmed den »riktiga» modellen också ständigt förändras. Det torde därför vara en mycket angelägen uppgift att studera, hur man överhuvudtaget skall bygga upp modeller, som från de offentliga finansernas synpunkt kan anses realistiska. De två första delarna av detta arbete ägnas helt åt denna vanskliga och mycket omfattande uppgift. Det torde vara onödigt att framhålla, att uppgiften inte härmed har fått någon fullständig och definitiv lösning — långtifrån.

Är det nu emellertid så, att vi inte har tillgång till någon modell, som med rimlig approximation beskriver det svenska samhällets ekonomi av i dag (och i morgon), ställs vi inför en besvärlig samvetsfråga. Om vi nämligen skall studera de störningar av penningvärde och sysselsättning som kan uppkomma, och möjligheterna att bekämpa dessa störningar, då måste vi till vårt förfogande ha en dylik modell. Annars blir våra konklusioner oprecisa, obestämbara och kanske rentav önsketän-

kande. Vägen ur detta dilemma tycks vara att ställa upp en modell, som visserligen inte pretenderar på att vara en »riktig» modell av det svenska samhället, men som ändå innehåller sådana storheter och sådana ekonomiska samband, som man har anledning tro är väsentliga inslag i den »riktiga» modellen. De konklusioner, som sedan dras på grundval härav, blir då visserligen inte omedelbart praktiskt användbara, men kan ändå sägas vara nyttiga i den meningen, att de kan väntas innehålla en viss »kärna av sanning» rörande det konkreta samhällets funktionssätt. Vidare får man härigenom anledning demonstrera, hur man överhuvudtaget skall föra sina resonemang i olika typfall. Vid valet av modell kan man då antingen gå till väga på så sätt, att man bygger på någon ekonometrisk modell, som prövats statistiskt, eller man kan bygga på mera apriorisk kunskap. Den första metoden har den svårigheten, att totala ekonometriska modeller för Sverige är i det närmaste obefintliga (Sverige är ganska »underutvecklat» i detta avseende); visserligen skulle man kunna försöka tillämpa ekonometriska modeller, som använts i länder, som liknar Sverige (t. ex. Norge eller Holland), men härvid skulle ett dubbelt fel kunna uppstå; för det första har dylika modeller i flertalet fall visat sig passa illa för de länder, de uppställts för, och för det andra kan ju den svenska ekonomin uppvisa väsentliga särdrag, som avviker från dessa länder. Den andra — aprioriska — metoden, som vi i Del III följer, har naturligtvis den fundamentala bristen, att modellen måste bli något abstrakt och dess egenskaper som verklighetsbeskrivning mycket osäkra.

Bakom arbetets uppdelning på tre delar ligger alltså vissa metodologiska överväganden, som nu närmare skall redovisas tillsammans med de tre delarnas innehåll.

För att kunna säga något om verkningarna av de finanspolitiska åtgärderna — och för problemet om stabiliseringen av penningvärdet vid full sysselsättning är det naturligtvis centralt att känna till dessa verkningar — måste man först och främst ha klart för sig, vilka dessa åtgärder egentligen är. Man måste veta vilka storheter, det offentliga administration direkt behärskar. I mera teknisk vokabulär betyder detta, att man måste veta, över vilka »parametrar» det offentliga förfogar. Denna fråga kan besvaras, endast genom att man betraktar det offentliga faktiska beteendesätt och den modell man valt ut. I viss mån står vi här inför en lämplighetsfråga. Det visar sig att denna enkla fråga har djupgående konsekvenser. Jag har därför ägnat hela Del I, *Allmän finansteori*, åt dessa fundamentala problem. Del I kan sägas vara en ekonomisk-teknisk diskussion av det allmänna mål-medelproblemet, och dess speciella finansvetenskapliga aspekter. Min behandling av mål-medelproblemet har härvid med en nästan självklar konsekvens kommit att sammanfalla med Jan Tinbergens mål-medel-behandling, jfr Post-scriptum till kapitel I. Det ligger i sakens natur, att denna Del I till sin uppläggning är helt abstrakt. Man kan även karakterisera den genom att säga, att den försöker precisera vilken typ av frågor rörande finanspolitiken, som kan betraktas som legitima i den meningen, att ett svar (åtminstone i princip) kan ges. Ett klart svar förutsätter en vettig fråga. En rad inom den politiska debatten mycket vanliga problemställningar

visar sig snart vara oklara eller t. o. m. meningslösa. Så till vida kommer därför även denna abstrakta allmänna finansteori att ha ett omedelbart praktiskt värde. Bland de problemställningar, som speciellt studeras, är sådana, som har att göra med budgetbalanseringen och med skatteincidensen.

Utgångspunkterna för analysen i Del I kan sägas vara frågan om valet av medel (parametervalet) tillsammans med den i kapitel I uppställda, fundamentala — men ingalunda undantagsfria — tumregeln, att för en mycket vanlig typ av ekonomiska modeller får man i allmänhet påräkna, att antalet medel (parametrar), som måste användas för att säkra ett visst antal mål, är lika med antalet mål.

Har man väl bildat sig en uppfattning om, vilka storheter som för ett givet samhälle under rådande politiska o. a. förhållanden bör betraktas som statens finanspolitiska medel, eller parametrar, kan man börja ta itu med studiet av, hur dessa parametrar ingår i ekvationerna i ekonomiska modeller. Hela Del II: *Mikroekonomisk finansteori*, ägnas åt problem av denna natur. Vi söker här ta reda på, hur offentliga åtgärder — parameterförändringar — påverkar de ekonomiska subjektens planering och handlande. Det är således den mikroekonomiska teorin, som är relevant och tas som utgångspunkt. Vi önskar nämligen komma fram till hypoteser om t. ex. skatternas (eller rättare: de parametrars, som står i förbindelse med skatterna) placering i ekvationerna för hushållens konsumtionsvaruefterfrågan, i efterfrågefunktionerna; om finanspolitikens verkan på de enskilda företagens pris- och produktionspolitik; om de ekonomiska organisationernas reaktioner på finanspolitiska åtgärder etc. etc. Del II, den mikroekonomiska finansteorin, är sålunda en undersökning av de finanspolitiska åtgärdernas diskriminerande verkningar på den mikroekonomiska nivån, dvs. på de privata ekonomiska subjektens planering. Det bör kraftigt understrykas, att denna Del II är av mycket tentativ och ofullständig karaktär.

Mest utförligt har de finanspolitiska åtgärdernas verkningar på hushållens planering, spec. de olika skatternas verkningar på konsumtion och sparande, behandlats (kapitlen VII–IX). Då dessa frågor står i nära samband med frågan om räntans betydelse för sparatet, har även denna diskuterats. Vid diskussion av dessa frågor, liksom även vid frågan om arbetsutbudet och om skatteprogressionens betydelse, visar det sig, att de gängse föreställningarna om de finanspolitiska åtgärdernas betydelse för hushållens beteende inte har mycket stöd i den ekonomiska teorin. I flertalet fall leder de teoretiska övervägandena i sig själva inte ens till definitiva hypoteser om den riktning, i vilken hushållens beteende påverkas av olika offentliga åtgärder, såsom övergång från direkta skatter till indirekta o. d. En energisk empirisk forskning på området förefaller därför absolut nödvändig.

Företagens reaktioner på finanspolitiska åtgärder har behandlats mera ytligt (kapitel X); i stort sett inskränker sig behandlingen till ett referat av de viktigare gällande synpunkterna. Anledningen till denna styvmoderliga behandling av företagen ligger för det första i ett planeringsfel från min sida — när jag påbörjade mitt arbete, hade jag den felaktiga uppfattningen, att detta område redan var mera utförligt och definitivt behandlat inom den finansvetenskapliga litteraturen

än hushållens reaktioner, varför jag koncentrerade mitt arbete på det sistnämnda området; inte förrän vid en rätt framskriden tidpunkt förstod jag, att finansvetenskapens behandling av företagens reaktioner uppvisar icke mindre gapande luckor än behandlingen av hushållens reaktioner. För det andra hade jag den uppfattningen, att företagsbeskattningskommitténs betänkande skulle komma att inrymma en ingående behandling av beskattningens betydelse för företagen, medan i själva verket detta betänkande bortsett från vissa specialproblem inskränkte sig till en summarisk upprepning av standardföreställningar. Rörande organisationernas reaktioner på finanspolitiken har jag begränsat mig till att antyda själva problemets betydelse; vi kommer här in på ett område, som ligger på gränsen till andra vetenskaper. Även när det gäller företagens och organisationernas reaktioner, kan det dock fastslås, att empirisk forskning är ofrånkomlig och starkt påkallad.

Har man väl kommit fram till en uppfattning av, hur de finanspolitiska åtgärderna påverkar hushållens, företagens och organisationernas beteende, vore det naturligt att fortsätta undersökningen med att på grundval av sina resultat söka bygga upp en fullständig modell för att därigenom skapa den nödvändiga basen för en kalkyl av finanspolitikens totala verkningar. Det är ju först på detta stadium av analysen, som man överhuvudtaget kan ställa frågan om de totala verkningarna. Att söka bilda sig en uppfattning om de totala (cirkulatoriska) verkningarna innan man klarlagt de partiella (diskriminatoriska), och oberoende av dessa, är strängt taget helt meningslöst. Ett dylikt tillvägagångssätt betyder i själva verket, att man i detalj söker behandla en modell, där man inte känner de enskilda ekvationernas egenskaper.

Del III, den *makroekonomiska teorin rörande finanspolitiken vid full sysselsättning och stabilt penningvärde*, är därför också baserad på en bestämd modell. Denna modell redovisas i kapitel XIII och kompletteras med vissa långtidsdynamiska synpunkter i kapitel XVI samt med utrikeshandeln i kapitel XVIII. Som framhållits ovan pretenderar denna modell inte på att vara »realistisk» i den meningen, att den med rimlig approximation skulle ge en beskrivning av den nuvarande svenska samhällsekonomin funktionssätt; på sin höjd kan den tänkas ge en abstrakt och mycket förenklad, kvalitativ beskrivning av vissa huvudsamband mellan vissa huvudstorheter, som förekommer i samhällsekonomin. Resultaten blir därför av samma abstrakta, förenklade och — i avvaktan på empirisk forskning — preliminära karaktär. Analysen i Del III bygger naturligtvis på resultaten i Del I och II; förbindelsen mellan den andra och den sista delen är dock, bl. a. på grund av Del II:s mycket tentativa karaktär, tyvärr tämligen lös.

Innan modellen presenteras, har emellertid själva målen stabilt penningvärde och full sysselsättning diskuterats i kapitel XII. Utan en noggrann precisering av dessa måls innebörd blir en diskussion av möjligheterna för deras realiserande hopplös. Frågan om målens konkreta innebörd visar sig — speciellt betraktad ur finanspolitisk synvinkel — vara ytterst intrikat. Jag har valt att — bland många olika tänkbara alternativ — diskutera frågan om säkrandet av ett stabilt penningvärde vid full sysselsättning under den förutsättningen, att *stabilt penningvärde*

definieras som liktydigt med en konstant allmän konsumtionsprisindex »till marknadspris», dvs. inkl. indirekta skatter (subventioner) men exkl. direkta skatter (subventioner), och att *full sysselsättning* definieras som liktydigt med jämvikt på arbetsmarknaden (innebörden av detta jämviktsbegrepp har närmare förtydligats i kapitel XVII). I de följande kapitlens analys av vilka medel, som i en lång rad av typfall är tillräckliga för att säkra målen, har jag som regel även förutsatt, att det offentliga har en bestämd målsättning med avseende på avvägningen mellan konsumtion och investeringar och — vid behandlingen av utrikeshandeln — även med avseende på bytesbalansens saldo. På ett summariskt sätt dras penningpolitiken och valutapolitiken in i bilden, och i flertalet fall visar sig en kombination av finanspolitik och penningpolitik (i vissa fall även valutapolitik) lämplig.

Del III har sedan disponerats på så sätt, att i kapitlen XIII, XIV, XV och XVII har behandlats politiken vid olika inhemska störningar såsom förändringar av det offentliga utgifterna, omläggning av beskattningen, förändringar av spar- och investeringsbenägenheterna, produktivitetsförändringar, förändringar av penninglönerna, etc. I kapitel XVIII har politiken vid störningar från utlandet behandlats. I kapitel XVI har i korthet berörts vissa mera långsiktiga problem i samband med realkapitalbildningen och förmögenhetsbildningen. I kapitel XIX har slutligen vissa synpunkter på osäkerhetsproblemet presenterats.

Mycket utrymme har ägnats åt problemet direkta contra indirekta skatter. Detta gäller såväl i Del II som i Del III. Anledningen härtill är inte bara den roll, detta problem spelar i den dagspolitiska debatten, utan även, och fram för allt, det faktum att användningen av direkta och indirekta skatter skiljer sig radikalt, när det gäller säkrandet av målen stabilt penningvärde och full sysselsättning (åtminstone som dessa mål definierats här). Den från en allmän balanssynpunkt vanliga uppfattningen, att direkta och indirekta skatter är likvärdiga så till vida, som effekten av bägge typerna av skatter är att »strama åt» o. d., är allt för summarisk när det gäller att säkra den dubbla målsättningen stabilt penningvärde och full sysselsättning. Detta sammanhänger återigen med de helt olika roller, indirekta och direkta skatter spelar i prisbildningsprocessen. Medan den omedelbara verkan av indirekta skatter i huvudsak ligger på kostnadssidan, ligger den omedelbara verkan av direkta skatter i huvudsak på efterfrågesidan, jfr kapitel XIII, 2, (ii). Denna betydelsefulla omständighet har jag behandlat utförligt och lagt till grund för en stor del av resonemangen. Det visar sig, att vid en lång rad av störningar, som kan tänkas drabba samhället, torde eliminationen av dessa störningars verkningar på prisnivån och sysselsättningen vara betingad av möjligheten att samtidigt variera såväl direkta som indirekta skatter (i regel i motsatt riktning). Det är härvid viktigt att observera, att dylika variationer av direkt och indirekt beskattning kan genomföras, utan att icke önskvärda verkningar på inkomstfördelningen därmed uppstår, jfr kapitel XIV, där även incitamentfrågan i korthet berörs.

En annan central fråga, som jag ägnat mycket mera utrymme än vad som är vanligt i finansvetenskaplig litteratur, är penninglönernas problem. I kapitel XVII har inte bara visats, hur verkningarna av eventuella penninglöneförändringar kan

elimineras med finanspolitiska medel; jag har även försökt skissera ett förslag till indirekt styrning av penninglönerna, så att det offentliga under vissa institutionella förutsättningar genom användning av vanliga generella finans- och penningpolitiska medel sätts i stånd att framtvunga en »lämplig» löneutveckling, utan att principen om en fri lönebildning överges, och utan att det blir nödvändigt att kompromissa mellan målen stabilt penningvärde och full sysselsättning. Åtminstone i det långa loppet torde nämligen utan tvivel en »lämplig» löneutveckling vara en nödvändig förutsättning för stabiliseringen av penningvärdet vid full sysselsättning. I samband härmed har även frågan om »utrymmet för lönehöjningar» och det mera allmänna nationalbudgeteringsproblemet behandlats rätt ingående.

I arbetets sista kapitel har slutligen i korthet diskuterats vissa problem, som sammanhänger med osäkerheten i våra kunskaper rörande samhällsekonomin funktionssätt och de störningar, som samhället ständigt drabbas av.

Detta arbete är ingen vademecum för finanspolitiker. Det ger inget enkelt och omedelbart användbart handlingsprogram för en politik, som ämnar stabilisera penningvärdet vid full sysselsättning. Detta torde klart framgå av allt, som sagts i denna introduktion. Om jag ändå skulle våga presentera några allmänna rekommendationer, som detta arbete enligt min egen personliga uppfattning kan sägas leda fram till, blir det följande:

Om inte det ekonomiska systemet till sin natur är sådant, att det tenderar att självt skapa ett stabilt penningvärde vid full sysselsättning trots de störningar som ständigt drabbar systemet — och vi har ingen anledning att tro, att det ekonomiska systemet i ett modernt samhälle skulle vara så »snällt» — förutsätter dessa målsäkrande, att det offentliga ideligen vidtar ekonomiskt-politiska åtgärder. De allmänna åtgärder, som härvid är nödvändiga, är samtidiga och koordinerade förändringar av inkomstbeskattningen, den indirekta beskattningen, räntan och kreditmarknadspolitiken i övrigt, samt — vid vissa prisstörningar från utlandet — valutakurserna. De speciella problem, som reser sig vid en rörlig ränta och rörliga valutakurser, skall jag inte uppehålla mig vid. Tanken om en rörlig inkomstbeskattning och en rörlig indirekt beskattning leder emellertid till, att man måste ifrågasätta lämpligheten av det nuvarande svenska beskattningssystemets inriktning. Den rörlighet, som det är fråga om, är nämligen en rörlighet i såväl uppåt- gående som nedåtgående riktning. Detta villkor uppfyller den nuvarande svenska inkomstbeskattningen knappast; möjligheterna för uppåtgående justeringar torde här, även om de är kortsiktiga, vara mycket begränsade. Vidare är de skatter, direkta och indirekta, som det är fråga om, allmänna skatter, som tänkes drabba breda grupper av hushåll resp. företag. Detta villkor uppfyller inte den nuvarande svenska indirekta beskattningen, som ju i mycket hög grad har karaktär av punktbeskattning av enstaka speciella varor. Den rörlighet och allmänhet i den direkta och indirekta beskattningen, som enligt mina resonemang ofta synes vara nödvändig, torde därför förutsätta en omläggning av beskattningssystemet på så sätt, att inkomstskatteskalornas procenttal över lag blir lägre, samtidigt som en allmän indirekt skatt

införes. (Härmed skall dock inte vara sagt, att inte i specialfall förändringar av punktskatter kan vara lämpliga.) Som omnämnts, behöver en dylik omläggning av beskattningen inte äventyra den inkomstutjämnning, som det nuvarande beskattningssystemet har åstadkommit. Hur den lägre inkomstbeskattningen närmare skulle utformas är ett problem för sig; dock är det uppenbart, att skall relativt snabba variationer av inkomstbeskattningen möjliggöras, vore det gynnsamt, om preliminärskatten kunde göras definitiv. Den allmänna indirekta skatten måste, för att dess variationer skall få önskvärd effekt, ha karaktären av en icke-kumulativ bruttoskatt, som drabbar produktionen inom alla företag. Såväl nationalekonomiska som rent administrativa överväganden leder till att en proportionell skatt på företagens löneutbetalningar framstår som lämplig; det är i denna form och i detta sammanhang, som den under senare år mycket diskuterade tanken om en bruttobeskattning av företagen blir rationell.

Har man väl genomfört en dylik omläggning av beskattningssystemet, sänkt inkomstbeskattningen och infört en allmän bruttoskatt på företagens löneutbetalningar, är vägen öppen för både uppåtgående och nedåtgående allmänna förändringar av den direkta och den indirekta beskattningen. Hur dessa variationer i den direkta och indirekta beskattningen skall koordineras — ofta är som sagts samtidiga variationer i motsatt riktning nödvändiga — har vi i korthet omnämnt ovan.

Den frågan inställer sig emellertid, om det är möjligt att genomföra denna omläggning av beskattningssystemet till mera indirekt och mindre direkt beskattning, utan att penningvärdet undergår en viss engångssänkning. Inkluderar prisnivån indirekta skatter men icke direkta skatter, medför ju omläggningen en viss prisstegring. Det visar sig emellertid, att om det offentliga utnyttjar den produktivitetsstegring, som normalt pågår, är det möjligt att successivt genomföra skatteomläggningen, utan att prisnivån stiger. Som det utförligt visats i kapitel XV, kan man nämligen, åtminstone vid en s. k. likformig produktivitetsutveckling, påräkna, att en sänkning av den allmänna inkomstbeskattningen och en höjning av en allmän indirekt beskattning är en lämplig politik till neutralisering av produktivitetsförändringarnas verkningar på prisnivå och sysselsättning. Förutsättningen är dock, att penninglönerna under denna tid hålles oförändrade eller stiger med en mindre procent än produktiviteten. Kunde det offentliga under en följd av, säg, tre till fyra år på detta sätt utnyttja den »normala» produktivitetsstegringen på 3-4 procent, skulle ett tillstånd med låg inkomstbeskattning och hög allmän indirekt beskattning uppnås, och därmed vore vägen öppen för avsevärda upp- eller nedåtgående justeringar av såväl den direkta som den indirekta beskattningen.

Som redan sagts, är det dock endast med tvekan, jag vågar dra dessa slutsatser av mina undersökningar. Så mycket torde dock vara uppenbart, att med sin nuvarande allmänna inriktning, även i andra hänseenden än dem som nyss framhållits, är de svenska offentliga finanserna på många punkter föga ändamålsenligt utformade, när det gäller finanspolitikens användning för att säkra ett stabilt penningvärde vid full sysselsättning. Det torde därför vara en mycket angelägen upp-

gift för den särskilda kommitté, som statsmakterna enligt direktiven till penningvärdeundersökningen har för avsikt att tillsätta, att grundligt pröva statsfinansernas och speciellt beskattningssystemets allmänna utformning och inriktning ur denna synvinkel.

Slutligen skall blott framhållas, att vid läsningen av detta arbete kan de många finstilla styckena överhoppas, utan att resonemangens kontinuitet bryts. Dessa stycken innehåller i stort sett endast förtydliganden av och strikta bevis för huvudtextens resonemang samt vissa mera tekniska detaljer.

gilt för den svenska kommittén, som sammankallats för att undersöka
särskilda omständigheter för försvaret av Sverige och för att undersöka
och eventuellt bekräfta de åtgärder som vidtagits för att förhindra
eventuella.

Enligt denna rapport, som innehåller ett uttalande av den svenska
kommittén, som sammankallats för att undersöka och eventuellt bekräfta
de åtgärder som vidtagits för att förhindra eventuella.
Textens mening är att den svenska kommittén har undersökt
särskilda omständigheter för försvaret av Sverige och för att undersöka
och eventuellt bekräfta de åtgärder som vidtagits för att förhindra
eventuella.

Del I

ALLMÄN FINANSTEORI

Problem och metoder

1841

ALLMAN FINANSTHEORI

Problem och lösningar

KAPITEL I

Mål och medel i ekonomisk politik

1. Ett modell-tekniskt problem

Frågan hur penningvärdets stadgande skall kunna åstadkommas vid full sysselsättning — vilken betydelse man än vill ge dessa begrepp — är ett typiskt exempel på det mera allmänna spørsmålet, hur vissa ekonomiska mål skall kunna realiseras genom användning av vissa ekonomiska medel. Det kan därför vara motiverat att något diskutera den allmänna relationen mellan mål och medel i den ekonomiska politiken. De mål-medel-problem, som här tas upp till undersökning, är inte — låt det vara sagt genast — de djup- eller kvasifilosofiska problem som ofta diskuteras under denna rubrik. Vad det här gäller är i stället ett rent tekniskt-ekonomiskt, modell-tekniskt om man så vill, spørsmål om sambanden mellan mål och medel. Diskussionen kommer att ligga på ett ganska formellt plan, men anknyter dock i viss utsträckning mera konkret till målen full sysselsättning och stabilt penningvärde och vissa medel för att uppfylla dessa mål, penning- och finanspolitik.

2. En abstrakt modell

Låt oss betrakta en helt abstrakt, s. k. »exakt» modell bestående av n ekvationer, kallade $\varphi_i = 0$, innehållande m parametrar, a_j , och bestämmande värdet på n obekanta storheter, x_i . Alltså:

$$(I: 1) \quad \varphi_i(x_1, \dots, x_n; a_1, \dots, a_m) = 0, \quad (i = 1, \dots, n).$$

Ekvationerna tänkes oberoende och konsistenta; systemet har en entydig lösning i x_i 'na. Vid givna parametervärden är värdet på x_i 'na bestämt. Låt, t. ex., de m parametervärdena vara a_j^0 ; värdet på de n obekanta storheterna är då, säg, x_i^0 .

Modellen (I: 1) tänkes rymma all den a priori kunskap, som vi anser oss ha anledning att tro är korrekt, om den ekonomi vi är intresserade av. Vi förutsätter alltså att vår teori kan uttryckas genom ett dylikt ekvationssystem. x_i 'na är de storheter, vi önskar förklara, alltså de endogena variablerna; a_j 'na är bestämda utanför systemet. De endogena variablerna kan vara daterade eller odaterade, d. v. s. systemet kan vara dynamiskt eller statiskt. Diskussionen i hela Del I gäller således både statiska och dynamiska modeller.¹

¹ Ytterligare synpunkter på mål-medel-problemen i dynamiska modeller ges i kap. XVI. I kap. XIX har mål-medel-problemen i stokastiska modeller i korthet berörts.

För att närmare åskådliggöra detta skall vi här betrakta en enkel dynamisk modell vars ekvationer för perioden t , i det vi låter $x_{1,t}$ beteckna variabeln x_1 i tidpunkten t , $a_{1,t}$ parametern a_1 i tidpunkten t , etc., är följande:

$$(I: 1a) \quad \begin{cases} a_{1,t} x_{1,t} & = a_{2,t} x_{2,t-1} + a_{3,t} \\ a_{4,t} x_{1,t} + a_{5,t} x_{2,t} & = a_{6,t} \end{cases}$$

Som framgår har vi daterat parametrarna. Även om dessa ju är bestämda utanför systemet finns det ingen anledning att i detta sammanhang förutsätta att en viss parameter, t.ex. a_1 , skall ha samma värde vid alla tidpunkter under ett förlopp. Speciellt med tanke på att de offentliga myndigheterna här disponerar över vissa av parametrarna (jfr avsnitt 3) förefaller det självklart att hänsyn måste tas till den möjligheten, att parametervärdena förändrar sig från period till period.

Är vi nu intresserade av de första tre periodernas händelser — blickfältet är alltså tre perioder — har vi tydligen till bestämning av de sex endogena variablerna $x_{1,t}$, $x_{2,t}$, $x_{1,t+1}$, $x_{2,t+1}$, $x_{1,t+2}$ och $x_{2,t+2}$ följande sex ekvationer:

$$(I: 1b) \quad \begin{cases} a_{1,t} x_{1,t} & = a_{2,t} x_{2,t-1} + a_{3,t} \\ a_{4,t} x_{1,t} + a_{5,t} x_{2,t} & = a_{6,t} \\ a_{1,t+1} x_{1,t+1} & = a_{2,t+1} x_{2,t} + a_{3,t+1} \\ a_{4,t+1} x_{1,t+1} + a_{5,t+1} x_{2,t+1} & = a_{6,t+1} \\ a_{1,t+2} x_{1,t+2} & = a_{2,t+2} x_{2,t+1} + a_{3,t+2} \\ a_{4,t+2} x_{1,t+2} + a_{5,t+2} x_{2,t+2} & = a_{6,t+2} \end{cases}$$

När det dynamiska systemet på detta sätt utskrivits explicit för samtliga perioder inom blickfältet kan systemet tydligen rent formellt behandlas som ett simultant¹ ekvationssystem vilket som helst. Att variablerna $x_{1,t}$, $x_{1,t+1}$ etc. är skilda i tiden är utan relevans för såvitt angår den rent formella analysmetoden. I stället för att uppfatta $x_{1,t}$ och $x_{1,t+1}$ som olika värden på samma endogena variabel vid två olika tidpunkter tolkar vi dem helt enkelt som två olika endogena storheter; tidsdateringen kommer då endast att bli ett godtyckligt märke som tjänar till att skilja variablerna och man har i vårt exempel sex ekvationer i sex obekanta storheter. Den formella behandlingen av statiska och dynamiska system kommer på detta sätt att bli helt likartad; så kan t.ex. det dynamiska systemet ovan differentieras på vanligt vis för att få fram uttryck för verkan på en viss endogen variabel någon gång i framtiden av en parameterförändring nu, alltså uttryck som $\partial x_{1,t+2} / \partial a_{2,t}$ etc. När vi därför i de följande kapitlen använder derivator för att beteckna verkan av en parameterförändring, kan differentialen i täljaren mycket väl ges en datering som är skild från nämnardifferentialens datering. Analysen får då karaktär av »komparativ dynamik». En annan sak är naturligtvis att dynamiska modeller som är utskrivna på detta explicita sätt kommer att ha vissa karakteristika, som skiljer dem från vanliga statiska modeller, vilka också består av dylika ekvationssystem. I en dynamisk modell kommer t.ex. derivator vilkas täljardifferential har en lägre tidsdatering än nämnardifferentialen att alltid vara lika med noll.

I detta sammanhang är det lämpligt att säga några ord om begreppet »exogen» variabel eller »exogen» storhet. Som framgår finns i systemet (I:1) inget utrymme för exogena storheter. Alla storheter klassificerades som antingen endogena variabler eller parametrar. Då vi valt att skriva ut samtliga ekvationer för samtliga perioder inom blickfältet och beteckna alla dessa ekvationer som *ett* system, har vi faktiskt inte någon större användning för begreppet exogena storheter; i den mån sådana uppträder i systemet kan de inräknas bland

¹ Uttrycket »simultan» skall här fattas i den vanliga *matematiska* bemärkelsen.

parametrarna. Betraktas t.ex. systemet (I:1 a) är ju $x_{2,t-1}$ exogen i vanlig bemärkelse; betraktas varje ekvation för sig är vidare i den andra ekvationen $x_{1,t}$ exogen variabel. På samma sätt i systemet (I:1 b). Betraktar man alltså detta som en helhet uppträder som enda exogena storhet $x_{2,t-1}$, och den kan lika gärna inräknas bland parametrarna. Anledningen till att vi väljer detta kanske något ovanliga tillvägagångssätt är naturligtvis att vi önskar kunna behandla statistiska och dynamiska, interdependenta och icke-interdependenta system gemensamt.

3. Definitioner på begreppen mål och medel

I anslutning till modellen (I:1) skall vi definiera begreppen »mål» och »medel». Med ett ekonomiskt »mål» förstås en restriktion lagd på de obekanta, endogena storheterna, t.ex. att en bestämd storhet, säg x_k , skall anta ett bestämt värde, säg \bar{x}_k . Varje restriktion på de endogena variablerna, som fogas till systemet (I:1), är ett nytt mål. Önskas t.ex. tre olika endogena storheter tillagda bestämda värden, räknas detta alltså som tre mål. Och med »medel» förstår vi helt enkelt modellens parametrar. Varje parameter ger uttryck för ett medel; storleken på en eventuell förändring i någon parameter är då ett mått på den utsträckning i vilken ett medel tas i anspråk.

När det gäller definitionen på »mål» vållar denna knappast svårigheter, åtminstone om man med mål avser ekonomiska mål; vilka storheter, som i systemet skall inräknas bland de endogena variablerna, är ju bestämt av vad man konventionellt räknar som ekonomiska storheter. Identifikationen mellan »medel» och parametrar, däremot, är kanske svårare att acceptera. Vi skall därför redogöra närmare för meningen med begreppet parameter.

En parameter ger uttryck för storheter som inverkar på de endogena variablerna utan att själv påverkas av dessa. Distinktionen mellan endogena variabler och parametrar är så till vida klar. Däremot är det formellt sett ganska godtyckligt hur man skiljer mellan parametrar och funktionsform. Man kan alltid godtyckligt bryta ut parametrar ur eller begrava parametrar i funktionstecknet. Man får då blott låta detta undergå lämpliga förändringar. För att få fasthet på denna punkt skall vi därför ställa det kravet på modellen, att varje sådan parameter, men också endast sådana parametrar, om vilka det gäller, att man kan ange ett sätt på vilket den kan förändras (av människan eller »naturen»), skall redovisas explicit i modellen. Vidare tänkes alla parametrar vara »autonoma» i den meningen att man alltid kan förändra en viss parameter utan att andra parametrar påverkas härav (på grund av ev. utanför modellen existerande samband mellan parametrarna). Härmed har vi fastlagt begreppet parameter.

Har vi nu på detta sätt bestämt begreppet parameter, är det lämpligt att klassificera parametrarna efter följande två grunder. Vi skiljer mellan »kontrollerbara» och »okontrollerbara» parametrar, och mellan »tillåtna» och »otillåtna» parametrar. Gränsen mellan de kontrollerbara och de okontrollerbara parametrarna är bestämd av att vissa parametrar, de okontrollerbara, får anses vara naturgivna, medan de

återstående kan fastställas av dem, som bedriver den ekonomiska politiken.¹ Att en parameter är kontrollerbar betyder emellertid inte, att politikern kan tillägga den ett värde vilket som helst. Hans kontroll över den kan vara begränsad till ett större eller mindre variationsområde. Gränsen mellan tillåtna och otillåtna parametrar är bestämd av den politiker (individ), vars mål vi betraktar. För en *laissez-faire* politiker är gränsen mellan tillåtna och otillåtna parametrar en helt annan än för en socialistisk politiker. Då nu gränserna mellan dessa två klassifikationer av parametrarna inte sammanfaller, får vi tydligen tre klasser av parametrar:

- parametrar som är kontrollerbara och tillåtna,
- parametrar som är kontrollerbara och otillåtna,
- parametrar som är okontrollerbara.²

Då vi ju satt likhetstecken mellan »medel» och »parameter», kommer medlen tydligen att bli uppdelade på samma sätt.

Kontrollerbara är alltså sådana parametrar som kan påverkas av dem som bedriver ekonomisk politik. Dessa parametrar behärskas av det offentliga; vi kommer att kalla dem de »offentliga parametrarna».³ En del av de offentliga parametrarna står i så pass direkt samband med de offentliga finanserna (»budgeten») att man lämpligen kan kalla dem de »finanspolitiska parametrarna». Hur man i praktiken sätter gränsen mellan finanspolitiska parametrar och sådana offentliga parametrar, som icke är finanspolitiska, är naturligtvis i stor utsträckning godtyckligt, jfr vår distinktion i kapitel II, 2 mellan finans- och penningpolitik. Fastställer t.ex. det offentliga affärsbankernas likviditetsreservprocent, kan denna knappast räknas som en finanspolitisk parameter men väl som en penningpolitisk parameter; inkomstskattens uttagsprocent, å andra sidan, är en typisk finanspolitisk parameter. Där missförstånd inte är möjliga talar vi dock bara om offentliga eller statliga parametrar och menar härmed finanspolitiska parametrar.

Med alla dessa definitioner kan vi nu återgå till modellen (I:1).

4. Preliminära resonemang om sambanden mellan mål och medel

Vi utgår från ett utgångsläge, där parametrarna i modellen (I:1) har värdena a_j^0 och de endogena variablerna följaktligen värdena x_j^0 . Låt oss vidare uppställa exempelvis två ekonomiska mål, som önskas realiserade, nämligen $x_1 = \bar{x}_1$ och $x_2 = \frac{1}{2}x_3$. Med de givna parametervärdena är dessa mål, antar vi, inte uppfyllda.

¹ I den mån »exogena» storheter (som t.ex. $x_{2,t-1}$ i systemet (I:1b) överhuvudtaget uppträder i modellen inräknas de, som nämnts, bland parametrarna. Det förstås utan vidare att de tillhör gruppen »okontrollerbara» parametrar.

² Det har knappast något intresse att uppdelade de okontrollerbara parametrarna i tillåtna och otillåtna.

³ Privata ekonomiska subjekt kan naturligtvis också driva politik genom att behärska någon parameter, som t.ex. penninglönens bestämmande genom arbetsmarknadens organisationer. Dyliga parametrar räknar vi bland de okontrollerbara.

Uppgiften består därför tydligen i att ändra en eller flera parametervärden på ett sådant sätt, att de nya restriktioner vi har lagt på x_1 , x_2 och x_3 satisfieras. Härigenom kommer naturligtvis i allmänhet x_2, \dots, x_n att anta värden, som skiljer sig från x_2^0, \dots, x_n^0 , men då målen ju bara omfattar x_1 och relationen mellan x_2 och x_3 är detta likgiltigt. Frågan är nu vilka och hur många parametrar man får välja ut som medel, och vilka förändringar i de utvalda parametrarna man får göra, för att åstadkomma det önskade resultatet.

Rent rutintänkande leder oss kanske till den slutsatsen, att vi i allmänhet är tvungna att införa förändringar i exakt samma antal parametrar som antalet uppställda mål. Detta resultat kommer man — som vi skall visa — fram till genom tankegången, att antalet ekvationer och antalet obekanta i allmänhet bör vara lika stora om systemet skall ha en entydig lösning. Vårt system är nämligen nu:

$$(I: 2) \quad \begin{cases} \varphi_i(x_1, \dots, x_n; a_1^0, \dots, a_m^0) = 0, & (i = 1, \dots, n), \\ x_1 - \bar{x}_1 = 0, \\ x_2 - \frac{1}{2} x_3 = 0. \end{cases}$$

Vi har således $n + 2$ ekvationer i n obekanta; systemet skulle då vara överbestämt. Två parametrar får därför rent formellt betraktas som obekanta; härigenom kommer antalet obekanta och ekvationer att överensstämja. Antag att man som »medel» väljer ut två parametrar, som är tillåtna och kontrollerbara, säg a_1 och a_2 . Genom att lösa systemet (I:2) finner vi då värdena, säg $a_1^1, a_2^1, x_1^1, \dots, x_n^1$, på de nu som obekanta betraktade $n + 2$ storheterna, där $x_1^1 = \bar{x}_1$ och $x_2^1 = \frac{1}{2} x_3^1$. Vi är då berättigade att säga, att vi genom att använda medlen a_1 och a_2 i den utsträckning, som anges av förändringarna från a_1^0 till a_1^1 och a_2^0 till a_2^1 , har uppnått de uppställda två målen. — Vi förutsätter härvid tydligen att det offentliga känner den »riktiga» modellen för den ekonomiska utvecklingen, vilket motsvarar att vi förutsätter *fullständigt förutseende* från statens sida. Har staten inte dylikt förutseende, kommer det förstås att visa sig, att statens politik inte leder till att de uppställda målen uppfylls. Även i detta fall är dock vårt betraktelsesätt relevant; i sitt planerande kan staten ju inte gå tillväga på andra sätt, jfr dock kapitel XIX, 2 och 3.

Förfaringsättet skulle alltså enligt detta resonemang vara följande. Man utväljer ett lämpligt antal medel (parametrar), i allmänhet lika många som antalet mål.¹ De övriga givna parametrarna tillsammans med de givna målen bestämmer då i vilken utsträckning de valda medlen skall användas. Härav skulle då vidare följa — fortfarande enligt samma typ av resonemang — för det första att som regel flera olika uppsättningar av medel kan tänkas användas för att realisera en given uppsättning av mål, och för det andra att man i en given uppsättning av medel inte kan hänföra något bestämt medel, och den utsträckning i vilket det används, till

¹ Om man för att uppnå en given uppsättning av mål väljer en uppsättning av medel, som rymmer ett större antal medel än antalet mål, finns det oändligt många sätt på vilka denna uppsättning av medel kan användas för att uppnå målen.

något bestämt (utav flera olika) mål (eller dettas storlek) i en given uppsättning av mål. Medlens användning bestämmes simultant av samtliga uppställda mål.

För att speciellt belysa mål-medel-sammanhangen i dynamiska system kan vi med modellen (I:1 b) som utgångspunkt tänka oss att staten ställer som mål att hålla x_1 konstant = \bar{x}_1 genom tiden inom blickfältet genom användning av parametern a_2 . Vi har då tre mål,

$$x_{1,t} = x_{1,t+1} = x_{1,t+2} = \bar{x}_1,$$

och tre medel, nämligen $a_{2,t}$, $a_{2,t+1}$ och $a_{2,t+2}$. Genom att till modellen ovan foga dessa tre mål-restriktioner och betrakta $a_{2,t}$, $a_{2,t+1}$ och $a_{2,t+2}$ som obekanta tillsammans med x_1 'na och x_2 'na kan vi då av modellen lösa ut de värden på $a_{2,t}$, $a_{2,t+1}$ och $a_{2,t+2}$ som leder till konstant $x_1 (= \bar{x}_1)$ genom tiden; vi finner härigenom den väg som parametern a_2^1 får beskriva genom tiden för att målet $x_1 = \bar{x}_1$ skall realiseras. Om man så vill, kan man naturligtvis även säga att i detta fall endast ett medel används, men att tre åtgärder (dvs. medelförändringar) vidtas, jfr kap. XVI, 4.

Dessa resonemang, som ju ligger så nära till hands, har dock inte generell giltighet. Att antalet ekvationer och antalet obekanta är lika stort är sålunda i allmänhet varken något nödvändigt eller tillräckligt villkor för systemets entydiga lösning. Helt generellt håller resonemangen ovan egentligen bara för en bestämd speciell typ ekvationer (nämligen linjära, inhomogena, oberoende, konsistenta ekvationer, där alla obekanta på ett väsentligt sätt ingår i samtliga ekvationer). I övrigt får problemets lösning bero på det konkreta systemet och de konkreta målen ifråga, och något allmänt kan inte sägas. Rent formellt kan dock vissa fall särskiljas, och att dessa fall inte alls är ekonomiskt ointressanta skall vi visa med valda exempel.

5. Antal mål och antal medel

Det som nu först kan ge upphov till att antalet mål och det tillräckliga antalet medel inte behöver vara lika stort, speciellt att antalet medel kan vara mindre än antalet mål¹, är att målen inte alltid behöver innebära något nytt krav på modellen, att m.a.o. mål-restriktionerna inte alltid är oberoende av modellen. (Tricket att uppställa mål, som automatiskt uppfylles av modellen, är inte alls obekant för politikerna.) För enkelhetens skull tänker vi oss att fortfarande endast två mål uppställs. Vi behandlar fem olika fall; i Del III kommer talrika exempel att ges, där antalet medel är mindre än antalet mål.

(i) Man kan tänka sig, att modellen är av en sådan karaktär att de uppställda målen alltid uppfylls av modellen, oavsett parametervärdena. Får då modellen stötta, t.ex. genom att okontrollerbara parametrar förändras, kommer detta aldrig att rubba de uppställda målen. — Tänker man sig att modellen är en jämviktsmodell av Walras' typ, där den »samhälleliga» produktionsfunktionen är av Douglas' typ, och målen är full sysselsättning och konstant inkomstfördelning, kommer ju

¹ Att antalet medel kan vara större än antalet mål är självklart.

modellen alltid att uppfylla målen. Målen är alltså i själva verket inte nya restriktioner på modellen. Här behöver inga medel sättas in för att uppnå målen.

(ii) Man kan tänka sig, att ett av målen alltid är uppfyllt av modellen, men inte det andra. Här måste (åtminstone) en parameter ändras — alltså ett medel användas — för att uppsättningen av mål skall uppnås. Vi skall ge två ekonomiska exempel. *Å ena sidan* kan vi tänka oss, att modellen är av Walras' typ, och att målen är full sysselsättning och konstant penningvärde (prisnivå). Då Walras' system karakteriseras av att utbud och efterfrågan är lika stora på alla marknader, har man alltså alltid full sysselsättning i ett sådant system. Med avseende på prisnivåns bestämmande tänker man sig, som bekant, i Walras' system oftast, att medan själva systemet endast bestämmer de relativa priserna, så bestäms de absoluta priserna genom en speciell penningekvation. Vi behöver inte bekymra oss om huruvida denna tankegång verkligen håller; här gäller det bara att exemplifiera. Ehuru nu en störning i systemet (t. ex. en förändring i någon okontrollerbar parameter) lämnar målet full sysselsättning orubbat, så kan samma störning mycket väl ändra de omsatta varumängderna och de relativa priserna på ett sådant sätt, att den absoluta prisnivån (vid given penningmängd) förändras. Genom lämpliga förändringar i penningmängden kan emellertid alla störningar i prisnivån elimineras. Penningmängdens reglering är således ett tillräckligt medel för att realisera målen full sysselsättning och stabilt penningvärde. Som *ett annat exempel* kan vi tänka oss, att modellen är en sådan primitiv keynesiansk modell, där prisnivån (explicit eller implicit) förutsättes konstant, och där sysselsättningen kan påverkas genom förändringar i investeringarnas storlek. Genom att variera investeringarna på ett lämpligt sätt vid störningar i modellen, uppnår man att såväl målet full sysselsättning som målet stabilt penningvärde uppnås. Investeringarna är således i detta fall det tillräckliga medlet.

(iii) Man kan tänka sig att inget av målen automatiskt uppfylls av modellen, men att, å andra sidan, modellen och målen är sådana, att om bara ett av målen är uppfyllt så är det andra det också. Här är en parameterförändring — ett medel — tillräckligt. Också här kan ekonomiska exempel lätt ges. Antag att modellen är av sådan typ att varje prisrörelse är bestämd av efterfrågeöverskottet på resp. nyttighet, men att efterfrågan och utbud icke automatiskt är lika stora, samt att målen är full sysselsättning och konstanta löner. Här gäller tydligen, att uppnår man det ena målet, uppnår man också automatiskt det andra, och en parameterförändring, ett medel, räcker.

(iv) Vidare kan man tänka sig, att inget av målen automatiskt uppfylls av modellen, och att uppfyllelse av ett av målen icke automatiskt implicerar uppfyllelse av det andra målet. Här är tydligen två parameterförändringar, två medel, nödvändiga. Ekonomiska exempel kan här ges in legio; i själva verket torde ju detta vara det vanligaste fallet. Utan att ge detaljerade exempel skall vi därför blott fästa uppmärksamheten på att man numera tycks vara benägen att anse, att inom ramen för

den »riktiga» modellen målen full sysselsättning och konstant penningvärde hör hemma under detta fall.

(v) Slutligen kan man tänka sig, att uppfyllelse av det ena målet implicerar att det andra målet inte *kan* uppfyllas. Man säger då, att målen är oförenliga, »strider mot varandra». Det anses ju t.ex. ofta att just målen stabilt penningvärde — full sysselsättning är exempel på dylika oförenliga mål. Vi skall reservera ett senare avsnitt (9) för behandlingen av denna möjlighet.

6. Målindex

Vi har definierat ett mål som en restriktion på de endogena variablerna, där restriktionen hittills haft form av en ekvation (i en eller flera endogena variabler), som skall satisfieras. Mål-restriktionen kan emellertid också vara av en annan typ. Man tänker sig t.ex., att målet för den ekonomiska politiken kan formuleras som ett maximeringsproblem. Målet är då, att vissa (eventuellt alla) endogena variabler skall anta sådana värden, att en viss funktion, ibland kallad »välfärdfunktionen», uppnår sitt maximala värde.¹ Låt oss i stället, för att undvika missförstånd, kalla en sådan funktion en *målindex*. Målet (uppgiften) är då att maximera värdet av (uppnå största värdet av) målindexen (målindex-funktionen)

$$(I: 3) \quad F(x_1, \dots, x_n).$$

För att lösa ett sådant problem får vi tänka oss de endogena variablerna såsom funktioner av de parametrar, som tänkes använda som medel, alltså de i detta sammanhang »tillåtna» parametrarna. Låt dessa parametrar vara a_1, \dots, a_n . Vi finner då genom lösning av (I:1) uttrycken

$$(I: 4) \quad x_i = \Psi_i(a_1, \dots, a_n), \quad (i = 1, \dots, n).$$

Insättes dessa uttryck för x_i 'na i (I:3) får målindexen utseendet

$$(I: 5) \quad F^*(a_1, \dots, a_n),$$

och (de nödvändiga) villkoren för maximum

$$(I: 6) \quad \partial F^* / \partial a_g = 0, \quad (g = 1, \dots, h).$$

¹ Se t.ex. J. Marschak, »Statistical Inference in Economics: An Introduction», Chap. I i *Statistical Inference in Dynamic Economic Models*, Ed. by T. C. Koopmans, New York & London 1950. Man talar ofta om att uppgiften är maximering av »välfärdfunktionen» i meningen att ett extremum skall uppnås. Det är dock att föredra att formulera uppgiften så att funktionens största värde skall erhållas.

Se även P. A. Samuelson, »Principles and Rules in Modern Fiscal Policy: A Neoclassical Reformulation» i *Money, Trade and Economic Growth*, In Honor of John Henry Williams, New York 1951.

Oavsett om ett maximivärde finns, får man samtidigt med andra metoder undersöka, om målindexfunktionen har ett största värde som inte är något extremum.

En sådan maximering kan i vissa fall utföras under helt godtyckliga förutsättningar med hänsyn till antalet oberoende variabler (antalet »tillåtna» parametrar). Det förstås då också att antalet medel som får användas i detta fall helt bestäms av den person, som uppställer det ekonomiska målet (målindexfunktionen). Ja, man kan i allmänhet säga, att målet inte är fullt preciserat så länge det inte uttryckligen har sagts ifrån, vilka medel som skall användas.

Om vi tänker oss målen full sysselsättning och konstant penningvärde uppställda, kan detta tydligen uppfattas som två skilda, *absoluta* mål. De representeras då formellt av två restriktioner av den typen, som vi diskuterade i avsnitt 5. I stället ser man ibland denna målsättning formulerad så, att det gäller att uppnå »så hög sysselsättning vid ett så konstant penningvärde som möjligt» e. d. Skall en dylik — i och för sig helt obestämd — målsättning ges någon mera precis innebörd, kan vi för det första säga att de förut absoluta målen har gjorts *relativa* och beroende av varandra. Vidare måste det vara implicit i en sådan formulering, att avsteg från såväl den fulla sysselsättningen som det konstanta penningvärdet får förekomma, men att avsteg från det ena målet endast får göras om vi härigenom samtidigt närmar oss det andra målet. Avstegen från de absoluta målen skall vägas mot varandra. Det är en sådan avvägning, som målindex-funktionen ger sammanfattande uttryck för. Det är också denna avvägning som gör, att vi nu föredrar att säga att endast ett mål föreligger.

I den faktiska politiska målsättningen förekommer oftast såväl absoluta mål som målindex, satta bredvid varandra. Man kan tänka sig en blandad målsättning som »vi skall hålla en så hög sysselsättning vid så stabilt penningvärde som möjligt, men valutakassan får inte minska».¹

Som ett mera allmänt mål-medel-problem framhålles ibland, att man i den faktiska politiken ofta väger medel och mål mot varandra, på så sätt att frågan huruvida medlen är tillåtna delvis är beroende av vilka mål som kan uppnås genom att använda medlet ifråga. Även om medlen (enligt vår definition) inte kan vara *ekonomiska* mål, kan de mycket väl tänkas vara föremål för värdering av annat slag (etisk, religiös, e. d.). Även detta kan vi utan svårigheter ta hänsyn till i en målindex. (I: 3) får då skrivas som

$$(I: 3a) \quad F(x_1, \dots, x_n; a_1, \dots, a_k),$$

där a_1, \dots, a_k betecknar alla kontrollerbara parametrar. Målet blir då att maximera denna funktion genom att ge a 'na lämpliga värden. På samma sätt som i texten finner man de härför nödvändiga villkoren (I: 6), där g går från 1 till k .

7. Betydelsen av modellstrukturen exemplifierad

I det föregående har vi diskuterat relationen mellan mål och medel i form av frågeställningen: vilka och hur många medel är man tvungen att använda för att

¹ Det absoluta målet består här i en restriktion som har form av en olikhet, valutakassan \geq ett visst givet värde.

realisera en given uppsättning av mål? Som det framhölls är sådana fall, där t. ex. ett visst antal mål kan realiseras genom användning av ett mindre (eller, naturligtvis, större) antal medel, ingalunda ointressanta. Åtskilliga konkreta exempel kommer att ges i Del III. I det följande skall vi emellertid förutsätta, att modellen och målen är sådana, att antalet mål och antalet medel är lika stora, i det målen tänkes vara av absolut karaktär, jfr avsnitt 5.

Som ett resultat av de preliminära resonemangen i avsnitt 4 framhölls, att man i allmänhet får påräkna att medlen och deras användning bestämmes simultant med den konsekvensen, att man i allmänhet inte — om det föreligger en given uppsättning av medel och en given uppsättning av mål — kan hänföra användningen av något bestämt medel till något bestämt mål. Även detta håller inte generellt och får modifieras under hänsynstagande till den konkreta modellen och de konkreta mål, som betraktas. I vissa helt speciella fall kan faktiskt varje medel hänföras till något bestämt mål, och i mindre speciella fall kan man hänföra vissa medel eller grupper av medel till vissa mål eller grupper av mål; medlen kan då »rangordnas» efter de mål, de har betydelse för.

Innan vi går in på den mera allmänna diskussionen av detta intressanta förhållande, skall vi illustrera det med ett enkelt exempel där vi tänker oss, att de två målen full sysselsättning och stabilt penningvärde skall realiseras genom användning av finanspolitik och penningpolitik; ytterligare exempel ges i Del III, se spec. kapitel XVIII. I debatten om dessa spörsmål har den tanken framkastats, att uppgifterna här borde delas på ett sådant sätt, att riksbanken tog hand om penningvärdet genom användning av penningpolitiska medel, medan staten med sina finanspolitiska medel fick sköta sysselsättningen. Vi tar detta som utgångspunkt för diskussionen, och vår fråga är då vilken mening man kan lägga in i ett sådant förslag. För enkelhetens skull förutsätter vi att penningpolitikens resp. finanspolitikens medel endast består av en parameter vardera, säg diskontot resp. skatteuttagsprocenten.

(i) Vi tänker oss i detta första fall att modellen är

$$(I: 7) \quad \begin{cases} (7:1) & a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 + a_{14}x_4 = a_{15} \\ (7:2) & a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + a_{23}x_3 + a_{24}x_4 = a_{25} \\ (7:3) & a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + a_{33}x_3 + a_{34}x_4 = a_{35} \\ (7:4) & a_{41}x_1 + a_{42}x_2 + a_{43}x_3 + a_{44}x_4 = a_{45}. \end{cases}$$

Vi förutsätter, att parametervärdena alla är skilda från noll och att systemet har en och bara en lösning i x_i 'na. x_1 och x_2 låter vi beteckna prisnivå resp. sysselsättning; a_{15} och a_{25} diskonto resp. uttagsprocent. Med de givna parametervärdena i utgångsläget tänker vi oss slutligen, att prisnivån har den önskade höjden och att sysselsättningen är full. x_3 och x_4 är endogena variabler vars värde den ekonomiska politiken är ointresserad av. Modellen (I: 7) är rent illustrativ; någon bestämd teoretisk tankegång bakom valet av variabler, parametrar och samband finns inte.

I detta system är alla endogena variabelvärden interdependenta och bestämmas simultant. Om nu en störning inträder på så sätt att någon (okontrollerbar) parameter, säg a_{43} , ändrar värde, påverkas värdet av samtliga endogena variabler; störningen medför alltså att både penningvärde och sysselsättning förändras. Önskas såväl prisnivå som sysselsättning förda tillbaka till de värden de hade i utgångsläget, får tydligen såväl diskontot (a_{15}) som uttagsprocenten (a_{25}) samtidigt ändras på ett sätt, som beräknas enligt den metod vi visat i avsnitt 3.

Önskas således att såväl full sysselsättning som stabilt penningvärde upprätthålles trots eventuella störningar, får riksbanken och staten uppenbarligen (vid detta ekvationssystem) handla *koordinerat* och *samtidigt*. Handlar de bägge utan att ta hänsyn till den andra partens handlande och utan hänsyn till annat än »det egna» målet (för riksbanken penningvärdet, för staten sysselsättningen), kan resultatet mycket väl bli, att inget av målen realiseras (annat än eventuellt tillfälligt eller kanske efter lång tid).

Med den här diskuterade modellen har det således knappast någon förnuftig mening att säga, att riksbanken med penningpolitiska medel skall sköta penningvärdet och staten med sina finanspolitiska medel sysselsättningen. Riksbanken *och* staten (tillsammans) uppnår med användning av penning- *och* finanspolitiska medel (tillsammans) målen stabilt penningvärde *och* full sysselsättning (tillsammans). Man skulle kunna säga, att i detta fall är såväl målen som medlen *sidoordnade*.

Vi skall med en mycket enkel modell i detalj något studera konsekvenserna av brist på koordination mellan statens och riksbankens politik.

Vi tänker oss att samhällets prisnivå och nationalprodukt bestämmas vid skärning mellan en »samhällelig» efterfrågekurva och en »samhällelig» utbudskurva, som visas på Fig. I:1. Dessa två kurvor tänkes oberoende av varandra. Vi skall icke motivera denna ekonomiskt sett i och för sig tämligen orimliga förutsättning; den är blott av rent didaktiska skäl vald för att exemplifiera på ett enkelt sätt. Modellen är en »moving dynamic equilibrium»-modell, där rörelsemekanismen består av ständiga förändringar av jämviktssystemets parametrar, dvs. genom ständiga flyttningar av de två kurvorna.

På ordinatan har vi x_1 , prisnivån, och på abscissan x_2 , nationalprodukten, vars storlek indirekt också ger uttryck för sysselsättningens storlek. Med den givna utbudskurvan, U_1 , och efterfrågekurvan, E_1 , är prisnivån och nationalprodukten x_1^1 resp. x_2^1 . Den algebraiska motsvarigheten till den geometriska modellen är tydligen

$$(I: 7, a) \quad \begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 = a_{13} \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 = a_{23}. \end{cases}$$

Vi avstår emellertid från algebraisk behandling, då den geometriska framställningen är fullt tillräcklig för vårt ändamål.

Antag nu att man uppställer två mål, dels att prisnivån x_1 skall vara = \bar{x}_1 och dels att nationalprodukten (sysselsättningen) x_2 skall vara = \bar{x}_2 , jfr punkten (\bar{x}_2, \bar{x}_1) å Fig. I:1. Kan målen uppnås, och hur?

För att besvara denna fråga får vi fastlägga riksbankens och statens respektive handlingsparametrar och handlingsätt.

Med hänsyn till handlingsparametrarna antar vi, att riksbanken (t.ex. genom att via diskontot reglera de korta rörelsekrediterna) kan påverka utbudskurvan på ett sådant sätt,

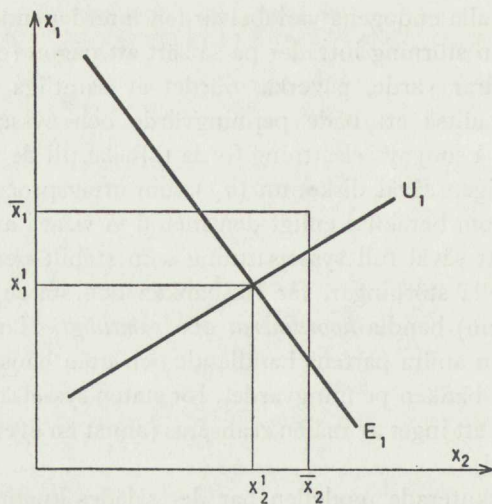

Fig. I: 1.

att när krediten stramas åt, utbudskurvan flyttas parallellt uppåt; lättas omvänt krediten, flyttas utbudskurvan parallellt neråt. Vi tänker oss vidare att staten (via uttagsprocenten) kan påverka efterfrågekurvan genom direkt beskattning på ett sådant sätt, att när inkomstskatten ökar (minskar) efterfrågekurvan flyttas parallellt neråt (uppåt).

Med hänsyn till handlings sättet skall vi pröva olika alternativ:

a. *Riksbanken och staten samarbetar.* I detta fall skall riksbanken genom kreditåtstramning flytta utbudskurvan så att den passerar genom punkten (\bar{x}_2, \bar{x}_1) , jfr Fig. I:1; staten skall samtidigt genom skattelättnader flytta efterfrågekurvan på så sätt, att den också passerar genom (\bar{x}_2, \bar{x}_1) . Bägge målen, \bar{x}_1 och \bar{x}_2 , uppnås då samtidigt.

b. *Riksbankens och statens politik är okoordinerad.* Riksbanken uppträder ständigt så, att den dels förutsätter att staten intet gör för att påverka efterfrågekurvan, dels uteslutande inriktar sin politik på att uppnå prisnivån \bar{x}_1 (utan hänsyn till verkningarna på sysselsättningen x_2). Staten uppträder på ett analogt sätt, i det den dels förutsätter att riksbanken intet gör för att påverka utbudskurvan, dels helt inriktar sig på att uppnå nationalprodukten \bar{x}_2 (utan hänsyn till prisnivån x_1). Riksbankens och statens handlande tänkes äga rum successivt på så sätt att riksbanken först ändrar sin politik så att prisnivån \bar{x}_1 uppnås; nationalprodukten får härvid något värde, skilt från \bar{x}_2 . Därefter ändrar staten sin politik så att nationalprodukten får storleken \bar{x}_2 ; prisnivåns höjd kommer härigenom att ändras. Riksbanken söker då återföra prisnivån till \bar{x}_1 , etc., etc. Den utveckling, som genereras av detta beteende, exemplifieras i Fig. I:2, a och b samt Fig. I:3, a och b.

I Fig. I:2a är utgångspunkten i period 1 punkten (x_2^1, x_1^1) , som är skärningspunkten mellan E_1 och U_1 . I period 2 tänkes då staten handla för att uppnå nationalprodukten \bar{x}_2 . Staten utgår härvid (med rätta) från, att utbudskurvan i period 2, U_2 , är oförändrat densamma som i period 1, U_1 . Staten flyttar då efterfrågekurvan från E_1 till E_2 , som skär $U_2 (= U_1)$ på den lodräta linjen $x_2 = \bar{x}_2$. Sysselsättningen är nu full, men prisnivån, x_1^2 , överstiger målet \bar{x}_1 . I period 3 handlar riksbanken, som (med rätta) utgår från att efterfrågekurvan i period 3, E_3 , är oförändrat densamma som i period 2, E_2 . Riksbanken flyttar därför utbudskurvan från $U_2 (= U_1)$ till U_3 , som skär E_3 på den vågräta linjen $x_1 = \bar{x}_1$. Prisnivån har då fått den önskade höjden, men samtidigt har nationalprodukten stigit till x_2^3 . Staten står då i tur att i period 4 flytta efterfrågekurvan till E_4 , etc. Utvecklingen från punkt till punkt i diagrammet har inritats med pilar, och i Fig. I:2b finns inritade tidskurvor som visar ut-

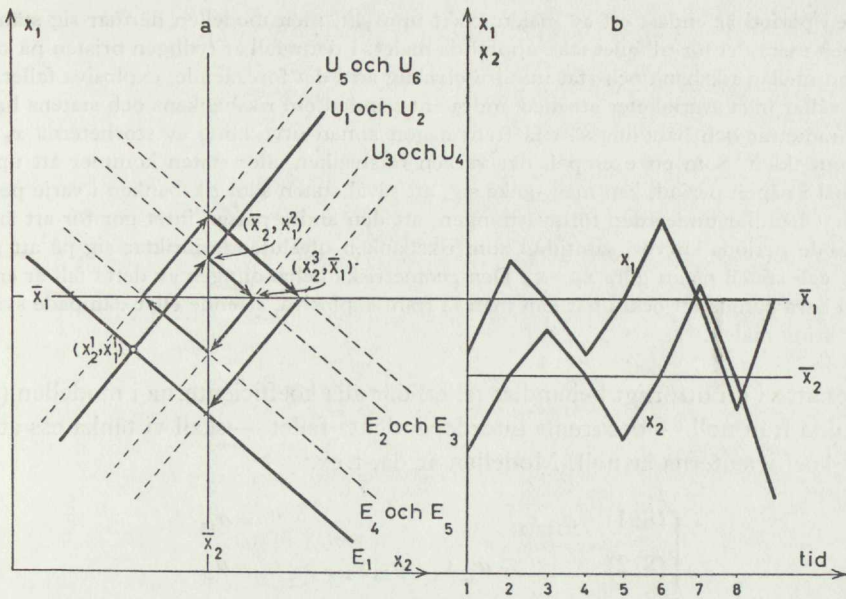

Fig. I. 2.

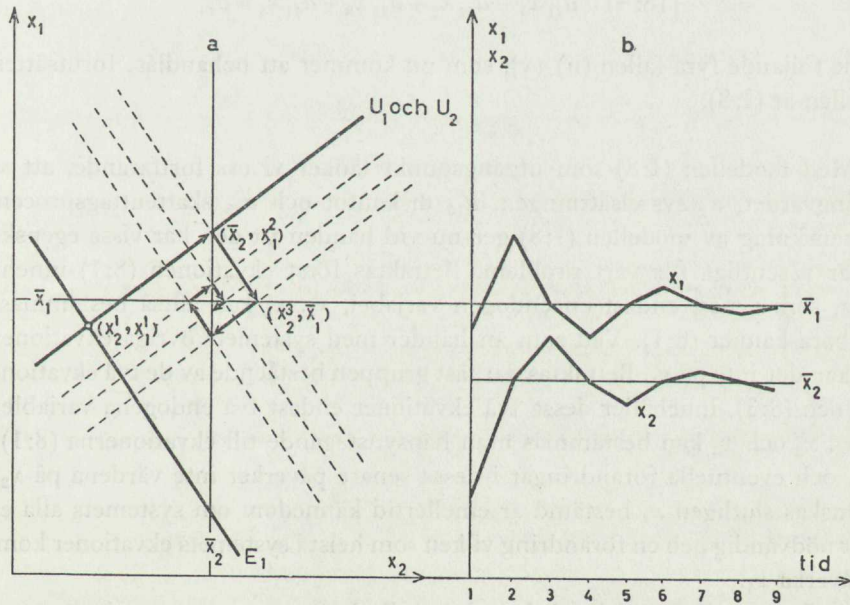

Fig. I. 3.

vecklingen i x_1 och x_2 . I det fallet är utvecklingen uppenbarligen explosiv. Visserligen uppnås i varje period ett av målen, men samtidigt kommer det andra målet att bli mer och mer avlägset. Det förstås att medlen, som sättes in, måste bli våldsammare och våldsammare.

I Fig. I:3, a och b, har vi på helt samma sätt illustrerat ett fall där man ständigt närmar sig det tillstånd där bägge målen samtidigt är uppfyllda. Visserligen gäller också här, att i

en given period är endast ett av målen exakt uppfyllt, men modellen närmar sig ständigt mera och mera det för tillfället icke uppfyllda målet. I detta fall är tydligen bristen på kordination mellan riksbank och stat mindre olycklig än i det föregående, explosiva fallet.¹

Det vållar inga svårigheter att med andra antaganden om riksbankens och statens handlingsparametrar och handlingsätt få fram någon annan utveckling av storheterna x_1 och x_2 genom tiden. Som ett exempel, där varken riksbanken eller staten kommer att uppnå »sitt» mål i någon period, kan man tänka sig, att såväl staten som riksbanken i varje period samtidigt handlar under den förutsättningen, att den andra parten intet gör för att ändra föregående periods kurvor, samtidigt som riksbanken uteslutande inriktar sig på att göra $x_1 = \bar{x}_1$ och staten på att göra $x_2 = \bar{x}_2$. Den geometriska behandlingen av detta fall är enkel; vi skall bara nämna att också här kan man få fram explosiva, stående eller dämpade svängningar kring målen.

Efter att vi nu utförligt behandlat fallet, där alla koefficienterna i modellen (I:7) var skilda från noll — det »rent» interdependenta fallet — skall vi tänka oss att en del av koefficienterna är noll. Modellen är då, t.ex.:

$$(I:8) \quad \begin{cases} (8:1) & a_{11} x_1 & = a_{15} \\ (8:2) & a_{22} x_2 + a_{23} x_3 & = a_{25} \\ (8:3) & a_{32} x_2 + a_{33} x_3 & = a_{35} \\ (8:4) & a_{41} x_1 + a_{42} x_2 + a_{43} x_3 + a_{44} x_4 & = a_{45} \end{cases}$$

I de följande fyra fallen (ii)–(v), som nu kommer att behandlas, förutsättes att modellen är (I:8).

(ii) Med modellen (I:8) som utgångspunkt tänker vi oss fortfarande, att x_1 är penningvärdet, x_2 sysselsättningen, a_{15} diskontot och a_{25} skatteuttagsprocenten. En granskning av modellen (I:8) ger nu vid handen att den har vissa egenskaper som är väsentliga för vårt problem. Betraktas först ekvationen (8:1) innehåller denna, som synes, endast en endogen variabel, x_1 . x_1 kan alltså bestämmas om man bara känner (8:1). Vad som än händer med systemets övriga ekvationer, så inverkar det inte på x_1 . Betraktas därnäst gruppen bestående av de två ekvationerna (8:2) och (8:3), innehåller dessa två ekvationer endast två endogena variabler, x_2 och x_3 . x_2 och x_3 kan bestämmas utan hänsynstagande till ekvationerna (8:1) och (8:4), och eventuella förändringar i dessa senare påverkar inte värdena på x_2 och x_3 . Önskas slutligen x_4 bestämd är emellertid kännedom om systemets alla ekvationer nödvändig och en förändring vilken som helst i systemets ekvationer kommer att påverka x_4 .

Inträffar nu en förändring i den okontrollerbara parametern a_{11} kommer detta att få betydelse för penningvärdet (x_1), men inte för sysselsättningen (x_2). Genom en lämplig förändring av diskontot (a_{15}) kan riksbanken återföra penningvärdet

¹ Avgörande för om utvecklingen i denna modell är explosiv eller konvergent (ev. ständigt oscillerande) är — liksom i spindelvävsteoremet — förhållandet mellan efterfråge- och utbudskurvornas absoluta lutningar.

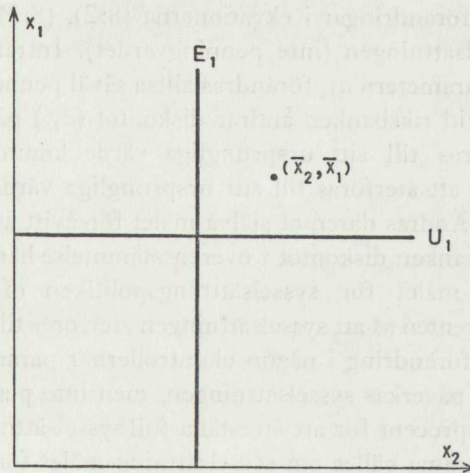

Fig. I: 4.

till den önskade höjden, utan att detta politiska ingrepp påverkar sysselsättningen. Inträffar omvänt en förändring i någon okontrollerbar parameter i ekvationerna (8:2) eller (8:3), t.ex. i a_{33} , får detta betydelse för sysselsättningen (x_2) (och för x_3 och x_4), men inte för penningvärdet (x_1). Genom att förändra skatteuttagsprocenten (a_{25}) kan staten återföra sysselsättningen till den önskade nivån utan verkan på penningvärdet.

I detta fall, där penningvärde och sysselsättning bestäms helt oberoende av varandra, är det tydligen fullt rimligt att säga, att riksbanken sköter penningvärdet med penningpolitiska medel och staten sysselsättningen med finanspolitiska medel. Riksbankspolitiken och finanspolitiken, dvs. medlen, kan föras helt *oberoende* av varandra. Riksbank och stat behöver inte bekymra sig om varandra; var har sitt mål att sköta och sitt medel att sköta det med. Avgörande för detta resultat är den egenskap hos modellen som nämnts ovan, nämligen att ingen parameterförändring som påverkar penningvärdet, påverkar sysselsättningen, och ingen parameterförändring, som påverkar sysselsättningen, påverkar penningvärdet.

I den under (i) — i det finstilla stycket — behandlade geometriska modellen, motsvaras det här diskuterade fallet av att efterfrågekurvan är lodrät och utbudskurvan horisontell; se Fig. I: 4.

Det inses utan vidare, att här är riksbankens och statens reaktionssätt irrelevant för frågan om när och hur målen uppnås. Målet \bar{x}_1 uppnås under alla omständigheter genom att riksbanken flyttar utbudskurvan så att den passerar genom (\bar{x}_2, \bar{x}_1) , och målet \bar{x}_2 genom att staten flyttar efterfrågekurvan så att den passerar genom målpunkten. Ordningen i vilken dessa flyttningar äger rum är helt utan betydelse.

(iii) Vi tänker oss, att i modellen (I:8) är, liksom tidigare, penningvärdet x_1 och diskontot a_{15} ; däremot är nu x_4 sysselsättningen och a_{45} skatteuttagsprocenten. Situationen är radikalt förändrad jämfört med fallet (ii). En parameterförändring i ekvation (8:1), som påverkar penningvärdet, kommer också att påverka syssel-

sättningen. Parameterförändringar i ekvationerna (8:2), (8:3) och (8:4) påverkar däremot endast sysselsättningen (inte penningvärdet). Inträffar en förändring i den okontrollerbara parametern a_{11} förändras alltså såväl penningvärde som sysselsättning. Om emellertid riksbanken ändrar diskontot (a_{15}) på ett sådant sätt, att penningvärdet återföres till sitt ursprungliga värde kommer, som lätt inses, sysselsättningen *också* att återföras till sitt ursprungliga värde.¹ Staten skall tydligen hålla sig passiv. Ändras däremot själva målet försåvitt angår penningvärdets höjd, och ändrar riksbanken diskontot i överensstämmelse härmed, påverkas också sysselsättningen. Är målet för sysselsättningspolitiken oförändrat får staten ändra skatteuttagsprocenten så att sysselsättningen återföres till den önskade nivån. Inträffar slutligen en förändring i någon okontrollerbar parameter i ekvationerna (8:2)–(8:4), säg i a_{32} , påverkas sysselsättningen, men inte penningvärdet. Ändrar staten sin skatteuttagsprocent för att återställa full sysselsättning lämnas penningvärdet orubbat. Detsamma gäller om sysselsättningsmålet förändras, och staten i överensstämmelse härmed ändrar sin skatteuttagsprocent.

Det är sålunda klart, att med denna modell är riksbanken suverän i förhållande till staten. Om riksbanken icke bekymrar sig om sysselsättningen kan den inrikta sin penningpolitik på att hålla penningvärdet stabilt utan hänsyn till statens finanspolitik. Staten, å sin sida, får i sina strävanden för att hålla full sysselsättning med finanspolitiska medel alltid ta hänsyn till riksbankens penningpolitiska åtgärder. Penningvärdesmålet kan i viss mening sägas stå före sysselsättningsmålet, och finanspolitiken får maka sig efter penningpolitiken. Man skulle kunna säga att det här finns en *rangordning* mellan målen och mellan medlen, ett *över-underordningsförhållande*.

Med denna modell är det fortfarande fullt rimligt att säga, att riksbanken sköter penningvärdet med penningpolitiska medel. Däremot är det inte korrekt att säga, att staten sköter sysselsättningen med finanspolitiska medel; den gör det i några fall endast genom att anpassa sin finanspolitik till penningpolitiken, och i andra fall räcker penningpolitiken för att uppnå såväl stabilt penningvärde som full sysselsättning.

I den geometriska modellen motsvaras detta fall av att utbudskurvan är horisontell samtidigt som efterfrågekurvan har »normal» lutning, jfr Fig. I:5.

Även i detta fall kommer riksbankens och statens handlingssätt att vara — om än inte helt utan betydelse — så dock relativt betydelselösa för uppnåendet av målen. Under alla omständigheter kommer bägge målen att uppnås efter två, högst tre, »drag», beroende på vem som börjar söka uppnå »sitt» mål.

(iv) Tänker vi oss i stället, att x_1 är sysselsättningen, a_{15} skatteuttagsprocenten, x_4 prisnivån och a_{45} diskontot, kommer riksbankens och statens ställning att bli precis omkastad jämfört med fallet (iii). Staten är nu suverän i förhållande till

¹ Vi har här ett exempel på den i avsnitt 5, (iii) omnämnda möjligheten, att ett medel räcker för att uppnå bägge målen.

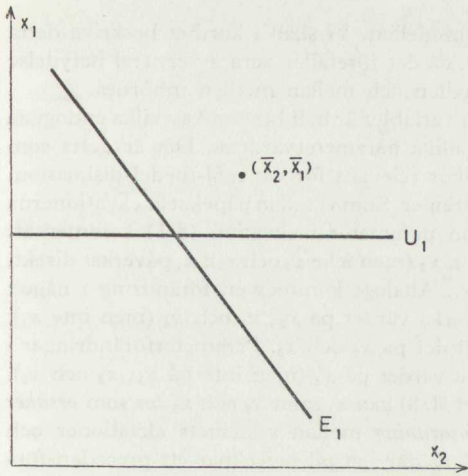

Fig. I: 5.

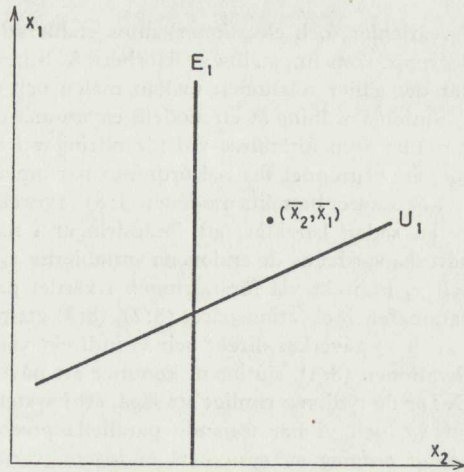

Fig. I: 6.

riksbanken, penningpolitiken får underordnas finanspolitiken. Allt som sagts under (iii) gäller, mutatis mutandis, också här.

I den geometriska modellen motsvaras detta fall av att efterfrågekurvan är lodrät samtidigt som utbudskurvan har »normal» lutning, jfr Fig. I:6.

Kommentarerna i anslutning till Fig. I: 5 angående betydelsen av riksbankens och statens handlingsätt gäller också för detta fall.

(v) Är slutligen t.ex. x_2 penningvärdet, x_3 sysselsättningen, a_{25} diskontot och a_{35} skatteuttagsprocenten, är vi tillbaka i samma fall som behandlades under (i), där medlen är sidoordnade.

Fallen (i)–(v) demonstrerar på ett enkelt sätt, att förhållandet mellan medlens användning och mellan målen och medlen är helt beroende av den modell, som bildar bakgrunden för politiken. Modellen bakom fallen (i)–(v) var visserligen av speciell karaktär; inom den enskilda perioden var modellen till sin natur rent statisk. Man inser emellertid lätt — genom att t.ex. betrakta modellen (I:1, b) i avsnitt 2 — att vi med denna speciella modell även belyst vissa av de möjligheter som uppkommer i dynamiska modeller där medlens användning och målen kan ha olika datering; problemets dynamiska aspekter utvecklas vidare i kapitel XVI, 4–7.

8. Exkurs om begreppet kausal ordning och sambanden mellan mål och medel

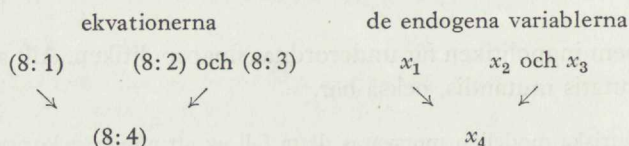
Vi skall i denna exkurs mera allmänt söka diskutera vilka egenskaper hos modellen som är avgörande för förhållandet mellan mål och medel.

Möjligheten att vissa medel kan hänföras till vissa mål och att vissa medel kan sägas vara underordnade andra medel bygger, som man kan visa, helt på att en bestämd *kausal ordning*

av variabler (och ekvationer) finns etablerad i modellen. Vi skall i korthet beskriva detta begrepp, som uppställts av Herbert A. Simon¹, då det förefaller vara av central betydelse när det gäller relationen mellan målen och medlen och mellan medlen inbördes.

Simon's ordning av en modells ekvationer och variabler är helt bestämd av vilka endogena variabler som förändras vid förändringar i de olika parametervärdena. Det är detta som gör, att begreppet »kausal ordning» har omedelbar relevans för vår mål-medel-diskussion.

Låt oss åter betrakta modellen (I:8)'s fyra ekvationer. Som vi redan påpekat är ekvationerna av en sådan karaktär, att förändringar i någon parameter i ekvation (8:1) kommer att påverka värdet av de endogena variablerna x_1 och x_4 (men icke x_2 och x_3): x_1 påverkas direkt, och x_4 indirekt via förändringen i värdet på x_1 . Analogt kommer en förändring i någon parameter i ekvationsparet (8:2), (8:3) att påverka värdet på x_2 , x_3 och x_4 (men inte x_1): x_2 och x_3 påverkas direkt och x_4 indirekt via värdet på x_2 och x_3 . Parameterförändringar i ekvationen (8:4), slutligen, kommer att påverka värdet på x_4 (men inte på x_1 , x_2 och x_3). Det är då tydligen rimligt att säga, att i systemet (I:8) kan x_1 samt x_2 och x_3 ses som *orsaker* till x_4 , och vi har följande parallella *precedensordning* mellan systemets ekvationer och *kausal ordning* av systemets endogena variabler, där en pil betecknar ett precedensförhållande resp. ett kausalsamband, ett asymmetriskt samband.

I det betraktade systemet finns däremot t.ex. ingen möjlighet att uppställa något precedensförhållande mellan ekvationerna (8:2) och (8:3), och följaktligen ej heller någon kausal ordning mellan x_2 och x_3 . Dessa två variabler är, kan man säga, interdependent bestämda. På samma sätt är i system som (I:7) ovan överhuvudtaget ingen ordning mellan ekvationer och endogena variabler möjlig att etablera. I modellen (I:7) kommer en parameterförändring vilken som helst att påverka samtliga endogena variablers värden; systemet är *rent interdependent*.

Den kausala ordningen består tydligen — jämför vårt exempel — i att modellens ekvationer och endogena variabler delas upp i vissa (korresponderande) delgrupper; med Simon's terminologi, subsets. Varje delgrupp säges vara av en viss ordning, från 0:te ordningen och uppåt. Man skiljer mellan »minimala» delgrupper och »kompleta» delgrupper. En minimal delgrupp av 0:te ordningen är en grupp av ekvationer, som uppfyller villkoret att omfatta ett så litet antal ekvationer som möjligt, där antalet endogena variabler är lika med antalet ekvationer. I exemplet ovan är ekvationen (8:1) en minimal delgrupp av 0:te ordningen, ekvationerna (8:2) och (8:3) tillsammans utgör en annan minimal delgrupp av 0:te ordningen. Alla minimala delgrupper av 0:te ordningen säges tillsammans utgöra den kompletta delgruppen av 0:te ordningen. De minimala delgrupperna av 1:a ordningen karakteriseras av att de innehåller så få ekvationer som möjligt och (precis lika många) sådana endogena variabler, som inte uppträder i någon delgrupp av 0:te ordningen, samt en eller flera endogena variabler som ingår i delgruppen av 0:te ordningen. I exemplet ovan är ekvationen (8:4) den enda minimala delgruppen av 1:a ordningen. (8:4) innehåller precis en variabel, som inte finns i någon minimal delgrupp av 0:te ordningen, dvs. i (8:1) eller (8:2) och (8:3). Alla minimala delgrupper av 1:a ordningen utgör den kompletta delgruppen

¹ En rigorös framställning finns i Herbert A. Simon, »Causal Ordering and Identifiability», Chapter III i *Studies in Econometric Method*, Ed. by Wm. C. Hood & T. C. Koopmans, Cowles Commission Monograph No. 14, New York & London 1953 samt »Logic of Causal Relations», *Cowles Commission Papers* N. S. No. 70, Chicago 1952.

av 1:a ordningen. Det är härefter klart vad som skall förstås med uttrycken delgrupper av 2:a och högre ordningar.

Det inses lätt att högsta möjliga antalet delgrupper är antalet ekvationer (och endogena variabler) i modellen. Är antalet delgrupper exakt lika med antalet ekvationer i systemet har vi ett *rent rekursivt* system.¹ Är antalet delgrupper lika med 1 är systemet *rent interdependent* (som t. ex. systemet (I:7) ovan). I alla andra fall är systemet *blandat interdependent-rekursivt*.

Med denna kausala ordning av modellen för ögat, inses, att skall en viss endogen variabel, säg x_j , vara kausalt beroende av en annan endogen variabel, x_i , måste x_j tillhöra en delgrupp av högre ordning än x_i . Detta är dock inte tillräckligt för att ett kausalsamband skall föreligga. Ett sådant villkor är, att parameterförändringar som påverkar x_i (och den minimala delgruppen av endogena variabler till vilken x_i hör) också påverkar x_j ; ett nödvändigt villkor för att x_j är kausalt beroende av x_i är, att det finns parameterförändringar som påverkar x_j (och den minimala delgruppen av endogena variabler till vilken x_j hör) utan att påverka x_i .

Om vi låter uttrycken, att medlen är oberoende, sidoordnade och över- eller underordnade ha samma betydelse som förut, förstås det nu, att ett medel kommer att bli överordnat i förhållande till ett annat medel, om uppfyllelse av ett mål förutsätter en förändring i någon endogen variabel, som i systemet står som orsak till någon annan endogen variabel, vilken också måste ändras för att ett annat mål skall uppfyllas. Beroende på restriktionernas karaktär är emellertid en mångfald av kombinationer av oberoende, sidoordnade och över- eller underordnade medel tänkbara. I allmänhet kan man knappast säga annat än följande:

om alla endogena variabler, som uppträder i målrestriktionerna, tillhör samma minimala delgrupp, måste alla nödvändiga parameterförändringar beräknas simultant, och alla medlen är då inbördes beroende, sidoordnade;

om man kan dela upp restriktionerna i grupper, karakteriserade av att alla endogena variabler som uppträder i en dylik grupp tillhör samma minimala delgrupp, och inget kausalsamband förbinder någon av dessa delgrupper, då kan medlen delas upp i ett motsvarande antal grupper, där medlen inom varje grupp är sidoordnade (inbördes beroende), men där de olika grupperna av medel sinsemellan är oberoende;

i alla andra fall kommer över- eller underordningsförhållanden i större eller mindre utsträckning att uppträda.

9. Uttryckssättet »målen strider mot varandra»

Vi har i det föregående omnämnt den möjligheten, att målen kan »strida mot varandra». Det kunde synas som om innebörden av detta — mycket vanliga — uttryckssätt vore så självklart, att det inte tarvade närmare förklaring. Så är emellertid inte fallet. Uttrycket kan i själva verket ha en rad olika betydelser. Vi behandlar först de absoluta målen, och tänker oss en rad mål uppställda, alltså en rad restriktioner på vissa endogena variabler.

(i) Ett mycket naturligt sätt att tolka uttrycket »målen strider mot varandra» är att uppfatta det som en utsaga om en brist på inre logik i den samlade målsättningen. Vissa mål strider rent logiskt mot vissa andra mål.

¹ Se Wolds definition på rekursiva system, Herman Wold, *Demand Analysis*, New York & Stockholm 1952, s. 50. Systemet (I:7) ovan ändras till ett rent rekursivt system om man sätter koefficienterna a_{12} , a_{13} , a_{14} , a_{23} , a_{24} och a_{34} lika med noll.

Matematiskt betyder detta, att mål-restriktionerna är inkonsistenta. Som ett exempel kan anföras följande tre mål: $x_1 + x_2 = k$; $x_1 = (1/k)x_2$; $x_1 = 1/(1+k)$, där $k \neq 1$. Ingen modell kan konstrueras där lösningarna satisfierar dessa restriktioner.

Att avgöra huruvida målen »strider mot varandra» i denna uttryckets mest bokstavliga betydelse är kanske mera en rent logisk än en nationalekonomisk uppgift, så till vida som den kan avgöras utan kännedom om det ekonomiska systemets karaktär. Normalt användes då också uttrycket i en vidare mening, där man tänker sig, att mål också kan »strida mot varandra» i en mera »nationalekonomisk» eller »faktisk» mening.

(ii) Man är därmed inne på tankegången, att målen *och* modellen betraktade som en enhet kan uppvisa motsägelser. Även här kan det röra sig om en rent logisk fråga. Ehuru inbördes motsägelsefria kan målen mycket väl tagna tillsammans med modellens *definitions*mässiga samband, innebära en motsägelse. Antag, t.ex., att man uppställer målen: nationalinkomsten under det kommande året skall vara 10 miljarder kr, konsumtionen skall vara 8 miljarder kr och realinvesteringarna 3 miljarder kr. Dessa mål är inte i sig själva motsägande. Betraktas de emellertid tillsammans med en modell för ett slutet samhälle, där det definitionsmässigt gäller, att nationalinkomsten är lika med summan av konsumtion och realinvesteringar, får vi fram en motsägelse. Målen »strider mot varandra». Betraktas dessa tre mål emellertid tillsammans med en modell, där ett saldo på bytesbalansen kan uppkomma, kan man ju inte säga att de nämnda målen »strider mot varandra» av definitionsmässiga skäl. Här är frågan i stället om ett saldo på minus 1 miljard kr på bytesbalansen kan tänkas uppkomma i modellen; men denna fråga ligger inte på det definitionsmässiga planet.

(iii) Vi har därmed kommit över till den tolkning av uttryckssättet att »målen strider mot varandra», som bäst stämmer med den mening som vanligen läggs i det: att modellen och de medel den rymmer icke medger, att målen kan uppfyllas. Att »målen strider mot varandra» betyder då, att ligkiltigt vilken uppsättning av parametrar vi än väljer såsom nya obekanta, dvs. ligkiltigt vilka medel vi än tänker oss använda, har systemet ingen lösning som satisfierar den uppsättning av målrestriktioner vi har lagt på systemet. Utsagan, att »målen strider mot varandra», kommer här emellertid alltid att bli betingad. För det första får man komma ihåg att modellen endast inkluderar »kända» ekonomiska samband. Anledningen till att man finner, att målen inte går att uppfylla, *kan* därför vara den, att vår kännedom om den ekonomiska verkligheten är begränsad eller rentav felaktig. Det, som (med våra nuvarande kunskaper) är »omöjligt» i dag, kan vara möjligt med de större kunskaper vi har om tio år. För det andra kan det tänkas, att målen endast är möjliga att uppfylla, om uppsättningen av nödvändiga parametrar (medel) inkluderar medel som antingen är okontrollerbara eller otillåtna (från målsättarens synpunkt). I sådana fall skulle det inte vara orimligt att säga, att »målen strider mot varandra». Uttrycket »att målen strider mot varandra», skulle då få en me-

ning om man specificerar dels den modell som målen tänkes knutna till, och dels de kontrollerbara medel som anses tillåtna.

Lämnar vi de absoluta målen och vänder oss till målindexen ligger saken helt annorlunda till. De absoluta målen är nu relativa och vägda ihop i en målindex; målet är att finna största värdet på denna målindex. Som tidigare anförts, är problemet här i allmänhet inte ställt, förrän man specificerat de medel, som tänkes använda. Under vissa förutsättningar¹, som ofta antas uppfylla när det gäller ekonomiska förhållanden, finns det *alltid* något största värde på målindexen, likgiltigt vilken uppsättning av medel vi tänker oss använd. Att målet i detta fall skulle vara omöjligt att uppfylla är därför (under nämnda förutsättningar) otänkbart. Uppfyllelse av målet består ju just i att plocka ut den »bästa» möjligheten bland de möjligheter, som faktiskt står till buds.²

Om vi med bakgrund av vad som ovan sagts skall diskutera, huruvida målen full sysselsättning och stabilt penningvärde »strider mot varandra» eller inte, är det klart, att i den mån målen kombineras i en målindex, kan de inte strida mot varandra, likgiltigt vilka medel, vi tänker oss använda för att uppfylla målet. Vi har då målet uttryckt ungefär så här: »penningvärdet skall vara så stabilt som möjligt vid så hög sysselsättning som möjligt». Är de två målen däremot absoluta, är det klart, att de icke »strider mot varandra» i de under (i) och (ii) angivna logiska betydelseerna (i alla fall inte med de definitioner man normalt finner i ekonomiska modeller). Däremot kan dessa två mål mycket väl tänkas »strida mot varandra» i den under (iii) angivna betydelsen. Kommer en nationalekonom fram till slutsatsen, att målen full sysselsättning och stabilt penningvärde »strider mot varandra», är det dock alltid under bestämda förutsättningar om de medel som tänkes använda, och alltid betingat av hans nuvarande kunskaper om det ekonomiska livet. Det som inte är möjligt i ett reaktionärt-liberalt samhälle med de medel detta tillåter, kan mycket väl vara möjligt i ett social-liberalt samhälle med dess medel; det som inte är möjligt i ett social-liberalt samhälle kan vara det i ett socialistiskt samhälle. Det som anses »omöjligt» i dag kan vara ren rutin i morgon.

Politikern kommer här lätt att stå inför problemet att avväga ekonomiska mål och politiska medel. Är det möjligt att fullständigt uppfylla målen full sysselsättning och stabilt penningvärde endast under användning av (minst) ett av de medel som annars bara socialistiska politiker (sambällen) tillåter, får anhängaren av full sysselsättning och stabilt penningvärde överväga om han vill ta detta kliv in i

¹ Dessa förutsättningar är, att målindex-funktionen (på formen (I:5)) är kontinuerlig, och att variationerna i parametrarna äger rum inom ett slutet område.

² Målindexens (välfärdsfunktionens) maximering är i själva verket inget annat än en formalisering av Magister Pangloos' filosofi: Att allt är till det bästa i denna den bästa av alla möjliga världar.

Modellen är »alla möjliga världar»; om man i modellen har preciserat vilka parametrar som är tillåtna, så har modellen därmed övergått till att bli »den bästa av alla möjliga världar»; maximerar man sen målindexen, då är tydligen »allt till det bästa ...».

socialismen för att uppnå målen.¹ Och man får inte glömma, att man inte kan smita undan detta problem genom att gömma sig bakom en målindex. — Här slutar emellertid nationalekonomens jobb och politikerns tar vid!

10. Sammanfattande konklusioner

Vi har i detta kapitel sökt få fram en rad omständigheter av helt allmän karaktär som är avgörande för frågan om realiserandet av en given uppsättning av mål. Resultaten är i korthet följande. Kunde den ekonomiska verkligheten på ett korrekt sätt beskrivas med en rent interdependent modell (som t.ex. modellen (I:7)) där »allt beror på allt annat», skulle i princip ett givet mål kunna uppnås genom förändring av en godtycklig parameter, dvs. med användning av ett medel vilket som helst, blott man är villig att använda det godtyckligt valda medlet i erforderlig utsträckning. Härav *tumregeln*, att antalet medel och antalet mål är lika stora. När frågan om sambandet mellan mål och medel ändå inte kan förmodas vara av detta enkla slag, beror det just på de omständigheter vi dragit fram. För det *första* kan man inte vara säker på, att modellen är rent interdependent; dynamiska modeller (formulerade som i avsnitt 2) är rentav normalt inte rent interdependenta. Är detta inte fallet kan det nämligen tänkas att endast vissa medel kan användas för att uppnå vissa mål. Uppställer man flera stycken mål som önskas uppnådda samtidigt eller på olika tidpunkter, uppstår problemet huruvida medlen som används kan betraktas som sidoordnade, eller om vissa medel får underordnas andra medel på så sätt, att användningen av de förra helt får anpassa sig efter användningen av de senare. För det *andra* är det inte säkert att alla parametrar i modellen kan kontrolleras, och även om de faktiskt är kontrollerbara är det inte säkert att det anses tillåtet (rent politiskt) att begagna sig av dem överhuvudtaget, eller i erforderlig utsträckning. Härmed börjar också möjligheten att målen inte går att uppfylla att bli aktuell. Även de mest entusiastiska anhängarna av räntepolitik ryggar t.ex. säkert tillbaka för att höja räntan några tiotusentals procent om detta skulle visa sig vara nödvändigt för att hålla tillbaka en oläglig investeringsökning. Är, *slutligen*, olika mål hopkopplade i en målindex, bortfaller flertalet målmedel-problem i rent teknisk-ekonomisk mening.

Vi har i så stor utsträckning som möjligt använt målen full sysselsättning och stabilt penningvärde som exempel i resonemangen. Med tanke på det intima sammanhang, som man har anledning att vänta existerar mellan dessa storheter, har vi, som tidigare omnämnts, också anledning att tro att om man skall lyckas att samtidigt realisera dessa mål, måste de medel, som tas i anspråk, vara noggrant koordinerade. Annars uppnår man knappast något av målen. Å andra sidan förefaller de krafter, som påverkar sysselsättningen respektive prisnivån så pass olika, att man knappast har skäl att förmoda att uppfyllandet av det ena målet automa-

¹ Att man i praktisk politik ofta »löser» dylika mål-medel-konflikter genom att helt sonika definiera om målen behöver knappast påpekas. Utvecklingen av begreppet full sysselsättning från Beveridge och framåt är ett exempel på denna typ av »lösning».

tiskt skulle implicera uppfyllandet av det andra. A priori får man därför förmoda att flera medel, sidoordnade och koordinerade, samtidigt måste tas i anspråk, om de två målen skall uppfyllas.

Post scriptum till Kapitel I

Detta kapitel utarbetades i dess nuvarande skick tidigt på våren 1953; våren 1954 omarbetades vissa detaljer. Sommaren 1954 blev jag emellertid uppmärksam på en redan 1952 utgiven bok — *On the Theory of Economic Policy* — av Professor J. Tinbergen.¹ De tankar rörande de allmänna sambanden mellan mål och medel i den ekonomiska politiken, som jag då arbetat mig fram till — och på vilka hela detta arbete kan betraktas som en finansvetenskaplig tillämpning — visade sig på ett ganska förvånansvärt sätt sammanfalla med Tinbergens behandling av den ekonomiska politikens teori. Korrespondens med Tinbergen har ytterligare bekräftat detta. I slutet på 1954 utkom en fortsättning — *Centralization and Decentralization in Economic Policy*² — på den nämnda boken; även här finns vissa tankar med vilka mina är helt parallella.

Jag har valt att redovisa min framställning, som den redan fanns när jag fick kännedom om Tinbergens framställning, utan att ge hänvisningar eller på annat sätt ta hänsyn till denna. Detta post scriptum får därför stå som en allmän hänvisning till Tinbergens två böcker.

Vid sidan av de stora likheterna mellan Tinbergens arbeten och detta kapitel finns dock även vissa skiljaktigheter. Bland dessa skulle jag speciellt vilja framhålla följande:

För det första är min framställning rent abstrakt medan Tinbergen har haft förmånen av att i mycket stor utsträckning kunna anknyta sin diskussion till konkreta modeller som han inom den holländska *Centraal Planbureau* tillämpat på holländsk ekonomi.

För det andra uppvisar de rent formella framställningsmetoderna vissa olikheter.

För det tredje begränsar Tinbergen i stort sett sin diskussion till statiska system, medan jag fört min diskussion på ett sådant sätt, att den gäller för både statiska och dynamiska system.

För det fjärde har jag behandlat vissa möjligheter för sambanden mellan antalet mål och antalet medel, som Tinbergen icke studerat.

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att Tinbergen genom att i huvudsak anknyta till konkreta, statiska, linjära modeller har kunnat genomföra en detaljbehandling, som icke är möjlig med min mera abstrakta och, måhända, litet mera generella metod. Häri ligger dock även en viss begränsning i Tinbergens arbeten. Av denna anledning har jag ansett att min framställning trots allt har ett värde i sig själv.

¹ J. Tinbergen, *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam 1952.

² J. Tinbergen, *Centralization and Decentralization in Economic Policy*, Amsterdam 1954.

KAPITEL II

Finanspolitikens medel

1. Inledande synpunkter

I detta kapitel skall vi börja med att mera konkret undersöka vilken roll det offentliga finanserna kan spela i ett ekonomiskt system. Som tidigare nämnts kan en sådan undersökning inte genomföras fullständigt, om man inte i detalj känner till det ekonomiska systemet, dvs. har en fullständig modell att arbeta med. Det har man nu inte, men dess bättre visar det sig att man kan komma en bra bit på väg utan någon annan närmare kännedom om den »riktiga» modellen än de delar av denna, som är fastställda i budgetpraxis, skattelagar och andra dylika relativt lätt konstaterbara omständigheter.

Diskussionen kommer att anknyta till föregående kapitelns resonemang om sambandet mellan mål och medel. Man talar ju om budgeten som ett medel i den ekonomiska politiken, men i själva verket täcker budgeten en mångfald av ekonomiskt-politiska medel — parametrar — på vilka stat och andra offentliga myndigheter kan spela i den ekonomiska politiken. Ett fundamentalt problem är att reda ut vilka medel i egentlig mening myndigheterna i sin finanspolitik disponerar.

2. Finanspolitik och penningpolitik

En första fråga som — ehuru den egentligen är av terminologisk snarare än av principiell natur — måste besvaras redan här, är: Vilka av det offentliga åtgärder skall hänföras till »finanspolitiken»? Det är självklart att vi med uttrycket »det offentliga» avser både statliga och kommunala myndigheter av alla slag. Det bör speciellt understrykas att även riksbanken, riksgäldskontoret, affärsverken och alla andra »fonder» uppfattas som delar av »det offentliga». Det är alltså alla dessa offentliga organs åtgärder frågan gäller. Vidare är det uppenbart, att endast sådana offentliga åtgärder, som står i direkt samband med betalningar till och från det offentliga, kan räknas som finanspolitik. Definierad på så sätt kommer emellertid finanspolitiken att omfatta vissa offentliga åtgärder som sedan gammalt brukar kallas penningpolitik. Hur gränsen skall dras mellan finanspolitiken och penningpolitiken är inte alldeles självklart, liksom det inte heller är självklart att distinktionen överhuvudtaget är nyttig. Detta senare är närmast ett spörsmål om man kan hitta en indelningsgrund för de offentliga åtgärderna, som ger uttryck för en både teoretiskt och praktiskt relevant arbetsdelning. De följande två alternativa indelningsgrunderna före-

faller vara de som ligger närmast till hands: antingen kan man karakterisera de offentliga åtgärderna genom de marknader som de direkt inverkar på, eller också kan man karakterisera åtgärderna genom de myndigheter som träffar beslut härom.

Med de av politiken direkt berörda marknaderna som karaktistikum, kan vi dra gränsen mellan penningpolitik och finanspolitik så, att penningpolitiken består av alla åtgärder, som står i direkt samband med det offentligas köp och försäljningar på fordringsmarknaderna¹; finanspolitiken omfattar då åtgärder i samband med alla andra betalningar till och från det offentliga. Ur teoretisk synpunkt är denna uppdelning enkel och klar. Det inses, att den nära ansluter sig till den uppdelning som säger, att finanspolitiken har att göra med storleken av den offentliga nettoskulden (i vidsträckt mening), medan penningpolitiken är en fråga om nettoskuldens sammansättning.² Definierar man nämligen den offentliga nettoskulden som skillnaden mellan de offentliga skulderna (inklusive den utelöpande sedelmängden och avistaskulderna) och de offentliga fordringarna (inklusive centralbankens valutatillgångar samt fordringar på den privata sektorn), och förutsätter man vidare att vid alla det offentligas transaktioner (såväl ensidiga som dubbelsidiga) en överföring av betalningsmedel i form av sedlar eller avistafordringar äger rum, är det tydligt att transaktioner på fordringsmarknaderna aldrig i sig själva kan innebära någon förändring av nettoskuldssättningen; omvänt leder, isolerat betraktad, varje annan offentlig in- eller utbetalning till en motsvarande förändring av nettoskuldssättningen. Uppdelningen efter marknader har dock den olägenheten att en del av de betalningar, som registreras på statsbudgeten eller de kommunala budgeterna, kommer att räknas med i penningpolitiken; detta gäller således statens (och kommunernas) utlåningsfonders verksamhet. Denna del av det offentligas verksamhet utgöres visserligen formellt av fordringstransaktioner, men då den konkreta utformningen av utlåningspolitiken oftast är bestämd av socialpolitiska, näringspolitiska o. a. överväganden, kommer penningpolitiken definierad på detta sätt givetvis att omfatta åtgärder som från andra synpunkter framstår som heterogena. Omvänt kommer en del av t. ex. riksbankens transaktioner att hänföras till finanspolitiken, nämligen riksbankens löneutbetalningar o. d.

Med de om politikens utformning bestämmande myndigheterna som karaktistikum blir det, om vi bortser från kommunerna, i Sverige speciellt uppdelningen mellan statsverket inklusive fonderna — dvs. »budgeten» —, riksgäldskontoret och riksbanken som är av intresse. Visserligen kan man säga att bakom dessa offentliga organ står riksdagen som utslagsgivande faktor. Det är ju riksdagen som uppställer statsbudgeten och drar upp riktlinjerna för statsverkets verksamhet, liksom riksdagen också tillsätter riksgälds- och riksbanksfullmäktige. Praktiska erfarenheter visar dock att denna formella omständighet inte behöver ha stor

¹ Denna definition av penningpolitiken är mycket snäv så till vida som kassareservbestämmelser o. d. kreditmarknadsregleringar inte räknas som penningpolitik; för avgränsningen gentemot finanspolitiken är detta dock oväsentligt.

² Erik Lindahl, »Teorin för den offentliga skuldssättningen», *Studier i ekonomi och historia*, tillägnade Eli F. Heckscher, Uppsala 1944, s. 92.

betydelse. Man står därför inför alternativen att t.ex. definiera penningpolitiken som riksbankens åtgärder, eller som riksbankens och riksgäldskontorets samlade åtgärder, liksom även de möjligheterna bör beaktas, att alla dessa tre grupper av myndigheter kan betraktas som en enhet eller som tre fristående organ. Det som här är avgörande är närmast den makt och självständighet, med vilken dessa tre organ uppträder; politiska konstellationer och rena personfrågor kan härvid få betydelse. Man kan t.ex. mycket väl tänka sig en fullständig koordination mellan statsbudgeten och riksgäldskontorets åtgärder, samtidigt som riksbanken för sin egen politik; i detta fall förefaller det lämpligt att låta finanspolitiken omfatta såväl statsverkets som riksgäldskontorets åtgärder. Och man kan tänka sig riksgäldskontoret och riksbanken intimt lierade och stående självständiga i förhållande till statsverket; i detta fall förefaller det rimligt att låta penningpolitiken omfatta både riksgäldskontorets och riksbankens åtgärder. Det är uppenbart, att för kommunernas vidkommande denna indelningsgrund leder till att i princip varje enskild kommun får behandlas som ett särskilt politiskt organ med sin egen »kommunalpolitik».

De teoretiska nackdelarna hos den sistnämnda indelningsgrunden är evidenta; exakt samma transaktion (säg, försäljning av obligationer) kommer här att rubriceras som finanspolitik eller penningpolitik eller kommunalpolitik, beroende på vem som utför transaktionen. Då vidare denna indelningsgrunds praktiska tillämpning kommer att i hög grad bero på dagsaktuella maktförhållanden, som kan vara dolda för alla utom en snäv inre krets av politiker och ämbetsmän, förefaller det uppenbart lämpligare att använda den förstnämnda indelningsgrunden enligt vilken *alla det offentliga åtgärder i samband med transaktioner på fordringsmarknaderna räknas till penningpolitiken. Som finanspolitik uppfattar vi då det offentliga åtgärder i samband med alla andra ekonomiska transaktioner.* Som en konsekvens härav kommer vi emellertid även att ibland beröra penningpolitiska frågor; i annat fall vore vi ju tvungna att helt bortse från den offentliga upp- och utlåningen samt från alla valutafrågor. Däremot kommer vi inte — även detta som en naturlig konsekvens av uppläggningsen — att intressera oss för transaktioner mellan olika offentliga organ, t.ex. mellan stat och kommuner, statsverket och riksbanken etc. Dyliga transaktioner betraktar vi som interna bokföringsfrågor.

I samband med alla offentliga transaktioner uppstår förändringar av den privata sektorns innehav av offentliga betalningsmedel, dessa senare definierade som sedlar utanför det offentliga plus avistafordringar (netto) på det offentliga. Frågan är då, vilken typ av politik förändringarna av mängden offentliga betalningsmedel skall hänföras till: penningpolitiken eller finanspolitiken? Det vanliga är väl att uppfatta detta som ett penningpolitiskt spørsmål. Som vi definierat skiljelinjen mellan penning- och finanspolitik förstås emellertid, att vi räknar förändringar av mängden offentliga betalningsmedel som en finanspolitisk fråga, i den mån förändringen är förknippad med en finanspolitisk transaktion, och penningpolitisk om den är förknippad med en penningpolitisk transaktion. Man kan uttrycka saken så, att vi föredrar att se transaktionerna från den »reala» sidan i stället för att se dem

från penningsidan; förändringar av mängden offentliga betalningsmedel betraktas då mera som något passivt (endogent bestämt), som följer av de olika transaktionerna (jfr. kapitel III, 6).

En bidragande orsak till att det framstår som lämpligt att här välja den marknadsbestämda uppdelningen mellan finans- och penningpolitik kan anföras. En betydelsefull tradition inom finansvetenskapen anser det vara en viktig uppgift för denna att förklara de offentliga finansernas omfång och inriktning.¹ Med utgångspunkt i gränsnyttoläran leddes denna tradition in på att under vissa förutsättningar betrakta det offentliga åtgärder som uttryck för individens värderingar, vilket återigen leder till att i princip alla det offentliga handlingar — politiken — kommer att *förklaras* inom ramen för den ekonomiska modellen. Utan att härmed vilja ta ställning till detta betraktelsesätts värde som verklighetsförklaring eller som välfärdsekonomisk norm för finanspolitiken, fattar vi dock här finansvetenskapens uppgift något trängre. Att ge en vetenskaplig förklaring till den i det förflutna faktiskt förda politiken för att inte tala om en prognostisering av den framtida politiken vid störningar av samhällsekonomin, ligger nämligen helt utanför ramen för framställningen här. Vår problemställning är av mera tekniskt-ekonomisk karaktär: om det offentliga vidtager vissa åtgärder, vilka ekonomiska konsekvenser får då detta, och omvänt, om vissa resultat önskas, vilka åtgärder får då det offentliga vidta? Eller uttryckt i en terminologi som vi även i det följande skall använda: vilka verkningar har olika finanspolitiska medel, och omvänt, vilka medel erfordras om vissa ekonomiska mål skall uppnås? Med en dylik problemställning blir frågan vilka offentliga myndigheter som vidtar de politiska åtgärderna, och hur de politiska besluten träffas, av sekundär betydelse; det är åtgärdernas ekonomiska karaktär som är avgörande.

3. Det offentliga finanspolitiska handlingsparametrar — aprioriska överväganden

Om man med uttrycket »det offentliga handlingsparametrar» tänker på de finanspolitiska handlingsparametrarna är det självklart, att dessa handlingsparametrar står i förbindelse med alla in- och utbetalningar till och från offentliga myndigheter. Härmed är emellertid icke sagt, att det därför är lämpligt att betrakta själva in- och utbetalningarna som parametrar. Ett exempel kan tjäna till att belysa detta. Betrakta en generell omsättningsavgift på alla konsumtionsnyttigheter; omsättningsavgiften tänkes utgå med t_c procent av konsumtionsnyttigheternas värde (inkl. avgift). Betecknar vi då med C det samlade värdet inom en viss period av konsumtionen i landet ifråga, uppträder i den teoretiska modellen en relation som säger, att statens inkomster (under samma period), T_c , av konsumtionsavgiften är

$$T_c = C \cdot t_c / 100.$$

¹ Som exponent för denna tradition kan anföras Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, Lund 1919. Se även P. A. Samuelson, »The Pure Theory of Public Expenditure», *The Review of Economics and Statistics*, Vol. XXXVI, 1954.

Det inses lätt, att C normalt måste betraktas som endogen variabel; C är normalt en av de storheter man önskar förklara. Vidare framgår, att det inte är möjligt att betrakta bägge storheterna T_c och t_c som parametrar; detta skulle ju innebära det bisarra förhållandet att konsumtionen C bestämmes enbart, dvs. utan hänsyn till systemet i övrigt, genom att staten (godtyckligt) fastställer T_c och t_c . I det föreliggande fallet förefaller det klart att t_c , avgiftsprocenten, är parameter, och att alltså T_c , inkomsten av avgiften, måste uppfattas som endogen variabel. t_c är således ett finanspolitiskt medel; T_c är det inte. Det är ju dock avgiftsprocenten som fastställs i lag och som (med makt) genomföres av administrationen. Inkomsten av avgiften däremot får rätta sig efter den faktiska konsumtionens storlek som staten inte direkt (administrativt) behärskar. Inkomsten av avgiften påverkas därför även av andra faktorer än själva avgiftsprocenten, t.ex. av statens egna åtgärder på andra områden. Ändrar t.ex. staten sina löneutgifter, påverkar detta konsumtionen och därmed inkomsterna av omsättningsavgiften. Och å andra sidan, förbättras t.ex. exportkonjunkturerna, påverkas också konsumtionen och inkomsterna av avgiften. Inkomsten av avgiften kan därför, i motsats till avgiftsprocenten — och detta är centralt — bli en helt annan än staten förväntar.

Det kan dock i vissa fall vara motiverat att betrakta själva inbetalningen till eller utbetalningen från det offentliga som parameter. Äligger t.ex. staten medborgarna en per capita-skatt, är det naturligtvis egentligen själva skatten per person som staten primärt fastställer (planerar) och med makt genomdriver, men om vi kan bortse från oväntade fluktuationer i antalet beskattade, kan tydligen det totala beloppet ses som parameter.

Det förstås att ett nödvändigt villkor för att en storhet skall kunna betraktas som politisk parameter är, att ex ante och ex post värdena för denna storhet alltid är desamma. De politiska (kontrollerbara) parametrarna, det offentligas handlingsparametrar, är sådana storheter som inte undergår av det offentliga oväntade förändringar. Detta är dock inte något tillräckligt kriterium för valet av de budgetpolitiska parametrarna. Modellen kan ju vara sådan att detta villkor är uppfyllt för alla storheter. Detta är fallet om det offentligas förväntningar händelsevis är riktiga. Omvänt gäller naturligtvis, att ett tillräckligt villkor för att en storhet måste betraktas som endogen variabel är, att oväntade förändringar i storheten ifråga kan tänkas förekomma.

Den enda allmänna regel, som kan uppställas för valet av parameter i samband med det offentligas in- och utbetalningar, torde därför vara, att *i den mån en in- eller utbetalnings storlek inte bara är beroende av det offentligas egna direkta åtgärder av administrativ karaktär, utan också av storleken av någon endogen variabel vars värde det offentliga inte på direkt, administrativ väg behärskar, kan den betraktade in- eller utbetalningen icke uppfattas som parameter. Som parameter får då i stället väljas någon annan (några andra) storhet(-er), som står i förbindelse med vederbörande in- eller utbetalningspost, och som det offentliga behärskar administrativt.* Att konkret avgöra vilka storheter som enligt denna regel bör väljas som det offentligas parametrar och alltså kan sägas vara det offentligas medel, fordrar därför strängt taget

en ingående empirisk granskning av alla de många typerna av in- och utbetalningar, som det offentliga har. Vi skall här blott diskutera några få av de viktigare betalningar som man vanligen finner i en modern budget. Vi börjar med inkomsterna.

(i) För alla s.k. indirekta skatter (tullar, acciser med mera) gäller samma resonemang som vi ovan gjort rörande en omsättningsavgift; skattetarifferna (dvs. skatteprocenterna vid värdeskatter och skattebeloppen per enhet vid mängdskatter) bör uppfattas som parametrar och alltså inkomsterna av de indirekta skatterna som endogena variabler. Detsamma gäller för alla s.k. avgifter, för tips- och lotterimedel o. d., samt för gåvo-, arvs- och kvarlåtenskapsskatterna.

När det gäller inkomstskatterna kommer uppördssystemet att få avgörande betydelse. Man känner här två principiellt helt olika system. Det första, som vi kan kalla det rena taxeringssystemet, karakteriseras av att den inkomstskatt som skatte-subjekten i en given period, säg ett finansår, skall inbetala till staten, beräknas på grundval av skattesubjektens inkomst under någon tidigare period, säg under närmast föregående kalenderår. För en betraktad period, finansår, gäller alltså att inkomstskattebeloppen beräknas av staten (kommunen) på grundval av en storhet som är given och känd vid finansårets början. Staten fastställer här själva de enskilda inbetalningarnas storlek och genomtvingar inbetalningen av den således fastställda penningssumman.¹ Om man här säger att skattebelopp eller skatteskala är parameter, har inte någon materiell betydelse; man behöver inte ha med den andra storheten i modellen. Det andra uppördssystemet, som kan kallas det rena källskattesystemet, karakteriseras av att inbetalningarna under en given period är bestämda av inkomsterna under samma period, genom att av staten fastställda skatteskalor appliceras på de löpande inkomsterna. Här gäller tydligen att skatteskalorna är parametrar och den inbetalda penningssumman endogen variabel på exakt samma sätt som för omsättningsskattens vidkommande.

Det nuvarande svenska inkomstbeskattningssystemet är ju en blandning av dessa två system. De under ett finansår inbetalda inkomstskatterna är dels preliminärskatt (huvudsakligen källskatt å löneinkomster) vars storlek är (åtminstone till största delen) bestämd av löpande inkomster, dels »taxerad» skatt (kvarstående-överskjutande skatt) beräknad på grundval av tidigare (kalender-)års inkomster och preliminärskatter. Med ett sådant system kan det visserligen finnas anledning att behandla en del av finansårets inkomstskattebelopp som parameter och en del som endogen variabel och alltså skatteskalorna för den gällande perioden som parametrar. Emellertid hör det ju till detta skattesystems etik, att de skatteskalor som tillämpas vid beräkningen av kvarstående skatt är fastställda före början av det år, på vars inkomster de skall tillämpas. Det är därför trots allt rimligast att vid ett sådant blandat system uteslutande ta skatteskalorna som parametrar och hela inkomstskattebeloppet som endogen variabel. Situationen är nämligen den, att staten vid fastställandet av skatteskalorna varken för preliminärskattens eller för kvarskattens vidkommande känner den beskattningsbara inkomsten.

¹ Vi bortser från jämkningar, avskrivna restantier o. d. Storleken av dessa kan ju vara beroende av inkomstutveckling, sysselsättning e. d. under skatteåret.

Vad angår inkomster av affärsmässig verksamhet och annan inkomst av fonder, så är här förhållandena mera besvärliga. Dessa inkomster redovisas i stor utsträckning endast netto; detta gäller ju i varje fall inkomsterna av affärsverksfonderna. Inkomster av denna karaktär kan givetvis icke behandlas som parametrar, men nettoredovisningen gör det å andra sidan omöjligt att peka ut någon enstaka parameter som styr dessa inkomster. De är bestämda av efterfrågesituationen i samband med affärsverkens samlade politik, prispolitiken, lönepolitiken etc., och det är tydligen här parametrarna skall sökas. Affärsverkstaxorna är sådana parametrar, som staten själv har hand om.

Slutligen har vi bland inkomsterna den som regel viktiga posten upplåning. Då denna post gäller operationer på fordringsmarknaderna är vi här inne på penningpolitikens område, jfr avsnitt 2. De parametrar som anknyter sig till upplåningen (och utlåningen) är därför inte finanspolitiska, utan penningpolitiska parametrar. Det rör sig om utlåningsräntesatser, försäljningskurser för statspapper o. d.

(ii) För att kunna karakterisera de bestämningsgrunder som ligger bakom det offentligas utgifter, får man dra in i bilden en typ av parametrar som knappast kan tänkas förekomma bland inkomsterna. För en icke obetydlig del av det offentligas utgifter är den egentliga parametern — det som myndigheterna som regel har i sin hand att genomföra eller icke genomföra — de reala projekt, som utgifterna skall betala. Påbörjar staten t. ex. något konstruktionsarbete, kommer detta ofta att bli fullföljt utan hänsyn till om kostnaderna håller sig inom ramen för de kalkylerade beloppen. Stiger den allmänna prisnivån under den tid konstruktionsarbetet pågår, kommer statsutgifterna på denna punkt också automatiskt att öka i samma takt. I alla sådana fall får vi som parametrar använda statens reala (mängdmässiga) köp av varor och arbetskraft.

Fall där själva utgiftssumman kan användas som parameter är emellertid också vanliga. Ränteutgifter och löneutgifter hör ofta hit, ehuru man vid indexreglerade tjänstemannalöner får använda de mängdmässiga köpen av arbetsprestationer från tjänstemännen som parametrar.

Även fall där vissa tariffer får fungera som parametrar kan påträffas, t. ex. när det gäller sådana sociala understöd som utgår automatiskt enligt bestämda tariffer, om vissa villkor (säg arbetslöshet) är uppfyllda.

I svenska statens budget är uppdelningen av anslagen i obetecknade anslag, förslagsanslag och reservationsanslag av väsentligt intresse i detta sammanhang.¹ Vid utgiftsposter som är obetecknade kan man ofta utgå ifrån att själva utgiftssumman kan användas som parameter. Dessa anslag får ju inte (dock med väsentliga undantag under de senare åren) överskridas och kommer å andra sidan i praxis normalt till full användning. Vid förslagsanslag och reservationsanslag får man ofta gå bakom utgiftssummorna och söka parametrarna i planer om mängdmässiga köp, tariffer o. d.

¹ *Bestämmelser och praxis rörande statens budget*, Redogörelse avgiven av 1948 års budgetutredning, SOU 1952:45, V.

4. Finanspolitikens verkningar

När man skall diskutera finanspolitikens *verkningar* kommer uppdelningen av de i förbindelse med budgetens utgifts- och inkomstposter stående storheterna på handlingsparametrar och endogena storheter att få betydelse. Det förhåller sig nämligen så att medan man ur en given (fullständig) modell alltid är i stånd att entydigt bestämma de totala verkningarna av parameterförändringar, så är det orimligt att i allmänhet tala om de totala »verkningarna» av förändringar i endogena variabler. Vi skall i detta avsnitt närmare klargöra detta för hela den följande diskussionen centrala förhållande.

Då parametrarna i en modell ju är sådana storheter som är bestämda utanför systemet, kommer förändringar av en viss parameter inte att påverka de andra parametrarnas värden. Med uttrycket »verkningarna av en parameterförändring» kan vi då endast förstå de förändringar i de (daterade) endogena variablerna, som framkommer till följd av den givna parameterförändringen. Arbetar man med ett dynamiskt system i rörelse, kommer dessa verkningar naturligtvis att anges med skillnaden mellan det förlopp som skulle ha genererats utan vederbörande parameterförändring, och det förlopp som genererats med vederbörande parameterförändring.¹ Om de övriga parametervärdena är givna, är dessa verkningar entydigt bestämda av själva systemet.

I det infinitesimala fallet anges dessa verkningar av parameterförändringarna av de på hela ekvationssystemet genom total differentiering beräknade derivatorna (vid givna parametervärden i övrigt) med avseende på vederbörande parameter. Vi understryker vad som tidigare påpekats, nämligen att detta ingalunda betyder att resonemangen begränsas till att endast gälla för statiska system och för omedelbara, samtidiga verkningar. Uppfattas modellen på det sätt som antytts i kap. I, 2, gäller våra iakttagelser både för tidsmässigt omedelbara och avlägsna verkningar i dynamiska system, både för short run och long run. Derivatorna kan ha olika tidsdatering i täljar- och nämnardifferentialerna. I allmänhet är dessa derivator beroende av utgångspunkten, dvs. av parametervärdena. När vi säger att verkningarna av parameterförändringar är entydigt bestämda, förutsättes därför ett givet utgångsläge; med olika utgångslägen kan naturligtvis en given parameterförändring ha olika verkningar.

Önskar vi alltså ange verkan på sysselsättningen, N^t , i tidpunkten t av en viss förändring i tidpunkten 0, da_j^0 , av parametern a_j^0 , finner vi att $dN^t = (\partial N^t / \partial a_j^0) \cdot da_j^0$. Storheter som $\partial N^t / \partial a_j^0$ kallas ibland »dynamiska multiplikatorer».

Ovanstående betraktelsesätt kan inte tillämpas på de endogena storheterna i en modell. Här kan man inte tala om entydigt bestämda verkningar på samma sätt som när det gällde parameterförändringar. En endogen variabel kan endast förändras om någon parameter förändras på lämpligt sätt, så att den önskade förändringen av den endogena variabeln framkommer. Vidare kan i regel en viss förändring av en given endogen variabel, t.ex. en viss inkomstpost å budgeten, åstadkommas genom många olika parameterförändringar eller kombinationer av

¹ Jfr G. Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, SOU 1934:1, s. 8 ff.

parameterförändringar. Då emellertid verkningarna av förändringar av de olika parametrarna i en modell i regel är olika, och som nämnts, den givna förändringen i den studerade endogena variabeln kan framkallas med många olika parameterförändringar, måste tydligen de förändringar i de andra endogena variablerna, som ledsagar förändringen i den studerade endogena variabeln, bli helt beroende av vilka parameterförändringar som använts för att framkalla förändringen i den studerade endogena variabeln. Men härav följer ju utan vidare att vi inte kan tala om bestämda »verkningar» av förändringar i de endogena variablerna. En konsekvens av detta är också, att det t. ex. är meningslöst att i allmänhet fråga vilka verkningarna skulle bli om ett visst ekonomiskt mål realiserades; vad man kan fråga är, vilka verkningar det blir om man realiserar ett givet mål med vissa bestämda parameterförändringar; avgörande är inte det eftersträfvade målet utan de verkställda parameterförändringarna.

Om vi inskränker oss till att endast betrakta infinitesimala förändringar, inses riktigheten av dessa resonemang enklast på följande sätt. Vi tänker oss att vi betraktar modellen (I:1) i kap. I och låter x_g vara den endogena variabel, vars förändringars »verkan» å en annan godtyckligt vald endogen variabel, x_h , vi önskar studera. Vi har då

$$dx_g = \sum_{j=1}^m \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j,$$

och

$$dx_h = \sum_{j=1}^m \frac{\partial x_h}{\partial a_j} \cdot da_j.$$

Bildar vi nu kvoten mellan de två differentialerna dx_h och dx_g (denna kvot är naturligtvis ingen derivata eller multiplikator i vanlig mening¹) får vi

$$dx_h/dx_g = \left(\sum_{j=1}^m \frac{\partial x_h}{\partial a_j} \cdot da_j \right) / \left(\sum_{j=1}^m \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j \right).$$

Då ju i allmänhet $\partial x_h/\partial a_j \neq \partial x_g/\partial a_j$ kan vi genom att variera storleken på da'_j uppnå att dx_h/dx_g antar ett värde vilket som helst. Önskar man således uppnå, att $dx_h = k \cdot dx_g$, där k är ett godtyckligt givet tal, har man ekvationen

$$\sum_{j=1}^m \frac{\partial x_h}{\partial a_j} \cdot da_j = k \cdot \sum_{j=1}^m \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j,$$

alltså en ekvation i de m obekanta da_j , och problemet har i allmänhet en oändlighet av lösningar. Uttryck som dx_h/dx_g , eller »elasticiteten» $dx_h \cdot x_g/dx_g \cdot x_h$ har alltså i allmänhet inte (vid givna parametervärden i utgångsläget) något givet värde, men är helt beroende av vilka parameterförändringar som genererat förändringarna i x_h och x_g .

Man skulle kunna uttrycka sig så, att anledningen till att det är meningslöst att tala om »verkningarna» av förändringar i de endogena variablerna är den, att man enligt sakens natur inte kan tala om derivator med avseende på en endogen variabel.

¹ P. A. Samuelson kallar en dylik kvot en »pseudo-multiplier», jfr »Simple Mathematics of Income Determination», i *Essays in Honor of Alvin H. Hansen*, New York 1948.

Vår konklusion är alltså, att medan »verkningarna av en parameterförändring» är ett väldefinierat begrepp, så är det meningslöst att helt allmänt tala om »verkningarna av en förändring i en endogen variabel». För att konkret exemplifiera detta kan man ta en viss indirekt skatt. Enligt resonemangen i avsnitt 2 är här skattekvoten parameter och skattebeloppet endogen variabel. Detta betyder alltså att vi mycket väl kan tala om verkningarna av en förändring i skattekvoten, men inte om verkningarna av en förändring i skattens belopp.

För säkerhets skull skall vi framhålla, att vi här diskuterar de totala verkningarna i en given modell. Det är naturligtvis självklart att vi inte på något sätt förnekar, att man i partiella resonemang kan tillägga storheter, som i den totala modellen är endogena, verkningar på andra i den totala modellen endogena storheter. Låt oss t.ex. ur den totala modellen bryta ut en relation, säg $x_1 = f(x_2, x_3)$, där både x_1 , x_2 och x_3 i den totala modellen uppfattas som endogena storheter. Betraktar man denna relation separat (det vill i själva verket säga som en ny modell med x_2 och x_3 som exogent bestämda), är det klart att man kan beräkna partiella derivator med avseende på x_2 och x_3 , och tala om bestämda verkningar på x_1 av förändringar i x_2 och x_3 . Risken med ett dylikt talesätt är emellertid att man glömmar bort, att man ev. endast kan förändra t.ex. x_2 genom parameterförändringar som även påverkar x_3 . I en total modell där man studerar budgetpolitikens verkningar kan det därför också bli direkt felaktigt att kalla dylika partiella »verkingar» för verkningar av finanspolitiken.

5. Sammanfattning

En fruktbar diskussion av den ekonomiska politikens möjligheter förutsätter en klar uppfattning om vilka medel som det offentliga disponerar över. Detta är återigen en fråga om det offentligas handlingsparametrar. En uppdelning av dessa handlingsparametrar i penningpolitiska och finanspolitiska, baserad på om de direkt riktar sig mot fordringsmarknaderna eller mot andra marknader, förefaller lämplig. Härigenom kommer man att betrakta penningpolitiken, eller om man så vill kreditpolitiken i vidsträckt bemärkelse, som en från finanspolitiken skild politik. Huruvida det sedan kan vara lämpligt att uppdelna penningpolitiken i valutapolitik och kreditpolitik i mera egentlig mening behöver vi inte ta ställning till.

Vid studiet av vad som är det offentligas finanspolitiska parametrar finner man, att budgetens inkomst- och utgiftsposter som regel inte kan betraktas som finanspolitiska parametrar. De finanspolitiska parametrarna är i flertalet fall skatteprocenter och skatteskalor, understödstariffer, affärsverkstaxor, reala köpeplaner etc., etc.

Uppdelningen av det offentligas ekonomiska storheter på parametrar (medel) och endogena variabler är synnerligen betydelsefull för diskussionen av den ekonomiska politikens verkningar. Man kan nämligen tala om verkningarna av parameterförändringar, medan det är meningslöst att tala om verkningarna av förändringar i endogena variabler. Detta förhållande är fundamentalt för diskussionen i de följande kapitlen.

KAPITEL III

Om budgetens balans

1. Traditionella synpunkter

Det tycks vara en mycket allmänt vedertagen tankegång att ett av statens¹ främsta medel, när det gäller att påverka samhällsekonomin i stort, är budgetbalansen, uppfattad såsom skillnaden mellan vissa närmare definierade inkomster och utgifter på budgeten. Budgetbalansen, alltså budgetöverskottet eller -underskottet, och förändringarna häri, tas ofta som indikator på om budgeten verkar expansivt eller kontraktivt.² Motiveringen för denna uppfattning är välkänd och enkel. Då statsutgifter betyder skapande av köpkraft i den privata sektorn och statsinkomster betyder indragning av privat köpkraft, anses följaktligen ett budgetöverskott (eller kanske en ökning av budgetöverskottet eller minskning av budgetunderskottet) ge upphov till kontraktion; omvänt anses budgetunderskott ge upphov till expansion. Och härav drages då den slutsatsen, att det är budgetbalansen och dess förändringar som är statens främsta medel. Utan överdrift kan man nog säga, att den övervägande delen av såväl den rent teoretiska som den mera praktiska diskussionen om budgetpolitiken under de senaste två decennierna gått längs dessa linjer.

En uppluckring av detta tänkesätt har dock ägt rum, speciellt inom den rent teoretiska litteraturen. Man har nog ganska länge haft ögonen öppna för den möjligheten, att budgeten kan ha »fördelningsmässiga» verkningar som inte kommer till uttryck i budgetbalansen, men det första verkligt avgörande steget bort från »balans-tänkandet» togs först med J. Geltings och T. Haavelmos (av varandra oberoende) upptäckter av det ryktbara teoremet om den balanserade budgetens multiplikator.³ Detta »teorem» visar hur en sådan förstoring av såväl statsutgifter som statsinkomster, som lämnar budgetbalansen oförändrad, i vissa fall kan verka expansivt — helt bortsett från eventuella fördelningsmässiga verkningar (jfr nedan). Med

¹ Där missförstånd synes uteslutna använder vi ofta beteckningen »staten» som gemensamt uttryck för alla offentliga myndigheter.

² Erik Lindahl förefaller ha varit den förste som diskuterat möjligheten att *systematiskt* använda variationer i budgetbalansen som ekonomiskt-politiskt medel, se *Penningpolitikens medel*, Lund 1929, s. 62-67.

³ J. Gelting, »Nogle bemærkninger om finansieringen af offentlig virksomhed», *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1941, och T. Haavelmo, »Multiplier Effects of a Balanced Budget», *Econometrica*, 1945.

utgångspunkt härifrån har tanken om budgetbalansen som indicium på budgetens verkningar av några författare helt övergivits.¹

Att man inom äldre och även (jfr nedan) i vissa fall nyare finasteori anser det som en helt självklar sak, att jämvikt i samhällsekonomin förutsätter att också statens budget skall balansera, hänger nog i hög grad ihop med att man tänker på en *stationär* jämvikt, där såväl *varje* ström som *varje* behållningsstorhet är konstant och inte tenderar att förändras. Att en stationär jämvikt endast kan upprätthållas om t.ex. det statliga sparandet är noll, är det säkert fortfarande ingen som kan bestrida. När man ändå kommer fram till det resultatet att jämvikt kan bestå även om budgeten inte balanserar, och att en oförändrad budgetbalans på intet sätt garanterar jämvikt, kan detta därför sägas ha sin orsak i att man med jämvikt tänker på en helt annan sorts jämvikt än den stationära jämvikten. Och naturligtvis finns det ingen anledning att reservera jämviktstanken för den *stationära* jämvikten. Se i övrigt avsnitt 8.

Den nyss beskrivna utvecklingen inom teorin har lett till en viss osäkerhet när det gäller att bedöma budgetbalansen som ekonomiskt medel. Emellertid är det, som vi skall söka visa, uppenbart att full klarhet i fråga om det offentliga finanspolitiska medel, och därmed dess möjligheter att via budgeten påverka det ekonomiska livet i önskad riktning, når man endast, om man överger tanken på att betrakta budgetbalansen som ett ekonomiskt-politiskt medel. Budgetbalansen kan vara föremål för ekonomisk målsättning; den är däremot inget ekonomiskt medel.

2. Två budgetrelationer

Låt oss som en inledning till diskussionen om budgetbalansen redovisa två budgetidentiteter, nämligen budgetbalansens definitionsekvation och den s.k. budgetrestriktionen.

I en modell, där hänsyn tages till det offentliga finanser, och där storheten budgetbalansen förekommer, uppträder bland modellens ekvationer en relation som definierar denna storhet. Om vi med B betecknar budgetbalansen, med T_i (i går från 1 till m) olika slag av offentliga inkomster, och med U_j (j går från 1 till n) olika slag av offentliga utgifter, är då budgetbalansens — budgetöverskottets — definitionsekvation:

$$(III: 1) \quad B \equiv \sum_{i=1}^m T_i - \sum_{j=1}^n U_j.$$

Om denna ekvation inkluderar alla offentliga inkomster och utgifter eller endast ett på ett eller annat sätt bestämt urval av inkomster och utgifter är i detta sammanhang likgiltigt. Huvudsaken är, att budgetbalansen alltid definieras som skillnaden mellan två enkla (ovägda) summor av inkomster och utgifter.

För alla hushåll och företag gäller att deras ekonomiska transaktioner måste hålla sig inom ramen för deras ekonomiska medel. Detta tar sig uttryck i de s.k.

¹ Se t.ex. Harold M. Somers, *Public Finance and National Income*, Philadelphia 1949, Part V; Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, Stockholm 1953, kap. 13; Ralph Turvey, »Some Notes on Multiplier Theory», *The American Economic Review* 1953.

»budgetrestriktionerna». Dessa säger att för ett ekonomiskt subjekt måste summan av alla inbetalningar vara lika med summan av alla utbetalningar plus ev. kassaökning. En analog »budgetrestriktion» gäller naturligtvis också för det offentliga. Då vi definierat det offentliga som inkluderande bland annat riksbanken, och riksbankens »kassahållning» ju är en helt obestämd storhet, är det lämpligt att ge det offentligas budgetrestriktion en något annan formulering. Vi har nämligen att summan av alla utbetalningar från det offentliga minus summan av alla inbetalningar till det offentliga är lika med ökningen av den utelöpande sedelmängden¹ plus ökningen av det offentligas avista skulder (netto); som offentliga betalningsmedel räknar vi alltså inte bara riksbankens sedlar utan även privatas avista fordringar (netto) på det offentliga (spec. riksbanken och postgirot). Då en ökning av den utelöpande sedelmängden och det offentligas avista skulder representerar ett kassatillskott, \dot{K} , till den privata sektorn, har vi följande »budgetrestriktion» för det offentliga:

$$(III: 2) \quad \dot{K} \equiv \sum_{j=1}^t U_j - \sum_{i=1}^s T_i;$$

vi förutsätter, vilket överensstämmer med budgetpraxis i flertalet länder, att det offentligas budget(er) är kassabudgeter. Vi kan då, som i (III:2), upprätthålla den hittills använda notationen och beteckna inbetalningarna med T_i (s till antalet) och utbetalningarna med U_j (t till antalet). I en kassabudget är inkomst och inbetalning samt utgift och utbetalning ju synonymer. Alla storheterna i (III:2) hänför sig naturligtvis till samma period. Identiteten gäller både ex ante och ex post.

Då nu identiteten (III:2) omfattar alla in- och utbetalningar till och från det offentliga, medan (III:1) ev. endast omfattar en del av dessa, finner vi omedelbart följande samband mellan budgetbalans och likviditetstillskott från det offentliga:

$$(III: 3) \quad B = \sum_{n=1}^t U_j - \sum_{m=1}^s T_i - \dot{K}.$$

I specialfallet där $n=t$ och $m=s$, dvs. där budgetbalansen definieras som skillnaden mellan samtliga inbetalningar och samtliga utbetalningar är ett visst budgetöverskott identiskt lika med ett negativt likviditetstillskott, $B = -\dot{K}$. Då (III:2) är en balansekvation som gäller under alla omständigheter, kan man alltså vid definitionen av budgetbalansen antingen utgå från ekvationen (III:1) eller ekvationen (III:3); den andra ekvationen följer då automatiskt.

3. Budgetbalansen är icke ett finanspolitiskt medel

Vi definierar alltså helt allmänt budgetbalansen som skillnaden mellan två enkla summor av offentliga inkomster och utgifter. Med denna begränsning gäller resone-

¹ Utelöpande sedelmängd betyder här sedlar utanför det offentliga, alltså inte bara utanför riksbanken.

mangen i det följande utan hänsyn till hur budgetbalansen definieras, dvs. utan hänsyn till det konkreta urvalet av offentliga inkomster och utgifter i budgetbalansens definition. Ett specialfall kommer vi dock att ytterligare diskutera längre fram, nämligen det där budgetbalansen definieras som skillnaden mellan samtliga inbetalningar och utbetalningar, dvs. där budgetbalansen är lika med likviditetstillskottet (med motsatt förtecken) från den offentliga sektorn, se nedan avsnitt 6.

Man kan nu peka på olika omständigheter som alla visar det olämpliga i att tänka sig budgetbalansen uppträda som parameter i modellen.

För det första har man det välkända empiriska förhållandet, att det normalt — med de budgetbalansbegrepp som i praktiken används — uppkommer oväntade förändringar i budgetbalansen. Den vid slutet av en period konstaterade budgetbalansen skiljer sig oftast från den vid periodens början förväntade (beräknade) budgetbalansen. Som bekant rör det sig i många fall om så pass stora belopp att man inte kan bortse därifrån. Att abstrahera härifrån vore, utan tvivel, att abstrahera från ett av de centrala problemen i budgetpolitiken. Redan av denna anledning kan budgetbalansen i allmänhet inte uppfattas som parameter, dvs. som en storhet som fullständigt behärskas av det offentliga. Att dylika oväntade budgetbalansförändringar förekommer är fullt naturligt mot bakgrund av vad vi framhållit i kapitel II, 3. Budgetbalansen förändras alltid om någon av de inkomster eller utgifter som ingår i definitionen på budgetbalansen förändras, och är dessa senare förändringar oväntade kommer förändringen av budgetbalansen också att vara det. Och som vi redan fäst uppmärksamheten på, förhåller det sig så, att en lång rad (kanske rentav flertalet) inkomster och utgifter inte kan uppfattas som offentliga handlingsparametrar, just därför att oväntade förändringar i dessa budgetposter är möjliga och vanliga.

Man kan dock inte utesluta den möjligheten, att budgetbalansens definition enbart omfattar budgetposter som kan uppfattas som offentliga handlingsparametrar. I så fall är oväntade förändringar i budgetbalansen en omöjlighet. Inte ens i detta fall kan dock budgetbalansen uppfattas som parameter. I allmänhet måste nämligen gälla, att om det i modellen ingår ett uttryck som budgetbalansens definition (III:1), kan inte alla häri uppträdande storheter på samma gång uppfattas som parametrar som kan tilläggas godtyckliga värden. Har man t.ex. tillagt alla T_i 'na och U_j 'na bestämda värden, är värdet av B bestämt genom (III:1); tillägger man alla U_j 'na, B och alla T_i 'na med ett enda undantag vissa bestämda värden, är också värdet av det sista T_i bestämt, etc. Då således inte alla i (III:1) ingående storheter kan betraktas som parametrar, måste uppenbarligen en av dem uppfattas som endogen variabel i modellen.¹ Talar därför a priori omständigheter för att alla inkomster och utgifter i (III:1) uppfattas som parametrar, måste tydligen budgetbalansen uppfattas som endogen variabel. Att så är fallet även här, är ju också rätt självklart: om staten vill åstadkomma en viss förändring av budgetbalansen, kan den göra detta endast genom att förändra vissa inkomster eller utgifter.

¹ Jfr Ingvar Svennilson, *Ekonomisk planering*, Uppsala 1938, Kap. 1, § 6.

Härav följer att förändringar i budgetbalansen inte kan tilläggas bestämda verkningar. Kan budgetbalansen endast förändras om någon inkomst eller utgift förändras, och har dessa olika inkomst- eller utgiftsförändringar olika verkningar, kommer de förändringar i systemet, som uppträder samtidigt med en viss förändring i budgetbalansen, helt att bero på vilken inkomst- eller utgiftsförändring som ligger bakom förändringen i budgetbalansen (jfr nedan exemplet med den balanserade budgetens multiplikator).

Det måste observeras att den formella synpunkten, att åtminstone en av storheterna i (III:1) får tas som endogen variabel, även har relevans för budgetbalansen B 's klassificering, i det fallet där vissa av T_i 'na eller U_j 'na uppfattas som endogena variabler. Antag t. ex. att inkomsten T_1 är inkomsten av en allmän konsumtionskatt, som utgår med en fast procent t_1 på det totala värdet av konsumtionen C , alltså

$$T_1 = t_1 \cdot C/100,$$

och vidare att inkomsten T_2 är inkomsten av en allmän inkomstskatt, som utgår med procenten t_2 på den disponibla inkomsten (efter skatt, för exemplets skull), Y , alltså

$$T_2 = t_2 \cdot Y/100.$$

Insätter vi nu dessa uttryck för T_1 och T_2 i ekvationen (III:1) och tänker oss, att alla övriga statsinkomster och utgifter samt budgetbalansen (och, självklart, t_1 och t_2) är parametrar, skulle detta ju betyda, att staten direkt genom att fastställa sina parametrar skulle kunna fastställa relationen mellan C och Y , vilken relation ju är (den genomsnittliga) konsumtionsbenägenheten. Att ett dylikt resultat är orimligt inser man lätt, om man t. ex. tänker sig att modellen ifråga innehåller en konsumtionsfunktion som säger att $C = c \cdot Y$. Modellen kommer då i allmänhet att vara inkonsistent. Konsekvensen är fortfarande, att åtminstone *ytterligare* en av statsinkomsterna eller -utgifterna eller budgetbalansen — och det vill ju i detta fall säga budgetbalansen — måste betraktas som endogent bestämd, annars kommer budgetbalansens definitionsekvation i förbindelse med parametervärdet att omvandlas till en hypotes om sambandet mellan vissa icke-statliga storheter, och det är ju inte definitionens uppgift.

Låt oss föra detta resonemang helt allmänt. Antag att vi har en fullständig (sluten) modell med lika många ekvationer som obekanta och där hänsyn inte har tagits till staten. Vi inför därnäst den delen av statsfinanserna som innehålls i budgetbalansens definitionsekvation. Detta ger oss omedelbart (jfr ekvationen (III:1)), $m + n + 1$ nya storheter och en ekvation. En av de nya storheterna måste därför betraktas som endogen variabel; annars överstiger antalet ekvationer antalet endogena storheter. Om nu a priori överväganden säger oss att alla m T_i och alla n U_j är parametrar, måste B vara endogen variabel. Om däremot ett visst T eller U , säg T_h , a priori bör betraktas som endogen variabel, så är anledningen härtill alltid den, att a priori överväganden säger oss att det finns en relation mellan T_h , vissa andra statliga parametrar och vissa andra (icke-statliga) endogena variabler i modellen. Om alltså a priori överväganden säger oss att ett visst antal, k , av inkomsterna och utgifterna är endogena och resten parametrar, så har vi också ett lika stort antal nya ekvationer i modellen. Resultatet blir då att införandet av statsfinanserna i modellen ger oss $k + 1$ nya ekvationer, och vi måste då även ha $k + 1$ nya endogena variabler. Vi tvingas alltså fortfarande att betrakta B som endogen variabel.

Slutligen skall vi nämna en sista omständighet som talar mot att uppfatta budgetbalansen som parameter, helt bortsett från de föregående resonemangen. Ehuru

vi inte i detalj känner till den modell, som (III:1) ingår som led i, vet vi dock, att den består av ett större eller mindre antal ekvationer av olika typer; man uppdelar dem stundom i beteendekvationer, teknologiska relationer, institutionella relationer och definitionsmässiga relationer. Om man nu begrundar de teorier (konsumtionsteorin, produktionsteorin etc.) på vilka alla dessa olika ekvationer är baserade, är det uppenbart, att storheten B inte gärna kan uppträda i någon av dem, bortsett från definitionsekvationen (III:1), med mindre man i efterhand genom substitution har infört denna storhet i andra ekvationer. Budgetbalansen i sig själv kan inte gärna ingå som moment i någon enskild planeringsplanering (bortsett från staten och andra offentliga myndigheter), och det är ju denna planering, som i sista hand ligger till grund för alla dem av systemets övriga ekvationer, som har karaktär av beteendekvationer. Och i teknologiska eller institutionella relationer kan den knappast heller tänkas uppträda. I de definitionsmässiga ekvationerna, slutligen, kan storheten B visserligen tänkas förekomma (jfr exemplet i kapitel XVI, 3, ekvationen (XVI:3)), men fortfarande endast genom att den substituerats för den motsvarande differensen mellan inbetalningar och utbetalningar och ev. likviditetstillskott. I motsats till vad som således gäller för B , gäller det däremot för samtliga inbetalningar till det offentliga och utbetalningar från det offentliga samt likviditetstillskottet från det offentliga, att dessa på något sätt måste ingå direkt i och ha relevans för privatas planering. Det offentligas inbetalningar, utbetalningar och likviditetstillskott kan därför uppträda direkt i de enskildas planer, och därmed i systemets beteendekvationer.

En sak för sig är att budgetbalansens storlek kan påverka de allmänna framtidsförväntningarna. Tror individen att det finns något entydigt samband mellan budgetbalansens storlek eller förändringarna häri och den ekonomiska utvecklingen, då har staten naturligtvis härigenom möjlighet att påverka individernas planering med själva budgetbalansen, och därigenom också den ekonomiska utvecklingen. Det framhålles icke sällan att just detta att staten minskar ett budgetunderskott — »finanserna blir sundare» — kan vara tillräckligt för att trola bort förväntningar om inflation. Hur viktiga samband av denna karaktär än må vara, ligger de dock utanför vad man vanligen anser sig kunna förklara inom ramen för en ekonomisk modell.

En konsekvens av detta är, att när man skall bestämma sig för valet mellan parametrar och endogena variabler, finns det all anledning att söka parametrarna i samband med in- och utbetalningarna samt likviditetstillskottet, inte i storheten B . Det är via in- och utbetalningarna samt likviditetstillskottet och de i förbindelse härmed stående parametrarna som det offentliga direkt påverkar folks handlande och därmed det ekonomiska livet. Detta har vi redan framhållit. En *andra* konsekvens är att om man i modellen slopar identiteten (III:1), så slopar man också därmed automatiskt en variabel, nämligen B . Om man därför betraktar B som endogen variabel, är tydligen varken B eller ekvationen (III:1) essentiell för modellens funktionssätt och för förståelsen av modellen. B är en bokföringsmässig hjälpstorhet och (III:1) en bokföringsmässig hjälprelation, som inte har betydelse för andra än ev. det offentliga självt.

Teoremet om den balanserade budgetens multiplikator illustrerar på ett enkelt sätt en del av de framförda synpunkterna. Teoremet i sig självt är dock mindre intressant bl. a. därför att det förutsätter att statsutgifterna och statsinkomsterna är parametrar.

Låter vi Y beteckna nationalinkomsten, I investeringarna, U statens utgifter för köp av arbete, varor och tjänster, C privat konsumtion, T inkomstskattens belopp, c den marginala konsumtionskvoten och k en konstant (den autonoma konsumtionen) har vi:

$$Y = I + U + C \text{ och}$$

$$C = c \cdot (Y - T) + k \text{ samt}$$

$$B = T - U.$$

De två första av dessa ekvationer uppfattas nu som ett system för bestämmandet av de två endogena variablerna Y och C , i det I betraktas som en konstant storhet och U och T som statens parametrar. Den första ekvationen är en definition av nationalinkomsten, den andra en hypotes rörande sambandet mellan disponibel inkomst, $Y - T$, och konsumtionen. Den tredje ekvationen, budgetbalansens definition, har ingen betydelse för detta system.

Med utgångspunkt från detta ekvationssystem finner man då lätt, att

$$dY = \frac{\partial Y}{\partial U} \cdot dU + \frac{\partial Y}{\partial T} \cdot dT = \frac{1}{1-c} \cdot dU - \frac{c}{1-c} dT.$$

Verkan på nationalinkomsten av en ökning av U med 1 milj. kr (dvs. en minskning av $B = T - U$ med 1 milj. kr) blir då $1/(1-c)$ milj. kr. Verkan av en minskning av T med 1 milj. kr (dvs. en minskning av B med 1 milj. kr) blir däremot $c/(1-c)$ milj. kr, alltså ett mindre belopp. Härmed är ju klart visat att »verkan» av en viss förändring i B helt är beroende på den konkreta inkomst- eller utgiftsförändring som ligger bakom förändringen i B . Kombinerar man en ökning av U med 1 milj. kr och en ökning av T med samma belopp (dvs. en ökning av såväl utgifter som inkomster vid oförändrad budgetbalans) finner vi att $dY = 1$ milj. kr. Nationalinkomsten växer alltså med exakt samma belopp som budgetens omslutning har ökat, och »den balanserade budgetens multiplikator» är i denna mycket speciella modell = 1 oavsett konsumtionskvotens storlek.

Vår *konklusion* är alltså att budgetbalansen B , hur den än definieras, måste uppfattas som en endogen variabel i modellen. Detta har, som tidigare förklarats, den viktiga konsekvensen att man inte kan tala om budgetbalansen som ett finanspolitiskt medel, och att man inte kan tala om verkningarna av förändringar av budgetbalansen.

Om man gentemot våra resonemang vill göra den invändningen, att staten dock i sin planering faktiskt tar hänsyn till budgetbalansen och låter ev. önskingar om dennas storlek vara medbestämmande för budgetpolitiken, så strider detta naturligtvis inte på något sätt mot vårt betraktelsesätt. Budgetbalansens storlek blir då ett av statens *mål*; uppgiften för statens planering är sedan att fastställa de statliga parametrarna på ett sådant sätt att (bland andra mål) detta mål realiserar, jfr avsnitt 7.

4. Budgetbalansen, ett indicium på finanspolitikens verkningar?

I avsnitt 2 definierade vi helt allmänt begreppet budgetbalans som differensen mellan en summa av ett icke närmare redovisat urval av statsinkomster och en lik-

nande summa av statsutgifter. Som vi vidare i avsnitt 3 påpekade, kan budgetbalansen — oavsett det konkreta urvalet av offentliga inkomster och utgifter — inte uppfattas som en parameter, som ett finanspolitiskt medel. Kvar står emellertid frågan om inte trots detta begreppet budgetbalans kan definieras på ett sätt, som gör att budgetbalansen kan tas som ett indicium på verkningarna av budgetpolitiken, dvs. som ett sammanfattande uttryck — en index — för verkningarna av alla de förändringar som staten låter sina medel (parametrar) undergå.

För att visa svårigheterna i denna ingalunda okända¹ tankegång, skall vi något diskutera hur ett dylikt indicium — en budgetindex — på de samlade verkningarna av finanspolitiken kunde tänkas vara konstruerat. I detta kapitel kommer vi endast att betrakta en del av detta problemkomplex, nämligen problemet hur vissa förändringar i en given budget påverkar det ekonomiska tillståndet (förloppet). Vi söker alltså en index, som visar vilka förändringar i det ekonomiska tillståndet (förloppet) vissa förändringar av finanspolitiken, dvs. av de finanspolitiska parametrarna, ger upphov till. I kapitel IV, avsnitt 4, kommer vi att ingående behandla frågan huruvida budgetsiffrornas förändringar kan tillmätas någon bestämd verkan, när orsaken till förändringarna av budgetens siffror är förändringar i parametrar som inte behärskas av staten. Här visar det sig definitivt att tankegången med en »budgetindex» är omöjlig.

Det är nu för det första uppenbart, att budgetbalansens förändring på sin höjd kan ge upplysning om verkningarna av sådana förändringar i finanspolitiken, som överhuvudtaget kommer till synes i budgetbalansen. Omfattar t.ex. budgetbalansens definitionsekvation endast poster från driftbudgeten, kan budgetbalansen inte gärna ge upplysning om verkningarna av sådana förändringar i finanspolitiken som uteslutande visar sig på kapitalbudgeten. Det följer omedelbart härav, att ett budgetbalansbegrepp, som skall ge fullständig upplysning om finanspolitikens verkningar, måste ta hänsyn till *alla* typer av inkomster och utgifter på budgeten (om man vill inskränka sig till att endast betrakta de finanspolitiska transaktionerna eller dessutom ta hänsyn till de penningpolitiska är likgiltigt; i det senare fallet kommer man då att diskutera finans- och penningpolitikens verkningar). Detta hindrar naturligtvis inte att man i sina modeller inte tar med alla typer av inkomster och utgifter på budgeten. Dels kan ju detta vara praktiskt omöjligt, dels kan man t.ex. uppställa korttidsmodeller där vissa typer av offentliga betalningar antas mindre betydelsefulla och därför utelämnas.

Även om man emellertid väljer att definiera budgetbalansen som en algebraisk summa av alla inkomster och utgifter (dessa senare räknade med negativt förtecken) på budgeten, och även om det verkligen skulle vara möjligt att uppfatta alla utgifts- och inkomstbelopp som parametrar, skulle budgetbalansens förändringar fortfarande icke kunna väntas i sig själva ge upplysning om finanspolitikens samlade verkan. Som vi tidigare framhållit finns det ingen anledning att vänta, att verkningarna av förändringar i olika typer av statsinkomster och utgifter skulle

¹ Jfr t.ex. Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, s. 387, och R. Turvey, »Some Notes on Multiplier Theory», Part II.

vara desamma. Skall begreppet budgetbalans därför verkligen kunna användas som ett indicium på den sammanlagda effekten av förändringar i de olika typerna inkomster och utgifter, får dessa vägas innan de adderas ihop till en budgetbalans. De vikter, som härvid kommer till användning, måste tydligen vara proportionella mot vederbörande inkomst- eller utgiftstyps egen separata verkan.

Antag att det gäller att finna uttryck för finanspolitikens verkan på sysselsättningen N .¹ Den förändring i N , som framkommer via en liten förändring i en godtycklig statsinkomst, mätes med derivatan $\partial N / \partial T_i$ (beräknad på hela modellen). Om inga andra parametrar förändras än de finanspolitiska, som vi här *tills vidare* antar utgöres av alla inkomster och utgifter, gäller att

$$dN = \sum \frac{\partial N}{\partial T_i} \cdot dT_i + \sum \frac{\partial N}{\partial U_j} \cdot dU_j.$$

Definierar man nu förändringen, dB^* , i budgetens balans som

$$dB^* \equiv \sum \frac{\partial N}{\partial T_i} \cdot dT_i - \sum \left(- \frac{\partial N}{\partial U_j} \right) \cdot dU_j,$$

(eller mera allmänt,

$$dB^* \equiv \Phi \left[\sum \frac{\partial N}{\partial T_i} \cdot dT_i - \sum \left(- \frac{\partial N}{\partial U_j} \right) \cdot dU_j \right], \quad \Phi' > 0),$$

kommer sysselsättningens förändringar (dN) att vara proportionella mot budgetbalansens förändring (dB^*), eller åtminstone variera i samma riktning som denna. Vi har härmed budgetbalansen (eller rättare: budgetbalansens förändring) definierad så, att den går att använda som en entydig index på finanspolitikens verkan på sysselsättningen. I stället för en algebraisk summa av inkomster och utgifter har vi nu en vägd summa av inkomster och utgifter, där vikterna är vederbörande inkomsts eller utgifts »sysselsättningsmultiplikator». Endast om alla dessa multiplikatorer råkar vara lika stora (med motsatt förtecken för inkomsternas och utgifternas multiplikatorer), kommer det således definierade budgetbalansbegreppet att sammanfalla med den vanliga typen av budgetbalansbegrepp.

En viss förändring av statliga inkomster eller utgifter kan ha verkan på samtliga endogena variabler, och verkningarna på olika endogena variabler behöver naturligtvis inte vara av samma storlek. När man talar om finanspolitikens verkan får man följaktligen precisera vilken endogen variabel man tänker på. De vikter, med vilka inkomster och utgifter skall vägas för att budgetbalansen skall kunna säga något om finanspolitikens verkan, kommer således helt att bero på, för vilken endogen variabel — sysselsättning, prisnivå, import, etc. — man önskar verkan angiven. Skall man ge ett uttömmande svar på frågan om finanspolitikens verkningar får man därför i princip använda lika många budgetbalansbegrepp som det finns endogena variabler i modellen.

¹ Vi bortser för enkelhetens skull från tidsdateringen, som är underförstådd, jfr kap. I, avsnitt 2.

Önskar vi att med användning av ett budgetbalansbegrepp uttrycka finanspolitikens verkan på prisnivån, P , har vi som utgångspunkt, att

$$dP = \sum \frac{\partial P}{\partial T_i} \cdot dT_i + \sum \frac{\partial P}{\partial U_j} \cdot dU_j;$$

vi är alltså tvungna att använda följande definition på budgetbalansens förändring (i det allmänna fallet):

$$dB^* \equiv \Phi \left[\sum \frac{\partial P}{\partial T_i} dT_i - \sum \left(- \frac{\partial P}{\partial U_j} \right) \cdot dU_j \right], \Phi' > 0,$$

vilken definition tydligen i allmänhet är olik den vi fick använda när det gällde sysselsättningen.

Vi har hittills i detta avsnitt tänkt oss inkomsterna och utgifterna som det offentliga parametrar. Som vi framhållit får man räkna med att inkomster och utgifter i allmänhet inte kan uppfattas som parametrar, och alltså ej heller kan tilläggas bestämda verkningar. Tanken på att uppställa ett budgetbalansbegrepp, där inkomster och utgifter har vägts ihop på ett sådant sätt att en index för finanspolitikens verkningar på någon bestämd endogen variabel framkommer, strandar därför på den vanskligheten, att vikterna med vilka inkomster och utgifter skall vägas, är beroende av de bakomliggande parameterförändringarna (jfr kap. IV, 4). Skall vi därför nu få fram en index på finanspolitikens verkningar på en viss endogen variabel, är vi tvungna att addera verkningarna av de olika parameterförändringarna. »Indexen» kommer därför helt enkelt att bli en reguljär kalkyl av verkningarna, och alltså inte någon egentlig budgetindex.

Kallar vi statens parametrar a_i , där $i = 1, \dots, h$, och a_i 'na kan vara skatteskalor, taxor, utgiftssummor, etc., har vi som uttryck för finanspolitikens verkan på sysselsättningen:

$$dN = \sum_{i=1}^h \frac{\partial N}{\partial a_i} \cdot da_i;$$

önskar vi verkan på prisnivån får vi

$$dP = \sum_{i=1}^h \frac{\partial P}{\partial a_i} \cdot da_i,$$

etc.

Dessa uttryck kan icke gärna kallas budgetbalansbegrepp, och vi har på detta sätt definitivt övergivit tanken på att framställa finanspolitikens verkan med ledning av budgetens siffror.

Slutligen får understrykas, att — åtminstone om den modell vi arbetar med är dynamisk — verkningarna av en given parameterförändring inte är desamma på kort sikt och på längre sikt. En index, som sammanfattar verkningarna av en finanspolitik som sättes in vid en given tidpunkt, dvs. verkningarna av en rad olika statliga parameterförändringar, som göres på en bestämd tidpunkt, måste därför bli helt beroende på, hur lång tid som tänkes gå innan verkningarna registreras.

Det framgår alltså klart, att en enkel summa (och för övrigt inte heller en vägd) av inkomster och utgifter (räknade negativt) i allmänhet inte — hur de än väljes ut — kan förväntas ge någon upplysning av värde om finanspolitikens verkningar. Anledningen härtill kan ytterst sägas vara, att vi här står inför en variant av det vanliga aggregationsproblemet, som ju i allmänhet inte kan lösas genom enkel addition. En given förändring i en på vanligt sätt definierad budgetbalans kan verka positivt eller negativt eller inte alls på en viss bestämd endogen storhet (säg sysselsättningen), beroende på om förändringen i budgetbalansen har uppkommit på det ena eller andra sättet; och en given förändring i en på vanligt sätt definierad budgetbalans, uppkommen på ett visst givet sätt, kan verka positivt på en storhet och negativt på en annan. Budgetbalansen i vanlig mening är således i allmänhet av föga intresse när det gäller att bedöma finanspolitikens verkningar. Man kan inte diskutera den ekonomiska politikens allmänna verkningar i termer av budgetens överskott eller underskott.

Framhållas bör kanske att man naturligtvis kan tänka sig modeller som är så enkla, att man i viss mening kan tala om entydiga verkningar av förändringar i budgetbalansen. En modell som denna (symbolerna är de samma som ovan):

$$Y = I + C$$

$$C = c(Y - T) + k$$

$$B = T,$$

där på budgeten endast inkomstkatten ingår och där inkomstkattens belopp uppfattas som parameter, är ett exempel. Då ju verkningarna av förändringar i T är entydiga och en viss förändring i T är liktydig med en förändring i B , blir även »verkningarna» av förändringar av B entydiga. B och T är identiska, och man kan i modellen substituera B för T och slopa den sista ekvationen. Men även i denna modell fordras att man substituerar B för T , och det är svårt att se något rationellt i detta. Härtill kommer naturligtvis, att en så enkel modell som ovanstående knappast kan ha något större intresse i finansvetenskapliga sammanhang.

5. Några i praxis förekommande budgetbalansbegrepp

En genomgång av svensk budgetpraxis och av den finanspolitiska debatten kring den svenska statliga budgetens balans ter sig mot bakgrund av det föregående på samma gång både intressant och skrämmande. Vi skall därför dra fram och i korthet kommentera vissa budgetbalansbegrepp som har använts under senare år.

En grundläggande tanke i 1937 års budgetreform var att budgetbalansen skall ge upplysning om utvecklingen av statens nettoförmögenhet.¹ Överskottet på den redovisade driftbudgeten (plus förändringar av utestående reservationer och restantier) är ju vid en lämplig uppdelning mellan drift- och kapitalbudget lika med ökningen av statens nettoförmögenhet. Då utvecklingen i statens förmögen-

¹ Se t. ex. översikten i *Riksräkenskapsverkets årsbok 1948*, »Översikt av det statliga budgetsystemets utveckling sedan år 1911».

hetsförhållanden är en omständighet av väsentlig betydelse när det gäller att värdera den framtida utvecklingen av nettoförmögenhetsinkomsterna, finns det all anledning att bibehålla *och renodla* detta budgetbalansbegrepp. Men å andra sidan är det också uppenbart att ett dylikt budgetbalansbegrepp i allmänhet inte kan säga mycket om budgetens verkningar på samhällsekonomin; detta följer omedelbart av våra föregående resonemang.

Försök har gjorts att rekonstruera 1937 års budgetbalansbegrepp på så sätt att det skulle ge uttryck för någon s. k. »samhällsekonomisk balans».¹ Rekonstruktionen innebär en mera flytande gräns mellan drift- och kapitalbudget, så att vissa utgifter som enligt 1937 års praxis inte fick föras på driftbudgeten skulle kunna föras dit; det rör sig om utgifter för anskaffandet av föremål som inte är räntabla i privatekonomisk mening, men ändå kan sägas ha visst nyttjandevärde i någon samhällsekonomisk mening. Det är klart att en dylik rekonstruktion av budgetbalansbegreppet kan vara berättigad, om man finner det önskvärt att arbeta med ett annat nettoförmögenhetsbegrepp, men det finns ingen som helst anledning att förknippa detta budgetbalansbegrepp med någon form av »samhällsekonomisk balans». Det omkonstruerade balansbegreppet delar å ena sidan samma öde som 1937 års balansbegrepp så till vida, som det inte kan säga något om budgetens verkningar på samhällsekonomin eller om samhällsekonomens »balans» eller brist på »balans», och å andra sidan äger det inte 1937 års balansbegrepps enda dygd: att vara av betydelse vid uppskattningen av de framtida nettoförmögenhetsinkomsterna på budgeten.

I samband med nationalbokföring och nationalinkomstkalkyler får man användning för budgetbalansen i s. k. »realekonomisk» mening. Man kan här i själva verket röra sig med olika balansbegrepp. Dels kan man definiera budgetbalansen som lika med statens sparande.² Budgetbalansen beräknas då som skillnaden mellan skatter minus subventioner (i viss bemärkelse) och statens inkomster av kapital å ena sidan och statens konsumtion å andra sidan. Man kan emellertid också definiera en sorts »realekonomisk» balans som skillnaden mellan s. k. »inkomstdödande» statsinkomster och »inkomstskapande» statsutgifter (dessa kan återigen tänkas omfatta antingen hela budgeten eller endast driftbudgeten).³ Även dessa balansbegrepp drabbas av våra resonemang när det gäller att ta dem som uttryck för finanspolitikens verkningar, men som nämnts kan de ev. ha ett självständigt nationalbokföringsmässigt intresse.

¹ Dag Hammarskjöld, »P. M. angående principerna för budgetens balansering», *1946 års statsverksproposition*, Inkomster å driftbudgeten, Bihang D, samt de kritiska kommentarerna (till vilka vi i huvudsak ansluter oss) i Carsten Welinder, »Budgetpolitiken inför kravet på samhällsekonomisk balans», *Ekonomisk Tidskrift* 1946, och diskussionen mellan Hammarskjöld och Welinder, samma tidskrift.

² Erik Lindahl, *Penningpolitikens medel*, Lund 1929, s. 64.

³ Jfr t. ex. Carsten Welinder, »Budgetpolitiken inför kravet på samhällsekonomisk balans», s. 92; Jørgen Gelting, *Finansprocessen i det økonomiske kredsløb*, København 1948, kap. 3, samt *Meddelanden från konjunkturinstitutet*, Serie A:17, kap. XII.

Vid vissa tillfällen har använts budgetbalansbegrepp som bortser från t.ex. inkomster av s.k. tillfällig karaktär¹, och vid andra tillfällen (speciellt i krisiägen) en uppdelning av budgeten i ordinär och extraordinär budget e.d. Budgetbalansbegreppen påverkas naturligtvis av detta. Bortser man emellertid från politiskt taktiska omständigheter, är dylika manipulationer uppenbarligen utan relevans vid bedömningen av finanspolitikens verkningar. Förändringar av denna karaktär av budgetbalansbegreppet kan inte ha någon nationalekonomisk innebörd.²

Som nämnts i Kapitel II, 2 hänför vi alla offentliga operationer på fordringsmarknaderna till penningpolitiken. Gallrar man i enlighet med detta bort alla poster på budgeten som representerar utlåning eller upplåning (till och från den privata sektorn), kommer saldot mellan de budgetposter som blir kvar, att ge uttryck för förändringen i det offentligas nettoskuldsättning. Då ju detta saldo formellt är ett speciellt budgetbalansbegrepp, följer härav utan vidare att vi i allmänhet inte kan tala om bestämda verkningar av förändringar i det offentligas nettoskuldsättning.

Detta stämmer i sak väl överens med Erik Lindahls behandling av »den offentliga upplåningsens verkningar». Då det ju endast är förändringar av inkomster eller utgifter som kan förändra nettoskuldssättningen, måste vid en diskussion av »verkningarna» hänsyn alltid tas till vilka utgifter eller inkomster som ger upphov till nettoskuldssättningens förändringar. Vidare förutsättes, »att lånen alltid placeras på den öppna marknaden, men att centralbanken samtidigt vidtar erforderliga dispositioner för att bevara den grad av likviditet hos marknaden, som erfordras för ett fullföljande av det penningpolitiska programmet».³ Det problem som Lindahl behandlar är alltså följande: Antag att staten vidtar vissa åtgärder som leder till förändring av någon (några) utgifts- eller inkomstpost(er) på budgeten. Detta finansieras genom att riksgäldskontoret tar upp lån i marknaden. Samtidigt köper eller säljer riksbanken fordringar i marknaden på ett sådant sätt att ett visst penningpolitiskt mål säkras. De samlade verkningarna av detta komplex av åtgärder kommer tydligen att bero på: 1. Vilka offentliga parameterförändringar som ligger bakom de ursprungliga utgifts- eller inkomstförändringarna. 2. På vilket sätt riksgäldskontoret lånar upp i marknaden. 3. Vilket penningpolitiskt mål riksbanken strävar efter att uppnå. 4. På vilket sätt, dvs. genom vilka operationer, riksbanken söker uppnå detta mål. Om man som en förenkling av problemet förutsätter att endast en typ av marknadsoperationer kommer på tal, kan vi bortse från komplikationerna under 2 och 4. Kvar står då att verkningarna kommer att bero för det första på utgifts- och inkomstförändringarnas orsak, och för det andra på det penningpolitiska målet; Lindahl förutsätter härvid att det penningpolitiska målet är att bevara ett stabilt penningvärde. Att det har stort intresse att behandla verkningarna av dylika orsakskomplex är uppenbart; men att kalla just dessa verkningar för »verkningarna av förändringar av nettoskuldssättningen» har inte mycket mening; nettoskuldssättningen är ju själv ett av resultaten (verkningarna) av detta orsakskomplex. Särskilt klart blir detta om man tänker sig att orsakerna till de primära utgifts- och inkomstförändringarna ligger helt utanför det offentligas maktsfär. Om t.ex. exporten ökar och detta leder till ökade

¹ Se t.ex. *Statsverkspropositionen 1952*, Finansplanen.

² Jfr även Guy Arvidssons diskussion av ett dylikt förslag till ändrad budgetuppställning, »Bostadssubventioner och skatter», *Aftonidningen* 3.9.1954.

³ Erik Lindahl, »Teorien för den offentliga skuldssättningen», s. 92.

skatteinkomster kommer ju härigenom nettoskultsättningen sannolikt att automatiskt minska. I dylika fall blir problemet om »verkningarna» av förändringar av nettoskultsättningen helt obestämt, jfr behandlingen av sådana problem i kap. IV, spec. avsnitt 4.

6. Finanspolitiken och den privata sektorns likviditet

I det föregående har vi inte uttryckligen tagit ställning till den viktiga frågan huruvida det offentliga likviditetstillskott till den privata sektorn kan uppfattas som ett offentligt medel, en parameter i modellen, eller om det i själva verket får uppfattas som en endogen variabel som inte kan tillskrivas bestämda verkningar. Vi övergår nu till diskussionen av denna fråga.

Det är klart att vi för att komma fram till identiteten

$$(III:2) \quad \dot{K} \equiv \sum_1^t U_j - \sum_1^s T_i$$

är tvungna att bland U 'na och T 'na ta med all offentlig upplåning och utlåning (inkl. valutatransaktioner). (III:2) omfattar således inte bara de finanspolitiska utan även de penningpolitiska betalningarna. Det offentliga nettotillskott till den privata sektorns kassor är tydligen beroende av såväl de penningpolitiska som de finanspolitiska åtgärder som vidtas; även förhållanden utanför det offentliga kan via de endogent bestämda inkomsterna eller utgifterna påverka \dot{K} . Man kunde fråga sig om det inte vore lämpligt att vid behandlingen av finanspolitikens betydelse för likviditeten i den privata sektorn förutsätta, att de penningpolitiska transaktionerna hölls oförändrade. Vid bestämningen av \dot{K} skulle man då endast behöva ta hänsyn till de finanspolitiska transaktionernas förändringar. Denna tanke torde emellertid stranda på det förhållandet att de penningpolitiska transaktionerna, lika litet som de finanspolitiska, i allmänhet kan betraktas som handlingsparametrar för det offentliga. De penningpolitiska parametrarna är ofta räntesatser, valutakurser o. d.; de härmed direkt förknippade in- och utbetalningarna får då betraktas som endogena storheter. Särskilt klart är ju detta för valutaköps och -försäljningarnas vidkommande. Skall därför de penningpolitiska transaktionerna hållas konstanta vid förändringar i finanspolitiken, förutsätter detta att lämpliga variationer i de penningpolitiska parametrarna vidtas; men i så fall uppnår man ju inte en renodling av verkningarna av de finanspolitiska åtgärderna. På denna punkt kan vi alltså inte diskutera de finans- och penningpolitiska transaktionerna separat.

Det är nu i allmänhet nödvändigt att uppfatta även \dot{K} , liksom budgetbalansen B , som endogen variabel. \dot{K} , den privata sektorns kassaökning, är icke någon handlingsparameter för det offentliga, icke något medel, vare sig finanspolitiskt eller penningpolitiskt.

Betraktar man nämligen identiteterna (III:1) — budgetbalansens definition — och (III:2), ser man att (III:2) kan uppfattas som ett specialfall av (III:1). Vid diskussionen av budgetbalansens definition gjordes inga förutsättningar om an-

talet eller karaktären av de inkomst- och utgiftsposter som ingår i (III: 1). I princip kan man därför tänka sig B definierad så att B och $(-)\dot{K}$ sammanfaller (dvs. $m=s$ och $n=t$). De resonemang, som ledde fram till att B bör betraktas som endogen variabel, säger därför, mutatis mutandis, att även \dot{K} bör betraktas som endogen variabel och inte som parameter. Vi kan i korthet upprepa de argument som är avgörande för denna konklusion. För det *första* kan det offentliga inte förändra sitt tillskott till de privata kassorna utan att någon inbetalnings- eller utbetalningspost förändras (skall initiativet härtill ligga hos staten förutsätter detta ju någon finans- eller penningpolitisk parameterförändring). För det *andra* är \dot{K} i praktiken en storhet, i vilken av det offentliga oförutsedda förändringar normalt äger rum (detta fenomen kan inte uppträda hos en kontrollerbar parameter); önskar man få in dessa oförutsedda förändringar i sin teori, kan det offentliga likviditetstillskott inte betraktas som parameter — medel.

Accepterar man detta resultat — att \dot{K} bör betraktas som endogen variabel i modellen — får detta, som vi tidigare förklarat, den konsekvensen att det offentliga likviditetstillskott till privata kassor inte kan tilläggas entydigt bestämda totala verkningar i modellen. Endogena variabler har inte »totala verkningar». Vi kan alltså inte arbeta med någon speciell finanspolitikens eller penningpolitikens »likviditetseffekt». Är t.ex. utbetalningen U_j en offentlig parameter och ökar det offentliga (isolerat) denna utbetalning, innebär detta ett likviditetstillskott utanför det offentliga med samma belopp. Uppfattas förändringen i U_j som en parameterförändring och kassaförändringen som en härledd förändring, är hela verkan av utbetalningen-kassaförändringen uttömmande beskriven i och med verkan av parameterförändringen ΔU_j . »Verkan» av en given kassaförändring beror helt på vilken typ av offentlig inbetalning eller utbetalning den hänger ihop med, eller, om inte inbetalningen (utbetalningen) kan betraktas som parameter, den parameterförändring, som ligger till grund för de förändringar i in- och/eller utbetalningarna som återigen ligger bakom kassaförändringen.

Att vi här inte bara rör oss med teoretiska subtiliteter utan praktisk relevans framgår klart av en intressant undersökning rörande de förändringar av obligationskurserna, som uppkommer vid förändringar av affärsbankernas nettoskuldssättning till centralbanken (dvs. affärsbankernas penningtillgång enligt en i Sverige vanlig terminologi). Vid multipel korrelationsanalys av danska tidsserier finner Gelting¹ att »en formindskelse af forretningsbankernes nettogæld med 10 mill kr som følge af 1) forøgelse af nationalbankens valuta-beholdning (vil) hæve obligationskursen med 0,72 point; 2) forøgelse af nationalbankens obligationsbeholdning (vil) hæve kursen med 1,08 point; 3) sæsonmæssig formindskelse af seddelcirkulationen og finansministeriets nettotilgodehavende (vil) hæve kursen med 0,07 point». Även om Gelting visserligen inte närmare diskuterar dessa resultats signifikans, kan de dock likväl betraktas som ett kraftigt empiriskt stöd för våra teoretiska resonemangs praktiska relevans.

Helt analogt argument leder alltså fram till att såväl budgetbalansen B som kassatillskottet \dot{K} bör betraktas som endogena variabler i den »riktiga» modellen.

¹ Jørgen Gelting, *Finansprocessen i det økonomiske kredsløb*, s. 101 f.

Det är emellertid inte svårt att i litteraturen finna exempel på andra tillvägagångssätt. Att B uppfattas som parameter (eller i alla fall som ett medel med entydigt bestämda verkningar) är som tidigare omnämnts t. o. m. det vanliga. Även \bar{K} uppfattas ofta som parameter. Medan vi i vårt påstående att budgetbalansen bör uppfattas som endogen variabel, är helt på linje med den nyare teorin, är det nog å andra sidan så, att vi genom att förneka lämpligheten av att arbeta med kassatillskottet som parameter, som ekonomiskt medel, bryter med större delen av den moderna litteraturen.¹

Vid en jämförelse mellan budgetidentiteterna (III:1) och (III:2) och mellan B och \bar{K} spricker dock analogin på en punkt. I avsnitt 2 framhöll vi att budgetbalansen B är en rent bokföringsmässig hjälpstorhet, som inte själv förekommer i systemet annat än i (III:1); slopar man därför ekvationen (III:1) i systemet, så slopar man därmed också en endogen variabel (B). Detta gäller givetvis inte för (III:2) och \bar{K} . \bar{K} betecknar ju något högst materiellt, nämligen en förändring av utelöpande sedelmängd plus offentliga avista skulder, som kommer till synes på andra punkter i systemet som kassaförändring för enskilda ekonomiska subjekt. Av denna anledning får därför trots allt \bar{K} en annan betydelse för systemet än B . Det faktum att vissa subjekt kommer att emotta kassaökningen (avge kassaminskningen) gör nämligen, att man i en viss (partiell) mening kan diskutera verkningarna av en statlig kassaförändring. Antag att statens kassa har minskat med ett visst belopp, och att vi vet att detta har lett till en viss ökning av kassorna hos vissa bestämda ekonomiska subjekt. Det är då ingen tvekan om att vi kan ställa frågan, hur dessa ekonomiska subjekts beteende påverkas av det faktum att de fått en viss kassaförändring. Detta stör emellertid på intet sätt våra konklusioner. Saken är ju den, att vi fortfarande inte vet *vilka* subjekt som kommer att få likviditetsförändring och *när* de kommer att få det, om vi inte vet på vilket sätt (dvs. i förbindelse med vilka utgifter eller inkomster) det offentliga har förändrat sin utelöpande sedelmängd plus avista skuld; ett subjekts reaktion på en kassaförändring är i allmänhet inte heller oberoende av orsaken till kassaförändringen.²

Det vi här vill ha fram är alltså på intet sätt att likviditetens förändringar skulle vara betydelselösa. Tvärtom är naturligtvis likviditeten lika betydelsefull för modellens funktionssätt som alla andra endogena storheter som ingår i modellen, sysselsättningen, importen etc. Det avgörande är blott att likviditeten, likaväl som sysselsättningen, importen etc., i allmänhet inte kan betraktas som handlingsparameter för det offentliga, och därför inte heller totalt sett kan tilläggas bestämda

¹ Jfr min recension i *Ekonomisk Tidskrift*, 1954, av Erich Schneider, *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, III.

² Detta är tydligen också huvudinvändningen gentemot kvantitetsteorin, som just bygger på föreställningen om penningmängden som offentlig handlingsparameter, som »orsak» till prisetförändringarna. Denna invändning formulerades först av Wicksell i hans *Föreläsningar i nationalekonomi*, 4 uppl. Lund 1938, s. 178 ff., jfr även Lloyd Metzler, »Wealth, Saving and the Rate of Interest», *Journal of Political Economy*, 1951, och Erich Schneider, *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, III, Tübingen 1953, s. 167-8.

»verkningar». Diskussionen här gäller alltså inte likviditetsförändringars betydelse, utan endast det sätt på vilket de lämpligen bör behandlas i analysen.

Kjeld Philip¹ har sökt analysera förbindelsen mellan det offentliga finanspolitik och den ekonomiska aktiviteten utifrån synpunkten, att denna förbindelse primärt består i att staten tar kassa från och avger kassa till den privata sektorn av samhällsekonomin. Det visar sig dock omgående att det icke är möjligt för Philip att ange verkningarna av en privat kassaförändring som uppstår i samband med en statlig kassaförändring utan att noga precisera, vilken typ av betalning till eller från staten som ligger till grund för kassaöverföringen. Denna kassa-approach framstår därför klart som en helt onödigt omväg.

7. Betydelsen av budgetens karaktär av kassabudget

Det har redan sagts att i flertalet länder statsbudgeten normalt är en kassabudget.² Denna omständighet försvårar i sig själv i mycket hög grad användningen av budgetens inkomst- och utgiftssiffror som parametrar. Den händelse som statsbudgeten registrerar — själva den med kontant betalning förbundna avvecklingen av en ekonomisk relation mellan stat och privat person eller företag — är inte den enda (och ofta inte ens den viktigaste) omständigheten, som är av relevans för privata personers eller företags handlande. Vid försäljning av varor från ett företag till staten registrerar företaget normalt sin inkomst av försäljningen i det ögonblick då leverans har skett, och inte när betalningen någon gång i framtiden (eller i det förflutna, vid förskottsbetalningar) äger rum. Man skulle kunna säga, att statsbudgeten registrerar den likviditetsmässiga sidan av transaktionerna mellan staten och den övriga delen av samhällsekonomin, men inte den inkomst- eller kostnads-mässiga sidan. Denna senare kan mycket väl tidsmässigt sett ligga långt före de betalningar som budgeten registrerar. En mera specificerad bokföring som medgav registrering av alla skulder och fordringar i exakt det ögonblick de uppstod, skulle underlätta tolkningen av budgeten mycket.³

8. »Sunda finanser» och »interventionistisk» finanspolitik

I äldre finansvetenskaplig litteratur var kravet på så kallade »sunda finanser» en självklar sak som knappast ens diskuterades. Begreppet »sunda finanser» innebär, att statsbudgeten skall ha en sådan gestaltning, att statens nettoförmögenhetsställning (i någon viss närmare definierad mening) inte försämras (åtminstone inte relativt och på längre sikt enligt nyare formuleringar).⁴ Bakom kravet på »sunda

¹ Kjeld Philip, *Bidrag til Læren om Forbindelsen mellem det offentlige Finanspolitik og den økonomiske Aktivitet*, København 1942.

² *Bestämmelser och praxis rörande statens budget*, SOU 1952:45, s. 22.

³ Jfr Lars Lindbergers diskussion i sitt arbete för penningvärdeundersökningen.

⁴ Uppmjukningen av begreppet »sunda finanser» till att endast gälla oförändrad nettoförmögenhet i det långa loppet gjordes, som bekant, av Gunnar Myrdal i *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*. Tankegången, att »sunda finanser» endast fordrar oförändrad nettoförmögenhet i förhållande till nationalinkomsten, finns i Erik Lindahl, »Teorin för den offentliga skuldsättningen».

finanser» ligger dels den föreställningen att jämvikt i samhällsekonomin är omöjlig om inte budgeten balanserar, och dels önskan om att undvika en ökning av framtida räntebetalningar (netto) från staten till allmänheten. Nyare litteratur¹ — speciellt den av stagnationshypotesen präglade litteraturen — har kraftigt opponerat sig mot maximen om de »sunda finanserna» utifrån den synpunkten, att en aktiv sysselsättningspolitik, speciellt en full sysselsättnings-politik, fordrar en permanent, större eller mindre, underbalansering av budgeten; i alla händelser, anses det, finns det ingenting som garanterar att en finanspolitik, som bedrivs med målet att uppnå full sysselsättning, också kommer att leda till oförändrad statlig nettoförmögenhet, vare sig i det korta eller långa loppet. Det finns således en rätt markerad schism mellan anhängare av »sunda finanser» och av »interventionistisk» finanspolitik, och de försök som har gjorts att överbrygga denna schism har närmast gått ut på att visa, att en underbalansering skall vara mycket stor och pågå mycket länge, om den skall leda till kvantitativt betydelsefulla olägenheter, eller att den ev. inte alls behöver medföra några olägenheter.

Som det framgår av det föregående finns det emellertid ingen som helst anledning att betrakta maximen om »sunda finanser» och kravet på »interventionistisk» finanspolitik som någonting principiellt oförenligt, vare sig i det korta eller det långa loppet. Anledningen till denna på det principiella planet helt meningslösa motsättning ligger däri att man felaktigt utgått ifrån att budgetbalansen (saldot på driftsbudgeten) är det medel, och det enda finanspolitiska medel, med vilket staten kan påverka sysselsättningen och den ekonomiska aktiviteten överhuvudtaget. Som vi framhållit kan budgetbalansen inte betraktas som ekonomiskt-politiskt medel, som parameter, utan får betraktas som en av hela det ekonomiska systemet bestämd storhet, som endogen variabel, som på sin höjd kan vara föremål för målsättning. Det finns därför intet principiellt hinder för att man samtidigt ställer upp t. ex. de tre målen full sysselsättning, stabilt penningvärde och »sunda finanser» och tänker sig dessa tre mål realiserade med *enbart* finanspolitiska medel. Om dessa tre mål skulle »strida mot varandra» — detta är naturligtvis tänkbart — måste det då tydligen vara i den meningen, att modellen är sådan, att målen icke samtidigt kan uppfyllas med de medel, som anses tillåtna (kap. I, 9). Härom kan man emellertid inte uttala sig förrän man känner modellen och medlen, speciellt vet vilka variationer i de kontrollerbara parametrarna, som anses tillåtna (eller möjliga). Vad vi här vill framhålla är endast det faktum, att någon motsättning mellan kravet på »sunda finanser» och önskan om en »interventionistisk» finanspolitik inte finns på det principiella planet; tvärtom talar allt för, att om man bara tillåter tillräckligt kraftiga förändringar i de finanspolitiska (och ev. penningpolitiska) parametrarna, kan man alltid upprätthålla »sunda finanser», trots att budgeten används i konjunkturpolitiskt syfte.

¹ Jørgen Pedersen, »Einige Probleme der Finanzwissenschaft», *Weltwirtschaftliches Archiv* 1937, samt en lång rad andra författare, t. ex. Alvin H. Hansen, *Fiscal Policy and Business Cycles*, New York 1941.

Det i avsnitt 2 relaterade teoremet om den balanserade budgetens multiplikator är ett exempel på, hur man vid oförändrad budgetbalans kan framkalla expansiva eller kontraktiva verkningar. I allmänhet kan sägas att budgetpolitiken vid »sunda finanser» måste inskränkas till sådana variationer av driftbudgetens sammansättning och storlek som inte rubbar saldoto på driftbudgeten, samt av kapitalbudgetens sammansättning och storlek. Vi kan illustrera denna allmänna tankegång med följande exempel där det antas, att det ekonomiska systemet råkat in i ett läge med en sysselsättning och en prisnivå, som skiljer sig från den önskade sysselsättningen och den önskade prisnivån. I det vi inskränker oss till att betrakta det infinitesimala fallet, kan målen för den ekonomiska politiken uttryckas som

$$dN = k_N,$$

och

$$dP = k_P.$$

N betecknar sysselsättning och P prisnivå, k_N och k_P är givna storheter (målen). Vi fogar här till önskan om att dessa justeringar av sysselsättning och prisnivå skall åstadkommas enbart med användning av finanspolitiska medel, och att budgetbalansen B inte får ändras, dvs.

$$dB = 0.$$

De finanspolitiska medlen består av förändringar i vissa parametrar, säg a_i , $i = 1, \dots, h$. Vi gör inga förutsättningar om karaktären av de statliga parametrarna, de får vara inkomst- och utgiftsbelopp eller skatteskalor, taxor e. d. Om nu de nedan anförda derivatorna tänkes beräknade på grundval av hela den för det betraktade ekonomiska systemet gällande modellen, har vi då:

$$(dN =) \sum_{i=1}^h \frac{\partial N}{\partial a_i} \cdot da_i = k_N,$$

och

$$(dP =) \sum_{i=1}^h \frac{\partial P}{\partial a_i} \cdot da_i = k_P,$$

samt slutligen, jfr ekvationen (III:1) ovan avsnitt 2, $dB = \sum dT_j - \sum dU_j = 0$, eller

$$(dB =) \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^h \frac{\partial T_j}{\partial a_i} \cdot da_i - \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^h \frac{\partial U_j}{\partial a_i} \cdot da_i = 0.$$

Vi har här tre linjära ekvationer i de obekanta da_i 'na, dvs. i k obekanta. Om antalet finanspolitiska parametrar är tre eller större än tre, bör således (om inte modellen, dvs. storleken av de i ekvationerna ingående partiella derivatorna, lägger hinder i vägen) problemet — hur man skall förändra parametrarna för att de tre målen, en viss sysselsättning, en viss prisnivå och oförändrad »sundhet i finanserna» skall uppfyllas — kunna lösas (till och med på många olika sätt). Överstiger antalet parametrar väsentligt antalet uppställda mål (in casu tre), förstås också, att användningen av de finanspolitiska parametrarna kan vara belagd med speciella restriktioner utan att därför möjligheten till lösning av problemet nödvändigtvis äventyras. Restriktionerna på användningen av de parametrar, som här betraktas, kan vara sådana »praktiska» begränsningar, som att parameterförändringarna skall ligga inom vissa mer eller mindre snäva gränser o. d., eller sådana politiska begränsningar som att t. ex. socialpolitiken inte får störas (detta betyder i själva verket att flera än tre mål beaktas).

Som omnämnts bygger kravet på balans på budgeten — »sunda finanser» — i viss utsträckning på tanken att jämvikt i samhällsekonomin inte kan etableras med mindre budgeten är balanserad i någon viss mening. Nu kan man härtill säga, att från synpunkten av etablerandet av ett stabilt penningvärde vid full sysselsättning är det i och för sig likgiltigt om jämvikt etableras i samhällsekonomin. Man kan mycket väl tänka sig — ja, man har kanske till och med i praktiken svårt att tänka sig annat — att dessa två mål realiseras i en ekonomisk värld som i andra hänseenden är i ständig rörelse. Bortser vi emellertid, för resonemangets skull, från denna omständighet, och tänker oss att målen verkligen är identiska med önskan om fullständig jämvikt i samhällsekonomin, kommer man inte ifrån att det ligger något riktigt i det traditionella argumentet att jämvikt är omöjlig vid bristande balans på budgeten. Saken är nämligen den, att även om både samtliga strömningsstorheter i samhället och priserna är konstanta genom tiden, så följer inte med nödvändighet härav att även alla behållningsstorheter i samhället är konstanta. Strömningsstorheterna kan alltid uppfattas som förändringar av behållningsstorheter; skall dessa senare därför vara konstanta genom tiden, fordras inte bara att strömningsstorheterna är konstanta, utan även att de i vissa hänseenden »tar ut» varandra. Och förändras behållningsstorheterna genom tiden, kan man inte på förhand förneka att detta kan öva inflytande på strömningsstorheternas bestämningssgrunder, så att på denna väg förändringar av strömningsstorheterna tenderar att uppkomma. Samhällsekonomin är således inte i jämvikt.

Man får emellertid uppmärksamma att det jämviktsbegrepp, som ligger till grund för detta tänkesätt, är den stationära jämvikten på mycket lång sikt, där inga förändringar alls förekommer, där alltså inte bara storheter som inkomst, sysselsättning, priser etc. är konstanta, utan även t.ex. realkapitalbildningen är lika med noll. En dylik jämvikt är det väl knappast någon som anser att den ekonomiska politiken skall sträva efter. Härtill kommer även, att det mycket väl kan tänkas att förändringar av behållningsstorheterna endast verkar på längre sikt, så att man mycket väl kan tänka sig kortsiktiga analyser, även jämviktsanalyser, som med full rätt bortser från behållningsstorheternas förändringar, jfr kap. XVI, 2 och 3. Vi kommer just i detta betänkande att i stor utsträckning gå till väga på detta sätt. Huruvida det är berättigat eller inte är en fråga som under det sista decenniet varit mycket omtvistad inom den penningteoretiska debatten.

Med hänsyn till budgetbalansen har dessa synpunkter betydelse så till vida, att om man inte har balans i »realekonomisk» mening kommer den utelöpande mängden statspapper och/eller den utelöpande sedelmängden plus avista fordringar på det offentliga att ständigt förändras. Frågan är då om det skall tas hänsyn till detta i de modeller man bygger, i den meningen att dessa storheter direkt ingår i modellens beteendeeckvationer, så att de ekonomiska subjektens beteende inte kan fortsätta oförändrat så länge dessa storheter förändras. Som det lätt förstås är detta i princip en helt annan fråga än den tidigare diskuterade frågan, huruvida t.ex. likviditetstillskottet från det offentliga, K , bör uppfattas som offentlig parameter eller som endogent bestämd storhet. Som nyss antytts kommer vi genomgående

att utgå ifrån att man på kort sikt kan bortse från samband av denna karaktär, men vi är fullt medvetna om det tvivelaktiga häri.

I allmänhet kan hänvisas till diskussionen kring den s.k. »Pigou-effekten» samt den s.k. Patinkin-diskussionen. Ett mycket illustrerande exempel finns i A. P. Lerner's »functional finance».¹ Lerner utgår från ett samhälle med tendens till permanent arbetslöshet och antar att en expansionspolitik som leder till full sysselsättning även innebär ett visst budgetunderskott. Statsskulden i vidsträckt bemärkelse måste då ständigt öka. Finansierar man nu, säger Lerner, budgetunderskottet genom att ta lån i centralbanken, så att ökningen av statsskulden visar sig som en ständig ökning av den utelöpande sedelmängden och/eller mängden avista fordringar på det offentliga, då kommer detta fenomen i sig självt (dvs. även om ett eventuellt räntefall inga verkningar har) att leda till ökade konsumtionsvaruköp från hushållens sida och ökade kapitalvaruköp från företagens sida, vilket åter betyder att ett mindre budgetunderskott blir nödvändigt. Den successiva ackumuleringen av likvida medel inom den privata sektorn skulle alltså så småningom leda till en så hög utgiftsbenägenhet att budgetunderskottet blir överflödigt. Först då har en verklig jämvikt åstadkommit.

9. Konkluderande synpunkter

I kapitel II drogs vissa slutsatser av distinktionen mellan parametrar och endogena variabler i en modell. Den fundamentala innebörden av denna distinktion var, att konstanta relationer kan man i allmänhet endast vänta sig att upptäcka mellan parameterförändringar och förändringar av endogena variabler, inte mellan de inbördes förändringarna av endogena variabler. I detta kapitel har vi dragit konsekvenserna härav för en rad olika budgetbalansbegrepp (inkl. det »budgetbalansbegrepp» som tjänar till att registrera det offentliga likviditetstillskott till den privata sektorn). Budgetbalansen är, oavsett vilka offentliga inkomster och utgifter som ingår i dess definition, inte en handlingsparameter för det offentliga. Man bör därför inte heller vänta sig att finna enkla samband mellan budgetbalansens förändringar och andra förändringar i det ekonomiska systemet. Som vi visat, både i allmänhet och med enkla exempel, kan man inte ens vänta sig att enkla tumregler av typen: »när budgetbalansen försämrats uppstår tendens till expansion», håller. Uttryckt annorlunda, budgetbalansens förändringar kan inte tilläggas bestämda verkningar. Vid diskussionen av finanspolitikens verkningar är man tvungen att överge alla enkla sammanfattningar av budgeten i form av budgetbalanser o.d. Felet med dessa är nämligen inte i och för sig att de är approximationer; felet ligger däri att de överhuvudtaget inte är approximationer till förändringarna av det offentliga finanspolitiska handlingsparametrar. Skall man söka approximerande, sammanfattande uttryck för finanspolitiken — och det är man givetvis vid behandlingen av praktiska problem som regel illa tvungen att göra — får man i stället söka efter approximerande uttryck för de förändringar i beskattningsprinciper, reala utgiftsplaner etc. etc. som det offentliga vidtar.

¹ A. P. Lerner, *The Economics of Control*, New York 1946, Chap. 24. Jfr även D. Patinkin, »Keynesian Economics and the Quantity Theory», i *Post-Keynesian Economics*, ed. K. K. Kurihara, New Brunswick 1954.

KAPITEL IV

Budgeten och det ekonomiska förloppet

1. Växelverkan mellan budgeten och samhällsekonomin

Under inflationstider — som t. ex. åren efter de båda världskrigen — får man kraftiga belägg för den sedan gammalt gjorda observationen, att sambanden mellan budget och näringsliv inte har den ensidiga karaktären, att impulserna endast går från budgeten till det ekonomiska livet. Den ekonomiska utvecklingen i sin tur inverkar på budgeten.

Denna synpunkt stämmer väl överens med att vi inte betraktar budgetens alla inkomster och utgifter som statens parametrar, statens medel. Om nämligen budgetens alla inkomster och utgifter uppfattas som statliga parametrar, är ju i själva verket också härmed sagt, att det inte finns någon ömsesidig växelverkan mellan budget och ekonomisk utveckling, annat än eventuellt indirekt, genom att staten av en viss ekonomisk utveckling låter sig inspirera till att göra förändringar i inkomster eller utgifter med avsikten att modifiera denna ekonomiska utveckling. Sambanden skulle bli helt ensidiga och gå från budget till ekonomisk utveckling och aldrig den motsatta vägen. Någon *automatisk* verkan från den ekonomiska utvecklingen i de icke-statliga sektorerna till budgeten — för vilken ekonomiska »lagar» kan uppställas — skulle inte finnas. Själva föreställningen om, att budgetutvecklingen på ett direkt och automatiskt sätt är beroende av det privata näringslivets tillstånd och utveckling, implicerar att åtminstone någon av budgetens inkomster eller utgifter inte är statliga parametrar, utan i stället är endogena variabler i den modell som beskriver det ekonomiska systemet.

Det är den allmänna karaktären av denna växelverkan mellan det offentliga finanser och den ekonomiska utvecklingen vi ämnar studera i detta kapitel; de finanspolitiska medlen (parametrarna) inverkar på det ekonomiska förloppet som i sin tur är medbestämmande för budgetens utveckling (eller åtminstone: för utvecklingen av de budgetposter som får betraktas som endogent bestämda). Det visar sig att förståelsen av denna växelverkan är av central betydelse när det gäller tolkningen av en konkret budgets betydelse för den ekonomiska utvecklingen under den tidrymd budgeten täcker. Vidare har denna växelverkan i modern finansvetenskaplig och konjunkturteoretisk litteratur ansetts utgöra ett av de viktigaste konjunkturpolitiska medlen p. g. a. möjligheten att etablera vissa automatiska *konjunktur-stabiliserande verkningar*. För att kunna ta itu med dessa problemställningar förefaller det lämpligt att till en början något diskutera distinktionen mellan budgeten

ex ante och budgeten ex post. Diskussionen här tjänar i viss mån till att förtydliga vad vi redan framhållit i de föregående kapitlen om finanspolitikens medel. När vi i det följande talar om budgeten, tänker vi i allmänhet endast på inkomster och utgifter av finanspolitisk karaktär. Resonemangen gäller dock i stort sett också en budget som inkluderar penningpolitiska betalningar (upp- och utlåning).

2. Budgetens ex ante och ex post

Vi har hittills talat om budgeten utan att närmare precisera begreppet annat än som en uppställning av inkomst- och utgiftsbelopp (ev. inbetalnings- och utbetalningsbelopp). Man har emellertid anledning att på detta område, som överallt i ekonomisk teori, skilja mellan ex ante och ex post; mellan budgeten i ex ante mening och budgeten i ex post mening. Bakom denna distinktion ligger en påtaglig realitet. I flertalet moderna stater godkänner parlamentet vid finansårets början en budget, den beräknade budgeten enl. svensk budgetterminologi, som är en detaljerad förteckning över de inkomster och utgifter som staten beräknas få under det kommande finansåret. Det ligger nära till hands att uppfatta den beräknade budgeten som en ex ante budget. Vid finansårets slut redovisar statsbokföringen en budget, den redovisade budgeten enligt svensk terminologi, som i princip upptar alla statens inkomster och utgifter som de faktiskt har varit under finansårets lopp. Det ligger nära till hands att uppfatta den redovisade budgeten som en ex post budget. Med periodanalysens terminologi skulle då statens planeringsperiod sammanfalla med finansåret. Hela den av Stockholmsskolan använda begreppsapparaten skulle på detta sätt få en ytterst konkret innebörd vid tillämpning på den del av statens verksamhet, som kommer till uttryck i budgeten. Denna enkla tillämpning av periodanalysen å statens verksamhet möter dock vissa svårigheter; således är det ju t.ex. inte ovanligt att parlamentet ändrar budgeten under finansårets lopp. I sådana fall är det svårt att upprätthålla tanken att planeringsperioden sammanfaller med finansåret; i stort sett bör dock detta vara en rimlig realistisk förenkling. Att finansåret är statens planeringsperiod innebär naturligtvis inte, att finansåret kan uppfattas som en enhetsperiod för en modell som inkluderar statsfinanserna.

Den beräknade budgeten — ex ante budgeten — upptar som redan omnämnts alla sådana inkomster och utgifter som staten beräknas få under finansåret. Dessa i penningar uttryckta storheter har då tydligen karaktär av planerade eller förväntade storheter. För att närmare kunna karakterisera ex ante storheter brukar man inom periodanalysen skilja mellan s.k. handlingsparametrar, dvs. storheter vars storlek vederbörande ekonomiska subjekt vid någon tidpunkt själv haft möjlighet att godtyckligt fastställa, och förväntningsvariabler, dvs. storheter vars storlek vederbörande subjekt inte själv har kunnat bestämma.¹ Ehuru denna distinktion står i viss förbindelse med distinktionen mellan en fullständig modells

¹ Ingvar Svennilson, *Ekonomisk Planering*, Kap. 1 och 3; Erik Lindahl, *Studies in the Theory of Money and Capital*, London 1939, Part I.

parametrar och endogena variabler, sammanfaller de dock ej. Visserligen måste de storheter som i modellen är parametrar också vara handlingsparametrar för enskilda subjekt (i den mån de inte är bestämda av »naturen»), men subjektens handlingsparametrar kan i modellen mycket väl ingå som endogena variabler. Detta blir fallet så snart som man »förklarar» subjektens beteende inom ramen för modellen; inom planeringsteorin uppfattar man t. ex. helt naturligt hushållens planerade köp av någon konsumtionsvara som en handlingsparameter för hushållen, vilket inte hindrar att man i en fullständig modell låter konsumtionsplanerna vara bestämda av de löpande priserna, tidigare inkomster etc. Och det som är förväntningsvariabel för en individ kan vara handlingsparameter för en annan individ, och alltså också vara parameter i den fullständiga modellen.

Då nu i regel parlamentet (författningarna) inte ålägger administrationen att exakt realisera ex ante budgeten — i regel utrustas administrationen inte heller med de för detta ändamål erforderliga maktmedlen — har tydligen ex ante budgetens siffror i större eller mindre omfång karaktär av förväntningsvariabler. Administrationens befogenheter består ofta i att praktisera vissa skatteskalor, tullsatser etc. samt att genomföra vissa reala projekt, och inte alltid i att realisera vissa på förhand givna in- eller utbetalningar. Det offentliga handlingsparametrar kommer då att bestå av dessa skatteskalor etc., jfr diskussionen i kapitel II, 3.

Den redovisade budgetens karaktär av ex post budget är uppenbar och dess tolkning reser i allmänhet icke några större principiella problem.

3. Ex ante budgeten och finanspolitikens verkningar

En grundläggande tanke i periodanalysen är att utvecklingen bestämmas av ex ante förhållandena; det är alla de vid periodens början förefintliga planerna, som kommer att avgöra det faktiska händelseförloppet och därmed ex post storheterna. Ex post resultaten å sin sida får betydelse för förloppen så till vida som skillnader mellan resultaten ex post och planerna ex ante kan ge upphov till planrevisioner för följande perioder och därmed också till förändringar i förloppen. Från denna synpunkt kunde det därför synas som om ex ante budgeten skulle vara den primära, när det gäller att uppskatta finanspolitikens verkningar. Detta strider ju i viss mån mot vad som hittills sagts, och vi skall därför nu söka visa varför ex ante budgetens siffror i allmänhet är tämligen ointressanta vid diskussion av finanspolitikens verkningar. Vi talar härvid naturligtvis endast om ex ante budgeten som förklaring till ett givet förlopp.

Vi skall först på grundval av en mycket enkel modell presentera ett definitions-mässigt sammanhang mellan statens och privatas planering.¹ Vi tänker oss ett

¹ Jfr t. ex. Bent Hansen, *A Study in the Theory of Inflation*, London 1951, Ch. 2, 7. Symbolerna är: A = försäljning, B = produktiva köp, E = inkomst, C = konsumtion, S = sparande, I = investering, $^d T$ = direkta skatter (subv.), $^i T$ = indirekta skatter (subv.), 0 och 1 som fottecken betecknar ex ante resp. ex post. a , f och s som toppstecken åt höger betecknar arbetare, företagare resp. staten. g och l som toppstecken åt vänster betecknar varor resp. arbete.

slutet samhälle, bestående av kapitalister-företagare, arbetare och stat; *kredittransaktioner bortses ifrån*.

Företagarnas förväntade inkomster är då bestämda genom

$$(IV: 1) \quad E_0^f = {}^g A_0^f - {}^g B_0^f - {}^l B_0^f - {}^i T_0^f + I_0^f.$$

Köp och försäljning av varor räknas till marknadspris; de indirekta skatterna räknas följaktligen såsom kostnader för företagen. Ekvationen säger då, att företagarnas förväntade inkomster (E_0^f) är lika med förväntad varuförsäljning (${}^g A_0^f$) minus planerade köp av produktiva varor (${}^g B_0^f$) och av arbete (${}^l B_0^f$) samt förväntade indirekta skattebetalningar till staten (${}^i T_0^f$) plus planerade investeringar (I_0^f).

Arbetarnas förväntade inkomster (E_0^a) är lika med deras förväntade försäljningar av arbete (${}^l A_0^a$).

$$(IV: 2) \quad E_0^a = {}^l A_0^a.$$

Företagare och arbetare tillsammans planerar att använda sina förväntade inkomster till konsumtion (C_0^{f+a}), direkta skatter (${}^d T_0^{f+a}$) och sparande (S_0^{f+a}):

$$(IV: 3) \quad E_0^{f+a} = C_0^{f+a} + {}^d T_0^{f+a} + S_0^{f+a}.$$

Slutligen gäller att statens förväntade budgetöverskott = statens planerade sparande (i vanlig mening) (S_0^s) är lika med skillnaden mellan av staten förväntade direkta och indirekta skatteinkomster (${}^d T_0^s$ resp. ${}^i T_0^s$) och av staten planerade köp av varor och arbete (${}^g B_0^s$ resp. ${}^l B_0^s$) plus statens planerade investeringar (I_0^s):

$$(IV: 4) \quad S_0^s = {}^d T_0^s + {}^i T_0^s - {}^g B_0^s - {}^l B_0^s + I_0^s.$$

Genom lämplig kombination av dessa fyra ekvationer får vi följande uttryck:

$$(IV: 5) \quad \underbrace{I_0 - S_0}_{\substack{\text{planerad} \\ \text{invest. —} \\ \text{planerat} \\ \text{sparande}}} = \underbrace{({}^g B_0 + C_0 - {}^g A_0)}_{\substack{\text{varor: planerade} \\ \text{köp — förv. för-} \\ \text{säljningar}}} + \underbrace{({}^l B_0 - {}^l A_0)}_{\substack{\text{arbete: pla-} \\ \text{nerade köp —} \\ \text{förv. för-} \\ \text{säljningar}}} + \underbrace{({}^i T_0^f + {}^d T_0^{f+a} - {}^i T_0^s - {}^d T_0^s)}_{\substack{\text{skatter: av skattebetalarna} \\ \text{förväntade inbet. — av sta-} \\ \text{ten förväntade inbetalningar}}}$$

Skillnaden mellan planerad investering och planerat sparande är alltså lika med överskottet av planerade köp av varor och arbete utöver de förväntade försäljningarna härav plus skillnaden mellan skattebetalarnas och statens förväntningar om skattebetalningarnas storlek. Frågan är nu vilken betydelse ex ante budgetens siffror kan tilläggas i detta sammanhang.

Först får man uppmärksamma att ekvationerna ovan tydligen måste gälla för en viss enhetsperiod i Stockholmsskolans mening. I allmänhet kan man inte räkna med att denna enhetsperiod är lika lång som finansåret, utan normalt en mycket kortare period, säg en vecka. Då också ex ante budgetens siffror i detta sammanhang måste gälla samma period, är vi tydligen tvungna att föreställa oss finansårets beräknade inkomster och utgifter specificerade på veckor. Från finansårets början

till den betraktade enhetsperiodens början kan då en utveckling tänkas ha ägt rum. Denna utveckling kan i allmänhet inte förutsättas fullt förutsedd av staten.

Låt oss först betrakta de två första leden — $({}^gB_0 + C_0 - {}^gA_0) + ({}^lB_0 - {}^lA_0)$ — i ekvationen (IV:5)'s högra membrum, dvs. skillnaden mellan planerade köp och förväntade försäljningar av varor och arbete. Här ingår statens planerade köp av varor och arbete i gB_0 och lB_0 med vissa belopp. I det fall där statens utgifter för köp av varor och arbete verkligen är handlingsparametrar för staten i den meningen, att staten strikt spenderar just de summor som finns angivna i den beräknade budgeten, kommer naturligtvis också själva ex ante budgetens siffror att ingå i ekvation (IV:5). I de fall däremot där detta inte gäller, och statens handlingsparametrar i stället är köp av vissa reala mängder varor och arbete, kommer den penningssumma staten i den betraktade perioden spenderar helt att bero på priserna i perioden.

För att närmare klargöra detta är det lämpligt att använda begreppen betingade och obetingade planer.¹ Betingade planer är sådana planer som av de planerande subjekten gjorts beroende av (funktioner av) vissa senare händelser. Efterfrågekurvan är ett exempel på en betingad plan. Är emellertid väl priset fastställt och känt och därmed en bestämd punkt på efterfrågekurvan fixerad, är planen också obetingad och kan resultera i handling. Vid början av finansåret fastlägger staten tydligen en lång rad betingade och obetingade planer för sina köp under finansåret; vi tänker oss som sagt dessa specificerade för varje enhetsperiod. För en given enhetsperiod inom finansåret kan staten då vid finansårets början ha en plan som kan tolkas som en efterfrågekurva, jfr Fig. IV: 1.

Har denna efterfrågekurva speciellt formen E_1 (en liksidig hyperbel) betyder detta, att likgiltigt vad priset kommer att bli i den betraktade enhetsperioden, kommer staten att spendera ett på förhand fixerat penningbelopp: här är planen uttryckt i pengar obetingad, och ex ante budgetens utgiftsbelopp kan tas som parameter. Har efterfrågekurvan i stället formen E_2 (en lodrät linje) betyder detta, att oavsett priset kommer staten att köpa en viss kvantitet: här är planen uttryckt i reala enheter obetingad, men i penningvärde räknat betingad: statens handlingsparameter är den givna kvantiteten, och den faktiska utgiftssumman under enhetsperioden bestämmas sedan av det faktiska priset i perioden. Är det av staten vid finansårets början förväntade priset för enhetsperioden p_0 , är i bägge fallen ex ante budgetens utgiftssumma p_0M_0 . Är det faktiska priset för perioden t , p_t , är i första fallet den köpta mängden M_t' och den faktiska utgiften p_tM_t' ($=p_0M_0$); i andra fallet är den köpta mängden $M_t'' = M_0$ och den faktiska utgiften p_tM_t'' . Har efterfrågekurvan formen E_4 (en vågrät linje) blir tydligen priset parameter. Efterfrågekurvor av detta slag kan tänkas i sådana fall där staten i prisstabiliserande syfte upprätthåller buffertlager, från (till) vilka man säljer (köper) i den mån det är nödvändigt för att hålla priset konstant. Andra mellanfall än

¹ Erik Lindahl, *Studies in the Theory of Money and Capital*, s. 45. Se också Ragnar Bentzel & Bent Hansen, »Om simultanitet i ekonomiska modeller», *Ekonomisk Tidskrift*, 1953, s. 87.

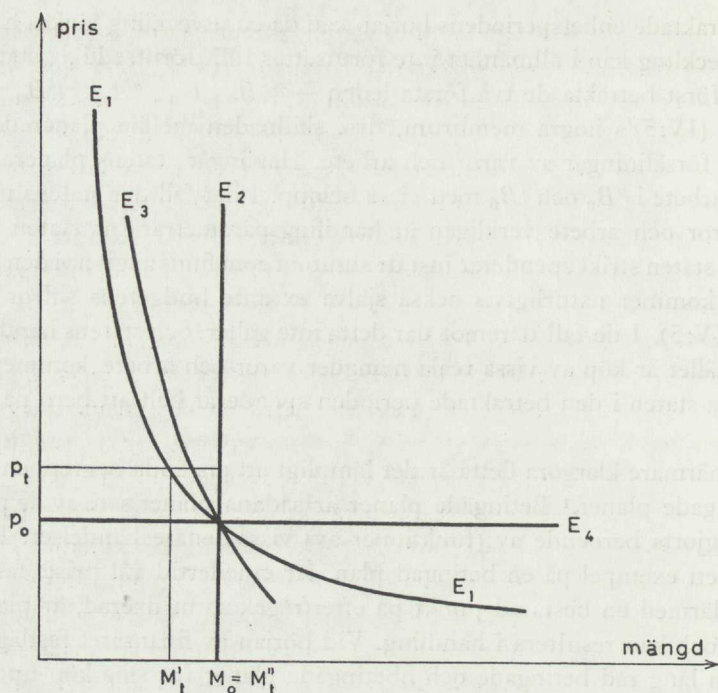

Fig. IV: 1.

E_1 mellan de två ytterlighetsfallen E_2 och E_4 , som t.ex. efterfrågekurvan E_3 , kan naturligtvis också tänkas; här får man uppfatta själva efterfrågekurvan som statens parameter.

Anledningen till att vi i ekvationen (IV:5) är intresserade av att känna de obetingade köpplanernas storlek är, att vi (bortsett från vissa inflationssituationer¹) kan påräkna att dessa köpplaner också kommer att realiseras och på så sätt blir bestämmande för den utsträckning, i vilken det privata näringslivets (företagares och arbetares) försäljningsförväntningar slår slint. Härigenom bestäms också oväntade lagerförändringar, inkomstvinster och -förluster o.d., som är avgörande för det fortsatta förloppet. När det därför gäller statens köp av varor och arbete, är det mycket som talar för att de utgifter, som registreras i ex post budgeten, är av större relevans än ex ante budgetens siffror.

Vi vänder oss därefter till det sista ledet — $({}^i T_0^f + {}^a T_0^{f+a} - {}^i T_0^s - {}^a T_0^s)$ — i ekvationen (IV:5)'s högra memrum: skillnaden mellan de av skattebetalarna och de av staten förväntade skatterna (subventionerna) för perioden. Vilken betydelse kan denna storhet egentligen tillmätas? Det är för det första uppenbart, att den normalt icke kommer att bestämma storleken av vare sig skattebetalarnas eller statens felslagna förväntningar rörande skatterna; periodens faktiska skatter kan ju avvika från såväl skattebetalarnas som statens förväntningar. Både statens och skatte-

¹ Bent Hansen, *A Study in the Theory of Inflation*, s. 29 ff.

betalarnas planer om skatterna under perioden har ju (oftast) karaktär av förväntningsvariabler, eller kanske rättare betingade planer. Det som kommer att bestämma skattebetalarnas oväntade skatteinbetalningar (ev. skatteskulder), är de faktiska skattebeloppen (som återigen bestämmas av de gällande skatteskalorna m. m. i förbindelse med skatteobjektens faktiska storlek) minus skattebetalarnas skatteförväntningar. Statens ex ante uppskattning av skatteinkomsterna å den beräknade budgeten har däremot i allmänhet ingen direkt relevans för skattebetalarnas överraskningar, och får så till vida inte heller något inflytande på den vidare utvecklingen.

Däremot har naturligtvis ex ante budgetens siffror för såväl inkomster som utgifter betydelse för den utsträckning, i vilken statens förväntningar med avseende på budgeten slår fel. Frågan är nu på vilket sätt statens felslagna förväntningar i sig själva kan tänkas ha betydelse för det ekonomiska förloppet. Det är uppenbart att man här i allmänhet inte kan uppställa någon analogi till den betydelse, privata ekonomiska subjekts felslagna förväntningar har för förloppet. För t. ex. företagen antar man i teorin i regel, som en säkerligen förträfflig approximation, att de alltid handlar för att maximera profiten (på kort eller lång sikt). Detta är anledningen till att vi intresserar oss för oväntade försäljningar, ty oväntade försäljningar kan normalt antas locka det profitmaximerande företaget till produktionsutvidgning och/eller prishöjning. Ett konstaterande av de oväntade försäljningarna ger därför vissa möjligheter att fastställa den kommande utvecklingen i systemet. För statens vidkommande är förhållandena helt annorlunda (ev. med undantag för affärsverken). För det första kan man knappast på förhand uppställa någon dylik enkel, relativt oföränderlig handlingsnorm för staten. Även om staten t. ex. har ett så enkelt mål som att upprätthålla en viss nettoförmögenhet (på kort eller lång sikt), vilket naturligtvis innebär att felslagna förväntningar med avseende på budgeten måste komma att spela en roll för den framtida finanspolitiken, så har staten dock till sin disposition så många olika parametrar, att det är omöjligt att säga något om vilka parametrar den kommer att använda för att återställa sin nettoförmögenhet till det önskade värdet. För det andra ligger statens mål ofta helt utanför budgeten och gäller andra storheter än dem som direkt ingår i budgeten, t. ex. den allmänna sysselsättningen. Felslagna förväntningar med avseende på budgeten betyder då inte nödvändigtvis att statens förväntningar med avseende på sysselsättningen (målet) har slagit fel. Slutligen gäller, för det tredje, att vi i denna framställning har valt att överhuvudtaget inte ställa som uppgift att förklara det offentligas handlingar; dessa tas som utanför den ekonomiska modellen bestämda händelser. Även om därför staten rent faktiskt i sin budgetpolitik låter sig påverkas av tidigare felslagna förväntningar m. a. p. budgeten, så drar vi inte in dylika sammanhang i vår modell. Att förklara statens handlingar ligger utanför vår uppgift här (jfr kapitel II, 2).

De slutsatser, som man kan dra av denna diskussion, är uppenbarligen, att ex ante budgetens siffror icke i sig själva ger någon större ledning när det gäller att värdera budgetens inflytande på det ekonomiska förloppet, med mindre statens

beräkningar över kommande inkomster och utgifter är fullt korrekta. Om sådant fullt förutseende finns, sammanfaller emellertid ex ante budgeten och ex post budgeten, och man kan då lika gärna arbeta med ex post budgetens siffror. Då vidare ex post budgeten alltid visar statens faktiska handlande under finansåret, reser sig naturligt den frågan, om man icke i ex post budgetens siffror kan finna uttryck för finanspolitikens inflytande på det ekonomiska förloppet.

4. Ex post budgeten och finanspolitikens verkningar

Vi övergår därför till frågan huruvida man på grundval av ex post budgetens siffror är i stånd att säga något om budgetpolitikens verkan på det ekonomiska förloppet. Diskussionen i detta avsnitt är en fortsättning av den i kapitel III, 4 påbörjade diskussionen om, huruvida man kan konstruera en index som visar »budgetens verkan». Frågeställningen skulle då närmast vara: om man mellan två tidpunkter, där ex post budgeter göres upp, konstaterar en viss utveckling i det ekonomiska livet och vissa förändringar i budgeten, vilken betydelse för den ekonomiska utvecklingen kan då dessa budgetförändringar sägas ha haft? Mot bakgrunden av vad som i kapitel II och III framhölls om omöjligheten av att tillägga en given förändring hos en bestämd typ av offentlig inkomst eller -utgift någon bestämd »verkan», med mindre vederbörande typ av inkomst eller utgift kan uppfattas som offentlig parameter, förefaller frågan på förhand omöjlig att besvara. Frågan synes illegitim som den här är ställd. Vi skall därför söka precisera den närmare på ett sätt som också förefaller motsvara vad man vanligen tänker på, när man talar om budgetens »verkan».

Först avlägsnar vi den mångtydighet som ligger i att budgetens förändringar kan ha olika verkan på modellens olika endogena variabler. Vi antar att vi bara är intresserade av verkan på en bestämd utav dessa, säg sysselsättningen.

Därnäst antar vi (för enkelhetens skull) att det ekonomiska livet är inne i ett visst förlopp som upprepar sig självt; alla systemets parametrar, vare sig kontrollerbara eller okontrollerbara, är givna och oförändrade, och systemet har kommit till vila. På en given tidpunkt (vid början av ett finansår) tänker vi oss nu att vissa okontrollerbara parametrar förändras med det resultatet, att ett förlopp påbörjas, där systemets endogena variabler, inkl. det offentliga inkomster och utgifter, förändras. Vid finansårets slut konstateras då vissa förändringar i ex post budgeten jämfört med föregående års ex post budget. Vår fråga är nu den: hur skulle det ekonomiska förloppet ha blivit, om det offentliga (om det förutsett utvecklingen) hade ändrat sina handlingsparametrar på ett sådant sätt, att varje enskild typ av inkomst och utgift å budgeten hade blivit oförändrad till sitt belopp, oavsett förändringen i de okontrollerbara parametrarna?¹ Detta skulle innebära att det ekonomiska förloppet hade blivit annorlunda än det faktiska förloppet, men naturligt-

¹ En sådan politik faller, så vitt jag förstår, in under vad Myrdal i *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, s. 97, kallar »naturlig» finansreaktion.

vis icke nödvändigtvis att den gamla jämvikten i det ekonomiska livet hade återställt. Om man nu jämför det faktiska förloppet med det hypotetiska förloppet som hade uppkommit om det offentliga hade ändrat sina handlingsparametrar på ovan angivet sätt, får man då inte fram ett mått på budgetförändringarnas och därmed på finanspolitikens »verkan»?

Svaret på denna fråga är jakande så till vida som man naturligtvis kan tänka sig budgetens »verkan» definierad på detta sätt, men å andra sidan nekande så till vida som man inte härigenom får fram något *entydigt* mått på budgetens »verkan». Saken är ju den, som påpekats, att inför en viss given ekonomisk utveckling, som vid oförändrade offentliga parametrar skulle påverka inkomst- och utgiftsposterna å budgeten, kan det offentliga endast hålla alla inkomst- och utgiftsposter konstanta genom att förändra ett lämpligt antal offentliga parametrar på ett lämpligt sätt. Är emellertid antalet offentliga parametrar tillräckligt stort bör det vara möjligt att åstadkomma konstanta inkomst- och utgiftsposter genom en rad sinsemellan olika kombinationer av parameterförändringar, och dessa sinsemellan olika kombinationer av parameterförändringar måste i allmänhet ha olika verkan på den relevanta endogena variabeln (sysselsättningen). Kort sagt: budgetens »verkan» i ovan definierad mening kommer helt att bero på det speciella sätt, på vilket man tänker sig att budgetens alla inkomst- och utgiftsposter hålles konstanta. Önskar man därför att i mera precis mening tala om budgetens »verkan», får man explicit ange vilken kombination av parameterförändringar man tänker sig använd för att hålla alla inkomster och utgifter konstanta; det är självklart att man härvid knappast har anledning att beteckna någon bestämd bland alla de möjliga kombinationerna av offentliga parameterförändringar som mera »naturlig» än de andra.

Denna tankegång kan preciseras närmare på följande sätt. Vi tar som vanligt modellen (I:1) i kapitel I som vår utgångspunkt, och bortser för enkelhetens skull från tidsdatering av storheterna. Antag att vissa okontrollerbara parametrar, säg a_k , där $k = i, i + 1, \dots, m$, undergår vissa förändringar, säg da_k , med den följd att t.ex. sysselsättningen förändras med

$$dN = \sum_{k=i}^m \frac{\partial N}{\partial a_k} \cdot da_k.$$

Budgetens inkomster och utgifter förändras samtidigt — om vi tänker oss de offentliga parametrarna oförändrade — på följande sätt:

$$dT_j = \sum_{k=i}^m \frac{\partial T_j}{\partial a_k} \cdot da_k, \quad (j = 1, \dots, s),$$

resp.

$$dU_j = \sum_{k=i}^m \frac{\partial U_j}{\partial a_k} \cdot da_k \quad (j = 1, \dots, t).$$

Vi frågar nu efter budgetens »verkan» på sysselsättningen i följande bemärkelse: hur skulle sysselsättningen ha påverkats om vi, samtidigt som parameterförändringarna da_k inträffade, hade förändrat de offentliga parametrarna a_g ($g = 1, \dots, h$) på ett sådant sätt, att alla inkomst- och utgiftsposter å budgeten fick samma storlek, som de hade innan para-

meterförändringarna da_k inträffade. De offentliga parameterförändringarna, da_g , som är nödvändiga för att alla offentliga inkomster och utgifter — oavsett förändringarna i de okontrollerbara parametrarna — skall ha oförändrat värde, skall tydligen satsifiera följande ekvationssystem:

$$\begin{cases} (dT_j =) \sum_{k=1}^m \frac{\partial T_j}{\partial a_k} \cdot da_k + \sum_{g=1}^h \frac{\partial T_j}{\partial a_g} \cdot da_g = 0 & (j=1, \dots, s) \\ (dU_j =) \sum_{k=1}^m \frac{\partial U_j}{\partial a_k} \cdot da_k + \sum_{g=1}^h \frac{\partial U_j}{\partial a_g} \cdot da_g = 0 & (j=1, \dots, t). \end{cases}$$

Vi har här $s+t$ linjära ekvationer i ett antal obekanta som är lika med antalet offentliga parametrar, dvs. $=h$. Storheterna $\Sigma(\partial T_j/\partial a_k) \cdot da_k$ och $\Sigma(\partial U_j/\partial a_k) \cdot da_k$ är givna i problemet, och vi skall förutsätta, att ekvationerna uppfyller vissa standardvillkor. Frågan om systemets lösning beror då helt på antalet statliga parametrar, h . Det inses utan vidare, att h måste vara åtminstone lika stort som $s+t$; till varje statlig inkomst eller utgift måste alltid svara åtminstone en offentlig parameter. Finns det precis en parameter för varje inkomst- och utgiftspost, är $h=s+t$, och ekvationssystemet har en och bara en lösning, säg $\overline{da_g}$. Budgetens »verkan», \overline{dN} , på sysselsättningen är då

$$\overline{dN} = \sum_{g=1}^h \frac{\partial N}{\partial a_g} \cdot \overline{da_g},$$

alltså en entydigt bestämd storhet.¹

Om emellertid antalet offentliga parametrar överstiger antalet inkomst- och utgiftsposter å budgeten, dvs. $h > s+t$, har ekvationssystemet ovan många lösningar, och uttrycket \overline{dN} kommer inte att bli entydigt bestämt. Man kan i detta fall hålla de offentliga inkomsterna och utgifterna oförändrade genom att tillämpa många olika kombinationer av offentliga parameterförändringar; verkan på sysselsättningen beror helt på vilken av dessa olika kombinationer man väljer.

Antalet offentliga parametrar är alltså avgörande för huruvida den ovan ställda frågan har något bestämt svar. Som vi redan sagt är antalet offentliga parametrar åtminstone lika stort som antalet inkomster och utgifter. Om ingen annan parameter finns i samband med en viss offentlig inkomst eller utgift, är ju själva inkomsten eller utgiften att uppfatta som parameter. Det inses också lätt, att antalet offentliga parametrar i allmänhet är större än antalet offentliga inkomst- och utgiftsposter. Detta kommer ju att bli fallet så snart som någon typ av inkomst eller utgift är »styrd» av flera än en parameter. Som man lätt inser är detta i själva verket alltid fallet vid skatteinkomster. Här finns åtminstone två parametrar; en som hänför sig till beräkningsgrunden för skatten (skattekvoten) och en som hänför sig till inbetalningstidpunkten. Ett annat typiskt exempel på inkomster som styrs av ett flertal parametrar har man i inkomstskatten, där såväl beskattningsprocenterna som Ortsavdragen (o. a.) uppträder som offentliga parametrar. I övrigt gäller, att om man tänker sig själva funktionsformerna, säg inkomstskatteskalorna, ändrade, innebär ju detta att man kan laborera med ett godtyckligt stort antal offentliga parametrar.

Det finns anledning att påpeka att den här påvisade vanskligheten vid bestämmandet av budgetens »verkan» i här diskuterad mening inte beror på något aggregationsproblem, som man skulle kunna lösa genom något indexförfarande. Likgiltigt hur detaljerat man delar upp de offentliga inkomsterna och utgifterna, kvarstår möjligheten att en inkomst- eller utgiftspost påverkas direkt av ett flertal offentliga parametrar. Detta är tydligen precis

¹ Det är i själva verket detta specialfall som R. Turvey har för ögonen när han tror sig kunna konstruera budgetens »verkan», jfr »Some Notes on Multiplier Theory», p. 283 ff.

motsatt det vanliga aggregationsproblemet, som ju alltid försvinner i en tillräckligt specificerad modell.

Resultatet av våra överväganden kan därför sägas vara, att inte heller ex post budgetens siffror i sig själva kan ge någon ledning vid bedömandet av finanspolitikens verkningar i ett historiskt förlopp. Det är självklart att detta gäller a fortiori för budgetstorheter som uppträder som saldi mellan andra budgetposter, t. ex. budgetbalansen B , kassaförändringen K eller nettoskultsättningen, jfr diskussionen i kapitel II och III. Man är under alla omständigheter tvungen att gå tillbaka till förändringarna i det offentliga egentliga handlingsparametrar.

5. Budgetens betydelse för skillnaden mellan investering och sparande

I avsnitt 3 visade vi på vilket sätt de i budgeten ingående storheterna får betydelse för skillnaden mellan investering och sparande. *Ceteris paribus* gäller det — jfr ekvationen (IV:5) — att ju större budgetöverskottet är, desto mindre är differensen mellan investering och sparande. Detta är den djupare orsaken till att man i budgetöverskottet tror sig ha ett indicium på budgetens ev. expansiva eller kontraktiva verkan. Felet i denna tanke ligger bl. a. i *ceteris paribus* förutsättningen. Som vi förklarat i föregående avsnitt kan staten icke ändra sitt sparande — varken ex ante eller ex post — utan att ändra en eller flera av sina handlingsparametrar. Ändrar emellertid staten vid början av en period sina handlingsparametrar (t. ex. en skatteskala), och detta kommer till privata ekonomiska subjekts kännedom, kommer det också att öva inflytande på privatas köpplaner och försäljningsförväntningar för samma period; därmed bryter *ceteris paribus* klausulen samman.¹ Då vidare en given ändring i det offentliga sparandet (ex ante) kan åstadkommas genom många olika kombinationer av offentliga parameterförändringar, som återigen får olika verkan på privatas köpplaner och försäljningsförväntningar, kan man tydligen inte utan vidare dra slutsatser från storleken av en given förändring i det offentliga sparandet till storleken av den härmed förbundna förändringen i skillnaden mellan totala investeringar och totalt sparande. De offentliga parameterförändringar, som medför en ökning i det offentliga sparandet, kan mycket väl (t. ex. på grund av en kraftigare minskning i privat sparande) medföra en ökning i skillnaden mellan totala investeringar och totalt sparande. Härtill kommer så vidare den allmänna frågan huruvida skillnaden mellan investering och sparande överhuvudtaget är något entydigt uttryck för utvecklingstendenserna i det ekonomiska systemet; denna fråga behöver vi dock inte ta upp till behandling här.

En ytterligare anledning till att man bör undvika att arbeta med termerna investering och sparande (i den mening vi här givit termerna) när det gäller bud-

¹ Lindahl är i *Penningpolitikens medel* väl medveten om detta förhållande, men anser inte att det nämnvärt rubbar konklusionen att en ökning av det offentliga sparandet — Lindahl definierar budgetbalansen som identisk med det offentliga sparandet — också leder till en ökning av det totala sparandet ex ante. Något belägg för denna uppfattning ger dock Lindahl inte. Jfr s. 64 i a. a.

getens »verkan» är, som vi redan framhållit, att den i högra sidan av uttrycket (ekv. (IV:5)) för investerings-sparande differensen ingående termen (${}^i T_0^f + {}^d T_0^{f+a} - {}^i T_0^s - {}^d T_0^s$) inte förefaller ha någon omedelbar betydelse för det vidare förloppet.

6. Budgeten som stabilisator

I modern finansvetenskaplig diskussion — det gäller såväl den rent teoretiska som den mera praktiska litteraturen¹ — intar frågan om budgetens eventuella inneboende förmåga att verka stabiliserande eller destabiliserande på konjunkturen en central plats. Man talar om budgeten som en »built-in stabilizer». Man tänker här icke på möjligheten att finanspolitiken medvetet planeras och ständigt ändras i avsikt att öva inflytande på den pågående eller förväntade konjunkturutvecklingen. Vad man tänker på är det faktum som ligger till grund för diskussionen i hela detta kapitel: att större delen av budgetens inkomster och utgifter vid givna offentliga parametrar har en tendens att automatiskt undergå förändringar på grund av det privata näringslivets konjunkturutveckling.

Tankegången är i sin enklaste utformning följande: Under en uppgångskonjunktur kommer, förutsatt givna offentliga parametrar, alla skatteinkomster att tendera att stiga på grund av stigande inkomster, större produktion och högre priser. På utgiftssidan kommer vissa poster att tendera att minska, andra att öka. Stigande sysselsättning tenderar att minska utgifterna till arbetslöshetsunderstöd o. d.; stigande priser och ev. löner tenderar att öka utgifterna till köp av varor och tjänster. Andra utgifter kommer i stort sett att vara opåverkade av uppgångskonjunkturen, t. ex. räntebetalningar å fonderade skulder. Det samlade resultatet anses allmänt bli att sådana offentliga inkomster, som kan anses inkomstdegenererande, kommer att stiga kraftigare (p. g. a. progressionen i inkomstskatteskalorna) än sådana utgifter som kan anses inkomstgenererande. En uppgångskonjunktur tenderar på detta sätt att *automatiskt* framkalla en ökning i budgetöverskottet (minskning i budgetunderskottet) vilket återigen anses verka kontraktivt och därmed dämpande på uppgångskonjunkturen. Under nedgångskonjunkturer framkommer omvänt en automatisk minskning av budgetöverskottet, vilket anses verka expansivt och alltså dämpande på nedgångskonjunkturen. Fördelen med en sådan inneboende stabiliserande effekt anses speciellt vara att den kommer automatiskt, utan att speciella beslut från statsmakternas sida erfordras och oberoende av möjligheterna till prognos över den framtida utvecklingen. Det ligger i sakens natur att det från synpunkten av en stabiliseringspolitik, som ämnar hålla sysselsättningen

¹ Gunnar Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, tredje och fjärde avd. samt t. ex. Jørgen Gelting, »Finansproces og konjunkturmodel», *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1943 och Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, kap. 13. På det mera praktiska planet kan nämnas den s. k. Douglasrapporten, *Monetary Credit and Fiscal Policies*, Report of the ... Joint Committee on the Economic Report, Congress of the United States, Senate, 81st Congress, 2d sess., Doc. No. 129, Washington, D. C. 1950, samt företagsbeskattningskommitténs betänkande, *Förslag till ändrad företagsbeskattning*, SOU 1954:19.

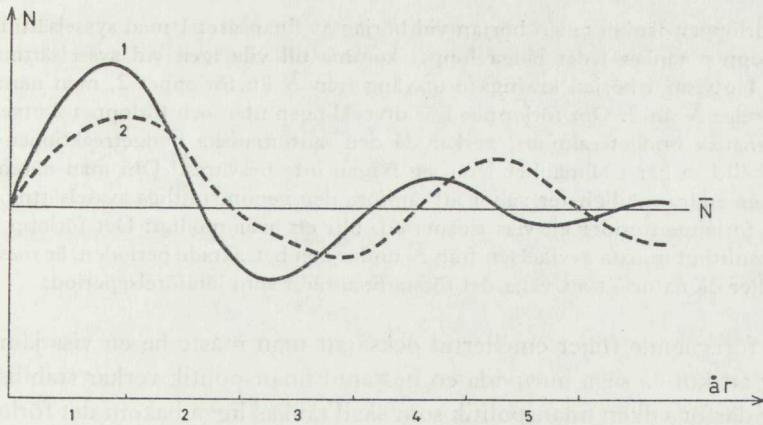

Fig. IV: 2.

hög och prisnivån konstant, skulle vara mycket lyckligt om budgeten hade eller kunde ges sådana stabiliserande verkningar. Utan att i och för sig vilja ifrågasätta det betydelsefulla i denna tankegång förefaller det dock nödvändigt att närmare skärskåda den, då den rymmer åtskilliga oklara punkter, jfr även kap. XIX, 4 där andra aspekter av frågan diskuteras.

Uttrycket »automatisk anpassning» av budgetens inkomster och utgifter, eller med Myrdals terminologi »automatisk budgetreaktion»¹, förutsätter vad vi har kallat oförändrade statliga handlingsparametrar (skatteskalor, tariffer, reala köpplaner och i vissa fall inkomst- och utgiftsbelopp). Den automatiska budgetreaktionen förutsätter på så sätt en fullständig passivitet från de lag- och normstiftande statliga organens sida, men däremot naturligtvis inte från administrationens sida. Häri ligger då också att det förefaller opraktiskt att tala om budgetautomatik annat än inom ett givet finansår. Åtminstone en gång om året tar de lagstiftande organen ställning till budgetens utformning och därmed i realiteten också till frågan huruvida statens handlingsparametrar skall förändras eller bibehålla ett oförändrat värde. Naturligtvis har man rätt att fråga efter budgetens stabiliserande verkningar över en rad finansår under den förutsättningen att det offentliga alla handlingsparametrar är oförändrade, men då handlingsparametrarna ju ständigt ändras, primärt på grund av helt andra hänsyn än konjunkturpolitiska, men naturligtvis alltid med ett öga öppet för de konjunkturmässiga verkningarna, kommer det i praxis att bli budgetens stabiliserande verkningar inom planeringsperioden (finansåret) som främst är av intresse.

Synpunkten, att studiet av budgetautomatikens stabiliserande verkningar i första hand bör begränsas till finansåret (rättare: statens planeringsperiod), framstår som än mera självklart när man söker precisera vad som skall förstås med uttrycket »stabilisering». Skall man kunna säga att budgeten verkar stabiliserande, måste man ha något mått på denna verkan. Låt oss tänka oss, att vi är intresserade av sysselsättningsutvecklingen, och att denna i två olika förlopp, förloppen 1 och 2, utvecklar sig genom tiden enligt Fig. IV: 2.

¹ Gunnar Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, Avd. 2, kap. 2.

Bägge förloppen tänkes ta sin början vid början av finansåret 1 med sysselsättningen \bar{N} . Bägge förloppen tänkes i det långa loppet komma till vila igen vid sysselsättningen \bar{N} . Förloppet 1 utvisar i början kraftigare utsväng från \bar{N} än förloppet 2, men närmar sig i gengäld fortare \bar{N} än 2. Om förloppet 1 är utvecklingen utan och förloppet 2 utvecklingen med »automatisk budgetreaktion», verkar då den »automatiska budgetreaktionen» stabiliserande? Ställd så här i allmänhet låter sig frågan inte besvaras.¹ Om man däremot t.ex. bland många andra möjligheter väljer att jämföra den genomsnittliga sysselsättningen i de alternativa förloppen under en viss tidsperiod, blir ett svar möjligt: Det förlopp, som har den genomsnittligt minsta avvikelser från \bar{N} under den betraktade perioden, är mest stabilt. Det förefaller då naturligt att välja det första finansåret som jämförelseperiod.

Av det föregående följer emellertid också att man måste ha en viss jämförelsegrund för att kunna säga huruvida en bestämd finanspolitik verkar stabiliserande. Frågan är därför vilken finanspolitik som skall tänkas ligga bakom det förlopp som bildar jämförelsegrunden. I litteraturen göres jämförelsen ofta mellan ett förlopp med »automatisk budgetreaktion» och ett annat förlopp med »naturlig budgetreaktion». Förloppet med automatisk budgetreaktion blir alltså ett förlopp, under vilket det offentliga håller sina handlingsparametrar konstanta och låter inkomster och utgifter utveckla sig »automatiskt»; förloppet med »naturlig budgetreaktion» är (i det extrema ytterlighetsfallet) ett förlopp, där det offentliga ändrar sina handlingsparametrar på ett sådant sätt, att varje typ av inkomst och utgift håller sig konstant trots det pågående förloppet.

Bakom diskussionen om budgetens stabiliserande verkan skymtar ofta tanken om ett förlopp med »neutral budget», dvs. ett förlopp som inte påverkas av de statliga finanserna.² Detta kommer tydligt fram i Douglas-rapporten³, som anser sig kunna konstatera att »automatisk budgetreaktion» verkar stabiliserande, medan »naturlig budgetreaktion» verkar destabiliserande; här tänker man sig tydligen ett av statsfinanserna opåverkat tredje förlopp som jämförelsegrund. Gelting⁴ utgår från förloppet med »naturlig budgetreaktion» som jämförelsegrund och tycks närmast ha den uppfattningen, att »naturlig budgetreaktion» i stort sett är liktydigt med en »neutral» budget. Myrdal⁵ å sin sida utgår från fallet med »automatisk budgetreaktion» som jämförelsegrund och konstaterar att den »naturliga budget-

¹ I vissa specialfall (och det är utan tvivel sådana man vanligen tänker på i litteraturen) kan man visserligen i allmänhet säga huruvida en stabilisering av förloppet har ägt rum. Detta är fallet, om fallet utan »automatisk budgetreaktion» är ett sinusoid-förlopp, och fallet med »automatisk budgetreaktion» är av samma typ med samma svängningstid, men med mindre amplitud. Sådana fall kan emellertid inte vara annat än specialfall. Även mycket små parameterförändringar kan förändra ett systems dynamiska egenskaper fullständigt.

² Det behöver knappast framhållas att vi här använder begreppet »neutral budget» i en helt annan mening än den inom en stor del av litteraturen vanliga, där med en »neutral budget» avses en budget som är utformad på så sätt, att den (vid en i viss mening rättvis inkomstfördelning och enligt en intresseprincip) överensstämmer med individens värdering av hur budgetens inriktning och omfång skall vara; se Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, och Tibor Barna, *Redistribution of Incomes through Public Finance in 1937*, Oxford 1945, s. 11 f.

³ *Monetary, Credit and Fiscal Policies*, s. 13 ff. Se även Milton Friedman, *Essays in Positive Economics*, Chicago 1953.

⁴ Jørgen Gelting, *Finansprocessen i det økonomiske kredsløb*, s. 75 ff.

⁵ Gunnar Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, s. 166 ff.

reaktionen» verkar destabiliserande, medan »konjunkturpolitiskt inriktad» finanspolitik verkar stabiliserande. Här förefaller det närmast som om den »automatiska budgetreaktionens» budgetpolitik uppfattas som »neutral», och det är knappast något tvivel om, att skall man överhuvudtaget arbeta med ett dylikt begrepp, måste det definieras på detta sätt. Att vara neutral inför ett ekonomiskt förlopp vill väl just säga, att man underlåter att förändra de storheter över vilka man disponerar? Med en på detta sätt definierad »neutral budget» som jämförelsegrund blir det helt enkelt meningslöst att fråga, huruvida »den automatiska budgetreaktionen» verkar stabiliserande; »neutral budget» och »automatisk budgetreaktion» är då synonyma.

Låt oss anta att det av någon anledning anses vara av speciellt intresse att jämföra förlopp med »automatisk budgetreaktion» och med »naturlig budgetreaktion». Kan man då fastställa huruvida »automatisk budgetreaktion» verkar stabiliserande i förhållande till »naturlig budgetreaktion»? Vi har faktiskt redan gett svaret på denna fråga i avsnitt 4, där vi diskuterade möjligheten av att på grundval av ex post budgetens siffror bestämma budgetens verkan under förutsättning av oförändrade offentliga parametrar under finansåret. Vi kom där till den slutsatsen, att skillnaden mellan förloppen vid konstanta offentliga parametrar, dvs. vid »automatisk budgetreaktion», och vid konstanta inkomster och utgifter, dvs. vid »naturlig budgetreaktion», inte kan anges, med mindre man preciserar på vilket sätt de olika inkomsternas och utgifternas konstans åstadkommes. Man är alltså tvungen att specificera vilka offentliga parameterförändringar som tänkes ligga bakom den »naturliga budgetreaktionen». »Naturlig budgetreaktion» är inte någon entydigt bestämd finanspolitik, inte ens om man, som vi här gör, uppfattar den som en politik där varje enskild typ av inkomst och utgift hålles konstant. Men härmed försvinner också möjligheten att i allmänhet avgöra, huruvida »automatisk budgetreaktion» verkar stabiliserande i förhållande till »naturlig budgetreaktion».

Det enda man kan göra, när det gäller frågan om budgetens stabiliserande verkan, är att jämföra alternativa förlopp, där de offentliga parametrarna har olika värden och är konstanta eller förändrar sig på något närmare angivet sätt. Härvid kommer man för det första i allmänhet att finna, att förlopp med konstanta statliga parametrar kommer att bli sinsemellan avvikande beroende på de statliga parametrarnas konkreta värden. Själva det faktum att man har »automatisk budgetreaktion» säger således ingenting om förloppets karaktär, med mindre man preciserar karaktären och storleken av de statliga parametrarna. Vidare kommer man att finna att vissa typer av parameterförändringar under förloppens gång förstärker och andra dämpar utsvängen i det ekonomiska förloppet inom den betraktade perioden. Det förefaller därför i allmänhet föga meningsfullt att säga, att »automatisk budgetreaktion» verkar stabiliserande och »naturlig budgetreaktion» destabiliserande.

Det förstås utan vidare, att om man definierar »naturlig budgetreaktion» som en finanspolitik som bara syftar till att hålla budgetbalansen oförändrad, och därmed släpper det strängare krav vi har ställt på en sådan politik, nämligen att varje enskild typ av inkomst eller utgift skall hållas konstant, förstärkes ovanstående resonemang. Den »naturliga budgetreaktionens» finanspolitik blir då ännu mera obe-

stämd och kan åstadkommas med ännu flera kombinationer av statliga parameterförändringar.¹

Att man inte kan ta själva det faktum, att med »automatisk budgetreaktion» en ökning i budgetbalansen tenderar att uppkomma under en konjunkturuppgång och en minskning under konjunkturedgång, som ett bevis för att budgeteten vid »automatisk budgetreaktion» verkar stabiliserande, är nu uppenbart. Vi skall blott till slut påpeka, att man inte ens kan utgå ifrån som självklart, att budgetbalansen vid »automatisk budgetreaktion» normalt påverkas som man förutsatt. Tänker man sig en situation med full sysselsättning, stigande priser och inkomster, och ett skattesystem, där inkomstskatten varje finansår är den på grundval av någon tidigare periods inkomster »taxerade» skatten, dvs. där inkomstskattebeloppet kan tas som statlig parameter, och där de indirekta skatterna är mängdavgifter, kommer den automatiska verkan på skatteinkomsterna under finansåret att vara lika med noll. Om utgifterna samtidigt stiger p.g.a. prisstegringarna, uppkommer tydligen en »automatisk» minskning av budgetbalansen under finansåret.² Även om man utsträcker den »automatiska budgetreaktionen» över ett flertal finansår, kan resultatet mycket väl p.g.a. eftersläpningen i inkomstskatterna bli en permanent försämring av budgetbalansen.

7. Automatisk självfinansiering

Den nyligen diskuterade budgetautomatiken har en betydelse för finansieringen av givna förändringar i budgeteten, som förefaller värd att uppehålla sig något vid. En given utgiftsökning (vi tänker på en utgiftspost som uppträder som parameter) kommer i regel via sin verkan på det ekonomiska systemet att leda till automatiskt härledda förändringar i andra utgifter och i skatteinkomsterna. Det finansieringsbehov, som uppstår i samband med den givna utgiftsändringen, kommer därför i regel att bli ett helt annat belopp än den givna primära utgiftsförändringen. Det antas vanligen att i normala stabila ekonomiska system kommer resultatet av en utgiftsökning ceteris paribus alltid att bli en ökning av utelöpande sedelmängd plus avista skulder, ehuru till ett mindre belopp än utgiftsökningen. Som man lätt kan visa gäller detta inte som allmän regel. Det finns inte ens något hinder för att resultatet av en utgiftsökning blir en reguljär minskning av den utelöpande sedelmängden plus avista skulden, inte ens om vi helt håller oss till statistiska modeller, som uppfyller en rad allmänna krav på »normalitet», som t. ex. att modellerna skall vara stabila.

Vi skall visa detta med ett par enkla modeller, av vilka den första är hämtad från Erich Schneider, som tycks vara den förste som observerat möjligheten av att ökade statsutgifter

¹ Detta medges också av Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, s. 167.

² Under vilda inflationer kan detta förstärkas av att skattebetalarna på spekulaton underlåter att inbetala förfallna skatter så länge som möjligt, jfr *The Course and Control of Inflation*, The League of Nations, 1946, Ch. 3.

leder till ökat budgetöverskott i en vanlig »stabil» keynesiansk modell.¹ Dessa modeller illustrerar samtidigt på ett övertygande sätt omöjligheten av att använda vare sig budgetöverskottet eller förändringen av utelöpande sedlar plus avista skulder som en indikator på budgetens verkan; då vi bortser från kredittransaktioner och räntan är budgetöverskott nämligen identiskt med minskning av den utelöpande sedelmängden plus avista skulder till samma belopp.

(i) Schneiders fall framkommer om man betraktar en modell som den följande, där symbolerna är: Y = nationalinkomst, I = investeringar, C = konsumtion, U_v = statens utgifter för köp av varor, U_t = statens transferbetalningar, T_p = personliga inkomstskatter, B = budgetunderskott, t_p = marginell skattekvot och t_t = marginell transferkvot:

$$Y = I + C + U_v$$

$$C = c \cdot (Y + U_t - T_p) + k$$

$$T_p = t_p \cdot Y + \gamma$$

$$U_t = t_t \cdot Y + \tau$$

$$B = U_v + U_t - T_p$$

Modellen är alltså en vanlig keynesiansk modell med två sektorer, en statlig och en privat. Företag och hushåll redovisas under ett. Statens utgifter är dels köp av varor och tjänster, dels direkta transfereringar; statens inkomster består uteslutande av personliga inkomstskatter. Statens utgift för köp av varor betraktas som parameter. Transferutgifter och personliga inkomstskatter däremot uppfattas som endogena variabler, nämligen som funktioner av nationalinkomsten, Y . Den marginella transferkvoten, t_t , är naturligtvis negativ. Systemet har alltså som endogena variabler storheterna Y , C , T_p , U_t och B . U_v är systemets enda parameter som varierar. Alla andra storheter är konstanter.

Om man nu skriver

$$\mu = 1 - (1 - t_p + t_t) \cdot c,$$

finner man

$$\frac{\partial Y}{\partial U_v} = \frac{1}{\mu}, \quad \frac{\partial T_p}{\partial U_v} = \frac{t_p}{\mu}, \quad \frac{\partial U_t}{\partial U_v} = \frac{t_t}{\mu},$$

samt

$$\frac{\partial B}{\partial U_v} = 1 + \frac{t_t}{\mu} - \frac{t_p}{\mu}.$$

Man ser utan vidare, att

$$\frac{\partial B}{\partial U_v} \cong 0 \text{ i den mån } t_p + (-t_t) \cong 1.$$

Om alltså summan av marginell inkomstskattekvot och (negativ) transferkvot överstiger 1 — vilket givetvis är praktiskt möjligt — kommer en ökning av statens utgifter för köp av varor att via den automatiska minskningen av transferbetalningarna och ökningen av inkomstskatterna leda till minskat budgetunderskott (ökat överskott). Är omvänt den nämnda summan mindre än 1, kommer ökningen av varuköpen att leda till ökat budgetunderskott, som man ju vanligen föreställer sig sammanhanget. $\partial Y / \partial U_v$ är positiv om bara μ överstiger noll. Oavsett om budgetöverskottet ökas eller minskas, framkommer således en inkomst-

¹ Erich Schneider, *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, III. Teil, s. 206–07.

expansion, men det är värt att lägga märke till, att i fallet där $t_p + (-t_t) > 1$, är nationalinkomstmultiplikatorn mindre än ett.

(ii) Vi övergår nu till följande modell med företagen explicit redovisade. Utöver de ovan använda symbolerna har vi: L = total lönesumma, T_f = företagskatter samt t_f = företagskatteskattkvot:

$$Y = I + C + U_v$$

$$C = c \cdot L + k$$

$$L = l \cdot (I + C + U_v) + a$$

$$I = i \cdot (Y - L - T_f) + \delta$$

$$T_f = t_f \cdot (Y - L)$$

$$B = U_v - T_f$$

Modellen är en tre-sektor modell med särredovisning av företag och hushåll. Till förklaring av modellen skall vi anföra, dels att staten blott har utgifter för köp av varor och tjänster från företagen och inkomster från företagsbeskattningen, dels att inga utdelningar från företagen äger rum. De personliga inkomsterna är då lika med löneinkomsterna, L ; av dessa betalas inga inkomstskatter, liksom också indirekt beskattning är borta från modellen. Den tredje ekvationen, som bestämmer löneinkomsterna, kan uppfattas som en kostnads-ekvation, där a är de konstanta kostnaderna och l de variabla lönekostnaderna.

Om vi här skriver

$$\varepsilon = 1 - (1 - l)(1 - t_f) \cdot i - c \cdot l,$$

finner vi följande multiplikatorer:

$$\frac{\partial Y}{\partial U_v} = \frac{1}{\varepsilon}, \quad \frac{\partial T_f}{\partial U_v} = \frac{(1 - l) \cdot t_f}{\varepsilon} \quad \text{och} \quad \frac{\partial B}{\partial U_v} = 1 - \frac{(1 - l) \cdot t_f}{\varepsilon}.$$

Stabilitet (eller kanske rättare: en positiv inkomstmultiplikator) förutsätter, att $\varepsilon > 0$, vilket innebär att

$$i < \frac{1 - c \cdot l}{(1 - l)(1 - t_f)}.$$

Det är rimligt att anta, att c , l och t_f alla är positiva och mindre än 1; i måste då vara positiv, men kan överstiga 1. Vi finner då, att

$$\frac{\partial B}{\partial U_v} \cong 0 \quad \text{i den mån} \quad i \cong \frac{1 - c \cdot l}{(1 - l)(1 - t_f)} - \frac{t_f}{1 - t_f}.$$

Då ju t_f är positiv och mindre än 1, är $t_f/(1 - t_f)$ positiv. Vi finner härav, att om

$$i < \frac{1 - c \cdot l}{(1 - l)(1 - t_f)} - \frac{t_f}{1 - t_f},$$

kommer en utgiftsökning att leda till ökat budgetunderskott. Är

$$i = \frac{1 - c \cdot l}{(1 - l)(1 - t_f)} - \frac{t_f}{1 - t_f}$$

kommer en utgiftsökning inte att påverka budgetunderskottet. Ligger däremot i i intervallen

$$\frac{1-c \cdot l}{(1-l)(1-t_f)} - \frac{t_f}{1-t_f} < i < \frac{1-c \cdot l}{(1-l)(1-t_f)}$$

kommer ökade utgifter att leda till minskat budgetunderskott (ökat överskott).

Man förstår också intuitivt, att denna enkla modell leder fram till det vid första påseende så paradoxala resultatet, att en ökning av statens utgifter på samma tid kan ge som resultat, att nationalinkomsten expanderar och att budgetunderskottet minskar (överskottet ökar). När staten ökar sina köp av varor, växer företagets vinster och produktion. Härmed växer också företagets inkomstutbetalningar, och hushållens konsumtion och sparande stiger. De stigande vinsterna inom företagen — vinsterna växer ju i kraftigare proportion än nationalinkomsten — skapar emellertid dels skatteinkomster för staten, dels incitament för företagen till investeringsökningar. Det är uppenbart, att man kan tänka sig, att investeringarna absolut sett reagerar våldsammare på vinstökningarna, än sparandet inom hushållen reagerar på ökningen av löneinkomsterna. Stegringen i investeringarna kan också mycket väl överstiga ökningen i företagssparandet (som ju är lika med vinst minus företagsskatt). Jämför man därför endast ökningen i investeringarna med ökningen i det samlade privata sparandet, kan systemet så till vida framstå som instabilt, som investeringarna ju växer snabbare än det samlade privata sparandet. Tar man hänsyn till att statens skatteinkomster från företagsbeskattningen ökas, är det tydligen ingenting som hindrar, att samlat privat sparande plus företagsskatt växer snabbare än investeringarna. Systemet är då stabilt och ett jämviktsläge kan uppnås. I detta jämviktsläge med ökad nationalinkomst måste — då ju investeringsökningen överstiger ökningen i det privata sparandet — ett ökat statligt sparande ha framkommit; detta betyder emellertid just att ökningen av företagsskatterna måste överstiga den ursprungliga ökningen av statens köp av varor.

Som det lätt inses kan man i en modell som denna även tänka sig, att höjning av skattekvoten t_f leder till minskade skatteintäkter och alltså till ökat budgetunderskott, samtidigt som nationalinkomsten minskar.

8. Konklusioner

Utvecklingen av de olika inkomsterna och utgifterna på det offentliga budget genom tiden är bestämd dels av de offentliga parametrarnas värden, dels av den ekonomiska utvecklingen i allmänhet. Detta förhållande har viktiga följder.

För det första råder det intet tvivel om att det faktum, att de offentliga finanserna själva är en del av det ekonomiska förloppet, måste vara av betydelse för det sätt, på vilket detta förlopp gestaltar sig. Om de offentliga finanserna i sig själva verkar stabiliserande eller destabiliserande på det ekonomiska förloppet låter sig i allmänhet inte säga. En dylik fråga är alltför obestämd för att medge något bestämt svar. Vad man kan göra är att jämföra alternativa ekonomiska förlopp med olika inriktning på finanspolitiken. Denna de offentliga finansernas egenskap att *automatiskt* verka modifierande på det ekonomiska förloppet torde vara ett moment, som den ekonomiska politiken (och naturligtvis, teorin) bör beakta. Har man inte här en möjlighet att skapa en konstgjord »invisible hand», en protes, som när det gäller stabiliseringen av det ekonomiska livet är åtskilligt mera tillförlitlig än det ekonomiska livets egna ev. »invisible hands»? Kan denna fråga besvaras jakande,

har ett icke föraktligt steg tagits i riktning mot lösningen av den fulla sysselsättningens och det stabila penningvärdets problem.

För det andra tjänar denna växelverkan mellan de offentliga finanserna och det ekonomiska förloppet till att än en gång understryka, att man inte enbart på grundval av utvecklingen i vare sig den beräknade eller redovisade budgetens siffror kan värdera finanspolitikens verkningar på det ekonomiska förloppet. Budgeten är en del av förloppet, men hör inte till förloppets yttersta bestämningsgrunder.

KAPITEL V

Om incidens

1. Den neo-klassiska incidensläran

Den äldre finanslärans viktigaste insatser finns utan tvivel inom två avgränsade områden, nämligen läran om principerna för de offentliga finansernas inriktning (och omfattning) inkl. beskattningsprinciperna och läran om skatteövervältringen och skatteincidensen. Den förstnämnda läran kommer vi inte här att sysselsätta oss med¹, men incidensläran kan vi inte gärna förbigå. Dels är den av central betydelse i diskussionen om finanspolitikens verkningar; dels belyser den på ett utmärkt sätt nödvändigheten av klarhet i frågan om de finanspolitiska medlen. Vi kan härvid ta vår utgångspunkt i neo-klassikernas incidenslära² och något studera och kritisera dess problemställningar för att härigenom komma fram till en beskrivning av, hur incidensproblem generellt skall behandlas. En inventering av litteraturen ger för övrigt vid handen, att incidensläran inte på något avgörande sätt har utvecklats bort från de principiella tankegångar som finns hos Marshall och Edgeworth — goda representanter för neo-klassisk partiell incidenslära — och Wicksell, skaparen av den neo-klassiska totala incidensläran.

Den partiella incidensläran är välkänd. Den bygger på den vanliga partiella prisbildningsteorins behandling av jämvikten på en marknad. Efterfrågekurvans och utbudskurvans (kostnadskurvornas) förlopp är avgörande för, i vilken utsträckning den ifrågavarande skatten övervältras på varupriset och för skattens verkningar i övrigt (skattens kapitalisering o. d.). Härigenom får man då fram i vilken utsträckning skatten vilar på köparna resp. producenterna.

Betecknar man utbudets priselasticitet med E_S , efterfrågans priselasticitet med E_D , skattens belopp per styck med t och prisstegringen med Δp , har man i den s. k. Dalton's formel³

$$\Delta p/t = E_S/(E_S + E_D)$$

ett approximativt uttryck för hur stor del av en styckskatt som under fri konkurrens övervältras på varupriset. I det infinitesimala fallet, där t är »liten», är formeln exakt.

¹ Se t. ex. Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, och A. C. Pigou, *A Study in Public Finance*, 3rd Ed., 1947.

² En utförlig beskrivning av klassisk övervältringslära finns i E. R. A. Seligman, *The Shifting and Incidence of Taxation*, 4th Ed. New York 1921.

³ H. Dalton, *Principles of Public Finance*, London 1929, s. 51 ff.

Samma slag av resonemang tillämpas i det rena monopolfallet och i fallen mellan monopol och fri konkurrens. Denna del av incidensläran har naturligtvis utvecklats i takt med upptäckten av nya marknadsformer, uppfinningen av nya skatteformer och själva analysteknikens utveckling.¹ Den partiella incidensteorin har funnit användning vid alla typer av varor, tjänster, faktorer, fordringar etc.

Den neo-klassiska totala incidensläran är mindre uppmärksam. Detta hänger ihop med att den dels är väsentligt mindre genomarbetad än den partiella teorin, och dels att dess resultat på grund av vissa metodologiska vanskligheter har givits en helt annorlunda relativistisk utformning än den partiella teorin. Den totala incidensläran får därför oftast den agnostiska och föga användbara formuleringen, att beroende på förutsättningarna allt möjligt kan tänkas hända, samt att de möjliga förutsättningarnas mångfald är till den grad överväldigande, att det knappast är lönt att granska någon enstaka av dem mera ingående.

För de neo-klassiska teoretikerna låg svårigheten med den totala incidensläran speciellt däri, att man enligt deras åsikt icke kan undersöka en skatts verkan utan att precisera hur skatteinkomsterna används av staten. Detta framhölls först av Wicksell², utvecklades vidare av bland annat italienska författare³, och är numera en rätt vanlig synpunkt⁴. Det neo-klassiska antagandet på denna punkt består i att man förutsätter en (kassamässigt sedd?) ständigt balanserad budget; skatteinkomsterna måste alltså till hela sitt belopp användas antingen till nya utgifter eller till att ersätta andra statsinkomster. Strängt taget är det därför, enligt denna uppfattning av det totala incidensproblemet, inte möjligt att undersöka en viss skatteförändrings incidens och verkningar, med mindre man gör någon bestämd förutsättning beträffande den kompenserande budgetförändringens karaktär. Det vanligaste har varit att välja en förändring i inkomstskatten som kompenserande förändring, möjligtvis utifrån den övertygelsen att inkomstskatten är »neutral» med avseende på konsumtionens och produktionens inriktning. Detta tillvägagångssätt har emellertid bland annat den nackdelen, att det utesluter all diskussion av verkningarna och incidensen av inkomstskatten själv. Hur man än vänder på frågan om den totala incidensen av en viss skatt, finns det tydligen vid denna problemställning inget entydigt svar. Trots att Wicksell själv framhöll vikten av dessa förhållanden, ansåg han ändå, att frågan om statens användning av skattemedlen får särskiljas från frågan om skatternas incidens. Det är obegripligt, mot bakgrund av Wicksells egen framställning, hur detta skulle vara möjligt. Även om man intar den ståndpunkten, att man vid diskussionen av en skatts incidens ständigt måste tänka sig den kompenserande förändringen å budgetens inkomstsida, så kommer

¹ Se t. ex. O. Mehring, *The Shifting and Incidence of Taxation*, Philadelphia 1942; H. M. Somers, *Public Finance and National Income*, Philadelphia 1949, Part III; P. Nørregård Rasmussen, »Nogle Træk af Overvæltningens læren», *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1947.

² Knut Wicksell, *Finanztheoretische Untersuchungen*, Jena 1896, s. 6 f.

³ Se närmare, D. Black, *The Incidence of Income Taxes*, London 1939.

⁴ Jfr t. ex. F. Benham, »Taxation and the Relative Prices of Factors of Production», *Economica*, 1935; R. W. Shephard, »A Mathematical Theory of the Incidence of Taxation», *Econometrica* 1944.

man ändå inte ifrån godtyckligheten; den kompenserande skatteändringen kan tänkas gjord på många olika sätt. Det är påtagligt att svagheten i den neo-klassiska totala incidensläran var den, att man aldrig lyckades formulera själva frågeställningen på något klart och entydigt sätt. Det är väl också denna osäkerhet och relativiteten i problemställningen, som är anledningen till den rätt vanliga, men i grunden helt felaktiga uppfattningen, att neo-klassikerna aldrig lyckades skapa någon total incidenslära.

Den keyneska »revolutionens» betydelse för incidensläran är helt obetydlig. Keynesianska teoretiker har, egendomligt nog, trott sig i stånd att utreda skatternas »cirkulationsverkningar» utan att nämnvärt intressera sig för de »diskriminerande» verkningarna.¹ Har man väl en gång upptäckt problemet om finanspolitikens betydelse för nationalinkomstens expansion eller kontraktion, är det i och för sig förklarligt, att frågor som sammanhänger med skatteincidensen kommer att förefalla mindre väsentliga (och mindre roliga). Endast ett fåtal försök till förnyelse av incidensläran på keynesiansk grund har gjorts²; även om dessa pekar långt utöver den neoklassiska incidensläran, så har de dock genomgående det felet, som de delar med åtskillig annan keynesiansk teori, att utbudssidan (företagen) är svårt försummad, medan det hos neo-klassikerna omvänt var efterfrågesidans problem som förbisågs.

2. Incidensbegreppet

Inom den neo-klassiska finansiella läran skiljer man traditionellt mellan skatternas incidens och skatternas verkningar. Terminologin är inte lyckad; hos många författare är det mycket oklart, vilken betydelse som överhuvudtaget skall läggas in i begreppet skatternas incidens i motsats till deras verkningar. Det mest rimliga, och det som också bäst överensstämmer med neo-klassikernas intentioner, är att med uttrycket skatteincidensen förstå spörsmålet hur de olika individernas, eller grupperna av individers, eller faktorernas reala nettoinkomster påverkas av skatten ifråga, och att med uttrycket verkningarna förstå alla *andra* verkningar av skatten. Incidensen kommer på detta sätt endast att bli en bestämd verkan bland alla andra verkningar av skatten.

Med begreppet skatteincidens definierat som nu skett, finns det uppenbarligen ingen anledning att endast tala om incidens i förbindelse med skatterna o. a. statsinkomster. Man bör lika väl kunna tala om incidens i förbindelse med statsutgifterna; man skulle då undersöka hur olika individers (grupper av individers) eller faktorerers realinkomster påverkas av åtgärder på budgetens utgiftssida. Om vi därför i stället för att tala om skatteincidens övergår till att mera generellt tala om *incidens*, och härmed syftar på *frågeställningen, hur en viss finanspolitisk åtgärd,*

¹ Uttrycken är Geltings, se *Finansprocessen i det økonomiske kredsløb*, s. 41.

² M. Kalecki, »A Theory of Commodity, Income and Capital Taxation», *Economic Journal* 1937. C. Welinder, »Grundzüge einer dynamischen Incidenztheorie», *Weltwirtschaftliches Archiv* 1940. Se också diskussionen om verkningarna av en »sales tax» i *Journal of Political Economy*.

ceteris paribus, på kortare eller längre sikt påverkar realinkomsterna i samhället, är det uppenbart, att det just är i *ceteris paribus* förutsättningen hela problematiken ligger gömd. Med utgångspunkt från de föregående kapitlens diskussion om finanspolitikens och budgetens roll i det ekonomiska systemet och dess plats i den ekonomiska modellen, skall vi nu närmare granska uttryckssättet »en viss finanspolitisk åtgärd, *ceteris paribus*», och söka komma fram till en helt generell — naturligtvis också helt abstrakt — upplägning av den totala incidensläran.

3. Den generella incidens teorin

Sedan vi nu definierat incidensen som verkningarna av finanspolitiken på realinkomsterna i samhället, är det tydligt, att vår tidigare diskussion av frågan om vilka storheter, som bör räknas som offentliga parametrar och vilka som endogena variabler, är av omedelbar relevans för incidens teorin. Som vi tidigare påpekat (kap. II, 3) kan man nämligen endast tala om verkningar i samband med parameterförändringar; att tala om verkningarna av förändringar i någon endogen variabel har i allmänhet ingen mening. Om därför en viss inkomst- eller utgiftspost själv kan betraktas som offentlig parameter, kan man på ett entydigt sätt tala om verkningarna av förändringen av denna budgetpost, och alltså också entydigt tala om incidensen, verkan på realinkomsterna, härav. Är inte vederbörande budgetpost offentlig parameter, men däremot endogen variabel i modellen, kan förändringen av budgetposten ifråga inte tillmätas någon bestämd »verkan», med mindre man specificerar de parameterförändringar, som ligger bakom förändringen i budgetposten; man kan därför inte heller tala om incidensen av denna budgetförändring i någon entydig mening. Härtill kommer ytterligare, att oavsett om en given budgetpost är offentlig parameter eller inte, så kommer en viss förändring av denna budgetpost normalt att leda till (ledsagas av) andra (härledda) förändringar på budgeten; större delen av budgetens inkomst- och utgiftsposter har ju karaktär av endogena variabler. Detta betyder, att man inte utan vidare kan tänka sig en budgetpost förändrad och alla andra hållna konstanta (med undantag för kassahållningen), och sedan fråga efter incidensen av denna budgetförändring.

Antag nu, att vi — som det enklaste fallet — önskar diskutera incidensen av en given förändring (å, säg, 1 milj. kr) av en budgetpost som själv är offentlig parameter. Om alla andra offentliga parametrar hålles konstanta kommer alla sådana budgetposter, som är endogena variabler i modellen, att förändras på något av modellens struktur bestämt sätt. Önskar man omvänt, att alla andra budgetposter (bortsett naturligtvis från utelöpande sedelmängd plus avista skulder (netto)) än den vars incidens man undersöker, skall hållas konstanta, är detta möjligt endast genom lämpliga förändringar av vissa av de övriga offentliga parametrarna; som regel kan detta göras på många olika sätt, med hjälp av många olika kombinationer av offentliga parameterförändringar (jfr kap. III, 4). Det följer då, att incidens teorins *ceteris paribus* förutsättning i allmänhet inte kan omfatta såväl oförändrade offentliga parametrar som oförändrade budgetposter (bortsett naturligtvis från den

parameter-budgetpost, vars incidens vi är intresserade av). Man är tvungen att göra ett val mellan dessa förutsättningar. Väljer man att låta *ceteris paribus* betyda oförändrade budgetposter i övrigt, uppkommer den svårigheten, att incidensen av den givna budgetpostens förändring blir obestämd så till vida som de övriga budgetposterna ev. kan hållas konstanta på många olika sätt (med hjälp av många olika kombinationer av offentliga parameterförändringar). Det förefaller därför uppenbart, att man vid en undersökning av incidensen av en förändring i en budgetpost, som själv är offentlig parameter, är tvungen att låta *ceteris paribus* betyda oförändrade offentliga parametrar i övrigt och alltså inte oförändrade budgetposter i övrigt. Annars kan man inte renodla verkningarna på realinkomsterna av förändringar i denna parameter-budgetpost.

Övergår vi närmast till det fallet, där den budgetpost, vars förändringsincidens vi önskar studera, inte själv är en offentlig parameter, möter vi strax från början den vanskligheten, att den primära förändringen i vederbörande budgetpost kan framkallas genom offentliga parameterförändringar av många olika slag. Önskas vidare en viss förändring i en sådan budgetpost kombinerad med oförändrade budgetposter i övrigt, måste man utvälja en kombination av offentliga parameterförändringar som har den egenskapen, att den på samma gång åstadkommer den önskade förändringen i den studerade budgetposten och lämnar alla andra budgetposter oförändrade; i allmänhet finns många olika kombinationer av offentliga parameterförändringar, som har denna egenskap, men vilkas verkningar på de övriga endogena variablerna i modellen kan vara helt olika. Detta fall visar därför inte bara som ovan, att man bör låta *ceteris paribus* betyda oförändrade offentliga parametrar i övrigt, utan också, att man i första hand bör inrikta sig på att studera incidensen av förändringar i de offentliga parametrarna och inte incidensen av förändringar i budgetens inkomst- och utgiftsposter.

Det säger sig självt att incidensen av en viss finanspolitisk åtgärd i allmänhet inte kommer att bli densamma på kortare och på längre sikt; jfr kapitel II, 4. Studerar man ett dynamiskt system i rörelse, kan man studera incidensens utveckling genom tiden; betraktar man ett system som inte har någon tendens att gå mot ett stationärt läge, kan man tydligen inte tala om någon entydig »slutgiltig» incidens.

Konklusionen av vad som hittills sagts blir således, att när vi definierat incidensen som verkningarna på realinkomsterna i samhället av finanspolitiska åtgärder, *ceteris paribus*, så bör »finanspolitiska åtgärder» tolkas som förändringar i offentliga finanspolitiska parametrar, och *ceteris paribus* bör tolkas som implicerande att alla andra offentliga parametrar än den studerade hålles konstanta. Incidensläran blir därigenom blott en speciell del av studiet av verkningarna av offentliga parameterförändringar.

4. Incidensteoretiska frågeställningar

Det förefaller alltså klart, att grundvalen för incidensläran bör vara studiet av de enskilda finanspolitiska parameterförändringarnas verkningar på realinkomsterna

i samhället. Detta överensstämmer helt med uppläggningsen av den neo-klassiska *partiella* incidenslära, som ju — undantagslöst, tror jag — studerar verkningarna av isolerade förändringar i storheter, som kan betraktas som finanspolitiska parametrar i egentlig mening (skattekvoter, skattebelopp per styck etc.). Härav följer emellertid på intet sätt, att det inte skulle vara legitimt att studera de samlade verkningarna av kombinationer av parameterförändringar. Utan tvivel knyter sig intresset ofta just till sådana kombinationer av parameterförändringar (som inte nödvändigtvis uteslutande är förändringar av finanspolitiska parametrar — även penningpolitiska parameterförändringar kan beaktas), som tagna tillsammans har den egenskapen, att vissa villkor, under vilka realinkomsternas förändringar önskas undersökta, är uppfyllda. Detta gäller speciellt den totala incidensteoris problem.

Låt oss i korthet rekapitulera vad det egentligen innebär, detta att låta isolerade parameterförändringar vara utgångspunkten för incidensläran. Vi frågar alltså t. ex. efter inkomstskattens incidens i den speciella meningen, att vi önskar veta verkningarna på realinkomsterna (på någon bestämd tidpunkt eller genom tiden) av en viss höjning av inkomstskattens uttagsprocent, *ceteris paribus* med avseende på alla andra parametrar. Uttagsprocentens höjning leder då, säg, till en viss kontraktion av produktion och sysselsättning, till en viss minskning av den totala disponibla realinkomsten (efter skatt) och en förskjutning av inkomstfördelningen till löntagarnas fördel, till vissa förändringar av statens inkomster och utgifter (och budgetbalans), t. ex. ökning av inkomstskattens belopp, minskning av de indirekta skatteinkomsterna, ökning av de sociala understödsbetalningarna, etc. etc. Det är givet att man på detta sätt kan isolera verkningarna på realinkomsterna av en höjning av uttagsprocenten. I avsnitt 3 underströks detta som ett självklart teoretiskt önskemål. Men härav följer ju inte, att det alltid är dessa renodlade verkningar man frågar efter i den ekonomiska politiken. Den ekonomiska politikens problem får ofta uttryckas som komplex av många olika parameterförändringar (jfr behandlingen av sådana problem i kap. I). I det nyss nämnda exemplet (höjning av uttagsprocenten) uppträder t. ex. många andra (härledda) förändringar på budgeten än just i inkomstskattens belopp, och problemet kunde ju tänkas vara att få fram de verkningar, som framkommer vid en höjning av inkomstskattens belopp, framkallad av en höjning av uttagsprocenten *kombinerad* med sådana andra finanspolitiska parameterförändringar, att alla andra budgetposter hålles oförändrade. Ett dylikt problem får ett precist innehåll så snart som de använda parameterförändringarna specificeras. Allt detta strider inte mot föregående avsnitts konklusioner. Den samlade verkan av ett komplex av parameterförändringar är ju (åtminstone för små förändringar) lika med summan av verkningarna av de enskilda parameterförändringarna; därför framstår det som angeläget att känna till dessa såsom nödvändiga rekvisita för behandlingen av mera komplicerade frågeställningar.

På samma sätt kan man tydligen också fullt legitimt ställa den med neo-klassikernas (Wicksells) uppläggningsen av den totala incidensteorin nära besläktade frågan: hur blir incidensen av en viss höjning av inkomstskattens uttagsprocent

kombinerad med vissa andra närmare angivna statliga parameterförändringar, som tagna tillsammans har den egenskapen, att inkomstskatten stiger med ett visst belopp, samtidigt som t. ex. en allmän omsättningsskatt faller med samma belopp, och alla andra poster på budgeten är oförändrade; budgetbalansen önskas alltså oförändrad. Förutsättningen om balans (i någon mening) är en självklar förutsättning i neo-klassisk total incidensteori (men tydligen inte i neo-klassisk partiell incidensteori). Den behöver dock inte strida mot andra typer av förutsättningar för incidensundersökningen, t. ex. sådana mera »moderna» förutsättningar, som att sysselsättningen skall ligga oförändrad på en viss nivå. Man kan t. ex. föreställa sig en problemställning som den följande: hur påverkas realinkomsterna om inkomstskattens uttagsprocent höjes så mycket, att inkomstskatten stiger med ett visst belopp, samtidigt med att andra närmare angivna finanspolitiska parametrar förändras på ett sådant sätt, att oförändrad balans på budgeten och oförändrad sysselsättning bibehålles?

Låt oss illustrera detta sista exempel mera formellt med utgångspunkt i den generella modellen (I:1) i kap. I. Inkomstskattens belopp T_p skall stiga med, säg, k , kr, budgetbalansen B (definierad på något bestämt sätt) och sysselsättningen N skall vara oförändrade; vi har därför tre villkor som skall satisfieras av de offentliga parameterförändringarna:

$$dT_p = k$$

$$dB = 0$$

$$dN = 0.$$

Om inkomstskattens uttagsprocent betecknas med a_1 och vi vidare väljer att använda de två offentliga parametrarna a_2 och a_3 , har vi till bestämning av storleken av förändringarna i dessa offentliga parametrar följande tre ekvationer (derivatorna tänkes som vanligt beräknade på hela modellen):

$$(dT_p) = \sum_{i=1}^3 \frac{\partial T_p}{\partial a_i} \cdot da_i = k$$

$$(dB) = \sum_{i=1}^3 \frac{\partial B}{\partial a_i} \cdot da_i = 0$$

$$(dN) = \sum_{i=1}^3 \frac{\partial N}{\partial a_i} \cdot da_i = 0.$$

Är lösningarna till detta ekvationssystem da_1^* , da_2^* , da_3^* , och realinkomsten för en viss faktor betecknas med x_1 , finner vi incidensen, dx_1 , med avseende på just denna faktor, av uttrycket

$$dx_1 = \sum_{i=1}^3 \frac{\partial x_1}{\partial a_i} \cdot da_i^*.$$

Det är emellertid tydligt, att storleken av dx_1 helt kommer att bero på, vilka offentliga parametrar vi väljer ut tillsammans med a_1 för att samtidigt få de tre målen (villkoren) uppfyllda. Det är på detta sätt som specifikationen av de använda offentliga parameterförändringarna visar sig nödvändig, om man skall kunna ge entydiga svar på frågor om incidensen.

Man kan överhuvudtaget tänka sig många dylika villkor, som skall satisfieras av de offentliga parameterförändringar, vilkas incidens skall undersökas. Man kan härvid inte säga att någon speciell problemställning skulle vara mera »naturlig» och generell än alla andra problemställningar. Neo-klassikernas problemställning (preciserad på erforderligt sätt) är blott en bland många andra.¹ Men av speciellt intresse i detta sammanhang är givetvis det villkoret, att sysselsättningen inte får påverkas av förändringar i de finanspolitiska parametrarna (eller ev. skall påverkas på ett alldeles speciellt sätt); man undersöker då incidensen under förutsättning av bibehållen sysselsättningsgrad, spec. full sysselsättning. En dylik incidensundersökning är tydligen av intresse, när det gäller att värdera verkningarna på prisnivån av en finanspolitik, som under alla omständigheter är inriktad på att hålla full sysselsättning.² Tillägger man ytterligare villkoret, att prisnivån (i någon närmare angiven mening) skall vara konstant, får man fram värdefulla kunskaper om statens möjligheter att påverka realinkomsterna under en full sysselsättningspolitik där också prisnivåns konstans skall beaktas. Villkor av denna typ kommer därför också att spela en framträdande roll, när vi i Del III övergår till att mera konkret studera hur bl. a. realinkomsterna påverkas av finanspolitiken.

En betydelsefull konsekvens av det föregående är det förhållandet, att man normalt inte kan tala om incidensen av budgetens inkomst- eller utgiftsbelopp i den meningen, att incidensen skulle ange hur dessa belopp »fördelas» på olika ekonomiska subjekts realinkomster. Summan av realinkomstförändringarna vid en viss finanspolitisk åtgärd kan naturligtvis uppgå till helt andra belopp än de samtidiga förändringarna av budgetens inkomst- och utgiftsbelopp. Betrakta t. ex. det ovan nämnda exemplet, där man får fram en viss »höjning» av inkomstskattens belopp, framkallad av en höjning av uttagsprocenten kombinerad med sådana andra finanspolitiska parameterförändringar, att alla andra budgetposter hålles oförändrade. Den studerade modellen kan här mycket väl tänkas vara sådan, att detta komplex av finanspolitiska åtgärder framkallar en samlad realinkomstsänkning, som p. g. a. sysselsättningsminskning etc. långt överstiger (eller ev. understiger) ökningen av inkomstskattebeloppet. Det är här meningslöst att säga, att incidensen ger uttryck för hur detta *belopp* övervältras och ev. så småningom kommer att bli liggande som en börda (lika med detta belopp) på vissa ekonomiska subjekt. Neo-klassikerna var i sin *partiella* incidensteori mycket väl medvetna om det förhållandet, att den samlade »förlusten» vid införandet av en skatt kan avvika från det offentliga inkomst av skatten³, men det glöms ofta bort vid totala incidensresonemang (jfr nedan).

Låt oss till slut dra fram en incidensteoretisk frågeställning som — hur betydelsefull den än må förefalla vara — inte har något bestämt svar. Anledning till detta är

¹ Se t. ex. R. W. Shephards ovan omnämnda »A Mathematical Theory of the Incidence of Taxation».

² Se Bent Hansen, »Ett bidrag till incidensläran», *Ekonomisk Tidskrift* 1954.

³ Vid en styckskatt är skattens samlade belopp mindre än summan av förlorad »konsumentränta» och »producentränta» enligt ett välkänt resonemang.

att vederbörande frågeställning inte är entydig. Antag att de finanspolitiska parametrarna hålles konstanta, och att ett visst pågående expansivt förlopp i det ekonomiska systemet leder till en (automatisk) ökning av skatteinkomsterna och av vissa utgifter på budgeten. Man kan då fråga sig vem dessa budgetförändringar, speciellt de ökade skatteinkomsterna, drabbar; man frågar alltså efter budgetförändringarnas incidens. Av vår tidigare diskussion (se kap. IV) framgår utan vidare, att ställd så här i allmänhet har denna fråga intet bestämt svar. Vi är inne på den s.k. budgetautomatikens problem. Frågan är i själva verket, hur realinkomsterna skulle ha blivit, om det offentliga med lämpliga medel hade hållit alla budgetposter konstanta med ty åtföljande verkningar på själva det ekonomiska förloppet. Som tidigare redovisats (kap. IV, 4) beror svaret på en dylik fråga helt på vilken uppsättning av medel (parametrar), man utväljer för att åstadkomma en oförändrad budget, och normalt är många dylika uppsättningar av medel tänkbara. Och även om man preciserar en dylik uppsättning av parameterförändringar, tillkommer det just anförda förhållandet, att realinkomstförändringarnas summa inte står i något enkelt förhållande till budgetförändringarna.

Det som nyss har framhållits, om omöjligheten av att tillmäta en förändring av budgetens belopp någon bestämd incidens (till beloppet lika med budgetförändringen), är av väsentlig betydelse för en bestämd typ av empiriska undersökningar av finanspolitikens verkningar. Man ställer sig ofta den frågan hur det offentliga finanser, speciellt skatterna och subventionerna, påverkar inkomstfördelningen i samhället.¹ Man utgår härvid från den givna fördelningen på s.k. »förvärvsinkomst» och fördelar sedan rent mekaniskt, enligt vissa enkla förutsättningar om skatteövervältringen, skatter och subventioner på olika inkomstklasser och kommer härvid fram till »de disponibla inkomsterna». En jämförelse mellan fördelningen av de således framräknade förvärvsinkomsterna och disponibla inkomsterna ett visst år tas därefter som uttryck för det offentliga inverkan på inkomstfördelningen.²

Som framhållits på annat ställe är det ytterst tvivelaktigt vad ett dylikt förfaringssätt egentligen innebär, och hur de statistiska resultaten skall tolkas. Vi skall här inte gå djupare in på denna fråga, utöver vad som redan anförts i texten, utan blott anföra att man inte på detta sätt kan få fram, vare sig hur den totala summan av disponibla inkomster eller hur fördelningen av de disponibla inkomsterna skulle bli, om alla skatter och subventioner tänktes borttagna.³ Ännu mera diskutabelt blir emellertid förfaringssättet om man börjar jämföra olika tidpunkter (år), mellan vilka förändringar av det offentliga inkomster och utgifter har ägt rum. Då ju nämligen normalt dessa förändringar har genererats, inte bara av förändringar i de finanspolitiska parametrarna, utan även av utifrån kommande stötar och av det ekonomiska förloppet under den mellanliggande tiden, får de ovan gjorda anmärkningarna omedelbart relevans. Det finns helt enkelt under dessa förutsättningar (som väl alltid är uppfyllda) inte något entydigt svar på frågan, hur förändringarna av skatteinkomster och subventionsutgifter har påverkat fördelningen från den ena tidpunkten till den andra.

¹ Dylika undersökningar har gjorts i många länder. Vi hänvisar här till Erik Lindahl, *Undersökningar rörande det samlade skattetrycket i Sverige och utlandet*, SOU 1936:18; Tibor Barna, *Redistribution of Incomes through Public Finance in 1937*; Ragnar Bentzel, *Inkomstfördelningen i Sverige*, Stockholm 1952.

² Se t. ex. närmare Ragnar Bentzel, *Inkomstfördelningen i Sverige*.

³ Bent Hansen, Rec. av »Ragnar Bentzel, *Inkomstfördelningen i Sverige*», *Ekonomisk Tidskrift* 1953.

Vi tillfogar för fullständighetens skull, att denna typ av empiriska undersökningar naturligtvis inte heller kan tas till stöd för den ena eller den andra hypotesen om, hur övervältningen går till i verkligheten. Man *förutsätter* här att övervältningen går till på ett visst sätt, men någon testning av de gjorda övervältningshypoteserna ligger inte i dessa rent nationalbokföringsmässiga räkneövningar.

Överhuvudtaget gäller, att empiriska undersökningar rörande incidensen är nästan obefintliga.

KAPITEL VI

En klassifikation av finanspolitikens medel

1. De ekonomiska modellerna som efterfråge-utbuds-schema

Vi har i de föregående kapitlen utgått från den helt abstrakta modell (I:1) i kap. I, där vi inte närmare specificerade varken ekvationernas innebörd eller de endogena variablerna och parametrarna. I förbindelse med en viss allmän kunskap om statens faktiska beteende och det ekonomiska livets egenheter var denna abstrakta modell tillräcklig för diskussionen av en rad centrala frågor. Skall man komma vidare måste man emellertid ha någon föreställning om modellens mera konkreta utseende. Som en övergång till Del II, där vi undersöker på vilket sätt de finanspolitiska parametrarna kan tänkas ingå i modellens ekvationer, skall vi i detta kapitel — som kommer att avsluta vår s.k. allmänna finansteori — på grundval av en konkret, men dock fortfarande ganska allmän beskrivning av modellen, söka karakterisera de finanspolitiska åtgärderna, betraktade som ingrepp i denna modell. Vi kommer härigenom fram till en — ehuru inte uttömmande — klassifikation av de finanspolitiska medlen.

Med utgångspunkt från den vänliga uppfattningen, att alla ekonomiska storheter antingen utgöres av priser eller kvantiteter (eller relationer mellan dessa), kommer man omedelbart till den slutsatsen, att alla ekvationer i modellen — hur den än är uppställd — måste ha att göra med bestämmandet av priser och/eller kvantiteter. I överensstämmelse med detta är ju alla ekvationer i det neo-klassiska interdependenssystemet efterfråge- eller utbudsekvationer (plus villkor för jämvikt mellan efterfrågad och utbudsmängd). Inom den allmänna dynamiska teorin, som presenterats av Stockholmsskolan, får man, utöver ekvationer som förklarar efterfrågan och utbud — som här kommer att specificeras som köpplaner, försäljningsförväntningar, produktionsplaner, etc. — också användning för ekvationer som förklarar prisnoteringarna, men fortfarande kan man säga, att teorin är en efterfråge- och utbudsteori. Vänder man sig till den nyare (spec. den keynesianska) makroteorin, gäller också här, att modellernas ekvationer som regel uppfattas som baserade på och framkomna av efterfråge- och utbudsrelationer, ehuru detta ofta inte klart redovisas. Det förefaller därför naturligt att sätta de finanspolitiska parametrarna i relation till dylika allmänna efterfråge-utbuds-schemata för att därigenom få fram en klassifikation av, eller kanske rättare en uppräkningslista av *från denna synpunkt* skilda typer av budgetpolitiska parametrar. *Vi kommer härvid närmast att betrakta parameterförändringarnas rent »omedelbara» (»partiella») verk-*

ningar som det, som markerar skillnaden mellan parametrarna. I viss utsträckning skall vi dock också omtala vissa försök, som gjorts att behandla de totala verkningarna av dylika parameterförändringar i allmänna interdependenssystem av neo-klassisk typ.

De »omedelbara» eller, om man vill, »partiella» verkningar, som vi ovan omnämnt, har i viss utsträckning behandlats inom den klassiska läran om incidensen och verkningarna i övrigt av finanspolitiken. Vi har sålunda i föregående kapitel redan varit inne på problemet.

Låt oss, för att förtydliga vad som åsyftas, utgå från vår allmänna modell i kapitel I och anknyta till illustrationen av den neo-klassiska övervältringsteorin för en styckskatt. Utbudskurvan representerar den första ekvationen, $\varphi_1 = 0$, och efterfrågekurvan den andra ekvationen, $\varphi_2 = 0$, i modellen (I:1); de endogena variablerna x_1 och x_2 låter vi beteckna pris resp. mängd av varan ifråga. Den neo-klassiska diskussionen av en styckskatt motsvaras då av att man ur modell (I:1) bryter ut den första och den andra ekvationen och betraktar dessa två ekvationer som en självständig modell, där de övriga endogena variablerna, $x_3 \dots x_n$, tänkes hållna konstanta, och t. ex. parametern a_1 representerar styckskatten. Den neo-klassiska övervältringsläran undersöker då storheterna $\partial x_1 / \partial a_1$ och $\partial x_2 / \partial a_1$, kalkylerade genom total differentiering av dessa två simultana ekvationer: detta motsvarar nämligen att man studerar hur jämviktspunkten påverkas. För den totala analysen är dessa två storheter utan intresse. Den neo-klassiska teorin undersöker emellertid också de fyra storheterna $\partial x_1 / \partial a_1$ och $\partial x_2 / \partial a_1$, kalkylerade på varje enskild ekvation (detta motsvarar att man studerar hur efterfråge- och utbudskurvorna förskjuts), och dessa storheter är naturligtvis av fundamental betydelse inte bara för den partiella utan också för den totala analysen. Neo-klassikerna vill visserligen komma åt verkan på pris och mängd genom en jämförelse mellan två jämviktsslägen, före och efter skattens införande, men för att komma dit undersöker man först styckskattens verkan på utbudskurvan resp. efterfrågekurvan, och styckskattens verkan i denna mening kvarstår naturligtvis i en total analys som bestämningsgrund för den totala verkan av styckskatten. Det är i denna mening vi här talar om den »omedelbara» eller »partiella» verkan av de offentliga parametrarna.

I avsnitt 2 behandlar vi nu först det fall, där det offentligas budgetpolitiska parametrar *direkt* påverkar prisnoteringarna, dvs. det fall där det offentligas parametrar själva utgöres av vissa priser, och i avsnitt 3 det fall där det offentliga *direkt* påverkar efterfrågan eller utbudet. I avsnitten 4 och 5 tar vi därefter upp de fall, där de finanspolitiska parametrarna *indirekt* påverkar prisnoteringar resp. efterfrågan och utbud genom att påverka privata ekonomiska subjekts planering och handlande. I de återstående avsnitten går vi bl. a. in på frågan om det vanliga efterfråge-utbuds-schemats otillräcklighet som analysinstrument.

2. Offentlig prispolitik

I en del fall fastställer det offentliga direkt de i samhället gällande priserna på vissa varor, tjänster och fordringar; vi bortser härvid naturligtvis från allmän och speciell priskontroll, som normalt inte kan räknas som ett finanspolitiskt medel. Vissa av samhällets priser kan alltså tänkas vara offentliga finanspolitiska medel. Detta förutsätter givetvis att det offentliga självt köper eller säljer vederbörande nyttighet och befinner sig i någon form av monopolställning (monopsonställning)

på marknaden. Såsom ett betydelsefullt exempel härpå kan man ta affärsverkens taxor (försäljningspriser), som ju — åtminstone här i Sverige — normalt fastställs ensidigt av offentliga organ (inkl. affärsverkens styrelser). Även om affärsverkens rörelse normalt inte direkt redovisas på budgeten annat än genom den inlevererade vinsten och de på investeringsstaterna ingående årsavskrivningarna inom verken, är det otvivelaktigt befogat att betrakta affärsverkstaxorna som finanspolitiska medel. Som offentliga försäljningspriser bör man också betrakta sådana avgifter, som utgår i förhållande till den mängd av tjänster, som av det offentliga ställs till förfogande för privata. Utöver dessa fall, där det offentliga självt uppträder som producent, kan det offentliga också tänkas reglera ett marknadspris genom inköp till och försäljning från buffertlager. Även ett sådant pris får tydligen betraktas som offentlig parameter och finanspolitiskt medel.

I alla sådana fall är naturligtvis både den primära och den slutgiltiga verkan på priset självklar, och den primära verkan på prisnivån är också uppenbar. Hur däremot verkan på prisnivån blir, när hänsyn tas till alla sammanhang i systemet och till systemets utveckling, är inte självklart.

I sin egenskap av köpare fastställer det offentliga också i vissa fall priser. Detta gäller särskilt vid köp av arbetskraft. I många länder fastställer staten ensidigt (i alla fall i sista hand) lönerna för tjänstemän och andra statsanställda. Betraktar man inkallelse av värnpliktiga som köp av arbetskraft, finner man t. o. m., att staten här ensidigt bestämmer både pris och mängd. När det gäller varuköpen är det kanske mindre vanligt, att det offentliga ensidigt fastställer priserna (om man bortser från köp till buffertlager). I tider med allmän priskontroll kommer dock staten att i princip bestämma alla priser, och därmed också priserna för sina egna köp. Har här företagen leveransplikt till staten (inte ovanligt i krislägen) kan man tänka sig, att staten ensidigt bestämmer både mängd och pris. Liksom i fallet med de värnpliktiga förfogar staten alltså här över två parametrar vid styrandet av en utgiftspost (jfr diskussionen i kap. IV, 4 om antalet budgetposter och antalet parametrar).

Överallt där staten direkt fastställer priser gäller, att den omedelbara verkan på de omsatta mängderna teoretiskt sett kan avläsas direkt på den vanliga (partiella) efterfrågekurvan. Hur verkan på de omsatta mängderna blir, om hänsyn tas till alla sammanhang i systemet är mera osäkert.

3. Det offentligas efterfrågan och utbud

Det är nog mera ovanligt att det offentliga direkt bestämmer den totala omsatta varumängden av en given nytthet i ett samhälle. Om man bortser från ransoneering, som ju i allmänhet inte kan betraktas som ett finanspolitiskt medel, skulle detta fordra, att det offentliga var ensam köpare eller försäljare av vederbörande nytthet. I de fall, där det offentliga har denna position på marknaden, använder det emellertid som regel priset som parameter, och bortser man från de i före-

gående avsnitt omnämnda fallen, har det därmed också som regel avskurit sig från att ensidigt fastställa den omsatta mängden.

Däremot påverkar det offentliga naturligtvis *direkt* (alltså inte via priserna) de omsatta mängderna i alla sådana fall, där det efterfrågar och utbjuder bestämda kvantiteter av nyttigheter. Som vi redan omnämnt gäller detta givetvis för en väsentlig del av det offentliga varuköp. Här kommer t. ex. en ökning av det offentliga köp att få samma verkan som en högerförskjutning vilken som helst (parallell) av efterfrågekurvan för vederbörande nyttighet. Också i sådana fall där inte själva kvantiteten utan det offentliga efterfrågekurva för nyttigheten ifråga får tas som offentlig parameter (jfr kap. IV, 3, Fig. IV: 1), kan förändringar i det offentliga parametrar uppfattas som en flyttning av marknadens efterfrågekurva.

Det är nu en mycket vanlig — och säkerligen också mycket rimlig — hypotes, att den omedelbara verkan av en dylik autonom statlig efterfrågeökning är, att företagarna på marknaden höjer priset och/eller ökar den producerade mängden. Med den mångfald av olika marknadsformer som finns i verkligheten, kan man emellertid inte utgå ifrån att denna hypotes är så alldeles självklar. Fallande gränskostnader kan innebära att ökad efterfrågan leder till prissänkning; en bakåtsvängd utbudskurva för arbetskraft kan innebära att efterfrågeökning leder till minskat utbud, etc.

Om den totala verkan av en autonom efterfrågeökning är det naturligtvis i allmänhet ännu mera omöjligt att yttra sig. Det är emellertid värt att uppmärksamma, att man inom den statiska jämviktsteorin i samband med diskussionen av egenskaperna hos allmänna interdependenssystem av Walras' typ har sökt besvara just denna fråga. Under en rad speciella förutsättningar kan frågan besvaras. Hicks har visat¹, att det för ett allmänt statistiskt interdependenssystem som uppfyller vissa stabilitetsförutsättningar gäller, att om ett visst jämviktsläge rubbas genom en isolerad efterfrågeökning (utbudsminskning) på marknaden för en viss nyttighet, så kommer i det nya jämviktsläget priset (relativt till alla andra priser) på vederbörande nyttighet att vara högre än i det ursprungliga jämviktsläget. Under likartade förutsättningar kan denna slutsats — som i övrigt är en av de få allmänna slutsatser man har hunnit fram till inom den allmänna interdependensteorin — utsträckas till att också gälla för en speciell typ av dynamiskt förlopp i ett allmänt interdependenssystem som inte är i jämvikt.²

Tyvär är nog värdet av detta begränsat. Hicks' resultat gäller för statiska system, medan finanspolitikens målsättning ju ofta är att rätta till vissa brister på jämvikt, alltså att gripa reglerande in i dynamiska förlopp. Visserligen kan Hicks' resultat, som omnämnts, utvidgas till att också gälla dynamiska förlopp, men dessa är av en mycket speciell karaktär. Härtill kommer ytterligare, att det vid närmare påseende visar sig, att Hicks' resultat vilar på en rad explicita eller implicita antaganden av mindre självklar natur.³

Bland förutsättningarna bakom Hicks' sats ligger bland mycket annat det betydelsefulla antagandet, att prisrörelserna, när systemet inte är i jämvikt, är bestämda på så sätt, att

¹ J. R. Hicks, *Value and Capital*, Oxford 1939, Ch. VIII och Mathematical Appendix to Chapter VIII.

² B. Hansen, *A Study in the Theory of Inflation*, Ch. VIII och Appendix to Chapter VIII, spec. s. 214–15.

³ P. A. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge, Mass. 1947, Ch. IX, s. 269 ff., och där anförd litteratur.

prisförändringshastigheten för en viss nyttighet bestämmas av skillnaden mellan efterfrågan och utbud för vederbörande nyttighet.

Om vi låter p beteckna priset, D efterfrågan, S utbudet och t tiden, kan sambandet mellan efterfrågeöverskottet, $D - S$, och prisstegringshastigheten, dp/dt , skrivas som

$$\frac{dp}{dt} = f(D - S),$$

där det förutsättes, att funktionen f är av en sådan karaktär, att $f(0) = 0$ och $f' > 0$. Sambandet härrör från Walras och har under det senaste decenniet använts mycket inom teorin.

Kunde man utgå ifrån att denna typ av samband gällde på alla marknader skulle man i dynamiska modeller kunna dra den slutsatsen, att en isolerad efterfrågeökning från statens sida skulle tendera att öka stegringen (minska fallet) i en pågående prisstegringsprocess (prisfallsprocess). I den ovan omnämnda speciella dynamiska varianten av det allmänna interdependenssystemet skulle man ytterligare kunna dra den slutsatsen, att det slutgiltiga (totala) resultatet av en efterfrågeökning på en marknad kommer att bli en ökning av efterfrågeöverskottet (minskning av utbudsöverskottet) på samtliga marknader och alltså en ökning av samtliga prisstegringshastigheter.

Den i Hicks' resonemang implicita hypotesen om prisrörelsemekanismen är emellertid på sin höjd endast en mycket primitiv hypotes, som kanske inte går att tillämpa på alla de många typer av prisbildning — sträckande sig från det rena monopolfallet till den rena fria konkurrensen — som förekommer i ett modernt kapitalistiskt samhälle. Härtill kommer så ytterligare, att de stabilitetsvillkor, som måste gälla för att resultatet skall hålla, bland annat inte tar hänsyn till den budgetautomatik, som vi tidigare diskuterat (kap. IV), och som otvivelaktigt är av allra största betydelse för det ekonomiska systemets stabilitetsegenskaper. Slutligen får man uppmärksamma, att ehuru Hicks visserligen förutsätter en »isolerad» efterfrågeökning (finansierad med kassaminskning), så förutsätter resonemanget ändå, att i den nya jämvikten totalt sett ingen kassaförändring har ägt rum jämfört med den gamla jämvikten. Överfört på det offentliga skulle detta innebära, att det offentliga också har balans med avseende på utelöpande sedelmängd och avista skulder. Den privata sektorns kassa skulle alltså inte förändras.

4. Indirekt offentlig påverkan av efterfrågan och utbud

Också när det offentliga inte direkt via sin egen efterfrågan eller sitt eget utbud påverkar efterfrågan eller utbudet på marknaden, kan verkningarna av offentliga parameterförändringar i många fall analyseras som verkningarna av efterfråge- eller utbudsförändringar. Detta gäller således vid alla sådana poster på budgeten, som vanligen rubriceras som direkta skatter och direkta subventioner. Här ger man pengar till eller tar pengar från hushåll eller företag, antingen med fixa belopp eller genom applicering av någon skatteskala e. d. De omedelbara verkningarna av förändringar av parametrar, som står i samband med dylika betalningar, kan därför analyseras via de efterfråge- eller utbudsförändringar från hushållens eller företagets sida, som parameterförändringarna indirekt ger upphov till. Känner man dessa primära efterfråge- och utbudsförändringar — den viktigaste uppgiften i detta arbetes Del II är just att undersöka dessa — kan resonemangen gå efter samma linjer som i föregående avsnitt.

Till denna grupp av offentliga parametrar får också räknas sådan offentlig kon-

sumtion, som kommer hushållen till godo i form av gratis tjänster som tillhandahålles av det offentliga. Det är självklart, att tjänster som emottages från det offentliga, t.ex. gratis skollunch, kan påverka hushållens disponering av inkomsten lika väl som t.ex. emottagandet av barnbidrag.

Det är kanske påkallat att närmare förklara vad vi menar, när vi talar om den offentliga konsumtionen som finanspolitiska parametrar. Vi tänker oss det, som vanligen kallas offentlig konsumtion, uppdelat på *för det första* produktionen av det offentliga prestationer och *för det andra* konsumtionen av det offentliga prestationer. Produktionen av det offentliga prestationer förutsätter köp av varor och tjänster; de finanspolitiska parametrar som står i samband härmed har vi redan omtalat i avsnitt 3 (och 2). Konsumtionen av det offentliga prestationer kommer i större eller mindre utsträckning och mer eller mindre direkt de privata ekonomiska subjekten till godo. Vi skall inte här ge oss in på en debatt av den besvärliga frågan, i vilken utsträckning det är rimligt att räkna den offentliga konsumtionen som en levnadsstandardhöjning för privata ekonomiska subjekt; här får det vara tillräckligt att påpeka, att det i vissa fall är alldeles påtagligt, att den offentliga konsumtionen i själva verket är privat (gratis) konsumtion, och i sådana fall är det också rimligt att säga, att det offentliga förfogar över parametrar, som består av offentlig konsumtion.

5. Påverkan på företagens kostnader

Indirekta skatter och subventioner får uppfattas som verkande via företagens planering, och i regel kan en indirekt skatt eller subvention betraktas som ett tillägg till eller avdrag från företagens kostnader. Den konkreta utformningen av skatten eller subventionen kommer att bli avgörande för den primära verkan på producerad mängd och fastställt pris.

Det är ett välkänt resultat från den neo-klassiska partiella övervälringsläran att en indirekt skatt »normalt» kommer att höja priset något och en indirekt subvention att leda till en viss prissänkning på nyttigheten ifråga. Det vore av intresse om detta resultat kunde utsträckas till att också gälla den totala verkan, när hänsyn tas till alla samband i systemet.

Metzler har visat¹, att för en statisk modell av Leontief's typ gäller det — under vissa förutsättningar som har viss formell likhet med Hicks' stabilitetsförutsättningar — att en indirekt skatt (subvention) på produktionen av en viss vara alltid kommer att leda till en prishöjning (prissänkning) på vederbörande vara, också när hänsyn tas till alla sekundära verkningar i systemet. Det förefaller troligt, ehuru det ej har bevisats, att detta resultat också kan utvidgas till att gälla för statiska interdependenssystem av Walras' typ och också för dynamiska förlopp av den i avsnitt 3 omnämnda typen, på så sätt att man skulle kunna säga, att en indirekt skatt på en vara »normalt» kommer att leda till en höjning av det relativa priset på vederbörande vara och (i det dynamiska fallet) till en minskning av efterfrågeöverskottet (ökning av utbudsöverskottet) för alla varor, samt till en minskning av prisstegringshastigheten för alla varor. Detta gäller åtminstone i vissa specialfall.² Som ett komplement till Hicks' sats skulle Metzler's resultat kunna ha stor betydelse för finansteorin.

¹ Lloyd A. Metzler, »Taxes and Subsidies in Leontief's Input-Output Model», *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 65, 1951.

² B. Hansen, *A Study in the Theory of Inflation*, s. 180.

Till de invändningar som reser sig mot Hicks' sats kommer emellertid här ytterligare, att Metzler bortser från alla former för substitution. Såväl Hicks' som Metzler's resultat blir således av begränsat värde.

Till samma grupp offentliga parametrar som de indirekta skatterna och subventionerna bör också räknas sådan offentlig konsumtion, som består av tillhandahållande av gratis tjänster åt företagen, och som har den verkan att de sänker kostnaderna. Verkan av dylik offentlig konsumtion bör givetvis bli av delvis samma karaktär som verkan av en indirekt subvention.

6. Verkan på organisationernas handlande

Hittills har klassifikationen av de budgetpolitiska medlen utformats på grundval av den fundamentala föreställningen, att alla samband inom en modell i sista hand kan återföras på begreppen efterfrågan och utbud, och därför kan inpassas i ett mer eller mindre komplicerat efterfråge-utbuds-schema. Bakom dessa efterfråge-utbudsrelationer inkl. härvid gällande prisrörelserrelationer tänker man sig, att det finns agerande ekonomiska subjekt, som i sitt handlande strävar efter att placera sig själva i ett så gynnsamt läge som möjligt. Dessa subjekt är hushållen och företagen, som antas söka maximera nyttan resp. vinsten e. d.

Det är emellertid uppenbart, att det i ett modernt kapitalistiskt samhälle finns ekonomiska subjekt, vilkas handlande det skulle vara krystat att söka pressa in inom ramen för ett vanligt efterfråge-utbuds-schema; man kan beteckna dessa ekonomiska subjekt som »institutionerna» eller »organisationerna». Ofta behandlas visserligen dessa såsom icke-ekonomiska subjekt och deras handlingar följaktligen såsom »stötär», som det ekonomiska systemet mottager utifrån. Man underlåter alltså helt enkelt att »förklara» institutionernas och organisationernas handlingar inom ramen för sin modell. I vissa fall kan detta vara lämpligt och befogat — det är ju på detta sätt vi här behandlar det offentliga — men i många fall är det otillfredsställande att hålla dessa handlingar utanför sitt förklaringschema.

Som ett exempel på detta kan man ta arbetslönen, dvs. penninglönerna, som i ett modernt samhälle till mycket stor del fastställs genom förhandlingar mellan arbetsmarknadens organisationer. Att förklara penninglönernas rörelser *uteslutande* genom hänvisning till utbud av och efterfrågan på arbetskraft går knappast redan av den anledningen, att det ju inte är fackföreningarna som utbjuder arbetskraft, och arbetsgivareföreningarna som efterfrågar denna. Det är hushållen som utbjuder arbetskraft, och företagen som efterfrågar den. Härmed är inte sagt, att fackföreningar och arbetsgivareföreningar inte kan söka påverka hushållens utbud och företagets efterfrågan. Under strejk eller lock-out är det ju tydligt att en dylik påverkan sker, och något liknande äger rum när organisationerna träffar avtal om antalet läroplatser inom ett fack. Inte heller skall det förnekas, att efterfråge-utbuds-situationen på arbetsmarknaden kan öva inflytande på organisationernas uppträdande under löneförhandlingarna. Men ändå är det uppenbart, att

en allmän hänvisning till efterfrågan och utbud av arbetskraft normalt inte räcker till för att förklara utgången av en löneförhandling. Här får andra teoretiska medel tillgripas.¹ Spelteorin är ett exempel.² Men härigenom blir det också klart, att de finanspolitiska medlen kan få verkningar, som inte framgår av en undersökning av deras verkan på efterfrågan och utbud. Ett finanspolitiskt medel med den verkan, att det tenderar att minska efterfrågan på arbetskraft, kan mycket väl, om det också verkar prisnivåhöjande, tendera att verka höjande på penninglönen via fackförningarnas reaktion. En uttömmande beskrivning av verkningarna av de finanspolitiska medlens användning får därför också ta hänsyn till alla organisationers och institutioners reaktioner på finanspolitiken.

7. Det offentliga länepolitik

I kap. II, 2 uppställde vi en distinktion mellan finanspolitik och penningpolitik, enligt vilken det offentliga länepolitik är penningpolitik. Vi sökte där skilja mellan de penningpolitiska betalningarna, som omfattar alla det offentliga köp och försäljningar på fordringsmarknaderna (inkl. valutamarknaderna), och alla andra betalningar som kallas de finanspolitiska betalningarna. I samband med de finanspolitiska betalningarna existerar ett större eller mindre antal s.k. finanspolitiska parametrar (medel); i samband med de penningpolitiska betalningarna har vi de penningpolitiska parametrarna. Härpå baserades vår klassifikation av de offentliga parametrarna såsom penningpolitiska och finanspolitiska: de penningpolitiska parametrarna symboliserar åtgärder i samband med de penningpolitiska betalningarna — de finanspolitiska parametrarna åtgärder i samband med andra betalningar. På den totala offentliga budgeten (omfattande alla offentliga organs transaktioner) kommer såväl de finanspolitiska som de penningpolitiska betalningarna att åter spegla sig i mängden utelöpande sedlar plus offentliga avista skulder (netto), dvs. i mängden av offentliga betalningsmedel. En differens mellan de finanspolitiska utbetalningarna och inbetalningarna innebär då en motsvarande förändring av det offentliga nettoskuldsättningen (om vi till skulden även räknar den utelöpande sedelmängden och de offentliga avista skulderna); de penningpolitiska betalningarna däremot innebär ingen förändring av nettoskuldsättningen.

Man kunde kanske härav frestas dra den slutsatsen, att vi lyckats definiera bort hela den offentliga skuldsättningens problematik från finanspolitiken och överföra den till penningpolitiken. Ty förändringar av nettoskuldsättningen framkommer ju helt enkelt som en reflex av alla de finanspolitiska betalningarna; nettoskuldsättningens förändring kan uppfattas som ett speciellt budgetbalansbegrepp (jfr kap. III, 4) och kan inte i sig själv tillskrivas bestämda totala »verkningar». Och å andra sidan förefaller de betalningar, som är bestämmande för nettoskuldsättningens sammansättning, att höra hemma under penningpolitiken. Något vattentätt skott mellan

¹ F. Zeuthen, *Problems of Monopoly and Economic Warfare*, London 1930, spec. Ch. IV.

² Jfr G. Nyblén, *The Problem of Summation in Economic Science*, Lund 1951.

frågan om nettoskuldssättningens storlek och dess sammansättning har dock ingalunda etablerats härigenom.

Vänder man sig nämligen från själva betalningarna till de finans- och penningpolitiska medlen (parametrarna) inser man snart, att det offentliga i allmänhet inte kan förändra sina finanspolitiska parametrar utan att även påverka nettoskuldssättningens sammansättning, liksom det inte kan förändra sina penningpolitiska parametrar utan att även påverka nettoskuldens storlek. Även om alla s. k. penningpolitiska betalningar i sig själva vore offentliga parametrar, så komme dock förändringar av de finanspolitiska parametrarna normalt att via förändringar av de finanspolitiska betalningarna leda till förändring av den utelöpande sedelmängden och/eller avista skulderna. Men inräknas dessa i nettoskulden, har ju också härmed automatiskt dennas (relativa) sammansättning förändrats i samband med förändringen av själva nettoskuldens storlek. Finanspolitiken får härigenom inverkan på räntenivån lika väl som penningpolitiken kan få det. Är å andra sidan inte alla penningpolitiska betalningar i sig själva parametrar, kommer även normalt de penningpolitiska betalningar, som är endogent bestämda, att indirekt påverkas, om någon finanspolitisk parameter förändras; fasthåller t. ex. de penningpolitiska myndigheterna vissa räntor (vid det offentligas utlåningsverksamhet, vid skattkammarväxelförsäljning »on tap» e. d.) eller valutakurserna, kommer ju de härmed sammanhängande penningpolitiska betalningarna att påverkas vid alla förändringar i systemet, och därmed påverkas även nettoskuldens sammansättning. På samma sätt gäller, att förändringar av de penningpolitiska parametrarna normalt på indirekt väg, nämligen via sin inverkan på hela det ekonomiska systemet och därmed även på de finanspolitiska betalningarna, kommer att påverka nettoskuldens storlek.

Vad man kan skilja mellan, är de finanspolitiska och de penningpolitiska parametrarna och deras verkningar. Man kan emellertid fråga sig, om dessa två parameterklassers verkningar verkligen sinsemellan är så olika, att de motiverar någon skarp gränsdragning mellan dessa två former för politik.

Även om man finner det befogat att klassificera de offentliga parametrarna enligt deras förändringars *omedelbara* verkningar, så är därmed inte givet, att en klassifikation enligt dessa grunder leder till det anförda resultatet. En höjning av t. ex. inkomstskattens uttagsprocent behöver inte nödvändigtvis leda till minskning av konsumtionsvaruefterfrågan eller investeringsvaruefterfrågan (om inkomst användes direkt till finansiering av privata investeringar); effekten kan också bli en minskning av det privata (planerade) monetära sparandet och därmed minskad efterfrågan på fordringar och tendens till räntestegring. En höjning av uttagsprocenten kan därför mycket väl vara en åtgärd som i första hand drabbar fordringsmarknaderna. Normalt kommer väl en skattehöjning att leda till såväl minskad efterfrågan på varor och tjänster som minskad efterfrågan på fordringar; i speciella fall kan t. o. m. hela effekten tänkas bli minskad efterfrågan på (eller ökat utbud av) fordringar med påföljande tendens till räntehöjning; arvs- och kvarlåtenskapsskatterna är typiska exempel, liksom också beskattning av konjunkturvinster och starkt progressiva inkomstskatter kan tänkas ha sin väsentligaste verkan på fordringsmarknaderna.

Vissa skatter, t. ex. stämpelavgifter på värdepapper torde t. o. m. ha hela sin omedelbara verkan på fordringsmarknaderna.

Omvänt kan man tänka sig fall, där statlig upplåning i första hand leder till minskad varuefterfrågan och lämnar fordringsmarknaden oberörd. Även om man bortser från tvångslån (tvångssparande) som lägges på mindre inkomster (här är det ju alldeles påtagligt, att den väsentligaste verkan kan bli en minskning av konsumtionsvaruefterfrågan), kan man mycket väl tänka sig, att kreditmarknaden är organiserad på ett sådant sätt, och reagerar på ett sådant sätt, att ökad statlig upplåning utanför centralbanken leder till en motsvarande minskning av kreditinstitutens kreditgivning till företag och hushåll. Som primär verkan av den statliga upplåningen får man då en minskning av företagens investeringsvaruefterfrågan och/eller hushållens konsumtionsvaruköp. Någon effekt på räntan behöver inte framkomma. Härtill kommer slutligen, att kreditmarknaden som regel inte är fullt homogen, men är uppdelad i en rad mer eller mindre »non-competing» delmarknader. Det finns då ett flertal »räntor», och det är tänkbart att skatterna på vissa räntor kan ha kraftigare verkan än statliga lån. Detta kan bli fallet om det finns någon delmarknad, där hushållen normalt placerar sina sparmedel, samtidigt som staten vid sin upplåning vänder sig till andra delmarknader.

Rent formellt måste verkningarna av såväl finanspolitiken som av penningpolitiken (lånepolitiken) analyseras på samma sätt, nämligen genom att studera verkningarna av vissa statliga parameterförändringar. Då man vidare, som anförts, har anledning att vänta sig, att de inbördes olikheterna mellan verkningarna av förändringar av t. ex. de olika skatteparametrarna är större än olikheten mellan verkningarna av förändringar av vissa skatteparametrar och av låneparametrar, finns det nog anledning att sätta frågetecknen vid distinktionen mellan finanspolitik och penningpolitik, spec. lånepolitik. Det är dock sannolikt att verkningarna på räntenivån genomgående kommer att bli kraftigare (både på kortare och längre sikt) vid penningpolitiska än vid finanspolitiska åtgärder i allmänhet, och detta kan naturligtvis motivera distinktionen. Önskar man påverka räntenivån är i allmänhet penningpolitiska medel de mest effektiva.

Det inses härefter lätt, att den i den finansvetenskapliga litteraturen omhuldade distinktionen mellan »utgifter finansierade med skatter» och »utgifter finansierade med lån» knappast med någon större framgång kan göras till en kärnpunkt i analysen. Dels är verkningarna av dessa två typer av budgetförändringar helt obestämbara, så länge man inte specificerat de parameterförändringar, som skall leda till de studerade budgetförändringarna, och dels kan verkningarna i vissa fall (jfr ovan) antas bli ganska likartade. Detta hindrar naturligtvis inte, att man mycket väl kan ställa problemet att jämföra en viss utgiftsökning kombinerad med sådana andra parameterförändringar, att alla andra budgetposter (inkl. utelöpande sedelmängd och avista skulder) med undantag av en bestämd sorts skatteinkomst, resp. en viss sorts lån blir oförändrade. Dylika problem är dock inte primära i analysen; vi är ju härmed inne på problemet att jämföra de samlade verkningarna av vissa kom-

binationer av offentliga parameterförändringar. För lånepolitiken (och penningpolitiken) liksom för finanspolitiken bör det primära i den teoretiska analysen givetvis vara studiet av isolerade parameterförändringar.

8. Deklarationer och förväntningar

Vid behandlingen av penningpolitikens medel framhålls ofta¹, att ett av centralbankens förnämligaste medel, när det gäller att påverka konjunkturutvecklingen, är dess penningpolitiska deklARATIONER. Att en diskontohöjning överhuvudtaget har någon åtstramande verkan förklarar man ibland med att diskontohöjningen av affärsfolk uppfattas som en deklARATION, en varning om kargare tider, och detta kan vara tillräckligt för att giva förväntningarna en mera pessimistisk riktning och därmed också tillräckligt för att vända eller bromsa en högkonjunktur. Det är uppenbart att finanspolitiska deklARATIONER kan tänkas inta samma ställning i folks medvetande. Det i kapitel XVII diskuterade förslaget till styrning av penninglönen bygger just på användningen av finanspolitiska deklARATIONER. Deklarerar finansministern som sin övertygelse, att en budget kommer att verka åtstramande, kan själva denna deklARATION kanske vara tillräcklig för att framkalla en åtstramning. Och även om ingen dylik deklARATION uttryckligen görs, kan folks uppfattning om verkningarna av budgeten som helhet — även om denna uppfattning »objektivt sett» är helt felaktig — vara tillräcklig för att påverka det ekonomiska systemet i önskvärd riktning. Den med begreppet budgetbalans förbundna vidskepligheten kan ge budgetbalansen självständiga och entydiga verkningar, som inte kommer fram i en »vanlig» ekonomisk modell, där hänsyn inte tas till dylika »irrationella» sammanhang i det ekonomiska systemet.

9. Sammanfattning

Vi har i detta kapitel sökt klassificera de finanspolitiska medlen enligt det sätt, på vilket de påverkar utbuds- och efterfrågerelationerna i det ekonomiska systemet. En viktig skiljelinje befanns existera mellan sådana finanspolitiska medel som *direkt* inverkar på priser samt efterfrågade och utbudna mängder, och sådana budgetpolitiska medel som endast *indirekt* inverkar på dessa storheter. Det är nu uppenbart, att den förstnämnda kategorien av finanspolitiska medel i sina verkningar inte på något principiellt sätt skiljer sig från privata ekonomiska subjekts handlingar. Det offentligas köp och försäljningar verkar i sig själva på samma sätt som privata ekonomiska subjekts köp och försäljningar; här räcker den allmänna nationalekonomiska teorin för att förklara verkningarna, och någon speciell finansvetenskaplig behandling är inte nödvändig. Kommer man däremot till verkningarna av de finanspolitiska medel, som verkar indirekt, är det uppenbart, att den allmänna ekono-

¹ Erik Lindahl, *Penningpolitikens medel*, kap. II, § 1.

Del II

MIKROEKONOMISK FINANSTEORI

Finanspolitikens betydelse för
hushållens, företagens och organisationernas beteende

1110

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Department of Chemistry

Chicago, Illinois

KAPITEL VII

Hushållens planering

1. Hushållet som planeringsenhet

Det ekonomiska förloppet i ett samhälle kan sägas vara bestämt av alla de enskilda — privata och offentliga — subjektens handlingar. Inom den ekonomiska teorin brukar man utgå ifrån att det till grund för dessa handlingar ligger en planering hos varje ekonomiskt subjekt. Varje subjekt uppställer planer för sitt framtida handlande. Önskar man bestämma politikens inflytande på det ekonomiska förloppet, måste man känna till dess inflytande på alla de ekonomiska subjektens handlande, men detta förutsätter återigen vetskap om, hur politiken påverkar subjektens planering. Läran om de politiska åtgärdernas inflytande på de enskilda ekonomiska subjektens planering måste därför vara grundläggande för hela läran om finanspolitikens ekonomiska verkningar.

Man brukar ofta inom den ekonomiska teorin uppdelna de privata ekonomiska subjekten i två stora grupper: hushållen och företagen. I praktiken är det som regel lätt att avgöra, huruvida ett visst subjekt skall hänföras till gruppen hushåll eller till gruppen företag. Vissa gränsfall, där hushåll och företag är svåra att skilja, finns dock; det primitiva jordbrukets naturhushållning är ett exempel. Vi utgår emellertid från att uppdelningen mellan hushåll och företag är klar. Å ena sidan har vi då hushållen, som har intäkter från försäljning av arbete och ev. andra faktortjänster till staten, företagen och ev. till andra hushåll. Å andra sidan har vi företagen, inom vilka produktion av varor och tjänster för försäljning äger rum.

Den ekonomiska teorin för hushållens och företagens planering är så till vida enhetlig, som den utgår från att såväl hushållen som företagen som mål för sitt handlande har att placera sig själva i en så gynnsam position som möjligt under de föreliggande yttre villkoren. Hushållen tänkes ha för avsikt att maximera sin »nytta», sin standard, i någon viss mening; företagen sin vinst i någon viss mening.

Till dessa två »klassiska» grupper av privata ekonomiska subjekt får man dock i modern tid — kanske även i äldre tid — foga ytterligare en tredje grupp, som har fått allt större och större betydelse för det ekonomiska förloppet, nämligen de ekonomiska organisationerna (institutionerna). Någon klar plats i det vanliga teoretiska schemat har dessa väl ännu inte fått, men det finns en påtaglig tendens att söka inpassa dem häri. Från teoretisk synpunkt ligger organisationernas betydelse speciellt däri att en hel del av de funktioner, t.ex. prissättningen på arbetskraft, som tidigare omhändertogs av hushållen och företagen själva, numera har över-

förts till organisationerna, som i sitt handlande inte nödvändigtvis låter sig leda av hänsyn till hushållens nyttomaximering eller företagens vinstmaximering, utan ofta har sina egna mål.

Man kan fråga sig, om den »rena» teorins uppdelning på hushåll, företag och organisationer alltid är lämplig sett från finansvetenskaplig synpunkt. I viss utsträckning är den det nog. En klassifikation av t. ex. skattesubjekten vid olika typer av skatter (eller subventioner) kommer ofta att sammanfalla med uppdelningen i hushåll och företag (eller mindre grupper härav). Vid den personliga inkomstskatten är det ju, i den mån man, hustru och hemmavarande barn sambeskattas, fullt rimligt att säga, att det i ekonomisk bemärkelse är hushållet, som är skattesubjekt. Vid de indirekta skatterna är det som regel företagen — eller någon närmare utvald grupp inom företagen — som är skattesubjekt. Å andra sidan går det ju inte att förneka, att vid vissa skatter skattesubjekten kan finnas inom både hushållen och företagen — automobilbeskattningen är ett exempel — liksom man inom samma hushåll kan ha flera skattesubjekt. Dylika komplikationer kommer vi dock att i stort sett bortse ifrån.

I detta och de följande två kapitlen skall vi nu diskutera hushållens planering och de finanspolitiska åtgärdernas inflytande på denna planering. Vi kommer härvid av naturliga skäl att lägga särskilt stor vikt vid frågan om inkomstskatternas och de indirekta skatternas verkningar på hushållens uppdelning av den disponibla inkomsten på konsumtion och sparande; hela kap. VIII ägnas åt detta problem. I kap. IX kommer en rad andra frågor rörande de finanspolitiska åtgärdernas inflytande på hushållens planering att behandlas mera kortfattat. Innan vi kan ta itu med analysen av de finanspolitiska åtgärdernas betydelse för hushållens planering, måste vi dock först redovisa en teori för själva denna planering. Detta göres i återstoden av detta kapitel.

2. Hushållens planering av konsumtion och sparande

För den neo-klassiska finansvetenskapen var — eller åtminstone blev — det en helt självklar sak, att finansläran måste ta sin utgångspunkt bl. a. i teorin för hushållens planering. Man skulle kanske t. o. m. kunna säga, att den neo-klassiska finansvetenskapens största insats just bestod i att utnyttja nyttoteorin för finansvetenskapliga ändamål. Bäst känd är väl den roll gränsnyttoläran har spelat vid uppställandet av beskattningsprinciper.¹ Lika-offer-principen, minsta-totaloffer-principen etc. bygger alla på föreställningen om en mätbar och interpersonell jämförbar inkomstens gränsnytta. Andra områden, där nyttoteorin — i sin modernare preferensteoretiska utformning — har kommit till användning, kan anföras; frågan vilken skatt (inkomstskatt eller konsumtionsskatt), som är att föredra från välfärdsteoretisk synpunkt, och frågan om beskattningens verkan på arbetslusten är exempel.

¹ Se Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, och A. C. Pigou, *A Study in Public Finance*.

Det förefaller mot denna bakgrund naturligt att även söka lösa problemet om de finanspolitiska åtgärdernas inverkan på konsumtion och sparande på grundval av preferensteorin. Det förefaller som om ingen tidigare har gått denna väg, vilket framstår som så mycket mera egendomligt, som ju preferensteorin just är till för att förklara hushållens disposition av en given inkomst. Orsaken till detta förhållande skall man nog söka i den något styvmoderliga behandling, som har kommit sparandet till del i den moderna preferensteorin. Den moderna »statiska» preferensteorin är ju främst en teori om »consumer's choice», om valet mellan olika konsumtionsnyttigheter. Böhm-Bawerks och hans efterträdare kapitalteori¹ innehöll dock bl.a. en teori för sparandet, som tydligen var grundad på nyttoteoretiska överväganden, Böhm-Bawerks »andra grund», och även Irving Fisher² behandlade på en tidig tidpunkt spörsmålet om räntans bestämmande utifrån en intertemporal preferensteori, där bestämningen av sparandets storlek ingick som ett centralt moment. Senare har även J. R. Hicks och J. Mosak³ — bägge tydligen oberoende av Böhm-Bawerk och Fisher — arbetat med intertemporala nyttoteorier, där hänsyn tas till sparandet. Ingen av dessa författare har emellertid tagit hänsyn till skatter o. d. i detta sammanhang.⁴ J. S. Duesenberry's⁵ försök att helt förnya konsumtions- och sparteorin skall vi återkomma till.

Anledningen till att man är tvungen att använda den intertemporala teorin vid diskussionen av sparandets bestämningsgrunder, är uppenbar. För det första kan man betrakta sparandet som en uppskjutning av konsumtion till framtiden. Skall man därför få med sparandet i teorin för hushållens inkomstanvändning, är man tvungen att låta denna teori omfatta ett flertal tidsperioder; den vanliga konsumtionsteorin räknar bara med en period. Vi skall dock inte binda oss vid synpunkten att sparande är framtida konsumtion; sparandet kan vara ett mål i sig självt. För det andra anses det i den litteratur, som behandlar sparandet, oftast nödvändigt att ta hänsyn till förväntningarna om framtida ekonomiska förhållanden, såsom priser, inkomster, räntor etc. Utan tvivel bygger denna synpunkt på en riktig iakt-

¹ E. von Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, Wien, 1884 och 1889, och t. ex. Knut Wicksell, *Föreläsningar i Nationalekonomi*, I, s. 212 ff.

² Irving Fisher, *The Rate of Interest*, New York 1907, och *The Theory of Interest*, New York 1930. I fortsättningen citeras endast det sistnämnda arbetet, som är en omarbetning av det förstnämnda.

³ J. R. Hicks, *Value and Capital*, Ch. XVIII, och J. Mosak, *General-Equilibrium Theory in International Trade*, Bloomington Ind. 1944, Ch. VI. Sedan Del II av detta arbete färdigställts för tryck, har ett betydelsefullt nytt arbete på detta område publicerats, nämligen F. Modigliani och R. Brumberg, »Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data» (*Post-Keynesian Economics*, Ed. by K. K. Kurihara, 1954). Inte heller dessa författare intresserar sig för skatternas betydelse.

⁴ Vissa författare avvisar utan vidare den nyttoteoretiska uppläggnigen. Jfr. t. ex. följande — mot bakgrund av den moderna preferensteorin helt obsoleta — resonemang av Myrdal: »De gränssnyttoteoretiska deduktioner, som i viss utsträckning fått ersätta denna empiriska kunskap, utgöra huvudsakligen blott en omskrivning av själva frågeställningarna i en numera föråldrad rationalistisk psykologisk termer.» Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, s. 61.

⁵ J. S. Duesenberry, *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*, Cambr. Mass. 1949.

tagelse av det verkliga livet. I en intertemporal teori för inkomstanvändningen ingår emellertid just dessa storheter som en självklar ingrediens.

Då vi nu kommer att utnyttja den intertemporal teorin för hushållens inkomst-användning på ett kanske litet ovanligt sätt, skall vi närmare redovisa metoden. Vi tänker oss en individ eller ett hushåll vid en given tidpunkt. Tiden tänkes uppdelad i lika långa perioder, som numreras från 1 till n etc. Individens ekonomiska horisont, hans blickfält, sträcker sig över n perioder. Står då individen i tidpunkten 0, dvs. vid början av den första perioden, 1, tänkes han ha förväntningar om alla möjliga relevanta ekonomiska storheter, priser, räntor, inkomster, skatteskalor etc. På grundval av dessa förväntningar planerar han för sin konsumtion, skattebetaltning, sparande, långivning, låntagning etc. för var och en av de n framtida perioderna inom horisonten. Denna planering tänker vi oss äga rum på så sätt, att den kan beskrivas som en maximering av en nyttofunktion (preferensfunktion); vid denna maximering ingår inte bara nutida men också framtida förväntade förhållanden. För att komma ifrån hela riskproblemet tänker vi oss, att individens förväntningar är fullt säkra; de händelser, han väntar skall äga rum i framtiden, tillskriver han sannolikheten 1.

Vi är nu i första hand intresserade av hushållens planerade konsumtion, sparande etc. för den första perioden, period 1. Planerna för de följande perioderna är av mindre intresse av följande anledning: medan planerna för perioden 1 har omedelbar relevans för individens handlingar under period 1, så kommer de planer, som vid början av period 1 uppställs för perioderna 2, 3 etc. i regel inte att bli omedelbart bestämmande för individens handlingar under dessa perioder. Det är ju nämligen tänkbart, att när individen har erfarit det faktiska förloppet under period 1, kommer han i ljuset av dessa nya erfarenheter att vid början av period 2 uppställa en ny »generalplan» för de nu följande n perioderna (dvs. för perioderna 2 till $n+1$). Planerna för konsumtion, sparande, skattebetaltning etc. för period 2 (som nu är den första planeringsperioden) kommer härvid sannolikt att skilja sig från den tidigare planen för denna period. Det principiella i detta resonemang ändras naturligtvis inte av den omständigheten, att den nya planen i olika avseenden kan vara bunden av tidigare planer och handlingar. Betraktad på detta sätt är den intertemporal teorin för hushållens inkomstanvändning ett nödvändigt led i den allmänna periodanalysen.¹ Man skulle kunna beteckna den som »partiell dynamisk teori».

I Fig. VII:1 illustrerar vi de i tiden successiva generalplanerna. Varje vågrät linje visar det tidsintervall hela planen gäller. För varje generalplan är det endast den tjockt ritade delen vi primärt är intresserade utav. För att kunna bestämma planerna för denna första del av planeringsintervallet, måste vi emellertid känna planeringen för hela intervallet, i det att alla delplaner, som ingår i en viss generalplan, ju bestäms simultant.

Vi övergår därnäst till en presentation av den intertemporal teorin för inkomstanvändningen.

¹ Erik Lindahl, *Studies in The Theory of Money and Capital*, p. 40-60.

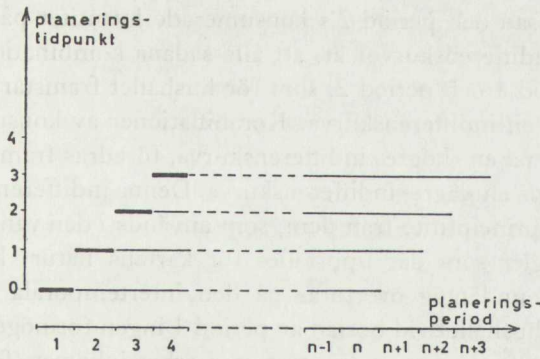

Fig. VII: 1.

3. Geometrisk framställning av den intertemporala teorin för inkomstanvändningen

Vid framställningen av denna teori förefaller det lämpligt att börja med en geometrisk behandling av det enklast tänkbara fallet, där man arbetar med två perioder och två sätt att använda inkomsten: konsumtion och sparande. Den geometriska behandlingen är grundad på en teknik som Irving Fisher visat.¹ Trots att den fisherska tekniken visar sig vara ett ytterst smidigt analysinstrument, som i mycket påminner om den vanliga indifferenskurvetekniken, förefaller den att i stort sett ha blivit förbisedd i litteraturen. I följande kapitel skall vi delvis bygga vår analys av skatternas verkan på denna teknik. Då naturligtvis geometrin här kommer att förutsätta mycket starkt förenklande antaganden, skall vi också ge en mera allmän matematisk uppläggning av teorin. Även denna kommer att utnyttjas i följande kapitel.

I det enklaste fallet av flerperiodanalys tänkes hushållets blickfält sträcka sig över två perioder, 1 och 2. Planeringen vid början av period 1 — och det är denna planering vi nu kommer att betrakta — gäller alltså endast dessa två perioder. Fisher's antagande är nu, att hushållet med sin planering ämnar maximera en preferensfunktion (nyttofunktion)

$$(VII: 1) \quad U = U(q_1, q_2),$$

där q_1 och q_2 är kvantiteterna av de konsumtionsvaror, som planeras bli konsumerade i period 1 resp. period 2. Det uppträder således bara en sorts konsumtionsvaror i varje period. Enligt (VII:1) är det endast konsumtion, som avkastar »nytta»; sparatet i sig själv avkastar ingen »nytta». Det är uppenbart, att »nyttan» är en prospektiv, förväntad »nytta» av prospektiv, planerad konsumtion. Sätter vi $U(q_1, q_2) = a$ (där a genomlöper alla värden från 0 till $+\infty$), kan vi på vanligt sätt upprita ett system av indifferenskurvor i ett diagram med period 1's konsumerade

¹ Irving Fisher, *The Theory of Interest*, Ch. X och XI.

kvantitet på abscissan och period 2's konsumerade kvantitet på ordinatan. Inneböörden av dessa indifferenskurvor är, att alla sådana kombinationer av (planerad) konsumtion i period 1 och period 2, som för hushållet framstår som »likvärdiga», tillsammans utgör en indifferenskurva. Kombinationer av konsumtion i period 1 och 2, som ligger på en »högre» indifferenskurva, föredras framför alla kombinationer, som ligger på en »lägre» indifferenskurva. Denna indifferenskurva (preferenskurva) skiljer sig i princip inte från dem, som används i den vanliga konsumtions-teorin, och de regler som där uppställas för kartans natur¹ kan med enstaka, mindre väsentliga undantag överföras på den intertemporal indifferenskartan.

Vi antar nu, att hushållet vid början av period 1 ingen förmögenhet har, men att det under period 1 förväntar att få en så stor arbetsinkomst (faktorinkomst), att det kan köpa \bar{q}_1 konsumtionsvaror, om det konsumerar hela inkomsten i samma period. På samma sätt förväntar hushållet att under period 2 få en så stor arbetsinkomst, att det för denna inkomst just kan köpa \bar{q}_2 konsumtionsvaror. Härvid förutsättes tydligen, att hushållet även har vissa bestämda förväntningar om konsumtionsvarupriserna i period 1 och 2. Mängdenheterna för period 1's resp. period 2's konsumtionsvara väljer vi på så sätt, att det förväntade priset exkl. eventuell indirekt skatt är lika med 1 i bägge perioderna.

Planerar nu hushållet att i period 1 spara beloppet S_1 , kommer konsumtionen² inom samma period att bli $q_1 = \bar{q}_1 - S_1$, då ju S_1 (till följd av att vi valt konsumtionsvarumängdenheten så att priset är lika med 1) ger uttryck för såväl värdemässigt som »realt» sparande. Vi förutsätter nu, att hushållets »sparmål» är att vid slutet av period 2 återigen ha en nettoförmögenhet lika med noll. Hushållet »sparar för att konsumera». Detta innebär att sparandet inom de två perioderna är numeriskt lika stort, men har motsatt förtecken. Denna förutsättning tillämpas under hela den geometriska framställningen av den intertemporal inkomstanvändningsteori. Av denna förutsättning följer nu, att om sparandet inom period 1 är S_1 , kommer den samlade konsumtionen inom period 2 att bli $q_2 = \bar{q}_2 + (1+r)S_1$. r är den förväntade räntefoten och sparandet tänkes placerat räntebärande på så sätt, att såväl ränta som det utlånade (upplånade) beloppet förfaller till betalning vid början av nästa period; analogt vid negativt sparande.³

Punkten $A = (\bar{q}_1, \bar{q}_2)$ på fig. VII:2 representerar tydligen en möjlig kombination av konsumtion inom de två perioderna, nämligen den där sparandet är noll i bägge perioderna. Punkten $(\bar{q}_1 - S_1, \bar{q}_2 + (1+r)S_1)$ representerar en annan möjlig kombination av konsumtion inom de två perioderna; sparandet är här S_1 i period

¹ Herman Wold, *Demand Analysis*, Stockholm & New York 1952, Part II, speciellt Ch. IV.

² För enkelhetens skull utelämnar vi ofta adjektivet »planerad», där ingen möjlighet till missförstånd föreligger. Alla storheter i den intertemporal inkomstanvändningsteori är naturligtvis planerade (förväntade) storheter.

³ Räntorna på första periodens sparande räknas som inkomst för den följande perioden, alltså för den period, där de utbetalas. Räknades i stället dessa räntor in i första periodens inkomst, skulle denna bli, inte \bar{q}_1 , utan $\bar{q}_1 + (\bar{q}_1 - q_1)r$, och första periodens sparande skulle bli, inte $\bar{q}_1 - q_1$, utan $(\bar{q}_1 - q_1)(1+r)$. Ett dylikt förfaringsätt skulle dock inte rubba de principiella resultaten.

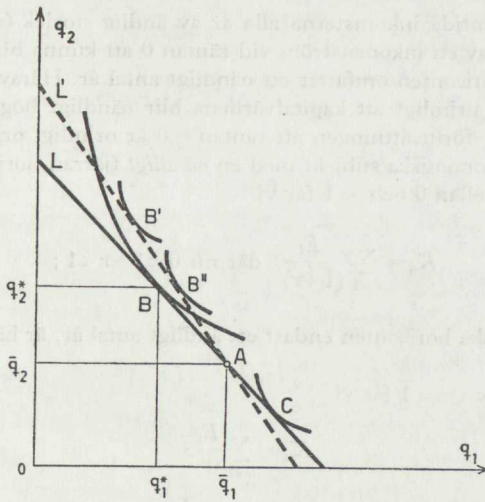

Fig. VII. 2.

1 och $-S_1$ i period 2. Det inses utan vidare, att alla punkter på den heldragna räta linjen L , som passerar genom punkten A med lutningen $-(1+r)$ utgör hushållets samtliga alternativa konsumtionsmöjligheter. Vi kallar linjen L *budgetlinjen*; budgetlinjens ekvation är

$$(VII: 2) \quad q_2 - \bar{q}_2 = -(1+r)(q_1 - \bar{q}_1).$$

Är räntan större än noll, kommer vinkeln mellan budgetlinjen och abscissaxeln att överstiga 45° , och ju större räntan är, desto brantare blir budgetlinjen; i specialfallet där räntan är noll, blir vinkeln just 45° .

Normalt kan man påräkna att räntan är positiv. Av rent teoretiska skäl är det emellertid värt att uppmärksamma, att vid en ränta på -100% blir budgetlinjen vågrät, och vid ännu lägre ränta blir budgetlinjens lutning positiv. Från teoretisk synpunkt är därför räntan -100% strängt taget ett intressantare gränssfall än räntan noll, som diskuterats ganska mycket i litteraturen, men som, vilket man lätt ser, inte bjuder på några speciella egenskaper. Även vid diskussionen av kapitalvärdenas bestämning, dvs. vid investeringskalkylen, är det räntefoten -1 (och lägre) och inte räntan 0 , som leder till svårigheter. Det framhålls ibland att en ränta lika med 0 är en orimlighet, då den leder till oändligt höga kapitalvärden; detta är dock ett missförstånd. Uppfattar vi ett kapitalvärde som nuvärdet av en förväntad framtida inkomstström, och betecknar vi kapitalvärdet med K_0 , den förväntade inkomsten under det framtida året i med E_i har vi

$$K_0 = \sum_{i=1}^n \frac{E_i}{(1+r)^i};$$

n är antalet år inom den ekonomiska horisonten. Vi bortser från risk.

Är nu räntan 0 blir formeln

$$K_0 = \sum_{i=1}^n E_i.$$

Om de förväntade framtida inkomsterna alla är av ändlig storlek (motsatsen är orimlig), kommer kapitalvärdet av en inkomstström vid räntan 0 att kunna bli oändligt stort, endast om den ekonomiska horisonten omfattar ett oändligt antal år. Härav följer omedelbart, att om man anser det för orimligt att kapitalvärdena blir oändligt höga, så implicerar detta inte nödvändigtvis att förutsättningen att räntan = 0 är orimlig; orimligheten ligger tydligen i att förutsätta ekonomiska subjekt med en *oändligt* fjärran horisont.

Ligger räntefoten mellan 0 och -1 får vi

$$K_0 = \sum_{i=1}^n \frac{E_i}{(1+r)^i} \text{ där nu } 0 < 1+r < 1;$$

omfattar den ekonomiska horisonten endast ett ändligt antal år, är här K_0 fullt bestämt och av ändlig storlek.

Är däremot räntefoten = -1 får vi

$$K_0 = \sum_{i=1}^n \frac{E_i}{0^i}.$$

Här blir tydligen kapitalvärdena (numeriskt) oändligt höga (rättare: $K_0 \rightarrow |\infty|$ när $r \rightarrow -1$) oavsett antalet år inom den ekonomiska horisonten.

Vad vi hittills sagt gäller för de subjektiva kapitalvärdena, men resultaten kan omedelbart överföras till att gälla även för marknadsvärdena av framtida inkomstströmmar. Är varje ekonomiskt subjekts subjektiva kapitalvärde ändligt, måste även marknadsvärdet bli ändligt; är de subjektiva kapitalvärdena oändliga, kommer även marknadsvärdena att bli det.

Tangeringspunkten mellan budgetlinjen och skaran av indifferenskurvor blir nu bestämmande för hushållets konsumtion och sparande. Ligger tangeringspunkten till vänster om A — t.ex. i B — blir hushållet långgivare, dvs. sparar positivt i period 1 och konsumerar så mycket mera i period 2. Ligger tangeringspunkten till höger om A — t.ex. i C — blir det låntagare, dvs. sparar negativt i period 1 och amorterar sin skuld i period 2. Som nämnts i föregående avsnitt är det speciellt förhållandena i period 1 som är av intresse. Det är därför vi kallar ett hushåll, som ligger i punkten B , en långgivare, och ett hushåll i C en låntagare.

I de föregående resonemangen finns implicerade en rad förenklade förutsättningar, av vilka vi här skall framhålla ett par av de viktigaste, jfr i övrigt kap. IX, avsnitt 9.

Vi förutsätter, att hushållet har givna förväntningar om arbetsinkomsterna (faktorinkomsterna) under de olika perioderna. Ränteinkomsterna (finansinkomsterna) i de olika perioderna bestämmas däremot av hushållets egen planering. Håri ligger emellertid, att vi bortser från den möjligheten, att hushållen kan välja mellan olika arbetsinkomstströmmar.¹ Detta betyder i själva verket, att vi bortser från de komplikationer som uppstår, om hänsyn tas till besväret av arbete eller, alternativt, nöjet av fritiden i nyttofunktionen. Arbetsdagens längd o.d. förutsättes alltså givna. Denna förutsättning förefaller välmotiverad för ett modernt samhälle, om det betraktade hushållet (individen) är ett löntagarehushåll. Vi skall emellertid återkomma till denna fråga.

Förutsättningen, att förmögenheten vid början av period 1 är noll, är däremot, som det lätt inses, av materiell betydelse för resonemangen; vi återkommer härtill.

Köp och konsumtion av konsumtionsvaror anses som samma sak. Det bortses alltså från ev. lagring av konsumtionsvaror i hushållen, och därmed även från spekulativa kon-

¹ Irving Fisher, *The Theory of Interest*, Ch. XI.

sumtionsvaruköp (hamstring) och från de varaktiga konsumtionsnyttigheterna, som bjuder på speciella problem.

Slutligen får man vara uppmärksam på, att hushållet tänkes kunna låna upp resp. låna ut obegränsade belopp till den givna räntan. Detta betyder att vi förutsätter fri konkurrens på lånemarknaden och att endast räntebärande placering är möjlig. Det bortses alltså från marginal mellan upp- och utlåningsränta och därmed också från möjligheten att sparandet placeras i kassamedel, sedlar, dvs. hoardas. Detta senare är speciellt av betydelse vid diskussionen av negativa räntor. Av stor betydelse är vid avbetalningsköp o. d. även frågan om möjligheten att överhuvudtaget få lån.

4. Räntans betydelse för konsumtion och sparande

Med utgångspunkt i den i föregående avsnitt redovisade geometrin skall vi nu i korthet diskutera den gamla stridsfrågan om sambandet mellan räntans höjd och sparandets storlek. Dels får vi härvid anledning att visa, hur man arbetar med Fisher's geometriska teknik, dels har frågan om räntans höjd och sparandet en självständig betydelse vid följande kapitelns diskussion av skatternas betydelse för konsumtion och sparande.

Vi tänker oss då, jfr Fig. VII: 2, ett utgångsläge med en viss ränta, r . Denna ränta tänkes stiga till r' . Räntehöjningen medför en vridning av budgetlinjen (i negativ riktning) kring punkten A . Lutningen av den nya budgetlinjen, L' , är $-(1+r')$. Den nya budgetlinjen kommer alltså att ligga över den gamla budgetlinjen till vänster om A , och under den gamla budgetlinjen till höger om A . Tangeringspunkten mellan den nya budgetlinjen och indifferenskurveskaran är avgörande för förändringen av konsumtion och sparande. Låt tangeringspunkten för den gamla budgetlinjen vara B med de konsumerade mängderna q_1^* och q_2^* . Är den nya tangeringspunkten B' , innebär räntehöjningen en minskning av konsumtionen och en ökning av sparandet i period 1. Är tangeringspunkten i stället B'' , medför räntehöjningen en ökning av konsumtionen och en minskning av sparandet i period 1. Liknande förhållanden kan gälla om den gamla budgetlinjens tangeringspunkt ligger till höger om A . Konklusionen blir då tydligen, att ränteförändringarnas verkan på löpande konsumtion och sparande är osäker.¹

Förändras räntan kontinuerligt (från -100 till $+\infty$ %), med den följd att budgetlinjen vrides kring punkten A (i negativ riktning) från horisontellt till vertikalt läge, kommer tangeringspunkten med indifferenskurvorna att beskriva en kurva, som går genom A och löper inom områdena $q_2 \geq \bar{q}_2$, $0 \leq q_1 \leq \bar{q}_1$ och $q_1 \geq \bar{q}_1$, $0 \leq q_2 \leq \bar{q}_2$. Denna kurva kan man — med en analogi hämtad från den vanliga konsumtionsteorin — kalla ränta-konsumtionskurvan. Ekvationen för denna kurva är

$$q_2 - \bar{q}_2 = (-U'_{q_1}/U'_{q_2})(q_1 - \bar{q}_1),$$

där U'_{q_1} och U'_{q_2} är nyttofunktionens partiella derivator med avseende på q_1 och q_2 . Som ett exempel på denna kurvas förlopp har Fig. VII:3 konstruerats. Det förutsättes, att nyttofunktionen är $U = q_1 \cdot q_2$ och att punkten $A = (10, 5)$. Indifferenskurvorna är här

¹ Detta påpekades redan av Fisher. Se Irving Fisher, *The Theory of Interest*, s. 286.

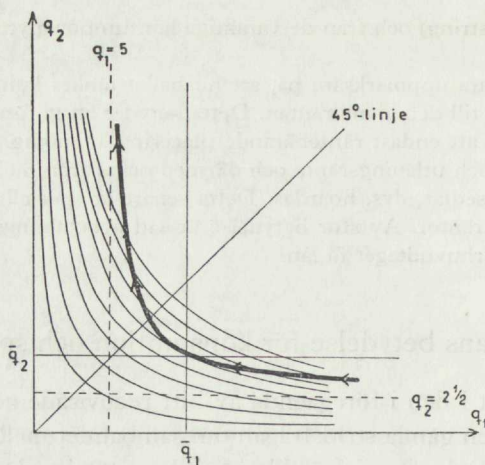

Fig. VII: 3.

likvidiga hyperbler. Även ränta-konsumtionskurvan är en likvidig hyperbel med asymptoterna $q_1 = 5$ och $q_2 = 2\frac{1}{2}$. Pilarna anger genomloppsriktningen vid ständigt högre ränta. I detta speciella fall kommer tydligen en högre ränta alltid att leda till större sparande; å andra sidan kan emellertid sparandet aldrig bringas att överstiga 5, likgiltigt hur högt man än sätter räntan.

Räntehöjning kan alltså tänkas leda till ökad konsumtion och minskat sparande (i period 1). Om räntan uppfattas som betalningen för sparande, kan detta förhållande tolkas så, att utbudskurvan för sparande kan ha negativ lutning. Man ställer sig härvid dock helt naturligt den frågan, om det inte finns vissa gränser för den konsumtionsökning och sparandeminskning som kan följa av en räntehöjning?

En granskning av Fig. VII: 2 ger omedelbart vid handen, att en räntehöjning aldrig kan göra en långivare till låntagare, alltså aldrig kan omvandla ett positivt sparande till ett negativt (eller noll) sparande. Ligger nämligen den gamla budgetlinjens tangeringspunkt med indifferenskurvorna till vänster om A gäller ju, att den nya budgetlinjens tangeringspunkt måste ligga mellan skärningspunkterna mellan den nya budgetlinjen och den indifferenskurva, som tangerade den gamla budgetlinjen. Är indifferenskurvorna konvexa (sett från origo), måste bägge dessa skärningspunkter och därmed även den nya tangeringspunkten ligga till vänster om A . Däremot kan en räntehöjning mycket väl göra en låntagare till långivare, alltså omvandla ett negativt sparande till ett positivt. Vid räntesänkning gäller motsatta förhållanden. Och för en individ, som just sparade noll före ränteförändringen, gäller, att en räntehöjning alltid leder till positivt sparande — alltså medför en ökning av sparandet — och att en räntesänkning alltid leder till negativt sparande — alltså medför en minskning av sparandet.

Av dessa resultat följer omedelbart, att om man betraktar en viss given population av individer, vilkas A -punkter är spridda ut över $q_1 q_2$ -planen (ligger de »normalt» som en lök ring 45° -linjen?), så gäller det allmänt, att en räntehöjning aldrig kan leda till en ökning

av antalet individer, som sparar negativt, och det är sannolikt att antalet individer, som sparar positivt, kommer att ökas till följd av räntehöjningen. Av det som sägs i nästa stycke framgår vidare, att det alltid är möjligt att föreställa sig en så stor räntehöjning, att antalet individer som sparar positivt ökas (om det överhuvudtaget finns någon som sparar negativt eller noll). Att antalet individer som sparar positivt ökas, innebär dock inte att det totala sparandet stiger. Man kan i allmänhet inte dra några slutsatser från antalet individer till sparandets storlek och förändringar.

För att komma fram till att kunna säga något om det sparade beloppets totala storlek skall vi först påpeka, att för en given individ finns det (om vi bortser från de specialfall, där individens A -punkt ligger på en av axlarna) alltid en ränta vid vilken han sparar positivt, och en (lägre) ränta vid vilken han sparar negativt. Detta följer av att det alltid passerar en indifferentkurva genom en givens individs A -punkt. Ger man budgetlinjen en lutning, som är lika med denna indifferentkurvas lutning i A -punkten, blir individen nollspareare. Vid högre ränta blir han då alltid långgivare och vid lägre ränta låntagare. På detta förhållande kan vi då tydligen bygga följande utsaga: Det finns alltid en ränta så låg och en ränta så hög, att en höjning av räntan från denna låga till denna höga ränta leder till en ökning av det totala sparade beloppet. Av det som nyss sagts framgick ju, att det alltid finns en ränta så låg, att alla sparar negativt, och att det omvänt alltid finns en ränta så hög, att alla sparar positivt. Höjs räntan från den på så sätt bestämda låga räntan till den höga räntan, ändrar det totala sparade beloppet förtecken från negativt till positivt. Denna utsaga är emellertid mycket svag, bl. a. därför att den nödvändiga räntehöjningen kan sträcka sig över helt opraktiska intervaller. Den (högsta) låga räntan, vid vilken alla sparar negativt, kan vara negativ och gå ända ner till -100% ¹, och den (lägsta) höga räntan, vid vilken alla sparar positivt, kan i princip mycket väl uppgå till tusentals procent.

Då dessa resonemang tydligen inte utesluter möjligheten av en negativt lutande utbudskurva för sparandet kan man fråga sig om inte apriori kunskap om indifferentkurvornas utseende kan leda till mera bestämda slutsatser. Det, som här ligger närmast till hands, är nog att utesluta möjligheten av motsvarigheten till det, som inom den vanliga konsumtionsteorin kallas »inferior goods».² »Inferior goods» karakteriseras av en negativ inkomstelasticitet. Motsvarigheten till »inferior goods» skulle då i den intertemporala analysen vara att konsumtionen inom en viss period minskar, om budgetlinjen undergår en parallellförskjutning bort från origo (vilket motsvarar en ökning av den kapitaliserade inkomstströmmen vid oförändrad ränta). Något dylikt har man vid våra allmänna förutsättningar mycket svårt att föreställa sig.³ Det inses emellertid att inte ens en förutsättning om frånvaron av »inferior periods» är tillräcklig för att utesluta möjligheten av en negativt lutande utbudskurva för sparandet. Verkan av en förändring av räntan kan ju delas upp i en substitutions- och en »inkomst»-effekt; för långgivaren går emellertid substitutions- och »inkomst»-verkan i motsatt riktning. Även om man bortser från »inferior-periods» kan därför verkan av en räntehöjning bli att långgivaren minskar sitt sparande. För lån-

¹ Lägre än -100% kan den (högsta) räntan vid vilken alla sparar negativt inte vara. Om nämligen räntan är mindre än -100% , kan man öka sin konsumtion i *bägge* perioderna genom att låna i första perioden och »återbetala» i andra perioden. I ett dylikt läge kommer tydligen alla att låna i första perioden. Vi är då inne i fallet med positivt lutande budgetlinje.

² J. R. Hicks, *Value and Capital*, s. 28.

³ Jfr dock vad som sägs nedan i kap. XI, 9 om betydelsen av risk och begränsade lånmöjligheter.

tagare däremot gäller att substitutionsverkan och »inkomst»-verkan alltid går i samma riktning, om man bortser från »inferior periods». För *låntagare* gäller därför — om man kan bortse från »inferior periods» — att högre ränta leder till ökat sparande och lägre ränta till minskat sparande. Detta gäller däremot inte utan vidare för långivare. Villkoret för att högre ränta alltid skall leda till ökat sparande är i själva verket, att ränteförändringens substitutionsverkan alltid är kraftigare än »inkomst»-verkan. Det är svårt att inse varför detta villkor skulle vara uppfyllt; a priori finns det knappast skäl för ett dylikt antagande.

Det inses lätt att inte heller Böhm-Bawerks två första grunder¹ är tillräckliga för att säkra att högre ränta leder till ökat sparande. Inlägger man i Fig. VII: 3 en 45-graders-linje, kan Böhm-Bawerks första grund tolkas så, att alla individers *A*-punkter ligger i vinkelrummet mellan 45°-linjen och ordinataxeln's positiva del. Böhm-Bawerks andra grund kan tolkas så, att i skärningspunkten med 45°-linjen är alla indifferentkurvornas lutningar (numeriskt) större än 1. Härav följer dock bara, att noll-sparande för varje enskild individ och för samhället som helhet fordrar en positiv ränta. Man skulle dock möjligen kunna kombinera detta med de föregående resonemangen och säga, att den högsta (låga) ränta, vid vilken alla sparar negativt, tydligen är positiv, om Böhm-Bawerks två första grunder håller streck. Tänker man sig vidare att Böhm-Bawerks andra grund inte verkar alltför kraftigt, ligger rimligtvis den lägsta höga ränta, vid vilken alla sparar positivt, inom räntans praktiska variationsområde. Konklusionen blir då, att vid tillräckligt stora räntevariationer inom det praktiska variationsområdet skulle man kunna vara säker på, att det totala sparandet ändrar förtecknet, och att alltså räntehöjning leder till ökat sparande och räntesänkning till minskat sparande. Orimligheten hos Böhm-Bawerks första grund (jfr pensionsårens som regel låga inkomster!) är dock tillräckligt för att stjäla denna slutsats.

5. Allmän intertemporal teori för hushållens inkomstanvändning — sparmålen

Den geometriska metod, som vi visat och arbetat med i de två föregående avsnitten, har naturligtvis en begränsad räckvidd. Dels medger den endast ett blickfält som omsluter två (ev. tre) perioder — detta är dock mindre betydelsefullt så länge man i alla fall bara studerar den första perioden — dels är förutsättningen om sparmålet — att man »sparar för att konsumera» — mycket speciellt. Vi skall därför nu visa en mera allmän uppläggning av denna teori, där antalet perioder kan vara godtyckligt stort och där ett flertal sparmål kan passas in. Fullt generell är emellertid den följande uppläggningsmetoden inte; dels kan det i själva verket aldrig undvikas att man arbetar med någon speciell förutsättning rörande sparmålet, och dels kommer vi att betrakta såväl konsumtion som sparande inom varje period såsom helheter, som inte delas upp på de enskilda konsumtionsvarorna resp. på de enskilda placementsmöjligheterna för sparandet.

Ehuru vi naturligtvis tar Fisher, Hicks och Mosak som utgångspunkt, kommer ändå formuleringen av teorin att något skilja sig från deras formuleringar. Det är speciellt vid formuleringen av sparmålen som vår uppläggning avviker från deras.

¹ Jfr Guy Arvidsson, »Om räntans grunder», *Ekonomisk Tidskrift*, 1953.

Det säger sig självt, att den geometriska framställningen (avsnitt 4 och 5) är ett specialfall av denna mera allmänna uppläggning.

Liksom förut betraktar vi ett hushålls (en individs) simultana planering för hela den tidrymd, som ligger inom den ekonomiska horisonten. Denna tänkes sträcka sig till och med den n 'te perioden (året). Vid begynnelsetidpunkten, dvs. vid början av period 1, är nettoförmögenheten noll. För varje period finns endast en sorts konsumtionsvara; hushållen lagrar inte konsumtionsvaror. Alla storheter skall uppfattas som *ex ante* storheter, och det antas att de av individen tillskrives sannolikheten 1. För att förenkla resonemangen förutsätter vi, att individen väntar samma ränta, r , under samtliga framtida perioder. Om prisnivån gör vi tillsvidare inga speciella förutsättningar.

Vi kommer då, så länge det bortses från förhållandet till staten, att arbeta med följande (*ex ante*) storheter:

	period 1	period 2	period n
penning- inkomst	$Y_1 = Y_1^a$	$Y_2 = Y_2^a + r S_1$	$Y_n = Y_n^a + r \sum_1^{n-1} S_t$
konsum- tionsutg.	$C_1 = q_1 p_1$	$C_2 = q_2 p_2$	$C_n = q_n p_n$
sparande	S_1	S_2	S_n
budget- restriktion	$Y_1 - q_1 p_1 - S_1 = 0$	$Y_2 - q_2 p_2 - S_2 = 0$	$Y_n - q_n p_n - S_n = 0.$

För period 1 är individens samlade förväntade penninginkomst, Y_1 , lika med hans förväntade arbetsinkomst, Y_1^a . Av denna inkomst konsumeras för C_1 kronor, i det att priset förväntas vara p_1 och den planerade, konsumerade mängden är q_1 . Sparandet blir då S_1 , och enligt budgetrestriktionen är det sammanlagda värdet av planerad konsumtion och sparande lika med den samlade förväntade penninginkomsten.

Den vid början av period 1 för period 2 förväntade samlade inkomsten, Y_2 , är lika med förväntad arbetsinkomst, Y_2^a , plus de förväntade räntorna, $r S_1$, av föregående periods planerade sparande. Vi tänker oss nämligen fortfarande, att det planerade sparandet planeras placerat vid periodens början och räntan betald vid övergången till nästa period. Konsumtionsutgiften är $q_2 p_2$ och sparandet S_2 . Även denna period har sin självständiga budgetrestriktion.

För period 3, etc., gäller detsamma som för period 2; man får blott komma ihåg, att det i period 3 intjänas räntor på period 1's och 2's samlade sparande, etc.

Med dessa antaganden tänker vi oss nu att individens allmänna plan, generalplanen, som vid början av period 1 uppgöres för samtliga n perioder, är inriktad på att maximera en nyttofunktion (preferensfunktion), där hänsyn tas till den anteciperade nyttan av den planerade konsumtionen, q_1, \dots, q_n , inom samtliga framtida perioder. I allmänhet är detta emellertid inte tillräckligt för att göra vårt problem om inkomstens uppdelning inom de olika perioderna på konsumtion och

sparande bestämt. Även sparandet (slutkapitalet) måste ha sin egen »bestämningsgrund».

Det vore kanske riktigare att säga, att frånvaron av en särskild »bestämningsgrund» för sparandet inte i och för sig innebär, att problemet om inkomst användningen är obestämt. Det är snarare så, att frånvaron av en särskild »grund» för sparandet leder oss in på ett mycket speciellt fall, där villkoren för att individen befinner sig i optimiläget är, att gränsvinsten av konsumtionen under en period vilken som helst skall vara noll. Detta förstås lätt med ledning av ett vanligt nyttomaximeringsförfarande, jfr nedan. Även mera intuitivt inser man emellertid, att gränsvinsten vid konsumtion måste vara noll, om det faktiskt sparas och sparandet ingen självständig »grund» har; sparandet är då nyttolöst, är bortkastade pengar, och pengar kastar man endast bort om de icke i någon alternativ användning har nytta, dvs. om gränsvinsten vid konsumtion av pengarna är noll.

Olika tillvägagångssätt är nu möjliga. Vi skall välja att betrakta sådana sparmål, som har varit diskuterade inom sparteori och som i allmänhet också måste antas spela en roll i praktiken. Vi kommer härvid fram till två alternativa uppläggningar av den intertemporala teorin, (a) och (b).

(a) Vi redovisar först en förhållandevis allmän uppläggning, där det reala slutkapitalet direkt ingår i nyttofunktionen. Denna blir då, om K_n är det planerade kapitalet (förmögenheten) vid slutet av den n 'te perioden,

$$(VII: 3) \quad U = U(q_1, \dots, q_n, K_n/p_n).$$

I stället för den reala slutförmögenheten kunde man också tänka sig att låta varje periods reala sparande (dvs. S_1/p_1 etc.) eller varje periods reala förmögenhet (dvs. S_1/p_1 , $(S_1 + S_2)/p_2$, etc.) ingå i nyttofunktionen. Inom ramen för den användning, som vi här kommer att göra av teorin, leder alla dessa alternativa möjligheter dock till helt likartade resultat. Vi använder därför endast den enkla formen (VII:3). Att vi låter det *reala*, och inte det *nominella*, slutkapitalet ingå i nyttofunktionen beror dels på en analogi med konsumtionen, där det ju är realkonsumtionen som uppträder i nyttofunktionen, dels på en önskan att undvika alla förutsättningar om s.k. »money-illusion» i hushållens beteende. Det är emellertid klart, att alla resultat i det följande står och faller med förutsättningen, att det är realvärdena och inte nominalvärdena som avkastar nytta.

Genom vanlig nyttomaximering¹ finner man nu följande $2n + 1$ ekvationer till bestämning av de $2n + 1$ obekanta storheterna: q_1, \dots, q_n ; S_1, \dots, S_n och K_n :

$$(VII: 4) \quad \left\{ \begin{array}{l} \frac{U'_{q_i}}{U'_{K_n/p_n}} = \frac{p_i^*}{p_n^*}, \quad (i = 1, \dots, n), \\ Y_i^a + r \sum_1^{i-1} S_j - q_i p_i - S_i = 0, \quad (i = 1, \dots, n) \text{ och} \\ \sum_{i=1}^n S_i = K_n. \quad 2 \end{array} \right.$$

¹ Maximering av U under de bivillkor som budgetrestriktionerna och sparmålet representerar.

² Önskar man ta hänsyn till förmögenheten, K_0 , vid början av period 1, kan denna tredje

I de första n av dessa ekvationer är U'_{q_i} och U'_{K_n/p_n} nyttofunktionens partiella derivator med avseende på q_i resp. K_n/p_n ; p_i^* betecknar det till period 1 vid räntefoten r neddiskonterade priset för period i , dvs. $p_i^* = p_i/(1+r)^{i-1}$. Dessa n ekvationer säger då, att det marginella substitutionsförhållandet mellan den planerade reala konsumtionen för en godtycklig period och det planerade reala slutkapitalet skall vara lika med förhållandet mellan de till period 1 neddiskonterade priserna för de motsvarande perioderna. Den andra uppsättningen av n ekvationer är budgetrestriktionerna och den sista ekvationen är en definition av det nominella slutkapitalet.

Löser man nu systemet (VII:4) m. a. p. sparandet inom den första perioden, S_1 , finner man i det allmänna fallet en »sparfunktion» av formen

$$(VII:5) \quad S_1 = S_1 \left\{ \frac{p_i^*}{p_n^*}, p_i, r, Y_i^a \right\}_{i=1}^{i=n} \cdot 1$$

Löser man i stället ut q_1 , realkonsumtionen, eller S_1/p_1 , det reala sparandet inom period 1, ur systemet (VII:4) kommer man fram till en »konsumtionsfunktion» resp. en »sparfunktion», som i det allmänna fallet ser ut så här:

$$(VII:6) \quad F \left\{ \frac{p_i^*}{p_n^*}, r, \frac{Y_i^a}{p_1} \right\}_{i=1}^{i=n}.$$

Sätter vi slutligen $p_1 = \dots = p_n = p$ — detta innebär ju att vi antar, att det pris, som väntas råda i period 1, förväntas även för alla följande perioder — kommer vi fram till vissa uttryck för q_1 och S_1/p_1 som är lämpliga att arbeta med vid diskussionen av skatternas verkan:

$$(VII:7) \quad F \left\{ (1+r)^{i-1}, r, \frac{Y_i^a}{p} \right\}_{i=1}^{i=n}.$$

Anledningen till, att det kan vara rimligt att förutsätta en förväntning om samma pris för samtliga perioder, skall vi närmare redovisa i samband med diskussionen av skatternas plats i dessa uttryck för konsumtion och sparande.

(b) Ett annat — och givetvis mera vanligt — tillvägagångssätt är att göra någon *explicit* förutsättning om individens sparmål; så länge vi, som fallet var ovan, låter K_n/p_n ingå direkt i nyttofunktionen, skulle man nämligen kunna säga, att sparmålet finns implicerat i nyttofunktionens form. Vi skall betrakta följande tre traditionella sparmål, dvs. bestämningsgrunder för storleken av K_n .

ekvation skrivs som $\sum_{i=1}^n S_i = K_n - K_0$. Y_1^a inkluderar då räntor som förfaller vid början av period 1.

K_0 kommer härvid att uppträda i alla konsumtions- och sparfunktioner, om vi inte föredrar att betrakta $K_n - K_0$, dvs. den totala nettoförmögenhetsökningen som obekant; detta förutsätter dock, att det även är $K_n - K_0$ som uppträder i nyttofunktionen, vilket kanske är mindre rimligt.

¹ Skrivsättet $\left\{ \right\}_{i=1}^{i=n}$ skall uttrycka att i under funktionstecknet skall tilläggas alla värden från 1 till n .

(i) Hushållet »sparar för att konsumera», dvs. det planerar alltid att vid sin ekonomiska horisont ha en nettoförmögenhet lika med noll. Det som hushållet då planerar att spara inom vissa perioder, planerar det i gengäld också att konsumera inom vissa andra perioder. Detta betyder att $K_n = 0$. Man kan här säga att hushållet uteslutande sparar för att jämna ut sin konsumtion över de olika perioderna. Denna förutsättning låg bakom hela den geometriska framställningen.

(ii) Sparmålet är att ha samlat ihop ett visst reall kapital, säg \bar{K}_n/\bar{p}_n , vid den ekonomiska horisonten. Vi har då att $K_n = (\bar{K}_n/\bar{p}_n) \bar{p}_n$. Denna förutsättning om sparmålet utesluter naturligtvis inte, att hushållet på samma tid inom de olika perioderna kan spara positivt eller negativt för att jämna ut konsumtionen över tiden.

(iii) Sparmålet är att från den n 'te perioden (bortom horisonten) uppnå en given real ränteinkomst, \bar{R} , per period. Vi har då, att $K_n = (\bar{R} \bar{p}_n)/r$. Även i detta fall kan konsumtionsutjämnningen spela en roll för sparatet inom den enskilda perioden.

Om nu nyttofunktionen är

$$(VII:8) \quad U = U(q_1, \dots, q_n),$$

där alltså varken slutkapitalet eller sparatet inom de olika perioderna uppträder, finner man i detta fall, (b), genom vanlig nyttomaximering följande $2n$ ekvationer till bestämning av de $2n$ obekanta storheterna, q_1, \dots, q_n , och S_1, \dots, S_n :

$$(VII:9) \quad \begin{cases} \frac{U_{q_i}}{U_{q_1}} = \frac{p_i}{p_1}, (i=2, \dots, n) \\ Y_i^a + r \sum_{j=1}^{i-1} S_j - q_i p_i - S_i = 0, (i=1, \dots, n) \text{ och} \\ \sum_{i=1}^n S_i = K_n. \end{cases}$$

Med samma symboler som ovan säger den första uppsättningen av $n-1$ ekvationer i (VII:9), att det marginella substitutionsförhållandet mellan två godtyckliga perioders planerade realla konsumtion skall vara lika med förhållandet mellan de motsvarande periodernas till perioden 1 neddiskonterade priser. Dessa $n-1$ ekvationer är analoga med Fisher's berömda villkor för optimum: att räntan skall vara lika med individens time-preference.¹ Vidare har vi de n budgetrestriktionerna och definitionsekvationen för K_n .

Till skillnad från fallet (a) betraktar vi nu K_n som en parameter, som kan tilläggas de tre (eller flera, om man önskar arbeta med flera sparmål) värdena: $K_n = 0$, $K_n = (\bar{K}_n/\bar{p}_n) \bar{p}_n$ och $K_n = (\bar{R} \bar{p}_n)/r$.

Vi skriver omedelbart lösningarna m. a. p. q_1 och S_1/p_1 , under förutsättningen att alla priser är lika med p , på sin allmänna form:

¹ Irving Fisher, *The Theory of Interest*, p. 510-12.

$$(VII: 10) \quad F \left\{ (1+r)^{i-1}, r, \frac{Y_i^a}{p}, \frac{K_n}{p} \right\}_{i=1}^{i=n}.$$

Diskussionen av egenskaperna hos uttrycken (VII:5), (VII:6), (VII:7), (VIII:9) och (VII:10) uppskjuter vi till följande kapitel. Det är speciellt uttryckens homogenitetsegenskaper, som är av intresse.

KAPITEL VIII

Skatternas verkningar på hushållens konsumtions- och sparplaner

1. Problemen

Det föregående kapitlet ägnade vi helt åt en framställning av den intertemporala teorin för hushållens inkomstanvändning på ett för behandlingen av vissa av beskattningens verkningar lämpligt sätt. I den finanspolitiska debatten har nu frågan, hur olika skatteformer påverkar konsumtion och sparande, sedan gammalt haft en central plats; det är en vanlig uppfattning, att skattesystemet bör inriktas så, att sparandet drabbas så litet som möjligt. Motiveringarna för denna uppfattning är mycket olikartade. Vi kan t. ex. anföra den synpunkten, att sparandet bestämmer realkapitalmängdens växt och därmed är avgörande för levnadsstandardens utveckling på längre sikt. Den mest vanliga synpunkten är emellertid nog den, att skatternas uppgift är att skapa »samhällsekoniskt utrymme» för statens efterfrågan på varor och tjänster, och att skatterna fyller denna uppgift genom att bl. a. minska hushållens konsumtionsvaruefterfrågan. Det förefaller då naturligt att välja sådana skatter som mest effektivt leder fram till detta mål; härigenom uppnår man nämligen, anses det, att det önskade utrymme för statens utgifter skapas vid det i en viss formell mening lägsta möjliga skattetrycket.

Inom den finansteoretiska litteraturen har emellertid hittills, mig veterligen, inte någon mera systematisk analys av denna fråga givits. Det förefaller därför påkallat att koncentrera undersökningen av finanspolitikens verkningar på hushållens planering kring denna punkt. Föreliggande kapitel upptas därför helt av en undersökning av och jämförelse mellan direkta och indirekta skatters verkningar på hushållens planerade konsumtion och sparande. Det är dock inte alla direkta och indirekta skatter som behandlas. I själva verket låter vi tills vidare de direkta skatterna representeras av en personlig inkomstskatt, som är proportionell mot inkomstens storlek¹, och de indirekta skatterna av en allmän omsättningsskatt, en allmän konsumtionsvaruskatt, som utgår med samma procent på priset för alla konsumtionsvaror och -tjänster. (Vi använder i det följande uttrycken omsättningsskatt och konsumtionsskatt för denna skatt.) Dessa två skattetyper kan kanske förefalla föga representativa för de direkta resp. de indirekta skatterna i allmänhet.

¹ Denna inkomstskatt kommer närmast att motsvaras av den svenska kommunalskatten.

Som det kommer att visa sig, är dock vår behandling av den proportionella inkomstskatten av en sådan karaktär, att den i vissa fall även visar verkningarna av förändringar i en progressiv (eller regressiv) inkomstskatt, och en allmän omsättningskatt kan säkerligen i detta sammanhang med visst fog tas som representativ för ett system av indirekta skatter, som drabbar en lång rad av konsumtionsvaror.

Att vi väljer att behandla en proportionell inkomstskatt och en allmän omsättningskatt hänger naturligtvis ihop med det faktum, att dessa två skattetyper kan behandlas med relativt enkla medel, bland annat kan man vid en allmän omsättningskatt betrakta alla konsumtionsvaror inom en period som en enstaka vara, vilket uppenbarligen underlättar analysen mycket. Vi kommer i följande kapitel att närmare diskutera verkningarna av inkomstskattens progression.

2. Jämförelsegrunderna

Önskar man undersöka verkningarna av olika skatter (skatteförändringar) i avsikt att jämföra dessa verkningar, ställs man omedelbart inför frågan hur stora skatter (skatteförändringar) som skall jämföras. Det kan förefalla självklart, att man måste jämföra verkningarna av skatter, som är lika stora, men det är inte alldeles självklart vad man skall mena med »lika stora» skatter. Man uttrycker normalt skatternas storlek antingen med skattebeloppets storlek (räknat i kronor), eller med skattekvotens (skattefotens) storlek, där skattekvoten är definierad som förhållandet mellan skattebeloppets och skatteobjektets storlek. I vårt fall, där skatteobjekten (inkomst resp. konsumtion) som regel är olika stora, är det tydligen inte likgiltigt, om vi jämför verkningarna av lika stora förändringar i skattekvoterna eller lika stora förändringar i skattebeloppen, ehuru resultaten i de två fallen naturligtvis står i viss förbindelse.

Svaret på detta problem har vi faktiskt redan givit i Del I: man bör som jämförelsegrund i första hand använda sådana storheter, som naturligt skall uppfattas såsom statliga parametrar i det ekonomiska system, där hushållens planering äger rum. När det gäller omsättningsskatten, är skattekvoten otvivelaktigt den naturliga statliga parametern. När det gäller (den proportionella) inkomstskatten, kan visserligen skattebeloppet vid vissa uppördssystem betraktas som parameter, men som regel är även här skattekvoten den naturliga statliga parametern.

I de sparsamma teoretiska och empiriska undersökningar som finns på detta område, används ibland den ena, ibland den andra av dessa jämförelsegrunder. Oftast är det nog skattebeloppen, man använder som jämförelsegrund. Principiellt är det i och för sig inget som hindrar detta; dock medför det vissa komplikationer, som just hänger ihop med det faktum, att skattebeloppen inte är de naturliga parametrarna — inte ens om vi bryter ut det enskilda hushållets planering från den övriga modellen och betraktar den isolerad. Vad man nämligen här önskar jämföra är ju verkningarna av en isolerad förändring av inkomstskattens belopp med a kronor, och verkningarna av en isolerad förändring av omsättningsskattens belopp med a kronor. Det vållar visserligen inga svårigheter att genomföra en dylik isolerad

förändring av omsättningsskattens belopp; om nämligen (den förväntade) inkomsten är given, påverkas ju inte inkomstskattebeloppet av att omsättningsskattens belopp förändras. Ändras däremot inkomstskattebeloppet, påverkas normalt (vid given inkomst) den planerade konsumtionens storlek och därmed även omsättningsskattens belopp. Om därför inkomstskattebeloppet skall förändras *isolerat*, är vi tvungna att samtidigt förändra omsättningsskattekvoten på så sätt, att omsättningsskattens belopp blir oförändrat (jfr den allmänna diskussionen av dylika problem i Del I, kap. III och V). Önskar man undvika denna komplikation, kan man i stället tänka sig att jämföra verkningarna av en förändring av statens skatteuttag från det betraktade hushållet (förväntat av hushållet) på a kronor, som i det ena fallet har sin orsak i en isolerad förändring av inkomstskattekvoten, och i det andra fallet i en isolerad förändring av omsättningsskattekvoten. Inkomstskattekvoten skulle då förändras på så sätt, att inkomstskattebeloppets förändring avviker från de a kronorna med just det belopp, varmed omsättningsskattens belopp (vid given omsättningsskattekvot) förändras p.g.a. den förändrade inkomstbeskattningen. Det är dock inte denna möjlighet, man betraktat i litteraturen.

Det följer, att valet av jämförelsegrund i viss mån är godtyckligt. Vi kommer dock av de nämnda skälen att främst använda skattekvoterna (eller storheter som direkt härledas från dessa) som jämförelsegrund. För fullständighetens skull behandlar vi emellertid även skattebeloppen som jämförelsegrund, men det är redan av det föregående klart, att analysen här blir åtskilligt komplicerad.

Avsikten med analysen i detta kapitel är, som nämnts, att få fram verkningarna på ett hushålls planering av en inkomstskatt resp. en allmän konsumtionsskatt. Då ju hushållets planering för konsumtion och sparande är bestämd av bl.a. dess förväntningar om inkomster och priser, jfr föregående kapitel, måste vi, när vi undersöker skatternas betydelse för denna planering, göra någon förutsättning beträffande övervältringsförhållandena för de betraktade skatterna. Om t.ex. konsumtionsskatten betalas av företagen (säljarna), kommer hushållen inte att omedelbart påverkas av skatten, om den inte övervältras på priserna; och om konsumtionsskatten betalas av hushållen, kommer hushållen inte att påverkas av skatten, i den mån den tillbakavältras på säljarna. På samma sätt kommer en inkomstskatt inte att påverka hushållens planering, i den mån den övervältras på arbetsköparna. I en total analys kommer naturligtvis skatteövervältringens grad att bestämmas av hela modellen. Här betraktar vi emellertid hushållens planering i ett visst ögonblick med bortseende från modellen i övrigt och måste därför göra någon förutsättning beträffande hushållens förväntningar om övervältringen. Som den enklast tänkbara hypotesen skall vi här välja att anta, att hushållen alltid räknar med att konsumtionsskatten (om den betalas av företagen) fullständigt övervältras på priserna, på så sätt att priset exkl. konsumtionsskatt för en vara vilken som helst är oberoende av konsumtionsskattens storlek.¹ Omvänt antar vi att hushållen alltid

¹ Denna förutsättning om övervältringen innebär, att vår förutsättning, att det i varje period

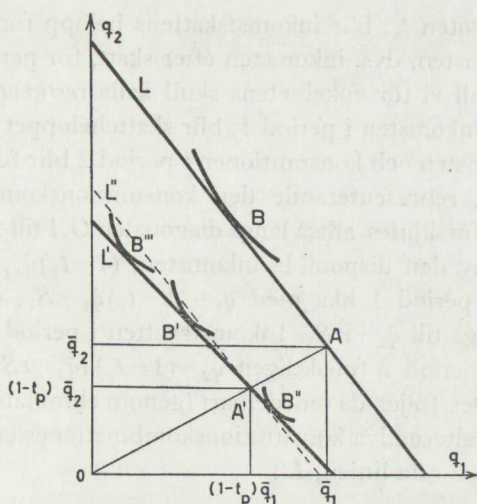

Fig. VIII: 1.

räknar med att inkomstskatten överhuvudtaget inte övervältras; detta innebär att de förväntade inkomsterna före skatt är oberoende av inkomstskattens höjd. Vidare antar vi, att hushållen alltid förväntar, att de i planeringstidpunkten gällande *skattekvoterna* också kommer att gälla i alla framtida perioder.¹ Dessa förutsättningar innebär i själva verket, att vi räknar med en förväntningselasticitet lika med 1 för både skattekvoter och prisnivå, jfr nedan avsnitt 8.

Med dessa inledande anmärkningar kan vi nu övergå till att bygga in skatterna i den intertemporala teorin för inkomstanvändningen.

3. Inkomstskattens verkningar på planerad konsumtion och sparande

Vi börjar med inkomstskatten och tar som utgångspunkt den enkla två-periodanalysen i kap. VII, avsnitt 3; samtliga förutsättningar är i utgångsläget, där inga skatter existerar, desamma som tidigare.

Vi tänker oss först, att en inkomstskatt införes, och att inkomstskattekvoten, t_p , är given och av hushållet förväntas vara oförändrad under bägge perioderna. Problemet är då, på vilket sätt budgetlinjen påverkas av denna inkomstskatt. I utgångsläget, innan inkomstskatten införes, är budgetlinjen, L , jfr Fig. VIII: 1:

$$(VIII:1) \quad q_2 - \bar{q}_2 = -(1+r)(q_1 - \bar{q}_1).$$

endast uppträder *en* konsumtionsvara, inte medför någon inskränkning i resultatens generalitet. Varor vilkas relativa priser är konstanta, kan alltid betraktas som en enda vara, som visats av W. Leontief, »Composite Commodities and the Problem of Index Numbers», *Econometrica*, 1936, och J. R. Hicks, *Value and Capital*, s. 312-13. En annan sak är naturligtvis att själva övervältringshypotesen kanske är dubiös. Det måste vid värderingen härav emellertid framhållas, att vår förutsättning endast gäller individens *förväntningar* om övervältringsförhållandena.

¹ Vi bortser således från ev. spekulationer i framtida skatteförändringar.

Är inkomstskattekvoten t_p , blir inkomstskattens belopp för period 1 $t_p \bar{q}_1$, och den disponibla inkomsten, dvs. inkomsten efter skatt, för period 1 blir $(1 - t_p) \bar{q}_1$. Storheten $(1 - t_p)$ skall vi för enkelhetens skull kalla *restkvoten*. Konsumeras nu hela den disponibla inkomsten i period 1, blir skattebeloppet i period 2 $t_p \bar{q}_2$, och den disponibla inkomsten och konsumtionen i period 2 blir följaktligen $(1 - t_p) \bar{q}_2$. Punkten $A = (\bar{q}_1, \bar{q}_2)$, representerande den konsumtionskombination som motsvarar nollsparande, förskjutes alltså längs diagonalen OA till $A' = (1 - t_p) \cdot (\bar{q}_1, \bar{q}_2)$. Om nu hushållet utav den disponibla inkomsten, $(1 - t_p) \bar{q}_1$, sparar beloppet S_1 , blir konsumtionen i period 1 lika med $q_1 = (1 - t_p) \bar{q}_1 - S_1$, och inkomsten före skatt i period 2 uppgår till $\bar{q}_2 + r S_1$. Inkomstskatten i period 2 blir då $t_p (\bar{q}_2 + r S_1)$ och konsumtionen i period 2 följaktligen $q_2 = (1 - t_p) (\bar{q}_2 + r S_1) + S_1 = (1 - t_p) \bar{q}_2 + (1 + (1 - t_p)r) S_1$. Det följer då omedelbart (genom elimination av S_1 i uttrycken för q_1 och q_2) att alla alternativa konsumtionskombinationer efter inkomstskattens införande ligger på den räta linjen, L' :

$$(VIII: 2) \quad q_2 - (1 - t_p) \bar{q}_2 = -(1 + (1 - t_p)r) (q_1 - (1 - t_p) \bar{q}_1),$$

som är den nya budgetlinjen; den passerar genom A' med lutningen $-(1 + (1 - t_p)r)$. Lutningen av den nya budgetlinjen är alltså (numeriskt) mindre än lutningen av utgångslägets budgetlinje.¹ Som man lätt kan visa, måste den nya budgetlinjen i hela sitt förlopp ligga under den ursprungliga budgetlinjen.

Verkningarna av inkomstskatten kan då uppfattas som verkningarna av en kombination av en parallellförskjutning neråt av budgetlinjen (till den streckade linjen L''), och en vridning (i positiv riktning) av budgetlinjen L'' kring punkten A' över i budgetlinjen L' , dvs. en kombination av en med skattekvoten proportionell minskning av de förväntade arbetsinkomsterna och en sänkning av räntan.

Tangeringspunkten mellan den nya budgetlinjen, L' , och indifferenskurvorna blir avgörande för verkan på konsumtion och sparande. Då konsumtion plus sparande (såväl monetärt som reallt) tillsammans uppgår till $(1 - t_p) \bar{q}_1$, inses det lätt, att om uppdelningen av \bar{q}_1 (inkomsten före skatt) på konsumtion och sparande var bestämd av tangeringspunkten B , uppstår efter skattens införande följande tre möjligheter, beroende på läget av den nya tangeringspunkten:

B' — konsumtionen minskar (eller är oförändrad) och sparandet minskar;

B'' — konsumtionen ökar och sparandet minskar;

B''' — konsumtionen minskar och sparandet ökar.

A priori kan vi således blott konstatera det banala faktum, att verkan av en inkomstskatt åtminstone inte kan bli en ökning av såväl konsumtion som sparande. Det är viktigt att observera, att inte heller förutsättningen, att det inte finns »inferior periods» (jfr kap. VII, avsnitt 4), leder till, att verkningarna av inkomstskatten blir bestämda (kvalitativt). Frånvaron av »inferior periods» innebär ju, att vid en paral-

¹ Vi förutsätter här och överallt i det följande positiv ränta; är räntan negativ, kommer naturligtvis lutningen av den nya budgetlinjen att bli (numeriskt) större än lutningen av utgångslägets budgetlinje.

lellförskjutning neråt av budgetlinjen (budgetplanen) kommer konsumtionen inom *alla* perioder att minska. Verkan av inkomstskatten kan emellertid, som vi visat, upplösas i en dylik parallellförskjutning av budgetlinjen *och* en vridning kring punkten A, representerande en räntesänkning. Då ränteförändringen, som visats i kap. VII, 4, innehåller en substitutionsverkan som kan gå åt motsatt håll mot inkomstverkan, kan tydligen verkan av inkomstskatten i princip bli en ökning av konsumtionen i period 1 trots förutsättningen om frånvaro av »inferior periods». Det fordras dock tydligen en mycket kraftig substitutionsverkan, om resultatet skall bli en ökning av konsumtionen.

Vi anmärker, utan att här närmare gå in på frågan, att om inkomstbeskattningen är progressiv, så att en högre förväntad inkomst också väntas beskattad med en högre inkomstskattekvot, kommer budgetlinjen att bli konkav på ett sådant sätt, att om budgetlinjen efter skatt går genom A' (vilket dock endast blir fallet om $\bar{q}_1 = \bar{q}_2$), kommer den till vänster om A' att ligga under, och till höger om A' att ligga över den mot proportionell inkomstbeskattning svarande budgetlinjen. En regressiv inkomstbeskattning leder på motsvarande sätt till en konvex budgetlinje; här finns då en möjlighet, att den optimala budgeten inte kan bestämmas entydigt i den meningen, att ett flertal tangeringspunkter är tänkbara. Vi bortser dock, som nämnts, i den geometriska behandlingen från progressiv och regressiv inkomstskatt; den mera generella behandlingen i avsnitt 8 täcker emellertid också i viss utsträckning dessa fall.

För fullständighetens skull skall vi också betrakta det fall, där målet med inkomstbeskattningen är att frånta hushållet en bestämd penningssumma i första perioden. Då ju inkomsten i denna period är given ($=\bar{q}_1$), är därmed även inkomstskattekvoten given. Väntar hushållet enligt våra allmänna förutsättningar, som även på denna punkt förefaller rimliga, samma inkomstskattekvot för period 2 som för period 1, inser man, att detta fall illustreras med exakt samma figur som ovan, Fig. VIII: 1. Någon komplikation sammanhängande med att konsumtionsvaruskattens belopp förändras p.g.a. konsumtionens förändring (jfr föregående avsnitt) uppstår inte här; i utgångsläget är ju konsumtionsskatten noll.

4. Den allmänna konsumtionsskattens verkningar på planerad konsumtion och sparande

När vi skall diskutera konsumtionsskatten i vårt diagram, inställer sig genast frågan, hur man skall få in priserna i ett diagram, där endast reala mängder uppträder. Detta vållar dock inga svårigheter, då vi ju definierat mängdenheterna på axlarna så, att priset exkl. ev. konsumtionsskatt är 1 i bägge perioderna. Axlarnas mängdenheter kan därför tolkas som uttryck för värdestorheter. Vidare skall vi i detta sammanhang finna det lämpligt att definiera konsumtionsskattekvoten, t_c , såsom förhållandet mellan skatt per varuenhet och pris inkl. skatt per varuenhet. I utgångsläget, innan omsättningsskatten införes, är budgetlinjen, L :

$$(VIII: 1) \quad q_2 - \bar{q}_2 = -(1+r)(q_1 - \bar{q}_1).$$

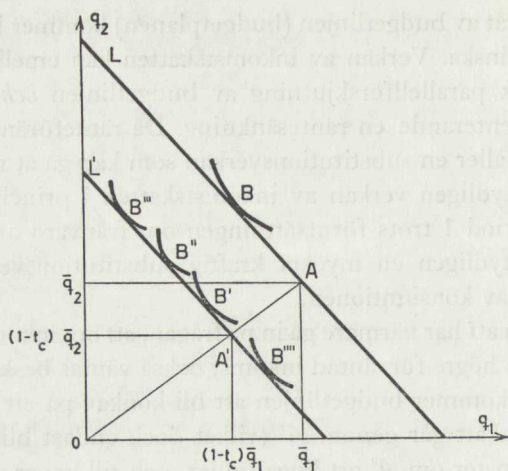

Fig. VIII: 2.

Vårt problem är då att konstruera en ny »budgetlinje», L' , som visar vilka kombinationer av real konsumtion i de två perioderna, som hushållet har att välja mellan efter införandet av konsumtionsskatten.

Vi tänker oss nu först att hushållet inte sparar något i period 1. Vid den givna inkomsten \bar{q}_1 , blir värdet av dess konsumtion i period 1 lika med \bar{q}_1 , oavsett om konsumtionsvaran beskattas eller inte. Vid skattekvoten t_c är då skatten vid nollsparande lika med $t_c \bar{q}_1$ och realkonsumtionen blir $(1-t_c)\bar{q}_1$. För period 2 blir konsumtionsutgiften på samma sätt vid nollsparande \bar{q}_2 , skatten $t_c \bar{q}_2$ och realkonsumtionen $(1-t_c)\bar{q}_2$. Punkten $A = (\bar{q}_1, \bar{q}_2)$, som representerar den reala konsumtionen vid nollsparande, förskjutes alltså längs diagonalen OA till $A' = (1-t_c) \cdot (\bar{q}_1, \bar{q}_2)$, jfr Fig. VIII: 2. Låt oss därefter tänka oss, att hushållet i period 1 planerar att spara beloppet S_1 . Värdet av dess konsumtion uppgår då till $q_1 - S_1$, konsumtionsskatten till $t_c(q_1 - S_1)$ och den reala konsumtionen till $q_1 = (1-t_c)(q_1 - S_1)$. För period 2 uppgår konsumtionsutgiften till $\bar{q}_2 + (1+r)S_1$, skatten till $t_c(\bar{q}_2 + (1+r)S_1)$ och realkonsumtionen till $q_2 = (1-t_c)(\bar{q}_2 + (1+r)S_1)$. Löser man ut S_1 ur uttrycket för q_1 och insätter resultatet i uttrycket för q_2 , finner man, att alla alternativa kombinationer av realkonsumtion ligger på den räta linjen L' :

$$(VIII: 3) \quad q_2 - (1-t_c)\bar{q}_2 = -(1+r)(q_1 - (1-t_c)\bar{q}_1).$$

Den nya budgetlinjen passerar alltså genom A' och har samma lutning, $-(1+r)$, som den ursprungliga budgetlinjen. Verkningarna av konsumtionsskatten finner man då vid en jämförelse mellan den ursprungliga och den nya budgetlinjens tangeringspunkt med indifferenskurvorna.

I detta fall har vi tydligen anledning att skilja mellan värdestorheter och reala storheter, både när det gäller konsumtionen och sparandet. Den reala konsumtionen, q_1 , avläses direkt på abscissan, medan konsumtionsutgiften beräknas som

$q_1/(1-t_c)$; som vi här definierat t_c , är ju priset inkl. skatt lika med $1/(1-t_c)$. Det reala sparandet, $(1-t_c)\bar{q}_1 - q_1$, avläses ävenledes direkt på abscissan, medan det monetära sparandet beräknas ur uttrycket $\bar{q}_1 - q_1/(1-t_c)$.

Det inses lätt, att avgörande för om konsumtionsutgiften stiger eller faller till följd av konsumtionsskattens införande blir, om den konsumerade mängden faller mindre eller mera än prisnivån stiger (relativt sett). I övrigt finner vi följande fyra möjligheter exemplifierade med de fyra tangeringspunkterna:

B' : konsumerad mängd minskar, realsparandet minskar, nominalsparandet minskar

B'' : konsumerad mängd minskar, realsparandet minskar, nominalsparandet ökar

B''' : konsumerad mängd minskar, realsparandet ökar, nominalsparandet ökar

B'''' : konsumerad mängd ökar, realsparandet minskar, nominalsparandet minskar.

Skiljelinjen mellan fallen B' och B'' finns i den punkt, där realkonsumtionen just minskar i samma proportion, som prisnivån stiger, alltså i proportionen $1/(1-t_c)$. Skiljelinjen mellan fallen B'' och B''' finns i den punkt, där realkonsumtionen just minskar så mycket, att det nominella sparandet stiger i samma proportion som prisnivån.

Så till vida kommer vi alltså inte heller vid konsumtionsskatten fram till något bestämt resultat rörande verkan på planerad konsumtion och sparande. Inför vi emellertid förutsättningen om frånvaron av »inferior periods», blir resultatet bestämt för konsumtionens vidkommande, medan verkan på sparandet fortfarande är osäker. Konsumtionsskattens införande markeras ju, som vi visat, av en parallellförskjutning av budgetlinjen nedåt till vänster. Frånvaron av »inferior periods» betyder emellertid just, att vid en dylik flyttning av budgetlinjen minskar konsumtionen i bägge perioderna. Härav följer alltså, att frånvaron av »inferior periods» innebär, att endast möjligheterna B' , B'' och B''' kan bli aktuella, men å andra sidan kan ingen av dessa tre möjligheter uteslutas. Som framgår av det ovan anförda, kan realsparandet då tänkas öka eller minska och nominalsparandet kan också antingen öka eller minska; men realkonsumtionen minskar utan tvivel.

Vi skall närmast behandla det fall, där målet för statens skattepolitik är att i första perioden beskatta hushållet med ett givet belopp i konsumtionsskatt, \bar{T}_c , oavsett konsumtionens storlek i denna period; samtidigt förutsätter vi, att staten planerar att applicera samma konsumtionsskattekvot i period 2 som i period 1.¹ Då priset per varuenhet exkl. skatt är 1, kan det skattebelopp, som staten önskar inbetalt, tydligen åskådliggöras som värdet exkl. skatt av en viss varumängd. Vi har nu, att realkonsumtionen i period 1 är $q_1 = \bar{q}_1 - \bar{T}_c - S_1$, och i period 2 $q_2 = (1-t_c)(\bar{q}_2 + (1+r)S_1)$, där t_c bestämmes genom uttrycket $t_c = \bar{T}_c / (q_1 + \bar{T}_c)$. Det inses då omedelbart, att alla de kombinationer av real konsumtion, som faktiskt blir möjliga för hushållet, ligger på kurvan M (jfr Fig. VIII: 3):

¹ Denna förutsättning är naturligtvis ganska godtycklig, och kunde kompletteras med andra möjligheter, t. ex. att staten i period 2 önskar samma skattebelopp som i period 1 e. d. Vi inskränker oss dock till att endast behandla textens fall.

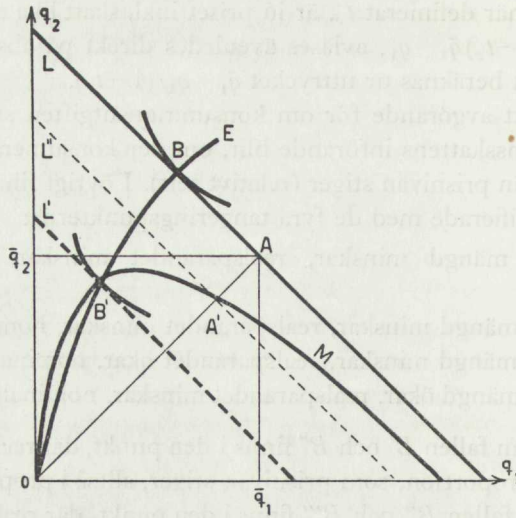

Fig. VIII: 3.

$$(VIII: 4) \quad q_2 = \frac{q_1}{q_1 + \bar{T}_c} (\bar{q}_2 + (1+r)(\bar{q}_1 - q_1 - \bar{T}_c)),$$

som vi kan kalla den *reala möjlighetskurvan*. Statens skattepolitik tvingar individen att välja en eller annan punkt på denna kurva. Den reala möjlighetskurvan utgår från origo, där den stiger lodrät, uppnår ett maximum och sedan kommer att falla och skära diagonalen OA för att till slut möta abscissaxeln i punkten $q_1 = \bar{q}_1 + \bar{q}_2/(1+r) - \bar{T}_c$, jfr Fig. VIII: 3, där vi för att förenkla har satt $\bar{q}_1 = \bar{q}_2 = 100$, $\bar{T}_c = 20$ och $r = 0$.

Spörsmålet är nu vilken punkt på denna reala möjlighetskurva, som hushållet genom sin nyttomaximering kommer fram till. Om hushållet genomskådar statens intentioner, väljer det uppenbart den punkt på den reala möjlighetskurvan, där denna kurva tangerar indifferenskurvorna. En sådan punkt finns normalt; om en tangeringspunkt inte finns, placerar hushållet sig i den reala möjlighetskurvas (högre) skärningspunkt med abscissaxeln. Vi bortser emellertid från denna lösning av problemet. Dels innebär den en brytning med den vanliga teorin, därför att hushållet inte utgår från givna priser vid sin nyttomaximering, utan tvärtom är uppmärksam på och utnyttjar det faktum, att priserna här inte är oberoende av storleken av dess konsumtion. Dels är det orimligt, att i allmänhet tillägga det enskilda hushållet en dylik insikt i statens skattepolitik.

Vi förutsätter därför här, i full överensstämmelse med våra allmänna förutsättningar i detta kapitel, att oavsett vilken skattekvot staten fastställer (för att få in det önskade skattebeloppet), så kommer hushållet alltid att utgå ifrån att denna skattekvot fasthålls under bägge perioderna, oavsett storleken av dess konsumtion. För hushållet framstår alltså skattekvoten, t_c , som en konstant; för staten är den en handlingsparameter. Hushållet kommer därför i sina kalkyler att räkna med en

budgetlinje som är parallell med den ursprungliga budgetlinjen (jfr Fig. VIII: 2). Vårt problem finner därför sin lösning, där tangeringspunkten mellan hushållets budgetlinje och indifferenskurvorna just faller på den reala möjlighetslinjen. Detta kan också uttryckas på följande sätt: Lösningen finns, där hushållets expansionslinje (dvs. orten för tangeringspunkten mellan indifferenskurvorna och alla budgetlinjer som är parallella med budgetlinjen L) skär den reala möjlighetskurvan. Det gäller därför för staten att fastställa en sådan konsumtionsskattekvot, att detta villkor uppfylls. Som man lätt inser, kan detta villkor tänkas uppfyllt i ett flertal punkter, liksom det är tänkbart att ingen dylik punkt finns. Om expansionslinjen är kurvan E å Fig. VIII: 3, är punkten B' ett exempel på en entydig lösning.

Angående verkningarna på konsumtion och sparande gäller ordagrant vad vi anført i det föregående fallet, där statens politik gick ut på att fasthålla en viss skattekvot. I det allmänna fallet är det alltså osäkert, hur både konsumtion och sparande (realt och monetärt) påverkas; bortser man från möjligheten av »inferior periods» (detta betyder att expansionslinjen E är monotont stigande), gäller obetingat att den reala konsumtionen minskar, men verkan på realt och monetärt sparande är fortfarande osäker.

5. En jämförelse mellan inkomstskattens och konsumtionsskattens verkningar på hushållens planerade konsumtion och sparande

Vi är nu rustade för en jämförelse mellan verkningarna på hushållens planering för konsumtion och sparande av en inkomstskatt resp. en konsumtionsskatt i det enkla fallet med två perioder.

Låt oss först granska det fall, där jämförelsegrunden är lika stora skattekvoter, inkomstskattekvot resp. konsumtionsskattekvot, och konsumtionsskattekvoten är definierad såsom förhållandet mellan skatt och pris inkl. skatt per varuenhet. Vi jämför härvid Fig. VIII: 1 och VIII: 2. Vid samma skattekvot ($t_p = t_c$) kommer punkterna A' i de två figurerna att sammanfalla. Såväl budgetlinjen efter inkomstskattens införande som budgetlinjen efter konsumtionsskattens införande passerar genom denna punkt. Budgetlinjen efter konsumtionsskattens införande är parallell med den ursprungliga budgetlinjen; budgetlinjen efter inkomstskattens införande är vriden (i positiv riktning) motsvarande minskningen i nettoräntan. Betraktas Fig. VIII: 1, kan den streckade linjen, L'' , uppfattas som budgetlinjen efter konsumtionsskattens införande, medan linjen L' är budgetlinjen efter inkomstskattens införande. Härav följer omedelbart en viktig slutsats:

Om vi som jämförelsegrund väljer lika stora skattekvoter (definierade som ovan), kommer skillnaden mellan verkningarna på hushållens planerade reala konsumtion och sparande av en inkomstskatt och av en konsumtionsskatt att vara lika med verkningarna av en med skattekvoterna proportionell sänkning av räntan.

Detta resultat kan ses som en precisering av ett resonemang som framförts av L. Einandi, Erik Lindahl, A. C. Pigou o. a., och som finns in nuce redan hos J. St. Mill. Hos alla dessa

författare diskuteras frågan i första hand från synpunkten av någon beskattningsnorm. J. St. Mill¹ framhöll, att en person som sparar, drabbas relativt hårdare av en inkomstskatt än av en konsumtionsskatt, därför att inkomstskatten »dubbelbeskattar» sparandet; Lindahl vidareutvecklar denna tankegång² men påpekar, att det egentligen är fråga om en »Doppelbesteuerung der Zinzenkonsumtion», och drar härav den slutsatsen, att den på så sätt vid inkomstbeskattning reducerade »effektiva räntan» leder till, att »I alla sådana fall, då spar-medlens förräntning påverkar sparandets omfattning, kan alltså en inkomstbeskattning vid lika omständigheter i övrigt väntas leda till ett mindre sparande än en konsumtionsbeskattning».³ Den senare delen av denna slutsats är tydligen förhastad. Pigou's⁴ argumentering följer samma banor, ehuru hans definition av sparandet är föga klaggörande i detta sammanhang.

Därnäst behandlar vi det fall, där jämförelsegrunden är lika stora skattebelopp. Vi får här jämföra Fig. VIII: 2 och Fig. VIII: 3. Då nu vid lika stora skattebelopp punkterna A' i de två figurerna sammanfaller, förstås det omedelbart vid jämförelse mellan de två figurerna, att vi i allmänhet inte kan avgöra, huruvida inkomstskatten eller konsumtionsskatten påverkar konsumtionen resp. sparandet kraftigast.

Bortser vi emellertid — som vi ju i allmänhet gör — från förekomsten av »inferior periods» och vidare tillägger den förutsättningen, att samtidigt med inkomstskattens införande räntan höjes så mycket, att nettoräntan är densamma som före inkomstskatten (räntan skall då höjas i proportionen $t_p/(1-t_p)$), kommer vi fram till ett intressant resultat. Frånvaron av »inferior periods» betyder ju, att hushållets expansionslinje vid given nettoränta (inkomst-konsumtionslinjen) överallt har positiv lutning. Förutsättningen om att inkomstbeskattningen ledsagas av en räntehöjning i den angivna proportionen innebär, att budgetlinjen efter inkomstskattens (och ränteförändringens) införande är parallell med den ursprungliga budgetlinjen. I Fig. VIII: 3 har inritats den streckade budgetlinjen L'' , som just illustrerar denna förutsättning. Under dessa två förutsättningar gäller då följande:

Om vi som jämförelsegrund väljer lika stora skattebelopp, och om sparandet (efter konsumtionsskattens införande) är positivt, då kommer konsumtionsskatten att leda till en kraftigare minskning av den reala konsumtionen än inkomstskatten; är omvänt sparandet (efter konsumtionsskattens införande) negativt, kommer inkomstskatten att leda till en kraftigare minskning av den reala konsumtionen än konsumtionsskatten. Det samma gäller för det reala sparandet; och för det nominella sparandet gäller det omvända sammanhanget.

Under de angivna förutsättningarna följer detta resultat omedelbart av det faktum, att om sparandet är positivt, kommer L' alltid att ligga under L'' (jfr Fig. VIII, 3); konsumtionsskattekvoten är ju i detta fall större än inkomstskattekvoten — annars leder de två skatterna inte till samma skattebelopp. På samma

¹ J. St. Mill, *Principles of Political Economy*, Book V, Chapter II, § 4. From the fifth London Ed., New York 1908. En översikt över den anglo-saxiska och italienska »dubbelbeskattnings»-diskussionen finns hos D. Black, *The Incidence of Income Taxes*. Ch. XIX.

² Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, s. 213 ff.

³ Erik Lindahl, *Kompendium i finansvetenskap*, Uppsala 1952, s. 31.

⁴ A. C. Pigou, *A Study in Public Finance*, Ch. X.

sätt ligger L' alltid över L'' , om sparandet är negativt. Även om jämförelsegrunden är lika stora skattebelopp, är det tydliga skattekvoternas storlek, som avgör resultatet.

Detta resultat har stor likhet med ett resultat, E. C. Brown¹ har kommit fram till genom att betrakta en vanlig enkel keynesiansk statisk makromodell. Hans resultat kan visas i mera allmän form genom att betrakta följande keynesianska konsumtionsfunktion

$$q = \Phi \left(\frac{Y - T_p}{p} \right), \quad \Phi' > 0,$$

där q är konsumerad mängd, Y är inkomsten, T_p är det personliga inkomstskattebeloppet och p är prisnivån. Denna konsumtionsfunktion säger då, att realkonsumtionen är en funktion av den reala disponibla inkomsten. Vi definierar nu prisnivån $p = (q + T_c)/q$, och får då, vid given Y , den reala konsumtionen som en funktion av inkomstskattens och konsumtionsskattens belopp:

$$q = \Phi \left((Y - T_p) \cdot \frac{q}{q + T_c} \right).$$

Genom partiell differentiering av detta uttryck finner vi, om vi sätter $dT_p = dT_c$ och $p q = C$, att

$$\frac{(\partial q / \partial T_p) \cdot dT_p}{(\partial q / \partial T_c) \cdot dT_c} = \frac{C}{Y - T_p} \cong 1 \text{ i den mån } C \cong Y - T_p, \text{ d. v. s. i den mån } S \cong 0.$$

Uttryckt i ord: om sparandet är negativt (positivt) verkar förändringen av konsumtionsskatten svagast (kraftigast) minskande på den reala konsumtionen, och vid nollsparande har de två skatterna samma effekt på konsumtionen. Detta är Brown's resultat, ehuru härlett på ett litet annorlunda sätt än han gör.

Bildar man nu, för att komma vidare, ur den välkända identiteten

$$Y - T_p - p q - S = 0$$

och den ovan anförda konsumtionsfunktionen, funktioner för det reala sparandet, S/p , och det nominella sparandet, S , finner man (om $dT_p = dT_c$) för det reala sparandet att

$$\frac{\left(\frac{\partial \frac{S}{p}}{\partial T_p} \right) \cdot dT_p}{\left(\frac{\partial \frac{S}{p}}{\partial T_c} \right) \cdot dT_c} \cong 1 \text{ i den mån } S \cong 0,$$

alltså alldeles samma resultat som för realkonsumtionens vidkommande. För det nominella sparandet gäller däremot (om $dT_p = dT_c$), att

$$\frac{(\partial S / \partial T_p) \cdot dT_p}{(\partial S / \partial T_c) \cdot dT_c} \cong 1 \text{ i den mån } S \cong 0.$$

¹ E. Carry Brown, »Analysis of Consumption Taxes in Terms of the Theory of Income Determination», *The American Economic Review*, 1950.

Det vill säga, att om sparandet är negativt (positivt) verkar förändringen av konsumtions-skatten kraftigast (svagast) på det nominella sparandet. Sambandet är alltså precis motsatt det, som gäller för real konsumtion och reall sparande.

Vi har sålunda fått fram två betydelsefulla resultat vid jämförelsen mellan inkomstskattens och konsumtionsskattens verkningar på hushållens planerade konsumtion och sparande. Som vi skall visa i avsnitt 8, gäller dessa resultat även under mera allmänna förutsättningar.

6. Om skattetrycket

Begreppet »skattetryck» har i litteraturen använts i en mångfald olika betydelser.¹ Mycket vanligt är att man bildar en kvot mellan det offentligas totala skatteinkomster och den totala inkomstsumma, ur vilken skatterna betalas (de privata förvärvsinkomsterna, nationalinkomsten, den totala skattepliktiga inkomsten e. d.); denna kvot tar man sedan som ett uttryck för skattetrycket. Det är emellertid tvivelaktigt i vilken real mening en dylik kvot egentligen ger uttryck för ett »skattetryck». Säger man t. ex., att en kvot på 0,2 mellan skatt och inkomst innebär, att skatterna i sig själva sänker levnadsstandarderna med 20 %, är detta ju klart meningslöst; toge man bort alla skatter, ceteris paribus, skulle detta knappast leda till en levnadsstandardökning med just 25 %. Vid full sysselsättning bleve resultatet kanske blott, att en prisstegringsprocess sattes igång vid oförändrad levnadsstandard för de tidigare skattebetalarna; vid stor arbetslöshet kunde resultatet i stället kanske bli en mer än 25-procentig produktions- och levnadsstandardhöjning (totalt sett). Dylika betraktelser leder dock inte nödvändigtvis till att man kastar begreppet skattetryck över bord. Riktat man sin uppmärksamhet mot det enskilda hushållet, är det t. ex. inte meningslöst att i allmänhet ställa frågan, hur mycket högre ett enskilt hushålls levnadsstandard ceteris paribus skulle vara, om det inte betalade de skatter som det faktiskt betalar. Det är skattetrycket i denna individuella mening vi främst skall diskutera här.

När man arbetar med en nyttoteoretisk uppläggning av förklaringen på det enskilda hushållets beteende, uttryckes hushållets levnadsstandard av den indifferenskurva, som hushållet för tillfället befinner sig på. Något absolut mått på levnadsstandarderna får man dock inte fram, om man — som vi gör — avstår från att arbeta med kardinala nyttor. Detta förhållande hindrar emellertid inte, att man vid jämförelse mellan två situationer, kan avgöra vilken situation, som har den högsta levnadsstandarderna; en »högre» indifferenskurva ger alltid uttryck för en högre levnadsstandard, även om det inte framgår hur mycket högre. Jämför vi därför ett givet hushålls levnadsstandard vid olika former för beskattning, kan vi alltså på ett meningsfullt sätt diskutera vilken beskattning, som sänker hushållets levnadsstandard mest (minst), dvs. innebär det största (minsta) skattetrycket.

¹ Jfr t. ex. Erik Lindahl, *Undersökningar rörande det samlade skattetrycket i Sverige och i utlandet*. SOU 1936: 18 och Kjeld Philip, *Det offentliga finanspolitik*, Kap. XIII.

Som fortsättning på diskussionen i de föregående avsnitten önskar vi nu ge ett bidrag till lösningen av den gamla frågan, huruvida direkta eller indirekta skatter drabbar hushållet hårdast, eller uttryckt mera konkret: medför inkomstskatten eller den allmänna konsumtionsskatten det hårdaste skattetrycket, den lägsta levnadsstandarden? För att besvara en dylik fråga måste man återigen ha en jämförelsegrund. Vi skall till en början utgå från de två hittills använda jämförelsegrunderna, lika stora skattekvoter och lika stora skattebelopp.

Den ställda frågan kan omedelbart besvaras på grundval av analysen i avsnitten 3 och 4 av inkomstskattens och konsumtionsskattens verkningar; svaret är, att man vid dessa två jämförelsegrunder i allmänhet inte kan avgöra, huruvida inkomstskatten eller konsumtionsskatten leder till det största skattetrycket.

Låt oss först ta fallet med lika stora skattekvoter som jämförelsegrund. I Fig. VIII: 1 utgör L' budgetlinjen efter inkomstskattens införande och L'' budgetlinjen efter konsumtionsskattens införande. Frågan är då, vilken av dessa två budgetlinjer, som tangerar den lägsta indifferenskurvan. Som ett specialfall har vi först den möjligheten, att L' och L'' tangerar samma indifferenskurva: de två skatteformerna leder då till samma levnadsstandard, ger samma skattetryck. I övrigt gäller, att om sparandet (i period 1) efter konsumtionsskattens införande är negativt, tangerar L' en högre indifferenskurva än L'' . Är sparandet efter inkomstskattens införande positivt, tangerar L'' en högre indifferenskurva än L' . Är sparandet efter inkomstskattens (omsättningskattens) införande negativt (positivt) kan L' tangera en högre eller lägre indifferenskurva än L'' . Helt analoga resonemang gäller i fallet med lika stora skattebelopp som jämförelsegrund, då vi ju även här kan få fram två budgetlinjer, som skär varandra.

Mot bakgrunden av dessa negativa resultat är det intressant att framhålla, att man i den vanliga (en-period) konsumtionsteorin kommer fram till det resultatet, att en konsumtionsskatt under vissa förutsättningar leder fram till en lägre indifferensnivå än en inkomstskatt, och att inkomstskatten därför ur välfärdssynpunkt är att föredra framför konsumtionsskatten.¹ Då nu den vanliga konsumtionsteorin bortser från sparandet, gäller jämförelsen här i själva verket en allmän contra en punktuell konsumtionsskatt; jämförelsegrunden är vidare i denna teori lika stora skattebelopp. På sin höjd innebär därför detta resultat endast, att en allmän konsumtionsskatt leder till ett lägre skattetryck än en punktskatt (vid samma skattebelopp). Som sådant är resultatet emellertid uppenbart av intresse.

Det är emellertid möjligt att formulera frågan om skatternas verkningar på konsumtion och sparande och om skattetrycket på ett sätt, som enligt min åsikt är mera rationellt än de mera traditionella metoder, vi hittills använt. Det är mera rationellt så till vida, som det mera direkt anknyter till den moderna finanspolitikens problemställningar. Att t.ex. ta skattebeloppen som jämförelsegrund bottenar ju

¹ Jfr J. R. Hicks, *Value and Capital*, p. 41, och M. F. W. Joseph, »The Excess Burden of Indirect Taxation», *The Review of Economic Studies*, VI, 1939. Problemet har diskuterats i en rad senare artiklar, av vilka vi speciellt framhåller J. D. M. Little, »Direct versus Indirect Taxes», *The Economic Journal*, 1951; R. K. Davidson, »The Alleged Excess Burden of an Excise Tax . . .», *The Review of Economic Studies*, XX, 1953.

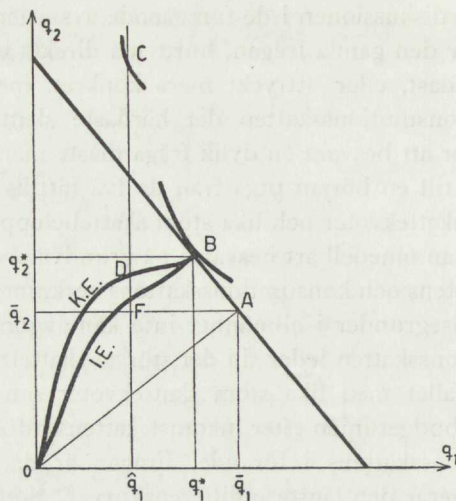

Fig. VIII: 4.

tydligan i finanspolitiska överväganden av rent »finansiel» karaktär. Den följande uppläggningsen är mera »konjunkturpolitisk» till sin karaktär.

Som utgångspunkt skall vi anta, att det offentliga för en viss period önskar begränsa hushållets konsumtion till en viss storlek (som är mindre än den, som hushållet skulle välja om inga skatter fanns): vilken beskattning kommer då — samtidigt med att den ger upphov till den av det offentliga önskade konsumtionen — att

- placera hushållet på den »högsta» indifferenskurvan;
- medföra det lägsta skattebeloppet (skattekvoten);
- tillåta det största sparandet?

Den första av dessa tre frågor gäller tydligan det *subjektiva* eller *reala skattetrycket*. Den andra frågan kan sägas gälla det *nominella skattetrycket*. Även den tredje frågan kan sägas gälla skattetrycket i viss mening; man skulle ju kunna säga, att vid en given real konsumtion är skattetrycket mindre ju större hushållets sparande (realt eller nominellt) är.

Situationen kan illustreras med Fig. VIII: 4, där $A = (\bar{q}_1, \bar{q}_2)$ har samma betydelse som tidigare, och där punkten $B = (q_1^*, q_2^*)$ är hushållets optimalpunkt innan det beskattas. Skattepolitikens mål är då att minska hushållets planerade reala konsumtion för period 1 till \hat{q}_1 .

Då det är meningen, att hushållet frivilligt skall välja att konsumera mängden \hat{q}_1 i period 1, måste beskattningen utformas på ett sådant sätt, att hushållets optimalpunkt ligger på den lodräta linjen genom \hat{q}_1 . Beskattningen skall alltså flytta budgetlinjen så, att den tangerar en indifferenskurva på den lodräta linjen genom \hat{q}_1 .

Nu är det klart, att kunde staten använda godtyckliga (positiva eller negativa) skattekvoter, som var olika för de två perioderna, eller rättare, få hushållet att

förvänta och därför kalkylera med lämpliga (ev. olika) skattekvoter för de två perioderna, då vore det också möjligt att placera hushållet på en godtyckligt hög indifferenskurva vid konsumtionen \hat{q}_1 , jfr t.ex. punkten *C*. Uppgiften vore då att fastställa sådana skattekvoter för perioderna 1 och 2, att budgetlinjen just tangerade den indifferenskurva, som löper genom *C*. Dylika skattekvoter finns alltid. Denna möjlighet har emellertid knappast något större praktiskt intresse; vi håller därför fast vid den förutsättning, som vi hela tiden arbetat med, nämligen att hushållet förväntar samma skattekvot för de två perioderna.

För att besvara de uppställda frågorna skall vi införa två hjälplinjer. Det rör sig om två s.k. »expansionslinjer»; dels vad vi kan kalla *konsumtionsskattens expansionslinje*, som visar den väg hushållets optimalpunkt kommer att vandra, när konsumtionsskattekvoten (definierad som förut) minskar från 1 till 0; dels ock *inkomstskattens expansionslinje*, som visar den väg optimalpunkten rör sig, när inkomstskattekvoten minskar från 1 till 0. I Fig. VIII: 4 betecknas dessa två expansionslinjer med *K. E.* resp. *I. E.* Bägge dessa expansionslinjer har den egenskapen, att de utgår från origo och har sin ändpunkt i punkten *B*, samt i hela sitt förlopp ligger under den ursprungliga budgetlinjen (endast positiva skattekvoter beaktas). Vid en jämförelse mellan konsumtionsskattens expansionslinje och inkomstskattens expansionslinje, visar det sig, att deras inbördes förlopp karakteriseras av, att om man rör sig längs konsumtionsskattens expansionslinje från origo till *B*, så har man hela tiden inkomstskattens expansionslinje till höger (om man skådar längs den indifferenskurva man för tillfället befinner sig på).

Orsaken härtill är följande förhållande. *K.E.* är orten för tangeringspunkten mellan indifferenskurveskaran och en skara budgetlinjer, som alla är parallella med den ursprungliga budgetlinjen. *I.E.* å sin sida är orten för tangeringspunkten mellan indifferenskurveskaran och en skara budgetlinjer, vilkas lutning är (numeriskt) mindre, ju närmare origo de ligger. Den budgetlinjeskara, som bestämmer *I.E.*, framkommer ju genom en parallellförskjutning nedåt av den ursprungliga budgetlinjen kombinerad med en ständig vridning av budgetlinjen (i positiv riktning) kring den punkt på budgetlinjen, som ligger på diagonalen *O.A.* Samtidigt med att budgetlinjen närmar sig origo, går dess lutning tydligen mot -1 .

Betraktas nu en godtycklig indifferenskurva (lägre än den indifferenskurva, som tangerar den ursprungliga budgetlinjen), kommer den att få två tangeringspunkter, nämligen med en budgetlinje från vardera av de två budgetlinjeskarorna. Då varje budgetlinje, som tillhör konsumtionsskattens budgetlinjeskara, har större (numerisk) lutning än en budgetlinje vilken som helst, som tillhör inkomstskattens budgetlinjeskara (bortsett från dem som motsvarar en inkomstskattekvot = 0), måste den betraktade godtyckliga indifferenskurvas tangeringspunkt med konsumtionsskattens budgetlinje ligga högre upp (till vänster) på indifferenskurvan än tangeringspunkten med inkomstskattens budgetlinje. Härav följer då utan vidare, att *I.E.* ligger till höger om *K.E.*, när vi rör oss längs *K.E.* från origo till *B*. Vi bortser härvid från de specialfall, där expansionslinjerna sammanfaller med axlarna, eller där det finns »kinks» på indifferenskurvorna; i dessa fall kan expansionslinjerna sammanfalla i en del av eller ev. hela sina förlopp.

Vi söker de optimalpunkter, som ligger på den lodräta linjen genom \hat{q}_1 . De två expansionslinjernas skärningspunkter med den lodräta linjen genom \hat{q}_1 ger oss alla dessa optimalpunkter. Varje expansionslinje måste skära den lodräta linjen åt-

minstone en gång, men ett flertal skärningspunkter kan också tänkas. Oavsett hur många skärningspunkter som finns, kommer den högsta skärningspunkten emellertid alltid — p. g. a. det nyss bevisade förhållandet mellan expansionslinjernas förlopp — att vara en skärningspunkt med konsumtionsskattens expansionslinje, och den högsta skärningspunkten motsvaras också enligt sakens natur av den högsta indifferenskurvan. Härmed har vi kommit fram till ett svar på vår första fråga:

Om hushållets konsumtion skall minskas till en viss given kvantitet, placeras det på högsta möjliga indifferenskurva, om konsumtionsminskningen framkallas genom en allmän konsumtionsskatt. I denna mening kan alltså konsumtionsskatten sägas medföra det lägsta skattetrycket. Välfärdssynpunkten leder här tydligen fram till den konklusionen, att konsumtionsskatten är att föredra framför inkomstskatten. Denna konklusion är raka motsatsen till den vanliga konsumtionsteorins ovan omnämnda resultat.

Låt nu vidare i Fig. VIII: 4 D och F vara konsumtionsskattens resp. inkomstskattens expansionslinjers (högsta) skärningspunkter med den lodräta linjen genom \hat{q}_1 . För att finna de till dessa två punkter svarande skattekvoterna, måste man dra dels konsumtionsskattens budgetlinje genom D , dels inkomstskattens budgetlinje genom F . Då inkomstskattens budgetlinje har den numeriskt minsta lutningen, kan vi inte på förhand avgöra, vilken av dessa två budgetlinjer, som skär diagonalen OA närmast A ; vi kan alltså ej heller bestämma vilken av de två skattekvoterna som är lägst. Härav följer utan vidare, att vi lika litet kan avgöra, till vilken av de två punkterna D och F det lägsta skattebeloppet svarar; skattebeloppen är ju för konsumtionsskattens vidkommande $t_c \hat{q}_1 / (1 - t_c)$ och för inkomstskattens vidkommande $t_p \bar{q}_1$.

Härmed har vi då svaret på vår andra fråga: Om hushållets konsumtion skall minskas till en viss given kvantitet, kan vi i allmänhet inte säga vilken skatt som är att föredra från den synpunkten, att skattebeloppet (skattekvoten) skall vara så litet som möjligt.

Vidare gäller, att innan hushållet beskattas, är sparandet av storleken $\bar{q}_1 - q_1^*$. Sparandet (såväl reallt som nominellt) efter inkomstskattens införande är $\bar{q}_1(1 - t_p) - \hat{q}_1$; efter konsumtionsskattens införande är det realla sparandet $\bar{q}_1(1 - t_c) - \hat{q}_1$ och det nominella sparandet $\bar{q}_1 - \hat{q}_1 / (1 - t_c)$. En jämförelse mellan dessa uttryck ger vid handen, att det i allmänhet inte är möjligt att avgöra, hur sparandet påverkas (relativt sett). Vi vet ju inte vilken skattekvot som är störst. Vi kan alltså inte avgöra vilken beskattningsmetod, som inom ramen för denna problemställning drabbar sparandet hårdast. Detta blir då svaret på vår tredje fråga.

Alla de diskuterade skattetrycksbegreppen kan tänkas ha ett självständigt intresse. Från hushållens synpunkt bör det givetvis vara det nyttoteoretiskt definierade skattetrycket, som är avgörande; det ger ju uttryck för, om hushållet känner sig hårdare eller lindrigare drabbat — det säger vilken skatteform hushållet skulle föredra, om det fritt fick välja. I andra sammanhang kan det vara skattebeloppen eller skattekvoterna, som är det väsentliga. Om t. ex. fackföreningarna kalkylerar realinkomstminskningen genom att i det ena fallet reducera inkomsten med rest-

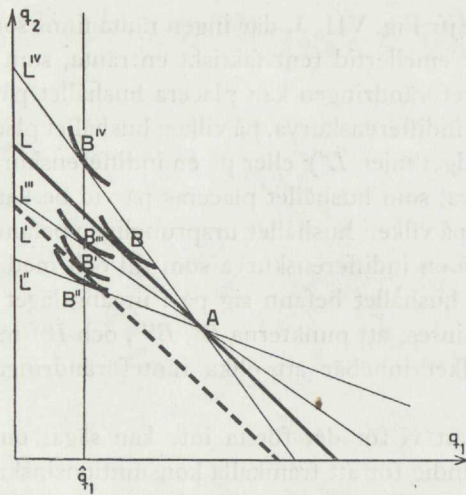

Fig. VIII: 5.

kvoten $(1 - t_p)$ och i det andra fallet med prisnivåns höjning, där de indirekta skatternas betydelse för prisnivån beräknats på grundval av en budget, som inte rymmer någon sparpost (detta är ju det vanliga tillvägagångssättet), kommer ju skattekvoterna att få stor betydelse.

7. Skatter och ränta som konsumtionsbegränsande medel

Vi skall nu försöka att jämföra skatterna med räntan som medel att styra hushållens konsumtionsplaner. Vi skall speciellt undersöka, huruvida det i välfärds-ekonomisk mening kan sägas vara »bäst» att använda räntan för att framkalla en given minskning av konsumtionen. När räntan användes, styr man hushållen via den »vanliga» prismekanismen, och detta anses ju ofta leda till större välfärd än »direkta» ingrepp.

För att genomföra jämförelsen antar vi, som i föregående avsnitt, att statens mål är att nedpressa hushållens konsumtion till \hat{q}_1 , jfr Fig. VIII: 5, där hushållets A -punkt och räntan är given, så att budgetlinjen är L och optimalpunkten är B i utgångsläget. Nedpressningen av konsumtionen skall genomföras via beskattning eller genom en lämplig ränteförändring. Som skatt betraktar vi för enkelhetens skull den skatt, som placerar hushållet på den högsta indifferenskurvan vid konsumtionen \hat{q}_1 . Enligt föregående avsnitt är detta en konsumtionsskatt. Vi tänker oss, att denna konsumtionsskatt placerar hushållet i punkten B' med budgetlinjen L' .

För att nu komma fram till den ränteförändring, som också precis lockar hushållet att minska sin konsumtion till \hat{q}_1 , skall budgetlinjen L vridas kring punkten A tills den tangerar en indifferenskurva på den lodräta linjen genom \hat{q}_1 . Vi ser först, att det inte är säkert, att det överhuvudtaget finns någon ränta, som leder till

det önskade resultatet (jfr Fig. VII: 3, där ingen ränta finns som gör konsumtionen lägre än 5). Finns det emellertid rent faktiskt en ränta, som gör $q_1 = \hat{q}_1$, så inses det också lätt, att ränteförändringen kan placera hushållet på en indifferenskurva, som ligger lägre än den indifferenskurva, på vilken hushållet placeras vid beskattning (jfr punkten B'' på budgetlinjen L''); eller på en indifferenskurva, som ligger högre än den indifferenskurva, som hushållet placeras på vid beskattning, men lägre än den indifferenskurva, på vilken hushållet ursprungligen befann sig (jfr B''' på budgetlinjen L'''); eller på en indifferenskurva som till och med ligger högre än den indifferenskurva, som hushållet befann sig på i utgångsläget (jfr B^{IV} på budgetlinjen L^{IV}). Slutligen inses, att punkterna B'' , B''' , och B^{IV} mycket väl kan tänkas existera samtidigt, vilket innebär att olika ränteförändringar kan leda till det önskade resultatet.

Resultatet blir då, att vi för det första inte kan säga, om räntesänkning eller räntestegring är nödvändig för att framkalla konsumtionsinskränkningen, eller om det överhuvudtaget är möjligt att framkalla denna enbart med en förändring av räntan; för det andra kan vi inte avgöra, huruvida den relevanta ränteförändringen eller skatteförändringen drabbar hushållet hårdast i den meningen, att den placerar det på den lägsta indifferenskurvan. A priori kan vi därför inte heller avgöra, huruvida det är »bättre» att framkalla konsumtionsinskränkningen genom en ränteförändring än skattevägen.

8. Det allmänna fallet:

Skatternas verkningar på konsumtion och sparande

Det skall nu visas hur skatterna kan fogas in i den mera allmänna intertemporala teorin för hushållens inkomstanvändning. Vi anknuter härvid direkt till framställningen i kap. VII, 5; de använda symbolerna är desamma som där. Avsikten är främst att demonstrera hur pass generella ett par av resultaten i det föregående faktiskt är.

Hushållets blickfält tänkes sträcka sig till och med den n 'te perioden. När nu hänsyn skall tas till inkomstskatten och den allmänna konsumtionsskatten får vi användning för följande — prospektiva — storheter:

	period j , ($j=1, \dots, n$)
inkomst	$Y_j = Y_j^a + r \sum_{i=1}^{j-1} S_i$
inkomstskatt	$t_p Y_j$
disponibel inkomst	$(1 - t_p) Y_j$
konsumtionsutgift	$C_j = q_j p_j$
sparande	S_j
budgetrestriktion	$(1 - t_p) Y_j - q_j p_j - S_j = 0$
prisnivå för konsumtionsvaror	p_j

Liksom hittills räknar vi alltså med, att hushållet förväntar samma räntefot och samma inkomstskattekvot för alla framtida perioder. Med tillämpning av framställningen i kap. VII, 5 får vi då följande fall att beakta:

(a) Om nyttofunktionen är

$$(VIII: 5) \quad U = U(q_1, \dots, q_n, K_n/p_n),$$

kommer det reala sparandet, S_1/p_1 , och den reala konsumtionen, q_1 , att bli bestämda genom uttryck av formen

$$(VIII: 6) \quad F \left\{ \frac{p_i^*}{p_n^*}, (1-t_p)r, \frac{Y_i^a(1-t_p)}{p_1} \right\}_{i=1}^{i=n},$$

där $p_i^* = p_i/[1+(1-t_p)r]^{i-1}$. Sätter vi $p_1 = \dots = p_n = p$, får uttrycken för S_1/p_1 och q_1 formen

$$(VIII: 7) \quad F \left\{ [1+(1-t_p)r]^{n-i}, (1-t_p)r, \frac{Y_i^a(1-t_p)}{p} \right\}_{i=1}^{i=n}.$$

(b) Det andra alternativet är, att nyttofunktionen är

$$(VIII: 8) \quad U = U(q_1, \dots, q_n),$$

och att vi inför explicita sparmål. Vi skall här betrakta tre sparmål: $K_n = 0$, $K_n = \overline{(K_n/p_n)} p_n$ och $K_n = \overline{R} \cdot p_n / (1-t_p)r$. Som synes, är det tredje sparmålet att vid blickfältets gräns ha en viss real, disponibel förmögenhetsinkomst. Vi skriver för enkelhetens skull endast det allmänna uttrycket för reallt sparande och real konsumtion under den förutsättningen, att alla förväntade framtida priser är lika stora:

$$(VIII: 9) \quad F \left\{ [1+(1-t_p)r]^{n-i}, (1-t_p)r, \frac{Y_i^a(1-t_p)}{p}, \frac{K_n}{p} \right\}_{i=1}^{i=n}.$$

En granskning av (VIII:6), (VIII:7) och (VIII:9) ger omedelbart vid handen, att inkomstskatten uteslutande påverkar uttrycken för reallt sparande och real konsumtion, genom att den s.k. restkvoten, $1-t_p$, uppträder som en multiplikativ faktor till räntan, r , och till de förväntade arbetsinkomsterna, Y_i^a .

Konsumtionsskatten uppträder inte explicit i uttrycken för reallt sparande och konsumtion, utan endast implicit så till vida som den finns inräknad i den förväntade prisnivån, p_i . Hittills har vi ju använt den övervältringsföreställningen, att konsumtionsskatten övervältras på varupriserna med exakt skattens belopp. Fasthåller vi vid denna förutsättning, och tänker vi oss nu konsumtionsskattekvoten, t_c , definierad som skatt per varuenhet genom priset exkl. skatt per varuenhet — i detta sammanhang förefaller detta lämpligt — kan vi skriva prisnivån för en godtycklig period som $p_i = 1+t_c$, om vi definierar varuenheterna så, att priset exkl. skatt är lika med 1. I uttrycken (VIII:7) och (VIII:9) kan då p ersättas med $1+t_c$, och det är dessa två uttryck vi i fortsättningen kommer att studera. Motiveringen

för detta förfaringssätt är följande. Vi intresserar oss speciellt för verkningarna av förändringar av t_p , t_c och ev. r . De förväntade prisnivåförändringar, som vi i detta sammanhang frågar efter, är sådana som framkommer till följd av förändringar av konsumtionsskatten. Antar vi därför, att prisnivån endast förväntas förändrad vid förändringar i konsumtionsskattekvoten, vidare att hushållet tror sig veta att konsumtionsskatten alltid övervältras med exakt hela sitt belopp, och slutligen att hushållet alltid räknar med, att den konsumtionsskattekvot som gäller för första perioden, även kommer att gälla för alla framtida perioder, då kommer tydligtvis alla förväntade bruttopriser att förändras proportionellt. Härefter innebär det ingen inskränkning av generaliteten att förutsätta, att prisnivån är den samma för alla framtida perioder. Då det ju här, som flera gånger understrukits, gäller frågan om hushållens förväntningar om verkan på prisnivån av förändringar i konsumtionsskattekvoten, är förutsättningen om sambandet mellan prisnivå och konsumtionsskatteförändringar kanske inte helt realistisk.

På samma sätt som i den geometriska framställningen, kunde det vara naturligt, att även här till en början studera verkningarna på den första periodens planerade konsumtion och sparande av isolerade förändringar av skattekvoter, skattebelopp och räntefot. Då emellertid den geometriska framställningen är ett specialfall av denna mera generella framställning, och vidare den geometriska framställningen av två-periodfallet gav till resultat, att man i allmänhet inte ens kan säga någonting om den riktning, i vilken konsumtion och sparande påverkas vid förändringar av skatter och ränta, förefaller det föga fruktbart att generalisera analysen i detta avseende.¹ Det förtjänar dock att påpekas, att förutsättningen om frånvaron av »inferior periods» även i det generella fallet innebär, att en ökning av konsumtionsskatten alltid leder till en minskning av den reala planerade konsumtionen, medan fortfarande verkan av en räntesänkning och därmed även av en inkomstskattehöjning är osäker. I stället för att vidare uppehålla oss vid denna problemställning övergår vi nu direkt till en jämförelse mellan verkningarna av förändringar av inkomstskatten och konsumtionsskatten. Den egenartade formen på uttrycken (VIII:7) och (VIII:9) gör att denna jämförelse kan fullföljas, utan att vi i och för sig behöver känna till verkningarna av isolerade förändringar i skatterna.

Som redan nämnts gäller det, att i uttrycken för real konsumtion och realt sparande, restkvoten, $1 - t_p$, icke uppträder annat än som en multiplikativ faktor till räntan och till de förväntade arbetsinkomsterna; storheterna $1 - t_p$, r och Y_i^a uppträder alltså under funktionstecknen endast i form av produkterna

$$(1 - t_p)r \text{ och } (1 - t_p)Y_i^a, \quad (i = 1, \dots, n).$$

Härav följer omedelbart, att om man studerar verkningarna av t. ex. en viss ökning av inkomstskattekvoten, Δt_p , eller enklare, en viss minskning av restkvoten, $-\Delta(1 - t_p)$, så kan man alltid likställa denna minskning av restkvoten med en

¹ Uttrycken $\partial q_i / \partial T_p$, och $\partial q_i / \partial T_c$, finns dock under en viss speciell förutsättning kalkylerade nedan. Som synes kan man i allmänhet inte säga något om förtecknen.

kombinerad sänkning av räntan och av de förväntade arbetsinkomsterna, där såväl räntesänkningen som inkomstsänkningarna är proportionella mot minskningen av restkvoten.

Vänder vi oss nu mot konsumtionsskattens verkningar, ses först, att i funktionsuttrycken — (VIII:7) och (VIII:9) — uppträder priserna, p , endast som divisorer till de förväntade arbetsinkomsterna. I termen K_n/p_n försvinner ju — med våra förutsättningar om sparmålen — p_n . Sätter vi $p = 1 + t_e$, framgår då utan vidare, att den förändring av realkonsumtionen eller realsparandet, som framkommer till följd av en viss höjning av $1 + t_e$, alltid kommer att vara lika med den förändring av realkonsumtion resp. realsparande, som framkommer till följd av en med prisstegringen proportionell sänkning av alla förväntade arbetsinkomster.

Jämför man nu dessa slutsatser följer konklusionen:

Skillnaden mellan verkan på den reala konsumtionen resp. på det reala sparandet av en viss minskning av restkvoten och en därmed proportionell höjning av prisnivån (via konsumtionsskatten), är lika med verkan av en ävenledes proportionell räntesänkning.

Om alltså jämförelsegrunden är proportionella förändringar av restkvot och prisnivå, kommer frågan om, huruvida inkomstskatten eller konsumtionsskatten verkar starkast på real konsumtion resp. realt sparande, uteslutande att bli en fråga om räntans verkan på real konsumtion och realt sparande. Denna slutsats bekräftar således det redan i avsnitt 5 vunna resultatet. Härledningen ovan visar i övrigt att vår slutsats gäller, även om skattekvoterna är olika i de olika perioderna. Förutsättningen är endast att alla restkvoter förändras proportionellt. Så till vida gäller resonemangen alltså även vid progressiv beskattning (jfr kapitel XIV).

Härmed har emellertid intet sagts om det nominella sparandet. Tänker man sig nämligen såväl restkvot som prisnivå ökade med samma procent och räntan minskad med samma procent, kommer det reala sparandet att vara opåverkat; det nominella sparandet har då ökat med samma procent som prisnivån. Av detta framgår, att med denna jämförelsegrund kan skillnaden mellan verkningarna på det nominella sparandet inte beskrivas blott som verkan av motsvarande ränteförändring.

Som jämförelsegrund har vi hittills använt proportionella förändringar av restkvot och prisnivå, dvs. av $1 - t_p$ och $1 + t_e$. I likhet med vad vi gjorde i två-periodanalysen, skall vi också här betrakta fallet med lika stora förändringar av skattebeloppen som jämförelsegrund. Även i denna mera generella analys får vi tänka oss, att räntan varierar i omvänd proportion till den variation av restkvoten, som ligger bakom den betraktade förändringen av inkomstskattebeloppet. Vidare bortser vi från möjligheten, att sparmålet är beroende av restkvoten eller oberoende av prisnivån. Vi kan då härleda följande regel vars bevis följer i det finstilla stycket:

När hushållets sparande är positivt (negativt), kommer en förändring av inkomstskatten till ett givet belopp att (a) påverka den reala konsumtionen svagare (starkare), (b) påverka det reala sparandet svagare (starkare), och (c) påverka det nominella sparandet starkare (svagare), än en förändring av konsumtionsskatten till samma belopp, dock med den (till sin riktning och storlek obekanta) modifiering, som en mot den

till förändringen av inkomstskattens belopp svarande förändringen av restkvoten proportionell ränteförändring innebär. Är hushållets sparande noll, kommer real konsumtion, realt sparande och nominellt sparande, tagna var för sig, att påverkas på samma sätt av förändringar av inkomstskatten och konsumtionsskatten med samma belopp, dock med den modifikation som den ovan nämnda ränteförändringen innebär.

Även detta resultat bekräftar resultaten i avsnitt 5. Oavsett vilken jämförelsegrund vi än väljer, måste vi alltså känna till ränteförändringars verkningar på konsumtion och sparande för att definitivt kunna lösa vårt problem.

Tänker vi oss räntan varierad i omvänd proportion till $1 - t_p$, kan storheten $r(1 - t_p)$ betraktas som en konstant, och vi kan då skriva uttrycken (VIII:7) och (VIII:9) som

$$q_1 = F \left\{ \frac{Y_i^a (1 - t_p)}{1 + t_c} \right\}_{i=1}^{i=n}.$$

Härtill fogar vi ekvationerna

$$T_{p_i} = t_p Y_1^a,$$

$$T_{c_i} = t_c q_1.$$

I detta ekvationssystem på tre ekvationer låter vi q_1 , t_p och t_c vara beroende variabler, medan T_{p_i} och T_{c_i} är oberoende variabler och Y_i^a konstanter. Vi finner då, om vi med F_i betecknar den partiella derivatan av F med avseende på argumentet $Y_i^a(1 - t_p)/(1 + t_c)$:

$$\frac{\partial q_1}{\partial T_{p_i}} = - \frac{C_1 \sum_{i=1}^n F_i' \frac{Y_i^a}{1 + t_c}}{Y_1^a C_1 - t_c Y_1^a \sum_{i=1}^n F_i' \frac{Y_i^a (1 - t_p)}{1 - t_c}}$$

och

$$\frac{\partial q_1}{\partial T_{c_i}} = - \frac{Y_1^a \sum_{i=1}^n F_i' \frac{Y_i^a (1 - t_p)}{1 + t_c}}{\text{samma nämnare som i } \partial q_1 / \partial T_{p_i}}.$$

Sätter vi $dT_{p_i} = dT_{c_i}$ följer härav omedelbart, att

$$\frac{(\partial q_1 / \partial T_{p_i}) \cdot dT_{p_i}}{(\partial q_1 / \partial T_{c_i}) \cdot dT_{c_i}} = \frac{C_1}{Y_1^a (1 - t_p)} \cong 1$$

i den mån

$$C_1 \cong (1 - t_p) Y_1^a \text{ d. v. s. } S_1 \cong 0.$$

För det reala sparandet gäller naturligtvis alldeles samma förhållande, och man visar lätt, om återigen $dT_{p_i} = dT_{c_i}$, att

$$\frac{(\partial S_1 / \partial T_{p_i}) \cdot dT_{p_i}}{(\partial S_1 / \partial T_{c_i}) \cdot dT_{c_i}} \cong 1 \text{ i den mån } S_1 \cong 0.$$

Under de ovan givna förutsättningarna, där speciellt förutsättningarna om förväntningarna och om sparmålen spelar en avgörande roll, finner vi alltså, att såväl det »klassiska» som det »keynesianska» resonemanget om förhållandet mellan in-

komstskattens och konsumtionsskattens verkningar på sparandet och konsumtionen, med vissa kanske icke helt oväsentliga modifikationer, låter sig förena med den intertemporala nyttoteoretiska behandlingen av hushållets inkomstanvändning. Att så är fallet är också rätt naturligt. Som man ser vid en granskning av uttrycken (VIII:7) och (VIII:9), kan de ju tänkas anta formen

$$(VIII: 10) \quad F \left\{ \frac{Y_1^a (1 - t_p)}{p_1} \right\},$$

vilket just är den i avsnitt 5 relaterade keynesianska konsumtionsfunktionen, eller formen

$$(VIII: 11) \quad F \{ (1 - t_p) r \},$$

vilket närmast motsvarar den sparfunktion, som man ofta — knappast fullt berättigat — brukar tillägga klassikerna; sparandet och konsumtionen (realt sett) är helt bestämda av räntan, dock netto efter avdrag för inkomstskatt, som i Lindahls och Pigou's av Stuart Mill inspirerade resonemang.

9. Skatterna i konsumtionsfunktionen

Vi skall till slut ta upp en av de frågor, vilkas lösning skulle vara målet för denna Del II: på vilket sätt kan statens finanspolitiska parametrar tänkas ingå i den »riktiga» modellens ekvationer? Här gäller det alltså problemet, på vilket sätt de skattepolitiska parametrarna ingår i det enskilda hushållets konsumtionsfunktion. Hur sedan aggregationen av alla de många olika individuella konsumtionsfunktionerna till en gemensam konsumtionsfunktion för alla samhällets hushåll eller grupper härav skall gå till, bekymrar vi oss inte om här.¹

Om vi nu på grundval av de nyttoteoretiska funderingarna i föregående avsnitt skall komma fram till en explicit konsumtionsfunktion i stället för de där angivna helt abstrakta funktionerna, måste vi känna nyttofunktionens form. Vi kan därför inte göra annat än att exemplifiera. För att få fram ett enkelt fall, som dock är fullt tillräckligt för att visa, att den vanligen använda keynesianska konsumtionsfunktionen, (VIII:10), inte alls a priori förefaller självklar, skall vi betrakta ett hushåll, med ett blickfält som endast räcker över två perioder, och som har nyttofunktionen

$$(VIII: 12) \quad U = q_1^{\alpha_1} q_2^{\alpha_2},$$

där α 'na är positiva konstanter. Sparmålet, K_2 , tänkes vara $\bar{R} p_2 / (1 - t_p) r$. Tänker vi oss slutligen att $p_1 = p_2$, kommer vi fram till konsumtionsfunktionen

¹ Se Ragnar Bentzels arbete för penningvärdeundersökningen.

$$(VIII: 13) \quad q_1 = \frac{\alpha_1}{\alpha_1 + \alpha_2} \cdot \frac{Y_1^a (1 - t_p)}{p} + \frac{\alpha_1}{(\alpha_1 + \alpha_2)(1 + (1 - t_p)r)} \cdot \frac{Y_2^a (1 - t_p)}{p} - \frac{\alpha_1}{(\alpha_1 + \alpha_2)(1 + (1 - t_p)r)} \cdot \frac{\bar{R}}{(1 - t_p)r}$$

Det är naturligt, att jämföra denna konsumtionsfunktion med den keynesianska funktionen (VIII: 10). Vi får då tänka oss att Y_1^a , den löpande inkomsten, varierar, och att till följd härav q_1 också varierar.

Kan vi nu förutsätta, att Y_2^a och \bar{R} håller sig konstanta vid variationer av Y_1^a , kan konsumtionsfunktionen (VIII: 13) tydligen skrivas som

$$(VIII: 14) \quad q_1 = c \cdot \frac{Y_1^a (1 - t_p)}{p} + b,$$

där $c = \alpha_1 / (\alpha_1 + \alpha_2)$, alltså en konstant, medan b är lika med differensen mellan de två sista termerna på (VIII: 13)'s högra sida, alltså oberoende av förändringar av Y_1^a . Vi har sålunda kommit fram till en konsumtionsfunktion, som liknar den keynesianska så till vida, som den marginella konsumtionsbenägenheten, c , är konstant, och ligger mellan 0 och 1, och det i funktionen ingår en »autonom» konsumtion, som är oberoende av storleken av den löpande inkomsten, Y_1^a . Den »autonoma» konsumtionen är dock inte någon egentlig konstant storhet; den beror på (förklaras av) en rad andra storheter, Y_2^a , \bar{R} , p , t_p och r .

Man förklarar ofta den »autonoma» konsumtionen i den keynesianska konsumtionsfunktionen genom att hänvisa till att en viss minimal förbrukning måste upprätthållas, även om den löpande inkomsten blir noll. Vi ser här, att (i vårt fall) den »autonoma» konsumtionen bland annat är bestämd av de förväntade framtida inkomsterna och av det planerade sparmålet, på så sätt att ju större de förväntade framtida inkomsterna är, och ju mindre sparmålet är, desto större blir den »autonoma» konsumtionen. Sparmålet kan naturligtvis tänkas vara negativt.

Av stort intresse är också det faktum, att prisnivån, p , uppträder i uttrycket för den »autonoma» konsumtionen. Tänker vi oss att sparmålet är noll (dvs. $\bar{R} = 0$), kan vi tydligen skriva konsumtionsfunktionen (13) som

$$(VIII: 15) \quad C_1 = c \cdot Y_1^a (1 - t_p) + k,$$

där k är en storhet, som är oberoende av Y_1^a och av prisnivån, p . Här har vi konsumtionsfunktionen i en form, som ibland sägs innebära en s.k. »money illusion»: konsumtionsutgiften är en (linjär) funktion av penninginkomsten, på så sätt att vid given penninginkomst konsumtionsutgiften icke påverkas av prisnivåförändringar. Och vidare: ändras den löpande inkomsten och prisnivån i samma proportion, kommer den reala konsumtionen inte att vara oförändrad. Någon förutsättning om »money illusion» ligger emellertid inte bakom vår härledning av denna konsumtionsfunktion. I nyttofunktionen ingår endast reala kvantiteter och även sparmålet gäller en real storhet.

För att få fram räntans och inkomstskattekvotens betydelse för den »autonoma» konsumtionen, kan vi först betrakta förekomsten av produkten $(1 - t_p)r$. Denna produkt uppträder på två sätt. Dels i diskonteringsfaktorn $1/(1 + (1 - t_p)r)$ och dels i kapitaliseringsfaktorn $1/(1 - t_p)r$ i sparmålet. Så länge inte diskonteringsfaktorn uppträder i högre potens, kan vi bortse från den som oväsentlig, åtminstone inom ramen för ränte- och inkomstskattekvotförändringar av vanlig storlek. Kapitaliseringsfaktorn däremot kan vi uppenbart inte bortse ifrån. Finns det därför ett sparmål av den här diskuterade karaktären, är det tydligt, att även vid ett helt kortsiktigt sparande uppträder räntan på ett »väsentligt» sätt i spar- och konsumtionsfunktionernas »autonoma» delar. Men i andra fall måste man kunna bortse från räntan, när det gäller ett kortsiktigt sparande; knutten som sparar för att köpa motorcykel påverkas inte väsentligt av räntans höjd. Är däremot sparatet långsiktigt (för ålderdomen) kan man, oavsett sparmålets konkreta karaktär, inte på förhand bortse från diskonteringsfaktorn; den uppträder då i allt högre potens, ju större blickfältets längd är.

Den distinktion mellan kortsiktigt och långsiktigt sparande, som vi har framhållit, borde givetvis iakttagas vid empiriska undersökningar av räntans betydelse för sparatet. Helt analogt med investeringarna är det det långa sparatet, som kan förväntas vara räntekänsligt. Bortser man från fallet, där sparmålet är att uppnå en viss ränteinkomst, gäller nog liksom för de korta investeringarna, att det korta sparatet är ränteokänsligt.

Slutligen observeras att — även bortsett från kombinationen med räntan — restkvoten även uppträder självständigt och på ett väsentligt sätt i uttrycket för den »autonoma» konsumtionen.

Det är emellertid en stor fråga, om man alltid kan förutsätta, att de förväntade framtida inkomsterna och det planerade sparmålet inte påverkas av förändringar i den »löpande» inkomsten, Y_1^a . Detta skulle innebära en förväntningselasticitet lika med noll för dessa inkomsters vidkommande (och en liknande korselasticitet för sparmålet). Ofta finns det givetvis en mer eller mindre intim förbindelse mellan nutida och förväntade framtida inkomster. Sparmålet kan knappast heller alltid antas vara utan förbindelse med löpande och förväntade framtida inkomster. Låt oss därför tänka oss, som en möjlighet av intresse i talrika situationer, att förväntningselasticiteten är precis 1 för inkomsternas och sparmålets vidkommande. Detta betyder, att om Y_1^a förändras med en viss procent, kommer alla framtida inkomster och sparmålet att förändras med samma procent (i samma riktning). Konsumtionsfunktionen (VIII:13) kan då skrivas som

$$(VIII: 16) \quad q_1 = \frac{\alpha_1 \cdot d}{\alpha_1 + \alpha_2} \cdot \frac{Y_1^a (1 - t_p)}{p},$$

där d är en storhet, som bland annat beror på storleken av de förväntade inkomsterna och sparmålet. Vi har härmed hunnit fram till en konsumtionsfunktion, som ytligt sett påminner om den ofta använda homogena konsumtionsfunktionen,

dock med den helt avgörande skillnaden, att den »marginella konsumtionsbenägenheten», dvs. storheten $\alpha_1 d/(\alpha_1 + \alpha_2)$, för det första inte är konstant, utan på ett väsentligt sätt beror av Y_2^a/Y_1^a , \bar{R}/Y_1^a , t_p , p och r , och för det andra nu mycket väl kan överstiga 1, om nämligen Y_2^a väsentligen överstiger Y_1^a , och t.o.m. kan tänkas vara negativ, om sparmålet överstiger Y_2^a .

Vi har i det föregående inte berört frågan hur konsumtionsskatten ingår i konsumtionsfunktionen. I stället har vi helt allmänt talat om prisnivåförändringar. Det är också uppenbart, att i den konsumtionsfunktion för det enskilda hushållet, som ingår i den »riktiga» modellen, måste det vara prisnivån som uppträder och inte konsumtionsskatten. Prisinivån kan ju förväntas ändra sig av andra orsaker än via förändringar av de indirekta skatterna. Till gengäld måste så naturligtvis av modellen i övrigt framgå, på vilket sätt prisnivån står i förbindelse med konsumtionsskatternas höjd, men detta blir en fråga om företagets planering och politik och inte om hushållens.

Vi skall inte ytterligare fördjupa oss i alla de problem, som uppkommer i samband med detta enkla exempel på härledningen av konsumtionsfunktionen för det enskilda hushållet. Av det som redan sagts framgår emellertid med all önskvärd tydlighet, att det är omöjligt att fatta ställning till frågan, vilken hypotes om konsumtionsfunktion och sparfunktion, som i ett givet fall bör prövas, om man inte preciserar, hur man bl. a. tänker sig framtidsförväntningarna om inkomster, priser, skattekvoter etc. bestämda. En stor del av dessa problem har vi visserligen fullständigt bortsett ifrån i det föregående, men det är dock uppenbart, att det förefaller bäst att explicit redovisa alla dessa förväntade framtida storheter i konsumtionsfunktionen resp. sparfunktionen. Genom att uppställa enkla hypoteser om hur framtidsförväntningarna skapas av tidigare händelser¹, kommer man på denna väg i kontakt med den typ av hypoteser om konsumtionsfunktionen, som har uppställts av Duesenberry² och Modigliani.³

¹ Jfr t. ex. Hicks' behandling av ränteförväntningarna i J. R. Hicks, »Mr Hawtrey on Bank Rate and the Long-Term Rate of Interest», *The Manchester School*, X, 1939, och den följande diskussionen med Hawtrey, samma tidskrift.

² J. Duesenberry, *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*, Cambridge, Mass. 1949, Ch. V.

³ F. Modigliani, »Fluctuations in the Savings-Income Ratio: A Problem in Economic Forecasting», *Studies in Income and Wealth*, Vol. XI, N.B.E.R. 1949.

KAPITEL IX

Andra synpunkter på finanspolitikens betydelse för hushållens planering

1. De finanspolitiska parametrarnas mångfald

Vår uppgift är att studera, hur de finanspolitiska parametrarna ingår i hushållens övervägande för att komma fram till det sätt, på vilket hushållen kan tänkas reagera vid förändringar av finanspolitiken. Hela det föregående kapitlet ägnade vi åt problem sammanhängande med inkomstskatten och konsumtionskatten. Utan tvivel är inkomstskatterna och de indirekta skatterna de viktigaste budgetposterna på inkomstsidan av nära nog varje modernt samhälles statsbudget. Det finns emellertid andra statsinkomsttyper av direkt relevans för hushållen. Även stora delar av statsutgifterna representerar betalningar till hushållen. Även alla dessa budgetposter är styrda av parametrar, som ingår som bestämmande moment i hushållens planering. Det kan naturligtvis inte här komma på tal att behandla alla dessa många olika sätt, på vilka staten kan påverka hushållens planering och handlande. Dels växlar de från tidpunkt till tidpunkt och från samhälle till samhälle; dels är möjligheterna för olika vägar att påverka hushållen nära nog obegränsade. Vi inskränker oss därför till att ta upp några standardexempel.

En annan omständighet, som gör analysen i föregående kapitel för begränsad i sin räckvidd, är det faktum, att hushållens planering omfattar annat än planering för konsumtion och sparande. Vi tog i föregående kapitel för givet, att hushållen hade vissa bestämda förväntningar om sina framtida arbetsinkomster, förväntningar som icke påverkades av förändringar i skattepolitiken. I själva verket är det emellertid inte helt ovanligt, att hushållen kan välja emellan ett större eller mindre antal sinsemellan olika förväntade arbetsinkomstströmmar, och detta val kan mycket väl tänkas påverkat av finanspolitiken. Även problem av denna karaktär har vi därför anledning att ta upp.

Idealet för en analys av de finanspolitiska parametrarnas plats i hushållens planering vore naturligtvis att ställa upp ett så pass allmänt uttryck för hushållens planering, att det kunde rymma samtliga finanspolitiska parametrar. Av rent praktiska skäl är detta emellertid inte möjligt. Ofantliga formelapparater skulle härvid bli erforderliga. Det är därför ofrånkomligt, att vår analys av de olika budgetpolitiska parametrarnas betydelse för hushållen kommer att få en partiell karaktär, både i föregående och innevarande kapitel.

2. Tjänstemannalöner, direkta subventioner o.d.

En rad kvantitativt betydelsefulla finanspolitiska parametrar kan utan vidare fogas in i föregående kapitelns analys av inkomstskattens och konsumtionskattens verkningar. Vi utgick där från förutsättningen, att hushållens förväntade framtida arbetsinkomster, Y_i^a , var givna. Vissa budgetpolitiska parameterförändringar kan emellertid uppfattas som förändringar av de förväntade arbetsinkomsterna. Detta gäller således tjänstemannalöner; är de utbetalda lönebeloppen att betrakta som statliga parametrar, har tjänstemannahushållen en förväntningselasticitet = 1 för arbetsinkomsternas vidkommande, och kan man utgå ifrån att tjänstemannahushållens planerade arbetsutbud inte påverkas av löneförändringar, då kommer en viss förändring av tjänstemannahushållets lön helt enkelt att få samma effekt som en höjning av samtliga Y_i^a . Kan man bortse från »inferior periods», kommer under de angivna förutsättningarna en isolerad höjning av tjänstemannalöner att leda till en ökning av såväl planerad konsumtion som planerat sparande hos tjänstemannahushållen. Vid andra förväntningsförutsättningar kan naturligtvis andra resultat framkomma.

På ett liknande sätt som tjänstemannalöner kan emellertid även andra betalningar från hushållen till staten eller vice versa behandlas, nämligen alla betalningar som inte utgår i något visst förhållande till hushållens inkomster, Y_i . Vi kan här nämna flertalet direkta subventioner, som barnbidrag o.d. I regel står ju dessa inte i någon fast proportion till hushållets inkomst. Dock får det framhållas, att många subventioner är betingade av att vissa inkomstgränser inte överskrides. Är detta fallet kan ränteinkomstens storlek i gränsfall bli avgörande för om ett hushåll skall erhålla subventionen ifråga eller inte. Direkta subventioner kan därför i dylika fall ha en likartad effekt på sparandets nettoförräntning som inkomstskatten. Normalt bör man dock kunna räkna med att direkta subventioner kan behandlas som tillägg till de förväntade arbetsinkomsterna i hushållens planeringskalkyl.

På budgetens inkomstsida skulle kopskatten kunna tjäna som ett exempel på statsinkomster som uttömmade kan behandlas som avdrag från Y_i^a , arbetsinkomsterna; denna skatt har dock endast historiskt intresse, men annars är det knappast möjligt att finna statsinkomster av denna karaktär. Arvs- och kvarlåtenskapsskatterna behandlas nedan.

Det är självklart, att den grupp statliga utbetalningar, som vanligen benämnes indirekta subventioner, kan behandlas helt analogt med de indirekta skatterna. I den mån de påverkar hushållens planering måste det vara via prisnivån.

3. Skatter på förmögenhet

Vissa skatter på hushållen kan inte på ett så enkelt sätt som i föregående avsnitt fogas in i vår intertemporal analys av skatternas verkningar. Det gäller främst förmögenhets- och förmögenhetsinkomstskatterna samt arvs- och kvarlåtenskaps-

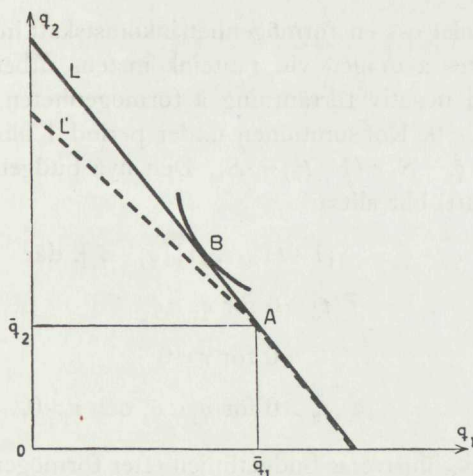

Fig. IX: 1.

skatterna. Vi skall därför uppehålla oss något mera utförligt vid dessa skatters verkningar på konsumtion och sparande.

Vi börjar med att studera hur en förmögenhets- eller förmögenhetsinkomstskatt kan behandlas i vår två-period analys. Det betraktade hushållet har i perioderna 1 och 2 de förväntade (reala) arbetsinkomsterna \bar{q}_1 resp. \bar{q}_2 , jfr punkten A å Fig. IX: 1. Vid början av period 1 har hushållet ingen förmögenhet; sparmålet är att vid slutet av period 2 åter ha en förmögenhet lika med noll; förutsättningarna är alltså helt desamma som vid den tidigare två-periodanalysen. I utgångsläget finns inga skatter; budgetlinjen är då linjen L , som har ekvationen

$$(IX: 1) \quad q_2 - \bar{q}_2 = -(1+r)(q_1 - \bar{q}_1),$$

och optimalpunkten B .

Vi tänker oss nu en förmögenhetsskatt införd; skattekvoten är $t_{r\bar{0}}$ och skatten för en period beräknas på förmögenheten vid föregående periods slut. Vid negativ förmögenhet bortfaller naturligtvis skatten; vi kan därför säga, att vid negativ förmögenhet är $t_{r\bar{0}} = 0$. Med samma beteckningar som hittills finner vi då, att konsumtionen under period 1 blir $q_1 = \bar{q}_1 - S_1$, och under period 2 $q_2 = \bar{q}_2 + S_1 + rS_1 - t_{r\bar{0}} \cdot S_1$. Genom elimination av S_1 kommer vi fram till den nya budgetlinjen L' efter förmögenhetsskatt:

$$(IX: 2) \quad q_2 - \bar{q}_2 = -(1+r-t_{r\bar{0}})(q_1 - \bar{q}_1), \text{ där}$$

$$t_{r\bar{0}} = 0 \text{ för } q_1 \geq \bar{q}_1$$

$$t_{r\bar{0}} > 0 \text{ för } q_1 < \bar{q}_1$$

Till höger om A sammanfaller således den nya budgetlinjen med den gamla; till vänster om A har den nya budgetlinjen (numeriskt) mindre lutning än den gamla. Den nya budgetlinjen har alltså en »kink» i punkten A .

Låt oss i stället tänka oss en förmögenhetsinkomstskatt införd; skattekvoten är t_n , och skatten tänkes avdragen vid ränteinkomstens utbetalning. Vid negativ förmögenhet och vid negativ förräntning å förmögenheten bortfaller skatten; i dessa fall är alltså $t_n = 0$. Konsumtionen under period 1 blir då $q_1 = \bar{q}_1 - S_1$ och under period 2 $q_2 = \bar{q}_2 + S_1 + (1 - t_n) \cdot r \cdot S_1$. Den nya budgetlinjen, L' (efter förmögenhetsinkomstskatt) blir alltså:

$$(IX: 3) \quad q_2 - \bar{q}_2 = -[1 + (1 - t_n)r][q_1 - \bar{q}_1], \text{ där}$$

$$t_n = 0 \text{ för } q_1 \geq \bar{q}_1$$

$$t_n = 0 \text{ för } r < 0$$

$$t_n > 0 \text{ för } q_1 < \bar{q}_1 \text{ och } r > 0.$$

Är räntan, r , positiv, illustreras budgetlinjen efter förmögenhetsinkomstskatt av budgetlinjen L' å Fig. IX: 1.

Oavsett om vi betraktar en förmögenhetsskatt eller en förmögenhetsinkomstskatt gäller alltså följande: ligger optimalpunkten före skatt, B , i eller till höger om A , påverkas hushållets planering inte av skatten; hushållet är ju ett låntagarhushåll med negativ förmögenhet och negativ förmögenhetsinkomst. Ligger optimalpunkten före skatt till vänster om A — hushållet är långivare med positiv förmögenhet och förmögenhetsinkomst — har bägge skatterna samma verkan som en viss räntesänkning. Härav följer emellertid omedelbart, jfr diskussionen i kap. VII av verkningarna av ränteförändringar, att vi i allmänhet inte kan avgöra huruvida den planerade konsumtionen, q_1 , resp. det planerade sparandet, S_1 , ökar eller minskar till följd av skattens införande.¹

Vi har dock endast betraktat ett fall, där dels sparmålet är av en speciell natur (slutförmögenhet = 0), och där det inte finns någon begynnelseförmögenhet. Är sparmålet t. ex. i stället, att vid slutet av blickfältet ha en viss disponibel förmögenhetsinkomst, är det uppenbart, att införandet av såväl förmögenhetsskatt som förmögenhetsinkomstskatt måste tendera att öka sparandet. För att uppnå en given disponibel förmögenhetsinkomst erfordras ju en större förmögenhet. Är sparmålet att uppnå en viss förmögenhet, påverkas sparandet tydligen inte i någon bestämd riktning av dessa skatter.

Låt oss också kort betrakta det fall, där det vid början av period 1 finns en viss (positiv) förmögenhet, och låt oss här tänka oss, att sparmålet är att vid den ekonomiska horisonten ha samma förmögenhet. Om ingenting sparas under period 1, kommer hushållet att i varje period ha en viss given förmögenhet och förmögenhetsinkomst. Från den samlade inkomsten i period 1 och i period 2 avgår då ett visst belopp i skatt. Sparas det nu under period 1, tillkommer ytterligare skatt på detta belopp (på inkomsten härav); till skillnad från det fall, där ingen förmögenhet finns vid planeringsperiodens början, innebär här negativt sparande en minskning

¹ Resultatet är välkänt i litteraturen, jfr t. ex. O. Mehring, *The Shifting and Incidence of Taxation*, p. 197 ff.

av skatten, då det ju i regel är nettoförmögenheten eller nettoförmögenhetsinkomsten som beskattas. Förmögenhetsskatten och förmögenhetsinkomstskatten kan därför i detta fall tydligen ses som en kombination av viss inkomstbeskattning under de två perioderna (skattekvoterna skall ev. vara olika om förmögenhet resp. förmögenhetsinkomst står i olika proportion till arbetsinkomsten under de två perioderna) och en viss räntesänkning (budgetlinjen vrides mera än inkomstskatten ensam skulle åstadkomma). Det finns således inte heller här anledning att a priori säga, att förmögenhetsbeskattningen skulle drabba sparandet hårdare än vanlig inkomstbeskattning.

4. Arvs- och kvarlåtenskapsskatter

Vänder vi oss till arvs- och kvarlåtenskapsbeskattningen möter vi en beskattningsform, som i ett bestämt hänseende skiljer sig från de tidigare behandlade skatterna, så till vida som arvet är ett engångsfenomen, en mer eller mindre oväntad överraskning. Själva arvet består av en förmögenhetsöverföring från den avlidne personen till arvingen (vi bortser från sterbhuset). Verkningarna av denna förmögenhetsöverföring beror på skillnaden i beteendet hos de två implicerade hushållen; denna fråga ligger utanför vårt ämne. Verkingen av arvsskatten däremot beror på beteendet hos det hushåll, som emottar arvet (jfr dock nedan).

Om vi nu utgår från det fall, där arvet kommer helt oväntat, betyder arvet att hushållet plötsligt vid början av en period står med en förmögenhet, som det inte självt har sparat ihop. Detta bör naturligtvis i allmänhet påverka hushållets planering. Allting kommer här att bero på, hur hushållets sparmål påverkas av arvet. Förändrar t.ex. hushållet sitt sparmål på så sätt, att till det tidigare sparmålet fogas en önskan att vid blickfältets slut ha en förmögenhet lika med arvet (»arvet skall inte röras»), då kommer hushållets planerade konsumtion och sparande endast att påverkas av den omständigheten, att arvet ev. avkastar en viss förmögenhetsinkomst, vilket återigen (med bortseende från »inferior periods») måste leda till konsumtionsökning för samtliga perioder, alltså även för den första perioden. Hur sparandet under den första perioden påverkas är däremot osäkert. Om sparmålet hos det arvtagande hushållet däremot inte förändras, betyder det att hushållet måste planera att konsumera hela arvet, vilket (vid bortseende från »inferior periods») innebär en ökning av konsumtionen under den första perioden och (sannolikt) en kraftig minskning av sparandet. — Dessa två exempel visar, att man i allmänhet får räkna med en ökning av konsumtionen hos det arvtagande hushållet, och att denna konsumtionsökning är större, ju större den ärvda förmögenheten och förmögenhetsinkomsten är. Härav följer emellertid omedelbart, att en arvsskatt tenderar att leda till minskad konsumtion och möjligtvis ökat sparande hos det arvtagande hushållet.

Även andra hushåll än de i arvsfall direkt implicerade kan emellertid påverkas av en arvsskatt. I den mån ett hushålls sparmål är att lämna en viss förmögenhet till sina arvingar, kan arvsskatter tänkas påverka sparmålet. En möjlighet är, att

sparmålet höjes med den avsikten att säkra arvingarna en given nettoförmögenhet; en annan möjlighet är, att hushållen finner det utsiktslöst att spara för arvingarna och därför minskar sitt sparmål. Härtill kommer så ytterligare, att en arvsskatt kan leda till förmögenhetstransaktioner mellan levande personer. Fältet torde därför vara öppet för alla möjliga verkningar på planerad konsumtion och sparande.

5. Socialförsäkringens betydelse

Socialförsäkringsföreställningar spelar en icke föraktlig roll i en modern budget och bör givetvis kunna inverka på sparviljan¹; det privata sparandet kan i viss mån betraktas som en sorts »privat socialförsäkring». Vi skall i korthet betrakta en speciell form för social »försäkring», nämligen folkpensioner, som utgår med ett visst fast belopp per år efter 65 års ålder, och som i större eller mindre utsträckning finansieras genom att staten av alla personer under 65 år tar ut ett visst fast belopp per år. Om vi tänker på två-periodfallet och låter gränsen mellan perioderna utgöras av pensionsåldern, kan denna »försäkring» studeras i vårt vanliga diagram, se Fig. IX:2. Under period 1 (före pensionsåldern) är den förväntade (reala) arbetsinkomsten \bar{q}_1 och under period 2 (efter pensionsåldern) \bar{q}_2 , där vanligtvis $\bar{q}_1 > \bar{q}_2$. Räntan är r . Optimalpunkten är B med positivt sparande under första perioden och negativt under andra perioden: man sparar för ålderdomen med den lilla inkomsten. Sparmålet är noll.

Tar nu staten ett fast belopp, säg T_F från hushållet i period 1, och ger ett fast belopp, säg P_F , i period 2, kommer A -punkten, som representerar noll-sparandet, att förskjutas. Är $P_F = T_F(1+r)$ kommer den nya A -punkten, A' , att ligga på den gamla budgetlinjen, L ; den nya budgetlinjen, L' , sammanfaller då med den gamla budgetlinjen, budgetlinjen före »försäkring». Är $P_F > T_F(1+r)$ kommer den nya A -punkten, A'' , och därmed även den nya budgetlinjen, L'' , att ligga över den gamla budgetlinjen. Är omvänt $P_F < T_F(1+r)$, ligger den nya A -punkten, A''' , och den nya budgetlinjen, L''' , under den gamla budgetlinjen. Alla budgetlinjer är parallella.

Bortser vi från »inferior periods» kan vi då säga, att i det första fallet kommer den planerade konsumtionen (under första perioden) att vara opåverkad av »försäkringens» införande; sparandet faller med exakt pensionsavgiftens belopp. Betraktas denna som ett privat tvångssparande, är alltså det samlade privata planerade sparandet opåverkat. I det andra fallet kan »försäkringen» sägas innebära en förväntad subvention lika med skillnaden mellan $T_F(1+r)$ och P_F ; hushållets »levnadsstandard» höjes, den planerade konsumtionen ökar (vi bortser från »inferior periods»), och det privata planerade sparandet minskar (även om avgiften inräknas i det privata sparandet). I det tredje fallet innebär försäkringen en förväntad beskattning lika med $T_F(1+r) - P_F$; den planerade konsumtionen minskar, och det planerade sparandet ökar (om avgiften inräknas i det privata sparandet).

¹ Jfr C. Welinder, *Socialpolitikens ekonomiska verkningar*, Frågeställningar och riktlinjer, utförd på uppdrag av 1941 års befolkningsutredning, SOU 1945:14, s. 16 f.

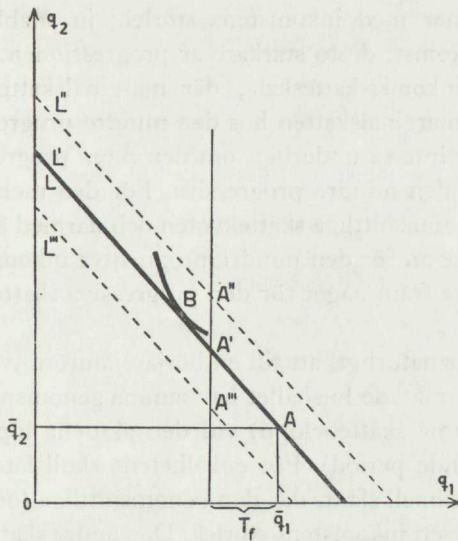

Fig. IX: 2.

En arbetslöshetsförsäkring, där »premierna» är fasta belopp per period, och understöd utgår med givna belopp per arbetslöshetsperiod, kan behandlas på ett helt likartat sätt. Även här blir det avgörande om »försäkringen» innebär en subvention eller en beskattning.

Även mera komplicerade »försäkrings»-föranstaltningar — där t. ex. »försäkringen» är frivillig, eller där »premier» och understöd står i något visst förhållande till hushållets vanliga inkomster — kan behandlas enligt detta schema. Vi avstår dock härifrån. Det inses emellertid utan vidare, att frågan, huruvida »försäkringen» innebär en förväntad subvention eller beskattning, kommer att få avgörande betydelse för verkningarna på planerad konsumtion och sparande.

6. Skatteprogressionens betydelse

I föregående kapitel lämnade vi i stort sett frågan om inkomstskattens progression åsido bortsett från ett mycket speciellt fall, som utan vidare lät inpassa sig i analysen där. Vi skall i detta avsnitt komplettera föregående kapitel resultat på denna punkt.

Det är en icke ovanlig synpunkt, att ju mer progressiv inkomstbeskattningen är, desto hårdare drabbar den sparandet. Som så ofta i skattediskussioner är det rätt oklart, hur denna synpunkt egentligen skall förstås. Man skall dock uppenbarligen tänka sig två inkomstskatteskalor, av vilka den ena är mer progressiv än den andra, och jämföra deras verkningar på konsumtion och sparande. Å andra sidan bör emellertid de två skatteskalor som jämföres vara lika i något avseende; annars har jämförelsen knappast någon mening. Skatteprogressionen är en fråga om mar-

ginalskattens variationer med inkomstens storlek; ju snabbare marginals-katten växer vid växande inkomst, desto starkare är progressionen. Om man därför har en mera progressiv inkomstskatteskala, där marginals-katten för varje inkomstintervall är större än marginals-katten hos den mindre progressiva skala, som man jämför med, är det ju inte så underligt, om den mera progressiva skatten drabbar sparandet hårdare än den mindre progressiva. För den mera progressiva skatten är nämligen då den genomsnittliga skattekvoten och därmed även det totala skattebeloppet överallt större än för den mindre progressiva inkomstskatten; härigenom får man emellertid inte fram något för den progressiva skatten karakteristiskt och speciellt.

Det förefaller därför naturligt, att till en början jämföra två i övrigt olika skatteskalar, som för det betraktade hushållet har samma genomsnittliga skattekvot (och alltså resulterar i samma skattebelopp) vid den aktuella löpande inkomsten (inkomsten för innevarande period). För enkelhetens skull låter vi den ena skatteskalan vara en proportionell skatt, där den genomsnittliga (och marginella) skattekvoten är konstant oavsett inkomstens storlek. Den andra skatteskalan är progressiv i den meningen, att den marginella skattekvoten är ständigt stigande vid stigande inkomst. Av detta följer att den progressiva skatten har en lägre genomsnittlig skattekvot för inkomster, som är lägre än det betraktade hushållets löpande inkomst, och en högre genomsnittlig skattekvot för högre inkomster, jämfört med med den proportionella skatten. Detta förhållande skall vi utnyttja.

Som inledande exempel skall vi betrakta det i föregående kapitelns avsnitt 9 diskuterade hushållet med ett blickfält som omfattar två perioder, med de förväntade arbetsinkomsterna Y_1^a resp. Y_2^a och med en nyttofunktion $U = q_1^{\alpha_1} \cdot q_2^{\alpha_2}$. Antar vi, att räntan är noll och sparmålet noll, samt att inkomstskattekvoten vid inkomsten Y_1^a är t_{p_1} och vid inkomsten Y_2^a är t_{p_2} , blir konsumtionsfunktionen (jfr kap. VIII, avsnitt 9)

$$(IX: 4) \quad q_1 = \frac{\alpha_1}{\alpha_1 + \alpha_2} \cdot \frac{Y_1^a (1 - t_{p_1})}{p_1} + \frac{\alpha_1}{\alpha_1 + \alpha_2} \cdot \frac{Y_2^a (1 - t_{p_2})}{p_2}.$$

Vid den proportionella inkomstskatten är $t_{p_1} = t_{p_2}$. Vid den progressiva skatten har t_{p_1} samma värde som vid den proportionella skatten, medan $t_{p_2} > t_{p_1}$ om $Y_2^a > Y_1^a$ och $t_{p_2} < t_{p_1}$ om $Y_2^a < Y_1^a$. Det framgår då utan vidare, att om $Y_2^a < Y_1^a$ kommer konsumtionen q_1 att vara mindre vid proportionell än vid progressiv beskattning; är $Y_2^a > Y_1^a$ kommer konsumtionen att vara mindre vid progressiv än vid proportionell beskattning. Då ju enligt förutsättningen skattebeloppet är detsamma för den första perioden vid de två skatteskolorna, gäller tydligen, att om $Y_2^a > Y_1^a$ kommer sparandet att vara större vid progressiv än vid proportionell beskattning; är $Y_2^a < Y_1^a$ kommer sparandet att vara större vid proportionell än vid progressiv beskattning.

Dessa resultat kan utvidgas till att gälla det mera generella fallet, där blickfältet omfattar ett godtyckligt antal framtida perioder, och där räntan är större än noll.

Vi bortser som vanligt från fenomenet »inferior periods», vilket betyder att vi förutsätter, att en inkomstökning för en godtyckligt vald framtida period alltid innebär, att konsumtionen för den första perioden ökar. Det inses då, att om de förväntade inkomsterna för perioderna 2 till n i viss genomsnittlig mening ligger över den första periodens förväntade inkomst, kommer den planerade konsumtionen att vara större vid proportionell än vid progressiv beskattning; ligger de förväntade inkomsterna i viss genomsnittlig mening under den första periodens förväntade inkomst, kommer den planerade konsumtionen att vara större vid progressiv än vid proportionell beskattning. Låt oss, med ett uttryckssätt hämtat från Hicks¹, säga att i det första fallet utvisar de förväntade inkomsterna ett *crescendo*, i andra fallet ett *diminuendo*. Vi kan då med de givna förutsättningarna sammanfatta resultatet i följande:

Utvisar den förväntade inkomstströmmen ett crescendo, kommer det enskilda hushållets planerade konsumtion att drabbas lindrigare och det planerade sparandet att drabbas hårdare av en proportionell inkomstskatt än av en progressiv inkomstskatt. Utvisar den förväntade inkomstströmmen ett diminuendo, kommer det enskilda hushållets planerade konsumtion att drabbas hårdare och det planerade sparandet att drabbas lindrigare av en proportionell inkomstskatt än av en progressiv inkomstskatt.

Om vi för en stund återvänder till diskussionen i Del I, kap. IV om budgetens eventuella stabiliserande egenskaper, inses det att den progressiva inkomstbeskattningen härvid kan spela en betydelsefull roll. Av det ovanstående framgår ju nämligen, att om vid givna löpande inkomster förväntningarna om den framtida inkomstutvecklingen vrides i riktning mot förväntningar om stigande inkomster i framtiden, då kommer den löpande konsumtionen att påverkas mindre härav, ju kraftigare progressiv inkomstbeskattningen är. På samma sätt om hushållen börjar vänta fallande inkomster. Den progressiva inkomstskatten har sålunda den från en stabiliseringssynpunkt förträffliga egenskapen, att den tenderar att eliminera verkningarna på den löpande konsumtionen av svängningar i förväntningsläget. Denna egenskap hos den progressiva inkomstskatten får inte sammanblandas med det ofta påpekade förhållandet, att en progressiv skatt, genom att ta bort en allt större del av den löpande inkomsten i tillfälle av en inflatorisk utveckling, ev. kan tjäna till att dämpa denna utveckling. Den progressiva inkomstskatten verkar redan på förväntningsstadiet innan de löpande inkomsterna har börjat förändras.

Vi har ovan endast betraktat verkan av progressionen på ett enstaka hushålls planerade konsumtion och sparande. När man säger, att mera progressiva skatter drabbar sparandet hårdare än mindre progressiva skatter, tänker man emellertid ofta på en jämförelse mellan det sammanlagda sparandet för hushåll med olika löpande inkomster vid beskattning med olika progression. I det enklaste fallet kan man ta två hushåll, av vilka det ena har en hög löpande inkomst, det andra en låg löpande inkomst. Tänker man sig nu dessa två hushåll beskattade enligt å ena sidan samma progressiva skala och å andra sidan samma proportionella skala, där

¹ J. R. Hicks, *Value and Capital*, s. 187 f.

de två skalorna är konstruerade på så sätt, att de vid de givna löpande inkomsterna ger samma skattesumma, kommer då de två hushållens samlade sparande att bli större eller mindre vid den progressiva än vid den proportionella skatten? Det inses nu lätt, att svaret helt kommer att bero på de två hushållens resp. konsumtionsfunktioner samt på formen av de två hushållens förväntade inkomstströmmar. A priori kan således något bestämt svar på frågan inte ges; man kan t.ex. mycket väl tänka sig, att den progressiva skatten resulterar i ett större sparande än den proportionella skatten. Ett specialfall som är värt att uppmärksamma har man, när konsumtionsfunktionen är en vanlig keynesiansk konsumtionsfunktion med samma konstanta marginella konsumtionskvot för alla inkomsttagare. Här kommer det samlade sparandet och den samlade konsumtionen att bli helt opåverkade av hur man slår ut en given inkomstskattesumma på hushåll med olika stora inkomster. Här får alltså skatteprogressionen överhuvudtaget ingen betydelse för sparandets storlek. Vi hänvisar i övrigt till kap. XIV där frågan om skatteprogressionen åter tas upp.

7. Offentlig konsumtion

Som tidigare anförts (Del I, kap. VI, 4) skiljer vi mellan offentlig produktion och offentlig konsumtion. Till den offentliga produktionen är förknippade sådana finanspolitiska parametrar som tjänstemannalöner, köp av material och råvaror etc. Även dispositionen, konsumtionen, av resultatet av den offentliga produktionen ger emellertid upphov till finanspolitik, dvs. förser staten med finanspolitiska parametrar. Vid exakt samma offentliga produkt, dvs. vid givna produktionsmässiga parametrar, kan staten via den offentliga konsumtionen påverka hushållens levnadsstandard på många olika sätt, speciellt genom bestämmelser om vilka befolkningsgrupper, som skall ta del i konsumtionen av denna produkt. Inkomstgränser, geografiska gränser, yrke o.d. kan användas, när staten önskar gynna vissa speciella grupper i detta avseende. Verkningarna av den offentliga konsumtionen kommer naturligtvis att bli beroende av för vilka befolkningsgrupper staten ställer en viss offentlig produkt till gratis disposition.

Det är uppenbart, att när vi börjar dra in i bilden de parametrar, som sammanhänger med dispositionen av den offentliga produkten, börjar vi också närma oss gränsen för, vad som kan kallas finanspolitik i egentlig mening. Det är ju nämligen tydligt, att i och för sig kan alla statens handlingar betecknas som »disposition av den offentliga produkten». Om man så önskar, kan man därför i princip dra in all offentlig verksamhet vid bedömningen av finanspolitikens verkningar, rättsväsendet, militärväsendet etc.¹

Vi ställer här frågan om statens möjligheter att *direkt* påverka hushållens planering. Det är klart att en avsevärd del av den offentliga konsumtionen inte har denna

¹ Ett konsekvent försök att förklara hela budgetens omfång och inriktning genom subjektens önskan om och nytta av den offentliga verksamheten leder således fram till denna ståndpunkt, jfr Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, Erster Teil.

egenskap. Hela den interna administrationen, som hushållen i allmänhet inte har någon som helst kontakt med, är ett viktigt område. Ett annat område är den del av den offentliga produkten, som gratis ställs till företagens disposition. Denna del av den offentliga konsumtionen kan på sin höjd påverka hushållen via företagens reaktioner. I stället för att tala om offentlig konsumtion i allmänhet (= offentlig produktion) bör man säga, att den offentliga produkten disponeras till kollektiv konsumtion inom hushållen, kollektiv användning inom företagen¹ och slutligen till den i egentlig mening offentliga konsumtionen, som inte med någon rimlighet kan tilläggas varken hushållen eller företagen (statliga gratistjänster till utlandet är ett exempel).

Här intresserar vi oss alltså endast för den del av den offentliga konsumtionen, som vi kallat kollektiv konsumtion inom hushållen. Frågan är nu, i linje med det föregående, hur en ev. ökning av den kollektiva konsumtionen inom hushållen påverkar hushållens disposition av sina penninginkomster (efter skatt) på konsumtion och sparande. En omständighet av betydelse är härvid huruvida den konkreta tjänsten från staten, som ju representerar den kollektiva konsumtionen, är en konkurrerande eller komplementär nyttighet i förhållande till de nyttigheter, som hushållet köper för sin konsumtion. Ställer t. ex. staten bättre bilvägar till disposition för privata, är det väl möjligt att detta leder till en så pass kraftig ökning av »bilismen», att det enskilda hushållet p. g. a. ökad bilkörning ökar sina totala konsumtionsutgifter (trots ev. minskning av andra konsumtionsutgifter) och minskar sitt sparande. Inför staten gratis hälsovård, är det möjligt att detta leder till en så kraftig minskning av utgifterna till läkare o. d., att hushållet minskar sina totala konsumtionsutgifter (trots ev. ökning av andra konsumtionsutgifter), och att sparandet ökar inom hushållen.

Slutligen finns det kanske anledning att påpeka, att inte all sådan offentlig konsumtion som direkt påverkar hushållens standard, nödvändigtvis verkar höjande på denna standard. Det offentliga verksamhet medför ju ofta besvär och obehag, liksom offentlig verksamhet kan ha till uppgift att direkt undertrycka medborgarna (hemlig polis, censur o. d.).

8. Finanspolitikens betydelse för arbetsutbudet

Vi har ständigt förutsatt, att det betraktade hushållets förväntade ström av framtida arbetsinkomster är given och opåverkad av de budgetpolitiska åtgärderna. Den del av inkomstströmmen som härrör från ränteinkomster har däremot hushållet självt planerat och bestämt. Det är emellertid klart att förutsättningen om *givna* förväntade arbetsinkomster är tvivelaktig. Ofta kan ett hushåll välja mellan ett antal förväntade inkomstströmmar, och budgetpolitiken kan mycket väl tänkas bli avgörande för hur detta val konkret utfaller. Vid givna lönesatser kan frågan

¹ Jfr nationalräkenskapernas distinktion mellan konsumtionsfrämjande och produktionsfrämjande offentlig konsumtion. Se närmare Ingvar Ohlsson, *On National Accounting*, Stockholm 1953, s. 223-30.

om, vilken framtida inkomstström hushållet väljer, sägas vara en fråga om karaktären och mängden av det arbetsutbud, som hushållet hoppas finna avsättning för. Vi är härmed inne på frågan om finanspolitikens verkningar på arbetsutbudet.¹

Vid analysen av hushållets arbetsutbud kan det vara lämpligt att skilja mellan tre olika typer av val rörande arbetsutbudet, som hushållet får ta ställning till.

För det första kan man fråga vilket yrke man skall välja. För äldre människor är detta ofta en given sak som i praktiken inte ger upphov till något val. Är pensionsåldern inte fixerad i kontrakt eller lag e. d., får hushållet dock under alla omständigheter ta ställning till detta problem. För yngre människor är däremot yrkesvalet en aktuell fråga, och i sammanhang härmed har man frågan vilken utbildning man skall välja — i den mån det överhuvudtaget finns alternativ att välja emellan. Inkomstströmmen och även arbetsutbudet fördelar sig mycket olika över tiden för olika yrken. Personer som väljer s. k. fria yrken presterar intet arbetsutbud förrän vid 25–30 års åldern. Å andra sidan upphör man inom de fria yrkena som regel inte plötsligt att utbjuda sina tjänster vid någon fixerad pensionsålder; från, säg, 60-års åldern börjar arbetsutbudet gradvis att sjunka. Personer som »väljer» den icke-fackutbildade arbetarens yrke, presterar ett någorlunda fast arbetsutbud från det den skolpliktiga åldern upphör och fram till pensionsåldern; härefter upphör arbetsutbudet ofta totalt.

Har man väl valt sitt yrke står man, för det andra, inför frågan hur lång arbetstid (per dag, vecka, år) man är villig att ha, och med vilken intensitet och noggrannhet man önskar utföra sitt arbete. Det framhålles ofta, att i ett modernt samhälle har mycket stora yrkesgrupper i själva verket inget val på denna punkt. Arbetstiden är fastställd i lag eller genom överenskommelse mellan arbetsorganisationerna, och arbetsintensiteten och -kvaliteten är given med den tekniska process vederbörande person är inkopplad på. Det ligger nog mycket i detta; dock får det inte förbises, att även flertalet löntagare faktiskt har vissa möjligheter att själva reglera sitt arbetsutbud i detta avseende. Möjligheten att ta eller icke ta övertids- och extraarbete, möjligheten att ta sig lediga dagar (»skolka»), möjligheten att vid ackordarbete själv bestämma arbetstempot, möjligheten att byta arbetsplats är alltsammans exempel på en viss potentiell elasticitet i arbetsutbudet på denna punkt även i ett genomorganiserat samhälle. Som bekant växer det omfång, i vilket dessa möjligheter går att utnyttja för den enskilda lönearbetaren med sysselsättningsgraden, till att vid överfull sysselsättning bli en faktor av första ordningen.²

Vi kommer härmed till den tredje frågan av betydelse för arbetsutbudet. När man, som vi här gör, arbetar med hushållet som den planerande enheten, även när det gäller arbetsutbudet, står man inför spørsmålet, hur många av ett givet hushålls medlemmar som kommer att söka förvärvsarbete. Grovt sagt kan man säga, att det är de gifta kvinnornas förvärvsarbete frågan gäller. Utan tvivel är detta den faktor, som både på kort och på lång sikt ger arbetsutbudet dess största poten-

¹ Vissa hithörande frågor har det befunnits lämpligt att behandla i ett annat sammanhang, se kapitel XIV, avsnitten 3–5 som kan läsas i direkt anslutning till detta avsnitt.

² R. Meidner, *Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning*, Stockholm 1954.

tiella elasticitet i ett modernt samhälle. Vad som är avgörande för, hur många av hushållets medlemmar som söker förvärvsarbete, torde vara ganska outforskat. Att ekonomiska överväganden spelar en roll är självklart; men lika givet är det att icke-ekonomiska förhållanden, »sociologiska» och psykologiska omständigheter, är av stor betydelse.

Det är nu uppenbart, att finanspolitiken i allmänhet kan förväntas påverka hushållets val i alla de tre nämnda avseendena. Inom såväl den mera praktiskt-politiska som den teoretiska litteraturen har mycket sagts om detta.

Den teoretiska litteraturen har dock i stort sett bara behandlat frågan om beskattningens betydelse för arbetstidens längd. Man tänker sig, att arbetsprestationernas mängd, arbetstidens längd eller, alternativt, fritidens längd ingår direkt i nyttofunktionen. Problemet om arbetsprestationernas mängd kan då behandlas analogt och i sammanhang med konsumtionens och sparandets inriktning, jfr finstilsstycket nedan. Vi skall inte på detta ställe utföra någon formell analys, utan endast hänvisa till förekommande arbeten och kapitel XIV, avsnitt 4¹, och anföra de viktigaste resultaten. Man kan i allmänhet inte säga om beskattningen leder till ökat eller minskat arbetsutbud; dock är det sannolikt, att ju kraftigare inkomstskattens progression är, desto större är möjligheten för att inkomstskatten leder till minskat arbetsutbud.

I den praktisk-politiska debatten har väl alla aspekter av budgetpolitikens betydelse för arbetsutbudet, det s.k. arbetsincitamentet, varit föremål för vidlyftiga funderingar. Skatteprogressionens och den s.k. sambeskattningens betydelse har härvid rönt särskilt stor uppmärksamhet. Större delen av denna debatt bygger dock varken på noggrann teoretisk eller empirisk analys.

Ett par principiella anmärkningar rörande behandlingen av arbetsutbudet kan vara på sin plats. Normalt behandlas arbetsutbudet, som nämnts, genom att i preferensfunktionen uppta något uttryck för den presterade arbetsmängden. Kallas denna i allmänhet A (vi behöver inte närmare precisera dess måtenhet som kan vara antal arbetstimmar, antal arbetstempj, antal producerade stycken etc.) har vi följande preferensfunktion

$$U = U(q_1, q_2, \dots, q_n, A)$$

med tillhörande budgetrestriktion

$$wA = \sum p_i q_i,$$

där w är lönen per arbetsprestation, p_i pris och q_i mängd av konsumerade nyttigheter.

Att denna vanliga uppläggning utan vidare kan utvidgas till att även gälla intertemporalt är uppenbart; preferensfunktionen får då ändras på så sätt, att såväl konsumerade mängder som presterat arbete tidsdateras, och preferensfunktionen således göres beroende av konsumerade mängder och presterat arbete under en rad framtida perioder; även en förändring av budgetrestriktionen måste vidtas.

Den vanliga teorin för arbetsutbudet kan emellertid även utvidgas i en annan riktning,

¹ Se t.ex. den mycket ingående analys som givits av G. Cooper, »Taxation and Incentive of Mobilization», *The Quarterly Journal of Economics*, 1952, och den påföljande diskussionen med O. Mehring.

som vid behandlingen av vissa typer av skatteproblem, speciellt sambeskattningsproblem, förefaller vara fruktbar och naturlig. Uppfattar vi, i enlighet med den vanliga konsumtions-teorin, preferensfunktionen som det enskilda hushållets preferensfunktion, bör vi vid diskussionen av det ekonomiska subjektets arbetsutbud ta hänsyn till att det — nämligen hushållet — kan utbjuda flera olika typer av arbetsprestationer samtidigt. Hushållet kan utbjuda både mannens och hustruns arbetsprestationer, samt eventuellt också hemma-varande barns arbetsprestationer. Rent formellt betyder detta, att i den statistiska en-period-teorin, där det bortses från sparandet, blir preferensfunktionen

$$U = U(q_1, \dots, q_n, A_1, \dots, A_m)$$

med tillhörande budgetrestriktion

$$\sum w_j A_j = \sum p_i q_i,$$

där nu A_j 'na representerar de olika typerna av arbetsutbud som hushållet kan prestera.

Utan att närmare gå in på användningen härav kan framhållas, att om man förenklar preferensfunktionen till $U = U(q, A_1, A_2)$ där q är den totala konsumtionen (»realinkomsten»), A_1 mannens och A_2 hustruns arbetsprestationer (utanför hemmet), är en geometrisk (tredimensionell) behandling av sambeskattningens verkningar på arbetsutbudet möjlig.

Som man förstår skulle alltså i princip en behandling av alla de ovannämnda tre aspekterna — yrkesval, arbetsmängd och familjemedlemmarnas arbetsutbud — kunna ges inom ramen för en intertemporal teori för hushållets konsumtion, sparande och arbetsutbud.

Slutligen finns det kanske anledning att fästa uppmärksamheten på att det naturligtvis inte i den ekonomiska teorin, spec. välfärdsteorin, finns något som implicerar, att finanspolitiken skall inriktas så att den främjar arbetsincitamentet. Detta är en rent politisk fråga, och man kan mycket väl tänka sig en vettig politik som av välfärdsskäl önskar minska arbetslusten. Ökad fritid kan ju ev. tillmätas större värde än en ökning av nationalprodukten.

9. En kritisk återblick på kapitlen VII till IX

Kapitlen VII-IX har uteslutande behandlat olika aspekter på hushållens planering och budgetpolitikens direkta inverkan på denna planering. Det kan vara lämpligt — innan vi vänder oss till företagets planering — att göra en kritisk återblick på vår behandling av hushållen. Denna återblick får för det första tjäna till att bryta udden av en del av den kritik, som vår analys av hushållens beteende onekligen inbjuder till. Vidare får vi härigenom fram de punkter, på vilka analysen kan och bör föras vidare. Vi går så till väga, att vi först betraktar den rena teorin och sedan vänder oss till frågan om teorins verklighetstrohet, till empirin.

Meningen med analysen av hushållens planering var att söka visa, hur de finanspolitiska parametrarna ingår i den del av den »riktiga» modellens ekvationer, som beskriver hushållens beteende. Detta mål har inte uppnåtts så till vida som vi t. ex. inte ställt upp någon konsumtionsfunktion, arbetsutbudsfunktion etc. i vilka samtliga betraktade budgetpolitiska parametrar ingår. Det enda försök vi gjort i den riktningen är diskussionen av en konsumtionsfunktion, i vilken inkomstskatten

och konsumtionskatten uppträder (kap. VIII, 9). Anledningen till att vi inte försökt någon ytterligare integration av resultaten är helt enkelt, att en dylik integration är en mycket komplicerad historia som vår tentativa diskussion knappast kan bära.

Ett annat karakteristiskt drag hos vår analys är, att vi endast betraktat två inkomstanvändningar, konsumtion och sparande (bortsett, naturligtvis, från skattebetalningar). Konsumtionen har tänkts gälla en homogen konsumtionsnyttighet med ett enhetligt pris (inom varje period). Denna brist hos analysen är dock från metodmässig synpunkt föga betydelsefull; utan principiella förändringar kan vår intertemporala teori för inkomstanvändningen utvidgas till att gälla ett godtyckligt antal konsumtionsnyttigheter. Mera allvarligt är, att vi även betraktat sparandet som homogent i den meningen, att allt sparande (positivt eller negativt) tänkts placeras på ett bestämt sätt med en enhetlig ränta (för varje period). Visserligen skulle vi inom ramen för vår analys, genom att skilja mellan ett flertal olika låntyper med olika löptid och ränta, samt mellan räntan vid utlåning och vid upplåning, och genom att göra förutsättningar om hushållens ränteförväntningar, kunna ta hänsyn till frågan om sparandets placering. Emellertid går det knappast att förneka, att en dylik analys av sparandets placering, och därmed också av hushållens likviditet, skulle te sig något mager. Speciellt på denna punkt kommer nämligen frågan om riskelement in som en avgörande faktor.

Vi är härmed framme vid en tredje karakteristisk brist i vår analys: de alltför enkla förväntningsförutsättningarna. Det framhölls redan i kap. VII att vi genomgående förutsätter, att hushållens samtliga framtidsförväntningar är fullt säkra (ehuru naturligtvis inte nödvändigtvis korrekta). Härmed är hela riskproblemet eliminerat. Droppar man denna förutsättning och övergår till att räkna med sannolikhetsfördelningar för förväntningarna samt uppmärksammar problemet om »objektiv risk» och »riskvärdering», kommer analysen på åtskilliga punkter i ett nytt läge. Som ett exempel kan nämnas, att förutsättningen om frånvaron av s. k. »inferior periods» — en förutsättning som ligger bakom vissa av våra resultat — inte är alldeles självklar när hänsyn tas till riskmomentet.

Låt oss visa detta med ett enkelt exempel, jfr Fig. IX: 3. Vi tänker oss i en två-periodanalys räntan given och att hushållet i utgångsläget har A -punkten A' , budgetlinjen L' och optimalpunkten B' med den planerade konsumtionen q_1 för period 1. Låt nu hushållets inkomstförväntningar förändras på så sätt, att A -punkten förskjutes till A'' med budgetlinjen L'' . Förutsättningen om frånvaro av »inferior periods» säger då, att den nya optimalpunkten, B'' , ligger nordost om den gamla optimalpunkten, B' , dvs. mellan punkterna C och D på budgetlinjen L'' .

Om förväntningarna är fullt säkra och lånemöjligheterna obegränsade, är L'' 's optimalpunkt oberoende av var på L'' som A'' befinner sig. Om hänsyn tas till risk och riskvärdering är så emellertid inte fallet.

Antag att punkten $A' = (\bar{q}_1', \bar{q}_2')$ förväntas med full säkerhet. Antag vidare att punkten $A'' = (\bar{q}_1'', \bar{q}_2'')$ är förknippad med risk på så sätt, att \bar{q}_1'' , den första periodens förväntade inkomst, förväntas med full säkerhet, medan den andra periodens förväntade arbetsinkomst, \bar{q}_2'' , är behäftad med viss osäkerhet. \bar{q}_2'' får då uppfattas som den matematiska förväntan för period 2's inkomst med en viss spridning kring denna förväntan. Om nu A' och A'' ligger som på Fig. IX: 3, och vidare riskvärderingen är sådan, att »uncertainty is an evil in

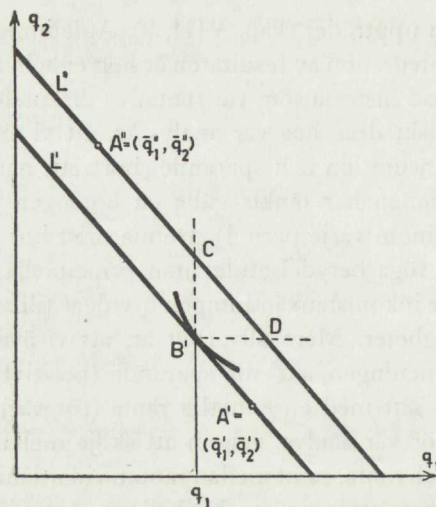

Fig. IX: 3.

itself», så är det fullt rimligt att tänka sig att hushållet, trots att budgetlinjen förskjutits åt höger, minskar sin konsumtion för period 1, vilket återigen innebär, att förutsättningen om frånvaron av »inferior periods» inte kan upprätthållas (eller åtminstone får ges en helt annan formulering).

Slutligen skall vi, innan vi lämnar återblicken på den rena teorin, ställa den nog så fundamentala frågan, om vi överhuvudtaget — genom att låta den fisherska intertemporala teorin för hushållets inkomstanvändning bilda grundvalen för analysen — har valt rätt teori. Det råder knappast något tvivel om, att den intertemporala teorin i detta sammanhang är att föredra framför den vanliga »statiska» en-period-teorin; annars får vi inte med framtidförväntningarna. I övrigt är ju en-period-teorin ett specialfall av den allmänna intertemporala teorin. Från denna synpunkt är vårt val av teori säkerligen riktigt. Den vanliga konsumtionsteorin har emellertid angripits under senare tid. En invändning riktar sig mot teorins karaktär av ren strömanalys; det bortses från behållningsstorheter i nyttofunktionen. Det är speciellt frågan om kassahållningens infogande i nyttofunktionen, som diskuteras.¹ Även om vi i viss mån tagit hänsyn till behållningsstorheter genom att infoga sparmålet i nyttofunktionen, torde det vara berättigat att kritisera teorin från denna synpunkt. Å andra sidan bör dock uppmärksammas att synpunktens konsekvens är, att samtliga behållningsstorheter dras in i analysen, även fordringar av alla slag och ev. realkapital. En annan invändning gäller förutsättningen att varje hushåll (individ) har en given indifferenskurva, som inte påverkas av ekonomiska omständigheter. Indifferenskurvan i den traditionella teorin är exogent be-

¹ Jfr. t.ex. D. Patinkin, »Reconsideration of the General Equilibrium Theory of Money», *Review of Economic Studies*, 1950–51, samt »Further considerations of the General Equilibrium Theory of Money», *Review of Economic Studies* 1952–53.

stämd och häremot kan vissa invändningar resas. Vi syftar på J. Duesenberry's tankegångar.¹

Duesenberry's tanke är den, att det enskilda hushållets beteende påverkas av andra hushålls beteende. Förändringar i grannhushållets konsumtion påverkar det betraktade hushållets preferenskurva och därmed även hushållets konsumtionsplaner, även om för det betraktade hushållet alla andra omständigheter (förväntade inkomster, priser, sparmål etc.) är oförändrade.² Mera konkret utformar Duesenberry den hypotesen, att hushållens konsumtionskvot (sparkvot) är betingad av hushållets plats i den samlade inkomstfördelningen.³ Det blir sålunda den relativa inkomsten, som avgör det enskilda hushållets uppdelning av inkomsten på konsumtion och sparande. Hur skatterna skall passas in i denna hypotes är inte fullt klart, men det förefaller naturligt att föreställa sig, att det är fördelningen av den reala *disponibla* inkomsten (efter skatt) som är avgörande. Från denna utgångspunkt skulle t. ex. en allmän omsättningsskatt cet. par. knappast leda till förändringar i den samlade konsumtionsutgiften. Inkomstfördelningen påverkas ju inte (jfr även Duesenberry's formelapparat). Den samlade konsumtionens priselasticitet är 1. Det samlade monetära sparatet skulle således inte påverkas. Däremot är det mycket vanskligt att få något grepp om verkningarna av en progressiv inkomstbeskattning i Duesenberry's konsumtionsteori. Alla bevarar ju sin plats i inkomstfördelningen oförändrad, och därmed skulle väl egentligen också sparkvoten bli opåverkad för alla. Men samma sparkvot applicerad på en mindre behållen inkomst leder ju till ett minskat monetärt sparande. Å andra sidan behandlar Duesenberry⁴ själv ett fall, där han tänker sig en fullständig inkomstutjämnning åstadkommen genom beskattning och subvention, och anser att i detta fall — som ju, ehuru mera extremt, liknar fallet med progressiv beskattning med avseende på den relativa fördelningen (fördelningen pressas ihop) — är ett ökat sparande möjligt.

Om konsumtions- och sparteorier av Duesenberry's typ bättre än den traditionella intertemporal teorin kan beskriva hushållens faktiska beteende återstår att visa. Duesenberry's egna försök i detta avseende är inte fullt övertygande.⁵ Utan tvivel är dock Duesenberry's hypotes så pass intressant, att det vore befogat att upprepa hela analysen från de föregående kapitlen med denna hypotes som grundval. Vi avstår dock här från detta, bland annat av den anledningen, att en hel del av våra resultat är formulerade på ett sådant sätt, att de inte påverkas av beroendeförhållanden mellan individernas beteenden.

Slutligen några ord om förhållandet till empirin; vi har ju knappast på någon punkt hänvisat till empiriska undersökningar. Förhållandet är emellertid det, att det knappast finns empiriska undersökningar, som direkt syftar till att belysa finanspolitikens betydelse för hushållens planering. Visserligen finns det normalt i empiriska studier av efterfrågan efter konsumtionsvaror, spec. konsumtionsfunktionen, implicerat hypoteser om skatternas betydelse. En vanlig hypotes är ju t. ex., när det gäller konsumtionsfunktionen, att den totala mängdmässiga konsumtionen är bestämd av den reala disponibla inkomsten, vilket innebär en klar hypotes om inkomstskattens och de indirekta skatternas betydelse. Då emellertid dessa undersökningar, jag tror utan undantag, inte tar upp frågan om berättigandet av den del av hypotesen om konsumtionens bestämningsgrunder, som

¹ J. Duesenberry, *Saving, Consumption and the Theory of Consumer Behavior*.

² J. Duesenberry, a. a., s. 14.

³ J. Duesenberry, a. a., s. 3.

⁴ J. Duesenberry, a. a., s. 44 f.

⁵ Ragnar Bentzel, Recension av Duesenberry's bok i *Ekonomisk Tidskrift*, 1951.

gäller budgetpolitikens parametrar, har de knappast något större värde från vår synpunkt. Som regel bortses i dessa undersökningar även från förväntningslägets betydelse.

Det bör kanske även framhållas, att den vanliga typen av undersökningar av statsfinansernas, dvs. skatternas och subventionernas, betydelse för inkomstfördelningen knappast heller kan ge någon ledning vid bedömningen av frågor av den karaktär, vi här diskuterar. Baserade på vanlig nationalräkenskapsmetodik har dessa sifferuppställningar så svårartade metodologiska brister, att det är tvivelaktigt, om de överhuvudtaget säger oss någonting om finanspolitikens verkningar.¹

Har forskningen, när det gäller de teoretiska aspekterna av budgetpolitikens betydelse för hushållens planering, hittills varit och fortfarande är bristfällig, så gäller detta alltså i än högre grad den empiriska sidan. Aldrig så fina teoretiska studier kan inte göra de empiriska studierna överflödiga. Dels vet man ju aldrig om den använda teorin överhuvudtaget duger, dels leder teorin inte ens alltid till kvalitativt bestämda resultat. Skall därför finanspolitiken inte arbeta i blindo i detta avseende, tycks ingående empiriska undersökningar vara inte blott önskvärda, utan direkt nödvändiga; dylika undersökningar ligger dock helt utanför denna utrednings ram.

¹ Jfr ovan kap. V, 4.

KAPITEL X

Finanspolitikens betydelse för företagens planering

1. Inledande anmärkningar

Vi framhöll vid behandlingen av finanspolitikens betydelse för hushållens planering, att denna fråga hittills inte behandlats på något systematiskt sätt. Litteraturen på detta område är mycket sparsam. Annorlunda blir bilden, när vi vänder oss till frågan om budgetpolitikens betydelse för företagens planering. Ända sedan finansvetenskapens uppkomst har man främst varit intresserad av finanspolitikens, speciellt skatternas, verkningar på produktionens storlek och inriktning samt på priserna. Visserligen har delar av denna teori utformats såsom »övervältringslära» i meningen partiell jämviktsteori, men med enkla omtolkningar får man, som vi skall ge exempel på nedan, lätt fram en — låt vara i åtskilliga hänseenden ofullständig — teori för finanspolitiska åtgärders verkningar på företagsplaneringen.

Problemet om företagens planering är naturligtvis lika betydelsefullt för problemet om finanspolitiken som hushållens planering. Ändå kommer vi att här ägna väsentligt mindre utrymme åt detta problem, än det vi ägnade åt hushållens planering. Förklaringen till detta har givits i detta arbetes *Introduktion*.

Efter en kortfattad redogörelse för och diskussion av den föreliggande »rena» teorin för företagens planering, övergår vi till en redovisning av en rad exempel, som visar hur denna teori kan tas i användning vid bedömningen av budgetpolitikens verkningar.

2. Teorin för företagens planering. Kortfattad översikt

Teorin för företagens planering i ett modernt kapitalistiskt samhälle bygger på den grundläggande förutsättningen, att planeringens uppgift är att vid de föreliggande yttre omständigheterna maximera företagens vinst i någon närmare definierad mening. Teorin för företagens planering har således som sin kärnpunkt lösningen av ett maximeringsproblem och kommer härigenom att utvisa stora formella likheter med teorin för hushållens planering.¹

I sin mest allmänna uppläggningsform tar teorin om företagens planering formen av en intertemporal teori som visar, hur företaget planerar sina köp och försäljningar, sin låntagning och långivning samt sina behållningar av nyttigheter, pengar etc. för

¹ P. A. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge, Mass. 1947, Ch. 1.

alla perioder inom den ekonomiska horisonten för att uppnå en maximering av den inom horisonten samlade förväntade nettoinkomsten, uttryckt som företagets förväntade kapitalvärde.¹ Företagets planeringsteori i denna allmänna uppläggnings är emellertid av en så abstrakt karaktär, att det knappast är lönt att på denna grundval diskutera budgetpolitikens verkningar på företagsplaneringen.

En enklare typ av planeringsteori har man i den intertemporal produktionsteori, som studerar företagets planering vid produktionsprocesser som försiggår över ett flertal framtida perioder — där alltså insatsen av tjänster från originära faktorer och utmogningen av den färdiga produkten är skilda i tiden. Detta är den s.k. kapitalteorin. Hithörande problem behandlas av Guy Arvidsson och vi hänvisar därför på denna punkt till hans utredning.

Det som gör teorin för företagets planering vida mera komplicerad än teorin för hushållets planering är det faktum, att företaget disponerar över ett långt större antal handlingsparametrar än hushållet. Som en utmärkt approximation till verkligheten kan man utgå ifrån att det enskilda hushållet normalt inte kan öva något direkt inflytande på de priser, till vilka det köper sina konsumtionsvaror, och de räntor, till vilka det placerar sitt sparande (tar lån), eller de priser, till vilka det säljer sina tjänster. Vidare kan man ofta betrakta hushållens försäljningar av tjänster, dess arbetsutbud, som utifrån bestämda. Kvar blir då endast konsumtionsvaruköpen och sparandets planering som handlingsparametrar för hushållet och som det enda, som teorin för hushållets planering skall bestämma. Annorlunda är det för det enskilda företaget. På försäljningssidan kan företaget oftast självt direkt fastställa antingen sina försäljningspriser (detta torde vara det vanligaste) eller de sålda mängderna färdigvaror. På inköpssidan kan företaget normalt bestämma de inköpta mängderna råvaror och arbetskraft etc. och i vissa fall ev. öva inflytande på inköpspriserna. Mellan inköpen och försäljningen äger produktionen rum; i den mån lagerbehållningen av råvaror och färdigvaror tillåter det, kan företaget även fastställa en med avseende på produktionssättet, produktionens inriktning och den förväntade försäljningens och inköpens omfång oberoende produktionspolitik.

För att slippa ta hänsyn till alla dessa handlingsparametrar i samma analys — det är ju i princip detta man försöker göra i den ovannämnda mycket allmänna planeringsteorin — brukar man vanligen behandla teorin om företagets planering i tre tempi.² För det *första* uppställer man under starkt förenklande förutsättningar en produktionsteori och en härmed sammanhängande kostnadsteori. Bland de förenklande förutsättningarna är den viktigaste ett fullständigt bortseende från tidsmomentet, i det att produktionen antas momentan; man kan säga att det rör sig om en en-period-analys. Produktionsteorin studerar dels den optimala faktorkombinationen vid given produktionsvolym samt variationen i de använda faktormängderna vid förändringar av produktionsvolymen och produktionsfaktorernas priser. Kostnadsteorin är ett direkt korollarium till produktionsteorin och studerar kost-

¹ Se Ingvar Svennilson, *Ekonomisk planering*, och även J. R. Hicks, *Value and Capital*, Part II och IV.

² Se t.ex. Erich Schneider, *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, II Teil.

nadernas variationer med produktionsvolymen. Ett visst, visserligen tämligen primitivt, försök att utvidga denna teori under hänsynstagande till tidsmomentets betydelse har man i Marshall's distinktion mellan short run och long run analys¹; det är speciellt kostnadsteorin som har utbyggts i denna riktning. Företagens prispolitik och produktionspolitik, för det *andra*, behandlas som regel i samband med den s.k. prisbildningsteorin, som oftast är en partiell, statisk jämviktsteori för olika marknadstyper, och icke i och för sig en teori för företagets planering. Med relativt enkla medel låter dock den vanliga prisbildningsläran omforma sig till en planeringsteori. För det *tredje* uppställer man en investeringsteori, som byggs upp på grundval av en s.k. investeringskalkyl, som sträcker sig över en rad framtida perioder; denna teori är en ren planeringsteori.

Använder man nu dessa tre typer av teori som beskrivning av företagets handlande, saknar man naturligtvis dels den nödvändiga koordinationen mellan beskrivningen av företagets olika åtgärder, och dels blir det områden kvar som inte täcks av dessa teorier. Företagens vinstdisposition är ett sådant typiskt område, för vilket man knappast har någon teori överhuvudtaget. Som ett annat exempel kan nämnas företagets lagerpolitik.

Teorier av den karaktär, som vi nu talat om, har i prisbildningsdiskussionen — i den s.k. marginalist-kontroversen² — kallats »marginalistiska». Det har från olika håll hävdats — med utgångspunkt i vissa empiriska undersökningar³ — att även om de »marginalistiska» teorierna i och för sig rent logiskt framstår såsom de riktiga *handlingsnormerna* för företagen i deras strävanden efter maximal vinst, så har de ändå inget större värde som beskrivning av företagets faktiska prispolitiska handlande, som anses äga rum enligt vissa primitiva tumregler som skulle strida mot, vad den »marginalistiska» teorin föreskriver. Enligt dessa tumregler fastställs priset t. ex. på grundval av någon sorts »normal» kostnad med tillägg av en »normal» eller »skäligen» vinst. Den empiriska grunden för denna kritik av den »marginalistiska» teorin är dels intervjuer med företagare, dels iakttagelser av företagets prissättningar, som ofta utvisar en annars svårförklarad konstans.

Från marginalistiskt håll har denna kritik avvisats med en rad argument. Bland annat har ifrågasatts, om inte de i företagarnas medvetande existerande föreställningarna om, vad som är »normal» kostnad och vinst, har en tendens att variera med konjunktursituationen på ett sådant sätt, att de enkla tumreglerna trots allt innebär ett handlande, som i stort sett överensstämmer med det av den marginalistiska teorin föreskrivna. Vidare kan den ofta iakttagna tendensen till fasta priser oavsett efterfrågeläget mycket väl, och på ett sätt som inte i och för sig strider mot den marginalistiska teorin, förklaras med hänvisning till speciella riskmoment o. d. som uppträder i olika prisbildningssituationer.

Vilken av dessa två uppfattningar om företagets beteende som är korrekt, är

¹ Alfred Marshall, *Principles of Economics*, 8th ed., London 1946, Book V.

² Se diskussionen mellan F. Machlup och R. A. Lester i *American Economic Review*, 1946 och 1947.

³ R. L. Hall & C. J. Hitch, »Price Theory and Business Behavior», *Oxford Economic Papers*, 1939.

naturligtvis en central fråga för vårt problem. Det kan dock inte här komma på tal att söka utrona detta. Vi får inskränka oss till att söka ta viss hänsyn till bäge uppfattningarna.

3. Råvaruskattens betydelse för efterfrågan på faktorer och utbudet av färdigvaror

Låt oss först vända oss till företagets efterfrågan av produktionsfaktorer, dvs. sambandet mellan priserna på faktorerna och den mängd faktorer, som ett företag vill köpa. Denna fråga är ju av omedelbar relevans för alla sådana budgetpolitiska åtgärder som på något sätt berör företagets inköpspriser. Såsom ett typiskt exempel kan man nämna tullar, som betalas av importören-producenten. Det förefaller sannolikt att en producent, som står inför t.ex. sänkta tullsatser på en av honom använd råvara, i många fall kommer att förvänta att bruttopriset på dessa importerade råvaror faller med hela tullsänkningens belopp. Hans efterfrågefunktion för ifrågavarande råvara säger oss då, hur han ändrar sina köp; vi får härigenom veta något om, hur betalningsbalansen kan tänkas påverkad av en dylik tulländring.

För att förenkla diskussionen tänker vi oss en producent som bara producerar en färdigvara, vilkens pris av producenten förväntas vara helt oberoende av hans egen produktions storlek. Vi förutsätter alltså fri konkurrens på hans marknad. Producenten tänkes inrikta sin produktion så, att hans förväntade vinst blir maximal. Maximeringen av den förväntade vinsten åstadkommes dels genom variationer av produktionens storlek, dels genom variationer av produktionstekniken, dvs. kombinationen av produktionsfaktorer.

Vi tänker oss nu, att företaget befinner sig i sitt optimaläge, och låter priset på en råvara (faktor) falla, t.ex. till följd av en tullsänkning. Vid oförändrad produktion kommer utan tvivel den faktor vars pris sjunkit, att substitueras för andra faktorer. Efterfrågan på den nu billigare faktorn stiger alltså, och efterfrågan på alla andra faktorer (tagna tillsammans) faller. Så långt är allt rätt självklart. Faktorsänkning i förbindelse med den nya faktorkombinationen innebär emellertid, att företagets produktionskostnader (vid alternativa produktionsstorlekar) sjunkit, vilket under våra förutsättningar bör leda till ökad planerad produktion. Det vore kanske naturligt att här resonera så, att detta kommer att öka efterfrågan efter den förbilligade faktorn ytterligare och bromsa minskningen av efterfrågan på andra faktorer (ev. rentav framkalla en ökning av efterfrågan på dessa andra faktorer). Ett dylikt resonemang är emellertid inte vattentätt. Man kan tänka sig fall, där den nya högre produktionen gör en sådan faktorkombination optimal, som innebär en minskning av efterfrågan på den billigare faktorn. Slutresultatet kan därför bli att ett förbilligande av en faktor kan leda till minskad efterfrågan på denna faktor. Hicks säger att i detta fall är faktor och produkt »regressiva».¹ Fenomenet motsvarar tydligen Giffens paradox inom konsumtionsteorin. Sett från betalnings-

¹ J. R. Hicks, *Value and Capital*, p. 93 f.

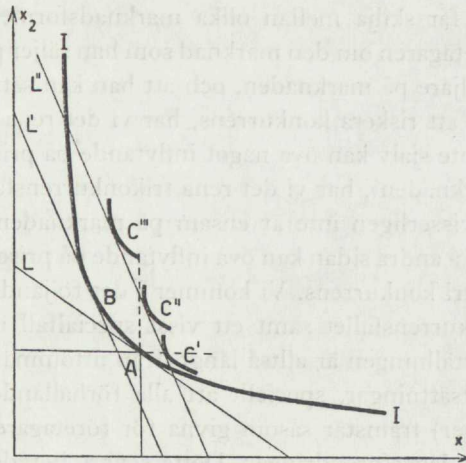

Fig. X: 1.

balansens synpunkt betyder detta då, att införandet av en tull på råvaror kan tänkas leda till ökad import av denna råvara.

Vi skall inte ge något strikt bevis för textens påstående utan inskränka oss till att åskådliggöra tankegången genom användning av s.k. isokvanter, jfr Fig. X: 1.

Å Fig. X: 1 avsetter vi längs abscissan den använda mängden av faktorn 1, x_1 , och längs ordinatan mängden av faktorn 2, x_2 . »Indifferenskurvorna», isokvanterna, betecknar faktorkombinationer som leder till samma produktionsmängd. I utgångsläget, där vinsten tänkes maximal, antas produktionens storlek vara P . Till denna produktion svarar isokvanten I . Relationen mellan faktorpriserna anges av lutningen av isokostnadslinjen L . Den använda faktorkombinationen och de använda faktormängderna bestäms då vid tangeringspunkten, A , mellan isokostnadslinjen, L , och isokvanten I . Vi tänker oss nu att faktorn 2 faller i pris. Lutningen av isokostnadslinjerna förändras då på så sätt, att blir brantare, t. ex. som L' . Vid oförändrad produktion blir då den nya faktorkombinationen bestämd vid punkten B ; den använda mängden av x_2 ökar och den använda mängden av x_1 minskar. Emellertid ökar ju produktionen. Optimalpunkten skall därför sökas på en isokostnadslinje, säg L'' , som är parallel med L' , men ligger till höger om denna. Det enda vi nu i allmänhet kan säga är, att optimalpunkten ligger på L'' 's skärningspunkter med isokvanten I . Å Fig. X: 1 har angivits tre olika möjligheter, C' , C'' och C''' för den nya optimalpunktens läge. Vid jämförelse med utgångsläget A inses, att optimalpunkten C' innebär en ökning av faktorn 1 och en minskning av faktorn 2; här har vi fallet med »regression». Optimalpunkten C'' innebär en ökning av såväl faktorn 1 som av faktorn 2. Optimalpunkten C''' slutligen, innebär en minskning av faktorn 1 och en ökning av faktorn 2. Den enda möjlighet som kan uteslutas, är att bägge faktormängderna minskar (eller är oförändrade); åtminstone en av dem måste öka.

4. Finanspolitikens betydelse för pris- och produktionspolitik hos företag med givna anläggningar

Vi skall i detta avsnitt redovisa några exempel på, hur olika budgetpolitiska åtgärder kan påverka planeringen hos företag med givna fasta anläggningar. Det är främst pris- och/eller produktionspolitiken hos företagen, som vi riktar vår upp-

märksamhet mot. Vi får skilja mellan olika marknadsformer, eller rättare olik uppfattningar hos företagaren om den marknad som han säljer på. Tror företagaren, att han är ensamförsäljare på marknaden, och att han kan sätta sitt pris enligt sina egna önsknings utan att riskera konkurrens, har vi det rena monopolfallet. Tror företagaren, att han inte själv kan öva något inflytande på priset, som han i stället antar bestämt av »marknaden», har vi det rena frikonkurrensfallet. Tror, slutligen, företagaren, att han visserligen inte är ensam på marknaden utan får ta hänsyn till konkurrenter, men å andra sidan kan öva inflytande på priset, får vi fallet (fallen) mellan monopol och fri konkurrens. Vi kommer i det följande endast att gå in på monopolfallet, frikonkurrensfallet samt ett visst specialfall mellan monopol och fri konkurrens. Framställningen är alltså långt ifrån uttömmande. Vi gör vidare en rad förenklande förutsättningar, speciellt att alla förhållanden på kostnadssidan (teknik och faktorpriser) framstår såsom givna för företagaren, samt att det helt bortses från planerade lagerförändringar. Detta senare betyder, att planerad produktion och förväntad försäljning är lika stora.

(i) *Monopolfallet*

Behandlingen av detta fall är i själva verket ingenting annat än en enkel omskrivning av den vanliga statistiska, partiella jämviktsanalysen av monopolprisbildningen.

Vi tänker oss att företagaren står vid början av en period med en given kostnads-situation. Hans problem är då, vilket pris och vilken producerad mängd han skall välja för den kommande perioden. Kan vi nu förutsätta att företagaren har en given entydig förväntning om sambandet mellan pris och avsättning, alltså om efterfrågekurvans utseende, finner vi, i full analogi med den statistiska prisbildningsläran, optimalläget där (förväntad) gränskostnad och (förväntad) gränsintäkt är lika stora, jfr. Fig. X:2.

Är den förväntade efterfrågekurvan E_0 och den (förväntade) gränskostnads-kurvan *gr. k.*, sätter monopolisten priset för perioden till p_1 och en produktion q_0 verkställes. Är nu den faktiska efterfrågekurvan (dvs. köparnas av prisets höjd betingade köpplaner) t.ex. E_1 , blir den faktiska avsättningen q_1 . I den mån tillräckligt stora lagerhållningar finns, minskar de med $q_1 - q_0$; i annat fall kommer köpplanerna i viss utsträckning att inte realiseras. Denna brist på överensstämmelse mellan de av företaget förväntade och de faktiska förhållandena har emellertid på sin höjd betydelse för företagets planering under nästa period. Det är t.ex. rimligt att anta, att företaget i nästa period reviderar sin uppfattning av efterfrågekurvans läge. Däremot är naturligtvis ex post förhållandena och företagets misstag i en period utan relevans för företagets planering för denna period. Om vi inte ger oss in på att förklara förväntningsbildningen, kan vi därför ta företagets (förväntade) kostnadskurva och förväntade efterfrågekurva, och fastställa företagets pris- och produktionspolitik på grundval härav. Detta betyder då, att alla den partiella jämviktsteorins resultat rörande skatternas o. a. budgetpolitiska åtgärders betydelse

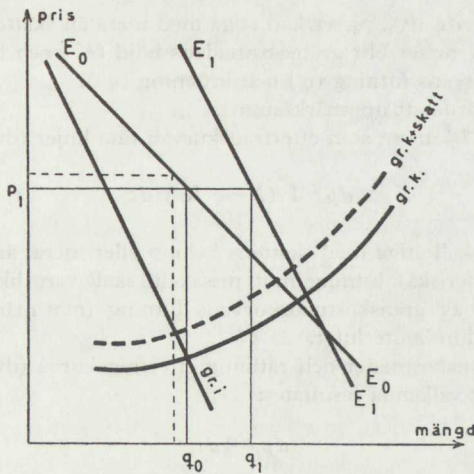

Fig. X: 2.

för pris och producerad mängd kan överföras oförändrade till planeringsteorin, om man blott erinrar sig, att det nu rör sig om att bestämma, inte jämviktspris och jämviktsproduktion, utan det planerade optimalpriset och optimalproduktionen.

Ta t.ex. verkningarna av en styckskatt på färdigvaran. Liksom i jämviktsteorin finner vi dess verkningar genom att till gränskostnadskurvan lägga skatten per styck och sedan jämställa gränskostnad plus skatt med förväntad gränsintäkt. Man finner då en minskning av den planerade produktionen och en höjning av priset. Vi framhåller att priset (inkl. skatt) kan tänkas stiga med ett större eller mindre belopp än skattens belopp. Som ett specialfall har vi möjligheten att priset stiger med skattens belopp.

Är vinsten V , priset p , varumängden q , skattens belopp per styck t , och (den förväntade) totalkostnaden K en funktion, $K(q)$, av q , har vi

$$V = pq - K - tq.$$

Är vidare den förväntade efterfrågekurvan $q = q(p)$, finner vi villkoret för vinstmaximum, som

$$\frac{dV}{dp} = q + p q' - K' q' - t q' = 0.$$

Med utgångspunkt i detta uttryck finner vi vidare verkan, dp , på priset av en förändring av skattens belopp, dt :

$$dp = \frac{q'}{q'(2 - q'K'') + q''(p - K' - t)} \cdot dt;$$

koefficienten till dt kan tydligen vara större än, lika med, eller mindre än 1. Enligt det tillräckliga villkoret för maximum — $d^2V/dp^2 < 0$ — är nämnaren i uttrycket för dp negativ; är även $q' < 0$ måste dp alltid ha samma tecken som dt . Under samma förutsättningar

inses att dp kan vara $> dt$, dvs. priset kan stiga med mera än skattens belopp. Avgörande för skattens verkan på priset blir gränskostnadens höjd (K') och lutning (K'') samt den förväntade efterfrågekurvans lutning (q') och krökning (q'').

Vissa specialfall är värda att uppmärksammas.

Är såväl gränskostnadskurvan som efterfrågekurvan räta linjer (dvs. $q'' = 0$) får vi

$$dp = 1/(2 - q'K'') \cdot dt;$$

villkoret för att priset skall stiga med skattens belopp eller mera, är då att $q'K'' \geq 1$, dvs. efterfrågekurvans (numeriska) lutning mot prisaxeln skall vara lika med eller större än det inverterade värdet av gränskostnadskurvans lutning (mot mängdaxeln). Vid ett sant maximum är detta ingalunda uteslutet.

Har vi konstanta gränskostnader och rätlinjig efterfrågekurva (dvs. $K'' = 0$ och $q'' = 0$), kommer vi fram till det välkända resultatet:

$$dp = \frac{1}{2} dt,$$

dvs. att priset stiger med halva skattens belopp oavsett efterfrågekurvans lutning.

Har vi slutligen konstanta gränskostnader ($K'' = 0$) finner vi

$$dp = q'/(2q' + q''(p - K' - t)) \cdot dt.$$

Villkoret, för att priset skall stiga med skattens belopp eller mera, är då att

$$-q'/q'' \leq p - K' - t,$$

dvs. att (då ju normalt q' är negativ och $p - K' - t$ är positiv) förhållandet mellan den förväntade efterfrågekurvans lutning och dess krökning skall vara lika med eller mindre än vinstmarginalen. Detta villkor kan mycket väl vara uppfyllt.

Indirekta skatter som utgår med en viss procent av färdigvarupriset, samt subventioner som står i någon viss relation till produktion eller pris, behandlas helt analogt.

Nettoskatter på monopolistens vinst påverkar inte, enligt denna analysmetod, pris och planerad produktion, oavsett om vinstskatten är proportionell eller progressiv. Skärningspunkterna mellan gränskostnadskurvan och gränsintäktskurvan med och utan hänsynstagande till skatten sammanfaller.

De således helt skilda verkningarna av nettovinstskatter och bruttoskatter på produktionen har ofta tagits som utgångspunkt för förslag om att styra monopolföretagens pris- och produktionspolitik. Genom att t. ex. ge subventioner, som är proportionella med produktionen och finansiera dessa subventioner genom beskattning av monopolistens egen nettovinst, skulle man kunna framkalla ökad produktion och lägre pris, samtidigt som monopolvinsterna beskärs och statskassan inte belastas med merutgifter, anses det.

Verkningarna av ökade statliga varubeställningar o. d. är självklara och behöver ingen närmare utredning här. Vi anmärker att ökad offentlig konsumtion i form av produktionsfrämjande kollektiv konsumtion inom företagen naturligtvis leder till lägre kostnader med ty åtföljande verkningar. De lägre kostnaderna skall dock först

upptäckas av företagen, innan de kan få verkningar på pris- och produktionspolitiken. I första hand leder de rimligen endast till oväntade vinster via oväntade kostnadsminskningar.

(ii) *Frikonkurrensfallet*

I frikonkurrensfallet kan däremot inte den partiella jämviktsteorin på samma sätt som i monopolteorin överföras till teorin för företagens planering. Det enskilda företaget fastställer här för en given period sin produktion på grundval av det för perioden förväntade priset, som företaget ju enligt förutsättningarna inte anser sig ha något inflytande på. Den planerade produktionen fastställs så, att (förväntad) gränskostnad är lika med det förväntade priset för perioden.

Inför vi här t.ex. en styckskatt beror det enskilda företags reaktion med avseende på den planerade produktionen helt på, hur företaget förväntar att priset för perioden kommer att påverkas av skatten. Har alla företagen haft överdrivna förväntningar om prisstegringen, kommer de att få förluster (priset täcker då inte gränskostnad plus skatt); i det motsatta fallet kommer de att få oväntade vinster (priset överstiger gränskostnad plus skatt). Det enda vi i allmänhet kan säga är, att ju högre det av företagen förväntade priset är, desto lägre kommer det faktiska priset för perioden att bli; desto större kommer ju nämligen utbudet under perioden att bli. Den vidare utvecklingen kommer då att bero på, hur företagen reviderar sina prisförväntningar under de kommande perioderna.

Liksom i monopolfallet gäller det, att en skatt på nettovinsten inte påverkar företagets optimala produktion.

(iii) *Mellan monopol och fri konkurrens*

Här finns en lång rad prisbildningsfall — duopol, oligopol, ofullständig konkurrens, kvalitetskonkurrens etc. etc. — som vanligen behandlas med var sin speciella teknik.¹ Ur mängden av fall skall vi plocka ut ett av de allra enklaste, det mycket diskuterade oligopolfallet med en »kinked» efterfrågekurva.²

När det finns få, men dock ett flertal konkurrenter, som är medvetna om varandras existens, kan man tänka sig att ett dylikt företag föreställer sig läget så, att om det höjer sitt pris, kommer normalt de andra konkurrenterna inte att höja sina priser; sänker företaget däremot priset anser det för sannolikt, att även konkurrenterna sänker sina priser. Den av företaget förväntade efterfrågekurvan får då en tvär krök vid det faktiska priset, p_1 , jfr kurvan *EE* i Fig. X: 3.

Det avgörande är nu, att en dylik »kinked», förväntad efterfrågekurva innebär en förväntad gränsintäktskurva, *gr. i.*, som är diskontinuerlig (har ett lodrät stycke) vid den mot priset p_1 svarande mängden q_0 . En viktig konsekvens av detta är, att

¹ P. Nörregård Rasmussen har behandlat ett sådant fall med avseende på verkan av beskattning, se »Træk af overvæltninglæren».

² P. M. Sweezy, »Demand under Conditions of Oligopoly», *The Journal of Political Economy*, 1939; Hall and Hitch, »Price Theory and Business Behavior».

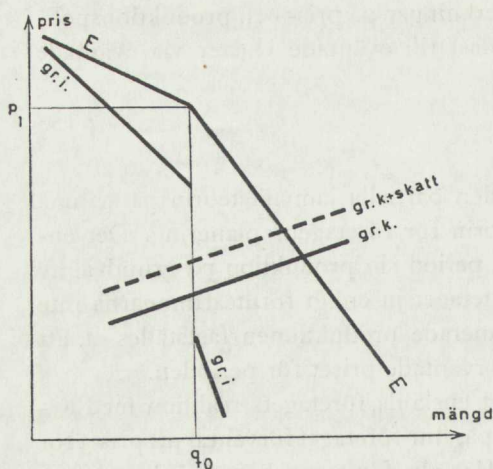

Fig. X:3.

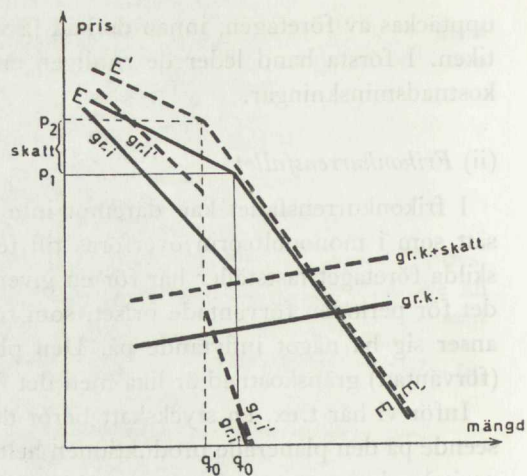

Fig. X:4.

förskjutningar av gränskostnadskurvan inom vissa gränser, bestämda av storleken av det lodräta stycket på gränsintäktskurvan, inte leder till förändringar i priset eller den planerade produktionen. Man har på detta sätt velat förklara varför många företag håller konstanta priser trots påtagliga kostnadsförändringar.

Hur verkar nu i detta prisbildningsfall t.ex. en styckskatt? En mekanisk tillämpning av den vanliga tekniken (jfr Fig. X:3) leder till, att om inte gränskostnad plus skatt per styck vid produktionen q_0 är större än den högsta punkten på gränsintäktskurvas lodräta del, kommer skatten inte att leda till prisstegring. Detta resultat strider emellertid direkt mot den välkända iakttagelsen, att även varor som vanligen har stela priser, får priserna höjda när de beskattas; t.o.m. förhåller det sig ju så att dylika varors priser, åtminstone i första hand, brukar stiga med exakt skattens belopp. Vi skall dock visa, att dessa iakttagelser tvärtemot att strida mot teorin om den »kinked» efterfrågekurvan kan ges en rimlig förklaring just med denna teori.

Vi påminner först om det fundamentala förhållandet, att efterfrågekurvan EE i Fig. X:3 är en *förväntad* efterfrågekurva. Förväntningen om dess speciella form beror på företagets förväntningar om konkurrenternas reaktioner, när det ändrar sitt eget pris. Dessa förväntningar är emellertid föga rimliga just vid införandet av en skatt på produktionen, som drabbar alla företag som konkurrerar vid försäljningen av denna vara. Det är kanske mera rimligt att här föreställa sig, att företaget tror att om det höjer sitt pris med upp till skattens belopp, så kommer konkurrenterna att höja sina priser lika mycket; höjer det däremot med mera än skattens belopp följer konkurrenterna antagligen med endast till den punkten, där prishöjningen täcker skatten. Själva skattens införande förorsakar då en förändring av den förväntade efterfrågekurvan från EE till $E'E'$, jfr Fig. X:4. Gränsintäktskurvan förskjuts härvid från $gr.i.$ till $gr.i.'$. Endast på den gamla gränsintäkts-

kurvans lägsta del sammanfaller de två kurvorna. Är det lodräta stycket av gränsintäktskurvan betydande och skatten moderat, är det således sannolikt att priset stiger med exakt skattens belopp från p_1 till p_2 . Den planerade produktionen minskar samtidigt från q_0 till q'_0 .

(iv) *Den icke-marginalistiska prisbildningen*

Punkterna (i)–(iii) bygger helt igenom på den s.k. marginalistiska teorin. Frågar man sig hur skatterna kommer att påverka företagsplaneringen enligt den uppfattningen, att företagen vid sin prissättning följer vissa enkla tumregler, blir svaret naturligtvis, att detta helt kommer att bero på den konkreta tumregeln. Är denna t.ex. att företaget sätter sitt pris på grundval av en »normal» styckkostnad plus en »normal» styckvinst, är det ju naturligt att vänta sig att t.ex. en styckskatt leder till en prisstegring lika med skattens belopp. Det faktum att priserna vid införandet av en dylik skatt faktiskt tenderar att rent omedelbart höjas med skattens belopp har ibland tagits till intäkt för den icke-marginalistiska prisbildningsteorin. Som vi framhållit strider emellertid detta empiriska faktum på intet sätt mot den marginalistiska teorin. I alla de tre tidigare behandlade prisbildningsfallen var det möjligt — i fall (iii) t.o.m. sannolikt — att priset steg med skattens belopp.

Hur en skatt på nettoinkomsten verkar här, beror återigen på tumregelns karaktär. Det är naturligtvis tänkbart att företagen alltid sätter priset så, att en viss »normal» styckvinst efter skatt framkommer; i så fall leder tydligen nettobeskattning till prisstegring.

Då företagens planering inte bara gäller prissättningen utan även produktionens storlek, slipper företagen naturligtvis inte heller här ifrån att bilda sig en uppfattning om efterfrågans storlek. Den planerade produktionen måste baseras på en förväntad efterfrågekurva eller åtminstone på en punkt på en dylik kurva.

5. Företagens vinstdisposition

Det är som bekant en besvärlig fråga, hur företagets nettovinst egentligen skall definieras. I sista hand återfaller svårigheterna härvid på vanskigheterna att bestämma avskrivningarnas storlek. Att skattepolitiken genom att öva inflytande på avskrivningarnas fördelning över tiden även kan influera den redovisade årsvinsten är välkänt. Här skall vi emellertid inte ta upp dylika problem till diskussion utan förutsätter att nettovinsten är given. Vi ställer då frågan, hur företagets disposition av en given vinst kan tänkas påverkad av olika typer av budgetpolitik; det är naturligtvis skattepolitiken, vinststerilisering o.d. som i främsta rummet blir av intresse.

Våra resonemang om företagets vinstdisposition gäller närmast aktiebolagen, och endast skatter (o.d.) som är proportionella mot vinsten. Vid företag, som är enmansägda, ingår ju företagets vinst automatiskt i ägarens nettoinkomst och be-

skattas härigenom enligt reglerna för den personliga inkomstskatten. Man ställer sig överhuvudtaget den frågan, om inte företagen vid diskussionen om finanspolitikens verkningar på företagsplaneringen genomgående borde delas upp i aktiebolag o. l. och privatägda företag. Enmannaföretagens beteende beror ju bland annat på företagarens egen arbetsinsats i företaget, och teorin för dessa företags planering och beteende borde därför i själva verket kopplas ihop med teorin för hushållens planering. Målet för dessa företags planering bör ju nämligen inte i och för sig vara att maximera någon företagsvinst utan att maximera företagarens nyttofunktion. Denna komplicerade aspekt av företagsplaneringen lämnar vi dock helt åsido.

Vid en given vinst efter skatt står företaget inför problemet, hur vinsten skall fördelas på utdelning till aktieägarna och företagssparande. De faktorer som är bestämmande för denna uppdelning av vinsten torde vara av ytterst komplicerad natur och anses ofta till viss del vara av icke-ekonomisk karaktär. Ägareintressen och ledareintressen leder t. ex. lätt till vitt skilda synpunkter på utdelningarnas storlek; de faktiska utdelningarna framgår då antingen såsom en kompromiss mellan dessa intressen eller såsom resultatet av en öppen strid. Även om emellertid ägare- och ledareintressena sammanfaller (i familjebolag t. ex.), är det fortfarande svårt att peka ut de för utdelningarnas storlek bestämmande faktorerna. Att skatteöverbäganden härvid kan spela en stor roll är klart; aktieägarna skall betala personlig inkomstskatt av utdelningarna. Önskan att konsolidera företagen, att kunna självfinansiera framtida investeringar etc. bör även vara av stor betydelse. Alla dylika synpunkter kan dock knappast sammanfattas i någon mera exakt hypotes om vinstens uppdelning. Man har ibland i stället sökt att uppställa »empiriska lagar» för denna uppdelning, såsom att utdelningen tenderar att utgöra en viss konstant procent av vinsten, att utdelningarna tenderar att vara konstanta, e. d. Empiriska studier ger dock knappast belägg för någon dylik »lag». Hur skatter på vinsten, vinststeriliseringar o. d. påverkar utdelningarna får därför lämnas som en öppen fråga.

Vi övergår härnäst till en fråga som endast delvis kan sägas gälla vinstens disposition. Det framhålles ofta att beskattning av företagsvinsterna skulle tendera att leda till ökade utgifter hos företagen därigenom, att företagen skulle bli benägna för utgifter till ändamål som annars inte skulle komma i betraktande. Enligt detta resonemang kommer genom existensen av en skatt på vinsten sådana utgifter, som är avdragsgilla vid framräkningen av den skattepliktiga vinsten, från företagets synpunkt i själva verket att reduceras med den tillämpade skatteprocenten. En del av ev. utgiftsökningar »betalas av staten» genom den minskade skatten, och detta skulle innebära att utgifter, som annars inte skulle löna sig, faktiskt kommer att löna sig på grund av skatten. Ett sådant resonemang är dock uppenbarligen sjukt. Antag nämligen att ingen skatt på vinsten förekommer. Vinstmaximum fordrar då, att företaget i alla avseenden verkställer utgifter av en sådan storlek, att gränsutgift är lika med gränsintäkt (kommer den av gränsutgiften framkallade gränsintäkten på en senare tidpunkt än utgiften, skall gränsutgift lik-

ställas med den neddiskonterade gränsintäkten). Inför vi nu i ett dylikt optimalläge en skatt som tar, säg, hälften av vinsten, kommer naturligtvis utgifter utöver det tidigare optimalläget utgifter att halveras genom minskade skattebetalningar, men de av dessa ytterligare utgifter förorsakade merintäkterna reduceras också till hälften genom ökade skattebetalningar. Då vidare, enligt förutsättningarna, merutgifter utöver det tidigare optimalläget utgifter inte täckes av merintäkterna, gäller detsamma tydligen även efter att vinstskatten är införd. Vinstskatten minskar den förlust som uppkommer, om företaget utsträcker utgifterna utöver det tidigare optimalläget, men kan inte omvandla denna förlust i en vinst. Om det därför överhuvudtaget är rent ekonomiska överväganden, som är bestämmande för utgiftspolitik, kan skatten endast leda till ökade utgifter, i den mån avdragsgilla utgifter leder till intäkter, som inte på någon tidpunkt kommer att beskattas. Detta blir t. ex. fallet om merintäkten förväntas komma i en period, där nettoinkomsten förväntas vara negativ. Gentemot detta står dock den motsatta möjligheten, att den löpande vinsten är negativ (merkostnaden halveras inte), men den framtida vinsten är positiv (merintäkten halveras); i detta fall lönar sig en minskning av utgifterna. En annan möjlighet är att merintäkten inte inräknas i den beskattningsbara vinsten; men detta är ju ett problem av en helt annan karaktär.

Företaget kan emellertid också tänkas verkställa utgifter, som endast är till glädje för företagsledningen själv och som alltså inte på något sätt eller på någon tidpunkt kan tänkas leda till ökade intäkter eller minskade utgifter för företaget: konstnärlig utsmyckning av styrelserum, filantropi o. d. är exempel på denna typ av utgifter. Kan sådana utgifter dras av vid beräkningen av den skattepliktiga vinsten, skulle det ovan anförda resonemanget att »staten betalar hälften» kunna appliceras, men dock endast med en viktig modifikation, som kan bli utslagsgivande. Låt oss föra resonemanget på ett sätt som är abstrakt och inte fullt preciserat, men ändå drar fram det väsentliga i sammanhanget. Antag att företagsledningen har en sorts »nyttofunktion», som bara gäller inom företaget, och som just ger uttryck för den »nytta» företagsledningen har av »företagslyx» o. a. icke-ekonomiska användningar av vinsten. Optimum i detta avseende bör innebära, att kostnaderna för de föremål som avkastar denna sorts »nytta» är proportionella mot »gränsnyttorna». Minskar kostnaden för en sorts »företagslyx», utvidgas användningen av denna. En skatteökning kan nu tänkas minska företagets nettokostnad för »företagslyx», och detta bör innebära en tendens till utvidgad »lyx». Men en skatteökning betyder ju även, att den totala disponibla vinsten minskar, och detta bör i sig själv tendera att minska »företagslyx». Vinstens »gränsnytta» stiger. Vilken av dessa två tendenser som verkar kraftigast, blir då avgörande för skattens verkan på företagets utgifter till »företagslyx». Resonemanget är, som man ser, helt analogt till den vanliga behandlingen av verkan på arbetsutbudet av en lönesänkning (inkomstskatteökning). Även här har man två motstridande tendenser. Resonemanget gäller även vid frågan om företagets inställning till lönehöjningar. Hävdar man att en ökad skatt på företagsvinsten gör företagen mera vänligt inställda till lönehöjningar, därför att »staten betalar» en del av lönehöjningen via den lägre skatten, så är invändningen gentemot

detta, att samma skatteökning, oavsett om lönen höjes eller inte, minskar den totala vinsten, och detta bör i sig själv göra företagen mindre benägna att gå med på lönehöjningar.

6. Företagens investeringar

Inom teorin för företagens investeringsplanering¹ betraktar man en investering som en förväntad ström av framtida intäkter framkallad av en förväntad ström av utgifter; skillnaden mellan intäkt- och utgiftsströmmen för en period utgör periodens förväntade nettointäkt. Om nuvärdet av denna nettointäktström vid gällande kalkylränta är positiv, lönar sig investeringen. Man kan även uttrycka detta så, att om investeringens interna ränta (dvs. den ränta som gör den förväntade nettointäktsströmmens nuvärde lika med noll) överstiger kalkylräntan, är investeringen räntabel. Om en skatt eller en annan finanspolitisk åtgärd skall påverka företagens ställningstagande till om en viss investering skall verkställas eller inte, kommer därför att bero på hur dels den interna räntan och dels kalkylräntan påverkas av vederbörande finanspolitiska åtgärd. Bortser vi tills vidare från den komplicerade riskfrågan, och med investeringar avser endast realinvesteringar, kan man i allmänhet säga att kalkylräntan är räntan vid alternativ finansiell placering av medel eller vid upplåning för realinvesteringens finansiering. Kalkylräntan bör naturligtvis räknas netto efter hänsynstagande till ev. beskattning o. d.²

Det är uppenbart, att en allmän inkomstskatt kommer att sänka såväl kalkylränta som intern ränta. Skall en inkomstskatt därför göra en annars räntabel investeringsplan oräntabel, måste den sänka den interna räntan kraftigare än kalkylräntan. Då ju kalkylräntan tänkes förknippad med en jämn (konstant) skattepliktig inkomstström, kommer allting att bero på formen av den till investeringen hörande förväntade skattepliktiga inkomstströmmen. Denna senare kan naturligtvis skilja sig väsentligt från den förväntade nettointäktsströmmen. Det är främst de tillämpade avskrivningsreglerna som här blir avgörande. I den utsträckning företagen har frihet att välja avskrivningstidpunkterna, kan de tydligen själva bestämma (planera) formen på den till en given investering hörande skattepliktiga inkomstströmmen.³

Antar vi att avskrivningarna är fastställda så, att den till en given investering hörande skattepliktiga inkomstströmmen är given, kan en inkomstskatt tänkas sänka den interna räntan mera än kalkylräntan, om nämligen den till investeringen hörande förväntade skattepliktiga inkomstströmmen är svängande. Vid en proportionell skatt blir detta aktuellt om vissa av de framtida perioderna har negativ

¹ Jfr Erich Schneider, *Investering og Rente*, Köpenhamn 1944.

² Ett speciellt moment är härvid den betydelse det har för kalkylräntan, om självfinansiering är möjlig eller om låntagning är nödvändig. Beskattningen kan som bekant på längre sikt ha betydelse för detta förhållande. Hela den stora och betydelsefulla frågan om självfinansieringen och likviditetens betydelse för investeringarna skall inte behandlas här. Vi hänvisar till Lars Lindbergers och Guy Arvidssons arbeten för penningvärdeundersökningen.

³ Se närmare, *Förslag till ändrad företagsbeskattning*, avgivet av företagsbeskattningskommittén, SOU 1954:19.

förväntad skattepliktig inkomst; vinstären beskattas då utan att någon kompensation utgår i förlustären, och detta drar ner den interna räntan mera än vad som annars skulle varit fallet. Vid en progressiv skatt gäller det överhuvudtaget, att den interna räntan normalt sänkes kraftigare vid svängande än vid konstant skattepliktig inkomstström. Utan att närmare gå in på frågan om den s.k. fria avskrivningsrätten¹ skall vi dock framhålla, att den interna räntan alltid kommer att sänkas mindre av en given inkomstbeskattning vid fria avskrivningar än vid bundna avskrivningar. Avskrivningsströmmen kan då av företaget väljas så, att den interna räntan, vid ett givet avskrivningsbelopp, maximeras; företaget skall då dels i lämplig utsträckning jämna ut den förväntade skattepliktiga inkomstströmmen, dels i lämplig utsträckning placera avskrivningarna i de första perioderna.

En självständig fråga av stor betydelse är, hur investeringar med olika risk påverkas av inkomstskatt. Att t.ex. den förväntade intäcksströmmen och den förväntade skattepliktiga inkomstströmmen är svängande betyder ju inte nödvändigtvis att investeringen är riskabel. Risken är i stället en fråga om den säkerhet, med vilken de framtida intäkterna och utgifterna förväntas. Tänker man sig varje framtida intäkt och utgift som den matematiska förväntan i en sannolikhetsfördelning, kan vi uttrycka risken vid den enskilda intäkten eller utgiften genom standardavvikelsen i denna fördelning. Den samlade risken vid hela investeringen kan då uppfattas som ett på visst sätt vägt genomsnitt av alla dessa standardavvikelser, och uttryckas med ett visst procenttal, som kan jämföras med den interna räntan och kalkylräntan. Hur en dylik given förväntad risk påverkar investeringsvalet, beror i sin tur på riskvärderingen hos företagen. Hur beskattningen påverkar investeringskalkylen vid investeringar med olika risk är därför en komplicerad fråga. Det kan under vissa förutsättningar visas, att investeringar med låg risk kan tänkas bli hårdare drabbade av en inkomstskatt än investeringar med hög risk, et vice versa.²

Speciella investeringsavgifter, som drabbar realinvesteringarna i form av en procentuell avgift på den på något sätt definierade anläggningsutgiften, kommer naturligtvis att sänka den interna räntan. Då kalkylräntan inte påverkas, måste en dylik avgift leda till att antalet räntabla investeringar tenderar att minska. Det har ett visst intresse att jämföra verkningarna på investeringarna av en investeringsavgift med verkningarna av en räntehöjning. Det är självklart, att det alltid finns en viss räntehöjning, som minskar investeringarna lika mycket som en given investeringsavgift. Man kan därför i allmänhet inte säga något om, huruvida investeringsavgift eller räntehöjning är mest effektivt som investeringsbromsande medel. En väsentlig skillnad i verkningarna av dessa två medel finns dock. Som det kan visas, kommer en räntehöjning att drabba långa investeringar relativt hårdare än korta investeringar; investeringsavgiften, å sin sida, kommer att drabba

¹ Jfr N. Västnäs, *De fria avskrivningarna 1938-1951*, Stockholm 1953, kap. 1.

² Jfr Guy Arvidssons arbete för penningvärdeundersökningen.

investeringar med stor »omedelbar investeringsutgift» relativt hårdare än investeringar med låg »omedelbar investeringsutgift».

Låt oss utveckla denna tankegång mera precist. Vi betraktar en investering bestående av en (positiv) »anläggningsutgift» eller »omedelbar investeringsutgift», a , samt en ström av n (positiva eller negativa) förväntade framtida nettointäkter, i_τ , som tänkes bli inbetalda eller utbetalda vid slutet av resp. år. Den räntefot, som är aktuell för investeraren, dvs. kalkylräntan, är r ; den antas oförändrad i framtiden. Den förväntade investeringsvinsten, v , är då

$$v = \sum_{\tau=1}^n \frac{i_\tau}{(1+r)^\tau} - a.$$

Om nu beloppet a beskattas med procentsatsen $100t_a$, förändras den »omedelbara investeringsutgiften» till $a(1+t_a)$, och investeringsvinsten blir

$$v = \sum_{\tau=1}^n \frac{i_\tau}{(1+r)^\tau} - a(1+t_a).$$

Av detta uttryck finner vi då, vid fasthållen räntefot

$$dv = -adt_a;$$

vid fasthållen skattekvot får vi

$$dv = \sum_{\tau=1}^n \frac{i_\tau \cdot (-\tau)}{(1+r)^{\tau+1}} dr,$$

eller, om man definierar den genomsnittliga investeringstiden, T , för det *subjektiva* »omedelbara investeringsbeloppet» I , som

$$T = \sum_{\tau=1}^n \frac{i_\tau \cdot \tau}{(1+r)^\tau} / I,$$

där

$$I = a(1+t_a) + v = \sum_{\tau=1}^n \frac{i_\tau}{(1+r)^\tau},$$

och insätter detta uttryck för T i uttrycket för dv (vid fasthållen t_a):

$$dv = -TI \frac{dr}{1+r}.$$

Av de således härledda (partiella) uttrycken för förändringen av investeringsvinsten vid investeringsskattehöjning resp. räntehöjning ser man, att såväl skattehöjning som räntehöjning kommer att leda till minskning av den förväntade investeringsvinsten, förutsatt positiv a och TI .

Väljer vi nu ut en viss godtycklig investering (karakteriserad av storleken av a och i_τ na), med positiv förväntad investeringsvinst, finns det tydligen alltid en viss skattehöjning och en viss räntehöjning som, var och en för sig, gör den förväntade investeringsvinsten för denna investering lika med noll, så att denna investering inte kommer att påbörjas. Härvid gäller tydligen att

$$dt_a = T \frac{I}{a} \cdot \frac{dr}{1+r}.$$

Omskrivning av uttrycket för dv vid konstant skattekvot ger emellertid

$$\frac{dv}{I} = -T \frac{dr}{1+r};$$

har vi alltså bestämt den (relativa) räntehöjning resp. den skattehöjning, som för den betraktade investeringen leder till att investeringsvinsten försvinner, gäller tydligen att för investeringar med mindre T , kommer denna (relativa) ränteförändring att verka mindre kraftigt sänkande, och för investeringar med större T att verka kraftigare sänkande på den subjektiva vinstraten v/I , dvs. på investeringsvinsten mätt med det subjektiva »omedelbara investeringsbeloppet». Vidare förstås, att jämför man alla investeringar med samma I och α , kommer vid den angivna räntehöjningen investeringar med mindre T att få positiv investeringsvinst och alltså att verkställas, medan investeringar med större T får negativ investeringsvinst och således inte kommer till stånd.

Vi har härmed visat i vilken mening man kan säga, att en investeringsskatt drabbar korta investeringar hårdare och långa investeringar mindre hårt än en räntehöjning; eller, om man så vill, jämförd med en investeringsskatt diskriminerar en räntehöjning till nackdel för långa investeringar och till fördel för korta investeringar. På samma sätt kan man visa, att jämförd med en räntehöjning diskriminerar en investeringsskatt till nackdel för investeringar med stor »omedelbar investeringsutgift» och till fördel för investeringar med liten »omedelbar investeringsutgift».

Vi har hittills behandlat frågan om verkningarna på företagens investeringsplaner under den tysta förutsättningen, att de förväntade intäkterna och utgifterna i samband med en viss investering kan antas på förhand givna. Man kan emellertid fråga sig, om inte själva införandet av t. ex. en skatt kan leda till förändringar av de förväntade intäkter och utgifter, som utgör själva investeringen. Om man t. ex. tänker sig en produktionsavgift införd på de varor, som vederbörande investering skall resultera i, är det då inte rimligt att vänta att framtida priser och försäljning påverkas av detta, och att de planerade utgifterna förändras i enlighet härmed? Detta är naturligtvis högst sannolikt, och man kan utan vidare säga att någon uttömmande behandling av företagets planering och handlande på längre sikt uppnår man inte, om man inte tar hänsyn till sådana faktorer. I och med att man till behandling tar upp sådana frågor, lämnar man emellertid den egentliga investerings-teorin (i inskränkt bemärkelse) och kommer över till den redan i början av kapitlet omnämnda allmänna intertemporala planeringsteorin för företaget. Anledningen härtill är följande:

Om vi med uttrycket investering avser en given intäcks- och utgiftsström, betyder tydligen en förändring av någon förväntad intäkt eller utgift, att vi står inför en ny investering. Normalt kan då ett företag givetvis vid en given tidpunkt välja mellan många olika investeringsalternativ. Det alternativ som har högst intern ränta kommer att föredras, om de olika alternativen ömsesidigt utesluter varandra. När vi därför hittills på traditionellt sätt utgått ifrån att företagets val endast gäller att avgöra, huruvida det skall verkställa en given investering eller inte, så bortses härvid från den viktiga möjligheten att företaget övergår till en helt annan investeringsplan än den betraktade. Och uppfattar man, vilket givetvis är det enda

riktiga, en investeringsplan som en kombinerad inköps-, produktions- och försäljningsplan, är det t. o. m. så, att företaget i själva verket alltid måste välja någon investeringsplan, om inte företaget handlar på så kort sikt att det endast tar hänsyn till den löpande perioden och helt bortser från framtiden. Det är emellertid just studiet av dylika frågor som är den allmänna intertemporala planeringsteoris uppgift.

7. Företagsbildningen

I motsats till hushållen, eller i varje fall individen, har företagen den egenskapen, att det i stort sett är rent ekonomiska överväganden, som är avgörande för deras grundande och upplösning och ävenledes för den juridiska form, under vilken företagen drivs. En fullständig bild av finanspolitikens betydelse får vi därför inte, så länge vi inte har betraktat även denna sida av företagsplaneringen.

Att företagets juridiska form kan påverkas av finanspolitiken, spec. av skattepolitiken, är uppenbart; i den mån finanspolitiken diskriminerar mellan olika företagsformer, kommer företagen naturligtvis att föredra de mest gynnade företagsformerna. Aktiebolagsbeskattningen är ett exempel på en dylik diskrimination. Men även nygrundandet av företag och upplösningen av gamla företag påverkas av finanspolitiken. Man tänker härvid inte endast på det i och för sig rätt banala faktum, att staten genom indirekta skatter, tullar, subventioner o. d. kan påverka olika näringsgrenars konjunkturer olikartat, utan även på långt mera djupgående omständigheter, såsom att skattepolitiken kan hämma initiativet, lamslå företagargandan, minska det riskvilliga kapitalet, och hur man nu annars brukar uttrycka sig. Vi skall inte här gå vidare in på dessa viktiga, ehuru som regel tämligen oklara problemställningar. Att svaret på dem är av betydelse i många sammanhang är emellertid klart, t. ex. vid diskussionen av övervältringsförhållandena o. d.

8. Sammanfattning

Till slut skall än en gång upprepas vad som redan har sagts: att vi med detta kapitel inte har haft för avsikt att ge någon systematisk behandling av finanspolitikens betydelse för företagsplaneringen. Vi har endast med vissa utvalda exempel från olika områden av teorin för företagens planering velat visa, hur problemen kan tänkas behandlade. Speciellt har vi sökt att komma bort från den partiella statiska jämviktsanalys, som på många av dessa områden präglar litteraturen hittills. Kärnan i problemet är i stället, hur företagets val av optimal handlingsplan påverkas av finanspolitiska åtgärder, dvs. hur förändringar av finanspolitiska parametrar påverkar företagets användning av sina handlingsparametrar.

KAPITEL XI

Organisationernas reaktioner på finanspolitiken

Några enkla funderingar

I den rena ekonomiska teorins hypotetiska frikonkurrenssamhälle tänkes alla ekonomiskt relevanta avgöranden ske inom hushållen och företagen, och i princip gäller samma sak, även om vissa företag eller hushåll har monopol- eller monopsonställning på marknaderna. Det enskilda hushållets eller företagets beslut tänkes vidare ha som mål att maximera hushållets egen »nytta» resp. företagets egen vinst. Denna förenklade uppfattning av de fundamentala ekonomiska drivkrafterna i samhället behöver inte nödvändigtvis rubbas av den omständigheten, att staten kommer in i bilden och på en rad viktiga punkter uppträder som beslutsenhet. Åtminstone under vissa (kanske verklighetsfrämmande) förutsättningar kan hela statens verksamhet uppfattas som en sorts prisbildningsprocess av i sak samma karaktär som den på hushållens och företagens beslut grundade prisbildningen: vi kan fortfarande ev. föreställa oss — såsom en rimlig approximation — att det är hushållens önskan om nyttomaximering och företagens önskan om vinstmaximering, som ligger bakom de ekonomiska besluten. Dock — redan när det gäller statens verksamhet i det samhälle vi faktiskt lever i, är nog denna bild av de ekonomiska beslutens yttersta grunder idealiserad och föga verklighetstrogen. Och tar man även hänsyn till att i ett modernt kapitalistiskt samhälle en rad viktiga beslut träffas av privata organisationer, som varken är hushåll eller företag i egentlig mening, blir det uppenbart att inte alla ekonomiska beslut kan återföras på önskan om nytto- eller vinstmaximering hos de beslutande enheterna.

Ett karakteristiskt drag hos det moderna kapitalistiska samhället är, att en rad av de beslut som förr i världen gjordes av hushåll eller företag, har övergått till organisationer, som har skapats för detta ändamål. Man skulle kunna säga att hushåll och företag har överlåtit — oftast frivilligt, men ibland tvångsmässigt — vissa handlingsparametrar till organisationer, som hushållet eller företaget står som medlem av. Det är speciellt fastställandet av priser, som på detta sätt övertagits av organisationer. Lönebildningen på arbetsmarknaden är det klassiska exemplet, men även när det gäller varupriser kan många exempel anföras, jfr prisbildningen på jordbruksprodukter och jordbrukarnas monopolorganisationer i en rad länder. Även produktion och utbudna mängder bestämmas i vissa fall av organisationer.

Den stora fråga som uppkomsten och existensen av de ekonomiska organisationerna reser för den ekonomiska teorin är, vilka normer som ligger till grund för

organisationernas beslut rörande de handlingsparametrar över vilka de förfogar. Frågan är främst, om det för organisationerna finns enkla handlingsnormer av samma karaktär som nyttomaximeringen hos hushållen och vinstmaximeringen hos företagen, ur vilka deduktioner skulle kunna göras om organisationernas reaktioner vid olika förändringar av det ekonomiska systemet. Organisationerna skulle då kunna infogas i en ekonomisk modell helt på linje med hushåll och företag och deras handlande förklaras inom ramen för den ekonomiska modellen. Finns inga dylika permanenta normer (mål) för organisationerna, kan man tydligen inte heller finna ekonomiska »lagar» för deras handlande. Detta får då i stället tas som exogent bestämt. Härmed har man gett upp att förklara organisationernas handlande inom ramen för en *ekonomisk* modell. Det säger sig självt, att detta senare alternativ skulle vara djupt otillfredsställande. Ju mera genomorganiserat ett samhälle blir, desto mindre skulle nämligen då den ekonomiska teori, vi brukar arbeta med, kunna förklara de ekonomiska förloppen.

För den allmänna ekonomiska teorin erbjuder statens handlande, som nämnts, samma problem som organisationernas handlande. Som vi tidigare framhållit, försvinner dock inom finansvetenskapen problemet med statens handlande; här önskar man just betrakta statens handlande som exogent.

Vissa moderna ekonomer har försökt lösa problemet med organisationerna genom hypotesen, att organisationerna i själva verket ingenting annat gör — åtminstone inte i det långa loppet — än vad »marknaden själv» skulle göra om inga organisationer fanns. Låt oss exempelvis betrakta arbetsmarknaden. Enligt vanlig frikonkurrensteorin tenderar priset på arbete att inställa sig på en sådan höjd, att jämvikt mellan efterfrågan och utbud av arbete åstadkommes. Arbetsmarknadsorganisationerna skulle då närmast betraktas som en konkret institutionell motsvarighet till frikonkurrensteorins »auktionsledare», som fastställer priset på marknaden. Med en dylik uppfattning av organisationernas roll skulle man inom den ekonomiska teorin — åtminstone i det långa loppet — helt enkelt kunna bortse från dem.

Håller vi oss till arbetsmarknaden finner vi, att man inom den äldre teorin ofta sökte framkonstruera en likhet mellan t.ex. fackföreningarna och de privata hushållen resp. företagen genom att anta, att fackföreningarnas mål är att maximera sina medlemmars totalinkomst. Om då fackföreningarna utgår från en given efterfrågekurva för arbetskraft, blir lönebestämningen ett helt vanligt monopolproblem. Även inom den modernare spelteoretiska behandlingen av dessa problem arbetar man i själva verket med en liknande maximeringsförutsättning. Även andra enkla mål av denna typ kan tänkas, t.ex. att fackföreningarna alltid söker göra det enskilda sysselsatta arbetarhushållets realinkomst så hög som det förefaller möjligt, att fackföreningarna söker hålla den totala arbetslönens andel av nationalinkomsten konstant, etc., etc.

Det är självklart att vid diskussionen av organisationernas reaktioner på olika slag av finanspolitik, kommer det att bli helt avgörande, vilken norm de lägger till grund för sitt ställningstagande.

Det anmäler sig dock vissa vägande invändningar mot att sammanfatta en given organisations mål i så enkla formuleringar som de ovan redovisade.

För det första har ekonomiska organisationer ofta förbindelse med något politiskt parti; det finns här utrymme för alla möjliga nyanser från den öppet redovisade, medvetna koalitionen till den dolda, omedvetna bias, som endast existerar på den rent känslomässiga nivån. En dylik politisk inställning hos den ekonomiska organisationen kan innebära, att organisationens reaktion på t.ex. en given finanspolitisk åtgärd blir helt olika, beroende på vilket politiskt parti som står bakom åtgärden. En socialdemokratisk fackföreningsrörelse reagerar kanske inte på samma sätt, när en socialdemokratisk, resp. en »borgerlig» regering genomför exakt samma skatteköjning. Och en socialdemokratisk, »borgerlig» resp. kommunistisk facklig organisation reagerar kanske inte på samma sätt, när en socialdemokratisk regering genomför en viss skatteköjning. Utan tvivel är organisationernas reaktionssätt i hög grad påverkat av politiska idéer och av det aktuella politiska läget i landet.

För det andra skiftar organisationernas motiveringar för sina åtgärder mycket från tidpunkt till tidpunkt. För att få detta klart för sig, behöver man endast betrakta fackföreningarnas utlåtanden i samband med löneförhandlingarna under olika efterkrigsår. Det är naturligtvis klart, att utlåtanden av denna karaktär ofta är taktiskt bestämda; man väljer det argument, som man tror har störst effekt i den givna situationen. Ändå förefaller det som om fackföreningarnas mål inte har varit helt det samma vid de olika förhandlingstillfällena. Vid en tidpunkt sättes inkomstfördelningen i centrum, vid en annan tidpunkt sysselsättningen. Detta betyder dock, dessbättre, inte att man nödvändigtvis är tvungen att helt ge upp att arbeta med sådana enkla mål som de ovan redovisade, och inte heller att fackföreningarnas mål nödvändigtvis har förändrats. Det är tänkbart att man kan behandla fenomen av denna typ genom att tänka sig, att organisationens mål har karaktär av en *målindex*, jfr Del I, kap. I. Är detta fallet, är det fullt konsekvent om organisationen ifråga i olika situationer drar fram olika »mål» som de utslagsgivande. Men det är klart, att en dylik målindex som regel inte kan betraktas som invariant vid politiska förändringar inom eller utanför organisationen.

Slutligen har vi, för det tredje, ett mycket besvärligt problem. Även om vi råkar känna den norm, som är bestämmande för en organisations handlande, är det inte härmed sagt, att vi är i stånd att på grundval härav deducera fram organisationens handlande i olika situationer. Organisationerna kan ha sin egen logik. Antag att en fackförening som primärt mål har att hindra uppkomsten av arbetslöshet inom facket. Antag vidare att fackföreningen går till förhandlingsbordet i en situation, där en viss arbetslöshet har uppkommit. Kan man då utan vidare dra den slutsatsen, att fackföreningen är återhållsam i sina lönekrav, och kanske t.o.m. är villig att gå med på en viss lönesänkning? Denna för en nationalekonom kanske naturliga slutsats kan visa sig helt felaktig av den enkla anledningen, att fackföreningen tror sig veta att lönehöjningar leder till ökad sysselsättning! Överhuvudtaget gäller det, att många moderna ekonomiska organisationer är så pass stora, att de vid sina beslut är tvungna att ta hänsyn till beslutens allmänna samhälls-

ekonomiska verkningar. Organisationerna är normalt medvetna om detta, men ett hänsynstagande till beslutens verkningar genom det ekonomiska systemet förutsätter ju kännedom om det ekonomiska systemet, och här är fältet tydligen öppet för alla möjliga underligheter. Så länge inte ens den nationalekonomiska vetenskapen har hunnit fram till någon enhetlig uppfattning av det ekonomiska systemets funktionssätt, hur skulle man då kunna begära något sådant av de ekonomiska organisationerna? Ibland ser man t. o. m. organisationer, som har sin egen teori för samhällsekonomin. Kontinentens fackföreningar, t. ex., stödde sig under det tidiga nittonhundratalet genomgående på Marx' ekonomiska lära. Numera tycks tendensen visserligen vara att organisationerna accepterar den gängse nationalekonomin (och annan samhällsvetenskap) utan att tro sig veta bättre, men tyvärr går det inte att förneka att nationalekonomins osäkerhet inför de makroekonomiska problemen ger organisationerna möjligheter att alltid kunna hitta något tillförlitligt ekonomiskt resonemang till stöd för den politik, man av någon anledning önskar föra.

Någon allmän teori för »organisationsbeteende» motsvarande den som finns för hushållets och företagens beteende äger den ekonomiska teorin inte. Om en dylik allmän teori överhuvud går att skapa återstår att se; mycket talar för att det kommer att falla på andra vetenskapers, t. ex. sociologins, lott att göra försöket. De empiriska studier över speciellt fackföreningsbeteende som gjorts, pekar i den riktningen.

Så till vida kan vi inte göra mycket annat än att konstatera, att en lucka finns i den ekonomiska teorin, och att det nog kommer att möta betydande svårigheter att finna enkla *generella* normer för och regelbundenheter i de ekonomiska organisationernas reaktionssätt. Att vi således med nödvändighet måste inta en ganska agnostisk inställning till det allmänna problemet om organisationernas reaktionssätt inför händelser i det ekonomiska systemet betyder dock inte med nödvändighet, att vi alldeles får avstå från att behandla frågan om den betydelse organisationernas beteende kan tänkas ha för vårt problem: etableringen av ett fast penningvärde vid full sysselsättning. Det är välkänt, att det i första hand är arbetsmarknadsorganisationernas beteende, som vid full sysselsättning vållar problem. Intuitivt förstår man, att det i en konkret utveckling kommer att finnas en bestämd utveckling av penninglönen, som i viss mening kommer att underlätta det offentliga politik så mycket som möjligt, jfr den välkända tanken att penninglönerna skall stiga i samma takt som produktiviteten. Även om vi nu inte är i stånd att i varje given situation deducera fram arbetsmarknadsorganisationernas reaktioner och därmed penninglönens rörelser, kan vi för det första genom en alternativanalys demonstrera politikens uppgift, dels vid en från den givna målsättningens synvinkel så ogynnsam löneutveckling som möjligt, dels vid en så gynnsam löneutveckling som möjligt. Vidare torde, vid en politik som under alla omständigheter, dvs. oavsett penninglönen, säkrar full sysselsättning och stabilt penningvärde, en rad av de motiv, som annars kan tänkas spela en roll för arbetsmarknadsorganisationernas fastställande av penninglönen, förlora sin betydelse. Som vi skall söka visa i Del III, kap. XVII, öppnar detta faktum en möjlighet för det offentliga att med indirekta medel tvinga arbetsmarknadsorganisationernas överväganden in i sådana banor, att penninglöneutvecklingen blir den av det offentliga önskade.

Del III

MAKROEKONOMISK FINANSTEORI

Finanspolitiken vid
full sysselsättning och stabilt penningvärde

III

MAKROEKOΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΧΡΕΙΑΣΤΟΤΗΤΑ

Παραπομπές

Πλήρες κείμενο και αριθμοί παραπομπών

KAPITEL XII

Stabilt penningvärde och full sysselsättning

1. Målen definition är ett politiskt problem

Som en inledning till Del III skall vi något gå in på frågan om mål och medel. Det gäller härvid inte i första hand att på ett mera konkret plan föra vidare den abstrakta diskussionen om sambanden mellan mål och medel från kapitel I. Visserligen kan det sägas vara detta problem, som uppstår hela återstoden av Del III. Lösningen av de praktiska problemen förutsätter emellertid en diskussion av, hur man rent konkret, eller praktiskt, skall tolka de uppställda målen.

Problemet är alltså nu den konkreta innebörden av begreppen »stabilt penningvärde» och »full sysselsättning». Det är härvid inte meningen att söka klarlägga den »nationalekonomiskt sett» riktiga bestämningen av dessa begrepp. På grund av deras egenskap av politiska mål finns det ingen definition av dessa begrepp, som är den »nationalekonomiskt sett» riktiga. Det är i princip politikerns sak att bestämma den exakta innebörden av sitt mål, och skilda politiska åsikter kan — fullt legitimt — leda till sinsemellan helt olika uppfattningar om begreppens bestämning. Vår uppgift i detta sammanhang blir att redovisa olika tänkbara bestämningar av målen samt att diskutera de från finanspolitisk synpunkt relevanta egenskaperna hos de olika begreppen. Någon egentlig undersökning av det intrikata problemet vad politikerna rent faktiskt åsyftar, när de uppställer mål av den här diskuterade karaktären, kommer inte på tal i denna undersökning.¹ Det skulle spränga dess ram. Å andra sidan är det olyckligt, att det inte finns en entydig, på förhand given, bestämning av begreppen stabilt penningvärde och full sysselsättning. För att överhuvudtaget kunna ge oss in på en precis analys av möjligheterna att använda finanspolitiska medel för stabiliseringen av penningvärdet vid full sysselsättning är vi ju nämligen tvungna att anknyta till bestämda väldefinierade begrepp. Vi är tvungna att välja ut vissa konkreta definitioner av stabilt penningvärde och full sysselsättning och arbeta med dem. Vår första uppgift är alltså att göra detta urval, som i viss mening måste bli godtyckligt.

2. Stabilt penningvärde som finanspolitiskt program

Med uttrycket penningvärdet syftar man normalt på penningens köpkraft. Ju mera man kan köpa för en krona, desto högre är penningvärdet. Om därför alla

¹ Denna fråga kommer att inom penningvärdeundersökningen tas upp av Tor Fernholm.

priser uttryckta i pengar alltid stode i en fast inbördes relation, vore väl också uttrycket penningens värde entydigt bestämt. Så är ju emellertid normalt inte fallet. Penningvärdet måste därför uttryckas genom (det inverterade värdet av) någon prisindex. Frågan är då vilken prisindex, som skall användas som uttryck för penningvärdet: konsumtionsvaruprisindex, levnadskostnadsindex av olika typer, partiprisindex, råvaruprisindex, värdepappersindex eller någon annan index? Som vi redan framhållit finns det ingen bestämd prisindex — inte ens rent teoretiskt — som är den »nationalekonomiskt sett» riktiga att använda i sammanhanget. Vilken index man stannar för måste bero på, vad som ligger bakom önskningarna om stabilt penningvärde. Det är ju knappast någon som önskar ett stabilt penningvärde för dess egen skull. Man önskar, av någon anledning, att en krona inte skall få en genom tiden svängande köpkraft. Så snart alla prisrelationer inte är konstanta genom tiden, kommer emellertid en undangömd kronas köpkraft helt att bero på vilka nyttigheter den spenderas på. Den, som gömmer undan sin krona för att senare köpa jordbruksfastigheter, kan se sin kronas köpkraft försämrad, på samma gång som en krona, gömd undan för att senare köpa konsumtionsvaror, kan öka i köpkraft. Det råder knappast något tvivel om, att man i den allmänna debatten om sådana frågor ofta tänker på sparmedel som göms undan för senare konsumtion — pensioner t.ex.; den för penningvärdet relevanta prisindexen blir då en konsumtionspris- eller levnadskostnadsindex. Det är mot dylika prisindex som vi kommer att rikta vårt huvudintresse. Det bör emellertid framhållas, att det finns författare som har ansett det riktigast att i detta sammanhang arbeta med universella prisindex, som omfattar priserna på allt som har ett marknadspris; inte ens en sådan ansats kommer dock ifrån godtyckligheten.

Det kan vara lämpligt att anknyta diskussionen till den äldre svenska debatten om det *penningpolitiska* målet. Den penningpolitiska debatten har i hög grad sysselsatt sig med penningvärdets och prinsnivåns förändringar, men problemen har där angripits från penningpolitisk synpunkt. Här betraktas kravet på stabilt penningvärde (= konstans av någon prisindex) ur *finanspolitisk* synvinkel. Vi skall visa, att så snart man betraktar problemet om penningvärdet ur finanspolitisk synpunkt, uppstår vissa svårigheter som knappast har beaktats tillräckligt i den penningpolitiska debatten.

I korthet var ståndpunkterna i den äldre svenska penningpolitiska debatten följande:¹ Wicksell förordade ursprungligen en konstant prinsnivå för konsumtionsvaror; i tillfälle av produktivitetsförändringar ansågs detta implicera motsvarande svängningar i penninglönen. Davidson förordade omvänt en konstant penninglön, vilket i sin tur ansågs implicera, att konsumtionsvaruprisnivån svänger omvänt mot produktiviteten. Lindahl, å sin sida, förordade (vid givna faktormängder) konstanta penninginkomster, vilket även i det långa loppet ansågs implicera, att

¹ En utförlig framställning finns hos Dag Hammarskjöld, »Den svenska diskussionen om penningpolitikens mål», *Studier i ekonomi och historia*, Tillägnade Eli F. Heckscher, och Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, kap. X, samt R. Bentzels arbete för penningvärdeundersökningen, där en närmare granskning av dessa målsättningar görs.

konsumtionsvarupriserna svänger omvänt mot produktiviteten, men inte att penninglönen nödvändigtvis kommer att bli konstant. Endast i specialfall med likformig produktivitetsutveckling kommer Davidsons och Lindahls ovan relaterade penningpolitiska program att sammanfalla. I den mån marknadskrafterna inte själva realiserade dessa program, tänkte deras fäder sig i första hand räntan (kreditpolitiken) som medel härtill.

Om man nu i stället för räntan — penningpolitiken — tänker sig att finanspolitiken används för att realisera dessa mål, uppstår vissa tolkningsfrågor. Antag att de indirekta skatterna undergår en viss förändring. Är det då konsumtionsprisnivån inkl. eller exkl. dessa skatter som enligt Wicksell skall hållas konstant, och enligt Davidson skall bringas att variera omvänt mot produktiviteten? Och är det den samlade penninginkomsten »till marknadspris» eller »till faktorpris», som enligt Lindahl skall hållas konstant? Om de direkta inkomstskatterna undergår en förändring, är det då inkomsterna före eller efter skatt som enligt Lindahl skall hållas konstanta? Om det offentliga tjänstemannalöner förändras, strider då detta mot Davidsons program? Flera andra problem av denna karaktär dyker upp så snart man tänker sig finanspolitiken i rörelse för att säkra uppfyllandet av dylika program.

Fattar vi Wicksell och Davidson, som om de vid uppställandet av sina respektive normer faktiskt hade övervägt möjligheten av förändringar av de indirekta skatterna och subventionerna, torde det vara givet att den prisnivå de diskuterade måste vara konsumtionsprisnivån exkl. indirekta skatter och subventioner, alltså vad man skulle kunna kalla konsumtionsprisnivån »till faktorkostnad». När Wicksell förordade konstant prisnivå och härav drog den slutsatsen, att penninglönen måste varieras i direkt proportion till produktiviteten, så ligger i denna slutsats, att prisnivån måste vara företagens nettopriser, dvs. priserna exkl. indirekta skatter. Och på samma sätt måste Davidsons tanke, att penninglönen skall vara konstant och konsumtionsvarupriserna svänga i omvänd proportion till produktiviteten, implicera, att det är frågan om konsumtionsvarupriserna exkl. indirekta skatter. Annars vore ju helt enkelt Wicksells och Davidsons resonemang galna. De inkomster, som Lindahl — vid konstanta faktormängder — önskar konstanta, förefaller vara förvärvsinkomsterna, dvs. inkomsterna före direkta skatter och subventioner. Skall samtidigt med att förvärvsinkomsterna hålls konstanta, prisnivån variera i omvänd proportion till produktiviteten, måste prisnivån tolkas som exkl. indirekta skatter. Annars gäller åter att resonemangen spricker. Kort sagt: skall de av Wicksell, Davidson och Lindahl angivna sambanden mellan löner och priser, resp. inkomster och priser, gälla, måste löner och inkomster tolkas som inkomsttagarnas bruttolöner och bruttointkomster, dvs. utan avdrag för inkomstskatter o. d., medan priserna måste vara företagens nettopriser, dvs. priserna efter avdrag för indirekta skatter.

Att dessa problem inte togs upp till diskussion i den äldre debatten sammanhänger naturligtvis med att denna var en penningpolitisk debatt, där i stort sett¹

¹ Se dock Erik Lindahl, *Penningpolitikens medel*, s. 62.

finanspolitiken lämnades helt åt sidan eller förutsattes oförändrad i någon mening. De grundläggande synpunkterna var dels rättvisesynpunkter, dels konjunktur-stabiliseringssynpunkter. Det är inte lätt att omedelbart se, vilka modifikationer och preciseringar av de penningpolitiska programmen dessa författare ev. skulle ha känt sig föranledda att göra om de hade tagit hänsyn till finanspolitikens inflytande. De relativt enkla rättviseregler för penningpolitiken som Wicksell, Davidson och Lindahl laborerade med, kompliceras ju som bekant oerhört så snart skatterna och hela den offentliga verksamheten i övrigt dras in i bilden. Och den konjunkturstabiliserande synpunkten leder knappast heller till enkla svar på frågor av den karaktär, som ovan antytts. Klart är emellertid, att möjligheterna att använda finanspolitiken vid realiserandet av mål som de ovan anförda, i hög grad blir beroende på vilken tolkning målen ges. De indirekta skatternas användningsmöjligheter kan inte bli desamma, när målet är att stabilisera en prisnivå inkluderande de indirekta skatterna, som när målet är att stabilisera en prisnivå som bortser från dessa skatter, eller att stabilisera t. ex. lönenivån. På samma sätt måste inkomstskatternas användning bli helt beroende på, om man ämnar stabilisera de samlade förvärvsinkomsterna eller de samlade disponibla inkomsterna i samhället.

Vänder vi oss från denna teoretiska debatt mot de prisindex som utarbetas i praktiken, möter vi helt likartade problem.¹ Även om man anser det självklart att den relevanta prisindexen främst skall gälla konsumtionsvaror står ändå en rad från *finanspolitisk* synpunkt sett olika indextyper till buds.

I Sverige har under en rad år olika detaljprisindex beräknats, nämligen riksbankens (numera socialstyrelsens) allmänna konsumtionsprisindex samt socialstyrelsens levnadskostnadsindex och konsumentprisindex med resp. utan hänsynstagande till direkta skatter och sociala förmåner. Alla dessa index arbetar med priserna »till marknadspris», dvs. inkl. indirekta skatter. I utlandet finner man även exempel på levnadskostnadsindex, där vissa indirekta skatter har gallrats bort vid indexens beräkning; man får då en prisindex som, åtminstone delvis, är »till faktorkostnad».

Med utgångspunkt från spørsmålet huruvida vid indexberäkningar hänsyn skall tas till inkomstskatter o. d. resp. indirekta skatter o. d., kan fyra olika indextyper särskiljas. Låt q beteckna konsumtionsvarumängder, p^m marknadspriser för konsumtionsvaror, p^f konsumtionsvarupriser »till faktorkostnad», dvs. exkl. indirekta skatter, och T inkomstskattebelopp o. d. 0 och 1 betecknar två olika situationer. Vi får då exempelvis indexen

	till marknadspris	till faktorkostnad
utan inkomstskatt o. d.	1: $\frac{\sum p_1^m q}{\sum p_0^m q}$	3: $\frac{\sum p_1^f q}{\sum p_0^f q}$
med inkomstskatt o. d.	2: $\frac{\sum p_1^m q + T_1}{\sum p_0^m q + T_0}$	4: $\frac{\sum p_1^f q + T_1}{\sum p_0^f q + T_0}$

¹ Se t. ex. *Konsumentprisindex*, SOU 1953:23, Sjätte kapitlet.

Indexformel 1 representerar index av samma typ som riksbankens konsumtionsprisindex och socialstyrelsens levnadskostnadsindex utan direkta skatter och sociala förmåner. Formel 2 representerar index av samma typ som socialstyrelsens levnadskostnadsindex med direkta skatter och sociala förmåner. Formlerna 3 och 4 representerar samma index-typer som 1 resp. 2 om dessa index rensades från indirekta skatter.

Även om man alltså känner sig övertygad om, att den för penningvärdet relevanta prisnivån är en konsumtionsprisindex eller levnadskostnadsindex, ställs man uppenbarligen vid det rent praktiska indexvalet inför problem, som är helt likartade dem som dök upp i samband med tolkningen av de äldre penningpolitiska programmen. Man kan tänka sig en prisindex »till marknadspris» eller »till faktor-kostnad»; man kan också tänka sig prisindex, som upplyser om antingen den disponibla inkomstens eller förvärvsinkomstens köpkraft.

Anser man att den relevanta prisindexen är en levnadskostnadsindex, uppstår ytterligare problemet, att en levnadskostnadsindex som regel hänför sig till en bestämd inkomstklass. Även detta har praktisk och teoretisk betydelse från finanspolitisk synpunkt. De olika inkomstklasserna och deras levnadskostnadsindex påverkas ju helt olika av såväl direkt som indirekt beskattning. Väljer man t. ex. en levnadskostnadsindex för lägre inkomstklasser, kommer indirekt beskattning av »lyxvaror» inte att få någon direkt betydelse för prisnivån, ett förhållande som ofta har varit utslagsgivande för den praktiska utformningen av skattepolitiken.

Slutligen får man vara uppmärksam på att det inte är alldeles självklart, vilka skatter som skall räknas in i prisnivån, om man önskar en prisnivå »till marknadspris». Distinktionen mellan s. k. direkta och indirekta skatter är i flera hänseenden godtycklig. En möjlighet är att låta det avgörande vara, vem som är skattesubjekt. I den mån det är köparen-konsumenten själv, som ansvarar för skattens inbetalning, inräknar man inte alltid skatten i prisnivån. Detta är dock en godtycklig uppdelningsgrund. Frågan, vem som ansvarar för skattens betalning, är i många sammanhang rätt likgiltig. Jämför t. ex. en allmän omsättningsskatt på konsumtionsvaror på 5 % med en allmän konsumtionsskatt som beräknas med 5 % på den deklarerade inkomsten minus sparande. Bortser man från inbetalningstidpunkten och från fusk är skillnaden mellan dessa två skatter obefintlig. Trots detta kommer den första att, ceteris paribus, höja prisnivån med 5 %, medan den senare lämnar prisnivån oberörd.

Går man till den faktiska politiken finner man även där, att politiken under skilda tider varit intresserad av olika prisindex. På trettioalet bildade riksbankens konsumtionsprisindex centrum för de penningpolitiska ansträngningarna.

Av stort principiellt intresse för vår problemställning är, att riksbankens penningpolitiska norm efter guldmyntfotens slopande inte innebar en politik, som skulle säkra att riksbankens konsumtionsprisindex hölls absolut oförändrad. Tre viktiga undantag från regeln om konstant konsumtionsprisindex medgavs nämligen.¹ För det första prisförskjutningar, orsakade av förändrad indirekt beskattning. Omläggningar från direkt till indirekt beskattning

¹ Jfr Erik Lindahl, »Sveriges Riksbanks konsumtionsprisindex», *Ekonomisk Tidskrift* 1933, s. 83-90 och 91.

ansågs inte böra medföra en förändring av den index, som gav uttryck för penningens köpkraft. Skatterna uppfattades som betalning för allmänhetens deltagande i den kollektiva konsumtionen av offentliga tjänster, vilka senare inräknades i konsumtionsprisindexen, genom att deras pris uttrycktes med en index för tjänstemannalönerna. De direkta skatterna och sociala förmånerna ingick som nämnts inte i indexen; en fullt konsekvent uppläggning hade därför egentligen fordrat att även de indirekta skatterna gallrats bort. Nu räknades faktiskt varupriserna till marknadspris med det resultatet, att man i den penningpolitiska normen tillät sådana förändringar av indexen som förorsakades av förskjutningar i den indirekta beskattningen. Riksbankens norm under början av 30-talet gällde således faktiskt en konstant konsumtionsprisindex »till faktorkostnad», med hänsynstagande till »priserna» på offentliga tjänster.

Vidare tilläts, för det andra, prisförändringar av säsongmässig art. Slutligen tilläts även, att konsumtionsprisnivån »inom trånga gränser» avvek från det genomsnittliga läget under 1931, i den mån sådana avvikelser var nödvändiga för depressionens mildrande. Detta senare undantag från reglen om konstant konsumtionsprisnivå är intressant därför att det tydligt visar, att stabiliserandet av penningens köpkraft — åtminstone provisoriskt — ansågs vara ett sekundärt mål jämfört med en minskning av arbetslösheten.

Levnadskostnadsindex, både med och utan hänsynstagande till direkta skatter etc., har speciellt haft sin betydelse vid tidpunkter, då penninglönen på något sätt varit indexreglerad eller i övrigt varit direkt beroende av levnadskostnadernas utveckling. Levnadskostnadsindex som bortser från vissa indirekta skatter, har även varit aktuella i samband med lönerregleringar. Bakom alla de mer eller mindre lyckade försöken att i praktiken hålla någon av dessa indextyper konstant, har givetvis alltid legat önskemålet att säkra pristabilitet, alltså, om man så vill, stabilt penningvärde. Detta är också anledningen till att en studie av politikernas egna intentioner, när det gäller tolkningen av begreppet stabilt penningvärde, knappast kan leda till entydiga svar. Kanske man inom praktisk politik rentav har den uppfattningen att det är rätt likgiltigt om den ena eller den andra typen index hålls konstant, bara alla index är någorlunda konstanta. Likväl är distinktionen mellan dessa olika indextyper från finanspolitisk synpunkt central för förståelsen av finanspolitikens användbarhet. Visserligen finns det oftast genom tiden en mycket hög korrelation mellan olika detaljprisindex, men detta är från vår synpunkt irrelevant. Vi diskutera just olika medel som stör en dylik korrelation.

Vi kommer i återstoden av detta arbete i huvudsak att arbeta med följande definition på begreppet stabilt penningvärde: *Stabilt penningvärde är liktydigt med en (i stort sett) konstant allmän konsumtionsprisindex*, som i princip omfattar alla konsumtionsvaror och tjänster beräknade till marknadspris, dvs. inklusive alla sådana konsumtionsskatter, där försäljarna (eller tidigare led) är skattesubjekt, men som å andra sidan *inte tar hänsyn till direkta skatter och subventioner*. Vi tänker alltså på en prisindex till marknadspris, som är relevant för bedömningen av den disponibla inkomstens köpkraft. Vi kan härvid hänvisa till riksbankens (socialstyrelsens) konsumtionsprisindex eller socialstyrelsens konsumentprisindex. Som vi redan framhållit är detta val av index på intet sätt självklart, och vi kommer även då och då att intressera oss för utvecklingen av andra indextyper. Vårt indexval kan utan tvivel kritiseras från många olika synpunkter och vi har själva

ovan givit en provkarta på andra möjliga indextyper. Det kan därför vara på sin plats att dra fram vissa av de argument, som kan anföras till stöd för olika val av prisindex, dvs. olika bestämmingar av begreppet penningvärde.

Att den för penningvärdet relevanta prisindexen skall vara en index, som på något sätt hänför sig till konsumtionen, tar vi för givet. Frågan gäller blott behandlingen av de direkta och indirekta skatterna (subventionerna) i indexen. Alla andra speciella indexproblem bortser vi här ifrån. Två omständigheter har varit utslagsgivande för vårt val. För det *första* är detta penningvärdebegrepp enkelt och klart i den meningen att dess ställning i den teoretiska analysen är uppenbar. Från teoretisk synpunkt är speciellt de indextyper, som tar hänsyn till de direkta skatterna och subventionerna, besvärliga att arbeta med. Vi tänker härmed inte i första hand på teoretikerns bekvämlighet, utan på spørsmålet om överskådligheten av konsekvenserna av och möjligheterna för att stabilisera penningvärdet. För det andra förefaller det *mig* uppenbart, att när man — the man in the street — i praktisk politik diskuterar penningvärdet, då är det prisnivån till marknadspris, dvs. inkl. indirekta skatter och subventioner, man tänker på. Däremot är det mera tveksamt huruvida vi från denna synpunkt — behovet av att så nära som möjligt använda den praktiska politikens penningvärdebegrepp — är berättigade att bortse från direkta skatter och subventioner. För t. ex. fackföreningarna är det ju fullt naturligt att med penningvärdet i första hand förstå den levnadsstandard (konsumtion), som arbetarna kan uppnå med en viss given penninglön. Här blir tydligen en sådan index naturlig, som hänför sig till förvärvsinkomsterna och därför tar hänsyn till direkta skatter och subventioner. Överhuvudtaget gäller det, att i den mån man uppfattar pengar som en synonym till förvärvsinkomst, och det vidare är förvärvsinkomstens köpkraft gentemot konsumtionsvaror, dvs. den reala disponibla inkomsten, man är intresserad av, då blir även en index till marknadspris och inkluderande direkta skatter och subventioner relevant.

Det är således inte svårt att framföra argument för att ta hänsyn till både direkta och indirekta skatter (subventioner) i prisindexen. Argument för att helt bortse från alla skatter, direkta och indirekta, kan emellertid också framföras. Vi har redan framhållit, att den prisnivå, som man i den äldre penningpolitiska debatten och i 30-talets praktiska politik arbetade med, måste uppfattas som en index helt rensad från alla skatter. Detta är dock naturligtvis inte i sig självt något avgörande argument. Viktigare är att synpunkten, att penningvärdet är en fråga om förvärvsinkomsternas köpkraft, kan leda till att man som uttryck för penningvärdet tar en index »till faktorkostnad» och utan direkta skatter och subventioner. Uppfattar man nämligen skatterna som betalning för de tjänster, som hushållen direkt eller indirekt erhåller från det offentliga (s. k. offentlig konsumtion), blir det tydligen orimligt att på vanligt sätt inräkna skatterna i konsumtionsprisindexen, åtminstone vid konstanta tjänstemannalöner och vid balans på budgeten (i meningen nollsparande hos det offentliga). En ökning av beskattningen implicerar då inte en prisstegring utan en levnadsstandardhöjning. Att av en given förvärvsinkomst ett större belopp åtgår till skatter (direkta och indirekta) betyder inte, att in-

komsttagarens konsumtion minskat, utan att hans konsumtion av offentliga tjänster ökat. Hans pengars (förvärvsinkomsts) köpkraft har inte minskat; det är bara så, att hans »efterfrågan» i högre grad än tidigare riktar sig mot de offentliga tjänsterna och i mindre grad mot vanliga konsumtionsvaror. Det var synpunkter av denna karaktär, som låg bakom riksbankens konsumtionsprisindex och den i samband härmed uppställda normen.

Att emellertid en dylik tolkning av skatterna som betalning för tjänster från det offentliga möter betydande vanskligheter, är uppenbart. Dels är det svårt att pressa in subventionerna i ett sådant tankeschema, dels är det ju så, att åtminstone på kort sikt förändringar av skatterna inte behöver stå i någon enkel relation till det offentligas »leveranser» av tjänster till den privata sektorn. Detta senare gäller speciellt när finanspolitiken används i konjunkturpolitiskt syfte. Å andra sidan förefaller det också orimligt att inte ta hänsyn till det notoriska faktum, att det offentligas tjänster — den offentliga konsumtionen — normalt är av stor betydelse för inkomsttagarnas levnadsstandard.

Vid en finanspolitik som följer Lindahls norm för finanspolitiken, innebärande att skatterna kan ses som *frivilliga betalningar* vid köp av de offentliga tjänsterna, borde skatterna (eller ev. ett på mera direkt sätt beräknat »pris» för de offentliga tjänsterna) och de offentliga tjänsterna i princip ingå bland p 'na och q 'na i konsumtionsprisindexen; på detta sätt kommer skatterna återigen in i indexen ehuru på ett principiellt annorlunda sätt än det vanliga. Hänsyn tas då direkt till de offentliga tjänsterna och deras priser. Detta resonemang håller dock strängt taget endast för sådana tjänster från det offentliga, som går direkt till hushållen. Går tjänsterna i stället via företagen i form av s. k. »produktionsbefrämjande offentlig konsumtion», och uppfattar man alla indirekta skatter, som inte tas ut vid försäljningen till konsumenterna, som företagens betalningar till det offentliga för dessa tjänster, bör naturligtvis dessa indirekta skatter inte ur denna synpunkt rensas ut ur indexen. Svårigheten i hela detta betraktelsesätt är emellertid, att den lindahlska normen knappast ger någon tillfredsställande beskrivning av den faktiska skattepolitiken.

En granskning av dessa argument ger omedelbart vid handen, att medan det framstår som synnerligen naturligt att vid frågor rörande begreppet penningvärde arbeta med prisindex »till marknadspris», så är de argument som kan dras fram till fördel för prisindex »till faktorkostnad», av en mycket intrikat natur. Det är svårt att begripa, vem som egentligen skulle kunna ha något intresse av att en konsumtionsprisindex »till faktorkostnad» hölls konstant, med mindre hänsyn tas till de offentliga tjänsterna och deras »priser». Bortser man från denna möjlighet, är valet mellan prisindex »till marknadspris» och »till faktorpris» inte svårt. Däremot är valet mellan prisindex med och utan hänsynstagande till direkta skatter och subventioner mera besvärligt och vårt val öppet för kritik. Att vi slutligen föredrar att arbeta med en allmän konsumtionsprisindex hellre än en levnadskostnadsindex, hänger naturligtvis ihop med, att det knappast finns anledning att förknippa begreppet penningvärde med köpkraften hos inkomsterna inom en speciell inkomstklass.

3. Full sysselsättning som finanspolitiskt program

Vi har nu visat hur tolkningen av begreppet stabilt penningvärde ur finanspolitisk synvinkel ger upphov till vanskliga problem, sammanhängande med att vi vid definitionen av stabilt penningvärde är tvungna att specificera, hur en del av finanspolitiken — skatterna — direkt skall beaktas i den för penningvärdet relevanta prisnivån. Gäller något liknande för begreppet full sysselsättning betraktat som finanspolitiskt program? Denna fråga får nog, som vi nu skall söka visa, besvaras jakande.

Vid bestämningen av begreppet full sysselsättning står vi inför (åtminstone) två olika aspekter på sysselsättningen: dess totala storlek och dess inriktning. Låt oss börja med den senare aspekten.

Det offentliga kan påverka sysselsättningen i landet på två olika sätt, dels genom att påverka sysselsättningen inom den privata sektorn, dels genom att förändra den offentliga sysselsättningen. I en situation med arbetslöshet är det emellertid inte säkert, att politikern alltid är villig att acceptera en ökning av den offentliga sysselsättningen som en »verklig» minskning av arbetslösheten. Består den offentliga sysselsättningen av totalt onyttiga nödhjälpsarbeten (»gropgrävning med åtföljande ifyllning»), kommer detta av politikern kanske blott att betraktas som en speciell form av understöd. På samma sätt kan privat verksamhet vara av en karaktär som inte gärna accepteras som sysselsättning (tiggande, försäljning av skosnören o. d.). Man talar då om dold arbetslöshet.¹ Den som uppställer målet full sysselsättning, kommer väl oftast att fatta begreppet sysselsättning så, att full sysselsättning utesluter dold arbetslöshet, vare sig privat eller offentlig. Sysselsättningen skall inte bara vara full i någon formell mening; den skall även vara full på ett vettigt sätt. Alla sysselsatta skall sysselsättas i »produktiv verksamhet», eller hur man nu vill uttrycka tankegångar av detta slag, som nog rätt allmänt är förknippade med kravet på full sysselsättning. Frågan är då blott hur man mera precist skall uppfatta dylika krav på en »vettig» eller »produktiv» inriktning av sysselsättningen. I sista hand är detta ekvivalent med den inom välfärdsteorin starkt debatterade allmänna frågan om resursernas lämpligaste fördelning. Härvid gäller åter att det inte finns något »nationalekonomiskt sett» riktigt svar. Att man sedan inom välfärdsteorin på grundval av vissa enkla, »nästan självklara», politiska premisser har härlett regler för den ekonomiska verksamheten, regler som även kan tillämpas på den offentliga sektorn², kan inte dölja det faktum att vi står inför ett deciderat politiskt spörsmål. En av de frågor som härvid uppkommer, är just frågan om den önskvärda omfattningen av den offentliga sysselsättningen; en annan är frågan om den önskvärda uppdelningen av den privata produktionen på konsumtions- och kapitalvaruproduktion. Speciellt detta senare problem har under efterkrigstiden tilldragit sig

¹ Joan Robinson, *Essays in the Theory of Employment*, London 1937, s. 82 ff.

² Erik Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*, och P. A. Samuelson, »Principles and Rules in Modern Fiscal Policy: A Neo-Classical Reformulation», och »The Pure Theory of Public Expenditure».

allt större uppmärksamhet inom den ekonomiska politiken. Många andra dylika allokeringsproblem av stor betydelse skulle kunna anföras. Här kommer vi endast att intressera oss för sysselsättningens uppdelning på den offentliga sektorn, konsumtionsvaruindustrin och kapitalvaruindustrin. Flertalet finanspolitiska åtgärder kan ju tänkas påverka de olika industriernas verksamhet. Vi försöker inte härleda allmänna principer för, när viss verksamhet skall kallas sysselsättning i egentlig mening, eller för sysselsättningens »rätta» fördelning. Vi utgår endast ifrån att politiska önskemål i dessa hänseenden existerar, önskemål som finanspolitiken är tvungen att ta hänsyn till.

Lämnar vi nu sysselsättningens inriktning och övergår till frågan om den totala sysselsättningens storlek vid full sysselsättning, inser man lätt, att även här måste målets innehåll specificeras med hänsyn till den förda finanspolitiken. För att fånga det centrala i problemet antar vi att arbetskraften är en helt homogen produktionsfaktor, som har en utbudskurva i vanlig bemärkelse.¹ Utbudet av arbetskraft är då, *ceteris paribus*, bestämt av penninglörens höjd, jfr Fig. XII:1. Det är uppenbart, att bland de *ceteris paribus* förutsättningar, som ligger bakom en dylik utbudskurva, U_1 , även finns förutsättningar om en viss inriktning av finanspolitiken, t. ex. med hänsyn till inkomstbeskattningen. Frågan är nu först vilken punkt på en dylik given utbudskurva, som kan betraktas som »full sysselsättning»? Vi ritar en efterfrågekurva, E_1 , för arbetskraften. *Ceteris paribus* är även efterfrågan på arbetskraft en funktion av penninglören. Vid penninglören p_1 kommer efterfrågan på arbetskraft att vara lika med utbudet. Vid denna penninglön finns inga arbetslösa — i meningen arbetskraft som är villig att sälja sig vid gällande lön men inte lyckas härmed — och ingen brist på arbetskraft. Det vore kanske rimligt att kalla en dylik situation full sysselsättning. Låt oss tills vidare gå in för denna, ganska vanliga, definition på full sysselsättning.

Såväl efterfrågekurvan som utbudskurvan är ritade *ceteris paribus* med hänsyn till bland annat finanspolitiken. En förändring av finanspolitiken kan därför tänkas påverka såväl efterfråge- som utbudskurvan. En förändring av inkomstskatteskalen kan flytta utbudskurvan till, säg, U_2 . En förändring av en indirekt skattesats kan flytta efterfrågekurvan, säg, till E_2 . Om nu full sysselsättning betyder att efterfrågan på och utbud av arbetskraft skall vara lika stora, så bestämmer även skärningen mellan E_2 och U_2 en situation med full sysselsättning. Sysselsättningen här är större än i den första situationen. Är dessa två full-sysselsättningssituationer likvärdiga? Eller innebär kravet på full sysselsättning även ett krav på sysselsättningens absoluta storlek utöver kravet, att efterfrågan och utbud skall vara lika stora? I det senare fallet måste tydligen även målet full sysselsättning specificeras med avseende på den tänkta finanspolitiken.

Vi kommer härmed in på frågan om finanspolitikens förmåga att skapa incitament, eller motsatsen, till ekonomisk verksamhet, speciellt arbete. I den allmänna debatten om skattepolitiken spelar detta ofta en dominerande roll, och det tas oftast

¹ Jfr nedan i kapitel XVII, där även en inhomogen arbetsmarknad betraktas.

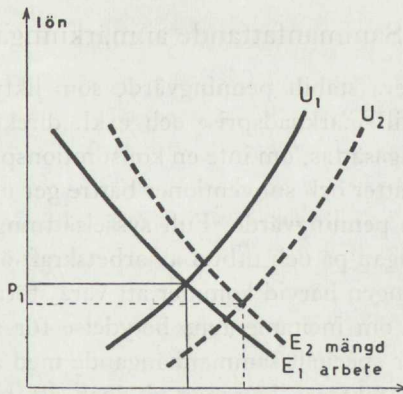

Fig. XII: 1.

som något alldeles självklart, att finanspolitiken bör inriktas så att incitamentet till arbete blir stort. Någon djupare motivering för denna politiska åsikt ges normalt inte. Även om den ofta synes ha karaktär av ett politiskt axiom, kan man dock utgå ifrån att det bakom tanken på maximalt arbetsincitament ligger vissa diffusa välfärdsföreställningar. Å andra sidan gäller ju att välfärdsföreställningar även leder till att det inte bör skapas ett alltför stort arbetsincitament; fritiden har värde i sig själv. Möjligen finns det i politiken vissa föreställningar om ett optimalt incitament? Full-sysselsättningspunktens beroende av finanspolitikens inriktning är vidare inte bara en fråga om arbetsincitamenten, utbudskurvan; även efterfrågekurvans läge är med om att bestämma, om likheten mellan utbud och efterfrågan på arbete kommer till stånd vid en högre eller lägre absolut sysselsättningsvolym.

I den mån alltså finanspolitikens inriktning påverkar efterfrågan och utbudet av arbetskraft, måste definitionen på full sysselsättning ta hänsyn till detta, antingen genom att förklara att full sysselsättning betyder efterfrågan = utbud av arbetskraft *oavsett* finanspolitikens inriktning, eller också genom att närmare specificera kraven på den totala sysselsättningens storlek vid full sysselsättning, t.ex. att den fulla sysselsättningens volym skall vara optimal i någon mening. Vi skall i huvudsak hålla oss till det förra alternativet.

Även om således starkt förenklade förutsättningar om homogen arbetskraft görs, uppstår det alltså vissa problem vid bestämningen av begreppet full sysselsättning sammanhängande med att vi betraktar full sysselsättning som ett specifikt finanspolitiskt program. Så snart förutsättningen om homogen arbetskraft faller bort uppstår andra svårigheter vid bestämningen av begreppet full sysselsättning. Dessa svårigheter är dock inte speciellt förknippade med full sysselsättning betraktad som finanspolitiskt mål.¹ Vi skall inte i detta sammanhang gå närmare in på dessa svårigheter, men återkommer härtill i kapitel XVII.

¹ Jag hänvisar här till G. Rehns arbete för penningvärdeundersökningen.

4. Sammanfattande anmärkningar

Vi har valt att definiera stabilt penningvärde som liktydigt med en konstant konsumtionsprisindex »till marknadspris» och exkl. direkta skatter och subventioner. Det kan dock ifrågasättas, om inte en konsumtionsprisindex »till marknadspris» och inkl. direkta skatter och subventioner bättre ger uttryck för det, som vanligen menas med stabilt penningvärde. Full sysselsättning har vi definierat som liktydigt med att efterfrågan på och utbud av arbetskraft är lika stora, oavsett om den absoluta sysselsättningen härvid kommer att vara större eller mindre. Härvid bortses dels från frågan om incitamentens betydelse för arbetsutbudet och dels från vissa komplikationer speciellt sammanhängande med arbetsmarknadens brist på homogenitet; sådana faktorer kommer vi dock att ta viss hänsyn till under diskussionen i det följande.

Vi har vid valet av dessa definitioner inte bekymrat oss om, huruvida de på detta sätt definierade målen strider mot varandra eller inte (jfr kapitel I, 9). Strider målen mot varandra, kan ett av dem inte realiseras samtidigt som det andra realiseras. Om målen strider mot varandra beror i sin tur för det första på den konkreta innebörd som läggs i målen, dvs. målens definitioner, för det andra på det konkreta samhället — eller rättare: dess modell — inom ramen för vilket målen skall realiseras, och för det tredje på de kontrollerbara medel som anses tillåtna vid målens realiserande. Även om vi nu har definierat målen stabilt penningvärde och full sysselsättning någorlunda precist, så kan alltså frågan huruvida målen strider mot varandra inte besvaras, så länge modellen och medlen inte preciserats.

Slutligen understryker vi än en gång det — i och för sig alldeles självklara — förhållandet, att definitionerna av stabilt penningvärde och full sysselsättning är *politiska* frågor, på vilka *endast politikern* kan ge ett definitivt svar. Att vi här har valt ut två speciella definitioner och (i huvudsak) kommer att arbeta med just dessa två definitioner, får inte tas som uttryck för den uppfattningen, att dessa två definitioner skulle vara de »nationalekonomiskt sett» riktiga definitionerna e. d. Det är helt enkelt så, att en precis analys måste utgå från precisa definitioner, och då tid och utrymme förbjuder en behandling av alla alternativa definitioner, har jag valt att begränsa analysen till två sådana, som förefaller spela en viss roll i den praktiska debatten.

KAPITEL XIII

Neutrala finanspolitiska ingrepp

1. Målen full sysselsättning och stabilt penningvärde som band på det offentligas handlingsfrihet

En analys av historiens stora inflationsperioder — speciellt krigsperioderna — torde utan något tvivel visa, att ingenting har bidragit så kraftigt till penningvärdets försämring vid dessa tillfällen som just de olika ländernas offentliga myndigheter själva. Det förefaller uppenbart att en *conditio sine qua non* för penningvärdets stabilisering är, att det offentliga inte självt genom sitt eget handlande framkallar icke önskade förändringar i penningvärdet. När det gäller avvikelser från den fulla sysselsättningen är det väl inte så, att det offentliga direkt bär ansvaret för (är orsak till) de stora avvikelser från den fulla sysselsättningen, som den ekonomiska historien vet att berätta om. Även här är det dock uppenbart att ett första villkor för målets uppfyllande är, att det offentliga inte direkt bidrar till motsatsen. Detta påpekande är banalt, men inte mindre viktigt för det. Och det sätt på vilket det offentligas ekonomiska politik faktiskt har skötts genom tiderna visar, att påpekandet är allt annat än överflödigt. Oavsett vilka störningar som drabbar eller inte drabbar samhällets ekonomi, så lägger målen full sysselsättning och stabilt penningvärde i sig själva vissa band på det offentligas hela ekonomiska politik, alltså även på finanspolitiken; det offentliga kan inte bete sig hur som helst. Det är karaktären av dessa band vi ämnar diskutera i detta kapitel.

För att renodla problemet skall vi tänka oss, att samhällsekonomin är i perfekt jämvikt vid den önskade konsumtionsprisnivån och sysselsättningen och vid en viss inriktning av de offentliga finanserna och av den offentliga ekonomiska politiken överhuvudtaget. Inga endogena krafter i det privata näringslivet tenderar att förändra konsumtionsprisnivån och sysselsättning. Och inga utifrån kommande stötar gör sig gällande. Så länge det offentliga därför inte förändrar sin ekonomiska politik, t.ex. förändrar sina finanspolitiska parametrar, kommer alltså inte heller målen full sysselsättning och stabilt penningvärde att rubbas. Omvänt: så snart det offentliga förändrar sin finanspolitik på någon punkt, uppstår möjligheter till avvikelser från det ena eller från bägge målen. Om nu inte det offentliga hade andra mål än dessa två, skulle det naturligtvis inte heller under dessa omständigheter ha någon anledning att förändra de finanspolitiska parametrarna. Vår fråga här gäller emellertid just vad som händer, om det offentliga uppställer andra mål utöver de två primära och söker realisera dessa andra mål med finanspolitiska eller

andra medel. Även i ett läge med perfekt ekonomisk jämvikt kan ju förändringar av socialpolitiska, näringspolitiska, militärpolitiska o. d. mål leda till förändringar av finanspolitiken. I vilken utsträckning låter sig dylika mål förenas med målen full sysselsättning och stabilt penningvärde? Detta är i själva verket kärnan i problemet om de neutrala finanspolitiska ingreppen. Sagt på ett annat sätt: antag att sysselsättningens och penningvärdets konstans bryts genom en förändring av en viss finanspolitisk parameter; vilka andra förändringar av de finanspolitiska parametrarna tvingas då det offentliga att vidta för att neutralisera verkningarna på sysselsättning och penningvärde — om detta överhuvud är möjligt?

En första tumregel, som härvidlag kan uppställas, är att om det offentliga ändrar ett visst (godtyckligt) antal finanspolitiska parametrar för att uppnå vissa mål, så får det i allmänhet vara berett att samtidigt ändra på ytterligare två finanspolitiska parametrar för att förebygga förändringar av penningvärde och sysselsättning. Detta följer av den allmänna diskussionen i kapitel I om antal mål och antal medel; hela denna diskussion har naturligtvis full relevans för problemet här. En finanspolitisk åtgärd kommer därför i regel att medföra nödvändigheten av två ytterligare kompensande finanspolitiska eller penningpolitiska åtgärder. Det kan dock inte uteslutas att mindre än två ytterligare parameterförändringar är tillräckliga för att säkra sysselsättning och prisnivå, eller också att det inte finns några ytterligare parameterförändringar, som är i stånd att fylla målen. Existensen av de två fundamentala målen full sysselsättning och stabilt penningvärde komplicerar och försvårar tydligen i hög grad det offentligas politik.

Ovan har vi endast talat om finanspolitiska åtgärder, men det är klart att resonemangen gäller för alla offentliga åtgärder av ekonomisk relevans. Vi kommer därför också i det följande, att i viss utsträckning ta hänsyn till andra offentliga åtgärder än bara finanspolitiska. Det är speciellt samspelet med penning- och kreditpolitiken som i viss mån skall belysas.

För att få ett konkret grepp om dessa problem är man tvungen att behandla dem i förbindelse med en fullständig och explicit modell. Det visar sig dock, dessbättre, möjligt att belysa rätt olika aspekter av finanspolitiken med en relativt enkel modell, som sedan *ad hoc* kan suppleras med viss verbal utbyggnad. Denna modell redovisas i avsnitt 2, och kommer även att ligga till grund för diskussionen i kap. XIV–XVII. Modellen gäller ett slutet samhälle. Först i kap. XVIII byggs utrikeshandeln in i modellen; som vi där skall visa påverkas giltigheten av de på grundval av modellen för det slutna samhället härledda resultaten inte på något väsentligt sätt av att hänsyn även tas till utrikeshandeln.

2. Finansteoretisk modell för ett slutet samhälle

Vi ägnar detta avsnitt helt åt uppställning och diskussion av en modell, som förefaller lämplig från finansteoretisk synvinkel. I första hand uppställer vi modellen som en statisk korttidsmodell, paragraf (i), och diskuterar sedan, (ii), några av modellens egenskaper. I kap. XVI skall sedan visas, hur den statiska kort-

tidsmodellen kan ses som en del av en större dynamisk modell, som även visar utvecklingen på längre sikt; denna dynamiska modell är i själva verket en blandad statisk och dynamisk modell.

(i) *Statisk korttidsmodell*

Utöver det offentliga innehåller vår modell fyra sektorer, nämligen konsumtionsvaruindustrins företag, investeringsvaruindustrins (kapitalvaruindustrins) företag, företagarkushållen och löntagarhushållen. Mellan samtliga dessa sektorer och det offentliga äger betalningar rum, som alla ger möjligheter för finanspolitiska eller andra offentliga åtgärder. Både konsumtionsvaruindustrin och kapitalvaruindustrin beskattas »indirekt», antingen med avgifter på produktionsvärdet eller på den utbetalda lönesumman; från bägge dessa industrier köper det offentliga varor, konsumtionsvaror resp. kapitalvaror. Både företagarkushållen och löntagarhushållen betalar inkomstskatt och tar emot direkta subventioner; från löntagarhushållen köper det offentliga arbetsprestationer. Det offentliga får härigenom följande tio finanspolitiska parametrar:

- t_K = konsumtionsvaruskattens kvot (kalk. på priset inkl. skatten),
- t_I = investeringsvaruskattens kvot (kalk. på priset inkl. skatten),
- t_L = löntagarnas inkomstskattekvot,
- t_V = företagarnas inkomstskattekvot,
- N_O = antalet offentligt anställda löntagare,
- w_O = penninglönen för statsanställda per man och period,
- q_K^O = offentliga konsumtionsvaruköp (mängd),
- q_I^O = offentliga investeringsvaruköp (mängd),
- T_L = direkta subventioner till löntagarhushållen (en penningssumma),
- T_V = direkta subventioner (räntebetalningar) till företagarkushållen (en penningssumma).

Utöver dessa »rena» finanspolitiska parametrar tänker vi oss, att det offentliga förfogar över en penningpolitisk parameter, nämligen räntan, r . Vi kommenterar de olika parametrarna i det följande.

Företag som ständigt planerar för att maximera sin vinst, kommer alltid att söka ge sin produktions- och prispolitik en från denna synpunkt optimal inriktning. Låt oss betrakta en kortsiktig planering inom ett företag med given fast produktionsutrustning, och låt företaget arbeta inom konsumtionsvaruindustrin med arbetet som enda variabla faktor. Företagets produktionsfunktion är $q=f(n)$, där q betecknar producerad mängd konsumtionsvaror och n sysselsättningen inom företaget. Betecknar p priset på den producerade varan, a de fasta kostnaderna och w penninglönen per arbetare per period, är företagets vinst $v=pq-wn-a$. Vinstmaximering leder då till det välkända uttrycket

(XIII: 1) $w=g \cdot f'(n),$

där g betecknar gränsintäkten. Under fri konkurrens är $g = p$, och (XIII:1) säger då att företaget alltid planerar så, att lönen är lika med (det förväntade) värdet av den marginella produkten. Tills vidare skall vi förutsätta fri konkurrens (jfr paragraf (ii)).

Vi antar nu att det offentliga har lagt en viss indirekt avgift på företaget. Avgiften tänkes beräknad antingen som en viss fast procent, $t_K \cdot 100$, på varupriset (inkl. avgiften), eller som en viss fast procent, $t_w \cdot 100$, på den utbetalda lönen (exkl. avgiften); den senare avgiften får närmast karaktär av en skatt på sysselsättningen, och vi återkommer till denna skattetyt i olika sammanhang. Formeln (XIII:1) blir då i det första fallet

$$(XIII: 2) \quad w = p(1 - t_K) \cdot f'(n),$$

och i det andra fallet

$$(XIII: 3) \quad w(1 + t_w) = p \cdot f'(n).$$

Genom analogibildning antar vi nu att dylika samband även existerar mellan makrostorheterna i samhället. Hur de makroekonomiska storheterna, prisindex, mängdindex etc., skall definieras för att göra denna analogibildning legitim, skall vi inte här gå närmare in på.¹

Begränsar vi oss nu till att betrakta frikonkurrensfallet, gäller då tydligen för konsumtionsvaruindustrin, att

$$(XIII: 4) \quad w = p_K(1 - t_K) \cdot f'(N_K),$$

och för kapitalvaruindustrin (investeringsvaruindustrin), att

$$(XIII: 5) \quad w = p_I(1 - t_I) \cdot \varphi'(N_I),$$

där w betecknar penninglönen (som antas vara densamma i konsumtions- och kapitalvaruindustrin), p_K och p_I betecknar konsumtionsvaruprisnivån resp. kapitalvaruprisnivån, f och φ produktionsfunktionerna inom konsumtions- resp. kapitalvaruindustrin, och slutligen N_K och N_I sysselsättningen inom konsumtions- resp. kapitalvaruindustrin. Är den indirekta skatten i stället en skatt på utbetald lönesumma, får dessa ekvationer samma form som ekvationen (XIII:3) ovan. Vi förutsätter avtagande gränsproduktivitet inom både konsumtions- och kapitalvaruindustri, dvs. $f'' < 0$ och $\varphi'' < 0$.

Den inom konsumtionsvaruindustrin producerade varumängden, q_K , bestäms genom produktionsfunktionen av sysselsättningen, N_K ,

$$(XIII: 6) \quad q_K = f(N_K)$$

och kapitalvaruproduktionen, q_I , på motsvarande sätt

$$(XIII: 7) \quad q_I = \varphi(N_I).$$

¹ Jag hänvisar till R. Bentzels arbete för penningvärdeundersökningen och den där refererade litteraturen.

Vid given penninglön, givna priser och indirekta skattekvoter räcker dessa fyra ekvationer för att bestämma sysselsättning och produktion — utbud — inom konsumtions- och kapitalvaruindustrierna.

Vi vänder oss därefter till efterfrågan på konsumtions- och kapitalvaror. För detta ändamål bestämmer vi först företagarrushållens resp. löntagarhushållens förvärvsinkomster och disponibla inkomster.¹

Löntagarhushållens samlade *förvärvsinkomster*, L , är lika med summan av konsumtions- och kapitalvaruindustriernas samt det offentliga löneutbetalningar (vi bortser från ev. finansinkomster):

$$(XIII: 8) \quad L = w(N_K + N_I) + w_O N_O.$$

Löntagarhushållens *disponibla inkomster*, L_d , finner man sedan genom att till förvärvsinkomsterna lägga ev. direkta subventioner och dra ifrån inkomstskatten, alltså:

$$(XIII: 9) \quad L_d = (L + T_L)(1 - t_L).$$

Företagarhushållens samlade förvärvsinkomster, vinsten, finner vi som skillnaden mellan total försäljningsinkomst inom konsumtions- och kapitalvaruindustrierna minus industriernas indirekta skattebetalningar minus industriernas samlade lönebetalningar, alltså:

$$(XIII: 10) \quad V = p_K(1 - t_K)q_K + p_I(1 - t_I)q_I - wN_K - wN_I.$$

De fasta kostnaderna tänker vi oss bestå av räntebetalningar och dylikt som uteslutande går till andra företagarrushåll; avskrivningar bortser vi ifrån. Vid beräkning av företagens totala förvärvsinkomst försvinner därför denna post (finansinkomsten).

Företagarhushållens disponibla inkomst, V_d , blir då

$$(XIII: 11) \quad V_d = (V + T_V)(1 - t_V).$$

Den omständigheten att vi räknar med olika skattekvoter för företagarrinkomster och löntagarinkomster, kan motiveras på olika sätt. För det *första* kan genomsnittsinkomsterna vara olika för företagare och löntagare. Normalt är man väl benägen att anta, att företagarrinkomsterna genomsnittligt överstiger löntagarinkomsterna. Genom att räkna med en högre skattekvot för företagarrinkomsterna tar man på ett primitivt sätt hänsyn till inkomstskattens progression. Att sedan i modellen inkomstskattekvoterna formellt är oberoende av inkomsternas storlek, är utan materiell betydelse för resonemangen i detta kapitel. Resonemangen kommer i allmänhet blott att utgå från, att om inkomsterna minskas, då minskas även skattens belopp på ett eller annat ospecificerat sätt. För det *andra* har vi inte sökt skilja mellan företagens och företagens inkomster. All inkomst inom företagen tänks

¹ Om dessa begrepp, se R. Bentzel, *Inkomstfördelningen i Sverige*, s. 13 ff., och Erik Lindahl, »Nationalbokföringens grundbegrepp», *Ekonomisk Tidskrift*, 1954.

utbetald till företagarhushållen. Genom att räkna med högre skattekvot för företagarkinkomsterna tar vi alltså även på ett primitivt sätt hänsyn till den speciella beskattningen av bolagsinkomsterna.

Vi tänker oss nu, att de reala disponibla inkomsterna är bestämmande för hushållens konsumtionsvaruefterfrågan. Om vi till hushållens efterfrågan lägger det offentliga köp av konsumtionsvaror, kommer vi fram till den totala konsumtionsvaruefterfrågan, d_K :

$$(XIII: 12) \quad d_K = F\left(\frac{L_a}{p_K}, \frac{V_a}{p_K}\right) + q_K^O.$$

Då vi tills vidare arbetar med en statisk modell, gäller naturligtvis som jämviktsvillkor, att utbud av och efterfrågan på konsumtionsvaror skall vara lika stora:

$$(XIII: 13) \quad q_K = d_K.$$

Så långt är den makroekonomiska teorin rätt väl etablerad. När vi nu vänder oss till efterfrågan på kapitalvaror, är det hela emellertid mycket mera tveksamt. Att räntan uppträder som bestämningsgrund för kapitalvaruefterfrågan är självklart, och lika uppenbart är det att priset på kapitalvarorna ingår i efterfrågefunktionen. Förhållandena inom konsumtionsvaruindustrin kan inte heller vara helt utan relevans. Konsumtionsvaruproduktionens storlek eller konsumtionsvarupriserna eller ev. bägge bör säkerligen ingå i kapitalvarornas efterfrågefunktion. Slutligen kan också den disponibla företagarkinkomsten eller den sparade delen av denna tänkas ha ett direkt inflytande på efterfrågan på kapitalvaror. Kapitalvarornas efterfrågefunktion är således givetvis — även i en så pass enkel modell som vår — en tämligen komplicerad historia. Här inskränker vi oss till att skriva den totala efterfrågan på kapitalvaror, d_I , som

$$(XIII: 14) \quad d_I = \Phi(q_K, p_I, r) + q_I^O$$

där r är räntan.

Jämviktsvillkoret för kapitalvarumarknaden är återigen

$$(XIII: 15) \quad d_I = q_I.$$

Ekvationerna (XIII:4)–(XIII:15) bestämmer tillsammans de 12 endogena storheterna p_K , q_K , d_K , N_K , p_I , q_I , d_I , N_I , L , L_a , V och V_a . Vi har alltså lika många ekvationer som obekanta storheter. Penninglönen w betraktas som parameter (ehuru inte offentlig).

Önskar vi vidare ett uttryck för den totala sysselsättningen, N , har vi identiteten

$$(XIII: 16) \quad N = N_K + N_I + N_O.$$

Som framgår har vi inte haft någon användning för själva det offentliga inkomster och utgifter (bortsett från utgiften-parametern T_L resp. T_V). Önskar man emellertid ett explicit uttryck för dessa storheter, har man:

(XIII: 17)	Budgetöverskott = löntagarnas inkomstskatt + företagarnas inkomstskatt + konsumtionsvaruskatt + kapitalvaruskatt - löneutgifter - utgifter till konsumtionsvaruköp - uppgifter till kapitalvaruköp - direkta subventioner	$B =$ $t_L(L + T_L)$ $+ t_V(V + T_V)$ $+ t_K p_K q_K$ $+ t_I p_I q_I$ $- N_O w_O$ $- q_K^O p_K$ $- q_I^O p_I$ $- (T_L + T_V).$

Vi har här för bekvämlighetens skull definierat budgetöverskottet som den i kap. III, 5, omnämnda »realekonomiska» budgetbalansen, dvs. skillnaden mellan inkomstdödande och inkomstskapande budgetposter. På grund av modellens enkelhet blir denna budgetbalans även identisk med det offentliga nettoupplåning (inkl. förändring av sedelmängd och avista skulder). Önskar man i stället definiera budgetöverskottet enligt den officiella svenska budgetupställningen, skall utgifter till investeringsvaruköp plus sådana löneutgifter, som av det offentliga används till investering, gallras bort från ekvationen ovan; vidare skall införas en avdragspost för avskrivningar.

Vi har i modellen inte redovisat kreditmarknaden och inte heller penningmängden. I stället har vi infört räntan som en offentlig (penningpolitisk) parameter. Vårt förfaringsätt på denna punkt får tydligen uppfattas på följande sätt: varje period minskar den privata sektorns fordringar (i form av räntebärande fordringar eller sedlar och andra avistafordringar) på det offentliga med ett belopp lika med budgetöverskottet, B . Budgetöverskottet motsvarar den privata sektorns överskott av investering över sparande. Med en given ränta tänkes då den privata sektorn själv fördela sitt sparande på räntebärande fordringar och kassa enligt sin preferens för dessa tillgångar. Det offentliga tillhandahåller de nödvändiga mängderna av dessa. Det behöver knappast framhållas, att från penningpolitisk synpunkt är denna summariska och implicita behandling av kreditmarknadsförhållanden föga tillfredsställande. Vårt huvudintresse är emellertid finanspolitiken och dess medel, medan kreditmarknadsförhållanden mera i detalj kommer att behandlas av andra.¹

För överskådlighetens skull skriver vi nu modellen på följande »förkortade» sätt.

Först har vi de två industriernas optimivillkor:

$$(XIII: 1^\circ) \quad w = p_K(1 - t_K) \cdot f'(N_K),$$

$$(XIII: 2^\circ) \quad w = p_I(1 - t_I) \cdot \varphi'(N_I).$$

Vidare har vi definitionerna på de disponibla inkomsterna:

$$(XIII: 3^\circ) \quad L_d = [w(N_K + N_I) + w_O N_O + T_L] \cdot [1 - t_L],$$

$$(XIII: 4^\circ) \quad V_d = [p_K(1 - t_K) \cdot f(N_K) - w N_K + p_I(1 - t_I) \cdot \varphi(N_I) - w N_I + T_V] \cdot [1 - t_V].$$

¹ Jfr speciellt Guy Arvidssons arbete för penningvärdeundersökningen.

Jämviktsvillkoren för varumarknaderna är

$$(XIII: 5^{\circ}) \quad (q_K = d_K =) f(N_K) = F\left(\frac{L_d}{p_K}, \frac{V_d}{p_K}\right) + q_K^O,$$

$$(XIII: 6^{\circ}) \quad (q_I = d_I =) \varphi(N_I) = \Phi(q_K, p_I, r) + q_I^O.$$

Dessa sex ekvationer räcker för att bestämma variablerna p_K, p_I, N_K, N_I, L_d och V_d . Önskar man känna den totala sysselsättningen, fås den ur identiteten

$$(XIII: 7^{\circ}) \quad N = N_K + N_I + N_O.$$

Budgetbalansen B framräknas ur ekvationen (XIII: 17) som vi inte upprepar.

Trots att vi här laborerar med ett synnerligen enkelt system, är det dock så pass komplicerat, att formella räkningar därpå är besvärliga och resultaten föga överskådliga. Som vi ovan uppställt modellen, går det emellertid att utan formella räkningar se, i vilken riktning modellens olika variabler kommer att påverkas vid olika parameterförändringar.

Tillvägagångssättet i återstoden av detta kapitel och de följande kapitlen kommer nu att bli följande. Vi tänker oss att modellens olika funktioner och parametrar är sådana, att den enligt (XIII: 7°) bestämda totala sysselsättningen just är »full sysselsättning», dvs. lika med den på förhand givna och såsom konstant betraktade utbudna mängden arbete, och att även konsumtionens prisnivå är den önskade. Vi tänker oss därefter, att förhållanden som ligger utanför vårt intressefält, tvingar det offentliga att förändra en (eller flera) av sina finanspolitiska eller penningpolitiska parametrar och ställer då frågan: vilka andra offentliga parametrar måste förändras, och i vilken riktning, om prisnivån för konsumtionsvaror och den totala sysselsättningen skall vara oförändrade? Man kan lämpligen kalla dessa parameterförändringar för de »kompenserande åtgärderna». Ofta finns det flera olika kombinationer av parameterförändringar, som kan åstadkomma det önskade resultatet. Vi gör inga försök att systematiskt redovisa alla dylika parameterkombinationer. Som man omedelbart inser är antalet parametrar så stort att en dylik fullständig redovisning skulle bli ett mycket omfattande arbete. Vi drar endast fram de parameterkombinationer, de medel, som förefaller vara av störst intresse.

(ii) *Några anmärkningar om de indirekta skatternas, inkomstskattens och räntans plats i modellen*

Den i paragraf (i) uppställda modellen är i åtskilliga hänseenden kraftigt förenklad. Vi skall därför uppehålla oss något vid vissa karakteristiska drag i modellen, som är särskilt betydelsefulla från synpunkten av en politik, som skall hålla konsumtionsprisnivån konstant vid full sysselsättning.

Uttryck som (XIII: 4) och (XIII: 5) resp. (XIII: 1°) och (XIII: 2°) ingår i en mycket vid klass av modeller, både statiska och dynamiska korttidsmodeller. I (XIII: 1°) kan vi nu för resonemangens skull betrakta priset på konsumtions-

varorna, p_K , som konstant. Detta är ju målet för finanspolitiken. (XIII:1°) kan då helt enkelt betraktas som bestämningsgrund för det offentliga fastställande av den indirekta konsumtionsskattens höjd. Skall konsumtionsprisnivån vara konstant och (XIII:1°) satisfierad, måste den indirekta konsumtionsskattens (ev. -subventionens) kvot varieras i motsatt riktning mot ev. förändringar av penninglönen och i samma riktning som ev. förändringar av arbetets gränsproduktivitet. Uttryckt mera precist: vid given gränsproduktivitet (given $f'(N_K)$) skall $(1 - t_K)$ varieras i direkt proportion till penninglönen, w ; vid given penninglön skall $(1 - t_K)$ varieras i omvänd proportion till arbetets gränsproduktivitet.¹

Detta, i och för sig helt självklara, förhållande kan även uttryckas kostnads- mässigt i stället för som ovan produktivitmässigt. Stiger lönen eller faller gräns- produktiviteten, kommer ju gränskostnaden att stiga vid den aktuella produktionen; oförändrat pris förutsätter då en sänkning av den indirekta skatteprocenten, et vice versa.

Fallet med förändring av w skall vi inte här närmare uppehålla oss vid. Förändringar av gränsproduktiviteten, $f'(N_K)$, för arbetskraften, kan vara av principiellt helt olika slag. Gränsproduktiviteten kan förändras antingen på grund av en förändring av sysselsättningen, N_K , eller på grund av en förändring av själva produktionsfunktionen. I det första fallet förändras gränsproduktiviteten på grund av en flyttning längs en given produktionsfunktion; i det andra fallet förskjuts själva produktionsfunktionen. Åtminstone vid fri konkurrens förutsätter man vanligen, att en ökning av sysselsättningen leder till lägre gränsproduktivitet, dvs. $f''(N_K) < 0$.

Härmed har vi kartlagt de fall, där den indirekta konsumtionsskattekvoten kan och måste ökas (minskas), om konsumtionsvaruprisnivån skall vara konstant. Stiger penninglönen, ökar sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin eller minskar gränsproduktiviteten för arbetet (vid given sysselsättning), skall den indirekta konsumtionsskattens kvot sänkas. Omvänt gäller, att om penninglönen sjunker, sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin minskar eller gränsproduktiviteten ökar, så skall den indirekta skattekvoten höjas. Och är, slutligen, såväl penninglön som sysselsättning och gränsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin konstant, då kan inte heller den indirekta skattekvoten förändras, om konsumtionsvaruprisnivån skall vara konstant.

Används även råvaror som variabel faktor inom konsumtionsvaruindustrin, måste naturligtvis dessa konklusioner modifieras med hänsyn härtill. Kostnads- mässigt kan man dock helt allmänt säga, att om gränskostnaderna ökas (oavsett orsaken), måste den indirekta skattekvoten minskas, och omvänt, om konsumtions- varuprisnivån skall vara konstant. Och endast om gränskostnaderna förändras kan den indirekta skatteprocenten förändras.

För frikonkurrensfallet gäller dessa konklusioner utan hänsyn till modellens övriga ekvationer och utan hänsyn till vilka förändringar som i övrigt uppträder. Med viss modifikation kan resonemangen utsträckas till att gälla även för monopol- fallen.

¹ Analoga regler gäller för en skatt som beräknas på löneutgifterna, jfr ekvationen (XIII:3).

I det rena monopolfallet gäller fortfarande ekvationen (XIII:1°) om storheten p_K ersätts med g , gränsintäkten (vilken makroekonomisk innebörd detta än kan ha). Då det ju är priset och inte gränsintäkten i och för sig, som skall hållas konstant, kan man fråga om inte härigenom en ny möjlighet öppnas för förändring av den indirekta skatteprocenten, utan att kravet på priskonstans överges. Under monopol gäller, som bekant, att förhållandet mellan pris och gränsintäkt är bestämd av efterfrågans elasticitet enligt formeln $g = p_K \frac{e-1}{e}$, där e är efterfrågeelasticiteten.

Enligt (XIII:1°) måste nu en isolerad förändring av den indirekta skattekvoten motsvaras av en mot $(1 - t_K)$ omvänt proportionell förändring av $(e - 1)/e$, om prisnivån inte skall påverkas av förändringen av den indirekta skatteprocenten. Detta innebär att efterfrågans (prisets) flexibilitet skall förändras i direkt proportion till den indirekta skatteprocenten. Om nu en förändring av den indirekta skatteprocenten via modellen i övrigt hade den märkliga egenskapen, att den påverkade efterfrågan efter konsumtionsvaror på ett sådant sätt, att detta villkor (vid given mängd) just var uppfyllt, då skulle en förändring (vilken som helst) av den indirekta skatteprocenten vid oförändrad konsumtionsvaruprisnivå och oförändrad penninglön, sysselsättning samt produktionsfunktion vara möjlig. Bortser man emellertid från denna, som det förefaller, mycket speciella eventualitet gäller tydligen, att vid given prisnivå den indirekta skatteprocenten icke kan förändras, utan att samtidigt antingen penninglön, sysselsättning eller gränsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin förändras, *med mindre* den övriga finanspolitiken inriktas på ett sådant sätt, att konsumtionsvaruefterfrågans elasticitet (vid given efterfrågad mängd) förändras på ovan angivet sätt. Det förefaller således som om det rena monopolfallet bjuder på större möjligheter att använda indirekta skatter och subventioner inom konsumtionsvaruindustrin, utan att prisnivån behöver påverkas. Å andra sidan förstås, att om den nämnda förändringen av efterfrågeelasticiteten är praktiskt omöjlig att åstadkomma, då kommer användningen av de indirekta skatterna att bli lika begränsad i det rena monopolfallet som i frikonkurrensfallet och skillnaden mellan dessa två fall blir då egentligen endast, att de för frikonkurrensfallet gällande enkla proportionalitetsreglerna icke kan överföras till monopolfallet; att den totala konsumtionsvaruefterfrågans elasticitet ev. påverkas av de vidtagna finanspolitiska åtgärderna kan man ju icke på förhand förneka.

Under monopolistiska förhållanden anses ibland ekvationerna (XIII:1°) och (XIII:2°) orealistiska såsom beskrivning av företagens faktiska handlande. I stället för »marginalistiska» kalkyler anses företagen tillämpa vissa genomsnittskalkyler vid fastställandet av försäljningspriset. Det inses omedelbart, att vid ett dylikt beteende från företagets sida är förändringar av de indirekta skatterna på konsumtionsvaruindustrin vid oförändrad prisnivå möjliga, endast om produktionsfunktionen eller penninglönen förändras. Så till vida kommer alltså med detta beteende monopolfallen att uppvisa samma möjligheter att använda indirekta skatter som frikonkurrensfallet. Vissa skillnader gentemot frikonkurrensfallet får

dock observeras. I det marginalistiska fallet motiverar sysselsättningsförändringar i sig själva förändringar av den indirekta skatteprocenten, om prisnivån skall hållas konstant. Så är inte fallet vid genomsnittskalkylering. Vidare är det i det marginalistiska fallet gränsproduktivitetens förändringar, som är relevanta för den indirekta beskattningens höjd; vid genomsnittskalkyl blir det genomsnittsproduktivitetens förändringar som är avgörande.

Under ett program med full sysselsättning och stabilt penningvärde kommer således användningen av indirekta skatter och subventioner på konsumtionsvaruproduktionen att bli bestämd enligt i princip mycket enkla regler. Bortser vi från det ovannämnda, mycket speciella fallet vid monopol, kan de indirekta skatternas uppgift helt enkelt sägas vara att neutralisera alla förändringar av gränskostnaderna inom konsumtionsvaruproduktionen. Rent kvalitativt kommer således monopolfallen (såväl vid marginalistisk som vid icke-marginalistisk kalkyl) att likna frikonkurrensfallet m. a. p. politikens användning av de indirekta skatterna på konsumtionsvaror. Detta är den egentliga anledningen till att vi i detta arbete upprätthåller frikonkurrensförutsättningen; det betyder knappast något väsentligt för de kvalitativa resultaten.

Vid diskussionen av de indirekta skatternas användning får det vidare uppmärksammas, att som modellen är konstruerad, sammanfaller de indirekta skatterna med skatter på förädlingsvärdet (value added) inom konsumtions- resp. kapitalvaruindustri; vi bortser från kapitalförslitningen, som inte redovisats i modellen. Någon »Staffelung» av produktionen har vi inte tagit hänsyn till. Strängt taget är vidare de betraktade företagarinkomsterna bruttoinkomster, liksom kapitalvaruskatten är en bruttoinvesteringsskatt. Slutligen uppmärksammas, att de indirekta skatterna i princip tänkes utformade som skatter på produktionen och inte på omsättningen. I ett slutet samhälle utan lagerförändringar är detta visserligen betydelselöst, men när vi kommer till den öppna modellen med utrikeshandel blir skillnaden mellan produktions- och omsättningskatt central (jfr kap. XVIII, 7, (iii)).

Betraktar vi på samma sätt inkomstbeskattningen, ser vi, att som modellen är konstruerad, blir inkomstskattens enda uppgift att påverka konsumtionsvaruefterfrågan så att jämvikt uppnås på konsumtionsvarumarknaden vid det önskade priset. Möjligheten att inkomstbeskattningen påverkar arbetsutbudet eller kapitalvaruefterfrågan har vi inte tagit hänsyn till i modellen.

Även räntan har en ganska speciell funktion i modellen; räntan påverkar (direkt) endast kapitalvaruefterfrågan och dess omedelbara uppgift blir att skapa jämvikt mellan produktion och efterfrågan på kapitalvarumarknaden. Denna räntans placering i modellen är självklart av stor betydelse för den roll räntan kommer att spela i politiken, och kan mycket väl kritiseras. För det första kan räntan även tänkas ingå som bestämningsfaktor för efterfrågan på konsumtionsvaror; detta blir fallet så snart räntan på ett väsentligt sätt påverkar sparandet. I enlighet med en mycket vanlig uppfattning har vi dock förutsatt, att räntan inte spelar någon stor roll härvidlag; någon större svårighet vållar det dock inte att ta hänsyn härtill. Mera betydelsefull är, för det andra, frågan om inte räntan kan öva ett direkt in-

flytande på produktionen och sysselsättningen. Som bekant kommer detta att bli fallet, när produktionen är tidskrävande. Är räntefoten r , produktionstiden τ_K , resp. τ_I , ändras nämligen vid kontinuerlig förräntning, optimivillkoren (XIII: 1°) och (XIII: 2°) till

$$(XIII: 1^\circ)' \quad w = p_K (1 - t_K) \cdot e^{-r \tau_K} \cdot f' (N_K),$$

resp.

$$(XIII: 2^\circ)' \quad w = p_I (1 - t_I) \cdot e^{-r \tau_I} \cdot \varphi' (N_I).$$

En räntehöjning kommer då att, vid givna priser, penninglöner, skattekvoter och produktivitet, verka minskande på produktionen och sysselsättningen, och vid givna penninglöner, skattekvoter, produktivitet och sysselsättning att verka höjande på priserna. Vi skall dock förutsätta, att produktionstiderna är så korta, att man kan bortse från denna komplikation. Detta är kanske berättigat, om vi endast tänker på ränteförändringar. Tänker vi oss emellertid att parametern r står för såväl ränteförändringar som förändringar av själva möjligheten att överhuvud få kredit, således att t.ex. en höjning av r betyder en allmän kreditåtstramning med såväl räntehöjning som ökad »kreditransonering», blir det hela mera tveksamt. Är produktionen blott det minsta tidskrävande, således att kredit kan bli nödvändig för att hålla produktionen i gång, måste man även medge, att kreditpolitiken, nämligen i form av »kreditransonering», kan påverka produktionsvolymen direkt. I det följande tänker vi oss dock i stort sett kreditpolitiken endast som en »ren» räntepolitik, så att vi kan bortse från möjligheten att kreditpolitiken direkt påverkar produktion och sysselsättning, men vad som ovan sagts bör hållas i minnet.

Som framgår av vad som nu sagts rörande den indirekta konsumtionskattens, inkomstskattens och räntans plats i modellen, måste konsumtionskattens höjd primärt inriktas på att vid den önskade prisnivån för konsumtionsvaror skapa jämvikt på arbetsmarknaden, medan inkomstskatten och räntan primärt måste inriktas på att vid den önskade prisnivån skapa jämvikt på varumarknaderna. Detta kommer med stor tydlighet att framgå av detta och de följande kapitlen, jfr speciellt kap. XVIII, där modellen för det slutna samhället kompletteras med hänsynstagande till utrikeshandeln.

3. Offentliga köp av arbetskraft

Offentliga köp av arbetskraft har i ett läge med full sysselsättning djupgående konsekvenser för det ekonomiska systemet. De innebär ju att en mindre mängd arbetskraft står till disposition för det privata näringslivet. Som vi skall söka visa kommer därför också det offentligas kompensierande åtgärder att i detta fall bli relativt komplicerade.

Rent konkret kan vi till en början tänka oss att arbetskraftsköpen rör sig om en mobilisering av värnpliktiga, som av det offentliga får viss ekonomisk kompensation under mobiliseringstiden. Detta exempel på »köp av arbetskraft» har intresse av flera

orsaker. Dels kan en mobilisering ju mycket väl plötsligt bli aktuell, dels har fallet den analytiskt sett trevliga egenskapen, att arbetskraften överflyttas tvångsmässigt från de privata industrierna till den offentliga verksamheten. Den överflyttade arbetskraften kommer då som regel att i sin egenskap av värnpliktiga få en väsentligt lägre inkomst än den hade, när den var sysselsatt inom de privata industrierna. Skall däremot överflyttningen äga rum på frivillighetens grund, måste det offentliga i stället konkurrera med de privata industrierna, och detta reser speciella problem som vi skall beröra längre fram. Tills vidare antar vi alltså en tvångsmässig överflyttning, som leder till minskad inkomst för den till det offentliga överflyttade arbetskraften. Genom den minskade tillgången på arbetskraft och den därav följande lägre privata produktionen, kommer det offentliga köp av arbetskraft att få omedelbar verkan på både arbets- och varumarknader.

Låt oss börja med att betrakta konsumtions- och kapitalvaruindustrierna. En av dessa industrier — ev. bägge — måste minska sin produktion motsvarande den minskade tillgången på arbetskraft. Resultaten blir naturligtvis starkt beroende av, vilken av dessa industrier som tvingas inskränka produktionen. Härigenom öppnas alternativa vägar för den kompenserande politiken.

(i) *Oförändrad konsumtionsvaruproduktion*

Som ett första fall skall vi tänka oss att produktionsminskningen uteslutande äger rum inom kapitalvaruindustrierna, medan konsumtionsvaruindustrierna fortsätter att producera i samma omfattning som i utgångsläget. Vid oförändrad sysselsättning och produktion inom konsumtionsvaruindustrin kommer även arbetets gränsproduktivitet att här vara oförändrad. Om konsumtionsvaruprisnivån skall vara oförändrad måste, vid given penninglön, även den indirekta konsumtionsvaruskattesatsen vara oförändrad (jfr avsnitt 2, (ii) och ekvation (XIII:1°) i vår basmodell). Inom kapitalvaruindustrin skall produktionen sjunka motsvarande den minskade tillgången på arbetskraft. Mindre sysselsättning betyder emellertid ökad gränsproduktivitet. Skall därför, vid given lön och kapitalvaruskattesats, kapitalvaruindustrin vara i jämvikt (optimum) vid den lägre sysselsättningen, erfordras (jfr ekvation (XIII:2°)) att priset på kapitalvaror sjunker i omvänd proportion till gränsproduktiviteten. Förutsättningen för ett dylikt prisfall är emellertid att efterfrågan på kapitalvaror minskar så mycket, att vid detta lägre pris efterfrågan är lika med den produktion, som är möjlig vid den lägre sysselsättningen (jfr jämviktsvillkoren (XIII:6°)).

Villkoren för en jämvikt vid konstant prisnivå för konsumtionsvarorna och vid full sysselsättning är alltså, att konsumtionsvaruefterfrågan påverkas på ett sådant sätt, att den vid oförändrat pris på konsumtionsvarorna är av exakt samma storlek som i utgångsläget, samt att kapitalvaruefterfrågan bringas att minska så pass mycket, att efterfrågan och tillgång på kapitalvaror överensstämmer vid ett så mycket lägre pris på kapitalvarorna, som motsvarar ökningen av gränsproduktiviteten vid den lägre sysselsättningen. Är dessa villkor uppfyllda, är såväl varu-

marknaderna som arbetsmarknaden i jämvikt och målen säkrade. Vi får alltså nu vända oss mot efterfrågeförhållandena.

Först efterfrågan på kapitalvaror. Vi betraktar här efterfrågan på kapitalvaror (jfr ekvation (XIII:6°)) som en funktion av konsumtionsvaruproduktionen, prisnivån för kapitalvaror och räntans höjd; härtill kommer ytterligare den offentliga efterfrågan på kapitalvaror. Vi utgår nu, som sagts, från oförändrad konsumtionsvaruproduktion. Vid en nedskärning av kapitalvaruproduktionen motsvarande ökningen av det offentliga arbetskraftsköp skulle vid oförändrad ränta och offentlig efterfrågan prisnivån på kapitalvaror stiga, tills efterfrågan minskat motsvarande produktionsminskningen. En dylik prisstegring skulle emellertid ge kapitalvaruindustrierna incitament till expansion, och därigenom skulle en tendens till överfull sysselsättning uppstå. Vi kan därför inte utan vidare anlita kapitalvarumarknadens egen prismekanism som jämviktsskapande faktor. I stället är vi tvungna att, tydligen via en räntehöjning (eller via en minskning av det offentliga egna kapitalvaruköp), flytta efterfrågekurvan för kapitalvaror så mycket åt vänster, att jämvikt uppnås vid den minskade produktionen och vid ett lagom sänkt pris på kapitalvaror. Skatten på kapitalvaror erbjuder dock ytterligare en möjlighet för etableringen av jämvikt. Tänker man sig räntan och det offentliga egna kapitalvaruköp oförändrade (mängdmässigt sett), kan jämvikten åstadkommas genom en tillräcklig höjning av kapitalvaruskattens kvot (t_i i basmodellen).

Vi illustrerar dessa olika möjligheter i Fig. XIII:1. Den ursprungliga utbudskurvan för kapitalvaror är U_i^0 , efterfrågekurvan är E_i^0 , producerad mängd kapitalvaror q_i^0 och priset på kapitalvaror p_i^0 . Skall nu kapitalvaruproduktionen minskas till \bar{q}_i , kan jämvikt uppnås genom en flyttning av efterfrågekurvan från E_i^0 till E_i^1 ; marknadspriset på kapitalvaror faller då från p_i^0 till p_i^1 . Jämvikt kan även uppnås genom en flyttning av utbudskurvan från U_i^0 till U_i^1 ; marknadspriset stiger då från p_i^0 till p_i^2 . Flyttningen av efterfrågekurvan åstadkommes naturligtvis med räntehöjning eller minskade offentliga köp; flyttningen av utbudskurvan åstadkommes med en skatt vars procent är $100(p_i^2 - p_i^1)/p_i^0$. Det säger sig självt att även kombinationer av dessa åtgärder kan tillämpas.

Därnäst har vi frågan om konsumtionsvarumarknadens jämvikt. Med oförändrad konsumtionsvaruproduktion och oförändrat pris skall tydligen även konsumtionsvaruefterfrågan vara oförändrad. Vid given offentlig konsumtionsvaruefterfrågan tänker vi oss, att konsumtionsvaruefterfrågan beror på företagarnas och löntagarnas reala disponibla inkomster. Då priset på konsumtionsvaror skall vara oförändrat, är ett tillräckligt villkor för jämvikt på konsumtionsvarumarknaden tydligen, att såväl löntagarnas som företagarnas nominella disponibla inkomster är oförändrade.

Låt oss därför först granska, hur förvärvsinkomsterna har påverkats av de hittills diskuterade förändringarna. Löntagarnas förvärvsinkomster beror helt på om de till offentlig verksamhet överflyttade arbetarna har högre eller lägre inkomst vid den offentliga verksamheten än tidigare vid privat anställning. Vi utgår ju här ifrån att de (som värnpliktiga) får lägre förvärvsinkomster. Företagarnas förvärvs-

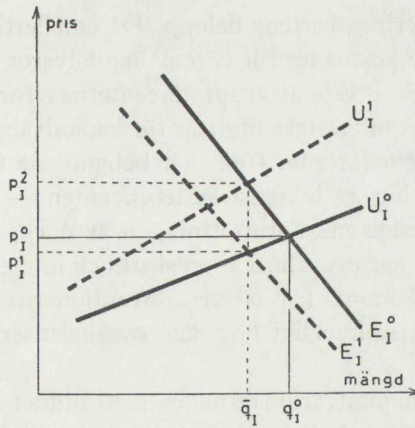

Fig. XIII: 1.

inkomster inom konsumtionsvaruindustrin är oförändrade. Inom kapitalvaruindustrin minskar däremot företagarnas förvärvsinkomster. Detta är en direkt följd av den lägre produktionen och av prisnivåns anpassning härtill. Skall därför löntagarnas resp. företagarnas disponibla inkomster vara desamma som i utgångsläget, måste antingen de direkta transfereringarna från det offentliga till dessa två grupper av hushåll ökas, eller de direkta skatterna, inkomstskatternas procentsatser, sänkas. Härigenom säkras då även jämvikt på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrad prisnivå.

Låt oss kort rekapitulera: Om det offentliga köper arbetskraft, och konsumtionsvaruproduktionen tänkes opåverkad av detta, åstadkommes jämvikt på arbetsmarknaden genom en minskning av kapitalvaruproduktionen. Jämvikt på kapitalvarumarknaden säkras genom en minskning av kapitalvaruefterfrågan framkallad av ökad investeringsskatt, höjd ränta eller minskade offentliga kapitalvaruköp. Jämvikt på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrad konsumtionsprisnivå säkras genom en lämplig sänkning av inkomstbeskattningens procentsatser eller ökning av de direkta subventionerna.

Hur påverkas nu budgeten av dessa förändringar? Den primära förändringen är en ökning av löneutbetalningarna med ett belopp motsvarande de nya arbetskraftsköpen. Vidare är det givet, att det offentligas intäkter av inkomstskatter minskar (eller utgifterna för direkta subventioner ökar), nämligen med ett belopp lika med minskningen av företagares och löntagares förvärvsinkomster. Hur budgeten i övrigt påverkas, beror på den metod, som använts för att skapa jämvikt på kapitalvarumarknaden. Antag t.ex. att det offentliga genom en räntehöjning har skapat denna jämvikt. I så fall kommer det offentligas intäkter av kapitalvaruskatten att minska (på grund av den mindre produktionen) liksom även utgifterna för det offentligas köp av kapitalvaror (på grund av de lägre priserna). På budgetens utgiftssida får vi då en ökning av löneutgifterna och en minskning av utgifterna för köp av kapitalvaror; på budgetens inkomstsida får vi en minskning av inkomst-

skatterna och av investeringsskattens belopp. Då emellertid, som man lätt inser, det offentligas minskade kostnader för köp av kapitalvaror alltid måste understiga den samlade nedgången i kapitalvaruproducenternas förvärvsinkomster, måste även minskningen av det offentligas utgifter för kapitalvaruköp understiga minskningen av inkomstskatteintäkterna. I det här behandlade fallet — där medlen är räntehöjning och sänkning av inkomstskatteprocenten — framkommer alltså en underbalansering av budgeten. Förutsättningen är dock, att avgiften på kapitalvaror är positiv och inte negativ, alltså är en skatt och inte en subvention. Har man kapitalvarusubvention, kommer kapitalvarusubventionernas belopp att minska, och är subventionsprocenten tillräckligt hög, kan överbalansering av budgeten bli resultatet.

Skapas jämvikten på kapitalvarumarknaden med andra metoder än räntehöjning, kan överbalansering eller underbalansering bli resultatet. Låt oss betrakta det fall, där jämvikten säkras genom en höjning av kapitalvaruskattesatsen. Som det omedelbart ses (jfr Fig. XIII: 1), kommer förändringen av det offentligas intäkter av kapitalvaruskatten här helt att bli beroende på dels skattens höjd i utgångsläget (produktionsminskningen innebär ju i sig själv en tendens till minskning av kapitalvaruskattens belopp), och dels på elasticiteten av kapitalvaruefterfrågan. Är skatten i utgångsläget obefintlig (eller rentav är en subvention) och efterfrågeelasticiteten mycket låg, kan man tänka sig att kapitalvaruskattens belopp ökar så pass mycket, att budgeten, trots de ökade utgifterna för köp av arbetskraft och kapitalvaror samt de minskade intäkterna av inkomstskatten, ändå kommer att uppvisa ökning av överskottet. Vid en viss högre efterfrågeelasticitet kommer utgifter och inkomster på budgeten att förändras med samma belopp och balansen är oförändrad; vid ännu högre elasticitet framkommer budgetunderskott.

(ii) *Oförändrad kapitalvaruproduktion*

Vi övergår härnäst till det fall, där finanspolitiken tänks inriktad så, att kapitalvaruproduktionen är oförändrad medan hela nedgången av den privata produktionen faller på konsumtionsvaruindustrin.

Vi observerar här först att minskningen av sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin nödvändiggör en höjning av konsumtionsvaruskattesatsen, om konsumtionsvaruprisnivån skall vara oförändrad. Hur mycket konsumtionsvaruskattesatsen skall höjas, beror återigen på storleken av den av sysselsättningsminskningen framkallade ökningen av gränsproduktiviteten för arbetskraft inom konsumtionsvaruindustrin.

Minskningen av konsumtionsvaruproduktionen betyder i sig själv, enligt vår basmodell, en tendens till minskning av kapitalvaruefterfrågan. Då ju förutsättningen för full sysselsättning nu är, att kapitalvaruproduktionen fortsätter i samma omfattning som hittills, måste denna förskjutning av efterfrågekurvan för kapitalvaror neutraliseras. Detta kan ske antingen genom en räntesänkning eller genom en ökning av det offentligas egna kapitalvaruköp eller genom införandet av en kapitalvarusubvention (sänkning av kapitalvaruskatten).

Vi har då bara kvar problemet att säkra jämvikt på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrat marknadspris och minskad produktion. Återigen är det en fråga om de nominella disponibla inkomsterna. Dessa skall nämligen nu, vid givna offentliga konsumtionsvaruköp, minska så pass mycket att den totala konsumtionsvaruefterfrågan blir lika med den mindre tillgången. Löntagarnas förvärvsinkomster förändras i enlighet med förhållandet mellan de offentliga och de privata lönerna. Låt oss för ett ögonblick anta, att de offentliga lönerna är av samma storlek som de privata. Överflyttningen av arbetskraft till det offentliga förändrar då inte löntagarnas totala förvärvsinkomster. Företagarnas förvärvsinkomster från kapitalvaruproduktionen är oförändrade; kapitalvaruproduktionen påverkas ju inte. Den enda förändringen av förvärvsinkomsterna härrör då från minskningen av vinsten inom konsumtionsvaruindustrin. Det är nu uppenbart att denna vinst kan minska med ett större eller mindre belopp än värdet (till marknadspris) av nedgången i konsumtionsvaruproduktionen. Detta är en fråga om, hur gränsproduktiviteten inom konsumtionsvaruproduktionen påverkas vid sysselsättningsminskningen. Är gränsproduktivitetsens sysselsättningselasticitet tillräckligt stor, kan vinsten tänkas minska med ett större belopp än marknadsvärdet av produktionsminskningen. Och det finns inget hinder för att vinsten kan minska så kraftigt, att företagarnas konsumtionsvaruefterfrågan (trots den med minskningen av förvärvsinkomsten automatiskt följande minskningen av inkomstskattens belopp och det ävenledes minskade företagsparandet) kan minska kraftigare än marknadsvärdet av konsumtionsvaruproduktionens minskning. I så fall är en sänkning av inkomstskattesatserna nödvändig; detta gäller a fortiori om det offentliga lönen är lägre än de privata. Ett specialfall finns tydligen, där konsumtionsvaruefterfrågan, vid givna inkomstskattesatser, minskar precis lika mycket som konsumtionsvaruutbudet; i annat fall måste inkomstskattesatserna höjas.

De tillräckliga medlen för att säkra full sysselsättning och konstanta konsumtionsvarupriser blir därför i detta fall en höjning av konsumtionsvaruskatten, en sänkning av räntan (ökning av det offentliga kapitalvaruköp eller sänkning av kapitalvaruskattesatsen) samt ev. en lämplig höjning eller sänkning av inkomstskatteskalen.

Det inses utan vidare att inte heller i detta fall kan man a priori säga huruvida budgetbalansen förbättras, försämras eller blir oförändrad.

(iii) *Dynamiska korttidsöverbäganden*

Vår behandling av konsekvenserna av offentliga köp av arbetskraft har än så länge varit rent statisk. Vi har frågat efter villkoren för existensen av ett nytt kortsiktigt jämviktsläge med oförändrad sysselsättning och konsumtionsvaruprisnivå i enlighet med basmodellen som uppställdes i avsnitt 2. Användningen av statiska resonemang förefaller välmotiverad i detta sammanhang. Frågan, hur detta nya kortsiktiga jämviktsläge egentligen etableras tränger sig dock naturligtvis på. En fråga som dyker upp är t.ex., huruvida det är rimligt att tänka sig att arbetskraft överförs till det offentliga, utan att penninglönen inom de privata

industrierna påverkas. För att kringgå detta problem förutsatte vi att arbetskraften tvångsflyttades (genom värnplikt), men överger vi denna för ett modernt demokratiskt samhälle mycket speciella förutsättning, uppstår möjligheten att överföringsprocessen kan skapa temporär överfull sysselsättning, vilket återigen stör förutsättningarna för den statistiska analysen.

För att närmare kunna diskutera problem av denna karaktär måste man emellertid känna systemets kortsiktiga dynamiska egenskaper. Dessa följer ju inte automatiskt av den statistiska modellen. En — givetvis mycket rimlig — dynamisk standardförutsättning är, att ett efterfrågeöverskott tenderar att framkalla prisstegring och ett utbudsöverskott prisfall. För arbetsmarknaden modifierar man ofta, under hänvisning till arbetsmarknadsorganisationerna och deras beteende, denna dynamiska mekanism därhän, att medan visserligen överskottsefterfrågan (överfull sysselsättning) tenderar att framkalla automatiska lönestegringar (löneglidning), så är de lönepressande verkningarna av överskottsutbud (arbetslöshet) så pass svaga att man med rimlighet kan bortse därifrån, jfr kap. XVII. Konsekvensen härav är tydligen att om *temporär* överfull sysselsättning uppstår, så höjs härigenom penninglönen *permanent*; temporär arbetslöshet har ingen dylik effekt i motsatt riktning. Det framstår därför som angeläget — om det offentliga önskar undvika en dylik lönehöjning — att själva överflyttningsprocessen kommer att ske på ett sådant sätt, att eventuella avvikelser från full-sysselsättningsbalansen på arbetsmarknaden endast blir i riktning av temporära tendenser till arbetslöshet. Härmed skall dock inte vara sagt, att det inte finns finanspolitiska medel som kan neutralisera verkningarna av en penninglönestegring på konsumtionsvaruprisnivån, eller att en dylik lönestegring nödvändigtvis är olämplig; dessa frågor återkommer vi till i kapitel XVII.

Om vi nu för exemplets skull återvänder till det fall, där man tänker sig att hela sysselsättningsminskningen inom den privata produktionen äger rum inom kapitalvaruproduktionen, är det tydligt, att det primära problemet blir att se till att det inte tillfälligt uppstår överfull sysselsättning, speciellt inom kapitalvaruindustrierna. De från statisk synpunkt tillräckliga politiska medlen var t.ex. en räntehöjning, som i erforderlig utsträckning minskade efterfrågan på kapitalvaror, kombinerad med sådana förändringar av den direkta beskattningen att efterfrågan på konsumtionsvaror blev oförändrad. Tänker man sig nu att det offentligas köp av arbetskraft är verkliga köp och inte bara tvångsöverflyttning, blir förutsättningen för att penninglönenivån icke skall pressas uppåt, att hela processen startar med den räntehöjning, som skall minska efterfrågan på kapitalvaror. Detta framkallar så småningom tendenser till prisfall och produktionsminskning inom kapitalvaruindustrierna samt arbetslöshet. Det offentligas köp av arbetskraft kan då påbörjas och fortgå i samma takt som kapitalvaruindustriernas inskränkningar. Om processen kommer att gå enligt detta schema: först permitteringar inom kapitalvaruindustrin och sedan offentliga köp av arbetskraft, då kommer de offentliga arbetskraftsköpen inte heller att påverka lönenivån inom den privata industrin, oavsett om den offentliga lönenivån ligger över eller under den privata. Kvar står då pro-

blemet att förändra den direkta beskattningen på lämplig tidpunkt och i lämplig omfattning. På denna punkt är dock knappast den tidsmässiga koordineringen av de finanspolitiska åtgärderna fullt så avgörande. På kort sikt kommer nog konsumtionsvaruindustriernas lagerhållningar att uppfånga ev. skillnader mellan efterfrågan och produktion, utan att sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin omedelbart förändras. På arbetsmarknaden däremot finns inga dylika »lagerhållningar» vid full sysselsättning, med mindre man helt enkelt fattar begreppet full sysselsättning på ett sådant sätt, att även vid full sysselsättning en viss reservarmé av arbetslösa finns. Denna reservarmé måste dock i så fall vara så stor, att en viss temporär sysselsättningsökning är möjlig utan att detta i sig självt framkallar löneglidningar i uppåtgående riktning.

Vi har med dessa knapphändiga anmärkningar endast velat antyda karaktären av de problem som uppstår, så snart man överger det rent statiska betraktelsesättet. Tydligt är emellertid, att den kompenserande finanspolitiken blir komplicerad, inte bara därför att ett flertal mål samtidigt skall realiseras, utan även därför att en noggrann »timing» av de olika åtgärderna framstår som nödvändig, om inte målen skall bli omöjliga att uppnå.

(iv) *Andra komplikationer*

Modellen i avsnitt 2, som varit underlag för resonemangen hittills, är synnerligen enkel — även om man bortser från dess statiska karaktär. Det är inte svårt att peka på komplikationer som kan tänkas göra sig gällande. Vi skall i all korthet skissera den betydelse en rad dylika komplikationer kan ha. Det lönar sig knappast härvid att utföra formella kalkyler på en mera omfattande modell; själva principen för dylika kalkyler har vi ju angett i kap. I.

a) Vid uppställandet av optimivillkoren för konsumtions- och kapitalvaruindustrierna har vi förutsatt, att arbetet är den enda variabla produktionsfaktorn. Vi har bortsett från existensen av råvaruindustrier och från användningen av råvaror i produktionen. Tar man hänsyn härtill, kommer naturligtvis även råvarupriserna att spela en roll för konsumtionsvaruprisernas höjd. Ju högre råvarupriserna är, desto högre blir, *ceteris paribus*, konsumtionsvarupriserna. Vid givna penninglöner och oförändrad beskattning av råvarorna kommer dessas priser återigen att bero på råvaruproduktionens storlek. Bortser man nu från förändringar av råvarulagren, och tänker man sig råvaruindustrin som leverantör till både konsumtions- och investeringsvaruindustrierna, måste tydligen råvaruproduktionen normalt tendera att förändras i samma riktning som den totala privata produktionen. I det fall, där det offentliga köper arbetskraft och den totala privata produktionen minskar, måste följaktligen även råvaruproduktionen tendera att minska med påföljd att råvarupriserna (i jämvikt) måste tendera att bli lägre. Oavsett om vi betraktar fallet med konstant konsumtionsvaruproduktion eller konstant kapitalvaruproduktion (eller mellanfall) får vi således fram en självständig orsak till sänkning av konsumtionsvarupriserna. Denna kan emellertid motverkas antingen genom indirekt beskattning inom råvaruproduktionen eller genom ökad indirekt

beskattning av konsumtionsvarorna eller, slutligen, genom en så anpassad förändring av konsumtionsvaruproduktionens storlek att förändringen av gränsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin jämnt uppväger förändringen av gränsproduktiviteten inom råvaruindustrierna. Detta senare alternativ implicerar tydligen en ytterligare förändring av kapitalvaruproduktionen. En likartad komplikation uppstår om konsumtionsvaruproduktionen är tidskrävande. Räntan ingår då i optimivillkoret, och en räntesänkning implicerar (vid given produktionsperiod) en kostnadssänkning, som måste neutraliseras med en höjning av konsumtionsvaruskatten.

b) Även på en annan punkt är överförenklingen av vår modell påtaglig. Det gäller bestämningsgrunderna för efterfrågan på kapitalvaror. Denna har vi hittills tänkt oss bestämd av konsumtionsvaruproduktionens storlek, priset på kapitalvaror samt räntans höjd. Att kapitalvaruproduktionen även kan vara beroende av sin egen storlek är uppenbart, men det som här speciellt är av intresse, är frågan, huruvida företagarnas löpande disponibla inkomst har betydelse för den löpande kapitalvaruefterfrågan. Det framhålls ofta att företagarna hellre självfinansierar än lånefinansierar. Olika skäl för detta kan framföras. Är därför det löpande (eller kanske rättare: det ackumulerade) företagssparandet stort, kommer även investeringsefterfrågan att ligga på en hög nivå, och omvänt. Vi har inte redovisat företagssparandet explicit, men vid givna utdelningar inom bolagen eller utdelningar, som står i visst förhållande till den totala disponibla företagarinkomsten, kan vi resonera som om det relevanta vore den disponibla företagarinkomsten.

Som vi framhållit kommer vid statliga köp av arbetskraft (som kompenseras på lämpligt sätt genom finanspolitiska eller andra åtgärder) den totala förvärvsinkomsten för företagarna att minska; antingen minskar ju kapitalvaruproduktionen eller konsumtionsvaruproduktionen. För att komma fram till den disponibla företagarinkomsten får hänsyn emellertid även tas till inkomstbeskattningens förändringar. I fallet med oförändrad konsumtionsvaruproduktion kan, som visats, inkomstskattepolitiken utformas på så sätt, att såväl löntagarnas som företagarnas disponibla inkomster blir oförändrade jämfört med utgångsläget. Detta fall kompliceras därför inte av eventuella samband mellan disponibel företagarinkomst och investeringsvaruefterfrågan. Vänder vi oss mot fallet med oförändrad kapitalvaruproduktion, så var ju här en minskning av de disponibla inkomsterna nödvändig för att åstadkomma den nödvändiga minskningen av konsumtionsvaruefterfrågan. Det var främst företagarinkomsterna inom konsumtionsvaruindustrierna som minskade (samt ev. löntagarinkomsterna). I den mån detta i sig självt verkar dämpande på kapitalvaruefterfrågan, kan effekten dock enkelt uppvägas genom en accentuering av den räntesänkning eller sänkning av kapitalvarubeskattningen, som av andra skäl var nödvändig för att hålla kapitalvaruefterfrågan uppe. Möjligheten att företagarinkomsternas storlek påverkar den löpande kapitalvaruefterfrågan, innebär således ingen väsentlig förändring av resonemangen i det föregående.

c) Vi har hittills förutsatt att räntan har verkningar endast via kapitalvaruefterfrågan. Betraktar vi emellertid i vår grundläggande modell räntan, r , som uttryck

för kreditmöjligheterna överhuvud, inställer sig omedelbart frågan, om inte också konsumtionsvaruefterfrågan bör betraktas som beroende av räntans höjd (dvs. av kreditmarknadens stramhet eller lätthet). Även om räntan kanske inte i sig själv har någon stor och entydig verkan på konsumtionens storlek, så torde det vara givet att, åtminstone på kort sikt, möjligheten att överhuvudtaget få konsumtionskredit har en påtaglig betydelse för konsumtionsvaruköpens storlek. Det gäller speciellt avbetalningsköp av varaktiga konsumtionsvaror såsom bilar, sommarnöjen etc.

I fallet med oförändrad konsumtionsvaruproduktion kunde minskningen av kapitalvaruefterfrågan tänkas ha åstadkommits genom en räntehöjning, dvs. genom en allmän kreditåtstramning. Drabbar denna även köp av konsumtionsvaror, är det tydligt, att om konsumtionsvaruefterfrågan skall hållas oförändrad, måste inkomstskatteprocenten sänkas så mycket, att de disponibla inkomsterna inte bara blir oförändrade utan till och med ökar något. Ytterligare medel behöver dock inte tas i anspråk. I fallet med oförändrad kapitalvaruproduktion kunde kapitalvaruefterfrågan tänkas ha hållits oförändrad via en räntesänkning. Här blir det tydligen nödvändigt med en högre inkomstbeskattning än annars skulle varit fallet.

Inte heller det här diskuterade förhållandet komplicerar alltså finanspolitiken nämnvärt.

d) Vi har ständigt förutsatt att mängden arbetskraft är en given storhet, som inte påverkas av de finanspolitiska åtgärderna. Det är emellertid uppenbart, att en del av de här omnämnda finanspolitiska medlen kan tänkas påverka utbudet av arbetskraft; i princip bör väl även ränteförändringar kunna tänkas ha betydelse för utbudet av arbetskraft. Det är inte bara inkomstskatterna som har verkningar av denna karaktär. Även det offentliga köpet av arbetskraft kan i vissa fall i sig själv påverka den totala tillgången på arbetsmarknaden. Detta gäller speciellt sådana offentliga »köp» av arbetskraft, som är baserade på militära inkallelser. Det är välkänt, att inkallelser av gifta värnpliktiga kan leda till ett kraftigt ökat utbud av arbetskraft från gifta kvinnor, antingen för att kompensera inkomstförluster eller av andra skäl. I den mån bortfallet av den värnpliktiga arbetskraften från de privata industrierna kompenseras av att gifta kvinnor strömmar in i dessa industrier, minskar naturligtvis nedgången av den privata produktionen med ty åtföljande verkningar.

Låt oss exemplifiera med ett extremt fall. Vi tänker oss att endast gifta tempoarbetare inkallas, och att varje inkallades hustru inträder i den inkallades arbete och utför exakt samma arbete till samma lön, som den inkallade hade. Varken konsumtions- eller kapitalvaruindustrin behöver då minska sin produktion. Hela verkan av det offentliga köpet av arbetskraft blir då densamma, som om en direkt subvention lika med värdet av den inkallades lön + naturaförmåner (som värnpliktig) hade givits till de av inkallelserna drabbade hushållen. Jämvikten vid oförändrad konsumtionsvaruprisnivå och full sysselsättning kan då säkras enbart genom en höjning av inkomstbeskattningen. Andra åtgärder är inte nödvändiga. Bortser vi vidare från att ett hushåll bestående av arbetare plus hemmafru sannolikt disponerar sin inkomst på ett annat sätt än samma hushåll bestående av inkallad

make plus förvärvsarbete hustru, och tänker vi oss att inkomstskatthöjningen drabbar hushåll med samma konsumtions- och sparvanor som de inkallades hushåll, finner vi till och med att inkomstskattens belopp skall ökas med precis samma belopp som utgifterna till de värnpliktiga. Budgetbalansen påverkas alltså inte. — Anledningen till att vi dragit fram detta konstruerade specialfall är naturligtvis främst, att vi önskar demonstrera hur fullständigt de för målens uppnående nödvändiga medlen kan förändras genom hänsynstagande till andra sammanhang, än de som redovisats i modellen i avsnitt 2.

Betydelsen av skatternas verkningar på arbetsutbudet skall vi återkomma till i följande kapitel.

e) Vi har hittills endast behandlat politiken på kort sikt, dvs. den politik, som inom den period där »störningen» inträder, säkrar målen. Frågan är hur politiken på längre sikt kommer att gestalta sig? Det gäller här att ta hänsyn till de mera långsiktiga följderna på den eller de följande periodernas korttidssystem av såväl »störningarna» som de kompenserande medlen. För att få fram detta måste vi först undersöka, hur t.ex. den privata realkapitalbildningen och den privata sektorns innehav av fordringar på det offentliga påverkas. Betraktar vi t.ex. fallet med offentliga köp av arbetskraft under förutsättning av oförändrad konsumtionsvaruproduktion finner vi (avsnitt 3, (i) ovan), att resultatet blir minskad realkapitalbildning och (ev.) underbalansering. Utöver de medel som kom till användning i den första perioden, måste ytterligare sådana medel tas i anspråk i nästa period, som kan neutralisera verkningarna av minskad realkapitalbildning och ökat innehav av fordringar på det offentliga. Vilka dessa medel är kommer vi att närmare granska i kap. XVI, och hänvisar därför blott därtill. — På detta sätt kan sedan politikens utformning från period till period, och alltså på längre och längre sikt, studeras.

4. Offentliga köp av konsumtionsvaror

Vi har behandlat det mest komplicerade fallet — offentliga köp av arbetskraft — först. Vänder vi oss nu mot de fall, där det offentliga köper varor, konsumtions- resp. kapitalvaror, kommer vi att upptäcka att dessa fall — åtminstone betraktade utifrån vår basmodell och vid det enklaste urvalet av medel — är föga besvärliga.

En ökning av det offentligas köp av konsumtionsvaror leder omedelbart till att efterfrågan överstiger tillgången på dessa varor; men i övrigt påverkas inga andra relationer i modellen rent omedelbart. Detta betyder naturligtvis, att alla verkningar av de ökade statliga köpen kan neutraliseras genom en minskning av hushållens köp av konsumtionsvaror — om det är möjligt att framkalla denna minskning utan andra återverkningar på systemet. I vår enkla modell är detta just möjligt genom en höjning av inkomstskatteskalen eller en minskning av de direkta subventionerna. På grund av modellens struktur är alltså ett medel tillräckligt för att säkra oförändrad sysselsättning och konsumtionsvaruprisnivå. Hur budgetbalansen påverkas beror på hushållens marginella sparbenägenhet. Är denna positiv

för alla som drabbas av högre inkomstskatt (minskade direkta subventioner), måste ett större belopp tas in som intäkt av inkomstskatt (minus direkta subventioner), än som ges ut på ökade konsumtionsvaruköp. Ett budgetöverskott tenderar att framkomma.

Önskar man inte höja de direkta skatterna kan även räntan användas i detta fall. Vi antar då att en räntehöjning är nödvändig. Drabbar den härmed följande kreditåtstramningen även den privata efterfrågan på kapitalvaror, är det emellertid nödvändigt att neutralisera denna verkan av räntehöjningen. Detta kan göras genom en lämplig sänkning av den indirekta kapitalvaruskatten. Två medel blir tydligen nödvändiga. Budgeten kommer här att bli underbalanserad; dels ökar utgifterna för köp av konsumtionsvaror och dels minskar inkomsterna av kapitalvaruskatten.

Man kan slutligen fråga sig om inte finansiering medelst indirekt konsumtionsvarubeskattning är en möjlig väg. Det är klart, att det alltid är möjligt att tänka sig den indirekta konsumtionsvaruskatten ökad så pass mycket, att hushållens efterfrågan minskar med samma belopp som det offentliga köpet har ökat. Härvid kommer emellertid konsumtionsvarupriserna att stiga, och denna prisstegring är just villkoret för att jämvikt skall upprätthållas på konsumtionsvarumarknaden. Är konstant konsumtionsvaruprisnivå ett ofrånkomligt krav, är denna väg alltså inte öppen. Vi skall dock visa hur även indirekt konsumtionsvarubeskattning kan komma in i bilden.

Vi har nämligen i det ovanstående utgått från den tysta förutsättningen, att det offentliga föredrar en politik som leder till oförändrad produktionsinriktning med avseende på uppdelningen mellan konsumtions- och kapitalvaror. Det är ju emellertid tänkbart att det offentliga inte önskar, att hushållens konsumtionsvaruköp (levnadsstandard) skall påverkas av det offentliga ökade köpet. Det »reala utrymmet» för det offentliga konsumtionsvaruköpet måste då skapas genom en ökning av konsumtionsvaruproduktionen och alltså genom en minskning av kapitalvaruproduktionen. Skall emellertid produktionen av konsumtionsvaror öka utan prisstegring, är tydligen en sänkning av konsumtionsvarubeskattningen nödvändig; denna sänkning av konsumtionsvarubeskattningen skall just motsvara (kostnadsmässigt sett) den minskning av gränsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin, som förorsakas av den ökade produktionen. Samtidigt måste efterfrågan på kapitalvaror bringas att minska så mycket, att produktionen av kapitalvaror minskas i erforderlig utsträckning, dvs. så mycket att antalet arbetare som tvingas över i konsumtionsvaruindustrin räcker för utvidgningen av dennas produktion. Detta kan göras medelst en räntehöjning eller en höjning av kapitalvaruskatten; det får härvid erinras om, att denna räntehöjning eller skattehöjning även skall uppväga den tendens till ökning av kapitalvaruefterfrågan, som följer av den ökade konsumtionsvaruproduktionen. I den mån, slutligen, hushållens förvärvsinkomster och därmed även deras disponibla inkomster påverkas av förskjutningen från kapitalvaruproduktion till konsumtionsvaruproduktion, kan verkan härav på efterfrågan på konsumtionsvaror neutraliseras genom en förändring av inkomstbeskattningen; om en höjning eller sänkning av inkomstskattesatserna blir nöd-

vändig kan inte avgöras a priori utan närmare kännedom om de relativa förskjutningarna av gränsproduktiviteter inom de två industrierna. Vi finner alltså som slutresultat, att om hushållens konsumtionsvaruköp skall upprätthållas, är här tre medel nödvändiga för att säkra oförändrade konsumtionsvarupriser och full sysselsättning: en sänkning av konsumtionsvaruskatten, en höjning av räntan eller av kapitalvaruskatten, samt en förändring av inkomstskatten (höjning eller sänkning). Hur i sin tur budgetbalansen påverkas av allt detta, kan inte avgöras a priori. Utgifterna till konsumtionsvaruköp stiger; inkomsterna av konsumtionsvarubeskattningen stiger eller faller beroende på utbudselasticiteten inom konsumtionsvaruindustrin; om räntan används för att minska kapitalvaruefterfrågan minskar kapitalvaruskattens belopp; höjs i stället kapitalvaruskattesatsen för att minska kapitalvaruefterfrågan, stiger eller faller kapitalvaruskattens belopp beroende på efterfrågeelasticiteten för kapitalvaror; i detta senare fall ökar även det offentligas utgifter för köp av kapitalvaror; slutligen ökar eller minskar inkomstskattens belopp beroende på om höjning eller sänkning av inkomstskattesatserna blir nödvändig.

5. Offentliga köp av kapitalvaror

Låt oss nu föreställa oss att de offentliga köpen gäller kapitalvaror. Fallet liknar rent formellt ganska mycket det föregående. Den omedelbara verkan av de ökade offentliga köpen blir, att efterfrågan på kapitalvaror överstiger produktionen. Modellens övriga relationer påverkas inte. Alla verkningar av de offentliga köpen kan därför neutraliseras genom en motsvarande minskning av de privata företagens efterfrågan på kapitalvaror. Två medel står härvidlag till disposition: en ökning av den indirekta kapitalvaruskatten och en höjning av räntan. Bortser man från övriga komplikationer räcker dessa medel var för sig för att säkra oförändrade konsumtionsvarupriser och sysselsättning. Väljs räntehöjningen kommer budgetbalansen att försämrans; den enda förändringen på budgeten är då de ökade utgifterna för köp av kapitalvaror. Väljs höjningen av den indirekta skatten på kapitalvaror kan överskott eller underskott på budgeten framkomma beroende på elasticiteten av den privata efterfrågan på kapitalvaror.

Av komplikationerna skall vi blott nämna, att om räntan även har betydelse för hushållens efterfrågan på konsumtionsvaror, kan en sänkning av inkomstskatten bli nödvändig för att neutralisera effekten av räntehöjningen på konsumtionsvarumarknaden.

Andra vägar är naturligtvis också tänkbara. Låt oss i korthet betrakta det fall, där det offentliga önskar att de privata investeringarna inte skall minska på grund av det offentligas ökade köp av kapitalvaror. Detta implicerar tydligen att konsumtionsvaruproduktionen måste minskas. Arbetskraft måste överflyttas från konsumtions- till kapitalvaruindustrin. Nedgången i konsumtionsvaruefterfrågan kan framkallas genom en ökad inkomstbeskattning; den tendens till sänkning av konsumtionsvarupriserna, som följer av en nedgång av konsumtionsvaruproduktionen,

måste då neutraliseras genom en höjning av den indirekta skatten på konsumtionsvaror. Själva nedgången av konsumtionsvaruproduktionen och den för ökningen av kapitalvaruproduktionen nödvändiga tendensen till prisstegring på kapitalvarorna har emellertid en tendens att minska efterfrågan på kapitalvaror. Detta kan dock motverkas genom en räntesänkning eller en sänkning av kapitalvarubeskattningen. Tre medel blir tydligen nödvändiga: höjning av inkomstskatten, höjning av konsumtionsvaruskatten och sänkning av räntan eller kapitalvarubeskattningen. Som man lätt inser, kan det inte a priori avgöras, huruvida budgetbalansen påverkas i den ena eller den andra riktningen av dessa åtgärder.

6. Förändringar av penninglönen för offentligt anställda

Även penninglönen (w_o) för offentligt anställda löntagare kan ibland betraktas som offentlig parameter, som ett finanspolitiskt medel. När det offentliga förändrar lönen för sina anställda kan motivet härför vara, antingen att det offentliga helt enkelt önskar ge sina anställda en annan levnadsstandard än tidigare, eller att det offentliga känner sig tvunget att förändra lönen för att skaffa sig den mängd arbetskraft det önskar.

Låt oss betrakta det första fallet, där det offentliga alltså t.ex. höjer sina löner utan att anställa ytterligare arbetskraft. Detta fall liknar mycket det fall, där det offentliga köper konsumtionsvaror direkt i marknaden. Verkan av de högre lönerna blir ju, att de anställda i viss utsträckning ökar sina konsumtionsvaruköp beroende på den marginella konsumtionsbenägenheten. Verkningarna kan då helt elimineras genom en höjning av inkomstskattesatserna. Önskar det offentliga inte att andra hushåll skall minska sin konsumtion för att skapa utrymme för de offentligt anställdas ökade konsumtion, måste konsumtionsvaruproduktionen ökas på bekostnad av kapitalvaruproduktionen. De medel, som säkrar konstans i konsumtionsvaruprisnivån och sysselsättningen, är här återigen desamma som i fallet med offentliga köp av konsumtionsvaror, jfr avsnitt 4.

Är anledningen till att det offentliga höjer sina löner, att det inte lyckats anställa arbetskraft i erforderlig utsträckning, är vi tvungna att även ta hänsyn till den övergång av arbetskraft från de privata industrierna till det offentliga, som framkommer genom lönehöjningen. Detta fall blir emellertid blott en kombination av det just behandlade fallet och det tidigare behandlade fall, där det offentliga ökar sina mängdmässiga köp av arbetskraft, jfr avsnitt 3. Vi skall därför inte gå närmare in på detta.

7. Incidensteoretiska synpunkter

Som anförts i kapitel V gäller incidensteorin frågan, hur realinkomsten för olika ekonomiska subjekt eller grupper därav eller olika typer av inkomster påverkas av finanspolitiska åtgärder. Incidensteoretiska undersökningar kan utföras under olika grundläggande förutsättningar. Den av Wicksell föreslagna, neo-klassiska

metoden var att förutsätta oförändrad balans på budgeten eller, vilket kanske var den egentliga förutsättningen, jämvikt vid fullt utnyttjande av produktionsfaktorerna. Koncentrerar man sin uppmärksamhet kring frågan om realinkomsternas förändringar, kan även undersökningarna i detta kapitel betraktas som incidensteoretiska undersökningar under förutsättningen, att de finanspolitiska åtgärderna varken får rubba den fulla sysselsättningen eller förändra konsumtionsvaruprisnivån.

Vi har i våra resonemang arbetat med två typer av inkomsttagare, företagare och löntagare, och två typer av inkomster, förvärvsinkomst och disponibel inkomst. Detta ger inalles fyra typer av inkomster vars förändringar kan studeras. Vi skall inte här upprepa resultaten av de föregående avsnittens undersökningar, där ju verkningarna av de olika kombinationerna av finanspolitiska åtgärder på realinkomsterna finns redovisade, dock med den reservationen att en närmare specificering av inkomstskattens förändringar är nödvändig.

8. Avslutande anmärkningar

Vi har nu sökt belysa, hur olika förändringar av finanspolitiken syftande till att uppfylla socialpolitiska, militärpolitiska och andra mål kan nödvändiggöra andra kompenserande finans- eller penningpolitiska åtgärder för att säkra de från vår synpunkt primära målen: penningvärdets konstans och jämvikt vid full sysselsättning.

Vi framhöll i det inledande avsnittet (1), att man som en tumregel kunde utgå från att som regel två »kompenserande» åtgärder är nödvändiga. En genomgång av de olika fall vi behandlat visar emellertid, att ibland ett medel och ibland hela tre medel är nödvändiga. Att flera än två medel i vissa fall blir nödvändiga beror på, att vi i själva verket hela vägen har arbetat med tre mål; som subsidiärt mål har vi hela vägen gjort något antagande om det offentliga önskaningar med hänsyn till fördelningen av den privata produktionen på konsumtions- och kapitalvaruproduktion. Anledningen härtill är inte bara den rent framställningstekniska, att förhållandena blir lättare att överskåda, om vi tänker oss att konsumtions- eller kapitalvaruproduktionen fasthålls på en viss nivå, utan också att vi härigenom lyckas belysa förhållandena, när det offentliga faktiskt har önskemål beträffande inriktningen av landets produktion. Det kan ju nämligen inte förnekas, att mål av denna karaktär numera tycks vara centrala för den ekonomiska politiken och ibland nästan förefaller ha prioritet framför målen stabilt penningvärde och fullsysselsättnings-jämvikt. Att, å andra sidan, i en rad fall ett mindre antal medel än tre är tillräckligt för att säkra målen (inkl. målet rörande produktionens fördelning på konsumtions- och kapitalvaror) sammanhänger återigen med den betraktade modellens struktur; denna möjlighet uppmärksammade vi redan i kapitel I, och den visar sig tydligen vara av praktisk betydelse. Det bör dock framhållas, att så snart hänsyn tas till komplikationer, som inte finns redovisade i den enkla modellen i avsnitt 2, ökar även i vissa fall det nödvändiga antalet medel. Över-

huvudtaget kan man nog lugnt utgå ifrån, att ju flera komplikationer man tar hänsyn till, desto mera sannolikt blir det, att antalet medel måste vara lika stort som antalet mål.

Något enkelt samband mellan budgetbalansens förändringar och de vidtagna åtgärderna går knappast att påvisa. Hur budgetbalansen påverkas, beror dels på den primära störningen (den störande finanspolitiska åtgärden) och dels på vilka kompenserande åtgärder man rent konkret väljer ut. En sak förefaller emellertid uppenbar: att bara inrikta sin uppmärksamhet på det s.k. »statsfinansiella läget» och med utgångspunkt härifrån inte intressera sig för annat än att se till, att statsinkomsterna på något sätt ändras lika mycket som utgifterna, torde vara en säker väg till att inte få de eftersträfvade målen uppfyllda. Inte bara inkomsternas och utgifternas storlek, utan även det sätt, på vilket de bringas att förändras, är av fundamental betydelse och kan inte fastställas utan hänsynstagande till den modell, som man anser relevant för samhället i fråga.

Vi har överallt i detta kapitel utgått från givna penninglöner inom den privata industrin och alltså inte tagit hänsyn till att även penninglönen indirekt via arbetsmarknadsorganisationernas reaktioner kan påverkas av de vidtagna finanspolitiska åtgärderna, eller att penninglönen eventuellt kan tänkas koordinerad med den övriga offentliga ekonomiska politiken. Dessa möjligheter skall vi närmare betrakta i kapitel XVII. Här skall blott nämnas, att i alla de fall vi behandlat, är det möjligt för det offentliga att inrikta finanspolitiken på ett sådant sätt, att löntagarnas disponibla inkomster inte påverkas. Detta kan, som man lätt ser, uppnås via inkomstbeskattningens och de direkta subventionernas inriktning.

Slutligen framhåller vi, att vi i detta avsnitt endast har betraktat förändringar av skatter och subventioner som »kompenserande» medel. Vi har inte närmare gått in på de verkningar, en omläggning av beskattningen t. ex. från direkt till indirekt beskattning i sig själv kan ha, och vilka kompenserande åtgärder en dylik omläggning skulle erfordra. Vi reserverar hela det följande kapitlet för frågor av denna karaktär.

KAPITEL XIV

Direkt contra indirekt beskattning

1. Direkta och indirekta skatter i den finanspolitiska debatten

Den finanspolitiska diskussionen om direkt och indirekt beskattning har väsentligen rört sig kring tre typer av problem.

Det som i främsta rummet bidragit till att göra frågan om direkta och indirekta skatter till den ojämförligt största stridsfrågan inom skattepolitiken, är utan tvivel *beskattningens fördelningsmässiga verkningar*. Det gäller härvid problemet, huruvida fördelningen av inkomsterna efter avdrag för skattebetalningar (dvs. fördelningen av de disponibla inkomsterna) är mer eller mindre »ojämn» än fördelningen av inkomsterna före skatt. Vilar skatterna m. a. o. i någon mening tyngst på de stora eller på de små inkomsterna? Man har utgått från det välkända faktum, att medan å ena sidan de indirekta skatterna tenderar att vara regressiva, så kan å andra sidan i princip de direkta skatterna utan svårigheter göras progressiva eller, åtminstone, degressiva. Anledningen till att de indirekta skatterna i praktiken anses tendera att vara regressiva är dels, att inkomstskatt plus sparande normalt stiger mera än proportionellt med inkomstens storlek, och dels att de varor som traditionellt beskattas spelar en relativt större roll för de mindre inkomsternas konsumtion än för de större inkomsternas. Då nu en regressiv skatt utmärker sig genom att skatteprocenten (skattebelopp genom inkomst) är fallande vid stigande inkomst, medan en progressiv (och degressiv) skatt har stigande skatteprocent, har man sedan gammalt dragit den slutsatsen, att en ev. önskan att minska inkomstfördelningens olikhet skattevägen innebär, att man måste gå in för relativt höga progressiva inkomstskatter och relativt låga indirekta skatter. Som en direkt konsekvens härav har det som regel också ansetts självklart, att en ökning av den indirekta skatten och sänkning av den direkta skatten betyder ökad ojämnhet i inkomstfördelningen.

För det andra har vi frågan om *beskattningens förmåga att påverka incitamenten* till arbete, sparande och företagariaktivitet. Det anses ofta självklart, att dessa incitament bör vara så stora som möjligt. Incitamentsynpunkter har framförts som argument mot inkomstutjämning ända sedan man inom den praktiska politiken började tänka sig beskattningen använd som inkomstutjämnande medel. Först under intrycket av den nivå, till vilken beskattningen steg under och efter andra världskriget, har dock dessa synpunkter mera allmänt accepterats som allvarliga problem, så att de icke bara uppfattas som skenargument till stöd för en beskattning som inte utjämnar inkomstfördelningen. Det är speciellt den progressiva inkomstskattens höga

»marginalskatter», som ansetts skadliga för arbets- och sparviljan. Bland annat för att skapa incitament har därför under senare år från olika håll allt kraftigare rekommenderats en omläggning av beskattningssystemet från direkt till indirekt beskattning. I detta sammanhang bör nämnas 1949 års skatteutredning, där synpunkter av denna karaktär spelar en viss roll.¹ En bidragande orsak till att dessa reformtankar vunnit viss spridning är nog, att en dylik incitamentskapande omläggning av beskattningssystemet påstås möjlig, utan att därför inkomstfördelningen behöver påverkas i mera ojämn riktning. Enligt denna synpunkt skulle alltså beskattningens incitamentsproblem och fördelningsproblem kunna lösas oberoende av varandra. Vi skall i detta kapitel ägna en del tid åt detta viktiga problem och söka visa att en dylik uppfattning torde bero på ett feltänkande. Vi skall vidare visa, att man i allmänhet endast under speciella omständigheter med någorlunda säkerhet kan påräkna gynnsamma incitamentsverkningar av en skatteomläggning i riktning mot mera indirekt skatt, och detta endast om samtidigt inkomstfördelningens ojämnhet ökas. Problemställningen indirekt contra direkt skatt återföres således till det gamla utgångsläget, som förefaller vara riktigt: önskan om en beskattning som minskar inkomstfördelningens ojämnhet, och önskan om en beskattning som ökar arbetsincitamenten, är normalt oförenliga, dock med den både teoretiskt och praktiskt betydelsefulla reservationen att incitamentverkan av en viss skatteomläggning är mycket oviss både till sin riktning och storlek. Diskussionen anknyter till diskussionen i Del II; dock gäller det nu verkan på det totala arbetsutbudet etc. i samhället.

Det tredje problemet — och samtidigt det nyaste — är frågan vilken inriktning av *beskattningssystemet*, som *från konjunkturpolitisk synpunkt* är mest lämplig. Beskattningssystemets konkreta utformning måste alltid i sig själv påverka konjunkturförloppet. Från konjunkturpolitisk synpunkt är man därför intresserad av ett beskattningssystem, som i viss mening automatiskt tenderar att dämpa konjunkturrörelserna. Till dessa synpunkter, som vi redan något berört i kap. IV, återkommer vi längre fram.

2. Preliminära resonemang rörande verkningarna av en omläggning av beskattningen från direkta till indirekta skatter

Vi önskar först studera hur en omläggning av skattesystemet från direkta till indirekta skatter verkar på sysselsättning och prisnivå inom ramen för en relativt enkel modell. Det är härvid naturligt, att som utgångspunkt ta den modell, som användes i föregående kapitel. Det behöver knappast framhållas, att vad som här

¹ 1949 års skatteutredning, *Betänkande angående den statliga direkta beskattningen*, SOU 1951: 51, kap. VII, spec. s. 105 ff. Rörande själva problemställningen är betänkandet inte särskilt klart på denna punkt. Betänkandet synes diskutera dels verkningarna av en omläggning av den existerande beskattningen (s. 108–9), dels frågan huruvida incitamentsynpunkter leder till att en ökning av den totala beskattningen bör tas ut på det ena eller andra sättet. Vi intresserar oss här endast för den först nämnda problemställningen.

sägs om direkta och indirekta skatter utan större förändringar även gäller för direkta och indirekta subventioner. Dessa senare kan ju betraktas som negativa skatter. Frågan om skatteomläggningens verkningar kommer då att bli en naturlig fortsättning på resonemangen i föregående kapitel. I själva verket är ju vårt problem här av exakt samma karaktär som de där behandlade problemen. Staten ger upphov till en störning av systemet, säg, genom en ökning av den indirekta skattesatsen för konsumtionsvaror. Vilka åtgärder får då staten vidta, om inte sysselsättning och penningvärde skall förändras? Om staten till sin disposition endast har ett medel, nämligen en inkomstskattekvot, t_L eller t_V , eller en skatteskala, kan vi inte i allmänhet vänta, att såväl prisnivå som sysselsättning kan hållas oförändrade. Som vi skall visa är modellen t. o. m. av en sådan karaktär, att inte ens om vi betraktar inkomstskattekvoterna, t_L och t_V , som två skilda medel räcker detta för att säkra de två målen vid en skatteomläggning. Skall därför såväl prisnivå för konsumtionsvaror som total sysselsättning hållas oförändrade vid en dylik skatteomläggning, måste något tredje medel tas i anspråk.

Låt oss emellertid först betrakta verkningarna av en höjning av den indirekta skattekvoten, t_K , för konsumtionsvaror och en viss sänkning av de direkta skattekvoterna, och låt oss tänka oss denna sänkning av de direkta skattekvoterna av en sådan storlek, att sysselsättningen inte påverkas. Frågan är då hur prisnivån för konsumtionsvaror påverkas. En blick på modellen (XIII: 1°)–(XIII: 7°) i kap. XIII, 2 ger omedelbart vid handen, att om de disponibla inkomsterna stiger med samma procent som prisnivån, kommer den totala efterfrågade mängden konsumtionsvaror att bli oförändrad (jfr ekv. (XIII: 5°)). Samtidigt framgår, att om prisnivån för konsumtionsvaror stiger i förhållande till höjningen av den indirekta skatten, kommer produktionen av konsumtionsvaror vid givna timlöner och produktivitet att vara oförändrad. Härav följer då utan vidare, att i vår enkla modell kommer vid en höjning av den indirekta beskattningen av konsumtionsvaror kombinerad med en lämplig sänkning av den personliga inkomstskatten prisnivån för konsumtionsvaror att stiga med hela höjningen av den indirekta skatten; förvärvsinkomsterna påverkas inte, men de disponibla penninginkomsterna ökar i samma proportion som prisnivån. Förhållandena inom kapitalvaruindustrin liksom produktionen och sysselsättningen överhuvud påverkas inte. Förutsättningen för dessa resultat är dock att skatteförändringarna i viss mening är proportionella. Hur budgeten påverkas beror bland annat på förändringarna av inkomstskattens och konsumtionsskattens belopp; vilken av dessa två som förändras mest beror återigen på, huruvida sparandet är positivt eller negativt, jfr kap. VIII, 9. Samtidigt stiger statens utgifter till köp av konsumtionsvaror. Är sparandet positivt kommer dock under alla omständigheter budgetöverskottet att minska, samtidigt som det nominella, privata sparandet ökar (realt är det oförändrat).

Det finns all anledning att innan vi går vidare i resonemangen, hejda oss och ställa frågan, om dessa resultat implicerar, att en isolerad omläggning från direkt till indirekt beskattning ger upphov till en sänkning av penningvärdet; det går ju inte att förneka att konsumtionsvaruprisnivån i modellen måste stiga. Å

andra sidan är det tydligt, att detta gäller endast om penningvärdet identifieras med en konsumtionsvaruprisnivå »till marknadspris» och utan hänsynstagande till direkta skatter o. d. En prisnivå »till faktorkostnad», liksom en prisindex, som inkluderar både indirekta och direkta skatter, kommer däremot inte att påverkas. I fall som detta, aktualiseras i hög grad frågan om den »rätta» definitionen på penningvärdet. Tidigare författare har ansett det självklart, att en dylik omläggning av beskattningen inte borde betraktas som en stegring av prisnivån. Väljer man därför en sådan prisindex, som inte påverkas av skatteomläggningen ifråga, rubbar skatteomläggningen inte heller målen full sysselsättning och stabilt penningvärde. Fasthåller man däremot vid definitionen av penningvärdet som det inverterade värdet av en prisindex »till marknadspris» men utan direkta skatter o. d., uppkommer frågan om det är möjligt att genom simultan användning av andra politiska medel säkra inte bara full sysselsättning utan även konstant prisnivå för konsumtionsvarorna trots skatteomläggningen.

Som man utan vidare inser räcker det inte att betrakta skattekvoterna för löntagare, t_L , och för vinsterna, t_V , som separata medel. Hittills har vi tänkt oss dessa skattekvoter förändrade på så sätt, att den totala disponibla löneinkomsten och den totala disponibla företagarinkomsten förändrades i samma proportion. Även om man lämnar denna förutsättning och tänker sig inkomstbeskattningen förändrad på något annat sätt, så att de disponibla löneinkomsterna och företagarinkomsterna inte förändras proportionellt, så har detta betydelse endast för vilken grupp av inkomsttagare, som skall tjäna, och vilken, som skall förlora på skatteomläggningen. Inom ramen för modellen har detta emellertid icke vidare verkningar. Annorlunda om vi går utöver modellen och tar hänsyn till sådana möjligheter, som att staten genom att låta de disponibla löneinkomsterna stiga relativt till prisnivån (och de disponibla företagarinkomsterna falla relativt till prisnivån) kan få arbetsmarknadens organisationer att gå med på en lönesänkning. Det centrala i problemet är nämligen, att prisnivån för konsumtionsvaror kan hållas oförändrad trots höjningen av beskattningen, endast om penninglönen samtidigt sjunker eller arbetets gränsproduktivitet stiger i proportion till den indirekta skatteförändringen, dvs. i proportion till förändringen av $(1 - t_K)$.

Bortser vi från förändringar av penninglönen och produktionsfunktionen, kan en höjning av gränsproduktiviteten åstadkommas endast genom en minskning av konsumtionsvaruproduktionen. Nu är det för det första klart att det ingalunda är säkert, att även vid en produktionsinskränkning till nära noll gränsproduktiviteten stiger tillräckligt för att neutralisera den kostnadsmässiga verkan av höjningen av den indirekta skatten. Är detta inte fallet är uppenbarligen en lösning av problemet — att hålla penningvärdet konstant — på denna väg omöjlig. Låt oss emellertid tänka oss, att gränsproduktiviteten stiger snabbt vid produktionsminskning och att vid en inte alltför stor produktionsminskning, gränsproduktiviteten har stigit i proportion till förändringen av $(1 - t_K)$. Jämvikt på konsumtionsvarumarknaden förutsätter då — vid given offentlig konsumtionsvaruefterfrågan — en sänkning av de reala disponibla inkomsterna. Inkomstskatten måste alltså sänkas relativt

mindre än den indirekta skatten på konsumtionsvaror stiger. Full sysselsättning förutsätter samtidigt, att efterfrågan på arbetskraft ökas på annat håll. Bortser vi från en ökning av de statliga köpen av arbetskraft, kan denna ökade efterfrågan endast komma från kapitalvaruindustrierna. Dessa måste alltså expandera, vilken expansion exempelvis kan framkallas via en räntesänkning. Omläggningen av produktionen från konsumtionsvaror till kapitalvaror kommer i sin tur att påverka förvärvsinkomsterna. Vid fastställandet av inkomstskatteskalen måste hänsyn tas härtill.

Säkran det av oförändrat penningvärde i meningen oförändrad konsumtionsvaruprisnivå »till marknadspris» är således — om vi bortser från möjligheten att framkalla en penninglönesänkning — endast möjlig, om skatteomläggningen ledsagas av djupgående reala förskjutningar i ekonomin. Innan vi går vidare in på detta, skall vi emellertid betrakta en annan typ av reala verkningar, som vissa förespråkare av en dylik skatteomläggning väntar sig.

3. En skattereform som inte påverkar inkomstfördelningen

Som framhållits av 1949 års skatteutredning¹ kan man vid en omläggning av beskattningen från direkt till indirekt beskattning alltid tänka sig sänkningen av den personliga inkomstskatten utförd på ett sådant sätt, att realinkomsterna för personer med olika höga penninginkomster inte påverkas av skatteomläggningen. Låt oss för enkelhetens skull tänka oss den indirekta skatten som en allmän konsumtionsskatt, som drabbar alla konsumtionsvaror och -tjänster med samma procent. Förutsätter man nu att en höjning av den indirekta skatten helt övervältras på priserna, och tänker man sig de individuella förvärvsinkomsterna och inkomstskatteskalen givna, kommer en höjning av den indirekta skatten att sänka alla individuella reala disponibla inkomster proportionellt. Det är då uppenbart, att om man samtidigt med höjningen av den indirekta skatten sänker inkomstskatten på ett sådant sätt, att den disponibla penninginkomsten för samtliga individer — oavsett inkomstens storlek — stiger med samma procent som prisnivån, då kommer alla individuella disponibla realinkomster att lämnas opåverkade av skatteomläggningen. Man kan då med full rätt säga att omläggningen från direkt till indirekt skatt inte förändrar beskattningssystemets realinkomstfördelningsmodifierande egenskaper; inte en enda realinkomst har ju förändrats. Detsamma gäller förövrigt även för själva inkomstskattens modifierande verkningar på penninginkomsternas fördelning. Använder man nämligen »variationskoefficienten»² eller den mera omtyckta »maximala utjämningsprocenten»² som mått på inkomstfördelningens olikhet, så påverkas ju enligt dessa mått olikheten i fördelningen av de disponibla penninginkomsterna inte vid en proportionell förändring av alla disponibla penninginkomster.

¹ 1949 års skatteutredning, SOU 1951:51, s. 108 f.

² Ragnar Bentzel, *Inkomstfördelningen i Sverige*, Bilaga 2.

Vi låter nu E beteckna ett godtyckligt hushålls inkomst före skatt, dvs. förvärvsinkomsten. Vidare betecknar vi skattebeloppet med $T = T(E)$, där $T(E)$ är skatteskalen för inkomstbeskattningen. Vi önskar alltså nu i enlighet med vad som nyss sagts att förändra skatteskalen på ett sådant sätt, att alla disponibla inkomster stiger med samma procent, $100(k-1)$. Den nya skatteskalen betecknas med $*T(E)$, och vi har då för alla E , att

$$k[E - T(E)] = E - *T(E), \quad k > 1,$$

alltså

$$*T(E) = kT(E) - (k-1)E.$$

Som man ser kan skattebeloppet, $*T$, för små inkomster tänkas bli negativt, alltså omvandlas till en subvention.

Kallar vi kvoten T/E för den genomsnittliga skattekvoten, har vi

$$*T/E = kT/E - (k-1),$$

och villkoret för att skattebeloppet blir negativt är då, att den genomsnittliga skattekvoten i utgångsläget, T/E , är mindre än $(k-1)/k$. Är den genomsnittliga skattekvoten $= 0$ vid inkomsten 0 och sedan kontinuerligt stigande utan att gå mot något högsta värde lägre än 1, måste därför efter skatteomläggningen alla mindre inkomster upp till en viss gräns erhålla en subvention, vars storlek är beroende av inkomsten; över denna gräns betalas inkomstskatt, som är stigande med inkomsten.

För de marginella skattekvoterna, T' och $*T'$, gäller att

$$*T' = k \cdot T' - (k-1).$$

Som man inser minskar såväl den marginella som den genomsnittliga skattekvoten överallt vid omläggningen av inkomstskatteskalen, $*T/E < T/E$ och $*T' < T'$. Å andra sidan stiger såväl den marginella som den genomsnittliga skattekvoten snabbare med inkomsten efter skaleändringen, $(*T/E)' > (T/E)'$ och $*T'' > T''$. Detta betyder att både för den genomsnittliga och den marginella skattekvoten är minskningen störst för de små inkomsterna.

Den nu redovisade förändringen av inkomstskatteskalen finns illustrerad i Fig. XIV:1, där vi förutsatt att k (stegringen av de disponibla inkomsterna) är 1,5.

Det är alltså tydligt, att vid en omläggning av beskattningen från direkt till indirekt skatt enligt den här diskuterade skattereformen, kommer varje individuell disponibel realinkomst att lämnas opåverkad, samtidigt som inkomstskattens marginella skattekvot generellt kommer att bli mindre.

Om sparandet för alla inkomster är lika med noll, kommer vid den diskuterade skatteomläggningen statens skatteinkomster inte att förändras; varje individ kommer att betala just så mycket mera i indirekt skatt, som han sparar i direkt skatt. Om däremot sparandet är positivt och växer mera än proportionellt med inkomsten, gäller detta inte. Det indirekta skattebeloppet är då relativt mindre ju större inkomsten är. Man uttrycker ibland, som tidigare nämnts, detta förhållande genom att säga, att den större sparkvoten hos de stora inkomsterna gör den indirekta

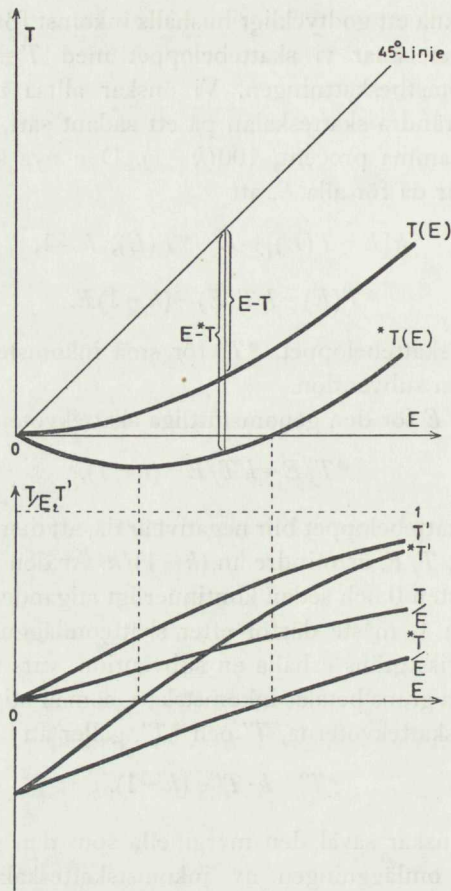

Fig. XIV: I.

skatten regressiv. Om man emellertid härmed menar, att den indirekta skatten p.g.a. sparandet drabbar de högre inkomsterna relativt lindrigare än de små inkomsterna torde detta dock vara ett misstag; även sparandets realvärde minskar ju vid en höjning av prisnivån. Mera rimligt är det däremot att tala om regression i den indirekta skatten i sådana fall, där konsumtionsskatten inte drabbar alla konsumtionsvaror utan endast sådana som de större inkomsterna konsumerar i relativt liten utsträckning. Detta innebär nämligen, att den prisindex som man skall använda, när man deflaterar en stor inkomst för att komma fram till dess realvärde, kommer att stiga relativt mindre än den för en mindre inkomst relevanta prisindexen. Att höjningen av den indirekta skatten ev. är regressiv i denna mening rubbar dock inte något principiellt i ovanstående resonemang. Skillnaden är då endast att förändringen av skatteskalen för inkomstbeskattningen nu måste utföras på ett sådant sätt, att den disponibla penninginkomsten stiger relativt svagare ju större inkomsten är. Härvid kommer inkomstskattens genomsnittliga och marginella

skattekvoter i ännu högre grad att minska mest för de små inkomsterna. Det väsentliga kvarstår dock: att inkomstskattens marginella skattekvot minskar för alla inkomststorlekar, samtidigt som alla individuella reala disponibla inkomster lämnas oförändrade.

4. Skattereformens verkningar på incitamenten

Det är tydligt att förespråkarna för skattereformer av denna karaktär väntar sig ett ökat incitament till arbete och sparande till följd av reformen.¹

Frågan hur sparandet påverkas vid en omläggning av beskattningen som ovan beskrivits har vi i själva verket redan behandlat ingående (se kap. VIII). Som vi visade är verkan på konsumtionsvaruefterfrågan vid en dylik skatteomläggning lika med verkan av en viss räntehöjning. Huruvida en räntehöjning leder till ökad eller minskad konsumtionsvaruefterfrågan låter sig emellertid icke avgöra a priori. Det är därför också omöjligt att säga om denna skattereform, cet. par., innebär ökat eller minskat sparincitament. Utgår man från att ränteförändringar inte påverkar konsumtionsvaruefterfrågan, kommer dock det nominella privata sparandet till följd av skattereformen att stiga i samma proportion som prisnivån om sparandet är positivt, och att falla i samma proportion om det är negativt. Men »real-sparandet» är oförändrat.

Tanken att skattereformen skulle innebära ett ökat arbetsincitament på grund av de lägre marginella skattekvoterna i inkomstbeskattningen torde vara ett misstag, med mindre man gör mycket speciella förutsättningar om arbetsutbudets bestämningsgrunder. Kort uttryckt kan man säga, att man inom den ekonomiska teorin ledes fram till att det individuella arbetsutbudets storlek bestämmes av villkoret, att den marginella arbetslusten (den marginella nyttan av fritiden) skall vara lika med nyttan av den konsumtion (realinkomst), som — beroende på arbetslön, beskattning och varupriser — följer en marginell förändring av arbetets mängd, jfr kap. IX, 9. Då ju emellertid den diskuterade skatteomläggningen uttryckligen är konstruerad så, att realinkomsterna, och alltså även de marginella realinkomsterna, inte påverkas av skatteomläggningen, kan denna tydligen inte heller gärna leda till någon som helst förändring av arbetsutbudet. Felet i föreställningen att arbetsutbudet stimuleras av skatteomläggningen ligger tydligen i att man endast tar hänsyn till inkomstbeskattningens marginella skattekvot, men glömmer bort att även den indirekta skatten påverkar *real*inkomsterna på marginalen; även den indirekta skatten har sin marginella skattekvot. Och det är de behållna realinkomsterna på marginalen, som är avgörande. Skattereformen kommer i själva verket att leda till ökat arbetsincitament, endast i den mån en räntehöjning i sig själv innebär ökat arbetsincitament, vilket väl knappast någon i allmänhet vågar påstå.

¹ 1949 års skatteutredning, s. 109; jfr dock »Särskilt yttrande av herr Åkerström», s. 303 ff. där kompletterande och delvis andra synpunkter framlägges. Här framhålls speciellt att reformen kan tjäna till att minska incitamentet till skattefusk.

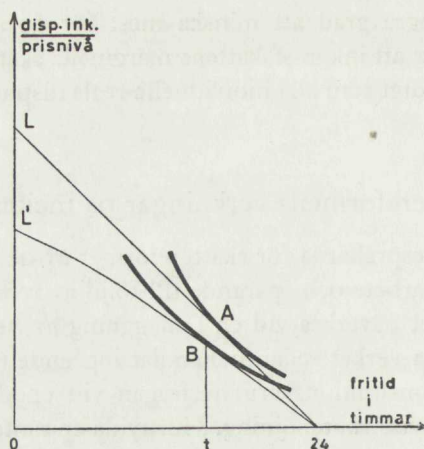

Fig. XIV: 2.

Låt oss dra detta resonemang mera formellt genom ett geometriskt betraktelsesätt.¹ I ett diagram, Fig. XIV:2, avsetter vi på abscissan fritiden per dygn; denna uppgår till högst 24 timmar. På ordinatan avsetter vi inkomsten i reala enheter, dvs. penninginkomst minus inkomstskatt genom prisnivå. I diagrammet ritas vi indifferenskurvor, som visar kombinationer av realinkomst och fritid som är »lika goda».

Arbetstiden avläses åt vänster från punkten (24, 0); största arbetstiden, 24 timmar, har vi i origo. Om prisnivån är given och = 1, kan vi rita en budgetlinje genom punkten (24, 0); budgetlinjens lutning är då (numeriskt) lika med penninglönen per tidsenhet. Stiger prisnivån vid given timlön svängs budgetlinjen neråt kring punkten (24, 0). Arbetstidens längd bestäms av tangeringspunkten mellan budgetlinjen och indifferenskurveskaran, dvs. punkten A.

Antag nu att en progressiv inkomstskatt tillämpas. Budgetlinjen blir då, vid oförändrad prisnivå och timlön (som bägge för enkelhetens skull sättes lika med 1 i utgångsläget), L' . Det vertikala avståndet mellan L och L' är lika med inkomstskattebeloppet (om dygnet är beskattningsperiod) och erhålles direkt från skatteskalen $T(E)$, jfr Fig. XIV:1. Optimi-punkten blir då B och arbetstiden $24 - t$. Om vi nu förändrar skatteskalen (vid given timlön och prisnivå) på ett sådant sätt, att den disponibla inkomsten (det vertikala avståndet mellan L' och abscissan) ökar med samma procent för alla inkomster (arbetstimmar), flyttar budgetlinjen L' uppåt med samma procent. Stiger sedan prisnivån (p.g.a. en indirekt skattehöjning) med samma procent, innebär detta en motsvarande sänkning av budgetlinjen tillbaka till det ursprungliga läget. Budgetlinjen påverkas alltså inte av skattereformen; opti-punkten och arbetstiden måste då också kvarstå oförändrade trots skattereformen.

Det är tydligt, att skall den diskuterade skattereformen leda till ökat arbetsutbud, måste antingen en räntehöjning i sig själv leda till ökat arbetsutbud eller också måste någon form av »money-illusion» göra sig gällande. Utbudarna av arbete måste bortse från den marginella indirekta skatten och endast ta hänsyn till de minskade marginella skattekvoterna vid inkomstbeskattningen. Samtidigt måste

¹ H. Wold, *Demand Analysis*, s. 129 f. Resonemanget kan även föras mera allmänt så att hänsyn tas inte bara till arbetstiden, utan även till andra dimensioner av arbetsutbudet, jfr K. Boulding, *Economic Analysis*, rev. ed., New York 1948, s. 742 ff.

de emellertid ta hänsyn till den ökade indirekta skatten »intramarginellt» sett. Ty om individen helt bortser från den indirekta skattens höjning, kommer ju skattereformens verkningar att kunna illustreras med en proportionell höjning av budgetlinjen L' , och man kan då inte a priori säga, om resultatet blir en ökning eller minskning av arbetstiden. Önskar man vara helt säker på, att skattereformen leder till ökat arbetsutbud, måste genomsnittsskatten vara oförändrad samtidigt som marginals-katten minskar vid den hittillsvarande inkomsten (jfr nästa avsnitt). Detta villkor uppfylls emellertid inte av den diskuterade skattereformen med mindre en egendomlig »partiell» money-illusion föreligger.

Låt oss nu anknyta till diskussionen i avsnitt 2 om verkningarna av en omläggning av beskattningen från direkt till indirekt beskattning. Vi betraktade där en samtidig förändring av inkomstbeskattningen och den indirekta skatten på konsumtionsvaror, som leder till att de disponibla penninginkomsterna och prisnivån förändras i samma proportion, alltså alldeles samma skatteomläggning som i avsnitt 3:s skattereform. Resonemangen i avsnitt 2 och i detta avsnitt av verkningarna av en skattereform som den i avsnitt 3 beskrivna kan därför utan vidare juxtaposerars. Det framgår, att om beskattningen läggs om i enlighet med skattereformen, och vi vidare godtar en höjning av konsumtionsvaruprisnivån, liksom vi antar att räntans verkan på konsumtionsvaruefterfrågan är obefintlig, då uppstår inga som helst reala förändringar till följd av skattereformen. Detta gäller även om vi lämnar den starkt aggregerade modellen och betraktar förhållandena för varje hushåll och företag. Då ju de enskilda hushållens reala disponibla inkomster inte påverkas, påverkas inte heller arbetsutbud eller varuefterfrågan. Det finns ingen anledning till förskjutningar i prisrelationerna eller i efterfrågan på och produktionen av de enskilda konsumtions- och investeringsvarorna. Skattereformens enda konsekvenser är, att prisnivån för konsumtionsvaror »till marknadspris» stiger, och att inkomstskattens marginella skattesatser faller; de reala förändringarna briljerar med sin frånvaro. Framhållas bör dock att, som nämnts, det nominella sparandet förändras i proportion till prisnivåns förändring. Absolut sett kan det betyda antingen ökning eller minskning av det nominella sparandet; »realsparandet» däremot är oförändrat. Vi bortser från fuskproblemet.

Intar man i stället den ståndpunkten, att man inte är villig att acceptera stegringen i konsumtionsvaruprisnivån, utan följer en politik som leder till en sådan minskning av konsumtionsvaruproduktionen, att prisnivån kan hållas oförändrad, uppstår naturligtvis betydande reala förskjutningar, jfr avsnitt 2. Dessa förskjutningar är dock inte längre ett resultat av skattereformen utan snarare av de ekonomiskt-politiska medel, som sätts in samtidigt med skattereformen. Investeringarna och alltså även sparandet stiger, men detta beror naturligtvis inte på att »sparincitamentet» är större. De förskjutningar i fördelningen av förvärvsinkomsterna och av deras storlek, som kan uppkomma i samband med produktionsomläggningen, kan förvisso tänkas påverka arbetsutbudet, men återigen gäller det, att det inte är skattereformen i sig själv som är orsaken härtill.

5. Skatteomläggning med ökad olikhet i inkomstfördelningen

Som redan nämnts kan man vara säker på att en sänkning av marginals-katten leder till ökat arbetsutbud endast om samtidigt den genomsnittliga skattekvoten är oförändrad för den studerade inkomsten.

Betraktar man Fig. XIV:2 ser man omedelbart, att om budgetlinjen L' ersättes med en budgetlinje, som passerar genom punkten B men ligger över L' till vänster och under L' till höger om B , kommer antalet arbetstimmar utan tvivel att stiga. Den nya optimalpunkten måste ligga till vänster om B . En dylik flyttning av budgetlinjen förutsätter en sådan förändring av beskattningen, att den samlade genomsnittliga skattekvoten är oförändrad vid individens aktuella inkomst, minskas för högre samt höjes för mindre inkomster. En dylik förändring av beskattningen kan t. ex. åstadkommas genom en omläggning av inkomstskatten till proportionell skatt (budgetlinjen blir då en rät linje genom B och $(24, 0)$) eller genom en kombinerad förändring av inkomstskatten och den indirekta skatten.

En sådan ökning av arbetsutbudet vinnes emellertid, för det första, endast till priset av en ökad olikhet i fördelningen av de reala disponibla inkomsterna. Då ju inkomster lägre än den betraktade minskar och högre inkomster ökar, kommer i allmänhet även flertalet i praktiken förekommande mått på inkomstfördelningens olikhet att utvisa ökad olikhet.

Härtill kommer emellertid, för det andra, att så snart som 1. individernas inkomster är olika stora och vidare 2. *samma* skatteskala skall tillämpas för alla individer, kommer de villkor, som betingar att arbetsutbudet nödvändigtvis måste öka, inte längre att för flertalet skattebetalare vara uppfyllda. Under dessa två förutsättningar, som normalt är uppfyllda, är det nämligen omöjligt att för samtliga individer hålla genomsnittsskatten oförändrad och samtidigt sänka marginals-katten. Ligger individerna fördelade över samtliga inkomster från noll och upp till någon övre gräns, kan man inte hålla genomsnittsskatten oförändrad för alla, utan att även marginals-katten är oförändrad för samtliga inkomster. Kompromissar man och väljer att förändra skatteskalen så, att för medelinkomsten den genomsnittliga skattekvoten är oförändrad, för inkomster under medelinkomsten höjd och för inkomster högre än medelinkomsten sänkt, kan man inte längre entydigt avgöra om arbetsutbudet ökar eller minskar totalt sett; visserligen ökar arbetsutbudet med säkerhet för medelinkomsten, men för såväl högre som lägre inkomster är effekten osäker. Om inkomsterna är mycket starkt koncentrerade kring medelinkomsten, dvs. om inkomstfördelningen är mycket jämn, ligger det visserligen nära till hands att anta, att nettoresultatet totalt sett blir en ökning av arbetsutbudet; men i detta fall försvinner ju konflikten redan av den anledningen att inkomstutjämnings-synpunkten är sekundär.

Hur en ojämnare inkomstfördelning verkar på privat konsumtionsvaruefterfrågan och sparande är en mycket komplicerad historia. Utöver »ränteeffekten» av omläggningen från direkt till indirekt beskattning tillkommer ju nu en omfördelningseffekt. I allmänhet kan endast sägas, att resultatet blir beroende av hela

beskattningens utformning samt av den marginella konsumtionsbenägenheten inom olika inkomstklasser. I specialfallet där alla hushåll har samma marginella konsumtionsbenägenhet, kommer den totala konsumtionsvaruefterfrågan inte att påverkas av omfördelningen, men lämnar vi detta specialfall är olika möjligheter öppna.¹

Låt oss, slutligen, betrakta de samlade verkningarna av en dylik »ojämn» skatteomläggning i anknäytning till modellen från föregående kapitel. Vi tänker oss alltså en ökning av den indirekta skatten och en sänkning av den direkta skatten som för medelinkomsten ger oförändrad genomsnittlig real skattekvot, för mindre inkomster höjer och för större inkomster minskar den genomsnittliga reala skattekvoten. Den rena incitamentverkan härav kan vi för exemplet skull anta vara en ökning av arbetsutbudet och minskning av konsumtionsvaruefterfrågan. Den totala sysselsättningen skall då ökas, om full sysselsättning skall råda. Låt detta ske genom en sänkning av räntan med åtföljande expansion av kapitalvaruindustrierna. Sysselsättningsökningen leder till ökade förvärvsinkomster, vilket i sin tur ger upphov till ökad konsumtionsvaruefterfrågan. Om nettoresultatet blir en ökning eller minskning av konsumtionsvaruefterfrågan kan därför icke avgöras a priori. Den förändring av konsumtionsvaruefterfrågan som faktiskt uppstår kan då neutraliseras genom ytterligare ökning eller minskning av kapitalvaruproduktionen och överföring av arbetskraft mellan industrierna. Om prisnivån därför kommer att stiga kraftigare eller svagare än höjningen av den indirekta beskattningen kan inte avgöras a priori.

6. Nettoskatt — bruttoskatt

I de föregående avsnitten har vi diskuterat verkningarna av en omläggning av beskattningssystemet som syftar till att minska den personliga inkomstskatten och öka den indirekta konsumtionsbeskattningen. Diskussionen har härvid koncentrerats på arbets- och sparincitamenten. I den löpande debatten har även en något annan typ av skatteomläggning diskuterats, nämligen en omläggning av »företagsbeskattningen» från s. k. »nettobeskattning» till »bruttobeskattning».² Som man utan vidare inser innebär även denna typ av omläggning i själva verket en övergång från inkomstskatt till indirekt skatt, nämligen från inkomstskatt på företagets inkomster till någon form av indirekt skatt, som beräknas antingen som en viss procent av företagets försäljningsinkomster eller företagets utgifter (eller delar härav). Det är närmast från konjunkturpolitisk synpunkt man (här i landet) intresserat sig för en dylik skatteomläggning. Även själva omläggningen kommer emellertid att medföra vissa verkningar av övervältringsnatur o. d., som måste vara av betydelse för värderingen av omläggningen. Vi skall i korthet diskutera dessa verkningar

¹ Se i övrigt närmare den ingående undersökningen av sambandet mellan total konsumtion och inkomstfördelning i Ragnar Bentzel, *Inkomstfördelningen i Sverige*, Bilaga 3, »P(e)-funktionen».

² Jfr Företagsbeskattningskommitténs *Förslag till ändrad företagsbeskattning*, SOU 1954:19, s. 54-65. Frågan diskuteras ingående av Leif Mutén, »Om bruttobeskattning», *Ekonomisk Tidskrift*, 1955.

med utgångspunkt från vår modell i kap. XIII och med särskild hänsyn till målen full sysselsättning och stabilt penningvärde.

I Sverige beskattas normalt inkomster intjänade av företag antingen genom bolagsskatten (för bolagsinkomsternas vidkommande) eller genom den personliga inkomstskatten (för de privatägda företagens inkomsters vidkommande); vidare beskattas vinstutdelningar från bolagen genom den personliga inkomstskatten. Någon enhetlig nettoskatt på företagsinkomster finns ju inte. I den löpande debatten är det nu högst oklart, hur man egentligen tänker sig omläggningen. Är det t. ex. endast nettoskatten i meningen bolagens inkomstbeskattning, som skall sänkas, då förefaller det självklart att bruttoskatten, hur man än beräknar den, även måste begränsas till bolagen. Producenter emellertid både bolag och privatägda företag samma varor, innebär detta, att bolagens produkter blir beskattade men inte de privatägda företagens. Skall å andra sidan även fysiska personers rörelseinkomster o. d. i allmänhet beskattas lindrigare eller ev. gå helt fria från inkomstbeskattning, måste tydligen bruttoskatten tillämpas även på privatägda företag. Det är uppenbart att övervältringsmöjligheterna blir helt olika i dessa två fall. En tredje möjlighet är att fysiska personer som rörelseinkomst o. d. deklarerar, inte de privatägda företagens nettovinst, utan endast den del av nettovinsten (eller ev. hela det belopp), som ägaren i någon mening »tar ut» från företaget, medan den del av nettovinsten, som kvarstår inom företaget, beskattas enligt regler av samma karaktär som bolagens inkomster; på detta sätt skulle kanske behandlingen av bolag och privatägda företag bli mest likartad. Så länge tankegången om övergång från netto- till bruttobeskattning av företagen inte har preciserats närmare med avseende på tillämpningsområde och beräkningsgrunder, kan man naturligtvis inte studera verkningarna av övergången från det ena beskattningssystemet till det andra. Vi skall inte här göra något försök att diskutera, hur omläggningen rent konkret kan tänkas ske inom ramen för det faktiskt existerande skattesystemet, utan endast anknyta till modellen i kap. XIII, där ju ingen åtskillnad gjorts mellan företagens och företagarnas inkomster. Enklast är att föreställa sig, att i modellen alla företagen är privatägda, samt att företagarhushållen endast har företagarinkomst från företagen men ingen arbetsinkomst. Samtidigt påminner vi om att modellen är förenklad på så sätt, att såväl inom konsumtionsvaruindustrin som inom kapitalvaruindustrin är (bortsett från ev. avskrivningar) försäljningsvärde lika med förädlingsvärde. Den bruttoskatt på försäljningsvärdet, som vi nedan kommer att diskutera, får därför i själva verket uppfattas som en skatt på förädlingsvärdet (value-added). Detta betyder också att det från all bruttoskatt välkända problemet med kumulation av skatten från produktionsled till produktionsled med åtföljande tendenser till vertikal integration inte aktualiseras. Samtidigt uppmärksammas, att i och med att vi bortser från lagerförändringar, kommer intäkter och inkomster å ena sidan samt utgifter och kostnader å andra sidan att sammanfalla; även detta förenklar problemen avsevärt.

En minskning av företagens nettobeskattning betyder i vår modell helt enkelt att inkomstskattesatsen, t_v , för företagarinkomsterna minskar. Om nu en brutto-

skatt på företagen är en skatt, som beräknas som en viss procent på försäljningssumman, och vi vidare till en början tänker oss att bruttoskatten endast tillämpas för konsumtionsvaruföretagen, då förstår man genast att detta fall blir en parallell till fallet med sänkning av inkomstskatten och höjning av konsumtionsskatten, som vi behandlat i de föregående paragraferna. Skillnaden är endast den, att vi nu får fram en förskjutning i inkomstfördelningen till fördel för företagarna och till nackdel för löntagarna. Prisnivån stiger motsvarande den indirekta »bruttoskatten», och samtidigt måste »nettoskatten» på företagarna sänkas så mycket att företagarna, trots prisstegringen, ökar sin konsumtionsvaruefterfrågan lika mycket som löntagarna (p. g. a. prisstegringarna) minskar sin konsumtionsvaruefterfrågan. Då varken löntagarnas eller företagens förvärvsinkomster påverkas, om skatteförändringarna är så anpassade att den samlade konsumtionsvaruefterfrågan är oförändrad, måste alltså företagens reala disponibla inkomster höjas genom en lämplig anpassning av nettoskatteminskningens storlek. Så till vida skiljer sig alltså omläggningen från »nettobeskattning» till »bruttobeskattning» inte från en allmän omläggning från inkomstskatt till konsumtionsvarubeskattning, bortsett, som nämnts, från omfördelningen av realinkomsterna från löntagare till företagare. Att ytterligare verkningar kan uppstå via samband som inte finns redovisade i vår modell, behöver inte sägas. T. ex. är det naturligt att tänka sig kapitalvaruefterfrågan påverkad (i stigande riktning); en dylik effekt kan neutraliseras via räntan.

Frågan om nettoskatt contra bruttoskatt är dock inte uttömd med detta exempel. Dels kan man tänka sig bruttoskatten tillämpad inom alla industrier, alltså även inom kapitalvaruindustrierna, och dels tänker man sig ibland bruttoskatten utformad på ett annat sätt än som en viss procent av försäljningsinkomsterna (förädlingsvärdet). Vi skall därför något beröra bägge dessa aspekter på nettoskatt-bruttoskattproblemet. Dels skall vi studera hur en omläggning från inkomstbeskattning av företagarinkomsterna till indirekt beskattning av kapitalvaror (alltså en sänkning av t_v och en höjning av t_l) verkar i modellen, under förutsättning att finanspolitiken inriktas så, att full-sysselsättningsjämvikten icke rubbas. Och dels skall vi studera hur verkningarna blir, om bruttoskatten utformas som en skatt på löneutbetalningar, i stället för som en skatt på försäljningsvärdet-förädlingsvärdet.

En höjning av den indirekta skatten (vilket ju här är liktydigt med en skatt på försäljningens värde) på kapitalvaror leder till en minskning av efterfrågan på dessa varor och därmed till en produktionsminskning. En sänkning av inkomstskattesatsen för företagarinkomsterna leder till en ökning av efterfrågan på konsumtionsvaror med prisstegring och produktionsökning som resultat. Det är då alltid möjligt att anpassa höjningen av kapitalvaruskatten och sänkningen av »nettoskatten» till varandra så, att sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrierna ökar precis lika mycket, som den minskar inom kapitalvaruindustrin. Prisnivån för konsumtionsvaror kommer härvid att stiga motsvarande den lägre gränsproduktiviteten vid ökad produktion. Fördelningen av de disponibla inkomsterna förskjuts till fördel för företagarna. Löntagarnas disponibla inkomster kommer att falla, inte bara relativt till företagarinkomsterna utan även absolut sett p. g. a. pris-

stegringen. Önskar man inte den nämnda ökningen av konsumtionsvaruproduktionen och prisstegringen på konsumtionsvaror kan detta givetvis undvikas, t. ex. genom att samtidigt räntan sänkes så mycket att kapitalvaruefterfrågan blir oförändrad trots skatten. Men företagarnas inkomstskatt kan då inte sänkas alls som när konsumtionsvaruproduktionen ökar.

Låt oss betrakta hur det har gått med penningvärdet till följd av denna skatteomläggning — sänkning av nettoskatten och höjning av bruttoskatten inom både konsumtions- och kapitalvaruindustrin. Håller vi oss till vår standarddefinition, konsumtionsvarornas marknadspriser, är det klart att penningvärdet försämrats till följd av skatteomläggningen. Vänder vi oss till andra definitioner är resultatet mindre klart. Tar vi i den prisindex, som mäter penningvärdet, hänsyn även till de direkta skatterna, ser vi att för löntagarna har penningvärdet även i denna mening minskat — löntagarnas direkta beskattning är ju oförändrad både till skattekvot och -belopp — men för företagarna har penningvärdet i denna mening ökat. För företagarna betyder ju inkomstskattminskningen mera än höjningen av den indirekta konsumtionsbeskattningen. Ser man på saken från en »helhetssynpunkt» och försöker värdera, hur penningvärdet har utvecklats för företagare och löntagare i gemen, inses att penningvärdet, om hänsyn tas till både direkta och indirekta skatter, måste ha ökat. Som nämnts måste nämligen om inte andra ingrepp samtidigt verkställs, konsumtionsvaruproduktionen öka något. Påverkas emellertid konsumtionsvaruefterfrågan endast via skatteförändringarnas effekt på de disponibla realinkomsterna, förstår man att om konsumtionsvaruefterfrågan skall öka, måste den disponibla realinkomsten öka, och följaktligen måste vid given penninginkomst före skatt prisnivån inkl. alla skatter ha sjunkit. Slutligen observerar vi, att konsumtionsvaruprisnivån »till faktorkostnad» har stigit, och penningvärdet i denna mening sjunkit; detta sammanhänger ju med produktionsökningen inom konsumtionsvaruindustrierna. Tydligt är, att man blir åtskilligt tveksam om den »rätta» definitionen på penningvärdet, när man ställs inför ett fall som detta. Den ståndpunkten, att penningvärdet bör definieras på så sätt, att en skatteomläggning inte i sig själv föranleder någon förändring av penningvärdet, hjälper inte mycket om skatteomläggningen i sig själv implicerar reala förändringar i det ekonomiska systemet.

Hittills har vi tänkt oss bruttoskatten beräknad som en avgift på försäljningsvärdet-förädlingsvärdet, i vår modell samma sak. Bruttoskatten tänkes emellertid ofta beräknad som en avgift på företagens utgifter eller vissa typer av utgifter. Av speciellt intresse är härvid en avgift på löneutbetalningarna. En dylik avgift har antytts av 1950 års långtidsutredning.¹ Från administrativ synpunkt torde en bruttoskatt av denna karaktär med tanke på den existerande preliminärskatteapparaten bli relativt lättskött jämförd med både en bruttoskatt på totala försäljningsinkomsterna och en skatt på förädlingsvärdet. Arbetsgivaren skulle åläggas att, samtidigt som han drar av och inbetalar preliminärskatt för en löneutbetalning,

¹ 1950 års långtidsutredning, SOU 1951:30.

även för egen räkning till staten inbetala en avgift motsvarande en viss procent av den löneutbetalning, på vilken preliminärskatten beräknats. Någon väsentlig utökning av kontrollapparaten torde härvid knappast bli nödvändig. En bruttoskatt på löneutbetalningarna, har samma egenskaper med hänsyn till den vertikala integrationen som en skatt på förädlingsvärdet, men torde vara mycket enklare att handskas med. Förädlingsvärdet kan man väl i praktiken endast konstatera (om vi bortser från periodiseringsspörsmål) som skillnaden mellan försäljningsinkomster och summan av variabla och fasta kostnader (inkl. avskrivningar) eller som summan av löneutbetalningar och nettovinst; i bägge fallen uppkommer emellertid just de svårigheter från nettobeskattningen, som man önskar undvika genom övergången till bruttobeskattningen.

Betraktar vi åter modellen från föregående kapitel ser vi lätt, att den väsentliga skillnaden mellan en avgift på bruttoinkomsterna (förädlingsvärdet) och en avgift på löneutbetalningarna — om man tänker sig dessa avgifter kombinerade med en sådan sänkning av »nettoskatten» på företagarna att sysselsättningen är oförändrad — kommer att ligga på det fördelningsmässiga planet. Vid given produktionsvolym och jämvikt på konsumtionsvarumarknaden måste i vår modell både en 10 procents avgift på bruttoinkomsten (exkl. skatt) och en 10 procents avgift på löneutbetalningarna leda till en 10 procents prisstegring. På marginalen är ju vid fri konkurrens bruttoinkomst och löneutbetalning lika stora. Intramarginellt får man däremot den verkan, att företagets vinst som regel kommer att bli större vid skatt på löneutbetalningarna än vid skatt på bruttoinkomsten. Även om lönekostnaderna är företagets enda löpande kostnader, kommer ju alltid de löpande kostnaderna att vara lägre än bruttoinkomsterna; annars stoppas produktionen. Har företagen positiv nettovinst, måste även de totala arbetskostnaderna understiga den totala bruttoinkomsten. Beräknas därför samma procentuella avgift på bruttoinkomst och arbetskostnader, måste företagets nettovinst vid samma prisstegring bli större vid beskattning av arbetskostnaderna än vid beskattning av bruttoinkomsten. Ett analogt resonemang gäller även om andra både löpande och fasta kostnader än arbetslönen finns. Det förstås härav, att om man beräknar en sådan procentuell avgift, att vid oförändrad konsumtionsvaruproduktion prisnivån för konsumtionsvaror stiger med samma procent (vid jämvikt), kommer skatten på bruttoinkomsten att lämna företagets nettovinst opåverkad, medan skatten på arbetslönen kommer att följas av en stegring av nettovinsten. Samtidigt ses, att den sänkning av nettoskatten, som det finns »utrymme» för (i den meningen att efterfrågan på konsumtionsvaror skall vara oförändrad efter skatteomläggningen), kommer att bli mindre när bruttoskatten beräknas på löneutbetalningarna än när den beräknas på bruttoinkomsten. Trots att förvärvsinkomsternas fördelning förskjuts till fördel för företagarna, så kommer fördelningen av de reala disponibla inkomsterna inte att påverkas vid jämförelse mellan skatt på försäljningsinkomst och på löneutbetalningar. Löntagarnas reala disponibla inkomst och konsumtionsvaruefterfrågan faller lika mycket vid de två typerna av skatteomläggning. Är konsumtionsvaruproduktionen densamma i de två fallen, måste därför även företagarnas kon-

sumtionsvaruefterfrågan bli densamma i båda fallen, om jämvikt skall råda. Detta villkor säkrar staten emellertid just genom att ge sänkningen av nettoskatten en sådan storlek, att den disponibla inkomsten för företagarna blir densamma i båda fallen. Med samma modifikationer, som vi tidigare gjorde i fallet med bruttoskatt på bruttointkomsterna, kan vi överföra resultaten oförändrade till fallet där bruttoskatten på arbetslönen även tillämpas inom kapitalvaruindustrierna.

7. Sammanfattning och konklusioner

Vi har i detta kapitel studerat hur olika slag av omläggning av beskattningssystemet från direkt beskattning, speciellt inkomstbeskattning, till indirekt beskattning, speciellt en allmän konsumtionsskatt, verkar. Och vi har härvid speciellt riktat uppmärksamheten mot dylika skatteomläggningars verkningar på inkomstfördelning och incitament, samt på penningvärdet, allt under förutsättning att skatteomläggningen konstrueras så, att sysselsättningen inte förändras. Som vi visat, kommer en dylik omläggning i allmänhet att verka sänkande på penningvärdet — konsumtionsvaruprisnivån »till marknadspris» stiger, med mindre ytterligare åtgärder träffas. Utgår man nu från som givet, att skatteomläggning från direkt till indirekt skatt i sig själv leder till penningvärdesänkning, är det tydligt att villkoret för att en dylik skatteomläggning skall verkställas är, att skatteomläggningen har andra verkningar som anses så gynnsamma, att de mer än uppväger nackdelarna vid ett sänkt penningvärde. Anser man vidare, att dessa andra verkningar inte kan uppnås på annat sätt än genom skatteomläggningen, är det naturligt att verkställa skatteomläggningen. Det offentliga målsättningen har då karaktären av ett indexmål (jfr kap. I), där andra målkomponenter än stabilt penningvärde och full sysselsättning ingår.

De »andra verkningar» som man vanligen väntar sig av en omläggning från direkt till indirekt skatt, är ökning av de ekonomiska incitamenten. Man väntar sig bl. a. en stegring av arbetsutbudet och sparandet. Vårt viktigaste resultat är nu, att även om det under alla omständigheter kommer att bli en mer eller mindre tvivelaktigt om incitamenten stegras vid skatteomläggning, så tycks möjligheten för att uppnå en sådan stegring av incitamenten vara betingad av att skatteomläggningen samtidigt ökar ojämnheten i inkomstfördelningen. Vid värderingen av lämpligheten av dylika skatteomläggningar måste hänsyn alltså tas inte bara till det sänkta penningvärdet, utan även till den ökade ojämnheten i inkomstfördelningen. Samtidigt får det understrykas, att medan sänkningen av penningvärdet och ökningen av olikheten tycks vara alldeles säkra resultat av skatteomläggningen, så är även i bästa fall incitamentökningen osäker.

KAPITEL XV

Finanspolitiken vid inhemska störningar

1. Inhemska störningar

I de föregående kapitlen har vi behandlat sådana omläggningar av finanspolitiken, som är neutrala gentemot penningvärdet och den totala sysselsättningen. Som vi där framhöll, kan en dylik neutral omläggning av finanspolitiken alltid betraktas som en kombination av en störning i det ekonomiska systemet, utgående från det offentliga finanserna, och vissa kompensande finanspolitiska eller penningpolitiska åtgärder. När vi därför nu övergår till att behandla vad som i rubriken kallats »inhemska störningar», har vi alltså redan gjort oss av med sådana inhemska störningar som härrör från den offentliga ekonomiska politiken. Kvar står tydligen sådana störningar som spontant uppstår i det privata näringslivet — spontana förändringar av företagens, hushållens och organisationernas beteende — och sådana störningar, som kommer från utlandet. Vi betraktar först de privata inhemska störningarna. De från utlandet kommande störningarna sparar vi till ett följande kapitel.

De störningar som vi i detta kapitel betraktar, är dels spontana förändringar av produktiviteten, eller mera precist, förändringar av produktionsfunktionerna inom konsumtions- och kapitalvaruindustrierna, dels spontana efterfrågeförändringar (avsnitt 3), dels spontana lagerförändringar (avsnitt 4) och slutligen (avsnitt 5) spontana förändringar av arbetsutbudet. Alla dessa störningar antas fullt förutsedda av det offentliga, som alltså i god tid tänkes planera och sätta in motåtgärder. De problem, som uppstår i samband med förändringar av penninglönen i det privata näringslivet, kommer vi att ägna hela kap. XVII åt.

De medel för den offentliga politiken, som vi i det följande betraktar, är först och främst förändringar av de indirekta skattesatserna — för konsumtions- och kapitalvaror — samt inkomstskatteskalen å ena sidan och penningpolitiken — räntan — å andra sidan. Härmed skall naturligtvis inte vara sagt, att dessa medel är de enda legitima eller rationella. Även andra medel kan i flertalet fall komma på tal. Att vi ändå koncentrerar analysen kring användningen av dessa medel hänger ihop med, att det dels är omöjligt att inom ramen för denna volym behandla alla tänkbara kombinationer av medel som i en given situation kan väljas, och att dels de andra finanspolitiska medlen, köp av varor och arbetskraft t. ex., i praktiken ofta är bundna vid andra målsättningar och därför i praktiken ofta inte heller står till disposition för penningvärdets och sysselsättningens säkrande. De medel vi kom-

mer att ange vid olika störningar, har därför också bara karaktär av »tillräckliga medel»; de anger en möjlig väg bland många andra tänkbara.

Liksom i de föregående kapitlen kommer vi ständigt att göra vissa förutsättningar om fördelningen av den sysselsatta arbetskraften på konsumtions- och kapitalvaruindustrierna. Detta motsvarar införandet av ett extra mål. Härmed slår vi två flugor i en smäll. Dels underlättas analysen mycket. Det blir möjligt att genomföra denna rent verbalt. Viktigare är emellertid att vi härmed inför ett mål, som i regel existerar bredvid målen stabilt penningvärde och full sysselsättning. Särskilt när vi diskuterar produktivetsförändringar har detta intresse. En av de stående frågorna i den ekonomiska politiken är ju numera, hur eventuella stegringar i produktiviteten skall »tas ut» — som ökad konsumtion, ökad kapitalbildning, ökad offentlig konsumtion etc. Även här är det naturligtvis inte möjligt att behandla alla tänkbara fall. Vi koncentrerar oss mest på alternativen ökad privat konsumtion och ökad privat kapitalbildning. Frågor rörande penninglönen uppskjuter vi överallt till följande kapitel.

2. Spontana produktivetsförändringar

De villkor under vilka produktionen äger rum, brukar man inom den ekonomiska teorin sammanfatta i den s. k. produktionsfunktionen, gällande för ett företag

$$(XV: 1) \quad \psi(q_1, \dots, q_m; x_1, \dots, x_n) = 0,$$

där q 'na anger mängder av producerade färdigvaror och x 'en mängder av i produktionen insatta produktionsfaktorer. I de modeller, vi hittills arbetat med, har denna produktionsfunktion dels generaliserats så till vida som vi antagit, att en för hela konsumtionsvaruindustrin resp. kapitalvaruindustrin gällande entydig produktionsfunktion existerar¹, dels förenklats kraftigt så till vida som endast två slag av färdigvaror — konsumtions- och kapitalvaror — samt en variabel produktionsfaktor — arbetet — beaktats. Våra produktionsfunktioner har varit

$$(XIII: 6) \quad q_K = f(N_K) \quad \text{och} \quad (XIII: 7) \quad q_I = \varphi(N_I)$$

för konsumtionsvaruindustrin resp. kapitalvaruindustrin.

Vi har redan i de föregående kapitlen betraktat vissa förändringar av produktiviteten, nämligen i samband med förändringar av sysselsättningen inom de två industrierna. Definierar vi totalprodukt, genomsnittsproduktivitet och gränsproduktivitet som q_K och q_I , q_K/N_K och q_I/N_I resp. q'_K och q'_I , ses ju omedelbart att alla dessa storheter i allmänhet är funktioner av sysselsättningen. De förändringar vi nu skall betrakta är i stället sådana, som härrör från »spontana» förändringar av själva funktionerna f och φ . Dessa förändringar kan återigen ha sina orsaker i klimatväxlingar, uppfinningar, förskjutning av produktionsinriktningen inom de resp. industrierna etc. Det bör emellertid speciellt framhållas,

¹ Se härom R. Bentzels arbete för penningvärdeundersökningen.

att förändringarna av produktionsfunktionerna även kan ha sin orsak i förändringar av kapitalmängden inom de två industrierna. Detta är betydelsefullt av den anledningen, att vi ju i själva den hittills tillämpade modellen bortsett från att kapitalvaruköpen kan påverka produktionsförhållandena inom de två industrierna. Den brist på realism — eller rättare: de korttidsförutsättningar — som modellen baserats på, kommer på detta sätt att elimineras så att även mera långsiktiga konklusioner kan dras av modellen, jfr nedan kap. XVI, 2, där frågan om politiken på längre sikt behandlas.

Vi önskar nu — i enlighet med vårt allmänna program — studera vilka åtgärder som är lämpliga att verkställa, om produktivetsförändringar i meningen förändringar av produktionsfunktionerna inträder och penningvärde och sysselsättningsjämvikt inte får rubbas. Vi tar återigen modellen i kap. XIII som utgångspunkt. De förändringar som härvid kan komma på tal är förändringar av f , f' , φ och φ' , dvs. av totalprodukterna och gränsproduktiviteterna *vid given sysselsättning*, dvs. vid given N_K resp. N_I . Det enklaste och mest naturliga tillvägagångssättet är härvid att behandla förändringar av dessa funktioner en i sänder och tänka sig de andra hållna oförändrade (vid given sysselsättning). Det finns ju nämligen ingen anledning, varför totalprodukt (genomsnittsproduktivitet) och gränsproduktivitet just skulle utveckla sig likartat. Visserligen är väl nog den normala tendensen att samtliga dessa storheter tenderar att stiga, speciellt i det långa loppet (observeras bör dock att det egentligen endast är om genomsnittsproduktiviteten, vi har någon mera säker empirisk kunskap), men det finns inga a priori skäl för att de skulle tendera att förändras proportionellt, inte ens approximativt. Att man inom teorin oftast implicit eller explicit tänker sig proportionella förändringar av genomsnitts- och gränsproduktivitet, sammanhänger med att denna förutsättning i många modeller innebär en trevlig analytisk förenkling.¹ Vi kommer därför även här att för fullständighetens skull diskutera detta specialfall, men någon empirisk anledning att speciellt rikta uppmärksamheten mot det, finns som sagts inte. Det är fallen med isolerade förändringar av f , f' , φ och φ' (vid given sysselsättning) som utgör de så att säga primära fallen; alla andra fall kan sedan betraktas som kombinationer av dessa grundläggande fyra fall.

Fallen med förändringar av f , f' , φ och φ' behandlas i underavsnitten (i) till (iv). För den läsares skull, som redan vid det här laget tröttnat på modellexercisen, har i underavsnittet (v) en sammanfattande översikt över de tillräckliga medlen i dessa fall givits. Har läsaren inte behov att följa den detaljargumentation, som leder fram till resultaten i (v), kan han överhoppa (i) till och med (iv).

(i) *Ökning av arbetets gränsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin*

Om vid oförändrad sysselsättning arbetets gränsproduktivitet stiger inom konsumtionsvaruindustrin, samtidigt som arbetets gränsproduktivitet inom kapitalvaruindustrin och totalprodukten (genomsnittsproduktiviteten) inom bägge

¹ Se t. ex. Bent Hansen, *A Study in the Theory of Inflation*, Chap. VI & IX och »Finanspolitik och lönepolitik», *Ekonomisk Tidskrift*, 1950.

industrierna är oförändrade, kommer i första hand endast konsumtionsvaruindustrins optimivillkor,

$$(XIII: 4) \quad w = p_K(1 - t_K) \cdot f'(N_K)$$

att påverkas. Är sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin given, måste vid given penninglön och indirekt skattekvot prisnivån variera i omvänd proportion mot gränsproduktiviteten, om optimivillkoret skall vara uppfyllt. Andra variationsmöjligheter står emellertid öppna. Sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin kan eventuellt tänkas ökad så mycket, att gränsproduktiviteten på detta sätt faller till sitt ursprungliga värde. Att en dylik politik skulle kunna föredras kan man naturligtvis inte bortse ifrån; dock är det inte omöjligt, att även om hela samhällets arbetskraft placeras i konsumtionsvaruproduktionen, gränsproduktiviteten ändå inte faller till sitt ursprungliga värde. Till en början antar vi emellertid, att det offentliga väljer en politik, som leder till oförändrad sysselsättning inom konsumtionsvaruindustrin; detta betyder då att konsumtionsvaruproduktionen är oförändrad (det är endast den marginella produktiviteten som ökat). Inte heller under denna förutsättning behöver prisnivån falla i proportion till gränsproduktivitets stegring. Om penninglönen eller den indirekta skattekvoten stiger (dvs. $(1 - t_K)$ faller) i proportion till gränsproduktivitets stegring, kan prisnivån kvarstå oförändrad. Förändringar av penninglönen sparar vi till följande kapitel och betraktar därför endast det fall, där $(1 - t_K)$ sänks i proportion till gränsproduktivitets stegring. Vid oförändrad sysselsättning och produktion kommer då konsumtionsvaruprisnivån »till faktorkostnad» att falla, medan statens intäkter av indirekta konsumtionsvaruskatter stiger.

Förhållandena inom kapitalvaruindustrin påverkas inte av gränsproduktivitets förändringar inom konsumtionsvaruindustrin; så länge konsumtionsvaruproduktionen är oförändrad, har vi därför ingen anledning att vänta rubbningar på kapitalvarumarknaden, och de från kapitalvaruindustrin flytande förvärvsinkomsterna kommer att vara oförändrade. Vi har då endast kvar att betrakta verkningarna på de inom konsumtionsvaruindustrin intjänade förvärvsinkomsterna och konsekvenserna härav för konsumtionsvaruefterfrågan. Konsumtionsvaruindustrins löneutbetalningar är oförändrade, men företagarinkomsterna inom konsumtionsvaruindustrin måste falla. Försäljningsinkomsten (efter avdrag för indirekt skatt) minskar ju i samma proportion som stegringen av gränsproduktiviteten; då lönekostnaderna är oförändrade, måste företagarinkomsten inom konsumtionsvaruindustrin minska i kraftigare proportion, än gränsproduktiviteten har ökat. I extrema fall kan den omvandlas i en förlust. Då således den samlade företagarinkomsten före skatt minskar, måste även företagarinkomsten efter inkomstskatt minska, ehuru med ett absolut sett mindre belopp än förvärvsinkomsten; företagarnas inkomstskatt faller ju automatiskt. Vid oförändrad konsumtionsvaruprisnivå och -produktion kan därför inte hela produktionen säljas, med mindre inkomstskatten sänkes.

Tänker vi oss, som ett extremt fall, att hela inkomstskattesänkningen kommer

företagarna till godo, inses det, att om företagarnas inkomstskattesats sänkes så mycket, att den totala nedgången i statens intäkter av inkomstskatten är lika med ökningen av statens intäkter av indirekt konsumtionsskatt, då kommer även företagarnas totala disponibla inkomst att vara densamma som i utgångsläget, och hela konsumtionsvaruproduktionen kan säljas till oförändrade priser. Vi förutsätter härvid, att olika företagare har samma marginella konsumtionsbenägenhet. Målen oförändrat penningvärde och full sysselsättning har då uppnåtts; de enda väsentliga förändringarna i systemet är en förskjutning av de totalt sett oförändrade disponibla företagarinkomsterna från konsumtionsvaruindustrins till kapitalvaruindustrins företagare tillsammans med en omläggning av beskattningen från inkomstskatt till indirekt skatt på konsumtionsvarorna. Budgetbalansen är oförändrad.

Vid sänkningen av inkomstskatten har emellertid det offentliga när det gäller att skapa jämvikt på konsumtionsvarumarknaden helt fria händer. En så stor sänkning av inkomstskatten för löntagarna, att löntagarnas konsumtionsvaruefterfrågan ökar med samma belopp som företagarnas konsumtionsvaruefterfrågan har minskat, kommer också att skapa jämvikt på konsumtionsvarumarknaden. Förskjutningen av fördelningen av de disponibla inkomsterna kommer då att gå från konsumtionsvaruindustrins företagare till löntagarna i allmänhet, medan kapitalvaruindustrins företagare får oförändrad disponibel inkomst. Sannolikt kommer samtidigt de totala disponibla inkomsterna att minska något. Har löntagarna en större marginell konsumtionsbenägenhet än företagarna, behöver ju deras disponibla inkomst inte stiga lika mycket som företagarnas har minskat, för att konsumtionsvaruefterfrågan skall vara oförändrad. Statens budgetöverskott kommer därför att stiga. Kan staten inte på detta sätt godtyckligt diskriminera mellan de två grupperna löntagare och företagare vid förändringar av inkomstskatten, utan i stället är tvungen att förändra en för alla inkomsttagare gemensam inkomstskatteskala, är dessa extrema lösningar av fördelningsproblemet inte längre möjliga. Genom att speciellt sänka inkomstskatten för de lägre eller för de högre inkomsterna kan dock i praktiken någorlunda likartade resultat uppnås.

(ii) *Ökning av genomsnittsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin*

Om vid oförändrad sysselsättning totalprodukten (och därmed även genomsnittsproduktiviteten) inom konsumtionsvaruindustrin stiger, samtidigt som arbetets gränsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin samt totalprodukt och gränsproduktivitet inom kapitalvaruindustrin är oförändrade, kommer konsumtionsvaruindustrins optimivillkor inte att direkt påverkas. Vid given penninglön, indirekt skattekvot och sysselsättning kan då konsumtionsvaruprisnivån »till marknadspris» och »till faktorkostnad» bevaras oförändrade. Konsumtionsvarumarknaden påverkas dock, dels därför att den producerade varumängden stiger med samma procent som genomsnittsproduktiviteten, och dels därför att de disponibla inkomsterna och därigenom även konsumtionsvaruefterfrågan påverkas.

Då löneutbetalningarna vid given penninglön och sysselsättning är oförändrade,

är det endast företagarinkomsterna som kan tänkas påverkade. Tänker vi oss tills vidare, att kapitalvaruindustrin fortsätter som tidigare, är det endast konsumtionsvaruindustrins företagarinkomster som vi behöver studera. Som det omedelbart inses, kommer vinsten inom konsumtionsvaruindustrin att stiga med ett belopp som är lika med värdet av ökningen av konsumtionsvaruproduktionen (vid oförändrade priser) efter avdrag för indirekt skatt. Företagarnas förvärvsinkomster kommer alltså (med mindre konsumtionsvaruproduktionen är subventionerad i stället för indirekt beskattad) att stiga med ett mindre belopp än saluvärdet av ökningen av konsumtionsvaruproduktionen. Härtill kommer ytterligare att vid given inkomstskatteskala en del av stegringen av företagarinkomsten kommer att gå åt till inkomstskatt. Stegringen av företagarnas disponibla inkomster blir således a fortiori mindre än ökningen av konsumtionsvaruproduktionens saluvärde. Slutligen kommer, om företagarnas marginella sparkvot är positiv, den från företagen utgående effektiva konsumtionsvaruefterfrågan att stiga (absolut sett) mindre än ökningen av den disponibla inkomsten. Skall jämvikt på konsumtionsvarumarknaden därför säkras vid oförändrade priser och oförändrad sysselsättning inom konsumtionsvaruindustrin, måste inkomstbeskattningen sänkas.

För att få en uppfattning om denna inkomstskattesänkings storlek skall vi till en början tänka oss, att skattesänkningen endast kommer företagen till godo (vi bortser samtidigt för enkelhetens skull från förskjutningen av den ökade totala företagarinkomsten till fördel för konsumtionsvaruindustrins företagare). Det förstås nu, att även om sänkningen av inkomstskattesatserna för företagen är av en sådan storlek, att företagarnas inkomstskatt (trots den ökade företagarinkomsten) totalt sett minskar med samma belopp som den indirekta konsumtionsskattens belopp ökar med på grund av produktionsstegringen, så kommer dock — vid positiv marginell sparkvot — konsumtionsvaruefterfrågan att bli otillräcklig. Inkomstskatten får alltså sänkas ytterligare, med det resultatet att budgetöverskottet minskar. Liksom i föregående fall har emellertid det offentliga fria händer med avseende på inkomstskattesänkningens inriktning. Ju mera inkomstskattesänkningen därför kommer de små inkomsttagarna (löntagarna) till godo, desto mindre behöver sänkningen av inkomstskattebeloppet bli, om man kan räkna med lägre marginell sparkvot för de små inkomsterna (löntagarna). Om inkomstskattesänkningen endast berör hushåll med en marginell sparkvot lika med noll, kommer budgetbalansen inte att påverkas.

Som det förstås gäller i detta fall, att löntagarna inte får andel i produktivitetshöjningen, annat än i den mån de vinner genom sänkning av inkomstskatten.

Så till vida utmärker sig detta fall, som det offentliga med användning av endast ett medel — inkomstskattesänkningen — kan säkra bägge de uppställda målen, oförändrat penningvärde och full-sysselsättningsjämvikt. Vi har dock härvid bortsett från möjligheten att förändringen av genomsnittsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin påverkar kapitalvarumarknaden. Som modellen uppställts i kapitel XIII, är kapitalvaruefterfrågan beroende av konsumtionsvaruproduktionens storlek. Håller detta sammanhang streck även nu, när orsaken till

stegringen av konsumtionsvaruproduktionen är en ökad genomsnittsproduktivitet, kommer tydligen en ökad kapitalvaruefterfrågan, utgående från konsumtionsvaruindustrin, att bli resultatet. Detsamma gäller om ökningen av företagarinkomsterna leder till ökad investeringsbenägenhet. Sådana tendenser kan emellertid neutraliseras via räntehöjning eller höjning av den indirekta kapitalvaruavgiften, utan att kapitalvaruproduktionens omfattning behöver påverkas.

Vi konkluderar därför, att inom ramen för den betraktade modellen kommer en inkomstskattesänkning kombinerad med en räntehöjning (ev. kapitalvaruskattehöjning) att vara tillräckliga medel för att säkra de två målen.

Inom den ekonomiska politiken står man ofta inför det problemet, att man önskar hålla den totala konsumtionen (»levnadsstandarden») fast på någon viss nivå, och att all ökning av produktionen skall användas till utbyggnad av produktionsapparaten. I vårt fall betyder en dylik politik, att vid en ökning av totalprodukten i konsumtionsvaruindustrin (vid oförändrad sysselsättning) en önskan uppstår att minska sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin trots produktivitetstegringen, och att överföra den överflödiga arbetskraften till kapitalvaruindustrin. Lyckas man med en dylik politik kommer gränsproduktiviteten, inom konsumtionsvaruindustrin att stiga på grund av den lägre sysselsättningen. Skall vid oförändrad penninglön prisnivån för konsumtionsvaror hållas oförändrad, måste därför den indirekta konsumtionsskatten höjas. Överföringen av arbetskraft till kapitalvaruindustrierna förutsätter ökad kapitalvaruproduktion, vilket återigen förutsätter ökad efterfrågan på kapitalvaror. Denna kan tänkas framkallad via en räntesänkning eller sänkning av den indirekta kapitalvaruskatten. Slutligen måste vi beakta förändringen av inkomsterna och därmed av konsumtionsvaruefterfrågan. Löneinkomsterna är oförändrade. Förvärvsinkomsterna hos konsumtionsvaruindustrins företagare stiger på grund av produktivitetstegringen, men faller på grund av sysselsättningsminskningen. Vilket som verkar kraftigast, kan inte avgöras utan mera detaljerade förutsättningar om karaktären av produktionsfunktionens förändring. Kapitalvaruindustrins företagarinkomster kommer att stiga i samband med produktionsökningen inom kapitalvaruindustrierna. Totalt sett kommer företagarinkomsterna med all sannolikhet att stiga. På grund av inkomstbeskattningen kommer visserligen de disponibla inkomsterna att stiga mindre, men är den marginella konsumtionskvoten positiv måste en ökning av den effektiva efterfrågan på konsumtionsvaror äga rum. Konsumtionsvarumarknadens jämvikt fordrar emellertid nu oförändrad konsumtionsvaruefterfrågan. En höjning av inkomstskatten blir därför ofrånkomlig. Lägges denna höjning uteslutande på företagarna, inses att inkomstskatten måste höjas så mycket, att företagarnas disponibla inkomster är desamma som före produktivitetshöjningen. Drabbar inkomstskattehöjningen även löntagarna, kommer en förskjutning av fördelningen av de disponibla inkomsterna till nackdel för löntagarna att äga rum. Löntagarna kommer även absolut sett att få en minskning av den reala disponibla inkomsten.

Konklusionen blir alltså att om politiken önskas utformad på så sätt, att konsumtionsvaruproduktionen är oförändrad trots höjningen av genomsnittsproduktiviteten

inom konsumtionsvaruindustrin, då kommer en höjning av den indirekta konsumtionskatten tillsammans med en höjning av inkomstskatten och en räntesänkning (sänkning av kapitalvaruskatten) att säkra målen oförändrat penningvärde och full sysselsättning samt ökad kapitalvaruproduktion.

(iii) *Ökning av arbetets gränsproduktivitet inom kapitalvaruindustrin*

Vi vänder oss nu till produktivetsförändringar inom kapitalvaruindustrin och tänker oss först, att vid oförändrad sysselsättning arbetets gränsproduktivitet stiger inom kapitalvaruindustrin, samtidigt som totalprodukten (genomsnittsproduktiviteten) inom kapitalvaruindustrin och totalprodukt och gränsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin är oförändrade.

Analogt till fallet med ökning av gränsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin kommer i första hand kapitalvaruindustrins optimivillkor att påverkas. Vi erinrar om att detta villkor är,

$$(XIII: 5) \quad w = p_I(1 - t_I) \cdot \varphi'(N_I).$$

Vid oförändrad penninglön och ökad gränsproduktivitet (vid oförändrad sysselsättning) måste antingen prisnivån för kapitalvaror falla eller den indirekta investeringsskatten höjas så mycket, att $(1 - t_I)$ faller i proportion till gränsproduktivitetstegringen. Som vi här definierat penningvärdet, kommer ett fall i prisnivån för kapitalvaror inte i och för sig att direkt påverka penningvärdet. Bland de användbara vägarna för den ekonomiska politiken ligger därför två nära till hands: antingen låter man prisnivån på kapitalvarorna falla, eller också höjer man den indirekta kapitalvaruskattesatsen. Vi betraktar först den senare möjligheten.

Höjer man den indirekta kapitalvaruskatten så pass mycket, att vid oförändrad sysselsättning och penninglön prisnivån »till marknadspris» för kapitalvarorna är oförändrad, kommer kapitalvarumarknaden överhuvudtaget inte att direkt påverkas av gränsproduktivitetshöjningen. Både utbud och efterfrågan är oförändrade. Konsumtionsvaruindustrins optimivillkor påverkas inte, om sysselsättningen här är oförändrad, och såväl konsumtionsvaruprisnivå som -produktion är oförändrade. Kvar står endast frågan hur efterfrågan på konsumtionsvaror påverkas. Detta är återigen en fråga om, hur företagarinkomsterna från kapitalvaruindustrin påverkas; de totala löneutbetalningarna samt företagarinkomsten inom konsumtionsvaruindustrin är ju oförändrade. Som synes, kommer företagarnas förvärvsinkomst inom kapitalvaruindustrin att minska med samma belopp, som den indirekta investeringsskattens belopp stiger med. På grund av lägre inkomstskattebetalning kommer dock den disponibla inkomsten att minska mindre. Sänkes därför inkomstskattesatsen så mycket, att inkomstskattens belopp för företagarna faller med motsvarande belopp varmed den indirekta investeringsskatten stigit, kommer företagarnas samlade disponibla inkomst att vara densamma som i utgångsläget, och jämvikt på konsumtionsvarumarknaden är säkrad, samtidigt som budgetbalansen inte påverkas. Inkomstskattesänkningen kan dock även genomföras på så sätt, att lön-

tagarna får del av inkomstskattesänkningen. Vi hänvisar här till diskussionen under paragraf (i).

En alternativ politik är att låta priserna på kapitalvaror falla och inte höja den indirekta kapitalvaruskattesatsen. Sysselsättning och produktion inom kapitalvaruindustrin är då opåverkade, men efterfrågan på kapitalvaror stiger i samband med prissänkningen. Denna efterfrågeökning kan bromsas genom en räntehöjning, varigenom jämvikt på kapitalvarumarknaden säkras vid lägre pris och oförändrad produktion och sysselsättning. På konsumtionsvarumarknaden blir verkan densamma som ovan (vi bortser från räntans ev. verkningar på konsumtionsvaruefterfrågan), och en sänkning av inkomstskatten är nödvändig, om jämvikt på konsumtionsvarumarknaden skall säkras vid oförändrad konsumtionsvaruprisnivå och -produktion.

Som tillräckliga medel finner vi alltså i detta fall en höjning av den indirekta investeringsskatten, eller alternativt en räntehöjning, kombinerad med en sänkning av inkomstskatten.

(iv) *Ökning av genomsnittsproduktiviteten inom kapitalvaruindustrin*

Slutligen behandlar vi det fall, där vid given sysselsättning totalprodukten (genomsnittsproduktiviteten) inom kapitalvaruindustrin ökar, samtidigt som gränsproduktiviteten inom kapitalvaruindustrin samt totalprodukt och gränsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin är oförändrade.

Vi behandlar först det fall där det offentligas politik inriktas så, att sysselsättningen inom kapitalvaruindustrin är oförändrad och alltså ingen överföring av arbetskraft till konsumtionsvaruindustrin äger rum.

Kapitalvaruindustrins optimivillkor påverkas, som synes, inte direkt av denna typ av produktivetsförändring. Däremot kommer vid oförändrad sysselsättning den totala kapitalvaruproduktionen att stiga. Skall denna ökade kapitalvaruproduktion säljas måste efterfrågan ökas. Detta kan åstadkommas antingen genom en sänkning av den indirekta kapitalvaruskattesatsen (i vilket fall kapitalvaruprisnivån »till marknadspris» faller) eller genom en räntesänkning (i vilket fall kapitalvaruprisnivån »till marknadspris» är oförändrad). Löneutbetalningarna i kapitalvaruindustrin är oförändrade, men kapitalvaruindustrins företagares förvärvsinkomster stiger med samma belopp som kapitalvaruproduktionens totala värde (räknat »till faktorkostnad») ökat. Då vid oförändrad sysselsättning och prisnivå inom konsumtionsvaruindustrin både löneinkomster och företagaringkomster från konsumtionsvaruindustrin är oförändrade, uppstår en överskottsefterfrågan på konsumtionsvaror, som kan neutraliseras via en höjning av inkomstbeskattningen. Lägges denna höjning av inkomstbeskattningen uteslutande på företagaringkomsterna, kommer — om vi bortser från förskjutningen mellan kapitalvaruindustrins och konsumtionsvaruindustrins företagare — den totala disponibla företagaringkomsten att bli densamma som i utgångsläget. Budgetbalansen påverkas dels genom höjningen av statens intäkter av inkomstbeskattningen, och dels genom förändringen av den indirekta kapitalvaruskattens belopp. Om kapitalvaruskattens samlade belopp

stiger eller faller vid sänkningen av den indirekta skattekvoten beror på elasticiteten av kapitalvaruefterfrågan (produktionen har ju stigit). Hur budgetbalansen påverkas, kan därför inte avgöras a priori i det fall, där det offentliga använt den indirekta kapitalvaruskatten för att åstadkomma jämvikt på kapitalvarumarknaden. Används däremot en räntesänkning uppstår en ökning av budgetöverskottet; i detta fall kommer ju både inkomstskattens och investeringsskattens belopp att stiga. Om kapitalvaruproduktionen subventioneras, kommer dock kapitalvarusubventionens samlade belopp att stiga och resultatet på budgetbalansen blir åter osäkert.

Sammanfattningsvis kan vi alltså säga att om politiken inriktas så, att arbetskraft inte överförs mellan industrierna, kommer en räntesänkning, eller alternativt en sänkning av den indirekta kapitalvaruskatten, kombinerad med en höjning av inkomstbeskattningen, att vara tillräckliga medel för att säkra oförändrat penningvärde och full sysselsättning.

Tänkbart är emellertid också, att det offentliga önskar säkra de två primära målen på så sätt, att arbetskraft överföres till konsumtionsvaruindustrin i så stor omfattning, att kapitalvaruproduktionen är oförändrad trots höjningen av genomsnittsproduktiviteten inom kapitalvaruproduktionen. Denna politik innebär alltså att det offentliga önskar, att produktivitetshöjningen uteslutande »tas ut» i form av ökad konsumtion, jämför parallellfallet under (ii).

Enligt förutsättningarna kommer vid oförändrad kapitalvaruprisnivå (om skattesatsen för kapitalvaruskatten är oförändrad) sysselsättningen inom kapitalvaruindustrin att vara oförändrad och produktionen av kapitalvaror att stiga. Påverkas inte kapitalvaruefterfrågan på något sätt, kan den ökade kapitalvaruproduktionen inte avsättas, kapitalvarupriserna måste falla och kapitalvaruproduktionen inskränkas. Om härvid minskningen av kapitalvaruproduktionen kommer att överstiga eller understiga produktionsökningen vid oförändrad sysselsättning kan inte avgöras utan närmare kännedom om såväl kapitalvaruefterfrågans elasticitet som gränsproduktivitetskurvas form. Skall därför produktionsinskränningen och sysselsättningsminskningen inom kapitalvaruproduktionen ha en sådan omfattning, att produktionen blir densamma som i utgångsläget (före produktivitetshöjningen) är det möjligt, att antingen efterfrågestimulerande eller efterfrågehämmande medel måste sättas in, dvs. räntesänkning eller räntehöjning, eller alternativt, kapitalvaruskattehöjning eller -sänkning. Om vid den lägre kapitalvaruproduktionen kapitalvaruindustrins företagares inkomster har ökat eller minskat i förhållande till utgångsläget, kan inte heller avgöras a priori.

Skall vidare sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin öka utan att samtidigt konsumtionsvaruprisnivån »till marknadspris» stiger, är det uppenbarligen nödvändigt att sänka den indirekta konsumtionsvaruskatten i förhållande till gränsproduktivitets minskning vid den ökade sysselsättningen. Samtidigt med produktionsökningen inom konsumtionsvaruindustrin ökar här företagarnas inkomster. Frågan är nu blott vilka åtgärder som är nödvändiga för att säkra jämvikt på konsumtionsvarumarknaden. Utbudet har ju ökat samtidigt som prisnivån »till

marknadspris» är oförändrad. Löneinkomsterna är oförändrade, konsumtionsvaruindustrins företagares förvärvsinkomster har ökat, medan det är osäkert huruvida kapitalvaruproducenternas förvärvsinkomster ökat eller minskat. Även om vi utgår ifrån att de samlade företagarikomsterna ökat (detta är nog det mest sannolika) får hänsyn även tas därtill, att för det första en del av företagarnas inkomstökning vid oförändrade inkomstskattesatser automatiskt dras in som inkomstskatt, och att för det andra en del av ökningen av den disponibla företagarikomsten sannolikt sparas. Om därför den totala konsumtionsvaruefterfrågan stiger mera eller mindre än ökningen av konsumtionsvaruutbudets saluvärde kan inte avgöras a priori. Vi kan därför inte heller a priori avgöra, om en höjning eller sänkning av inkomstskattekvoterna (skatteskalen) är nödvändig för att säkra jämvikt på konsumtionsvarumarknaden.

Hur budgetbalansen påverkas kan inte heller avgöras a priori. Det enda säkra är att konsumtionsskattesatsen minskar, men detta innebär ju inte nödvändigtvis, att skatteintäkterna minskar för det offentliga. Det beror helt på gränsproduktivitetens sysselsättningselasticitet. Vidare vet vi inte ens om inkomstskattesatserna skall höjas eller sänkas. Slutligen har det offentliga fritt val mellan räntepolitik och kapitalvaruskattepolitik för att säkra den rätta överföringen av arbetskraft till konsumtionsvaruindustrin, och även om det offentliga använder en förändring av kapitalvaruskattesatsen, så kan vi inte a priori avgöra i vilken riktning denna förändring går.

Konklusionen blir alltså, att om totalprodukten (genomsnittsproduktiviteten) vid oförändrad sysselsättning ökar inom kapitalvaruindustrin och trots detta oförändrad konsumtionsprisnivå samt full-sysselsättningsjämvikt skall säkras, samtidigt som kapitalvaruproduktionen hålles konstant och konsumtionsvaruproduktionen ökar, så är de tillräckliga medlen en viss ränteförändring (investeringsskatteförändring) kombinerad med en sänkning av konsumtionsvaruskattens kvot och en viss förändring av inkomstskatteskalen.

(v) *Sammanfattning. Fallet med s.k. likformig produktivitetshöjning*

Vi skall nu söka ge en kort sammanfattning av de medel, som befunnits tillräckliga för att säkra målen konstant penningvärde och full sysselsättning, när störningarna är de under (i)–(iv) behandlade fyra elementarfallen av produktivitetsförändringar. Sedan skall vi behandla en speciell kombination av dessa elementarfall, nämligen fallet med s.k. likformig produktivitetshöjning.

Resultaten i paragraferna (i)–(iv) kan sammanfattas i följande tabell (s. 274).

Vid granskningen av denna tabell erinras om de bakomliggande ceteris paribus förutsättningarna för produktivitetshöjningarna, nämligen att det rör sig om produktivitetshöjningar vid oförändrad sysselsättning och under förutsättning att de andra produktiviteterna samtidigt är oförändrade.

De i tabellen anförda fallen av produktivitetsförändring har kallats elementarfall utifrån den synpunkten, att alla andra fall (inom modellens ram) kan ses som kombinationer av dessa elementarfall. Vi skall här endast behandla det oftast betraktade

isolerad höjning av		tillräckliga medel vid	
		oförändrad fördelning av arbetskraften mellan industrierna	överföring av arbetskraft från industrin med högre genomsnittsproduktivitet
gränsproduktivitet inom	konsumtionsvaruindustrin	höjning av konsumtionsskattesatsen + sänkning av inkomstskatteskalen	—
	kapitalvaruindustrin	räntehöjning (ev. höjning av kapitalvaruskattesatsen) + sänkning av inkomstskatteskalen	—
genomsnittsproduktiviteten inom	konsumtionsvaruindustrin	räntehöjning (ev. höjning av kapitalvaruskattesatsen) + sänkning av inkomstskatteskalen	räntesänkning (sänkning av kapitalvaruskattesatsen) + höjning av konsumtionsskattesatsen + höjning av inkomstskatteskalen
	kapitalvaruindustrin	räntesänkning (ev. sänkning av kapitalvaruskattesatsen) + höjning av inkomstskatteskalen	ränteförändring (ev. kapitalvaruskatteförändring) + sänkning av konsumtionsskattesatsen + förändring av inkomstskatteskalen

fallet, där — vid given sysselsättning — såväl gränsproduktiviteterna som genomsnittsproduktiviteterna stiger med samma procent, k procent, inom konsumtions- och kapitalvaruindustrierna. Och vi beaktar dels möjligheten, att den från penningvärdemässig och sysselsättningsmässig synpunkt neutraliserande politiken inriktas så, att sysselsättningen är oförändrad inom såväl konsumtions- som kapitalvaruindustri, dels möjligheten att arbetskraft överföres till konsumtionsvaruindustrin i sådan omfattning, att kapitalvaruproduktionen är oförändrad, och slutligen möjligheten att arbetskraft överföres till kapitalvaruindustrin i sådan omfattning, att konsumtionsvaruproduktionen är oförändrad. Vi betraktar alltså möjligheterna att produktivitetshöjningen »tas ut» i form av såväl ökad privat konsumtion som ökad privat kapitalbildning, eller uteslutande i form av ökad privat konsumtion eller ökad privat kapitalbildning. Ett par ord kommer även att sägas om möjligheten, att produktivitetshöjningen »tas ut» i form av ökad offentlig konsumtion eller offentlig kapitalbildning.

Vi tänker oss alltså först sysselsättningen oförändrat fördelad mellan de två industrierna och betraktar då kapitalvarumarknaden. Produktionen av kapitalvaror har ökat med k procent. Efterfrågan måste då även öka med k procent om jämvikt skall råda vid oförändrad sysselsättning. Ett ytterligare villkor för jämvikt är att kapitalvarupriserna »till faktorkostnad» sjunker i samma proportion (jfr optimalvillkoret). Detta åstadkommes enklast, om marknadspriset på kapitalvaror vid oförändrad indirekt beskattning av kapitalvaror tillåtes sjunka i proportion till produktivitetshöjningen (k procent). Vid det lägre priset är efterfrågan på kapital-

varor större, hur mycket beror på elasticiteten i kapitalvaruefterfrågan. Är denna lika med ett, kommer efterfrågan att stiga med k procent på grund av prissänkningen, och så till vida etableras det automatiskt jämvikt på kapitalvarumarknaden. Den ökade konsumtionsvaruproduktionen leder emellertid även till ökad kapitalvaruefterfrågan, vilket betyder, att vid normalelastisk efterfrågan på kapitalvaror en räntehöjning är nödvändig för att säkra kapitalmarknadens jämvikt. Vid överelastisk kapitalvaruefterfrågan blir räntehöjning ännu mera nödvändig; vid mycket underelastisk kapitalvaruefterfrågan kan räntesänkning tänkas bli nödvändig. Såväl företagarinkomster som löneinkomster från kapitalvaruindustrin kommer härvid att vara oförändrade. Detsamma gäller även om det offentliga säkrar jämvikten på kapitalmarknaden enbart genom höjning av den indirekta kapitalvaruskattesatsen.

Inom konsumtionsvaruindustrin är en höjning av konsumtionsvaruskattesatsen nödvändig, om prisnivån för konsumtionsvaror skall vara oförändrad. Såväl löneinkomster som företagarinkomster inom konsumtionsvaruindustrin är oförändrade. Vid oförändrade inkomstskattesatser är därför även den totala disponibla löneinkomsten och företagarinkomsten i samhället oförändrad, och alltså även konsumtionsvaruefterfrågan. Det offentliga får därför sänka inkomstskattesatserna i en sådan utsträckning, att de disponibla inkomsterna stiger så mycket, att konsumtionsvaruefterfrågan ökar med k procent. Total jämvikt är då säkrad.

Om det offentliga, i stället för att låta den privata sektorn öka sin konsumtion och kapitalbildning, föredrar att själv lägga vantarna på ökningen av konsumtions- och kapitalvaruproduktionen, inses det lätt, att det offentliga uppnår detta mål genom att modifiera den nyss skildrade politiken så, att å ena sidan inkomstskattesatserna hålles oförändrade, samtidigt som det offentliga ökar sina egna konsumtionsvaruköp, och å andra sidan räntan höjes kraftigare, samtidigt som det offentliga ökar sina kapitalvaruköp.

Tänker vi oss nu i stället, att kapitalvaruproduktionen skall hållas oförändrad trots produktivitetshöjningen, är det uppenbart, att räntehöjningen (resp. höjningen av kapitalvaruskattesatsen), jämfört med det föregående fallet, måste vara kraftigare. Inom konsumtionsvaruindustrin kommer nu gränsproduktiviteten att åter falla på grund av sysselsättningsökningen; det kan därför icke avgöras om en höjning eller sänkning av konsumtionsvaruskatten kommer att bli nödvändig, med mindre ytterligare förutsättningar göres om, hur produktionsfunktionen förändrats vid andra sysselsättningsstorheter än de ursprungliga. Företagarinkomsten inom kapitalvaruindustrin kommer naturligtvis att falla, men den kommer att stiga inom konsumtionsvaruindustrin, och vilket som väger tyngst kan inte avgöras utan ytterligare förutsättningar. Utgår vi från att de totala företagarinkomsterna är oförändrade, måste tydligen inkomstskattesatserna sänkas ännu kraftigare än i föregående fall, om jämvikt på konsumtionsvarumarknaden skall säkras.

Jämfört med föregående fall finner vi alltså att räntan måste höjas kraftigare, konsumtionsskattesatsen höjas mindre kraftigt (eller ev. rentav sänkas) och inkomstskatteskalan sänkas kraftigare, om hela produktivitetshöjningen skall tas ut i form av ökad privat konsumtion.

Betraktar vi slutligen möjligheten att man önskar hålla konsumtionsvaruproduktionen oförändrad förstås för det första, att räntesänkning (sänkning av kapitalvaruskattesatsen) kan bli nödvändig för att säkra en tillräckligt stor efterfrågan på kapitalvaror, dels därför att stimulansen till ökad efterfrågan från konsumtionsvaruindustrin bortfaller, dels därför att en tendens till prisstegring på kapitalvarorna uppstår i samband med sysselsättningsökningen och den härmed sjunkande gränsproduktiviteten inom kapitalvaruindustrin. Inom konsumtionsvaruindustrin kommer gränsproduktiviteten att ytterligare stiga på grund av sysselsättningsminskningen. Höjning av konsumtionsvaruskatten framstår därför som ännu mera nödvändig än vid oförändrad sysselsättning. Slutligen gäller, att i den mån företagarkomsterna totalt sett inte påverkas av produktionsomläggningen, kommer även konsumtionsvaruefterfrågan att vara oförändrad. Konsumtionsvarumarknadens jämvikt fordrar därför inte någon förändring av inkomstskatteskalen. I den mån företagarkomsterna stiger eller faller, måste naturligtvis inkomstskatteskalen justeras uppåt resp. nedåt.

Om vi återigen jämför med det fall, där arbetskraftsfördelningen inte påverkas, finner vi alltså, att räntan måste sänkas, konsumtionsvaruskattkvoten höjas kraftigare och inkomstskatteskalen sänkas mindre kraftigt (ev. rentav höjas), om hela produktivitetshöjningen skall »tas ut» i form av ökad privat kapitalbildning.

3. Spontana efterfrågeförändringar

De spontana förändringar av efterfrågan på konsumtionsvaror resp. kapitalvaror vi här tänker på, gäller privata hushålls och företags efterfrågan, och motsvarar vad man ofta betecknar som förändringar av konsumtionsbenägenheten (eller sparbenägenheten) och investeringsbenägenheten. I modellen i kap. XIII visar de sig som förändringar av funktionerna F och Φ . Fallen kommer att i stort sett sammanfalla med de i kap. XIII behandlade fallen, där det offentliga ökar sin efterfrågan på konsumtionsvaror resp. kapitalvaror. Något större utrymme behöver vi därför inte ägna åt dessa spontana privata efterfrågeförändringar, hur praktiskt viktiga de annars än må vara.

(i) *Förändring av konsumtionsvaruefterfrågan*

Tänker vi oss att under i övrigt givna omständigheter konsumtionsbenägenheten ökar (sparbenägenheten minskar), kommer i det enklaste fallet, där vi även tänker oss konsumtionsvaruproduktionen oförändrad, situationen att kunna klaras enbart genom en höjning av inkomstskatten. Andra medel är inte, inom ramen för vår modell, nödvändiga för att säkra såväl oförändrad prisnivå för konsumtionsvarorna som oförändrad sysselsättning.

Det är självklart att en minskning av den offentliga konsumtionsvaruefterfrågan även kommer att vara ett tillräckligt medel för att neutralisera ökningen av den privata konsumtionsvaruefterfrågan.

Önskas, å andra sidan, samtidigt en omläggning till ökad konsumtionsvaru-

produktion (t. ex. utifrån synpunkten att »konsumtions-sparande inriktningen skall bestämma produktionsinriktningen»), blir i stället en sänkning av den indirekta konsumtionsvaruskatten (för att hålla konsumtionsvarupriserna konstanta trots ökad produktion) kombinerad med en höjning av räntan eller den indirekta kapitalvaruskatten (för att framkalla en minskning av kapitalvaruefterfrågan och -produktion) nödvändig. Huruvida även inkomstskatten behöver förändras beror dels på, hur förvärvsinkomsterna påverkas av produktionsomläggningen, och dels på hur långt man önskar driva produktionsomläggningen.

(ii) *Förändring av kapitalvaruefterfrågan*

Om kapitalvaruefterfrågan från privata företag (allt annat lika) ökar, kommer, inom ramen för vår modell, en räntehöjning (eller kapitalvaruskattehöjning) att vara tillräcklig för att återställa jämvikt vid oförändrad konsumtionsvaruprisnivå, produktionsinriktning samt total sysselsättning. Även en sänkning av det offentliga kapitalvaruefterfrågan är ett tillräckligt medel. Önskas jämsides med ökningen av kapitalvaruefterfrågan en förskjutning av produktionen från konsumtionsvaror till kapitalvaror, blir en höjning av konsumtionsvaruskatten och (sannolikt) en höjning av inkomstskatten nödvändig.

4. Spontana lagerförändringar

Företagen kan öka sina lagertillgångar genom att försöka framkalla antingen en minskning av den från lagren utgående varuströmmen eller en ökning av den till lagren gående varuströmmen. Den första möjligheten förutsätter en minskad försäljning; den andra möjligheten förutsätter antingen ökade köp av råvaror och halvfabrikat o. d. eller ökad produktion. För enkelhetens skull kommer vi här endast att diskutera spontana lagerförändringar inom konsumtionsvaruindustrin.

Tänker man nu på en lagerökning av den förstnämnda typen, där försäljningen för en tid minskas, är det naturligtvis lätt att peka på medel, som är tillräckliga för att bevara den tidigare prisnivån och sysselsättningen. En höjning av inkomstskatten räcker; likaså en minskning av det offentliga egna konsumtionsvaruköp. När sedan lagerökningen slutar och utbudet återigen ökar, kan inkomstskatteskalen (ev. det offentliga konsumtionsvaruköp) återföras till sin tidigare höjd.

Det är emellertid frågan om en dylik lösning är praktikabel. Genomföres lagerökningen på, säg, ett par tre månader, måste tydligen inkomstskatteskalen förändras med samma korta mellanrum, vilket kan innebära två stycken inkomstskatteförändringar inom samma finansår. Detta kan vara besvärligt och anses med ett skattesystem av svensk typ kanske t. o. m. otillåtet. Andra vägar får då försökas.

Det ligger nära till hands, just på grund av förändringens kortvariga karaktär, att fråga, om inte fallet kan klaras med enbart penningpolitiska medel, t. ex. med en räntehöjning-kreditåstramning. Om lagerökningen har sin orsak i en önskan hos företagen att permanent ligga med större lagerhållningar än tidigare (större »normallager»), är även en permanent räntehöjning nödvändig för att hindra den

tillfälliga försäljningsminskning, som lagerökningen nödvändiggör. Kan inte denna räntehöjning (kreditåtstramning) göras selektiv, så att den endast drabbar krediter till finansiering av lagring av konsumtionsvaror, kommer även kapitalvaruefterfrågan att drabbas av räntehöjningen. Skall inte en produktionsminskning här äga rum, måste därför t. ex. den indirekta kapitalvaruskatten sänkas så mycket att räntehöjningens effekt på kapitalvaruefterfrågan neutraliseras. För att hindra en helt kortsiktig minskning av konsumtionsvaruutbudet, som automatiskt kommer att försvinna igen om intet annat händer, tvingas alltså det offentliga att permanent höja räntan och sänka kapitalvaruskatten. Om storleken av de disponibla företagarkinkomsterna har direkt betydelse för kapitalvaruefterfrågan, kan man naturligtvis tänka sig att minska företagarnas inkomstbeskattning som ett alternativ till minskningen av kapitalvaruskatten, om man inte härigenom riskerar att öppna möjlighet för företagen att självfinansiera den önskade lagerökningen.

Är lagerökningen endast tillfällig, så att den av företagen planeras bli åtföljd av en relativt snabb återgång till den tidigare lagerstorleken, förefaller det kanske mera naturligt att anlita penningpolitiken; lagerökning-lagerminskning skulle ju kräva inte mindre än fyra successiva inkomstskatteförändringar, om prisnivån skulle hållas konstant på denna väg. När det inte gäller att hålla en permanent tendens till lagerökning i schack, är det nog lättare att applicera en selektiv räntepolitik, som endast drabbar lagerökningstendenserna under den korta tid dessa gör sig gällande, utan att hinna påverka kapitalvaruefterfrågan. Exempelvis är det tänkbart att lagerförändringarna är särskilt känsliga för den korta räntan (och villkoren i övrigt vid kort långivning), medan kapitalvaruefterfrågan i högre grad är bestämd av den långa räntan. En tillfällig höjning av den korta räntan vid oförändrad lång ränta skulle därför kanske vara ett tillräckligt medel, när det gäller dylika tillfälliga lagerökningar. Är den korta räntan i sig själv utan större betydelse för lagerhållningarnas storlek, står fortfarande möjligheten öppen att tillämpa en selektiv »kreditransonering», som endast drabbar krediter till finansiering av lagerförändringar.

Tillfälliga lagerökningar med påföljande lagerminskning har i regel sin orsak i spekulation i framtida prisrörelser. Man kan fråga sig om det finns anledning tro, att dylik spekulation skulle kunna spela någon väsentlig roll, om det offentliga först en gång demonstrerat att det konsekvent ämnar genomföra programmet med konstant konsumtionsvaruprisnivå och full sysselsättning. Som vi här fattat begreppet penningvärde — nämligen som konstant prisnivå »till marknadspris» — kommer emellertid spekulation i prisrörelser inte att fullständigt uteslutas. Företagens nettopris, marknadspris minus konsumtionsvaruskatt, kommer ju inte att bli konstant vid olika slag av störningar. Man kan även uttrycka det så, att spekulation i framtida förändringar av den indirekta konsumtionsskatten kommer att bli möjlig. Dylik spekulation kan naturligtvis inte undvikas genom finans- och penningpolitiska deklARATIONER. Detta är dock inte något speciellt för den här valda tolkningen av begreppet penningvärde. Även om man fattar konstant penningvärde som liktydigt med konstant prisnivå »till faktorkostnad», kan spekulation i framtida förändringar av kostnader e. d. uppstå. Vilken tolkning av begreppet penning-

värde som leder till minimering av spekulationen kan knappast avgöras a priori. Härtill kommer ytterligare att stabilisering av konsumtionsprisnivån ju inte hindrar att kapitalvarornas och råvarornas priser undergår förskjutningar, som kan bli föremål för spekulaton.

Om företagen söker öka lagerhållningarna, inte genom tillfälligt minskade försäljningar utan genom tillfälligt ökad produktion, blir läget, om inga åtgärder vidtas, något annorlunda än ovan. I stället för en tendens till konsumtionsvaruprisstegring uppstår nu en tendens till efterfrågeöverskott på arbetskraft och härigenom tendens till lönestegring inom konsumtionsvaruindustrin ev. med minskning av kapitalvaruproduktionen som följd. Botemedlen blir dock desamma. Tänker man sig t. ex. en inkomstskatthöjning, kommer konsumtionsvaruföretagens avsättning att minska, och lagerökning inträder i första hand. Då härigenom den önskade lagerökningen inträder, kommer konsumtionsvaruföretagen inte att utvidga produktionen utöver den tidigare nivån. Och har väl lagerhållningarna uppnått den önskade storleken, kommer sänkningen av inkomstskatten att återställa allt vid den gamla prisnivån. Liknande resonemang gäller om kreditpolitik används och om lagerökningen är tillfällig.

5. Spontana förändringar av arbetsutbudet

Om plötsligt det totala arbetsutbudet minskas, måste vid full sysselsättning antingen den offentliga eller den privata sysselsättningen inskränkas. Tänker vi oss först den offentliga sysselsättningen oförändrad, faller hela sysselsättningsminskningen på den privata sektorn. Vi behandlar härvid endast de två specialfallen: det där sysselsättningsminskningen uteslutande inträder i kapitalvaruindustrin samtidigt som konsumtionsvaruproduktionen är oförändrad, och det där sysselsättningsminskningen endast drabbar konsumtionsvaruproduktionen.

(i) *Oförändrad konsumtionsvaruproduktion*

Är penninglönen opåverkad, måste vid oförändrad produktion och sysselsättning inom konsumtionsvaruindustrin den indirekta konsumtionsvaruskatten hållas oförändrad, om prisnivån skall vara konstant. Skall kapitalvaruefterfrågan minska så mycket att jämvikt råder på kapitalvarumarknaden vid den lägre produktionen, måste räntan (eller kapitalvaruskatten) höjas. Såväl löneinkomster som företagarkinomster härrörande från kapitalvaruindustrierna minskar. Även om härvid visserligen inkomstskattebeloppen automatiskt kommer att minska något, kvarstår dock en minskning av de totala disponibla inkomsterna för såväl löntagare som företagare. Skall därför jämvikt på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrat konsumtionsvarupris säkras, måste inkomstskattesatserna sänkas för företagare och/eller löntagare. Huruvida efter inkomstskattesänkningen de disponibla inkomsterna totalt sett kommer att vara desamma som i utgångsläget, beror dels på den förskjutning i förvärvsinkomsterna som äger rum i samband med produktionsinskränkningen, dels på det sätt, på vilket inkomstskatteskalen sänks (om det speciellt

är de större eller mindre inkomsterna som gynnas) och slutligen på konsumtionsfunktionens utseende inom olika inkomstgrupper.

Åstadkommes minskningen av kapitalvaruefterfrågan via räntan, kommer sannolikt budgetbalansen att försämrans; inkomstskattebeloppet minskar liksom kapitalvaruskattens belopp. De lägre kapitalvarupriserna leder dock till lägre offentliga utgifter vid köp av kapitalvaror.

(ii) *Oförändrad kapitalvaruproduktion*

Skall kapitalvaruproduktionen vara oförändrad och konsumtionsvaruproduktionen inskränkas, måste räntan sänkas för att motverka den tendens till minskad kapitalvaruefterfrågan, som sammanhänger med den mindre konsumtionsvaruproduktionen. De inom kapitalvaruindustrierna intjänade förvärvsinkomsterna påverkas inte. På grund av produktionsinskränkningen kommer en höjning av konsumtionsvaruskatten att bli nödvändig, om prisnivån inte skall falla. Förvärvsinkomsterna inom konsumtionsvaruindustrin minskar sannolikt med ett större belopp än minskningen av saluvärdet på konsumtionsvaruproduktionen. Detsamma gäller för de disponibla inkomsterna. En sänkning av inkomstskatten är därför nödvändig för att säkra jämvikt på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrat marknadspris. Inkomstskattesänkningen blir dock inte så stor som i föregående fall. Hur budgetbalansen påverkas kan inte avgöras a priori. Om konsumtionsskattens belopp stiger eller faller beror på gränsproduktivitetens lutning; konsumtionsskattens belopp kan stiga eller falla. Inkomstskattens belopp minskar. Säkras, slutligen, kapitalvarumarknadens jämvikt genom sänkning av kapitalvaruskatten, kommer dennas belopp att minska.

Det är uppenbart att en minskning av arbetsutbudet även kan neutraliseras med avseende på sina verkningar på prisnivån och full-sysselsättningsjämvikten, om det offentliga minskar sina köp av arbetskraft. Den privata produktionen kommer då att bli oförändrad. Skall emellertid jämvikt på konsumtionsvarumarknaden säkras, måste den från de tidigare statligt anställda, men nu försvunna, arbetarna utgående efterfrågan på konsumtionsvaror kompenseras, vilket enklast kan göras genom en sänkning av inkomstskatten. Om härvid budgetbalansen kommer att förbättras eller försämrans beror helt på konsumtionsbenägenheten hos de försvunna arbetarna jämfört med den marginella konsumtionsbenägenheten hos de arbetare och företagare, som får sänkt inkomstskatt.

KAPITEL XVI

Finanspolitiska långtidsproblem

1. Dynamiska långtidsfaktorer

Vid upprepade tillfällen har framhållits, att den modell — ekvationerna (XIII:1°) —(XIII:7°) — som ligger till grund för resonemangen i kap. XIII, XIV och XV, är en utpräglad statisk korttidsmodell. De hittills vunna resultaten rörande den ekonomiska politiken är därför också utpräglade korttidsresultat. Modellens statiska karaktär visar sig däri, att samtliga i modellen ingående variabler har samma tidsdatering; dynamiska rörelsekvationer ingår inte i modellen. Modellens korttidskaraktär visar sig speciellt i det förhållandet, att hänsyn inte tas till betydelsen av ev. förändringar av realkapitalmängden och den privata sektorns innehav av fordringar på det offentliga. I korttidsmodellen är kapitalvaruproduktionen och därmed även bruttoinvesteringarna positiva, och då ju modellen inte implicerar, att kapitalvaruproduktionen exakt motsvarar ev. kapitaldepreciering (som i själva verket inte alls redovisas i modellen), kan även nettoinvesteringarna vara positiva och därmed realkapitalmängden växande; detta måste i en närmare eller fjärrare framtid få konsekvenser för t.ex. korttidsproduktionsfunktionerna. Bortser vi från det offentligas investeringar, måste vidare den privata sektorns (hushållens) förmögenhet under varje period öka med ett belopp lika med summan av realkapitalets tillväxt och det offentligas budgetunderskott (i »realekonomisk» mening), eller om man så vill, med den privata realkapitalbildningen plus ökningen av den privata sektorns innehav av fordringar (inkl. sedlar) på det offentliga. Då korttidsmodellen varken implicerar att realkapitalbildningen eller budgetunderskottet eller summan härav är noll, kan själva korttidsjämvikten implicera en förändring av den privata sektorns nettoförmögenhet och dennas sammansättning på mer eller mindre likvida tillgångar, och även detta bör kunna få konsekvenser i en senare period, t.ex. för kapitalvaruefterfrågan, privat sparande och konsumtion.

I det följande skall vi nu visa hur bägge dessa moment — i relation till den valda korttidsmodellen uppfattar vi dem som »långtidsmoment» — kan infogas i modellen på ett sådant sätt, att denna samtidigt dynamiseras och därigenom kommer att beskriva en utveckling genom tiden — utan att vi av den anledningen behöver överge den ursprungliga modellen qua korttidsmodell. Den långtidsmodell, vi härigenom kommer fram till, visar hur korttidsjämvikten under inflytande av de nämnda långtidsmomenten förändras från period till period.

Med denna vidareutveckling av modellen får vi också möjlighet att något

diskutera den ekonomiska politikens långtidsproblem. Vi skall härvid dels diskutera, hur den ekonomiska politiken för det längre loppet vid given målsättning kan utformas antingen som en kortsiktig eller som en långsiktig politik. Vi kommer härvid fram till vissa icke ointressanta resultat rörande finanspolitikens möjligheter att under loppet av finansåret ständigt säkra de uppställda målen. Slutligen kommer vi att diskutera vissa problem i samband med målens tidsaspekt.

2. Realkapitalets förändringar

Låt oss först betrakta de komplikationer, som följer av realkapitalets tillväxt genom tiden. För enkelhetens skull bortser vi fortfarande från förslitningen av det existerande realkapitalet; kapitalvaruproduktionens storlek anger således nettoinvesteringarnas storlek.

Vi modifierar då ekvationssystemet i kap. XIII, 2 på följande sätt: För det första tänker vi oss, att modellen gäller för en viss kort tidsperiod. Vi utrustar därför varje endogen variabel och varje parameter med en tidsindikation, t ; N_K ersätts alltså med N_K^t , w med w^t , etc. Modellen anger då uttryckligen en korttidsjämvikt gällande för perioden t . För det andra förändrar vi de två produktionsfunktionerna från

$$(XIII: 6) \quad q_K = f(N_K) \quad \text{resp.} \quad (XIII: 7) \quad q_I = \varphi(N_I),$$

till

$$(XIII: 6)' \quad q_K^t = f(N_K^t, R_K^t) \quad \text{resp.} \quad (XIII: 7)' \quad q_I^t = \varphi(N_I^t, R_I^t),$$

där R_K^t och R_I^t betecknar realkapitalmängden inom konsumtionsvaruindustrin resp. kapitalvaruindustrin för perioden t . Betraktar vi dessa två realkapitalmängder för perioden t som givna utifrån (dvs. som bestämda av de föregående periodernas utveckling) och oberoende av händelserna i själva perioden t , medför denna förändring av produktionsfunktionerna inte någon materiell förändring av vår statiska korttidsmodell.

Vi är nu i stånd att dynamisera modellen genom att till de övriga ekvationerna foga två nya ekvationer

$$(XVI: 1) \quad R_K^t = R_K^{t-1} + q_{I,K}^{t-1}$$

resp.

$$(XVI: 2) \quad R_I^t = R_I^{t-1} + q_{I,I}^{t-1},$$

där $q_{I,K}^{t-1}$ resp. $q_{I,I}^{t-1}$ betecknar konsumtionsvaruindustrins resp. kapitalvaruindustrins köp av kapitalvaror under perioden $t-1$. Dessa två ekvationer säger då helt enkelt, att den i produktionen medverkande realkapitalmängden varje period ökar med föregående periods nettoinvesteringar. Vi får då även tänka oss kapitalvarumarknadens efterfrågefunktion,

$$(XIII: 14) \quad d_I = \Phi(q_K, p_I, r) + q_I^0,$$

uppsplittrad och närmare specificerad på tre efterfrågefunktioner, en för konsumtionsvaruindustrin, säg

$$(XIII: 14)' \quad d_{I, K}^t = \Phi_K(q_K^t, p_K^t/p_I^t, r^t),$$

en för kapitalvaruindustrin, säg,

$$(XIII: 14)'' \quad d_{I, I}^t = \Phi_I(q_I^t, p_I^t, r^t),$$

och, slutligen, det offentliga kapitalvaruefterfrågan

$$(XIII: 14)''' \quad d_{I, O}^t = q_I^{O, t}.$$

Modellens dynamik blir med dessa modifikationer denna: Betraktar vi en given utgångsperiod, t , finns här en given realkapitalmängd fördelad på de två industrierna. Systemet kommer då i jämvikt inom period t med vissa priser, producerade mängder, sysselsättning, etc. Denna jämvikt implicerar emellertid en viss storlek på kapitalvaruproduktionen och på konsumtions- resp. kapitalvaruindustrins kapitalvaruköp, nettoinvesteringar. Dessa investeringar i perioden t påverkar, som sagts, inte produktionsförhållandena i själva period t , men i perioden $t+1$ sättes dessa nytillskott till realkapitalmängden in i produktionen, och perioden $t+1$ får därför nya realkapitalmängder som basis för sin produktion, vilket motsvarar att i korttidsmodellen produktionsfunktionerna förändrats. Vid dessa nya, givna realkapitalmängder kommer en ny korttidsjämvikt att bildas för perioden $t+1$ med nya värden på de endogena variablerna etc. etc. Vi får på detta sätt fram en typisk dynamisk »moving equilibrium»-process, där varje period har en statisk korttidsjämvikt, som den i de föregående kapitlen diskuterade, men där ändå systemet genererar sin egen utveckling. Modellen blir alltså en blandad statisk-dynamisk modell.

Det är emellertid inte bara via produktionsfunktionerna, som realkapitalets förändringar kan få direkt betydelse för långtidsutvecklingen. Även efterfrågan på kapitalvaror bör i det långa loppet direkt kunna påverkas av realkapitalets storlek. Det förefaller därför inte orimligt att tänka sig de ovan specificerade efterfrågefunktionerna för kapitalvaror från konsumtions- resp. kapitalvaruindustrin förändrade till, säg,

$$d_{I, K}^t = \Phi_K(q_K^t, p_K^t/p_I^t, r^t, R_K^t)$$

resp.

$$d_{I, I}^t = \Phi_I(q_I^t, p_I^t, r^t, R_I^t).$$

Vad som ovan sagts om modellens dynamik p.g.a. de korttida produktionsfunktionernas förändringar gäller även här, mutatis mutandis.

3. Den privata sektorns förmögenhet och likviditet

Korttidsmodellen i kap. XIII är av en sådan karaktär, att själva korttidsjämvikten kan implicera en förändring av den privata sektorns förmögenhet och likviditet. Den privata sektorns förmögenhet ökar varje period med ett belopp lika

med den privata sektorns sparande (vi bortser från kapitalvinster), som återigen är lika med och placeras i realkapitalets tillväxt plus ökningen av den privata sektorns innehav av fordringar på det offentliga. Fordringarna på det offentliga kan bestå av dels räntebärande statspapper, dels avista fordringar (inkl. sedlar) på det offentliga. Som anförts i kap. XIII, 2, tänker vi oss räntan i varje period fixerad av det offentliga, som alltså måste köpa och sälja räntebärande statspapper i erforderlig utsträckning; man kan även uttrycka förhållandet så, att det offentliga varje period måste anpassa den totala offentliga skuldsättningens sammansättning på räntebärande statspapper och avista skulder (sedlar etc.) till den privata sektorns preferenser (vid den av det offentliga önskade räntan). Så till vida bestämmer alltså den privata sektorn själv sin likviditet. Likviditeten inom den privata sektorn torde dock inte bara vara en fråga om det sätt, på vilket den totala mängden fordringar på det offentliga är uppdelat på avista fordringar och räntebärande statspapper, utan även en fråga om den totala nettoförmögenhetens uppdelning på realkapital (innehav av aktier o. a. andelsbevis) och fordringar på det offentliga. Det ligger nära till hands att tänka sig, att den privata sektorn, allt annat lika, uppfattar en förskjutning av en given förmögenhets sammansättning mot mera realkapital och mindre fordringar på det offentliga som en likviditetsminskning.

Det har under senare år blivit en allt mera vanlig uppfattning inom såväl den teoretiska som den empiriska nationalekonomin, att efterfrågan på konsumtionsvaror för en viss period påverkas inte bara av hushållens löpande disponibla realinkomster o. d., utan även av deras förmögenhetstillgångar, speciellt deras likviditet. Denna uppfattning stämmer helt överens med den allmänna intertemporala konsumtionsteorin, jfr kap. VII. På samma sätt ligger det också nära till hands att tänka sig, att kapitalvaruefterfrågan påverkas inte bara av räntan och ev. företagarnas löpande vinster, utan även av företagarnas finansiella tillgångar, speciellt likviditeten. Det är dessa möjligheter, vi nu önskar ta hänsyn till. Vår tanke här är, i fullständig analogi med behandlingen av realkapitalets förändringar, att storleken och sammansättningen av den privata sektorns förmögenhet påverkar efterfrågefunktionerna på ett sådant sätt, att de förändringar av förmögenheternas storlek och sammansättning som i en viss period äger rum, inte påverkar efterfrågan förrän i den följande perioden.

För att inte komplicera något, som kanske redan är självklart för läsaren, skall vi nu endast betrakta konsumtionsefterfrågefunktionen (XIII:12), och de förändringar häri, som våra funderingar ger upphov till. Vidare gör vi den förenklingen att vi tänker oss, att fördelningen av den privata sektorns förmögenhet på företagarhus och löntagarhus, samt på realkapital, räntebärande statspapper och avista fordringar på det offentliga är utan betydelse. Vi behöver då endast betrakta den totala privata förmögenheten, H , och dess förändringar (för enkelhetens skull bortser vi från ev. kapitalvinster). Vi förändrar då korttidfunktionen

$$(XIII:12) \quad d_K = F(L_a/p_K, V_a/p_K) + q_K^0$$

till

$$(XIII: 12)' \quad d_K^t = F(L_a^t/p_K^t, V_a^t/p_K^t, H^t/p_K^t) + q_K^O{}^t.$$

Vi tänker oss alltså, att konsumtionsvaruefterfrågan bestämmas inte bara av löntagarnas och företagarnas reala disponibla inkomster utan även av deras totala (reala) förmögenhet. Betraktas denna förmögenhet (vid periodens början) såsom given för perioden t och bestämd av de föregående periodernas utveckling, medför denna förändring av konsumtionsvaruefterfrågefunktionen ingen materiell förändring av den statiska korttidsmodellen (åtminstone inte så länge det offentliga politik håller konsumtionsprisnivån konstant); periodens förmögenhetstillskott får inte verkningar i perioden själv utan först i den följande perioden.

Dynamiseringen av modellen framkommer nu genom balansekvationen

$$(XVI: 3) \quad H^t = H^{t-1} + p_I^{t-1}(q_{I,K}^{t-1} + q_{I,I}^{t-1}) - B^{t-1},$$

som säger att nettoförmögenheten (bortsett från kapitalvinster och -förluster) vid början av period t är lika med nettoförmögenheten vid början av period $t-1$ plus värdet av nettoinvesteringen inom konsumtions- och kapitalvaruindustrierna minus budgetöverskottet (jfr ekv. (XIII:17)) för denna period.¹

På helt analogt sätt kan i efterfrågefunktionen för kapitalvaror hänsyn tas till företagarnas förmögenhets storlek och sammansättning.

Vad som i föregående avsnitt anförts om modellens dynamik, när hänsyn tas till realkapitalets förändringar och dess betydelse för produktionsfunktionerna, gäller, mutatis mutandis, även här.

Skall vi nu i korthet sammanfatta de förändringar av korttidsmodellen, som i detta och föregående avsnitt diskuterats, kan vi säga, att qua korttidsmodell är modellen (för vårt ändamål) oförändrad. Korttidsjämvikten innebär emellertid förändringar av realkapitalmängden och den privata sektorns förmögenhets storlek och sammansättning, och detta kan tänkas påverka de korttida produktions- och efterfrågefunktionerna för såväl konsumtions- som kapitalvaror under den följande perioden. På detta sätt framkommer en utveckling av korttidsjämvikten genom tiden. De dynamiska förbindelselänkarna mellan perioderna kan emellertid från korttidssynpunkt uppfattas som *störningar* av produktionsfunktionerna och efterfrågefunktionerna. Hur dylika (inhemska) störningar kan neutraliseras med avseende på verkningarna på konsumtionsprisnivå och sysselsättning har vi redan behandlat i kap. XV. I princip har vi därför också redan behandlat ett av de problem, som i det långtidsdynamiska systemet uppstår för det offentliga politik.

4. Målsättning och åtgärder på kort och lång sikt

En politik består av vissa åtgärder som vidtas för att realisera vissa mål. När man därför säger, att politiken kan vara kortsiktig eller långsiktig, kan dessa uttryck referera antingen till målsättningen eller till de vidtagna åtgärderna, eller till såväl

¹ Hänsyn bör i princip också tas till att det offentliga räntebetalningar förändras från period till period.

målen som åtgärderna. Uttrycken »kortsiktig» och »långsiktig» är emellertid, på samma sätt som uttrycken »korttids» och »långtids», i sig själva helt obestämda. Vid behandlingen av finanspolitiska frågor är det nog vanligt att med »korttids» och »kortsiktig» tänka på förhållanden inom ett finansår, men för penningpolitiska problem finns det knappast anledning att anknyta till finansåret. Skall man få något fast grepp om problem av denna karaktär, förefaller det lämpligt och kanske även nödvändigt att anknyta till en bestämd modell med en viss given period. I det föregående har vi just använt uttrycket »korttids» om en modell, som endast redovisar förhållanden inom en given period, medan uttrycket »långtids» användes om en modell, som förklarade utvecklingen över ett flertal perioder. Härvid lämnas naturligtvis frågan om periodens längd öppen, jfr nedan (avsnitt 8).

Mot denna bakgrund kommer vi nu att tala om *en-period mål*, om målen är definierade för en given period. Är t. ex. målet, att inom en given period hålla en viss konsumtionsprisnivå, står vi tydligen inför ett en-period mål. Det finns intet hinder för att ställa upp en-period mål för en rad successiva perioder, som t. ex. att i en rad perioder konsumtionsprisnivån inom varje period skall ha en viss höjd. *Fler-period mål* är på motsvarande sätt mål, som definierats för ett visst antal perioder framåt. Målet att över fyra perioder hålla den genomsnittliga konsumtionsprisnivån på en viss nivå är ett fler-period mål. Detsamma gäller målet att efter ett visst givet antal perioder uppnå en viss konsumtionsprisnivå.

Politikens *korttidsproblem* blir då att i det korta loppet säkra en viss målsättning, dvs. att inom en viss period säkra de mål, som uppställts för denna period; sådana mål måste med nödvändighet vara en-period mål. Politikens *långtidsproblem*, å andra sidan, blir att i det långa loppet, dvs. över en rad successiva perioder, säkra de uppställda målen; de uppställda målen kan här tydligen antingen gälla en rad successiva en-period mål, eller fler-period mål.

Slutligen skall vi med *kortsiktsåtgärder* förstå åtgärder (parameterförändringar), som i en viss period verkställs uteslutande med tanke på verkningarna under vederbörande period och utan hänsyn till verkningarna under de följande perioderna; när vi talar om *långsiktsåtgärder*, tänker vi däremot på åtgärder, som verkställs inte bara med tanke på ev. verkningar för vederbörande period, utan även med tanke på verkningarna för ett större eller mindre antal framtida perioder.¹ Korttidsproblemet, som ju endast gäller en-period mål, kan tydligen realiseras antingen med kortsiktiga eller med långsiktiga åtgärder. Även långtidsproblemet kan, när det gäller en rad successiva en-period mål, lösas antingen med kortsiktiga

¹ Anledningen till att inte uttrycket »en-period åtgärder» används, analogt med uttrycket en-period mål, är följande. Ett en-period mål är ett mål som uteslutande hänför sig till storheter inom en viss period. Har ett en-period mål säkrats betyder detta inte att målstorheterna automatiskt kommer att få samma värde i framtida perioder. Med en åtgärd förstår vi en parameterförändring: en åtgärd innebär därför att parameterns värde fixeras inte bara för vederbörande period utan för alla framtida perioder till dess en ny åtgärd förändrar parametern. Alla åtgärder — såsom vi här använder uttrycket — är därför strängt taget fler-period åtgärder. Skall en parameter anta ett visst värde endast inom en period kräver detta två åtgärder; en när parametern ges detta värde, och en när den återförs till sitt ursprungliga värde.

eller med långsiktiga åtgärder; gäller långtidsproblemet däremot fler-period mål, kan det endast lösas med långsiktiga åtgärder. Diskussionen i återstoden av detta kapitel gäller just alla dessa möjligheter för politiken.

Med utgångspunkt i den således etablerade terminologin, kan vi säga, att de resonemang som hittills (kap. XIII–XV) förts gäller korttidsproblemet lösning (med kortsiktiga åtgärder, naturligtvis). I det följande skall vi ta upp långtidsproblemen. I avsnitt 5 diskuterar vi först hur långtidsproblemet, när det gäller en rad successiva en-period mål, kan lösas med kortsiktiga medel. I avsnitt 6 diskuterar vi sedan, hur samma långtidsproblem — en rad successiva en-period mål, kan lösas med mera långsiktiga medel; här kommer vi in på en för finanspolitiken betydelsefull frågeställning. I avsnitt 7, slutligen, övergår vi till att diskutera vissa problem i samband med fler-period mål.

5. Långtidsproblem I: Successiva en-period mål och kortsiktiga åtgärder

Vi skall nu ta itu med den enklaste typen av långtidsproblem, där de mål som skall realiseras är en rad successiva en-period mål, och de vidtagna åtgärderna rent kortsiktiga. Som det lätt inses, kommer politikens uppgift här ständigt att bli identisk med neutraliseringen av sådana störningar, som vi behandlat i de föregående kapitlen; de problem, som politiken här i det långa loppet ställs inför, är blott kombinationer av de föregående kapitlens problem. De nödvändiga kortsiktsåtgärderna kommer därför också att bli enkla kombinationer av de åtgärder vi i de föregående kapitlen funnit lämpliga. Så till vida bjuder detta långtidsproblem inte på något nytt.

Låt oss illustrera detta med den långtidsdynamiska modell, vi satt upp i början av detta kapitel (avsnitt 2 och 3), och för att i möjligaste mån förenkla problemen antar vi, att ekonomin i utgångsläget befinner sig i en jämvikt, där realkapitalbildningen (netto) är lika med noll och den privata sektorns innehav av fordringar på det offentliga är konstant från period till period; läget karakteriseras alltså av att kapitalvaruproduktionen precis motsvarar kapitaldeprecieringen, liksom det offentliga budget är balanserad i »realekonomisk» bemärkelse; den privata sektorns nettoförmögenhet är då också konstant i tiden. Som man förstår, är korttidsjämvikten här identisk med en stationär långtidsjämvikt. Korttidsjämvikten kommer att upprepa sig oförändrad från period till period; alla behållningsstorheter är konstanta.

I detta läge tänker vi oss nu, att det offentliga i en viss period, 1, minskar sina köp av arbetskraft. Vi tänker oss vidare, att de åtgärder, som skall säkra en-period målen full sysselsättning och oförändrad konsumtionsprisnivå, läggs upp på ett sådant sätt, att kapitalvaruindustrins sysselsättning ökar motsvarande minskningen av det offentliga köp av arbetskraft. Konsumtionsvaruindustrins sysselsättning och produktion är då oförändrade. I analogi med resultaten i kap. XIII, 3, (i), där vi behandlade fallet med ökning av det offentliga köp av arbetskraft, skulle en sänkning av räntan (för att stimulera kapitalvaruefterfrågan) och en höjning av

inkomstskatteskalen (för att hindra de ökade förvärvsinkomsterna att ge utslag i ökad konsumtionsvaruefterfrågan) tillsammans vara tillräckliga för att säkra full sysselsättning och oförändrad konsumtionsprisnivå. Budgeten kommer att bli överbalanserad.

Som ett resultat av den ursprungliga störningen (minskningen av det offentliga arbetskraftsköp), som vi tänker oss permanent, och de kompenserande kortsiktsåtgärderna (räntesänkning plus ökad inkomstbeskattning), kommer realkapitalmängden att öka i samband med ökningen av kapitalvaruproduktionen, samtidigt som den privata sektorns innehav av fordringar på det offentliga minskar i samband med överbalanseringen. Den privata sektorns nettoförmögenhet kommer inte att förändras; då ju konsumtionsvaruproduktionen enligt förutsättningarna är oförändrad, och vidare inkomstbeskattningen måste höjas så mycket att konsumtionsvaruefterfrågan förblir oförändrad (trots ökade förvärvsinkomster), måste tydligen, om vi bortser från fördelningsverkningar och räntans inflytande på sparandet, den privata sektorns totala sparande bli oförändrat lika med noll. Minskningen av den privata sektorns fordringar på det offentliga motsvaras alltså av ökat innehav av realkapital. Den privata sektorns nettoförmögenhet ändrar däremot sammansättning och kommer i högre grad att bestå av realkapital och i mindre grad av fordringar på det offentliga. Detta uppfattas, antar vi, av den privata sektorn som en likviditetsminskning, vilket åter, vid oförändrade reala disponibla inkomster, kan förväntas innebära en tendens till minskad efterfrågan på konsumtionsvaror och kapitalvaror under den följande perioden. Ökningen av realkapitalmängden, å sin sida, torde leda till högre produktivitet och ev. till minskning av kapitalvaruefterfrågan.

Även under den följande perioden skall full sysselsättning och oförändrad konsumtionsprisnivå säkras. De kortsiktiga åtgärder, som här måste vidtas, kommer att bli mera komplicerade än under den första perioden. För det första skall fortfarande det offentliga mindre köp av arbetskraft neutraliseras med avseende på verkningarna på sysselsättning och konsumtionsprisnivå; här räcker naturligtvis en fortsättning av föregående periods kompenserande politik, dvs. fasthållande av den i föregående period tillämpade räntan och inkomstskatteskalen. Härtill kommer emellertid nu, för det andra, att verkningarna på sysselsättningen och konsumtionsprisnivån av dels produktivitetsoökningen och dels minskningen av konsumtions- och kapitalvaruefterfrågan skall neutraliseras. På vilket sätt sådana »störningar» kan bemästras i det korta loppet har vi behandlat i föregående kapitel: Minskningen av konsumtionsvaruefterfrågan neutraliseras genom sänkning av inkomstskatteskalen (jfr kap. XV, avsnitt 3, (i)), minskningen av kapitalvaruefterfrågan t. ex. genom räntesänkning (jfr kap. XV, avsnitt 3, (ii)). Neutraliseringen av produktivitetsförändringen kommer, som vi visat i kap. XV, avsnitt 2, att bero på, hur genomsnitts- och gränsproduktivitetera inom kapital- och konsumtionsvaruindustrierna påverkas; vid en likformig produktivitetshöjning, och under förutsättning av oförändrad sysselsättningsfördelning, är en viss räntejustering (uppåt eller nedåt), en höjning av den indirekta konsumtionsvaruskatten samt en viss sänkning av inkomstskatteskalen nödvändig.

Jämförd med politiken under period 1 — räntesänkning och höjning av inkomstskatteskalen — kommer politiken under den följande perioden att karakteriseras av en viss räntejustering, sänkning av inkomstskatteskalen samt, som ett nytt moment, höjning av den indirekta konsumtionskatten. Kapitalvaruproduktionen och därmed realkapitalbildningen kommer att växa ytterligare; huruvida budgeten kommer att bli över- eller underbalanserad under denna period låter sig inte avgöra a priori utan närmare förutsättningar rörande den kraft, med vilken produktions- och efterfrågefunktionerna påverkats.

På detta sätt kan sedan kortsiktsåtgärderna följas från period till period, och vi får således fram, på vilket sätt en kortsiktig politik genom tiden måste drivas, om verkningarna av den ursprungliga störningen och av de föregående periodernas kompensande kortsiktsåtgärder själva ständigt skall neutraliseras med avseende på sysselsättning och prisnivå. Det offentliga parametrar måste här ständigt förändras från period till period, med mindre modellen åter kommer in i ett stationärt jämviktsläge. Som man inser, kommer vid denna typ av långtidspolitik varje period att vara karakteriserad av ett visst antal mål, och i varje period måste därför sättas in ett antal åtgärder lika med antalet mål i perioden.

6. Långtidsproblem II: Successiva en-period mål och långsiktiga åtgärder

Vi förutsätter fortfarande, att de uppställda målen har karaktär av en-period mål, och att för en rad successiva perioder dylika en-period mål uppställts.

Eftersom den i en viss period nödvändiga politiken tydligen är beroende inte bara av den ursprungliga störningens karaktär utan även av de åtgärder, som det offentliga valt att tillämpa under de föregående perioderna, ligger det nära till hands att vid valet av åtgärder i en viss period inte bara ta hänsyn till målen för vederbörande period utan även till de åtgärder, som kommer att bli nödvändiga för säkrandet av framtida perioders mål. Vi är därmed inne på tanken på långsiktsåtgärder, för vilka det karakteristiska alltså är, att det offentliga vid fastställandet av sina åtgärder i en viss period även tar hänsyn till verkningarna under en rad framtida perioder. Långsiktspolitikens uppgift blir då att, i den mån ett flertal alternativa kombinationer av parameterförändringar står till förfogande för säkrandet av den givna periodens mål, välja ut de åtgärder (den kombination av parameterförändringar), som i någon viss mening gör uppgiften att säkra målen under de framtida perioderna så enkel som möjligt; som mått härpå skulle man ev. kunna tänka sig antalet eller storleken av de parameterförändringar, som kommer att bli nödvändiga i framtiden. En dylik långsiktaspekt på politikproblemet kan mycket väl leda det offentliga in på att i en viss period välja en mera komplicerad och besvärlig politik (dvs. ett större antal parameterförändringar), än som i och för sig från en kortsiktssynpunkt är nödvändig för att säkra den närmaste periodens mål.

Genom att anknyta till exemplet under 5 kan vi på ett enkelt sätt belysa skillnaden mellan kortsiktspolitik och långsiktspolitik vid givna successiva en-period mål. Vi tänkte oss ju under 5 ett utgångsläge med en stationär jämvikt, som störs av

minskade offentliga köp av arbetskraft, och ställer nu det *speciella* långsiktsp-roblemet, om det är möjligt för det offentliga att redan under den första perioden, 1 (där störningen sätter in), förändra sina parametrar på ett sådant sätt, att målen konstant konsumtionsprisnivå och full sysselsättning under innevarande och samtliga framtida perioder kommer att bli uppfyllda, utan att ytterligare åtgärder (parameterförändringar) behöver vidtas i framtiden. Det är tydligt, att detta resultat uppnås, om det är möjligt att under den första perioden välja sådana åtgärder, att realkapitalmängden och den privata sektorns innehav av fordringar på det offentliga inte förändras. Lyckas det offentliga med detta, kommer nämligen, vid fasthållna parametervärden, förhållandena i period 1 att upprepa sig oförändrat under alla följande perioder (tills en ny störning ev. sätter in). Långsiktspolitikens uppgift blir alltså i detta specialfall att genast etablera en ny stationär jämvikt, vilket uppnås om det offentliga till den första periodens ursprungliga mål (oförändrad konsumtionsprisnivå och full sysselsättning) fogar två nya auxiliära mål, oförändrad kapitalvaruproduktion och balans på budgeten (i »realekonomisk» mening), och sedan sätter in sådana medel att dessa fyra mål säkras.¹ Att denna långsiktspolitik rent omedelbart kommer att framstå som mera komplicerad än den kortsiktspolitik, som enbart inriktas på att säkra full sysselsättning och oförändrad konsumtionsprisnivå utan hänsyn till framtiden, följer av, att antalet mål och därmed även antalet medel i den första perioden är olika vid de två typerna av politik. Inriktas politiken enbart på att säkra full sysselsättning och konstant prisnivå i den betraktade perioden, har vi två mål och i allmänhet kommer två medel att bli nödvändiga; långsiktspolitik, som även säkrar oförändrad kapitalvaruproduktion och balans på budgeten i den betraktade perioden (och därmed även säkrar de framtida periodernas mål) implicerar däremot fyra mål och därmed även i allmänhet fyra medel. I det långa loppet blir skillnaden mellan kortsiktspolitik och denna speciella långsiktspolitik, att kortsiktspolitik endast kräver två parameterförändringar per period, men å andra sidan också kräver detta inom varenda framtida period, medan långsiktspolitik kräver fyra parameterförändringar i den första perioden, men i gengäld ingen i de framtida perioderna (här skall parametervärdena endast fasthållas).

I den mån kortsiktspolitik och långsiktspolitik således står inför samma uppgift, samma serie av en-period mål, visar vårt exempel alltså, att långsiktspolitik karakteriseras av att ett större antal åtgärder måste vidtas omedelbart än vid kortsiktspolitik. Vilken typ av politik som är att föredra, förefaller därför att bli beroende av bl.a. hur långt det ekonomiskt-politiska blickfältet är. Det

¹ Rent formellt har härmed problemet, åtminstone delvis, återförts till det i kap. XIII, 3, (ii) behandlade problemet, där det offentliga ökar sina köp av arbetskraft, och oförändrad prisnivå och full sysselsättning säkras under förutsättning av oförändrad kapitalvaruproduktion. I analogi med resultaten där skulle en sänkning av konsumtionsvaruskatten, en viss förändring av inkomstskatteskalan samt en höjning av antingen räntan eller av den indirekta kapitalvaruskatten vara tillräckliga för att säkra målen. Här tillkommer nu ytterligare målet balans på budgeten. Då emellertid den angivna uppsättningen av medel ger fritt val mellan räntehöjning och indirekt kapitalvaruskatt, måste det alltid vara möjligt att genom samtidig användning av bägge dessa medel, och en lämplig avvägning dem emellan, även uppnå balans på budgeten.

synes t.ex. föga vettigt att under en viss period tillämpa den diskuterade långtidspolitiken, som till priset av ett större antal parameterförändringar i perioden säkrar målen i all evighet förutsatt att inga nya störningar uppträder, om redan i nästa period sådana störningar kan påräknas (även om man ännu inte känner karaktären av dem). Å andra sidan bör det icke förbises, att blickfältets längd i allmänhet måste bli bestämmande även för det antal åtgärder, som långsiktspolitiken kräver; detta förhållande kom inte fram i det exempel vi hittills betraktat.

Även om förhållandena i speciella fall kan tänkas avvika härifrån, och fallet som vi nyss betraktat är tydligen ett dylikt specialfall, måste nämligen som en allmän »tumregel» gälla, att antalet parameterförändringar, som måste vidtas för att säkra en-period målen genom ett visst antal perioder, blir detsamma, oavsett om politiken bedrivs med kortsikts- eller långsiktsåtgärder, dvs. oavsett om parameterförändringarna vidtas successivt eller i klump under den första perioden. Detta framgår omedelbart av våra allmänna resonemang i kap. I, se spec. avsnitten 2 och 4, och följer utan vidare av den allmänna tumregeln om likhet mellan antal mål och antal medel, om man bara räknar målen inom varje period som särskilda mål och varje parameterförändring (även om det är samma parameter, som inom olika perioder förändras) som ett medel. Har man väl insett detta, ställer sig genast frågan om långsiktspolitikens fördelar och nackdelar jämfört med kortsiktspolitiken i annan dager. Man skulle kunna tro, att om antalet parameterförändringar i det långa loppet är detsamma, är det också rätt likgiltigt vilken politik som väljs. Som vi skall visa, kommer det dock trots allt att bli vissa skillnader mellan de två typerna av politik, som gör att det offentliga kan föredra den ena eller andra typen, eller ev. en kombination av båda.

För att fixera tankegångarna skall vi ta upp till diskussion ett för finanspolitiken praktiskt sett mycket viktigt hithörande problem. Antag att den enhetsperiod, som ligger till grund för vår modell, är ett kvartal, och att det offentliga målet är att hålla varje kvartalsindex för konsumtionsprisnivån oförändrad; vi bortser för en stund från målet full sysselsättning. Vidare tänker vi oss att det offentliga »blickfält» räcker över ett år, finansåret. »Det korta loppet» är då ett kvartal; »det långa loppet» ett år, fyra kvartal. Om nu finanspolitiken läggs upp med rent kortsiktiga åtgärder, där varje kvartals prisindex hålles konstant utan tanke på indexen i de följande kvartalen, måste det offentliga vidta fyra stycken åtgärder, en i varje kvartal, för att säkra oförändrade prisindex under året; det finns naturligtvis härvid intet hinder (i princip) för, att det är *samma* politikparameter, som förändras fyra gånger under årets lopp. Lägg i stället finanspolitiken upp som en långsiktspolitik, skulle målen — oförändrad index i de fyra kvartalen — kunna säkras, om det offentliga vid årets början, i det första kvartalet, vidtar fyra simultana åtgärder, som tillsammans har den effekten, att de säkrar oförändrad prisindex under de fyra kvartalen; som man lätt inser måste i detta fall fyra *olika* politikparametrar förändras vid årets början, och dessa parametervärden måste sedan fasthållas under resten av året.

Från finanspolitisk synvinkel förefaller nu i allmänhet en dylik långsiktspolitik,

där de finanspolitiska parametrarna endast förändras en gång om året, nämligen vid finansårets början, lämplig. Av rent lagstiftningstekniska och administrativa skäl är ju finansåret (ev. kalenderåret) den naturliga planeringsperioden för en mycket stor del av det offentliga finanser; det är besvärligt att förändra inkomstbeskattningens regler annat än per år, och något liknande gäller flertalet andra skatter; även utgifternas normer regleras i stor utsträckning naturligtast per år eller t. o. m. per någon längre period. Från finanspolitisk synvinkel är av dessa skäl en politik, som kräver ideliga parameterförändringar under årets lopp, ofta praktiskt omöjlig att genomföra; som bekant är detta även en av de vanliga invändningarna mot finanspolitiken som ekonomiskt-politiskt instrument. Det är därför av vikt för förståelsen av finanspolitikens möjligheter att fastslå, att även om målsättningen innebär, att prisnivån etc. skall säkras för varje period, säg, varje kvartal, inom året, och även om målstorheterna genereras av en dynamisk modell i rörelse, samt även om, slutligen, målen skall säkras genom användning av finanspolitiska medel, så innebär detta inte, att de finanspolitiska parametrarna med nödvändighet ständigt måste förändras under loppet av finansåret. Det är i princip möjligt att genast vid finansårets början göra sådana parameterförändringar, som är tillräckliga för att säkra målen under finansårets lopp, trots att de finanspolitiska parametrarna sedan fasthålls genom finansåret. Förutsättningen är i allmänhet, att det offentliga vid finansårets början har till förfogande lika många *olika* parametrar som antalet mål under årets lopp (lika med produkten av antalet perioder och antalet mål per period).

Från penningpolitisk synpunkt däremot förefaller den nämnda kortsiktspolitikerna vara att föredra. Skall prisnivån hållas oförändrad från kvartal till kvartal och kan detta åstadkommas genom en parameterförändring per kvartal, möter det ju inga tekniskt-administrativa hinder att låta den parameter, som förändras varje kvartal, vara räntan; i princip skulle fyra successiva ränteförändringar under årets lopp räcka för att uppfylla målen.

Mycket talar således för, att — ställd inför exakt samma serie en-period mål — finanspolitiken läggs upp som en långsiktig politik med parameterförändringar endast vid finansårets början och penningpolitiken som en kortsiktig politik med parameterförändringar vid flera tidpunkter under årets lopp. De mål, som finanspolitiken resp. penningpolitiken på detta sätt realiserar, kan vara helt desamma, t. ex. oförändrade kvartalsindex för prisnivån genom året.

Som man lätt inser, finns det inte något hinder för att i en långsiktig offentlig politik kombinera finanspolitik och penningpolitik på olika sätt genom tiden för att realisera en bestämd serie en-period mål. Antag t. ex. att målen för det offentliga är att säkra konstant prisnivå och full sysselsättning per kvartal; prisindex och ett visst uttryck för full sysselsättning, sammanställda per kvartal, skall då vara oförändrade. Vi har här för hela finansåret åtta stycken mål, som skall realiseras, och detta förutsätter i allmänhet åtta stycken parameterförändringar under årets lopp. Det offentliga kan då göra så, att det för antingen en ren kortsiktspolitik, eller en ren långsiktspolitik där parameterförändringar vidtas endast vid finansårets

början, eller, slutligen, en långsiktspolitik där vissa parameterförändringar vidtas vid årets början och vissa under årets lopp. Antag att det vid den rena kortsiktspolitikerna är möjligt att använda räntan och inkomstbeskattningen; varje kvartal måste det offentliga då på ett lämpligt sätt förändra såväl räntan som inkomstskatteskalen. Nackdelen med en dylik politik är, att inkomstbeskattningen lägges om, t. o. m. ett flertal gånger, inom finansåret. Vid en ren långsiktspolitik måste det offentliga vid finansårets början göra inte mindre än åtta stycken förändringar av olika parametrar, säg, räntan, inkomstskatteskalen, den direkta konsumtionskatten etc. Nackdelen med en dylik långsiktspolitik är naturligtvis det relativt stora antal olika parametrar, som kommer till användning. Vid en långsiktspolitik, slutligen, kan det offentliga emellertid också gå till väga på så sätt, att det vid finansårets början verkställer förändringar av fyra olika finanspolitiska parametrar samt förändrar räntan en gång varje kvartal under finansårets lopp; samtliga dessa förändringar måste naturligtvis koordineras och bestämmas vid årets början. På detta sätt minskar man antalet olika parametrar som kommer till användning, utan att antalet förändringar av de använda finanspolitiska parametrarna ökar. Betydelsen härav blir särskilt klar, om man tänker sig att målsättningen är konstanta kvartalsindex för prisnivåns vidkommande och full sysselsättning per månad. Här skulle i princip 16 stycken parameterförändringar under loppet av finansåret bli nödvändiga. Antalet parametrar som kommer till användning, behöver emellertid fortfarande inte bli större än 5, om det offentliga är villigt att låta räntan förändras på lämpligt sätt varje månad; målen kan då klaras genom att fyra olika finanspolitiska parametrar förändras vid finansårets början och räntan förändras varje månad.

Mycket talar således för, att ju kortare målsättningsperioden är i förhållande till finansåret, desto mera befogat är det att låta en rörlig ränta (och kreditpolitik överhuvudtaget) ingå bland de medel, som kommer till användning; argumentationen förutsätter dock att räntans rörelser planeras på lång sikt och i samband med de mera långsiktiga finanspolitiska åtgärderna. Den rörliga ränta, vi här funnit användning för, är inte ett kortsiktsmedel. Vidare är det en förutsättning att räntans verkningar inträder mycket snabbt, jfr kap. XIX, 4.

Slutligen kan anföras ett speciellt skäl, som kan tala till fördel för användningen av långsiktiga åtgärder vid realiserandet av en serie en-period mål. Den betraktade modellen kan ha sådana egenskaper, att vid långsiktiga åtgärder antalet parameterförändringar blir mindre än vid kortsiktiga åtgärder. Specialfallet, som vi betraktade i början av detta avsnitt, hade just den egenskapen, att om antalet perioder är större än två, kommer långsiktsåtgärderna att implicera ett mindre antal åtgärder (nämligen fyra oavsett antalet perioder) än kortsiktsåtgärderna (där antalet är två multiplicerat med antalet perioder).

Samtliga resonemang i detta avsnitt bygger på den tysta förutsättningen, att det offentliga till sitt förfogande har en tillförlitlig prognos för det antal perioder, som långsiktsåtgärderna skall täcka. Möjligheten att prognosen är felaktig — antingen på grund av en felaktig uppfattning om modellens samband eller på grund av oväntade stötar utifrån — är naturligtvis en omständighet, som i sig själv

talat för en politik på kort sikt. Besväret att förändra parametrar varje period slipper det offentliga ju endast till priset av förändringar i ett större antal parametrar, och inträder det oväntade händelser under den tid, då de långsiktiga åtgärderna skall säkra målen, har ju (en del av) långsiktsåtgärderna vidtagits helt i onödan. Osäkerhet om framtiden talar alltid för kortsiktiga åtgärder.

7. Långtidsproblem III: Fler-period mål

I avsnitt 5 och 6 har vi uteslutande diskuterat långtidsproblem under förutsättning av en given modell med given period och att enbart en-period mål uppställts. Upprätthåller vi föreställningen om en given period, kommer långsiktig målsättning att bli identisk med uppställandet av fler-period mål. Exempel härpå är inte svåra att ge. T.ex. ligger det nära till hands att formulera tanken på stabilt penningvärde som ett långsiktigt mål, som säger att konsumtionsprisnivån i genomsnitt för året (kalender- eller finansåret) skall vara konstant; en dylik tolkning av begreppet stabilt penningvärde skulle bl. a. ha den stora fördelen, att det offentliga inte skulle behöva bekymra sig om de regelbundna säsongsvängningarna i konsumtionsvarupriserna.¹ Även andra typer av fler-period mål kan anges, t. ex. att under loppet av ett visst antal perioder en viss prisnivå, valutareserv e. d. skall uppnås.

I viss mening kommer ett fler-period mål alltid att bli lättare att realisera än en för samma antal perioder uppställd serie av en-period mål. Jämför t. ex. uppgiften att hålla varje kvartalsindex för prisnivån inom finansåret konstant med uppgiften att hålla ett genomsnitt av dessa fyra index konstant; den förra uppgiften kräver fyra åtgärder, den senare endast en, oavsett hur många störningar som uppträder under finansårets lopp (blott dessa är korrekt prognosticerade).

Överhuvudtaget gäller naturligtvis för fler-period mål, liksom för en-period mål, den allmänna tumregeln, att varje mål kräver ett medel, eller rättare, en åtgärd. På samma sätt som ett en-period mål är en restriktion lagd på de endogena variablerna inom en period, är ett fler-period mål en restriktion som omfattar endogena variabler från ett flertal perioder. Och då en viss åtgärd (som vi fattar begreppet) betyder fastställandet av en parameters värde »tills vidare», alltså även för de relevanta perioderna i framtiden, måste våra allmänna resonemang om antalet mål och antalet medel (åtgärder) äga omedelbar tillämpning även på fler-period problemet. Detta betyder då också, att i ju högre grad målen formuleras som fler-period mål i stället för serier av en-period mål, desto lättare blir det att realisera dessa mål i den meningen, att antalet nödvändiga parameterförändringar minskar.

Som det förstås, kräver realiserandet av fler-period mål inte med nödvändighet långsiktiga åtgärder, även om det förefaller naturligt och i vissa fall kanske t. o. m. nödvändigt att tillämpa sådana åtgärder. Skall t. ex. det offentliga säkra, att den under finansåret genomsnittliga prisnivån hålles på en viss nivå, kan detta ju i princip uppnås, genom att det offentliga under årets tre första kvartal låter prisnivån röra sig hur som helst, för att under årets sista kvartal vidta en åtgärd

¹ Jfr riksbankens norm under det tidiga 30-talet; se Erik Lindahl, »Sveriges Riksbanks konsumtionsprisindex».

av sådan omfattning, att prisnivåförändringen för sista kvartalet uppväger prisnivåns rörelser under de första tre kvartalen; i detta fall kommer den sista periodens åtgärd att bli en kortsiktig åtgärd. En dylik politik kommer dock i allmänhet knappast att motsvara intentionerna hos dem, som uppsätter målet konstant genomsnittlig prisnivå.

8. Modell och periodlängd

Vi har i det föregående kringgått frågan om den »klocktidsmässiga» innebörden av uttrycken korttid, långtid, kortsiktig etc., genom att anknyta dessa uttryck till en viss given modell med en given periodlängd. Därmed är ingenting sagt om periodlängden, räknad i klocktid. Om nu rent teoretiska överväganden a priori ledde fram till en bestämd periodlängd skulle dock i princip vårt förfaringsätt inte innebära någon godtycklighet. Som känt finns det emellertid ingen teoretisk periodlängd, som generellt är den »rätta». Visserligen finns det i abstrakt dynamisk teori en väldefinierad (största) periodlängd: Perioden måste vara så kort, att planerna är oförändrade. I praktiskt tillämpbara modeller kan dock genom aggregation över tiden i samband med vissa approximationer perioden göras godtyckligt lång.¹ För praktisk användning är man ofta tvungen att låta periodlängden bli bestämd av föreliggande statistiskt material eller, vilket speciellt är av intresse här, av de uppställda målens tidslängd. Man kan fråga sig om inte detta förhållande får betydelse för diskussionen om långtidsproblemen; det som i en modell med kort period framstår som ett fler-period mål kommer ju i en modell med lagom lång period att bli ett en-period mål. Själva detta förhållande påverkar dock inte diskussionen i det föregående. Som vi där påpekade, gäller ju för såväl en-period mål som fler-period mål, att det offentliga i allmänhet måste påräkna att vidta en åtgärd per mål. För resultaten ifråga om antalet åtgärder blir det därför också i allmänhet utan betydelse om man, samtidigt med att man övergår från en serie en-period mål till ett fler-period mål, ändrar modellperioden på så sätt, att även det nya fler-period målet kommer att framstå som ett en-period mål, nämligen i den nya modellen. Antag t.ex. att det offentliga har haft målen oförändrade kvartalsindex för prisnivån under finansåret, och att modellen har haft kvartalet som period; fyra åtgärder per finansår är då i allmänhet nödvändiga. Ändras nu målen till att gälla ett genomsnitt av kvartalsindexen, minskar antalet åtgärder, vid bibehållen modell, till ett; detta blir emellertid inte annorlunda av, att man samtidigt med måländringen övergår till en tidsmässigt sett mera aggregerad modell med finansåret som period; även här är ett medel tillräckligt.

Däremot kan modellperiodens längd på avgörande sätt påverka politikproblemet i andra hänseenden. Samtidigt med att modellperioden genom tidsmässig aggregation ökas, kan själva modellstrukturen förändras radikalt, t.ex. från att vara rent rekursiv till att vara rent interdependent, och som vi tidigare visat (kap. I), har själva modellstrukturen i flera hänseenden betydelse för politikproblemet.

¹ Se närmare om dess problem, R. Bentzel & B. Hansen, »Om simultanitet i ekonomiska modeller».

KAPITEL XVII

Finanspolitik och lönepolitik

1. Penninglönen i det ekonomiska systemet

Vi har hittills betraktat penninglönen för den i privata företag anställda arbetskraften som en utifrån given storhet, en storhet som, å ena sidan, det offentliga inte har någon makt att bestämma över, och som, å andra sidan, inte heller direkt påverkas om andra variabler i det ekonomiska systemet förändras. Uttryckt med vår vokabulär har alltså penninglönen uppfattats som en (av det offentliga) okontrollerbar parameter. Denna problemställning motsvarar en verklighet, där penninglönen fastställs genom avtal mellan arbetsmarknadens organisationer, och man inte anser sig kunna »förklara» utgången av löneförhandlingarna inom ramen för en ekonomisk modell. Fullt tillfredsställande är dock inte denna behandling av penninglönen.

För det första kan det offentliga — även i ett modernt demokratiskt, privatkapitalistiskt samhälle — ha ett mer eller mindre direkt inflytande på penninglönens fastställande. Mest uppenbart är detta i länder, där det offentliga direkt har övertagit lönefastställandet, antingen genom lagstiftningen eller genom speciella institutioner (domstolar eller nämnder); Australien och Holland kan tjäna som exempel. Även ett mera indirekt inflytande kan förekomma, om t.ex. det offentliga avger deklARATIONER eller ger rekommendationer, eller om arbetsmarknadens organisationer vet att det offentliga kan tänkas ingripa, om de inte hittar »rimliga» lösningar i löneförhandlingarna. Även utan att vidta egentliga åtgärder kan det offentliga tänkas påverka löneförhandlingarna mera bakom kulisserna. I ett samhälle av Sveriges typ har kanske en arbetarregering ibland vissa möjligheter att under hand påverka fackföreningarnas lönekrav, medan en »borgerlig» regering kanske har möjligheter att påverka arbetsgivarnas lönekrav; eller omvänt, kanske? I alla sådana fall kan man (i en modell som den vi arbetat med) med större eller mindre berättigande uppfatta penninglönen som en av det offentliga kontrollerbar parameter, alltså som ett ekonomiskt medel. Penninglönen kan i större eller mindre utsträckning anpassas i enlighet med det offentligas allmänna ekonomiska politik, t.ex. anpassas efter målen stabilt penningvärde och full sysselsättning.

Även härmed har man knappast beaktat alla relevanta aspekter av penninglönens bestämmande. I viss utsträckning kan nämligen utan tvivel penninglönens förändringar »förklaras» av utvecklingen i andra *ekonomiska* variabler. Förhållandet mellan efterfrågan och utbud på arbetsmarknaden kan i vissa situationer påverka

penninglönen; prisnivåns utveckling, förändringar av arbetarnas levnadsstandard i viss bemärkelse, förskjutningar av inkomstfördelningen, företagsvinsternas utveckling, förväntningar om produktivitetsförändringar, och ev. flera andra ekonomiska faktorer, kan direkt påverka organisationernas lönekrav och utgången av förhandlingarna.

Alla dessa mångskiftande facetter av lönebildningsprocessen är vanskliga att fånga i enkla formler. Eventuellt måste t. o. m. helt artskilda teoretiska apparater tas i anspråk vid behandlingen av olika löneteoretiska problem. Det är från allt detta, löneteorins välkända svårigheter härrör.¹ Vi skall i detta kapitel söka få fram åtminstone vissa viktiga sidor av den roll penninglönen spelar för vårt problem, genom att *först* (i enlighet med de föregående kapitlen) betrakta penninglönen som en okontrollerbar parameter, på vars rörelser det offentliga överhuvud inget inflytande har, och som tenderar att uppstå helt spontant (dvs. utan att kunna förklaras ekonomiskt); *därnäst* genom att betrakta lönen som en av det offentliga fullständigt kontrollerbar parameter, ett offentligt ekonomiskt-politiskt medel; och, *slutligen*, genom att betrakta lönen som en rent endogen bestämd variabel, som på olika sätt kan tänkas beroende av förändringar i det betraktade systemet, och som det offentliga visserligen kan öva inflytande på, men endast indirekt genom att påverka andra variabler i systemet. Att sedan sammanjämka dessa extrema typfall i en bild, som något så när beskriver lönebildningen i en konkret situation, är ett konststycke, som vi inte skall ge oss in på. Trots detta bör dock följande betraktelser kunna ge vissa hållpunkter vid bedömningen av den i olika lönepolitiska lägen lämpliga finanspolitiken, liksom vi skall skissera ett förslag till en finanspolitik, som skulle kunna ge det offentliga möjligheter att fullständigt styra penninglönens rörelser.

2. Spontana förändringar av penninglönen

I enlighet med vårt hittillsvarande betraktelsesätt diskuterar vi nu endast spontana förändringar av den för samtliga privatanställda arbetare genomsnittliga penninglönen samt av penninglönen för vissa grupper av arbetare, nämligen arbetare inom konsumtionsvaruindustrin resp. kapitalvaruindustrin. Genom att således betrakta breda grupper av arbetare kommer vi att i kategorin »spontana löneförändringar» även inräkna sådana förändringar av genomsnittslönen, som har sin förklaring i lönestrukturens egen inre dynamik. Denna inre dynamik i lönestrukturen beror på, att löneförändringar för vissa grupper av arbetare kan framkalla krav på och resultera i löneförändringar för andra grupper, vilket å sin sida framkallar krav på och resulterar i löneförändringar för de förstnämnda grupperna, etc. Enligt mångas uppfattning spelar den inre lönedynamiken en mycket betydelsefull roll för den genomsnittliga penninglönens utveckling.² Vi kommer dock i

¹ Jfr t. ex. ett standardarbete som F. Zeuthen, *Arbejds løn og arbejdsmængde*, Köpenhamn 1953.

² Här kan t. ex. hänvisas till en rad arbeten som presenterats på International Economic Association's Round Table on Wage Determination, Seelisberg, 1954. Kommer att publiceras.

stort sett att bortse från denna typ av problem och betraktar, som nämnts, endast sådana allmänna genomsnittslöner, vilkas förändringar med utgångspunkt i vårt modelltänkande med rimlighet kan tänkas uppstå spontant. Vi behandlar då först en generell lönehöjning, där alla penninglöner i det privata näringslivet tänkes ökade med en viss procent; sedan behandlar vi fristående spontana lönehöjningar inom konsumtions- resp. kapitalvaruindustrin.

(i) *Generell lönehöjning inom privata företag*

Tänker man sig en procentuellt sett likformig generell lönehöjning inom alla privata företag, måste — om oförändrad full sysselsättning skall bevaras — vid oförändrad fördelning av arbetskraften på konsumtions- och kapitalvaruindustri, och om inte speciella motverkande ingrepp göres, konsumtions- och kapitalvarupriserna stiga med samma procent som lönen; vi anknyter än så länge till korttidsmodellen i kap. XIII. Företagarvinsterna kommer då att stiga med samma procent, vilket betyder, att såväl de totala arbetsinkomsterna från privata industrier som de totala företagarinkomsterna (före subventioner och skatter) kommer att stiga i samma proportion som prisnivån för konsumtionsvaror. Höjes inte det offentliga lönesatser, kommer dock de totala förvärvsinkomsterna att stiga procentuellt sett mindre än prisnivån för konsumtionsvaror. Korrigeras inte de direkta subventionerna (inkl. räntorna på statsskulden) uppåt, och är inkomstskatteskalen progressiv, gäller detta a fortiori för de disponibla inkomsterna. Den totala konsumtionsvaruproduktionen kommer därför — vid oförändrad offentlig efterfrågan på konsumtionsvaror — icke att kunna säljas till de högre priserna, med mindre inkomstskatteskalen revideras så mycket nedåt, att de reala disponibla inkomsterna, trots att förvärvsinkomsterna stigit mindre än prisnivån, är desamma som i utgångsläget. Härvid kommer tydligen hushåll med inkomster från den privata sektorns industrier att erhålla en realinkomsthöjning på bekostnad av hushåll med inkomster från det offentliga. Det inses lätt, att även om såväl lönen för offentligt anställda som de direkta subventionerna etc. höjs i takt med lönen i den privata sektorn, är en revidering nedåt av inkomstskatteskalen nödvändig om denna är progressiv.

På kapitalvarumarknaden kommer med våra allmänna förutsättningar jämvikten knappast att rubbas. Vi har ju tänkt oss den privata sektorns kapitalvaruefterfrågan beroende dels på konsumtionsvaruproduktionens storlek, dels på priset på kapitalvaror och dels på räntan. Om jämvikt har etablerats på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrad produktion, och om vidare de penningpolitiska myndigheterna håller räntan konstant, kan efterfrågan på kapitalvaror endast tänkas förändrad på grund av stegringen av kapitalvarupriserna. Det bör emellertid uppmärksammas, att vår tanke egentligen var, att kapitalvaruefterfrågan skulle tänkas beroende av relationen mellan konsumtions- och kapitalvarupriserna och inte av den absoluta kapitalvaruprisnivån; att vi trots detta hittills för enkelhetens skull endast har diskuterat verkningarna av förändringar av kapitalvaruprisnivån sammanhänger med att vi överallt tänker oss konsumtionsvarupriset konstant. Är kapitalvaru-

efterfrågan beroende av prisrelationen mellan konsumtions- och kapitalvaror, uppstår alltså i detta fall inga tendenser till förändrad kapitalvaruefterfrågan. Tillåter man således samtliga priser att stiga i samma proportion som penninglönen, är en sänkning av inkomstskatteskalen tillräckligt medel för att säkra sysselsättningsjämvikten. I det fall, där även offentliga löner och direkta subventioner stiger i samma proportion som priser och andra löner, kan denna inkomstskatteskalerevision t. o. m. ges en sådan utformning, att samtliga hushålls reala disponibla inkomster är opåverkade (bortsett från förskjutningen mellan kreditor- och debitorhushåll), jfr kap. XIV.

Vår uppgift är ju emellertid att finna medel att även hålla konsumtionsvarupriserna konstanta trots lönehöjningen. Detta kan — om vi bortser från möjligheten av inskränkning av konsumtionsvaruproduktionen med ty åtföljande höjning av gränsproduktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin — endast åstadkommas genom en sänkning av den indirekta skatten på konsumtionsvaror (eller ev. införandet av en subvention till konsumtionsvaruproduktionen). Den indirekta skatt (subvention), som sänks (höjs), kan åter ha form antingen av en skatt (subvention) på försäljningsvärdet eller på lönekostnaderna; vilken form som väljes, är av betydelse för inkomstfördelningen.

Vi tänker oss först en redan existerande allmän konsumtionsskatt sänkt så mycket, att vid oförändrad produktion konsumtionsvaruprisnivån »till marknadspris» är densamma som i utgångsläget trots den högre lönen. Det samlade försäljningsvärdet på konsumtionsvaror blir då oförändrat, samtidigt som de totala disponibla inkomsterna vid oförändrad inkomstskatteskala stigit något. Inkomstskatteskalan måste därför revideras uppåt. Tydligt kan man även i detta fall — om statstjänarnas löner, direkta subventioner o. d. höjes motsvarande det privata näringslivets löner — utföra revideringen av inkomstskatteskalan på ett sådant sätt, att varje hushålls (reala) disponibla inkomst förblir densamma som i utgångsläget (bortsett från förskjutningar mellan kreditor- och debitorhushåll). Kapitalvarumarknaden påverkas knappast på annat sätt, än när konsumtionsvarupriserna tillåtes stiga. Visserligen kommer i detta fall relationen mellan konsumtionsvarupriser »till marknadspris» och kapitalvarupriser att falla, men det relevanta är väl sannolikt relationen mellan priserna »till faktorkostnad», och den är oförändrad.

Det är självklart, att i bägge de nu behandlade fallen kan förändringen av inkomstskatteskalan även ges en sådan utformning, att fördelningen av de reala disponibla inkomsterna förskjuts till de mindre inkomsternas (löntagarnas) fördel eller nackdel, men en sådan ev. förskjutning av de disponibla inkomsternas fördelning är i och för sig inte direkt betingad av den bakomliggande lönehöjningen. Fördelningen av de inom de privata industrierna intjänade förvärvsinkomsterna påverkas ju inte; alla dessa inkomster stiger i samma proportion. De förskjutningar i inkomstfördelningen, som uppstår i samband med revisionen av inkomstskatteskalan, kunde lika gärna ha framkallats genom en helt isolerad inkomstskatterevidering. Å andra sidan får man inte glömma, att inkomstskatteskallerevideringen här ingår som ett led i det offentliga politik för att bibehålla oförändrad konsum-

tionsvaruprisnivå vid full sysselsättning, att alltså någon revidering av inkomstskatteskalen måste vidtas. Då samtidigt resultatet med avseende på inkomstfördelningen är indeterminerat så till vida, som det offentliga genom många olika utformningar av skatteskaletförändringen med motsvarande olika utformningar av fördelningen av de reala disponibla inkomsterna (sannolikt kommer även den totala disponibla inkomsten att bli olika stor vid olika skatteskalor) kan åstadkomma den önskade storleken på den totala konsumtionsvaruefterfrågan, förstås, att det fördelningsmässiga slutresultatet av lönehöjningen helt kommer att ligga i det offentliga händer. Önskar alltså det offentliga t. ex., att en lönehöjning skall resultera i en förskjutning av inkomstfördelningen till fördel för löntagarna (eller åtminstone till fördel för de små inkomsterna) är detta således möjligt att åstadkomma; i själva verket gäller ju, att så snart som det offentliga har mål, som inte får störas av en lönehöjning, och därför sätter in vissa medel för att säkra dessa mål, då kommer även nödvändigtvis fördelningsproblemet lösning att överföras till det offentliga. Det säger emellertid sig självt, att om meningen med lönehöjningen är att åstadkomma en förskjutning av fördelningen till fördel för löntagarna och det offentliga inriktar sin politik så, att vid oförändrad prisnivå och sysselsättning denna förskjutning faktiskt framkommer, då förefaller detta att vara att skjuta gråsparvar med kanoner; i stället för lönehöjning plus sänkning av den indirekta skatten på konsumtionsvaror plus revidering av inkomstskatteskalen skulle en viss isolerad revidering av inkomstskatteskalen kunna ge samma fördelningsmässiga resultat med mycket enklare medel. Vårt problem här är emellertid icke att påpeka den enklaste vägen till en viss förändring av inkomstfördelningen utan att diskutera verkningarna av en neutralisering med avseende på prisnivå och sysselsättning av en lönehöjning, som under alla omständigheter tänkes komma till stånd.

Fördelningsproblemet kommer i viss mån i annan dager, om vi som ett alternativ till sänkningen av konsumtionsskatten (resp. höjning av en konsumtionsvarusubvention) tänker oss kostnadshöjningen inom konsumtionsvaruindustrin neutraliserad genom en lönesubvention (sänkning av en skatt på lönekostnaderna). Här inträder nämligen redan en förskjutning av fördelningen av förvärvsinkomsterna, dvs. av inkomsterna *före* inkomstskatt och direkta subventioner, till fördel för löntagarna. Medan löneinkomsterna (före inkomstskatt etc.) inom det privata näringslivet stiger proportionellt med lönehöjningen, kommer företagarvinsten (före inkomstskatt o. d.) inom konsumtionsvaruindustrin att bli exakt densamma som före lönehöjningen (inom kapitalvaruindustrin stiger vinsten proportionellt med lönehöjningen, om lönesubventionen endast utgår inom konsumtionsvaruindustrin).

Detta inses lättast vid en granskning av vidstående Fig. XVII:1, som tänkes gälla för ett konsumtionsvaruföretag, som producerar mängden q till priset p vid en gränskostnadskurva gr ; endast lönekostnader tänkes ingå i gränskostnaderna. I utgångsläget, före lönehöjningen, är gränskostnadskurvan gr_1 , den producerade mängden q_1 och marknadspriset p_1 . Vi tänker oss nu lönen höjd så att gränskostnadskurvan förskjuts från gr_1 till gr_2 . Skall produktionen fortfarande vara q_1 måste antingen nettopriset (= marknadspris + subvention

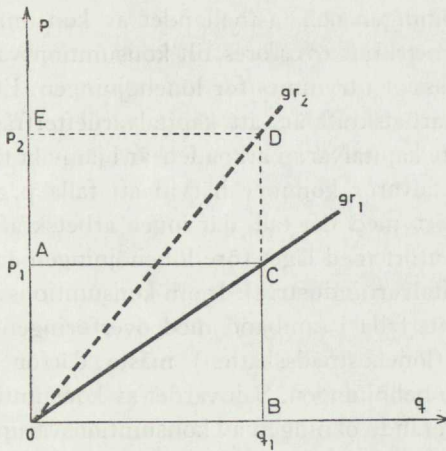

Fig. XVII:1.

per styck) höjas till p_2 , eller också måste gränskostnaderna (= lönekostnader — lönesubvention) sänkas från BD till BC . Den från företaget utbetalade lönen kommer under alla omständigheter — vid produktionen q_1 — att stiga från OBC till OBD . Företagarinkomsten kommer vid en subvention per styck (sänkning av konsumtionsskatten) att stiga från AOC till $EOD = AOBC - OBD + EACD$, men vid lönesubvention (sänkning av lönekostnads-skatt) att vara oförändrat $= AOC = AOBC - OBD + OCD$. Då ju ODC alltid måste understiga $EACD$ (i motsatt fall är i utgångsläget bruttovinsten negativ eller noll och produktion kommer överhuvudtaget inte i gång), innebär alltså lönehöjningens neutralisering med avseende på konsumtionsvarupriserna genom en subvention på lönekostnaderna en vridning av förvärvsinkomsternas fördelning till fördel för löntagarna¹, jämfört med det fall där en sänkning av konsumtionsskatten (höjning av konsumtionssubvention) används. Samma resonemang kan naturligtvis genomföras på grundval av de i kap. XIII uppställda formelerna för förvärvsinkomsterna.

Även i detta fall kommer en revidering uppåt av inkomstskatteskalen att bli nödvändig för att inte konsumtionsvaruefterfrågan skall överstiga utbudet vid oförändrat marknadspris. Saluvärdet av konsumtionsvaruproduktionen är ju oförändrat, samtidigt som (vid oförändrad skatteskala) de totala disponibla inkomsterna för såväl löntagare som företagare har stigit. Vid »lika» inkomstskatteskaletförändring kvarstår emellertid en förskjutning av fördelningen av de disponibla inkomsterna till fördel för löntagarna, och denna förskjutning är just betingad av den bakom liggande lönehöjningen, eller kanske rättare, det sätt på vilket lönehöjningens kostnadsmässiga verkningar på konsumtionsvarupriset eliminerats. Arbetarnas reala disponibla inkomst kommer att stiga, företagarnas att falla (inom gruppen företagare kommer vidare en förskjutning att äga rum från konsumtionsvaruföretagare till kapitalvaruföretagare).

Kvar står att betrakta det intressanta fall, där man inriktar politiken så, att

¹ Om löneskatten (subventionen) utformas som en viss procent av de inkomster, på vilka avdrag för preliminär skatt göres, blir dock denna vridning mindre ju flera lönekostnader, som skall täckas av bruttovinsten.

samtidigt med lönehöjningen och fasthållandet av konsumtionsvaruprisnivå och total sysselsättning arbetskraft överföres till konsumtionsvaruindustrierna för att »skapa ett efterfrågemässigt utrymme» för lönehöjningen. Ett första villkor för en sådan överföring av arbetskraft är, att kapitalvaruefterfrågan, t.ex. via räntan, minskas så mycket, att kapitalvarumarknaden är i jämvikt trots den lägre produktionen; priset på kapitalvaror kommer härvid att falla p.g.a. den högre gränsproduktiviteten, jämfört med det fall, där ingen arbetskraftsöverföring äger rum (om det även faller jämfört med läget före lönehöjningen är en fråga om utbudselasticiteten inom kapitalvaruindustrin). Inom konsumtionsvaruindustrin kommer gränsproduktiviteten att falla i samband med överföringen av arbetskraft. Konsumtionsskattesatsen (lönekostnadsskatten) måste därför sänkas mera än vad som motsvarar själva lönehöjningen. Saluvärdet av konsumtionsvaruproduktionen kommer att öka motsvarande ökningen av konsumtionsvaruproduktionens mängd. Löntagarnas förvärvsinkomster stiger i proportion till lönehöjningen; företagarnas förvärvsinkomster stiger ävenledes i proportion till lönehöjningen (med mindre lönehöjningens — och produktivitetssänkningens — kostnadshöjande verkan har eliminerats via en lönesubvention, i vilket fall företagarnas förvärvsinkomster stiger mindre än proportionellt). Förutsättningen härför är dock, att själva produktionsomläggningen inte påverkar företagarinkomsterna; om så är fallet beror återigen på förhållandet mellan kapital- och konsumtionsvaruindustriernas produktivitet. Bortser vi från denna sista komplikation, inses, att på konsumtionsvarumarknadens efterfrågesida förhållandet är det, att vid oförändrad inkomstskatteskala och oförändrat pris en viss ökning av efterfrågan på konsumtionsvaror uppkommer; denna efterfrågeökning är vidare i stort sett oberoende av produktionsomläggningens storlek (enligt nyssnämnda förutsättning). På konsumtionsvarumarknaden uppkommer å andra sidan en utbudsökning, vars storlek är beroende av produktionsomläggningens omfattning. Det är då tydligt, att man alltid kan tänka sig en produktionsomläggning av en sådan storlek, att konsumtionsvarumarknaden kommer i jämvikt vid oförändrad inkomstskatteskala. Som tillräckliga medel för att hålla konsumtionsvaruprisnivån konstant och den fulla sysselsättningen orubbad, samtidigt som produktionen i viss mån läggs om, har vi då en räntehöjning kombinerad med en sänkning av konsumtionsskatten (lönekostnadsskatten) eller ev. införandet av motsvarande subventioner. Såväl löntagarnas som företagarnas reala disponibla inkomster ökar. Om inkomstskatteskanen är progressiv och om den genomsnittliga företagarinkomsten är högre än den genomsnittliga löntagarinkomsten, kommer företagarnas reala disponibla inkomster att stiga mindre än löntagarnas. En vridning av inkomstfördelningen kommer således till stånd, och denna vridning blir kraftigast, om det offentliga sänker en lönekostnadsskatt i stället för en konsumtionsskatt.

(ii) *Partiella lönehöjningar*

Vi tänker oss först att lönen endast stiger inom konsumtionsvaruindustrin. Skall produktion och sysselsättning i denna industri vara oförändrade vid oför-

ändrat konsumtionsvarupris, måste en sänkning av den indirekta konsumtionsvaruskatten genomföras; vi bortser här från möjligheten av lönesubventionering, men resonemangen utvidgas lätt till att omfatta även detta medel. De löneinkomster och företagarinkomster, som härrör från konsumtionsvaruindustrin, stiger då med samma procent som penninglönen har stigit. Inom kapitalvaruindustrin gäller, att om sysselsättning och produktion skall vara oförändrade, måste även kapitalvarupriset vara oförändrat. Då emellertid efterfrågan på kapitalvaror sannolikt kommer att stiga (på grund av att priset på konsumtionsvaror »till faktorkostnad» har stigit), kommer exempelvis en viss räntehöjning att bli nödvändig, för att inte jämvikten på kapitalvarumarknaden skall rubbas. Vid ökade totala förvärvsinkomster kommer emellertid, även vid progressiv inkomstbeskattning, de totala disponibla inkomsterna att ha stigit, samtidigt som saluvärdet av konsumtionsvaruproduktionen är oförändrat. En viss revidering uppåt av inkomstskatteskalen blir därför nödvändig (vi bortser som vanligt från räntans verkan på sparandet), vilket åter innebär, att konsumtionsvaruindustrins arbetare och företagare kommer att få ökade reala disponibla inkomster på bekostnad av arbetare och företagare inom kapitalvaruproduktionen och sådana hushåll, som erhåller sina inkomster från det offentliga.

Stiger omvänt endast lönen inom kapitalvaruindustrin, kommer konsumtionsvaruproduktionen inte omedelbart att påverkas. Om kapitalvaruproduktion och -sysselsättning skall vara oförändrade, måste kapitalvarupriset stiga med samma procent som lönen. Härigenom tenderar försäljningen att minska; efterfrågan på kapitalvaror måste alltså stimuleras t.ex. genom en räntesänkning. Kapitalvaruindustrins löntagares och företagares förvärvsinkomster har då stigit med samma procent som penninglönen. Även vid progressiv inkomstskatteskala kommer således en ökning av de totala disponibla inkomsterna till stånd och härmed även en tendens till ökad konsumtionsvaruefterfrågan. Då ju konsumtionsvaruutbudet är oförändrat, måste inkomstskatteskalen revideras uppåt. I detta fall kommer kapitalvaruindustrins arbetare och företagare tillsammans att få högre reala disponibel inkomst på bekostnad av konsumtionsvaruindustrins arbetare och företagare och hushåll med inkomster från det offentliga.

Medan således vid en isolerad lönehöjning inom konsumtionsvaruindustrin, en sänkning av den indirekta konsumtionsvaruskatten kombinerad med en räntehöjning och en höjning av inkomstskatteskalen är tillräckliga medel, så är vid en isolerad lönehöjning inom kapitalvaruindustrin en räntesänkning kombinerad med en höjning av inkomstskatteskalen tillräckliga medel för att säkra konsumtionsvaruprisnivå och sysselsättning.

3. Penninglöneförändringar som ekonomiskt-politiskt medel

Vi utgår i detta avsnitt ifrån att det offentliga fullständigt behärskar penninglönen inom den privata sektorn. Genom lagbud kan det offentliga ha bemyndigats att fastställa lönesatserna inom den privata sektorn; vi tänker oss att de av det

offentliga fastställda lönerna kommer att bli effektiva. Penninglönen är då en offentlig parameter och kan användas som ekonomiskt-politiskt medel. Relevansen av de på dessa förutsättningar baserade resonemangen begränsar sig dock inte alls till detta institutionellt sett mycket speciella fall. Saken är ju den, att verkningarna av en viss penninglöneförändring i princip kommer att bli helt desamma oberoende av, om löneförändringen kommer till stånd genom ett offentligt dekret eller genom förhandlingar mellan arbetsmarknadens organisationer. Vidare kommer — som vi närmare skall studera i följande avsnitt — penninglönen, när den fastställs av de privata organisationerna oberoende av det offentliga, ibland att tendera att förändra sig just i samband med sådana störningar av det ekonomiska systemet, vilkas verkningar det offentliga ev. skulle kunna tänkas bekämpa via löneförändringar, om det offentliga behärskade penninglönerna direkt. Genom att diskutera penninglönen som medel får vi därför även fram de fall, där eventuella privat överenskomna löneförändringar av det offentliga kommer att betraktas som välkomna tillskott — »antistötar» — till den offentliga politiken. Endogent bestämda löneförändringar kan i vissa fall tänkas underlätta uppnåendet av målen stabilt penningvärde och full sysselsättning — den osynliga handen arbetar då via lönebildningen till förmån för det offentligas målsättning; motsatsen kan emellertid också tänkas. Vi återkommer till detta i ett följande avsnitt. Vår problemställning här är alltså blott denna: i vilka fall kan en löneförändring underlätta den offentliga politiken i den meningen, att löneförändringen gör vissa finans- eller penningpolitiska medel överflödiga?

Det är inte svårt att bilda sig en allmän föreställning om de fall, där en förändring av penninglönen framstår som ett lämpligt medel i vårt problem. Man brukar, som bekant, inom löneteorin ofta mera löst säga, att i en total makroekonomisk modell kan verkningarna av penninglönens förändringar delas upp i kostnads-mässiga och efterfrågemässiga verkningar. Penninglönen uppträder samtidigt som kostnadsbestämmande faktor inom företagen och som inkomst för löntagarna och härigenom även som bestämningsfaktor för efterfrågan på varor och tjänster.¹ Vi kan illustrera detta talesätt genom att betrakta penninglönens roll i vår modell i kap. XIII. Som man här ser, kommer verkningarna av en viss generell höjning av penninglönerna med $k\%$ att vara lika med de kombinerade verkningarna av en skatt på företagens lönekostnader med $k\%$ och en sådan sänkning av löntagarnas inkomstskatt, att de disponibla löneinkomsterna blir desamma, som de skulle ha blivit vid en k -procentig lönehöjning och oförändrad skatteskala (den genomsnittliga skattekvoten för ett givet hushåll måste då sänkas $\frac{k}{100}(1-t_m)$, där t_m är den marginella skattekvoten i den ursprungliga skatteskalen). Om man så vill, kan man säga, att en lönekostnadsskatts verkningar ger uttryck för lönens »kostnads-mässiga» verkningar, medan en inkomstskattesänkings verkningar ger uttryck för lönens »efterfrågemässiga» verkningar. Då ju vidare en allmän omsättningsskatt

¹ Helt generellt kan tanken preciseras så, att lönen är ett pris som ingår i och verkar bestämmande för såväl företagens som hushållens planering av köp och försäljning.

(bortsett från vissa fördelningsmässiga verkningar, jfr ovan) har samma verkningar, i vår modell som löneskatten, kan man även mera löst säga, att verkningarna av en lönehöjning är lika med verkningarna av en viss höjning av den indirekta skatten (inom den produktionsgren som drabbas av lönehöjningen) och en viss sänkning av inkomstskatten. Som man lätt inser, är detta egentligen blott ett annat sätt att uttrycka resultaten i föregående avsnitt: att en allmän lönehöjning kan neutraliseras med avseende på sina verkningar på prisnivå och sysselsättning genom en sänkning av den indirekta skatten och en höjning av inkomstskatten.

Vi får då följande konklusion: En lönehöjning kommer att vara ett lämpligt medel för stabilisering av konsumtionsvaruprisnivån och sysselsättningen i sådana fall, där det offentliga annars skulle kunna tillgripa en höjning av den indirekta skatten på konsumtionsvaror kombinerad med en sänkning av inkomstskatten; motsvarande gäller för lönesänkningar. En genomgång av alla de hittills behandlade typerna av störningar visar därför också, i vilka fall lönehöjning och i vilka fall lönesänkning skulle vara ett lämpligt medel vid stabiliseringen av penningvärdet och den fulla sysselsättningen. Härav följer dock ingalunda, att i dessa fall löneförändringen skulle kunna ersätta *bägge* de nämnda medlen (höjning av konsumtionsvaruskatten och inkomstskattesänkning, eller omvänt). I allmänhet gäller tvärtom, att löneförändringen fullständigt kan ersätta endast ett av dessa medel (nämligen konsumtionsskatteförändringen). Vidare följer naturligtvis inte heller att detta skulle vara de enda fall, där en löneförändring framstår som lämpligt medel. Vi är emellertid härmed inne på frågan om det s.k. »utrymmet för lönehöjningar», som det kan vara lämpligt att ägna ett speciellt avsnitt åt.

4. Den ekonomiska politiken och »utrymmet för lönehöjningar»

I hela den svenska ekonomiska efterkrigsdebatten har problemet om det s.k. »utrymmet för lönehöjningar» spelat en central roll. Det förefaller lämpligt att just i detta sammanhang ta upp problemet om »utrymmet för lönehöjning», då detta problem enklast kan betraktas som ett mål-medel problem i den mening vi fattat förhållandet mellan mål och medel. Som vi skall söka visa, har begreppet »utrymme för lönehöjningar» mening endast i förbindelse med en bestämd målsättning och med de medel, som används för att realisera denna målsättning. I den till detta kapitel bifogade exkursen *Om nationalbudget och lönehöjningsutrymme* har detta visats mera allmänt och precist. Här skall vi först ge ett löst referat av resultaten i denna exkurs och övergår sedan till att granska ett par illustrerande konkreta exempel, där den störande faktorn tänkes bestå av en produktivitetsförändring.

Om det inte finns något mål för den ekonomiska politiken, är det uppenbart, att »utrymmet för lönehöjning» är helt obestämt. Att det inte finns något mål betyder ju att modellens endogena storheter får anta vilka värden som helst. Är penninglönen en parameter i modellen, kan den då höjas helt godtyckligt, utan att härvid någon kollision uppkommer. Visserligen leder penninglönehöjningen till

förändringar av de i modellen endogent bestämda storheterna, men eftersom inga restriktioner lagts på dessa, finns inte heller någon »gräns» för lönehöjningen.

Skall alltså begreppet »utrymme för lönehöjningar» ha någon mening, måste det vara i samband med vissa på förhand uppställda mål för den ekonomiska politiken. Det är också så saken vanligen behandlas. Normalt kalkyleras ju »utrymme för lönehöjningar» under förutsättning, att den s.k. »samhällsekonomska balansen» inte får rubbas. »Samhällsekonomska balans» kan alltså i detta sammanhang betraktas som ett mål. Detta hammarskjöldska begrepp är dock synnerligen oklart; vid en granskning av det sätt på vilket »utrymme för lönehöjningar» ibland beräknas — nämligen via en försörjningsbalans, där alla andra poster än den privata konsumtionen tillagts vissa värden, varigenom konsumtionens (konsumtionsökningens) möjliga värde framkommer som en residual, som samtidigt ger upplysning om »utrymme för lönehöjning» — får man emellertid det intrycket, att »utrymme» beräknas under förutsättning av (bl. a.) en viss sysselsättning och en viss prisnivå. Vi kommer därför i detta sammanhang att ta för givet, att uttrycket »samhällsekonomska balans» kan tolkas som implicerande två mål, nämligen säkrandet av en viss prisnivå (för konsumtionsvaror) och fasthållandet av full sysselsättning.

Vi kan alltså rent formellt behandla »utrymme för lönehöjningar» som en fråga om variationsmöjligheterna för penninglönen i en situation, där dessa två mål skall säkras. Tänker vi oss nu det ekonomiska systemet i en »samhällsekonomska balans» — dvs. sysselsättningen är full och prisnivån har den önskade höjden, som inte på grund av systemets egen dynamik tenderar att förändras — är det klart, att det inte finns något »utrymme för lönehöjningar» i den meningen, att lönen skulle kunna förändras utan att avvikelser från målen inträder. Finns det å andra sidan tillräckliga offentliga finans- eller penningpolitiska medel för handen — normalt erfordras två sådana medel — kan verkningarna på prisnivå och sysselsättning av en godtycklig penninglöneförändring alltid neutraliseras; i denna mening är »utrymme för lönehöjningar» åter helt obestämt. Denna problemställning, som emellertid knappast motsvarar de problem, som vanligen diskuteras under rubriken »utrymme för lönehöjningar», har vi behandlat ovan i avsnitt 2.

Låt oss nu anta, att en existerande »samhällsekonomska balans» rubbas av någon störning, säg en produktivetsförändring av något visst slag, och låt oss i detta sammanhang behandla en ev. penninglöneförändring som ett medel — eller åtminstone som en välkommen »antistöt» — för att säkra de två målen. Då fortfarande i allmänhet två medel är tillräckliga för att säkra de två målen, är det uppenbart, att införandet av penninglönen som medel minskar behovet av finans- eller penningpolitiska medel till att omfatta endast ett sådant medel. I denna mening kan alltså löneförändringar sägas underlätta den ekonomiska politiken; förutsättningen är emellertid, att penninglönens förändring har en lämplig storlek: att penninglönen — om man önskar uttrycka saken så — anpassas så, att »utrymme för lönehöjning» fylls ut. Avgörande är dock härvid, att storleken av den penninglöneförändring, som i varje särskild situation kommer att vara lämplig, i princip kan bli beroende av med vilket medel penninglöneförändringen kombineras. Även i denna mening

kommer »utrymmet för lönehöjning» så till vida att bli obestämt: uppfattar man löneförändringen som ett medel, vars storlek måste anpassas så, att målen stabil prisnivå och full sysselsättning inte rubbas vid ev. störningar, kommer den härvid nödvändiga löneförändringens riktning och storlek även att bero på vilket *annat* medel, som samtidigt sätts in för att säkra de två målen — och normalt måste ju ytterligare ett medel tas i anspråk. Å andra sidan gäller naturligtvis, att om man först bestämt vilket annat medel, som skall kombineras med löneförändringen, då kommer också »utrymmet för lönehöjning» att bli fullt bestämt.

Har man samtidigt med möjligheten att förändra penninglönen mera än ytterligare ett medel till sin disposition, blir åter »utrymmet för lönehöjning» helt obestämt. Samtidigt med den ursprungliga störningen kan då penninglönen förändras godtyckligt, utan att detta i princip äventyrar möjligheten, att medelst de två andra medlen säkra målen. Detta följer ju av att vi nu enklast kan betrakta löneförändringen som en ny störning, och att det nödvändiga antalet medel endast beror på antalet mål och inte på antalet störningar.

I det föregående har vi utgått från »normalfallet», där antalet mål och antalet medel måste vara lika stora. Som vi tidigare framhållit (jfr kap. I och även en rad konkreta exempel i de föregående kapitlen), är det dock mycket väl tänkbart, att modellens struktur kan vara sådan, att ett visst antal mål kan säkras genom ett mindre antal medel. Denna möjlighet kan man naturligtvis inte heller bortse ifrån vid problemet om »utrymmet för lönehöjningar». Är alltså modellstrukturen sådan, att vid en given störning en viss penninglöneförändring är tillräcklig för att neutralisera störningens verkningar på både prisnivå och sysselsättning, då är tydligen också »utrymmet för lönehöjning» entydigt bestämt. Det bör emellertid understrykas, att detta förutsätter en mycket speciell modellstruktur.

Slutligen bör framhållas, att när man via en försörjningsbalans räknar fram »utrymmet för lönehöjning», förutsätter man oftast, att sådana storheter som offentlig konsumtion, offentliga investeringar, privata investeringar, bytesbalansens saldo o. d. skall ha vissa värden, som, åtminstone delvis, kan uppfattas som speciella mål. Detta rubbar dock inte de föregående resonemangen, i den mån dessa extra mål tänkes åtföljda av insättandet av ett liknande antal medel. Vidare bör åter understrykas att hela vår diskussion av begreppet »utrymmet för lönehöjningar» bygger på den förutsättningen, att målet »samhällsekonomisk balans» i själva verket täcker två skilda mål, stabilt penningvärde och viss (full) sysselsättning.

De nu refererade och i exkursen mera precist behandlade synpunkterna på frågan om »utrymmet för lönehöjningar» är tydligen avgörande för frågan om penninglönen som medel till stabilisering av prisnivån vid full sysselsättning. Huvudresultaten kan sägas vara, att det offentliga som regel får vara berett att använda ytterligare ett medel, samt att karaktären av detta medel kan tänkas bli avgörande för den lämpliga löneförändringen, dvs. för »utrymmet för lönehöjning». Ett par exempel kan vara nyttiga.

(i) *Första exemplet*

Vi betraktar det speciella fallet med s.k. likformig produktivitetstegring, jfr kap. XV, 2, (v). Som vi där demonstrerade, kan vid oförändrade penninglöner — och under förutsättning, att arbetskraftens fördelning mellan konsumtions- och kapitalvaruindustri skall vara oförändrad — såväl prisnivån för konsumtionsvaror som den totala sysselsättningen hållas oförändrade genom en höjning av den indirekta konsumtionsvaruskatten och en sänkning av inkomstskatten, kombinerad med en sådan ränteförändring att jämvikt på kapitalvarumarknaden säkras. Här skulle tydligen — jfr resonemangen i föregående avsnitt — i stället för skatteförändringarna en lönehöjning kunna tänkas vara lämplig. Antag alltså att penninglönen höjs med samma procent, som de genomsnittliga och marginella produktiviteterna har ökat. Vid oförändrade konsumtionsvarupriser och kapitalvarupriser kommer då sysselsättningen inom de två industrierna att vara oförändrad, och den fulla sysselsättningen är säkrad. Om vi vidare reglerar räntan så, att efterfrågan på kapitalvaror är lika med det nya (högre) utbudet vid oförändrat kapitalvarupris, kvarstår endast problemet med konsumtionsvarumarknadens jämvikt. Bortser vi från tjänstemannalöner o.d. har tydligen förvärvsinkomsterna för såväl löntagare som företagare ökat med samma procent som konsumtionsvaruproduktionen. Om nu inkomstskatten vore proportionell och den marginella konsumtionsbenägenheten lika med den genomsnittliga, skulle även konsumtionsvaruefterfrågan öka med samma procent och jämvikt på konsumtionsvarumarknaden inträda utan ytterligare åtgärder (strängt taget förutsätter detta dock, att även det offentliga konsumtionsvaruefterfrågan ökar med samma procent). I en dylik modell skulle alltså lönehöjningen kunna ersätta både konsumtions- och inkomstskatteförändringen.¹ Är emellertid inkomstskatteskalen progressiv och/eller den marginella konsumtionskvoten mindre än den genomsnittliga, måste inkomstskatteskalen revideras nedåt, för att konsumtionsvaruefterfrågan skall stiga i samma proportion som utbudet. I överensstämmelse med välkända resonemang finner vi alltså, att i detta fall utrymmet för penninglönestegring är procentuellt lika med produktivitetstegringen (genomsnittligt och marginellt). Hur löntagarnas disponibla inkomster påverkas, beror på karaktären av den inkomstskatteskale-revidering, som kan antas bli nödvändig. Är marginell och genomsnittlig konsumtionsskattekvot lika stora för varje hushåll, kan denna skatteskälerevision ev. utföras så, att samtliga hushålls disponibla inkomster stiger med samma procent som produktiviteten. Om däremot det normala är, att den marginella konsumtionskvoten är lägre än den genomsnittliga, är detta inte möjligt. Inkomstskatteskalen måste nu revideras så mycket nedåt, att de disponibla inkomsterna procentuellt sett genomgående stiger mera än produktiviteten. Realinkomsterna, i meningen disponibel inkomst genom konsumtionsvaruprisnivån, kommer då tydligen att genomgående stiga procentuellt sett kraftigare än produktiviteten. Realkonsumtionen har ökat med samma procent som produktiviteten, men realsparandet

¹ Jfr t.ex. den av R. Bentzel i hans arbete för penningvärdeundersökningen studerade modellen.

(inom hushållen) har ökat med en större procent sammanhängande med förutsättningen, att vid ökad inkomst sparandet stiger relativt kraftigare än konsumtionen. (Tar vi även hänsyn till existensen av en oförändrad offentlig efterfrågan på konsumtionsvaror, måste för övrigt realinkomsterna öka så mycket, att den privata realkonsumtionen ökar med en större procent än produktiviteten.) Då realinvesteringarna ju har ökat med samma procent som produktiviteten, måste tydligen det offentligas realsparande ha minskat. Tanken, att vid en likformig produktivitetshöjning realinkomsterna genomgående å ena sidan endast kan, och å andra sidan måste, öka med samma procent som produktiviteten, är tydligen inte hållbar.

Detta exempel har intresse inte bara därför att det visar, att det i allmänhet inte kan väntas, att lönehöjningen ensam skall neutralisera den likformiga produktivitetshöjningens verkningar på prisnivå och sysselsättning och alltså inte heller kan ersätta bägge de två alternativa skatteförändringarna, men även därför att det så klart visar, varför man i allmänhet kommer till helt olika resultat, när man frågar efter »utrymmet för lönehöjning» i kostnadsmässig mening¹ och i efterfragemässig mening.² Att dessa två typer av »utrymme» normalt inte sammanfaller är helt enkelt uttryck för den omständigheten, att ett enda medel vanligen inte räcker för att säkra två olika mål; ytterligare ett medel måste alltså tas med i beräkningarna av »utrymmet för lönehöjning», om detta »utrymme» skall få någon precis innebörd.

(ii) *Andra exemplet*

Vi önskar vidare illustrera den viktiga omständigheten, att inte bara ytterligare ett supplerande medel erfordras för att målen skall kunna uppfyllas och för att man överhuvud skall kunna tala om ett bestämt »utrymme för lönehöjning», utan även att detta »utrymme» blir beroende av vilket supplerande medel som begagnas. För att närmare demonstrera detta, behöver vi i fallet med likformig produktivitetshöjning endast släppa kravet på (målet) oförändrad fördelning av arbetskraften mellan de två industrierna och sedan alternativt tänka oss målen oförändrad prisnivå och sysselsättning säkrade genom medelkombinationerna 1. lönehöjning och ränteförändring resp. 2. lönehöjning och inkomstskatteförändring.

Betraktar man en modell, t. ex. vår grundmodell, där konsumtionsvaruindustrins optimivillkor (med samma symbol som hittills) är

$$(XIII: 4) \quad w = p_K \cdot (1 - t_K) \cdot f'(N_K),$$

och vidare gränsproduktiviteten, f' , vid given sysselsättning förändras med k procent samtidigt som prisnivån, p_K , och konsumtionsskattekvoten, t_K , är oförändrade, då måste uppenbarligen — om optimivillkoret skall vara uppfyllt — lönen förändras med just k procent, med mindre sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin förändras. Möjligheten att »utrymmet för lönehöjning» kommer

¹ Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, s. 218 f.

² Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, s. 397 f.

att skilja sig från de k procent, som produktiviteten (likformigt) har stigit — således att »utrymmet för lönehöjning» kommer att bli beroende av karaktären av det andra medel, som nödvändigtvis måste sättas in samtidigt med löneförändringen — är alltså i en dylik modell förknippad med möjligheten, att sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin kommer att bli olika vid olika medelkombinationer.

Från behandlingen ovan av det fall, där sysselsättningen inom de två industrierna tänktes oförändrad, erinras, att vid oförändrad konsumtionsprisnivå och inkomstskatteskala samt penninglönehöjning lika med produktivitetsstegringen tenderade efterfrågan på konsumtionsvaror att understiga utbudet. Av denna anledning var det nödvändigt att även sänka inkomstskatteskalan. Om nu inkomstskatteskalan inte får förändras, går vägen till jämvikt på konsumtionsvarumarknaden tydligen via en minskning av sysselsättning och produktion inom konsumtionsvaruindustrin och utvidgning av kapitalvaruindustrin. Då en minskning av konsumtionsvaruindustrin implicerar ökad gränsproduktivitet här, måste varje minskning av konsumtionsvaruindustrins sysselsättning tydligen åtföljas av en viss höjning av penninglönen; annars kommer prisnivån för konsumtionsvaror att sjunka. Är denna lönehöjning generell, dvs. höjes penninglönen i motsvarande grad inom kapitalvaruindustrin, kommer minskningen av konsumtionsvaruproduktionen tydligen att gå hand i hand med en ökning av såväl löntagarnas som företagarnas totala disponibla inkomster. Men detta betyder ju, att vid en viss minskning av konsumtionsvaruproduktionen och motsvarande höjning av penninglönen jämvikt uppnås på konsumtionsvarumarknaden vid oförändrad konsumtionsvaruprisnivå trots oförändrad inkomstskatteskala. Förutsättningen för resonemanget är naturligtvis, att den från konsumtionsvaruindustrin frigjorda arbetskraften uppsuges av kapitalvaruindustrin, vilket åter förutsätter en lämplig räntesänkning. På detta sätt har då våra två mål säkrats enbart via lönehöjning och räntesänkning.

(iii) *Tredje exemplet*

I fallet med oförändrad sysselsättning inom konsumtionsvaruindustrin och penninglönehöjning lika med produktivitetsstegringen var som sagt en viss sänkning av inkomstskatteskalan nödvändig för att skapa jämvikt på konsumtionsvarumarknaden. Samtidigt var en viss ränteförändring nödvändig för att säkra jämvikt på kapitalvarumarknaden; antag för resonemangets skull, att en räntesänkning var nödvändig. Skall nu målen oförändrad prisnivå för konsumtionsvarorna och oförändrad sysselsättning uppnås, utan att räntan förändras, går vägen tydligen över en expansion av konsumtionsvaruindustrins och en kontraktion av kapitalvaruindustrins sysselsättning och produktion. Härigenom uppnås nämligen, att efterfrågan på kapitalvaror stimuleras direkt av den ökade konsumtionsvaruproduktionen och indirekt genom det lägre priset på kapitalvaror, som följer av å ena sidan minskad sysselsättning och därmed stigande gränsproduktivitet inom kapitalvaruindustrin och å andra sidan mindre penninglönestegring — utvidgas konsumtionsvaruindustrin avtar ju gränsproduktiviteten här, varför penninglönen inte kan höjas fullt så mycket som produktivitetsökningen vid oförändrad sysselsättning

medgav. Skall emellertid den ökade konsumtionsvaruproduktionen kunna säljas till oförändrat pris, måste inkomstskatteskalan sänkas ytterligare. På detta sätt kan tydligen våra två mål säkras enbart genom användning av lönehöjning och inkomstskatteskalesänkning.

(iv) *Jämförelse mellan andra och tredje exemplet*

Jämför vi nu dessa exempel, där en likformig produktivitetshöjnings verkningar på konsumtionsvaruprisnivå och sysselsättning neutraliseras med medelkombinationerna lönehöjning och räntesänkning (andra exemplet) resp. lönehöjning och inkomstskatteskalesänkning (tredje exemplet), ser vi, att om medlet lönehöjning kombineras med räntesänkning, då kommer den lämpliga lönehöjningen att bli större, än om medlet lönehöjning kombineras med sänkning av inkomstskatteskalan. Vid den förstnämnda medelkombinationen kommer alltså »utrymmet för lönehöjning» att bli större än vid den sistnämnda medelkombinationen, trots att initialstörningen (likformig produktivitetshöjning) och de uppfyllda målen (oförändrad konsumtionsvaruprisnivå och sysselsättning) är helt desamma. Visserligen kan man ju säga, att dessa sinsemellan olika »utrymmen för lönehöjning» är baserade på motsatt riktade förändringar av konsumtionsvaruindustrins (och alltså även kapitalvaruindustrins) sysselsättning, men om industriernas inbördes storleksförhållanden inte är föremål för målsättning, är detta ju en likgiltig biverkan bland många andra.

5. Orsaker till penninglörens förändringar

Vi har hittills konsekvent behandlat penninglören som en parameter, en exogent bestämd storhet, vars förändringar inte förklaras inom ramen för den betraktade modellen. Bakom denna penninglörens placering i modellen ligger det faktum, att penninglören i ett modernt privatkapitalistiskt samhälle bestäms av arbetsmarknadens organisationer (eller ev. av det offentliga) och därför knappast uttömmande kan förklaras av en ekonomisk modell, vars grundläggande förklarings-schema är uppfattningen att priserna är bestämda av efterfrågan och utbud. I äldre teori, som kanske med visst fog räknade med fri konkurrens på arbetsmarknaden, drogs penninglören in i det allmänna förklarings-schemat genom att man till sin modell fogade en jämviktsekvation för arbetsmarknaden. Vi kan t.ex. betrakta modellen i kapitel XIII och i denna uppfatta penninglören som endogent bestämd samt till modellen foga ekvationen $N = \bar{N}$, där \bar{N} är den givna mängden arbetskraft.¹ Penninglören skulle då bli bestämd tillsammans med modellens övriga obekanta. En dylik modell skulle naturligtvis göra hela vår problemställning åtskilligt enklare; modellen skulle då implicera full sysselsättning, oavsett vilka stötar den råkar ut för. Uppgiften för den ekonomiska politiken begränsas då till

¹ Som framgår är modellen i kap. XIII inte homogen i priser och penninglön. Anledningen härtill är de offentliga i pengar uttryckta parametrarna (de direkta subventionerna och tjänstemannalönen). Någon överbestämhet uppträder därför inte p.g.a. homogenitet.

att säkra oförändrat penningvärde, och detta skulle nu i allmänhet kunna göras genom användning av endast ett medel. En dylik modell kan vara lämplig för ett samhälle med fri konkurrens på arbetsmarknaden. För samhällen med en lönebildning, som i större eller mindre utsträckning behärskas av monopolorganisationer, vilka inte i första hand är inriktade på att fastställa lönen så, att jämvikt mellan tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden uppnås, har man emellertid inom teorin sedan gammalt ställt sig avvisande till dylika statistiska full-sysselsättningsmodeller. Resultatet är modeller av den typ vi uppställt i kapitel XIII, där penninglönen uppträder som parameter, som exogent bestämd variabel, och jämviktsvillkoret för arbetsmarknaden slopats. Detta betyder dock inte att vi i och för sig vill påstå, att penninglönen skulle vara alldeles oberoende av de i modellen ingående storheterna eller av andra storheter, som är föremål för ekonomisk förklaring; det betyder endast, att vi räknar med att penninglönens rörelser inte är av en sådan karaktär, att de rimligtvis kan förklaras inom ramen för en statistisk korttids full-sysselsättningsmodell.

Vi skall i korthet granska ett par tre viktigare typer av samband mellan det ekonomiska tillståndet och penninglönens utveckling, där orsaksriktningen tänkes gå från ekonomiskt tillstånd till penninglön; i det föregående har vi ju behandlat det motsatta orsakssambandet från penninglön till ekonomisk utveckling. Vi kommer på detta sätt in på den centrala frågan om penninglönens förändringar vid full sysselsättning.

6. Arbetsmarknadsjämvikt och full sysselsättning på en homogen arbetsmarknad

I kap. XII definierade vi full sysselsättning som ett tillstånd, där vid givna priser och penninglöner efterfrågan på och utbudet av arbetskraft är lika stora. Full sysselsättning är enligt denna definition identisk med jämvikt på arbetsmarknaden. De föregående kapitlens resonemang grundar sig på denna definition. Att vi valde just denna var inte någon tillfällighet. För det första torde nog definitionen ungefär motsvara, vad man i den politiska debatten oftast uppfattar som idealet för full sysselsättning, åtminstone när man, som vi ju gjort, utgår från den förenklade bilden av en *homogen arbetsmarknad med perfekt rörlighet*. På en sådan marknad betyder nämligen jämvikt, att det varken finns arbetslöshet eller arbetskraftsbrist på någon punkt i samhället. För det andra är det en definition, som ur stabiliseringsynpunkt ligger rätt nära till hands, då den ju säger att varken efterfrågeöverskott eller -underskott på arbetsmarknaden får existera.

Anledningen till att storleken på efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden är av väsentlig betydelse för vårt problem, är, att man som regel — och, som det förefaller, med full rätt — brukar utgå ifrån, att såväl vid fri konkurrens som vid monopollönebildning penninglönen (allt annat lika) tenderar att stiga vid efterfrågeöverskott, falla vid efterfrågeunderskott och vara oförändrad vid jämvikt. Att ett dylikt samband existerar vid fri konkurrens torde nästan kunna betrakta

som givet. Men även vid monopollönebildning mellan organisationerna kan efterfrågeöverskott eller -underskott tänkas slå igenom. De s.k. »löneglidningarna», som stundom uppträder vid sidan om organisationernas avtal, torde delvis kunna förklaras på detta sätt, och vid löneförhandlingar mellan organisationerna gäller väl också, att såväl lönekraven som organisationernas vilja att kompromissa påverkas av efterfråge-utbudssituationen på arbetsmarknaden; vid stor efterfrågan i förhållande till utbudet blir arbetarparten hård och arbetsgivarna mjuka, och omvänt vid liten efterfrågan (politiska strömningar inom organisationerna kan dock komplicera bilden avsevärt).

Denna hypotes om sambandet mellan efterfrågeöverskott och penninglöneförändring kan mera precist uttryckas på följande sätt. Låt w^0 och w^1 vara penninglönen i tidpunkterna 0 och 1. Penninglönen antas endast förändra sig i tidpunkterna 0, 1 etc. För perioden mellan 0 och 1 är penninglönen således w^0 . Vi har vidare $\Delta w = w^1 - w^0$. Låt d^0 och s^0 vara efterfrågan resp. utbudet av arbetskraft för perioden mellan 0 och 1 vid den givna penninglönen och de givna priserna i övrigt. $x^0 = d^0 - s^0$ är då periodens efterfrågeöverskott på arbetsmarknaden. Med detta beteckningssätt kan hypotesen om penninglönens beroende av efterfrågeöverskottet t. ex. skrivas som

$$(XVII: 1) \quad \frac{\Delta w}{w^0} = k \frac{x^0}{s^0},$$

där k är en positiv konstant. Ekvationen säger, att penninglönens relativa förändring, $\Delta w/w^0$, från tidpunkten 0 till tidpunkten 1 är bestämd av den mellanliggande periodens relativa efterfrågeöverskott på arbetskraft, x^0/s^0 , multiplicerat med en viss konstant, k , penninglönens flexibilitet. Som synes är penninglönens konstant, dvs. $\Delta w = 0$, när efterfrågeöverskottet är noll, liksom $\Delta w \geq 0$ i den mån $x^0 \geq 0$.

Det kan nu inte tillräckligt kraftigt understrykas, att vi genom att definiera full sysselsättning som ett tillstånd, där efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden är noll, inte får fram en definition av full sysselsättning, som i allmänhet innebär konstanta penninglöner. Så snart arbetsmarknaden är organiserad, kan en rad olika orsaker inverka på penninglönerna och framkalla förändringar i dessa. En av dessa orsaker är givetvis bristen på jämvikt mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft. Det är denna, och endast denna, orsak till penninglöneförändringar, som elimineras enligt jämviktsdefinitionen på full sysselsättning. Full sysselsättning i denna bemärkelse är alltså på sin höjd ett nödvändigt, men inte något tillräckligt villkor för lönekonstans. De övriga orsakerna kan fortfarande tänkas påverka penninglönen. Om man så vill, kan man säga, att jämviktsdefinitionen på full sysselsättning innebär, att full sysselsättning definierats som ett tillstånd, där penninglönen inte förändras på grund av sådan *löneglidning*, som härrör från en spänning mellan efterfrågan och utbud på arbetsmarknaden.

I den löpande praktisk-politiska diskussionen spelar »löneglidningen» en mycket stor roll och vi skall söka sätta detta fenomen i relation till diskussionen här. Denna löneglidning omfattar andra förändringar av penninglönerna än sådana, som kan hänföras till en spänning mellan efterfrågan och tillgång på arbetskraft. Löne-

glidningen i vanlig »empirisk» bemärkelse omfattar alla faktiska förändringar av penninglönerna, som inte är förutsatta i de årliga uppgörelserna mellan arbetsmarknadsorganisationerna. En i praktiken mycket viktig orsak till lönejusteringar »mellan avtalen» är t.ex. förändrad ackordsättning vid införandet av nya produktionsmetoder. I princip är detta en fråga om avtal mellan organisationer, och i den mån organisationerna inte vid en dylik ackordsättning är påverkade av marknadsläget på denna speciella del av arbetsmarknaden, innebär en ev. höjning av timförtjänsten i samband med ackordsättningen inte någon löneglidning i den mening, vi här använder ordet. Det är av denna anledning som vi i det följande kommer att tala om en »marknadsbetingad» löneglidning och en »icke-marknadsbetingad» löneglidning. Att sedan i en statistisk analys dela upp den totala löneglidningen i sådan löneglidning, som är »marknadsbetingad», och annan löneglidning, skulle naturligtvis bjuda på stora svårigheter, men i princip borde problemet inte vara omöjligt att lösa. I övrigt finns det mycket som talar för den uppfattningen, att allra största delen av det, som kallas löneglidning, i själva verket i sista hand är »marknadsbetingad»; att en del av löneglidningen uppkommer genom organisationernas mellankomst vid ackordsättning med anledning av nya produktionsmetoder o.d. hindrar ju nämligen inte, att marknadsläget på vederbörande del av arbetsmarknaden påverkar organisationernas ställningstagande vid ackordsättningen. För att lämna frågan öppen föredrar vi emellertid, som sagts, att utgå ifrån att löneglidningen kan splittras upp i två delar, »marknadsbetingad» löneglidning och all annan löneglidning.

Analysen hittills har alltså i stort sett varit baserad på en definition av full sysselsättning, som å ena sidan sammanfaller med den ekonomiska teorins vanliga jämviktsbegrepp, men som å andra sidan inte garanterar konstanta penninglöner. Helt allmänt kan vi säga, att denna fullsysselsättningsdefinition innebär frånvaro av marknadsbetingade löneglidningar, men inte av andra typer av löneglidning, liksom den inte heller innebär oförändrade löneavtal. För den politiker, som uppställer målen stabilt penningvärde och full sysselsättning, och som — antar vi — väljer att definiera stabilt penningvärde som identisk med en (ungefärligen) konstant konsumtionsprisindex »till marknadspris», är det naturligtvis viktigt att kunna vara säker på, att realiserandet av full sysselsättning låter sig förena med realiserandet av en konstant konsumtionsprisindex »till marknadspris». Ett första villkor för att en viss fullsysselsättningsdefinition skall vara acceptabel för vår politiker, är, att den inte strider mot hans mål: stabilt penningvärde. Den första fråga som inställer sig, är då, om detta villkor är uppfyllt vid jämviktsdefinitionen av full sysselsättning.

Eftersom jämviktsdefinitionen av full sysselsättning betyder, att marknadsläget inte i sig självt tenderar att framkalla löneförändringar, står vi först inför frågan, huruvida konstanta penninglöner är konsistenta med en politik som skall säkra konstant konsumtionsprisnivå »till marknadspris» och full sysselsättning i jämviktsmeningen. Denna fråga har vi redan besvarat jakande så till vida, som vi just ägnat kapitlet XIII–XVI åt att visa, hur dessa två mål kan säkras med olika finans- och

penningpolitiska medel vid konstant penninglön. Så till vida strider alltså full sysselsättning i jämviktsmeningen inte — inom ramen för den betraktade modellen och de betraktade störningarna — mot målet konstant konsumtionsprisnivå »till marknadspris».

Å andra sidan garanterar jämvikt på arbetsmarknaden inte frånvaro av »spontan» (dvs. icke-marknadsbetingad) lönestegring. Vi står därför även inför frågan, huruvida målen konstant konsumtionsprisnivå »till marknadspris» och full sysselsättning i jämviktsmeningen verkligen kan säkras simultant, om full sysselsättning i jämviktsmeningen ledsagas av en ständigt stigande lönenivå på grund av icke-marknadsbetingad löneglidning och avtal mellan organisationerna om lönehöjningar. Även denna fråga har vi redan besvarat jakande:

För det första har vi ju nyss (i detta kapitel's avsnitt 2) visat, att medel finns till hands för att neutralisera verkningarna av lönehöjningar på prisnivå och sysselsättning; tillräckliga medel är härvidlag t. ex. en omläggning av beskattningen från indirekt till direkt beskattning. Och även om lönehöjningen är permanent pågående — t. ex. i form av en ständig icke-marknadsbetingad löneglidning — kan den i princip tänkas neutraliserad med avseende på sina verkningar på prisnivå och sysselsättning genom en permanent pågående höjning av inkomstskatteskalan och sänkning av den indirekta konsumtionsskatten (höjning av den indirekta konsumtionsvarusubventionen). I det långa loppet kommer härvid de indirekta subventionerna till konsumtionsvaruproduktionen att stiga utan gräns, samtidigt som för alla inkomstlägen såväl genomsnittlig som marginell skattekvot går mot 100 procent. Visserligen kan under en dylik process varje enskilt hushålls reala disponibla inkomst tänkas oförändrad (med bortseende från kreditor-debitor relationer), men administrativa vanskligheter kommer dock utan tvivel förr eller senare att leda till att en dylik politik måste uppges.

För det andra har vi dock också sett (detta kapitel's avsnitt 3 och 4), hur lönehöjningar i vissa situationer kan vara ett lämpligt medel — en välkommen hjälp — för en politik, som skall säkra de två här diskuterade målen. Standardexemplet på störningar, mot vilka lönehöjning kan vara ett lämpligt medel, är produktivitetstegringar. Är det därför t. ex. så, att de icke-marknadsbetingade löneglidningar, som full sysselsättning i jämviktsmeningen icke eliminerar, just är sådana löneglidningar, som framkommer i samband med ackordsättning vid införandet av nya produktionsmetoder, då kommer också de löneglidningar, som existerar vid full sysselsättning att underlätta politiken och bli en positiv konsekvens av jämviktsdefinitionen av full sysselsättning. Löneglidningar *kan* vara en välkommen hjälp för politiken. På samma sätt *kan* avtalsmässiga penninglöneförändringar bli en hjälp för politiken. Problemet är att försäkra sig om, att löneglidningarna tillsammans med de avtalsmässiga förändringar av penninglönerna, som kan förekomma vid arbetsmarknadsjämvikt, får en lämplig storlek, men att de får detta garanterar naturligtvis inte själva existensen av full sysselsättning i jämviktsmeningen.

Vi kommer således till det resultatet, att målen stabilt penningvärde och full

sysselsättning inte strider mot varandra inom ramen för den modell vi betraktat, om stabilt penningvärde definieras som en konstant konsumtionsprisnivå »till marknadspris» och full sysselsättning som jämvikt på arbetsmarknaden. Men tydligen kan vid dessa definitioner av målen, den nödvändiga politiken bli mycket besvärlig om inte samtidigt möjligheter skapas för att »styra» penninglönen och framkalla en lämplig utveckling av den. Till detta problem återkommer vi i avsnitten 9 och 10.

Att målen stabilt penningvärde och full sysselsättning med de två här diskuterade tolkningarna av dessa måls innebörd inte strider mot varandra, betyder naturligtvis inte, att det, å ena sidan, inte kan tänkas tolkningar av målens innebörd, vid vilka målen kommer att strida mot varandra, och inte heller att det, å andra sidan, inte kan tänkas andra tolkningar av målens innebörd, vid vilka målen inte strider mot varandra. Huruvida målen strider mot varandra är ju betingat av dels den relevanta modellen, dels målens innebörd och dels, slutligen, av vilka medel som anses tillåtna, jfr kap. I, 7. Utan att närmare ge oss in i den kasuistik, som behandlingen av denna problemkrets skulle fordra, skall vi här endast i korthet snudda vid en speciell omständighet, som kan ge politikern anledning att föredra en full-sysselsättningsdefinition som avviker från jämviktsdefinitionen.

När utifrån en stabiliseringssynpunkt jämviktsdefinitionen på full sysselsättning förefaller så naturlig för en homogen arbetsmarknad, hänger detta inte bara ihop med den omständigheten, att jämvikt på arbetsmarknaden innebär frånvaro av s. k. marknadsbetingade löneglidningar, utan även med att avsteg från jämvikten i sig själva ur olika synpunkter brukar värderas negativt. Sociala synpunkter leder således till att det avsteg från jämvikt, som arbetslöshet representerar, i sig självt nästan unisont värderas negativt. Men även avsteg från jämvikten i den andra riktningen värderas ofta i sig själva negativt. Detta sammanhänger med att arbetskraftsbrist antas leda till desorganisation i produktionen på grund av flaskhalsar, skolkning etc. etc. Överskottsefterfrågan på arbetsmarknaden kan, anses det, härigenom ev. leda till att sysselsättningen och även produktionen ev. blir mindre än vid jämvikt på arbetsmarknaden. Den grundläggande tanken här är en lös välfärdsföreställning: »ju större produktionen är, desto mera finns det att fördela». För fullständighetens skull får det dock framhållas, att man med denna tanke som utgångspunkt även kan ledas in på att rekommendera ett tillstånd, där arbetsmarknaden inte är i jämvikt, utan antingen arbetskraftsbrist eller arbetslöshet råder. Utbuds-efterfrågeförhållandena på arbetsmarknaden kan faktiskt tänkas vara av en sådan karaktär, att sysselsättningen blir större vid efterfrågeöverskott eller -underskott än vid jämvikt på arbetsmarknaden. Och är sysselsättningen större än vid jämvikt, kan det även tänkas att produktionen blir större.¹

I allmänhet är det inte möjligt att dra slutsatser från storleken av efterfrågeöverskottet eller -underskottet på arbetsmarknaden till storleken av sysselsättningen eller dennas

¹ De frågor som här antydast har varit föremål för vidlyftig diskussion. Här skall endast hänvisas till Bertil Ohlin, *The Problem of Employment Stabilization*, New York 1949; F. Zeuthen, *Arbejds løn og arbejdsmængde*; Rudolf Meidner, *Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning*.

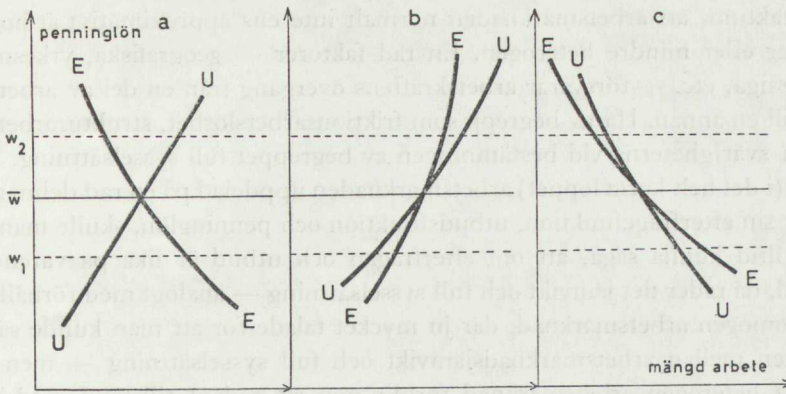

Fig. XVII: 2.

förändringar. Detta förstås lätt om man betraktar en arbetsmarknad och tänker sig allt annat lika, dvs. tänker sig alla andra priser och data än denna arbetsmarknads penninglön givna. Vi kan då, som i Fig. XVII: 2 dra en ceteris paribus efterfrågekurva och utbudskurva för arbetskraft; fallen *a*, *b* och *c* är olika möjligheter för efterfråge- och utbudskurvans förlopp.

Som synes kommer vid alla dessa tre typer av marknader — om penninglönen är lika med \bar{w} — efterfrågan att vara lika med utbudet. Efterfrågeöverskottet är då noll. Vid den lägre lönen, w_1 , uppträder ett efterfrågeöverskott i alla marknaderna; vid den högre lönen, w_2 , ett utbudsöverskott (alla tre marknadstyperna är således »stabila»). Gör vi nu den — säkerligen inte alldeles oberättigade — förutsättningen, att sysselsättningen vid efterfrågeöverskott blir lika med utbudet och vid utbudsöverskott lika med efterfrågan, ser man lätt att i fallet *a* såväl efterfrågeöverskott som utbudsöverskott innebär mindre sysselsättning än i jämviktsläget; i fallet *b* innebär efterfrågeöverskott mindre sysselsättning och utbudsöverskott större sysselsättning än i jämviktsläget, och i fallet *c* slutligen innebär efterfrågeöverskott större sysselsättning och utbudsöverskott mindre sysselsättning än i jämviktsläget.

Härav följer uppenbarligen, att man i allmänhet inte kan avgöra huruvida tillståndet utan marknadsbetingad löneglidning representerar ett tillstånd med mindre eller större sysselsättning än ett tillstånd med uppåtgående marknadsbetingad löneglidning. Två situationer utan genomsnittlig löneglidning kan innebära helt olika total sysselsättning. Även detta förhållande kan vara relevant för bedömningen — värderingen — av vår definition på full sysselsättning. Inte bara den totala arbetslösheten och arbetskraftsbristen utan även den totala sysselsättningen kan vara av relevans för politikerns värdering av fullsysselsättningsbegreppet. Den av Ohlin förordade fullsysselsättningsdefinitionen t.ex. kan tolkas så, att han just önskar en sådan total sysselsättning, som ger maximal nationalprodukt.¹ Som det inses kan det inte a priori avgöras, huruvida detta innebär ett tillstånd med marknadsbetingad löneglidning i uppåt- eller nedåtgående riktning.

7. »Jämvikt» och full sysselsättning på en heterogen arbetsmarknad

Hittills har vi endast betraktat en homogen arbetsmarknad med perfekt rörlighet. Detta innebär onekligen en förenkling; att innebörden av begreppet full sysselsättning blivit föremål för så mycken diskussion torde nämligen i hög grad bero

¹ Bertil Ohlin, *The Problem of Employment Stabilization*, och min recension av detta arbete, *Ekonomisk Tidskrift*, 1950.

på det faktum, att arbetsmarknaden normalt inte ens approximativt är homogen, utan mer eller mindre heterogen. En rad faktorer — geografiska, yrkesmässiga, vanemässiga, etc. — försvårar arbetskraftens övergång från en del av arbetsmarknaden till en annan. Härav begrepp som friktionsarbetslöshet, strukturarbetslöshet etc. och svårigheterna vid bestämningen av begreppet full sysselsättning. Tänker man sig (i det helt korta loppet) arbetsmarknaden uppdelad på en rad delmarknader med var sin efterfrågefunktion, utbudsfunktion och penninglön, skulle man naturligtvis alltid kunna säga, att om efterfrågan och utbud är lika på varenda delmarknad, då råder det jämvikt och full sysselsättning — analogt med förhållandena på en homogen arbetsmarknad, där ju mycket talade för att man kunde sätta likhetstecken mellan arbetsmarknadsjämvikt och full sysselsättning — men för en utpräglad heterogen arbetsmarknad förblir nog ett sådant tillstånd med jämvikt på varje delmarknad ett utopiskt idealtillstånd. I praktiken anses det kanske inte möjligt att uppnå en sådan fullkomlig anpassning av efterfrågan och utbud. Den frågan uppstår då, hur full sysselsättning kan definieras för en heterogen marknad och betydelsen härav för säkrandet av målen stabilt penningvärde och full sysselsättning.

För att få rätsida på dessa problem kan det vara praktiskt att ta sin utgångspunkt i jämviktsbegreppet och först ställa frågan, hur man rimligen kan definiera begreppet »jämvikt» för en heterogen arbetsmarknad, dvs. för en samling (var för sig) homogena delmarknader. För en homogen arbetsmarknad innebar jämvikt, dvs. likhet mellan efterfrågan och tillgång, frånvaro av s.k. marknadsbetingade löneförändringar, alltså, allt annat lika, konstant penninglön. Genom en analogibildning förefaller det naturligt att tala om (total) »jämvikt» på en heterogen arbetsmarknad, om marknadstillståndet i sin helhet, dvs. förhållandet mellan efterfrågan och utbud på alla delmarknaderna, inte i sig självt ger upphov till förändring av den *genomsnittliga* lönenivån. Är det nu så, att för varje särskild delmarknad penninglönen tenderar att stiga vid efterfrågeöverskott, falla vid efterfrågeunderskott och vara oförändrad vid jämvikt, inser man utan vidare, att villkoret för att den genomsnittliga penninglönen för hela arbetsmarknaden är konstant, är, att verkningarna på genomsnittslönen av vissa delmarknaders efterfrågeöverskott just uppvägs av verkningarna av andra delmarknaders efterfrågeunderskott. »Jämvikt» för den heterogena arbetsmarknaden kommer då att betyda, att en på visst sätt vägd summa av positiva och negativa efterfrågeöverskott på delmarknaderna är lika med noll.

Låt oss precisera detta.¹ För en given period, t , tänkes varje delmarknad ha en viss penninglön, w_i^t , en viss efterfrågan, d_i^t , ett visst utbud, s_i^t , och efterfrågeöverskottet x_i^t . Antalet delmarknader är n . För varje delmarknad gäller nu, tänker vi oss, jfr (XVII:1), att

$$(XVII:1) \quad \frac{\Delta w_i}{w_i^0} = k_i \frac{x_i^0}{s_i^0}, \quad i = 1, 2, \dots, n,$$

¹ Problemet är, som man inser, ett vanligt aggregationsproblem, se närmare Bent Hansen, *A Study in the Theory of Inflation*, Chap. IX, 1-4, samt uppsatsen »On Full Employment and Wage Stabilization», framlagd vid International Economic Association's Round Table on Wage Determination, Seelisberg 1954. Se även R. Bentzels arbete för penningvärdeundersökningen.

där penninglöneflexibiliteterna, k_i , naturligtvis kan vara olika för olika delmarknader (t. ex. beroende på organisationernas inställning).

Vi önskar nu först formulera villkoret för att den genomsnittliga penninglönen, lönenivån, är konstant från period till period. Lönenivån, W^1 , i tidpunkten 1, definierar vi som

$$(XVII: 2) \quad W^1 = \frac{\sum w_i^1 \cdot s_i^0}{\sum w_i^0 \cdot s_i^0}.$$

Vi väljer alltså en Laspeyres penninglöneindex (kedjeindex) med delmarknadernas utbud i basperioden (föregående period) som vikter; det principiella i de följande resonemangen är för övrigt inte avhängigt av detta speciella indexval. Indexens förändring från tidpunkten 0 till tidpunkten 1, dvs $\Delta W = W^1 - W^0$, blir då

$$(XVII: 3) \quad \Delta W = \frac{\sum \Delta w_i \cdot s_i^0}{\sum w_i^0 \cdot s_i^0}.$$

Insätter vi (XVII:1) i (XVII:3), får vi

$$(XVII: 4) \quad \Delta W = \frac{\sum k_i \cdot w_i^0 \cdot x_i^0}{\sum w_i^0 \cdot s_i^0}.$$

Härav följer omedelbart, att villkoret för konstant penninglönenivå, dvs. för $\Delta W = 0$, är att

$$(XVII: 5) \quad \sum k_i \cdot w_i^0 \cdot x_i^0 = 0.$$

Detta villkor är naturligtvis uppfyllt, om alla x_i^0 är noll. I annat fall måste vissa x_i^0 vara positiva, andra negativa. (XVII:5) säger då, att om lönenivån skall vara konstant, måste en vägd summa av penningvärdet av efterfrågeöverskotten och utbudsöverskotten (dessa senare räknade med negativt tecken) på arbetsmarknaden vara lika med noll. Vikterna är resp. delmarknaders löneflexibiliteter. Av (XVII:4) framgår vidare att

$$(XVII: 6) \quad \Delta W \geq 0 \text{ i den mån } \sum k_i \cdot w_i^0 \cdot x_i^0 \geq 0.$$

Är löneflexibiliteterna desamma för alla delmarknader förenklas (XVII:5) till $\sum w_i^0 \cdot x_i^0 = 0$. Denna enkla ovägd penningssumma är välkänd från den s.k. »gap»-analysen och har betecknats »faktorgapet».

»Jämvikt» i nu definierad mening innebär tydligen inte, att s.k. marknadsmässig löneglidning inte alls får förekomma, utan endast att i den mån sådana uppåt- gående löneglidningar uppträder inom vissa områden, motsvarande nedåt- gående löneglidningar måste äga rum på andra områden. Dylika av själva marknadsläget inducerade lönejusteringar tjänar i övrigt till att befrämja en mera lämplig fördelning av arbetskraften mellan de olika delmarknaderna. Marknader med över- flödigt arbetskraft kommer eventuellt att uppleva en nedåt- gående löneglidning och stöter därmed bort arbetskraft (vilket naturligtvis även själva arbetslösheten på området gör — och kanske i ännu högre grad); områden med brist på arbetskraft tenderar att få högre löner och drar därmed till sig arbetskraft.

Det får härvid inte förbises, att, åtminstone på en genomorganiserad arbets- marknad av skandinavisk typ, de marknadsbetingade löneglidningarna sannolikt

är asymmetriska så till vida, som ett visst efterfrågeöverskott tenderar att framkalla en uppåtgående löneglidning större än den nedåtgående löneglidning, som ett efterfrågeunderskott av samma absoluta storlek framkallar. Solidariteten bland arbetarna tycks vara större än bland arbetsgivarna. I extrema fall kan man tänka sig, att efterfrågeunderskott inte framkallar någon nedåtgående löneglidning alls, samtidigt som efterfrågeöverskott framkallar en markerad uppåtgående löneglidning. I ett sådant fall kan man inte utan vidare beskriva den här åsyftade »jämvikten» som ett tillstånd utan genomsnittlig, marknadsbetingad löneglidning; vore dylika nedåtgående löneglidningar absolut omöjliga, skulle ju även ett tillstånd med 100 procent arbetslöshet betecknas som ett jämviktstillstånd. Det förefaller då rimligt att definiera »jämvikt» som ett tillstånd, där åtminstone någon delmarknad uppvisar likhet mellan efterfrågan och tillgång, utan att någon delmarknad uppvisar efterfrågeöverskott; det förekommer då ingen (genomsnittlig) löneglidning, men å andra sidan har man inte heller arbetslöshet på samtliga delmarknader.

Sedan vi nu definierat begreppet »jämvikt» för en heterogen arbetsmarknad i analogi med den homogena arbetsmarknadens jämvikt, reser sig följande problem. Kan vi för en heterogen arbetsmarknad, på samma sätt som för en homogen arbetsmarknad, sätta likhetstecken mellan full sysselsättning och »jämvikt» definierad som ovan, utan att riskera allvarligare kollisioner med allmänt vedertagna värderingsnormer? Frågan är av väsentlig betydelse, ty om de värderingsnormer, som politikern lägger till grund för sin full-sysselsättningsdefinition, innebär att »jämvikt» i här diskuterad mening inte råder, då kommer även vid full sysselsättning den genomsnittliga lönenivån att på grund av marknadsbetingade löneglidningar ständigt röra sig uppåt eller nedåt, och detta är centralt för den politik, som skall säkra stabilt penningvärde samtidigt med den fulla sysselsättningen.

Det inses nu, att som *allmän* och *fullständig* definition av full sysselsättning i en heterogen arbetsmarknad kan det uppställda begreppet »jämvikt» inte godtas vare sig från synpunkten av en socialt betonad värderingsnorm, som främst önskar en mer eller mindre fullständig eliminering av arbetslösheten, eller från synpunkten av sådana produktionsinriktade värderingsnormer, som främst önskar maximal produktion i någon närmare definierad mening. Saken är ju nämligen den, att vårt villkor för »jämvikt» (ekvationen (XVII:5)), dvs. för frånvaro av marknadsbetingade löneglidningar (genomsnittligt), inte implicerar någon bestämd arbetslöshet eller arbetskraftsbrist. Villkoret för »jämvikt» är visserligen uppfyllt, om varje delmarknad är i jämvikt, och varken arbetslöshet eller arbetskraftsbrist förekommer; men det kan i princip även vara uppfyllt vid stor arbetslöshet eller liten arbetslöshet, blott de positiva efterfrågeöverskotten, arbetskraftsbristen, är motsvarande stora resp. små. Och slutligen kan, vid det ovannämnda asymmetriska reaktionssättet, villkoret vara uppfyllt vid stor eller liten arbetslöshet, utan att någon arbetskraftsbrist existerar; är nämligen endast uppåtgående marknadsbetingade löneglidningar möjliga, betyder »jämvikt» ju, att inga uppåtgående marknadsbetingade löneglidningar äger rum (bara det finns efterfrågeöverskott

på en enda delmarknad, glider ju här den genomsnittliga lönenivån uppåt), men att å andra sidan åtminstone någon delmarknad uppvisar jämvikt (några, men inte alla, delmarknader får uppvisa arbetslöshet).

Betraktar man ekvationen (XVII:5) ovan, kan alla positiva efterfrågeöverskott betecknas med $+x_i^0$ och alla negativa efterfrågeöverskott med $-x_i^0$. Den totala arbetslöshet som existerar samtidigt som (XVII:5) är satisfierad, är då $\Sigma^{-} x_i^0$, och arbetslöshetsprocenten är $100 \Sigma^{-} x_i^0 / \Sigma s_i^0$. Antalet lediga platser är på samma sätt $\Sigma^{+} x_j^0$ och »bristprocenten» $100 \Sigma^{+} x_j^0 / \Sigma s_i^0$.

Som det omedelbart inses, finns det ingen entydig förbindelse mellan $\Sigma^{-} x_i^0$ eller procenten $100 \Sigma^{-} x_i^0 / \Sigma s_i^0$ och lönenivåns marknadsbetingade rörelseriktning. Hänsyn måste även tas till $+x_j^0$ 'na. Denna omständighet visar, att man i allmänhet inte skall vänta sig att kunna etablera enkla samband, som ger lönerörelserna som en funktion enbart av arbetslöshetens storlek.

Samtidigt är det värt att märka, att man mycket väl kan tänka sig (XVII:5) satisfierad samtidigt som

$$(XVII:7) \quad \Sigma^{+} x_i^0 > \Sigma^{-} x_i^0,$$

dvs. samtidigt som antalet lediga arbetsplatser överstiger antalet arbetslösa arbetare. Beveridges berömda definition på full sysselsättning¹ — en utpräglad socialt motiverad definition — implicerar således inte nödvändigtvis stigande penninglönenivå, utan kan t. o. m. tänkas gå ihop med en fallande penninglönenivå. En närmare granskning av (XVII:4) visar ju, att om de positiva efterfrågeöverskotten speciellt uppträder på delmarknader med låga penninglöner och låg löneflexibilitet, och de negativa efterfrågeöverskotten speciellt finns på delmarknader med höga löner och hög löneflexibilitet, då kan olikheten ovan vara uppfylld vid konstant och även vid fallande genomsnittlig lönenivå. Dessa anmärkningar om Beveridges definition av full sysselsättning förutsätter dock, att nedåtgående löneglidningar är möjliga.

Låt oss nu tänka oss en heterogen arbetsmarknad med asymmetriska löneglidningar, där således endast uppåtgående marknadsbetingade löneglidningar kan förekomma. Vidare tänker vi oss, att på denna arbetsmarknad befinner sig en kvantitativt betydelslös delmarknad, säg, delmarknaden för urmakare, just i jämvikt, samtidigt som stor arbetslöshet råder på alla andra delmarknader. Enligt definitionen är arbetsmarknaden totalt sett i »jämvikt», men uppenbarligen kan det såväl från en social synpunkt (på grund av den stora arbetslösheten) som från en produktionssynpunkt (på grund av den låga produktionen) förefalla groteskt att beteckna ett dylikt tillstånd som full sysselsättning. Tänker man sig nämligen i ett dylikt läge en liten ökning av efterfrågan på samtliga delmarknader, alltså en allmän expansion, kommer ju på samtliga delmarknader, utom en (urmakaremarknaden), sysselsättningen att öka, och sannolikt kommer även produktionen i allmänhet att öka. Med utgångspunkt i bägge de två nämnda värderingsnormerna framstår tydligen denna allmänna efterfrågeökning på arbetsmarknaden som rekommendabel. Verkställes denna efterfrågeökning, börjar emellertid den genomsnittliga lönenivån att glida uppåt (det skapas ju brist på urmakare och deras löner

¹ William Beveridge, *Full Employment in a Free Society*, London 1944, s. 18 f.

börjar glida uppåt); från synpunkten av att förhindra marknadsbetingade löneglidningar, är alltså efterfrågeökningen inte önskvärd.

Om en dylik expansionspolitik fortsätts, minskar ständigt arbetslösheten och ökar produktionen, men å andra sidan ökar även bristen på arbetskraft (allt flera och flera delmarknader överskrider jämviktsläget och får arbetskraftsbrist, samtidigt som de gamla bristområdena får större brist) och härmed den marknadsbetingade löneglidningen, liksom arbetskraftsbristens välkända produktionshämmande verkningar eventuellt börjar göra sig gällande. Vid en viss punkt av expansionsprocessen, med arbetslöshet på vissa områden och arbetskraftsbrist på andra, slutar kanske den samlade produktionsvolymen att öka, och även för den värderingsnorm, som önskar maximal produktionsindex, framstår ytterligare expansion och allmän efterfrågeökning på arbetsmarknaden som olämplig: »full sysselsättning» har nåtts, när produktionen är maximal. Då det emellertid mycket väl är tänkbart, att maximal produktion uppnås samtidigt som betydande arbetslöshet existerar på speciella delmarknader, kan det ur den sociala värderingsnormens synvinkel fortfarande framstå som önskvärt att ytterligare öka den allmänna efterfrågan på arbetskraft; en dylik efterfrågeökning kommer då att direkt minska den totala produktionen och ytterligare öka de marknadsbetingade löneglidningarna, samtidigt som arbetslösheten minskar.

Vi har nu sökt ge en beskrivning av det, som allmänt anses vara den fulla sysselsättningens dilemma, och som anses göra valet av full-sysselsättningsdefinition så besvärligt. Önskan att undvika (olämpliga) marknadsbetingade löneglidningar (denna önskan sammanhänger inte i och för sig med önskan att säkra penningvärdet utan snarare med önskan att inte göra de åtgärder, som skall säkra penningvärdet, monstruösa), önskan att säkra maximal produktionsindex, och önskan att skapa ett minimum av arbetslöshet leder i allmänhet inte till samma arbetsmarknadsläge, om arbetsmarknaden är heterogen. Härifrån härrör de olika i praktisk politik förekommande åsikterna om innebörden av begreppet full sysselsättning, och väl även den uppfattningen att målen stabilt penningvärde och full sysselsättning i praktiken strider mot varandra, med mindre full sysselsättning just definieras som ett tillstånd utan marknadsbetingade löneglidningar.

Att det offentliga, när arbetsmarknaden är heterogen, kan råka i konflikt med sin egen målsättning, om det samtidigt söker realisera ett tillstånd med frånvaro av marknadsbetingade löneglidningar, maximal produktion och minimum av arbetslöshet, är således uppenbart. Det torde dock kunna ifrågasättas — utan att därmed problemen skall bagatelliseras — om detta dilemma verkligen är så allvarligt som från olika håll hävdats.

För det första kan inte tillräckligt kraftigt understrykas, att ju mera homogen arbetsmarknaden är, desto mindre blir skillnaden mellan det tillstånd på arbetsmarknaden, som hindrar marknadsbetingade löneglidningar, det tillstånd som ger maximal produktion, och det tillstånd som ger minimal arbetslöshet (jfr dock vad som anförts i avsnitt 6 i anknytning till Fig. XVII:2). Kombinerar man därför en politik, som skapar »jämvikt» på arbetsmarknaden, med sådana speciella arbets-

marknadspolitiska åtgärder, som tjänar till att »homogenisera» arbetsmarknaden, kan man eventuellt uppnå, att full sysselsättning i meningen »jämvikt» på arbetsmarknaden blir acceptabel även för den, som önskar maximal produktion eller minimal arbetslöshet. Om det önskvärda i dylika homogeniserande arbetsmarknadspolitiska åtgärder (omskolningshjälp, flyttningssubventioner, etc.) tycks det också råda mycket vidsträckt enighet. Kanske det även är så att själva tillståndet med hög sysselsättning och låg arbetslöshet i hög grad främjar rörligheten, dvs. homogeniteten (utan att därför nödvändigtvis behöva framkalla överdriven rörelse).¹

För det andra behöver löneglidningar inte nödvändigtvis försvåra den politik, som skall stabilisera penningvärdet. Löneglidningar av lämplig storlek kan t. o. m. underlätta det offentliga politik. Vi har redan (i avsnitt 6) påpekat detta i samband med de icke-marknadsbetingade löneglidningar, som kan tänkas uppstå vid ackordsättning i samband med införandet av produktivitsstegrande produktionsmetoder. Även marknadsbetingade löneglidningar kan på detta sätt tänkas underlätta politiken, t. ex. vid produktivitsstegring inom områden, där det arbetas för timlön.

För det tredje får det inte förbises, att även om homogeniseringen av arbetsmarknaden inte kan genomföras fullständigt, så kan i viss utsträckning det offentliga politik inriktas så, att efterfrågan på arbetskraft av olika kvalitet kommer att överensstämma med utbudet på delmarknaderna. I själva verket ligger det ju nära till hands att söka utforma de generella medel, som skall säkra »jämvikt» på arbetsmarknaden, på så sätt, att de inte bara säkrar denna »jämvikt» utan även bidrar till att säkra partiell balans mellan utbud och efterfrågan på delmarknaderna. T. ex. förefaller det, i sådana fall där vi konkluderat att en allmän sänkning av de indirekta skatterna på konsumtionen behövs, rimligt att sänka skatten kraftigast (eventuellt ge subventioner) för varor, som produceras med hjälp av arbetskraft som finns i överflöd, och att sänka skatten minst för varor, som produceras med knapp arbetskraft, etc. I ett bestämt avseende kan i övrigt vår analys i kapitlen XIII–XVI, som ju annars utgår från en homogen arbetsmarknad, sägas täcka även en heterogen arbetsmarknad. Vi har ju konsekvent skilt på konsumtionsvaruindustrin och kapitalvaruindustrin och i många fall förutsatt, att politiken utformas så, att full sysselsättning (arbetslöshet lika med noll) säkras vid oförändrad fördelning av arbetskraften mellan dessa två industrier. Om nu konsumtionsvaruindustrins och kapitalvaruindustrins arbetare (på kort sikt) utgjorde två delmarknader, skulle den i alla dessa fall rekommenderade politiken kunna sägas säkra full sysselsättning inte bara i den totala »jämviktsmeningen» (ekvation (XVII:5)), utan även i den mera speciella bemärkelsen, att full sysselsättning (jämvikt) säkrats inom var och en av dessa delmarknader. Det allmänna målet full sysselsättning kan alltså här sägas vara uppsplittrat i två mera partiella mål; att detta måste komplicera politiken något, har vi redan uppmärksammat (kap. XIII, 8).

¹ Vi hänvisar i allmänhet till F. Zeuthen, *Arbejds løn og arbejdsmængde*, s. 75 ff., samt F. Zeuthen, »Samtidig bekæmpelse af arbejdsløshed og inflation», *Axel Nielsen til minde*, Köpenhamn 1951.

Konklusionen av dessa betraktelser rörande den heterogena arbetsmarknaden blir således, att medan själva »jämvikts»-definitionen av full sysselsättning inte i allmänhet är acceptabel från socialpolitisk eller produktionspolitisk synpunkt, kan det å andra sidan inte uteslutas, att den allmänna politiken i förbindelse med arbetsmarknadspolitik kan läggas upp på ett sådant sätt, att vårt »jämvikts»-tillstånd utan marknadsbetingade löneglidningar blir såväl socialpolitiskt som produktionspolitiskt acceptabelt. Lyckas det offentliga med detta, torde även ett av den fulla sysselsättningens mest kontroversiella problem ha lösts.

Även om alltså den heterogena arbetsmarknadens problem i princip bör kunna angripas från antingen utbudssidan eller efterfrågesidan, eller från båda samtidigt, är det dock uppenbart, att förhoppningarna om att kunna föra en sådan politik, att »jämvikt» på den heterogena marknaden blir ett (socialt och produktionsmässigt sett) acceptabelt tillstånd, främst måste baseras på åtgärder på arbetsmarknadens utbudssida, dvs. på arbetsmarknadens homogenisering. Anledningen härtill är speciellt att en politik, som skall klara problemen från efterfrågesidan, lätt kommer att kräva ett opraktiskt stort antal medel. Tänker vi oss att målen är att månad för månad hålla jämvikt mellan efterfrågan och utbud på, säg, 25 delmarknader, och att målen skall säkras enbart med finanspolitiska åtgärder som vidtas per finansår, kommer ju (jfr diskussionen i kap. XVI, 6) i allmänhet inte mindre än 300 stycken olika finanspolitiska medel att behöva tas i anspråk. Detta torde ge en antydning om vad det innebär att manipulera en heterogen arbetsmarknad från efterfrågesidan!

8. Lönereglering enligt konsumtionsprisindex

Indexreglering av lönerna betraktas ofta som ett särskilt störande element för en stabiliseringspolitik. Det torde emellertid vara uppenbart, att i den mån penninglönen regleras enligt en viss konsumtionsprisindex, och denna index hålles konstant genom en lyckad finans- och penningpolitik av det slag, som vi i de föregående kapitlen har skisserat, behöver den automatiska löneregleringen inte vålla bekymmer. Indexen är ju konstant, och det strider inte i och för sig mot det offentliga politiken, om arbetsmarknadens organisationer i sina avtal bygger in en dylik automatisk reglering. Utan tvivel är det just på grund av fackföreningarnas erfarenhetsmässiga benägenhet, att vid formuleringen av sina lönekrav ta hänsyn till den faktiska förflutna och den förväntade framtida prisutvecklingen, som en stabiliseringspolitik, som ämnar hålla prisnivån konstant, har särskilt goda chanser att lyckas (i motsats till t.ex. en politik som syftar till att hålla penninglönen konstanta). Det förefaller t.o.m. som om möjligheten att överhuvudtaget kunna tillåta viss indexreglering i allmänhet borde göra arbetarorganisationerna »mjukare» och sålunda lättare få deras lönekrav att inpassa sig under den allmänna politiken. Existensen av indexreglering, även om den aldrig kommer att bli aktuell, måste ju innebära mindre risk för arbetarparten, och mindre risk brukar man ju som regel vara villig att betala för.

Det torde vara uppenbart, att prisnivåns rörelser vid en genomorganiserad arbetsmarknad normalt får betraktas som en specifik, av förhållandet mellan efterfrågan och tillgång på arbetsmarknaden oberoende, orsak till förändringar i pen-

ninglönen. Frågan är blott vilken prisnivå, som härvid är relevant. I kapitel XII definierade vi prisnivån som en allmän konsumtionsprisindex »till marknadspris» men exkl. direkta skatter och subventioner. Det är inte svårt att peka på fall, där penninglönen faktiskt har reglerats enligt en index av detta slag. Det finns också gott om exempel på automatisk löne reglering som baserats på index, i vilka direkta skatter o. d. varit inräknade; och det är välkänt, att vid avtals situationer hänsyn i vid utsträckning tas till den direkta beskattningen och de sociala förmånerna. Även om därför målen full sysselsättning och konstant prisnivå (i vår mening) säkrats, kan den för penninglönen relevanta prisnivån alltså tänkas undergå förändringar. Denna specifika orsak till penninglönens rörelser har således inte nödvändigtvis eliminerats, i och med att konstant konsumtionsprisindex »till marknadspris» exkl. direkta skatter o. d. stabiliserats. Som vi tidigare fäst uppmärksamheten på kan detta förhållande tas som utgångspunkt för en kritik av vår definition på stabilt penningvärde: det är inte »arbetarnas penningvärde» som vi stabiliserat.

9. Finanspolitik, levnadsstandard, inkomstfördelning och lönerörelser: Ett förslag till indirekt »styrning» av penninglönen

Önskemålet att förhindra icke önskvärda lönehöjningar, dvs. sådana lönehöjningar som försvårar det offentliga strävanden att säkra full sysselsättning och stabilt penningvärde, talar kanske således för, att man hellre bör tolka begreppet penningvärde som den för fackföreningarna relevanta prisindexen än, som vi hittills gjort, tolka det som en allmän konsumtionsprisindex »till marknadspris» exkl. direkta skatter o. d. Stabilt penningvärde skulle då i stället bli liktydigt med en (ung.) konstant levnadskostnadsindex hänförande sig till någon genomsnittlig arbetarinkomst och inkluderande direkta skatter och sociala förmåner, och då skulle ytterligare en partiell, specifik orsak till olämpliga penninglöneförändringar (eller i alla fall krav om sådana förändringar) bli eliminerad i och med realiserandet av programmet full sysselsättning (för enkelhetens skull tänker vi oss tills vidare, att arbetsmarknaden är homogen) och stabilt penningvärde. Självklart skulle detta inte kunna förhindra, att fortfarande andra specifika orsaker till penninglöneförändringar kvarstår; bland viktigare sådana orsaker kan t. ex. nämnas fackföreningarnas önskan om, att arbetarna får en »skälig», »rättvis» andel av nationalinkomsten eller av eventuella stegringar av nationalprodukten, vidare den tidigare omnämnda »inre lönedynamiken», etc.

Att vi trots detta har ansett den i kap. XII uppställda definitionen på penningvärdet som mest »intressant» och därför hållit fast vid den, sammanhänger med flera olika omständigheter. För det *första* är det uppenbart, att det politiska kravet (målet) på stabilt penningvärde vanligen uppställs av helt andra orsaker än den att i möjligaste mån undvika penninglöneförändringar. Den viktigaste motive ringen bakom önskan om ett stabilt penningvärde är oftast önskan att inte påverka redan ingångna kreditor-debitor förhållanden, att säkra värdet av folks sparmedel, eller hur man nu önskar uttrycka saken. Och här förefaller vår definition av pen-

ningvärdet mest relevant. Detta har vi redan framhållit i kapitel XII. För det *andra* utesluter stabiliseringen av en allmän konsumtionsprisindex inte nödvändigtvis och under alla omständigheter, att det offentliga samtidigt håller den för fackföreningarna relevanta indexen konstant, eller åtminstone förhindrar stegring av denna. Det är ju nämligen för det *tredje* så, att det som är avgörande för penninglönen ingalunda är, att den för fackföreningarna relevanta indexen hålls konstant, utan snarare att den inte stiger. En stegring av levnadskostnadsindexen torde alltid innebära en risk för krav om lönehöjningar från fackföreningarnas sida, medan omvänt en sänkning av levnadskostnadsindexen knappast kan väntas leda till erbjudanden från fackföreningarnas sida om lönesänkning och inte heller automatiskt till krav på lönesänkning från arbetsgivarna. Den organiserade arbetsmarknaden är på många punkter asymmetrisk i sitt reaktionssätt. Och slutligen, för det *fjärde*, är det en fråga om inte det offentliga just i möjligheten att ad libitum variera den för fackföreningarna relevanta prisindexen, samtidigt som penningvärdet (definierat som i kap. XII) är konstant, har ett av sina allra mest effektiva vapen, när det gäller att styra penninglönens rörelser. Att »styrning» av penninglönen inte är något nödvändigt villkor för genomförandet av en politik, som säkrar full sysselsättning vid stabilt penningvärde, har vi visserligen redan visat (medel mot olämpliga penninglöneförändringar finns alltid), men å andra sidan underlättar det, som vi även påpekat, i hög grad den offentliga politiken, om lönerörelserna kan koordineras med den ekonomiska politiken i övrigt.

För att fixera tankegångarna tar vi som utgångspunkt för de följande resonemangen — som just syftar till att demonstrera det offentligas möjligheter att med indirekta medel styra penninglönen — ett i praktisk politik ofta debatterat fall: fallet med likformig produktivitetsförändring.

Vi tänker oss först att en viss likformig produktivitetssänkning inträffat, och att fackföreningarna därför inte anser sig kunna begära ökade penning- och reallöner, men å andra sidan inte heller ämnar finna sig i en reallöneminskning. Vi tänker oss att arbetsgivarsidan är passiv. Uppgiften för det offentliga är i detta läge att säkra de två huvudmålen full sysselsättning och stabilt penningvärde (enligt våra definitioner) samt dessutom att hindra, att arbetarnas levnadskostnadsindex stiger. Som det förstås, kan arbetarnas levnadskostnadsindex vid konstant penningvärde stiga endast om arbetarnas inkomstskatter stiger. Vi har tidigare i ett analogt fall (jfr kapitel XV, 2, (v)) demonstrerat, hur det går att vid oförändrad penninglön säkra de två huvudmålen genom en skatteomläggning, som implicerar en viss minskning av den indirekta konsumtionsskatten (skattekvoten) och en höjning av inkomstskatteskalen (ev. kombinerad med en viss ränteförändring). Avsikten med höjningen av inkomstskatteskalen är här uteslutande att framkalla en viss minskning av konsumtionsvaruefterfrågan vid de under dessa omständigheter oförändrade nominella förvärvsinkomsterna. Åtminstone inom vissa gränser kan emellertid tydligen hela denna minskning av konsumtionsvaruefterfrågan påtvingas hushåll, som befinner sig i den övre ändan av inkomstfördelningen. Om lägger alltså det offentliga inkomstskatteskalen på så sätt, att skattesatserna är

oförändrade för de lägre inkomsterna och speciellt för indexfamiljen, medan de stiger för högre inkomster, uppnår man oförändrad levnadskostnadsindex för arbetarna och alltså även oförändrade reala disponibla inkomster för arbetarna. Fackföreningarna har då, enligt våra förutsättningar, inte anledning att kräva högre penninglön. Det säger sig självt, att en dylik politik förutsätter, att det verkligen är fysiskt och administrativt möjligt att höja inkomstskattesatserna för de högre inkomsterna så mycket, att dessa hushåll minskar sin konsumtion så mycket, som är nödvändigt för att säkra jämvikt på konsumtionsvarumarknaden vid den minskade produktionen. Denna förutsättning behöver inte vara uppfylld. Dels kan hushållen med de högre inkomsterna ju inte gärna minska sin konsumtion mera än till noll, dels är det möjligt, att dessa hushålls konsumtion på kort sikt är utan snäv förbindelse med de löpande disponibla inkomsterna, och dels kan skattesatserna i förväg vara så höga, att administrativa skäl gör det svårt att höja dem ytterligare. I visst omfång, dvs. vid inte alltför stora produktivitetssänkningar, måste dock en dylik politik vara möjlig.

Vi vänder oss därefter till det motsatta fall, där en viss allmän likformig produktivitetshöjning inträffat, och antar, att fackföreningarna anser det »rättvist» att hela ökningen av konsumtionsvaruproduktionen (vid oförändrad sysselsättning inom konsumtionsvaruindustrin) tillfaller arbetarna. Om nu produktivitetshöjningen är k procent, och vi för enkelhetens skull antar, att arbetarna hittills konsumerat hälften och företagarna hälften av den totala konsumtionsvaruproduktionen, skulle fackföreningarna enligt de vanliga (som vi ovan visat, felaktiga) »utrymme-för-lönehöjning»-resonemangen begära en penninglönehöjning på $2k$ procent. Som vi tidigare visat (avsnitt 4), skulle en dylik lönehöjning framstå som »olämplig» från det offentliga synpunkt, liksom den inte heller skulle leda till en reallönehöjning för arbetarna på $2k$ procent; kostnadsmässigt finns det endast »utrymme» för en lönehöjning på k procent. Om emellertid det centrala för fackföreningarna verkligen är stegringen av arbetarnas *reala disponibla* inkomster, kan dock situationen klaras utan svårigheter för det offentliga. Som vi demonstrerat, är (vid oförändrad penninglön) de tillräckliga medlen i detta fall en skatteomläggning med så mycket högre indirekt skattesats för konsumtionsvarorna, att konsumtionsvaruprisnivån lämnas oförändrad (detta betyder även att vid oförändrad sysselsättningsfördelning på konsumtions- och kapitalvaruindustri såväl arbetarnas som företagens förvärvsinkomster blir desamma som före produktivitetshöjningen), samt en så pass stor sänkning av inkomstskatteskalen, att den totala konsumtionen stiger med k procent. Lägges nu hela denna sänkning av inkomstskatteskalen på de mindre inkomsterna — och förutsätter vi, för resonemangets skull, att de mindre inkomsterna utslutande tillhör arbetarhushållen och de högre inkomsterna företagarhus-hållen — är det uppenbart, att *hela* konsumtionsökningen tillfaller arbetarna, utan att detta strider mot säkrandet av de två huvudmålen. Viktigt är att uppmärksamma, att detta inte kräver ökad inkomstbeskattning för någon inkomstklass. Den ekonomiska politiken kommer i detta fall att säkra full sysselsättning och oförändrat penningvärde, samtidigt som arbetarnas levnadskostnadsindex undergår en viss

sänkning. Det inses, att, om arbetarnas marginella sparkvot överstiger deras genomsnittliga sparkvot, arbetarnas skattesatser måste sänkas så mycket, att deras levnadskostnader minskar med något mera än de $2k$ procenten. Även i detta fall går det alltså att tillfredsställa arbetarnas krav och förhindra penninglönestegring; de gränser för politiken, som i föregående fall påpekades, kommer inte att göra sig gällande här. Man kan sannolikt alltid få de lägre inkomsttagarna att snabbt expandera sin konsumtion genom ökad disponibel inkomst, och administrativa svårigheter borde knappast heller uppkomma; i givet fall kan man ju, om nödvändigt, göra inkomstskatteskalans procenttal för de lägre inkomsterna negativa, så att inkomstskatten här omvandlas till en inkomstsubvention (jfr kapitel XIV).

Mot bakgrunden av dessa två exempel inses, att den omständigheten, att förändringar av inkomstskatteskalen ingår som led i en medelkombination, ger det offentliga en viss frihet att inom ramen för den politik, som säkrar full sysselsättning och stabilt penningvärde, manipulera med inkomstskatteskalen på så sätt, att den för fackföreningarna relevanta indexen påverkas i en viss riktning (ev. lämnas oberörd), utan att detta stör uppfyllandet av huvudmålen. För övrigt gäller detta rent principiellt, även om inkomstskatteskaleförändringar inte ingår i medelkombinationen, om man nämligen kan välja mellan flera olika medelkombinationer, som alla säkrar de två huvudmålen, men har olika verkningar på arbetarnas reala disponibla inkomster. Det faktum, att det offentliga ständigt inverkar på det ekonomiska förloppet för att säkra huvudmålen, gör tydligen, att det inte längre finns något automatiskt samband mellan de störningar, som drabbar ekonomin, och inkomstfördelningen, speciellt arbetarnas reala disponibla inkomster. När det offentliga ständigt måste sätta in vissa medel för att säkra huvudmålen, när det i allmänhet finns olika medelkombinationer som säkrar dessa huvudmål, och när, slutligen, dessa olika medelkombinationer som regel kommer att påverka arbetarnas reala disponibla inkomster och inkomstfördelningen överhuvud olika, då är det också klart, att det offentliga i viss utsträckning kan ge arbetarna den realinkomstutveckling, den standardutveckling, som av någon anledning anses lämplig. Detta bör ge det offentliga vissa möjligheter att via inriktningen av finans- och penningpolitiken »köpa» fackföreningarna till att begära just sådana löneförändringar, som av det offentliga anses lämpliga. Penninglönens och reallönens utveckling rycks loss från varandra.

Härvid bör man uppmärksamma, att det offentliga i fallet med produktivitetstegring faktiskt kan erbjuda fackföreningarna en högre real disponibel inkomst, om dessa går med på oförändrade penninglöner, än om de håller styvt på en viss lönehöjning. Vi har ju tidigare visat (avsnitt 4), att om man i det ovan betraktade fallet med likformig produktivitetstegring genomför en »lämplig» lönehöjning, dvs. en lönehöjning med k procent, och om vi för enkelhetens skull antar, att inkomstskatteskalen är proportionell, och att hushållens marginella och genomsnittliga sparkvoter är lika, då kommer jämvikt att etableras vid oförändrad sysselsättning och prisnivå utan ytterligare åtgärder. Härvid uppnår såväl löntagarhushållen som företagarhusållen en k -procentig höjning av realinkomsterna. I fallet

ovan, där penninglönen är oförändrad och en skatteomläggning därför måste tillgripas, kunde löntagarna tillförsäkras en (mera än) $2k$ procentig realinkomsthöjning. Om såväl det offentliga som fackföreningarna insåg detta (och arbetsgivarna vore passiva), skulle det offentliga utan svårighet kunna »köpa» en oförändrad penninglön, om det så önskade. Det kan naturligtvis sägas, att även i fallet med k -procentig lönehöjning och inga ytterligare åtgärder för att säkra huvudmålen en $2k$ -procentig realinkomsthöjning skulle kunna säkras åt löntagarna, nämligen genom en så att säga fristående (i den meningen att den inte är till för att säkra huvudmålen) inkomstskatteskaletförändring, som innebär högre skatteprocenter för de högre inkomsterna och lägre för de lägre inkomsterna. Då ju företagarnas förvärvsinkomster stigit med k procent, är en dylik politik naturligtvis möjlig rent »fysiskt». En från politisk (och kanske även från ekonomisk) synpunkt viktig skillnad mellan fallet med lönehöjning och fallet utan lönehöjning är dock, att i fallet utan lönehöjning arbetarna tillförsäkras en $2k$ -procentig realinkomststegring utan att förvärvsinkomst överförs från företagarna till löntagarna (företagarnas procentuella skattesatser höjs inte), medan i fallet med lönehöjning detta är nödvändigt (skattesatserna måste höjas för företagarna). Oavsett betydelsen av detta, så torde slutsatsen av det som hittills sagts vara klar:

I och med att det offentliga genomför en politik, som syftar till att stabilisera penningvärdet vid full sysselsättning, kommer det offentliga som en oundviklig konsekvens härav även att, enbart genom sitt val av medel för att säkra huvudmålen, i viss utsträckning bestämma över inkomstfördelningen och speciellt arbetarnas reala inkomster, och detta bör i samma utsträckning kunna utnyttjas till att påverka arbetsmarknadsorganisationernas lönekrav och utgången av löneförhandlingarna.

Detta behöver dock inte vara tillräckligt för att säkra en önskvärd utveckling av penninglönerna. Man kan t.ex. mycket väl tänka sig, att fackföreningarna möter upp med krav på realinkomststegringar, som det antingen är fysiskt omöjligt att genomföra (dvs. modellen tillåter dem icke oavsett vilka medel som sätts in), eller som det offentliga anser orimliga och därför inte önskar bidra till att säkra. Här kommer emellertid det offentliga möjlighet, att *ad libitum* förändra arbetarnas levnadskostnader trots oförändrat penningvärde, och därmed även det offentliga möjlighet att behärska utvecklingen av löntagarnas reala disponibla inkomster, in i bilden igen, om också på ett något annorlunda sätt. Som vi ovan påpekat, har det offentliga alltid tillräckliga medel till sin disposition för att neutralisera verkningarna av en penninglöneförändring vilken som helst på penningvärde och sysselsättning. Sådana tillräckliga medel är t.ex. en skatteomläggning, som implicerar minskade indirekta skatter på konsumtionsvaror (ev. ökade indirekta subventioner) och en höjning av inkomstskatteskalen. Och likgiltigt hur mycket penninglönen ökar, så kan höjningen av inkomstskatteskalen alltid genomföras på ett sådant sätt, att fördelningen av de reala disponibla inkomsterna inte påverkas (jfr kapitel XIV); detta gäller i princip även i det extrema fall, där penninglönerna stiger obergänsat, och därför skatteskalen för alla inkomststorlekar går mot 100 procent. Å

andra sidan har naturligtvis även här det offentliga genom utformningen av inkomstskatteskehöjningen möjlighet att i viss utsträckning påverka de reala disponibla inkomsterna och ev. låta slutresultatet bli en viss höjning eller sänkning av löntagarnas reala disponibla inkomster.

Resultatet är alltså, att inom ramen för och som ett led i den politik, som skall säkra full sysselsättning och stabilt penningvärde, har det offentliga möjlighet att inom ett visst variationsområde arbiträrt fastställa arbetarnas reala disponibla inkomster och detta oavsett penninglönens utveckling. Detta bör av det offentliga kunna utnyttjas till att tvinga fram en önskvärd löneutveckling.

Skall det offentliga lyckas styra den avtalsmässiga penninglönens förändringar utan att tillgripa direkt kontroll av penninglönen, måste det tydligen på något sätt med indirekta medel sättas i stånd att påverka organisationernas lönekrav och utgången av löneförhandlingarna. En väg, som här tycks öppen och användbar, är, att det offentliga vid löneförhandlingarnas början avger en *deklaration* rörande den framtida finans- och penningpolitiken för säkrande av full sysselsättning och stabilt penningvärde vid olika alternativa framtida penninglöner. I denna deklaration måste det offentliga utlova en sådan framtida finans- och penningpolitik, att vid en viss penninglön — nämligen den, som det offentliga anser önskvärd — den högsta reala disponibla inkomsten uppnås för löntagarna, medan såväl högre som lägre penninglön leder till lägre reala disponibla inkomster för löntagarna. Det »pris», som härvid utlovas fackföreningarna, om de inriktar sina penninglönekrav enligt det offentligas önsknings, bör normalt kunna sättas så högt, att fackföreningarna föredrar denna penninglön framför alla andra penninglöner.

Man skulle kunna säga, att det offentligas deklaration innebär, att det offentliga genom alternativa uppläggningar av den politik, som vid olika penninglöner skall säkra full sysselsättning och stabilt penningvärde, ställer fackföreningarna inför ett funktionellt samband mellan penninglön och real disponibel löneinkomst av det slag som visas i Fig. XVII:3. Det offentliga har härvid utformat sambandet så, att kurvan når maximum vid den av det offentliga önskade penninglönen, \hat{w} , och att detta maximivärde just sammanfaller med den reala disponibla löneinkomst, \hat{l} , som det offentliga anser rimlig och önskar hjälpa arbetarna fram till. I praktiken kan naturligtvis detta samband knappast utformas som en kontinuerlig funktion, men detta är intet hinder för själva tankegången. Tvärtom förefaller det lämpligt, att funktionen just i maximipunkten gör ett språng, så att det bästa värdet på penninglönen förefaller fackföreningarna *mycket* bättre än angränsande värden.

I det tidigare betraktade fallet med en likformig produktivitetsökning på k procent kan vi exempelvis tänka oss, att det offentliga föredrar oförändrade penninglöner (detta kan t.ex. vara lämpligt om produktivitetsstegringen endast väntas vara tillfällig, eller om en sänkning av inkomstbeskattningen önskas). Vid oförändrade penninglöner skulle då deklarationen utlova, att det offentligas politik lägges upp så, att löntagarnas reala disponibla inkomster stiger med (något mera än) $2k$ procent (om det nu är denna höjning av den reala disponibla löneinkomsten, som det offentliga anser önskvärd); vid alla andra penninglöner skulle det offentliga i stället utlova en stegring med exempelvis endast k procent. För en fackförenings-

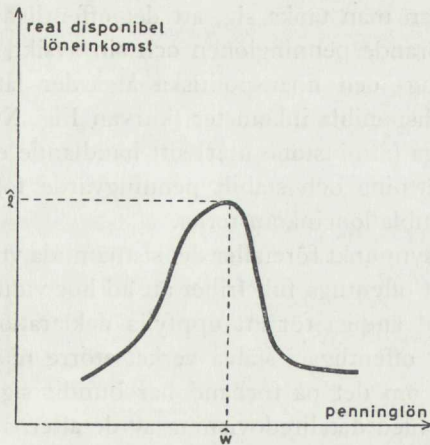

Fig. XVII: 3.

rörelse, som är inställd på att skaffa löntagarna maximal real disponibel inkomst, blir valet då tydligen oförändrade penninglöner.¹

Den här skisserade metoden att behärska utgången av löneförhandlingarna och därmed även penninglönens rörelser rymmer emellertid en rad förutsättningar och problem, som vi nu skall redovisa något närmare.

a) Den första förutsättningen för att en politik av detta slag skall lyckas är naturligtvis, att det offentliga öppet redovisar sina avsikter och sedan handlar helt i överensstämmelse med sina deklamationer, att det offentliga alltså inte döljer och inte heller drar sig för att realisera sina planer rörande löntagarnas reala disponibla inkomster i den mån fackföreningarna inte väljer den av det offentliga önskade lönen. Tydligt förutsätter detta en kallhamrad, konsekvent och koordinerad politik från det offentliga sida, men detta är inte något speciellt för den mot lönebildningen riktade politiken. Konsekvens i den ekonomiska politiken torde ju alltid vara en förutsättning för att önskade mål skall kunna realiseras.

b) En sak är att det offentliga måste handla i överensstämmelse med sin deklamation, en annan sak är hur pass hårt det offentliga är tvunget att binda sitt framtida handlande genom deklamationen. Som ett ytterlighetsfall kan man tänka sig, att det offentliga inte bara deklarerar sin önskan rörande penninglönen för en viss framtida period och sin avsikt att via penning- och finanspolitiken låta olika penninglöner resultera i vissa reala disponibla inkomster (kurvan Fig. XVII:3), utan även i detalj redovisar de alternativa penning- och finanspolitiska åtgärder, som kommer att vidtas vid olika penninglöner. Med en dylik deklamation av såväl (alternativa) mål som medel binder tydligen det offentliga i mycket hög grad, kanske t. o. m. fullständigt, sitt handlande för den nämnda perioden. Som ett

¹ Vid en politik av detta slag försvinner tydligen problemet med den s.k. »lönemultiplikatorn» som här helt enkelt förlorar all mening. Om »lönemultiplikatorn», se Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, s. 408 f.

annat ytterlighetsfall kan man tänka sig, att det offentliga endast deklarerar sin önskan (tills vidare) rörande penninglönen och sin avsikt, att via — än så länge oredovisade — penning- och finanspolitiska åtgärder låta olika penninglöner resultera i vissa reala disponibla inkomster (kurvan Fig. XVII:3). I detta senare fall binder det offentliga (åtminstone utåt) sitt handlande endast så till vida, som till målen full sysselsättning och stabilt penningvärde fogas ett (betingat) mål rörande de reala disponibla löneinkomsterna.

Från det offentligas synpunkt förefaller det sistnämnda ytterlighetsfallet vara att föredra; får inte här det offentliga full frihet att ad hoc vidta sådana åtgärder, som successivt visar sig nödvändiga för att uppfylla deklARATIONENS utfästelser? Och får inte härigenom det offentliga i själva verket större möjligheter att verkligen följa deklARATIONEN, än om det på förhand har bundit sig vid vissa medel? Det andra ytterlighetsfallet med detaljredovisning av de alternativa åtgärderna, måste ju nämligen nödvändigtvis bygga på en prognos rörande den ekonomiska utvecklingen. Att denna prognos visar sig så nära som möjligt sammanfalla med det verkliga förloppet är viktigt; annars kommer konsekvensen av att välja en viss penninglön inte att bli den, som det offentliga proklamerat. Lika viktigt är även att arbetsmarknadens organisationer och det offentliga bygger på samma prognos och litar på den. Om nämligen inte på detta sätt förväntningarna om framtiden och uppfattningen om verkningarna av olika ingrepp är likformiga, kommer arbetsmarknadsorganisationerna ju inte att ha någon anledning att följa de rekommendationer och frukta de hot, som implicerats i det offentligas deklARATION. Har fackföreningarna sin egen speciella uppfattning om den ekonomiska utvecklingen och om verkningar av olika offentliga åtgärder, och känner fackföreningarna (från deklARATIONEN) de åtgärder, som kommer att tillgripas vid olika penninglöner, kan de tydligen framräkna en optimal penninglön, som kan avvika från den av det offentliga önskade och enligt deklARATIONEN optimala. Rent praktiskt ligger det ju visserligen så till för närvarande, att alla tycks lita på det offentligas prognos som den bästa möjliga, men intet hindrar, att i fortsättningen arbetsmarknadens organisationer sätter upp egna prognoser och handlar med dem som underlag. Prognosproblemets lösning är således en mycket viktig förutsättning för en mot penninglönen riktad politik, som baseras på en deklARATION med detaljredovisning av (de alternativa) åtgärder, som skall komma till användning vid olika penninglöner. En deciderat felaktig prognos innebär tydligen, antingen att det offentliga måste överge sin egen deklARATION rörande de penning- och finanspolitiska åtgärderna, eller också att de reala disponibla löneinkomsterna inte kommer att bli som utlovat i deklARATIONEN.

Mot denna bakgrund kunde det förefalla alldeles självklart att det andra ytterlighetsfallet av deklARATION — där det offentliga inte upplyser vilka medel, som skall komma till användning — obetingat är överlägset det första med detaljredovisning av medlen. Slipper man inte på detta sätt ifrån risken för felaktiga prognoser? Så enkelt är problemet dock inte; likgiltigt hur det offentliga än utformar sin deklARATION, så slipper det nämligen aldrig ifrån prognosproblemets. All politik

är ju politik för framtiden; det förflutna kan man inte ändra på. Därför måste också alla åtgärder, som vidtas, baseras på föreställningar om framtida förhållanden; och har det offentliga felaktiga föreställningar om framtiden, kommer inte de åtgärder som vidtas att säkra de uppställda målen — oavsett vad som deklarerats och inte deklarerats.

Låt oss i korthet närmare betrakta en deklaration, som inte redovisar de åtgärder, som skall vidtas, och undersöka på vilka punkter prognosproblemet här kommer in i bilden. För det första är det ju uppenbart, att skall det offentliga överhuvud kunna bilda sig någon uppfattning om vilken penninglön, som är lämplig för den närmaste framtiden, måste det ha en prognos till sitt förfogande. Skall det vara någon mening med att styra penninglönen, måste man veta vart man skall styra. Redan bakom önskemålet om en bestämd penninglön måste alltså ligga en prognos. Men behöver då denna prognos vara lika korrekt som vid en deklaration med detaljredovisning av de (alternativa) åtgärderna? Skulle inte just fördelen med en deklaration utan redovisning av åtgärderna vara, att det offentliga reserverar sig frihet att tillämpa sådana medel, som så småningom kommer att visa sig lämpliga? Härvid får för det första erinras om, att den grundläggande prognosen i alla fall inte får vara så felaktig, att det blir fysiskt omöjligt att uppfylla deklarationens utfästelser. Vidare gäller ju ofta, att oförutsedda händelser och därmed en oförutsedd ekonomisk utveckling betyder, att målstorheterna kommer att avvika från sina önskade värden för en kortare eller längre tid, nämligen tills de av det offentliga verkställda åtgärderna hinner verka. Oavsett om deklarationen innehåller en redovisning av de åtgärder, som skall komma till användning, måste därför tydligen, om deklarationens utfästelser skall realiseras, det offentliga på förhand och på grundval av en prognos ha bildat sig en uppfattning om de medel, som skall sättas in. En korrekt prognos för den tidrymd deklarationen gäller torde sålunda vara en nödvändig förutsättning för en lyckad politik — oavsett deklarationens utformning, jfr dock kap. XIX, 3.

Skillnaden mellan dessa två ytterlighetsfall av deklarationer torde därför mera vara en gradskillnad än en artskillnad. Möjligen ställs det offentliga vid oförutsedda händelser i en svårare situation, om deklarationen specificerats med avseende på medlen; å andra sidan tas kanske en specificerad deklaration mera på allvar och gör större intryck på arbetsmarknadens organisationer. Vilken typ av deklaration som är lämplig, kan därför mycket väl växla från situation till situation; deklarationens utformning blir i hög grad en fråga om politisk skicklighet.

c) Den konkreta utformningen av det offentliga deklaration kommer även att bero på den innebörd som det offentliga lägger i målen stabilt penningvärde och full sysselsättning. Vi har i det föregående diskuterat problemen mot bakgrunden av de definitioner på stabilt penningvärde resp. full sysselsättning som uppställts i kap. XII (och kompletterats i detta kapitel), men naturligtvis kan man även tänka sig den föreslagna metoden till styrning av penninglönen använd vid andra tolkningar av de två målen. Vi skall inte gå närmare in på de problem, som kan uppstå vid andra tolkningar av målen utan endast i korthet antyda följande omständigheter.

Vi har närmast tänkt oss lönen fastställd per år (finansår) liksom även de medel, som ev. proklameras i deklarationen måste sträcka sig över ett år. Detta är ju naturligt från finanspolitisk synpunkt. Som påpekats i kap. XVI i samband med finanspolitikens långtidsproblem, låter detta sig mycket väl förena med en målsättning, som utgår från en kortare tidsperiod. Även om målen t. ex. är konstanta kvartalsindex för prisnivån och full sysselsättning per månad, kan lönen och samtliga finans- och penningpolitiska medel (parametervärden) fastställas vid finansårets början och hållas konstanta genom finansåret på ett sådant sätt, att samtliga mål inom året uppfylls. Å andra sidan finns det i princip intet hinder för att det offentliga föredrar, och inducerar arbetsmarknadsorganisationerna att välja, en viss löneutveckling genom året. I den mån det offentliga anser en viss löneutveckling genom året lämplig kan *från denna synpunkt* en annan full-sysselsättningsdefinition (än den jämviktsdefinition vi arbetat med) förefalla lämplig. Om t. ex. det offentligas prognos förutser en kontinuerlig produktivitetshöjning genom året, kan det tänkas, att det offentliga även finner en kontinuerlig lönehöjning (löneglidning) lämplig. Den löneglidning, som kan förväntas existera även vid full sysselsättning i jämviktsmeningen, och som bl. a. just hänger ihop med uppjustering av timlönen vid ackordsättning i samband med nya produktionsmetoder, behöver således inte bli något störande element för det offentligas planering, utan kan tvärtom mycket väl tänkas ingå som ett led i denna. Och anses en större eller mindre löneglidning än den »produktivitetsinducerade» lämplig, kan det även vara lämpligt att låta tillståndet på arbetsmarknaden avvika från jämviktsläget (uttryckt genom villkoret (XVII:5)), så att en viss marknadsbetingad löneglidning uppstår. Förutsättningen för att på detta sätt löneglidningen medvetet tas i anspråk som ett element i politiken är dock naturligtvis, att det offentliga blir i stånd att göra säkra prognoser för löneglidningen, jfr b) ovan.

d) Vi har ständigt talat om penninglönen som om den vore en enhetlig storhet, medan den i våra resonemang i själva verket måste uppfattas som en genomsnittlig penninglön. Då det ju är denna genomsnittliga penninglön, resonemangen gäller, följer även att den diskuterade politiken förutsätter, att arbetsmarknadens organisationer måste tänka i termer av och träffa beslut om en dylik genomsnittlig penninglön. Detta förutsätter återigen en hög grad av koncentration inom fackföreningsrörelsen, ja i själva verket, att löneförhandlingarna är gemensamma för alla arbetargrupper och sker genom någon central organisation. Träffar då t. ex. arbetarnas centrala organisation beslut om en viss genomsnittlig penninglöneförändring, måste centralorganisationen sedan inom ramen för detta genomsnitt fastlägga eller framkalla lönekraven för de olika arbetargrupperna. Existerar inte en dylik centralorganisation, som träffar beslut på detta sätt, blir resultatet lätt, att arbetsmarknadsorganisationerna först träffar beslut om de många speciella penninglönerna, och att sedan det genomsnittliga resultatet framgår som ett passivt algebraiskt resultat av dessa många beslut.

Rent principiellt skulle man förstås kunna tänka sig deklarationen utformad på så sätt, att den inte tog sikte på någon genomsnittlig penninglön för samtliga ar-

betare, utan i stället specificerade den genomsnittliga lönen för en rad grupper av arbetare. Uppenbarligen är det dock från det offentliga synpunkt att föredra, kanske t.o.m. praktiskt nödvändigt, att arbetsmarknadsorganisationerna kommer att ansvara för fastställandet av de många speciella lönesatserna.

Det behöver knappast understrykas, att det på denna punkt döljer sig en rad mycket besvärliga problem, som det ligger utanför detta arbetes ram att behandla. Vad vi lämnar åt sidan här, är i själva verket hela den s.k. »inre lönedynamikens» problematik.

e) På arbetsgivarsidan är en koncentration av den karaktär, som vi nu skisserat för arbetarsidan, egentligen inte strängt nödvändig. Det förefaller dock naturligt att tänka sig, att arbetarsidans koncentration åtföljs av en motsvarande koncentration på arbetsgivarsidan. Då uppkommer det problemet, att den penninglön som är optimal för arbetarna nödvändigtvis måste bli den sämsta möjliga sett ur företagsynpunkt. Man kan därför råka in i lägen, där arbetarna väljer att begära den enligt deklARATIONEN för dem optimala penninglönen, samtidigt som arbetsgivarna t. ex. föredrar en för arbetarna inoptimal, men för dem själva mera optimal penninglön och därför t. ex. erbjuder stora lönehöjningar i ett läge, där arbetarna föredrar oförändrade penninglöner. Denna komplikation är dock knappast så elakartad som det kanske kunde förefalla. Saken är nämligen den, att arbetsgivarnas intressen knappast kan uttryckas i så enkla formler som arbetarnas. Åtminstone de öppet redovisade motiven för arbetsgivarnas lönekrav uttrycks ju som regel inte i termer av företagarnas samlade reala disponibla inkomster eller en viss inkomstfördelning e. d. Överhuvud har det ju erfarenhetsmässigt visat sig, att arbetsgivarna i lägen med full sysselsättning oftast ådagalägger en rätt utpräglad likgiltighet eller resignation inför penninglönens fastställande. Det är närmast detta som bildar bakgrunden till vår förutsättning om arbetsgivarnas passivitet. Dock får det inte glömmas bort, att denna likgiltighet på företagarkåll i hög grad har haft sin orsak i en övertygelse om, att i den mån penninglönen stiger, kommer även företagarinkomsterna via en prisstegringsprocess att öka i motsvarande grad och kanske t.o.m. kraftigare, och detta blir inte fallet vid vår politik. Här kommer ju uttryckligen löntagar- och företagarinkomsterna att i regel röra sig i motsatt riktning som funktioner av penninglönen. Man skulle ev. kunna överväga om det inte vore möjligt att utforma politiken så, att även företagarnas reala disponibla inkomster maximerades vid den för arbetarna optimala penninglönen. Detta förutsätter tydligen, att det finns någon tredje grupp, vars reala disponibla inkomst man via skattepolitiken kan variera på så sätt, att den är minst vid den optimala penninglönen och stiger, om penninglönen avviker från den av det offentliga önskade. Om ett dylikt tillvägagångssätt låter sig arrangeras inom ramen för den övriga politiken är en fråga, som vi inte här skall gå närmare in på.¹

f) Slutligen förutsätter hela politiken tydligen, att i ett viktigt avseende en sam-

¹ Det förtjänar framhållas, att det som således i deklARATIONEN används som »buffert» inte nödvändigtvis behöver vara en viss grupps reala disponibla inkomst. Även investeringarna eller det offentliga utgifter eller bytesbalansens saldo kan tänkas uppträda i denna roll.

ordning i tiden sker. Politiken förutsätter ju, att löneförhandlingarna och fastställandet av det offentligas faktiska politik går till på så sätt, att för en given framtida period det offentligas politik, speciellt skattepolitiken, fastställs *efter* det att löneförhandlingarna avslutats och periodens penninglön fastställts, och på grundval av den deklaration som avgivits omedelbart *före* löneförhandlingarna. Rent praktiskt skulle man alltså kunna tänka sig, att löneförhandlingarna med finansåret som period pågår och avslutas i april månad, samtidigt som finans- och penningpolitiken slutgiltigt utformas i maj och juni på grundval av dels den prognos och den deklaration som utarbetats i mars månad och dels den faktiska utgången av löneförhandlingarna i april månad. Ett dylikt tidsschema avviker ju i flera hänseenden från det, som för närvarande följs t. ex. här i Sverige.

Utan att här gå in på detaljer i fråga om det gällande svenska tidsschemats för- och nackdelar, måste dock påpekas, att det speciellt är besluten om och verkställandet av förändringar av inkomstskatteskalen som enligt nuvarande tillvägagångssätt tycks infalla olämpligt och vara alltför tungrodda. Att vid ett skattesystem som det svenska med preliminärskatt och efterreglering förändra skatteskalorna under loppet av kalenderåret är en mycket problematisk historia; i praktiken kan staten nog endast förändra skatteskalorna i skarven mellan två kalenderår, vilket återigen innebär, att när löneförhandlingarna sätter i gång, har inkomstbeskattningen redan fastlagts, och härigenom har i själva verket det offentliga på förhand försvårat sina egna möjligheter att föra en politik, som den av oss förordade. Ett annat exempel på ur denna synpunkt dålig »timing» är prissättningen för jordbruksprodukter.

Vi har nu redovisat några viktiga förutsättningar för och därmed också några allvarliga svårigheter med en politik, som på detta sätt skall styra penninglönens rörelser. I all korthet kan vi resumera, att svårigheterna för det första ligger på det rent kunskapsmässiga planet, i prognosproblemet, och för det andra på det institutionella planet. Prognosproblemet är naturligtvis i främsta rummet ett vetenskapligt problem, en fråga om våra möjligheter att skaffa sådana kunskaper om den svenska ekonomins funktionssätt och om de stötar ekonomin under den närmaste framtiden kommer att få, att en tillräcklig överblick över den framtida utvecklingen uppnås. Här kan det offentliga naturligtvis inte självt göra någon annan insats än att stödja forskning på området. De institutionella problemen däremot skulle ju i princip kunna lösas genom rent politiska åtgärder, genom lagstiftning. Det gäller härvid dels att framvinga en centralisering av löneförhandlingarna, dels att fastlägga ett lämpligt tidsschema för löneförhandlingarna och det slutliga fastställandet av det offentligas politik för den period löneförhandlingarna gäller. Utan tvivel läggs härvid vissa band på arbetsmarknadsorganisationerna, men dessa band gäller formellt sett endast löneförhandlingarnas form; penninglönernas fastställande ligger i princip fortfarande i arbetsmarknadsorganisationernas hand.

Det kan vara lämpligt att till slut påpeka vissa drag hos den här förordade politiken, som enligt icke ovanliga värderingsnormer förefaller positiva. För det

första får det understrykas, att ansvaret för genomförandet av penningvärdets stabilisering vid full sysselsättning fullständigt läggs på det offentliga, som å andra sidan också har medel till sitt förfogande att under alla omständigheter säkra denna målsättning. Arbetsmarknadens organisationer, speciellt fackföreningarna, har inget ansvar för vare sig penningvärde eller sysselsättning utan förutsättes uteslutande inrikta sig på att skaffa sig själva, sina egna medlemmar, så stora förmåner, så hög standard som möjligt. Någon form av »solidaritet med samhället» eller »återhållsamhet» förutsättes inte; alla sköter sina egna intressen utan hänsyn till, om de härvid trampar på andra gruppers intressen. Det sätt, på vilket sedan det offentliga inducerar arbetsmarknadens organisationer att välja den penninglön, som — från synpunkten av att göra det offentligas politik i övrigt så enkel som möjligt — förefaller det offentliga mest önskvärd, består i att göra *fördelningen* beroende av penninglönens höjd. Inom ramen för en under alla omständigheter genomförd full-sysselsättningspolitik med stabilt penningvärde, göres fördelningen till en sådan funktion av penninglönens höjd, att arbetsmarknadsorganisationerna i sitt eget intresse väljer den av det offentliga önskade penninglönen. Detta innebär för övrigt även, att fördelningen av de privata disponibla inkomsterna kommer att överensstämma med det offentligas önskan.

Det framhålles ofta, att de enda vägarna till lösning av problemet med penninglönen vid full sysselsättning, och därmed även till lösning av penningvärdets stabilisering, är dessa alternativ: direkt offentlig kontroll av penninglönerna, eller arbetslöshet i sådan utsträckning att fackföreningarna inte kan pressa upp lönen för mycket, eller, slutligen, »återhållsamhet». Alla dessa vägar har enligt mycket vanliga värderingsnormer vissa nackdelar. Jag har därför diskuterat en fjärde väg, som inte bygger på vare sig direkt kontroll, skapandet av arbetslöshet eller någon form av onaturlig abstinens. Mitt förslag bygger på, att det offentliga genom allmänna finans- och penningpolitiska medel helt tar fördelningen i sin hand — i detta avseende är mitt förslag nära besläktat med den i följande avsnitt diskuterade Rehn-Meidnerska politiken — och använder denna som ett kombinerat lockbete och påtryckningsmedel, som ett handelsobjekt. Man kan naturligtvis fråga om inte detta går långt utöver själva målsättningen stabilt penningvärde och full sysselsättning; om jag inte på detta sätt smugglat in en mycket mera omfattande målsättning i målen full sysselsättning och stabilt penningvärde. Detta vore dock en oberättigad kritik. För det första är det ju nämligen så, åtminstone i västeuropeiska länder, att det offentliga oavsett målen full sysselsättning och stabilt penningvärde sedan gammalt faktiskt arbetar med målet: påverkan (speciellt utjämning) av inkomstfördelningen. Att därför stabiliseringspolitiken kombineras med fördelningspolitiken är blott konsekvent och rationellt. Viktigare är emellertid, rent principiellt, att när det offentliga överhuvud uppställer målen full sysselsättning och stabilt penningvärde och realiserar dessa mål genom användning av lämpliga medel, så kommer det även oundvikligen att påverka inkomstfördelningen på något sätt. Någon så att säga »naturlig» och av det offentligas politik oberoende

inkomstfördelning kommer under dessa omständigheter helt enkelt inte längre att finnas; själva målsättningen full sysselsättning och stabilt penningvärde ger det offentliga bestämmanderätt över fördelningen.

10. Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen

I föregående avsnitt har diskuterats ett förslag till indirekt »styrning» av penninglönerna. Problemet behandlades främst ur finanspolitisk synvinkel, och problemlösningen kan karakteriseras därigenom, att inkomstfördelningen och inte arbetslösheten tänktes använd som styrningsmekanism, samt att arbetsmarknadsorganisationerna förutsattes handla »egoistiskt». Genom att intresset speciellt inriktats på de finanspolitiska aspekterna, har vissa för den praktiska politiken — och för övrigt också för den rent teoretiska diskussionen — betydelsefulla omständigheter inte nämnvärt beaktats. Det gäller framför allt problem som sammanhänger med arbetsmarknadens heterogenitet, arbetsmarknadsorganisationernas pluralitet samt avtalsförhandlingarnas decentralisering. Vid existerande institutionella förhållanden i Sverige är därför en *omedelbar* tillämpning av vårt förslag knappast tänkbar.

De problem, som vi förutsatt lösa på mera institutionell väg och alltså så till vida bortsett ifrån, står däremot i centrum för den debatt, som sedan 1948 — med tyngdpunkt i LO-betänkandet *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen* — förts om fackföreningarna och lönepolitiken vid full sysselsättning.¹ De synpunkter, som här utkristalliserats, skulle kunna kallas den Rehn–Meidnerska politiken, och det förefaller rimligt att i korthet jämföra några av denna politikens karaktäristiska drag med vårt förslag till styrning av penninglönerna. Någon uttömmande behandling av den Rehn–Meidnerska politiken kommer inte på tal i detta sammanhang, bland annat därför att den bakomliggande problemställningen är av en något annan karaktär än vår. Medan nämligen vårt förslag till styrning av penninglönerna kan sägas gälla frågan, hur det offentliga skall kunna inducera en starkt centraliserad fackföreningsrörelse att välja den lönepolitik, som det offentliga finner lämplig i en konkret situation, så är grundtemat för den Rehn–Meidnerska politiken, hur det offentliga politik skall inriktas, om den svenska fackföreningsrörelsen — i sin nuvarande form — helhjärtat och på längre sikt skall kunna gå in för och med framgång samordna fackförbundens lönekrav i en fråga synpunkten av penningvärdets stabilisering lämplig lönepolitik (i allmänhet antas i diskussionen en höjning av den genomsnittliga lönenivån »i takt med produktivitetsutvecklingen» vara lämplig från penningvärdesympunkt).

¹ *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, Stockholm 1951. De här framställda synpunkterna framfördes för övrigt redan 1948 av G. Rehn, R. Meidner o. a. i *Tiden* 1948, och har senare utvecklats speciellt av Rehn, se *Wages Policy under Full Employment*, ed. R. Turvey, London 1952, med bidrag av R. Meidner, G. Rehn, E. Lundberg och K. Wickman, jfr även Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, kap. 14, samt diskussionen mellan Rehn och Lundberg i *Ekonomisk Tidskrift* 1953. I sitt arbete för penningvärdeundersökningen kommer Rehn att ta upp hela problemet till utförligare behandling. Framställningen här bygger endast på ovannämnda förut publicerade skrifter.

Det centrala i den Rehn–Meidnerska politiken är, att en bättre balans mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft än som i allmänhet rått under efterkrigstiden, skall genomföras med hjälp av åtgärder som även innebär en sammanpressning av företagets vinstmarginaler, samtidigt som »rimliga» och »rättvisa» lönerelationer¹ skall etableras och bevaras. Därmed skulle det bli möjligt för en fackföreningsrörelse, som i och för sig är inställd på saken, att medverka till penningvärdets stabilisering; den skulle icke direkt provoceras till lönekrav, som skulle göra prisstegring svår att undvika.

Då lönerelationernas stabilitet i hög grad anses beroende av företagsvinsternas inriktning och storlek — förutom av en viss påtryckning på fackförbunden från den centrala ledningens sida — kan vi här koncentrera uppmärksamheten på frågan om företagsvinsternas roll i den Rehn–Meidnerska politiken; det är på denna punkt som jämförelse med vårt förslag är befogad.

Genom en lämplig allmän ekonomisk politik skall nu — och i detta avseende är den Rehn–Meidnerska politiken av traditionell typ — ett sådant tillstånd etableras, att samhällsekonomin är i balans; efterfrågeöverskott får inte förekomma varken på arbetsmarknaden eller på varumarknaderna. Alla vanliga generella penning- och finanspolitiska medel torde härvid kunna komma på tal beroende på den konkreta situationen. Existensen av ett dylikt »balanstillstånd» förutsätter bl. a. att vinsterna på sysselsättningsmarginale är »normala» (sett från företagarsynpunkt); vid fri konkurrens betyder detta, att vinsten på sysselsättningsmarginale är noll, jfr optimivillkoren i kap. XIII. Avsikten härmed är tydligen att förhindra »marknadsbetingade» löneförändringar, speciellt marknadsbetingade löneglidningar mellan avtalen. Arbetsmarknadsbalansen anses viktig av två anledningar: dels kommer sannolikt marknadsbetingade löneglidningar att rubba lönerelationerna — har redan »rimliga» lönerelationer etablerats eller går förskjutningarna i stor utsträckning i »fel riktning», så att de provocerar nya lönekrav, kommer härigenom lätt vid avtalen och i övrigt en kapplöpning mellan fackförbunden att sättas i gång — dels anses löneförändringar mellan och utanför själva avtalen olämpliga från ren organisationspolitisk synvinkel. Det är alltså tydligt, att ett med vårt begrepp »jämvikt» (jfr avsnitt 6 och 7, se speciellt definitionen för fallet med asymmetrisk löneglidning) besläktat tillstånd på arbetsmarknaden spelar en central roll i den Rehn–Meidnerska politiken. Att vidare denna marknads-»jämvikt» även på en heterogen arbetsmarknad anses kunna säkras genom lämplig inriktning av de generella åtgärderna, samt genom mera partiella åtgärder (för främjande av arbetskraftsomflyttning i lämpliga riktningar osv.), utan att kravet på minimal arbetslöshet frångås, är också uppenbart. På denna punkt finns således inte någon väsentlig skillnad mellan Rehn–Meidners synpunkter och de i föregående avsnitt

¹ Citationstecknen kring orden »rimliga» och »rättvisa» är uttryck för att författarna är medvetna om dessa uttrycks subjektivitet; man avser lönerelationer som icke i alltför hög grad provocerar lönekrav från olika gruppers sida, och man räknar som kriterier på en riktig avvägning att en ev. (frivillig) »omflyttning mellan grupperna går lika mycket i den ena som i den andra riktningen» (LO-betänkandet s. 155).

framlagda synpunkterna; (på sin höjd skulle man kanske kunna säga, att Rehn-Meidners arbetsmarknadsdominerade synpunkter ännu starkare leder fram till kravet på »jämvikt» på arbetsmarknaden än våra mera finanspolitiskt präglade betraktelser, som ju inte uteslöt att vissa löneglidningar, även marknadsbetingade sådana, kunde framstå som lämpliga).

Själva etablerandet av »jämvikt» på arbetsmarknaden betyder emellertid inte, att de enskilda fackförbundens lönekrav automatiskt håller sig på en från en penningvärdestabiliserande politik synvinkel lämplig nivå, och inte heller att de centrala fackföreningsorganen är villiga att medverka till att hålla förbundens lönekrav på en sådan nivå, anser Rehn-Meidner. De totala (genomsnittliga) vinsterna kan nämligen — oavsett vinstläget på sysselsättningsmarginalen — i sig själva tänkas framprovocera krav om avtalsmässiga lönehöjningar.¹ Härvid är vi framme vid den punkt i Rehn-Meidners tankegångar, som här skall närmare betraktas: Det räcker inte att vinsterna på sysselsättningsmarginalen är »normala» (i ovan anförd mening); det är samtidigt också nödvändigt, dels att de totala vinsterna (de genomsnittliga vinstpåläggen) är någorlunda likartade inom olika branscher, och dels att de totala (genomsnittliga) vinsterna i allmänhet ligger på en låg nivå. Vinstlägets likformighet inom olika branscher anses nödvändig för att inte förbund i branscher med höga genomsnittsvinster skall starta olämpliga löneaktioner, som kan störa lönerelationerna; låga vinster i allmänhet är också nödvändigt, ty endast om fördelningen en gång för alla vridits tillräckligt till fördel för löntagarna i anslutning till dessas genom den fulla sysselsättningen förstärkta förhandlingsposition, anses de centrala fackföreningsorganen ha möjlighet att på längre sikt genomföra en lönepolitik ute i delorganisationerna, som stöder det offentligas strävanden att hålla penningvärdet stabilt.

Hur vinstlägets likformighet med avseende på de genomsnittliga vinstmarginalerna skall kunna säkras, skall vi inte gå närmare in på; Rehn anser, att monopolkontrollen har en mission att fylla på denna punkt. Från vår synpunkt är det mera intressant, att arbetarpartens allmänna lönekrav anses beroende av de totala företagarvinsterna.

Skulle man våga sig på att driva denna tanke till sin spets (alltså längre än Rehn-Meidner själv har tänkt sig) och precisera den formelmässigt, skulle alltså löneökningen (eller kanske rättare: arbetarpartens krav på löneökning), ΔW , från en period 0 till nästa period 1 vara en stigande funktion av de samlade vinsterna, V_0 , under t. ex. den förflutna perioden, säg,

(XVII: 8)

$$\Delta W/W_0 = f(V_0),$$

¹ Vi understryker, att det är en speciell aspekt av Rehn-Meidners tankegångar, som behandlas här, nämligen de delar som kan behandlas på basis av förutsättningen homogen produktion och homogen arbetsmarknad. Det är påtagligt, att för Rehn och Meidner sammanfaller åtgärderna för genomförandet av denna homogenitet (anpassningen mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft) till stor del med åtgärderna för sammanpressning av den totala vinstsummans andel i nationalinkomsten.

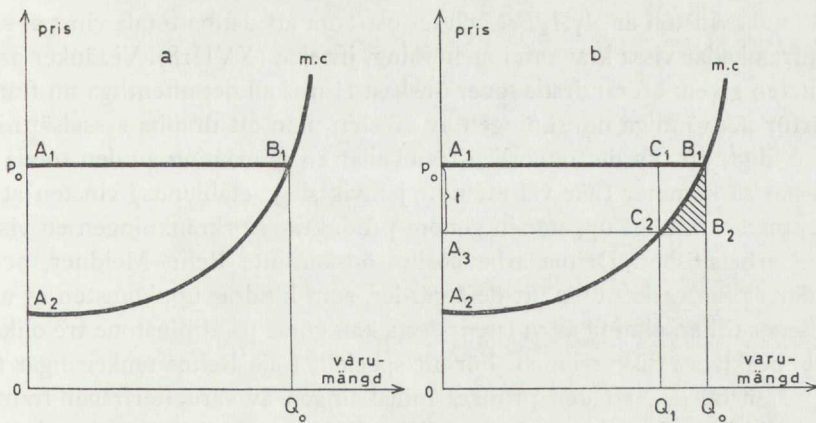

Fig. XVII: 4.

där f' är positiv och $f=0$ för ett visst positivt $V=\bar{V}$. Om nu (den förväntade?) produktivitetstegringen är k procent, finns det tydligen alltid ett visst V_0 , som säkrar att $100 \cdot \Delta W/W_0 = k$.

Problemet har då konkretiserats på följande sätt: Om det offentliga med olika generella medel har säkrat »jämvikt» på arbetsmarknaden på så sätt, att inget efterfrågeöverskott på arbetskraft finns — detta är som ovan nämnts en fråga om vinsterna på sysselsättningsmarginalen — är då de totala (genomsnittliga) vinsterna av en sådan storlek, att arbetsidans i enlighet med (XVII:8) induceras att gå in för just sådana lönehöjningar, som motsvarar produktivitetshöjningen? Det är naturligtvis inte på förhand givet: »... average profits tend to be very high in a state of full employment, unless measures are taken to reduce the general level of profits without reducing employment. This is difficult, but necessary».¹ Frågan är då, om man kan minska de totala (genomsnittliga) vinsterna utan att detta drabbar sysselsättningen?

Låt oss förenkla problemen genom att anta, att samhällsproduktionen försiggår under villkor, som kan illustreras med en gemensam total gränskostnadskurva, $m. c.$, se Fig. XVII: 4, a. Penninglönen tänkes given och arbetslönen är den enda variabla kostnaden. Mängden arbetskraft tänkes given och av en sådan storlek, att produktionen vid full sysselsättning blir Q_0 . Arbetsmarknaden tänkes homogen. För att framkalla denna produktion måste vid fri konkurrens priset vara p_0 . De samlade löneinkomsterna är nu $A_2 O Q_0 B_1$ och vinsten $A_1 A_2 B_1$. Bortser vi från såväl investering som sparande, kommer då — utan att några åtgärder från det offentligas sida är nödvändiga — varuutbudet $A_1 O Q_0 B_1$ att vara lika med den totala efterfrågan. Såväl varu- som arbetsmarknad är alltså helt i jämvikt; alla är sysselsatta — varken arbetslöshet eller arbetskraftsbrist föreligger.²

¹ Gösta Rehn i *Wages Policy under Full Employment* s. 30–31.

² Modellen är densamma som jag tidigare använt i dylika sammanhang, se »Finanspolitik og lønspolitik», *Ekonomisk Tidskrift* 1950 samt »Ett bidrag till incidensläran», *Ekonomisk Tidskrift* 1954, där modellpremisserna finns grundligt redovisade.

Den totala vinsten är $A_1A_2B_1$, och låt oss anta att denna totala vinst är så stor, att den framkallar vissa krav om lönehöjning, jfr ekv. (XVII: 8). Vi tänker oss produktiviteten given; oförändrade löner önskas. Hur skall det offentliga nu framkalla den härför nödvändiga minskningen av vinsten utan att drabba sysselsättningen? Det är tydligt, att om det offentliga framkallar en minskning av den totala varuefterfrågan så kommer (när väl ett nytt jämviktsläge etablerats) vinsten att vara mindre, men samtidigt uppstår ju genom produktionsinskränkningen en viss tendens till arbetslöshet. Denna arbetslöshet önskar inte Rehn-Meidner, och den måste därför motverkas utan att de åtgärder, som hindrar uppkomsten av arbetslöshet, leder till en ökning av vinsten; detta kan göras på åtminstone tre olika sätt, som alla beaktats i diskussionen. För att speciellt följa Rehns tankegångar tänker vi oss till en början, att den primära minskningen av varuefterfrågan framkallas genom indirekt beskattning, och för fullständighetens skull förutsätter vi även, att prisnivån inte får påverkas ens på kort sikt (denna stränga förutsättning finns inte hos Rehn, men är naturlig i vårt sammanhang).

a) Antag alltså, jfr Fig. XVII: 4, b, att det offentliga inför en allmän indirekt skatt med beloppet t per styck på alla varor. Skall prisnivån (inkl. skatt), vara opåverkad måste företagets nettopris vara så lågt, att produktionen inskränkes från Q_0 till Q_1 . Förutsättningen härför är naturligtvis, att den totala varuefterfrågan samtidigt minskar från $A_1OQ_0B_1$ till $A_1OQ_1C_1$, jfr nedan. De privata företagets totala vinst minskar härvid från $A_1A_2B_1$ till $A_3A_2C_2$. Genom tillräckligt hög indirekt skatt (och lämplig minskning av den totala varuefterfrågan) kan på detta sätt vinsten minskas godtyckligt. Samtidigt minskar emellertid sysselsättningen inom den privata sektorn, nämligen så mycket som motsvarar minskningen av löneutbetalningarna från $A_2OQ_0B_1$ till $A_2OQ_1C_2$. Anställer nu det offentliga självt direkt den av de privata företagen tillåtna arbetskraften (till samma lön), kommer det offentliga löneutbetalningar att bli $C_2Q_1Q_0B_1$. De totala löneinkomsterna är då åter desamma som i utgångsläget ($A_2OQ_0B_1$) och sysselsättningen full, medan den totala vinsten inte påverkas utan ligger kvar på den lägre nivån. Det offentliga har då åstadkommit en sänkning av den totala (och även av den genomsnittliga) vinsten utan sysselsättningsminskning.

Låt oss för fullständighetens skull även betrakta varumarknaderna; vi sade ovan, att det offentliga måste säkra en total varuefterfrågan $= A_1OQ_1C_1$. Den totala vinsten är nu $A_3A_2C_2$, de totala löneinkomsterna $A_2OQ_0B_1$ och de totala privata förvärvsinkomsterna alltså $A_3OQ_0B_1C_2$. Bortser vi från sparande och investeringar kommer tydligen den totala varuefterfrågan att överstiga (understiga) den totala varuproduktionen vid priset p_0 , om det offentliga löneutbetalningar ($C_2Q_1Q_0B_1$) överstiger (understiger) det offentliga inkomst av den indirekta skatten ($A_1A_3C_2C_1$), vilket åter är en fråga om utbudselasticiteten.¹ Kravet om jämvikt på varumarknaden vid priset p_0 och produktionen Q_1 kan därför nödvändiggöra vissa direkta skatter eller subventioner (eller en ränteförändring, om räntan kan påverka ett ev. sparande).

¹ Bent Hansen, »Ett bidrag till incidensläran», s. 206.

Bortser man, som vi gjort, från sparande och investeringar, kommer tydligen budgetbalansen (i realekonomisk mening) inte att påverkas av den förda politiken. Tar man hänsyn till sparandet blir resultatet, att löntagarnas konsumtion inte primärt påverkas (löntagarnas förvärvsinkomster är ju oförändrade), medan företagarnas konsumtion rimligtvis minskar mindre än i proportion till minskningen av vinsterna; en viss överbalansering av budgeten via ökad inkomstbeskattning (minskad subventionsutbetalning) blir då nödvändig.

Vi har alltså här en möjlig väg till minskning av de totala (och genomsnittliga) vinsterna, utan att detta drabbar sysselsättningen. Svårigheten med en dylik politik är naturligtvis den välkända, att ökning av det offentliga anställning av arbetskraft från andra synpunkter kan framstå som olämplig.

b) Vi tänker oss som under a) en allmän indirekt styckskatt med beloppet t införd; vid oförändrad prisnivå kommer produktionen att minska till Q_1 . Vi önskar nu vid oförändrad prisnivå hålla den privata produktionen vid Q_0 trots den indirekta skatten och utan att vinsten blir större än $A_3 A_2 C_2$. Detta resultat kan uppnås, om det offentliga samtidigt med den indirekta skatten inför subventioner till företagen lika med $C_2 B_2 B_1$ (den streckade ytan) och ser till att den totala varuefterfrågan blir som i utgångsläget ($A_1 O Q_0 B_1$). Dessa subventioner måste naturligtvis för att verka på avsett sätt ha karaktär av *marginella* subventioner¹, som beräknas på lönekostnaderna på ett sådant sätt, att för varje producerad enhet mellan Q_1 och Q_0 företagen just i priset minus den indirekta varuskatten plus den indirekta subventionen får täckning för lönekostnaden vid en utsträckning av produktionen till just denna enhet.

De åtgärder, som samtidigt får vidtas för att säkra jämvikt på varumarknaden, måste bli direkta subventioner (eller ev. inkomstskattesänkning) för att hålla efterfrågan vid en tillräckligt hög nivå. De samlade förvärvsinkomsterna är ju $A_3 O Q_0 B_1 C_2$, medan saluvärdet av produktionen är $A_1 O Q_0 B_1$. Bortser vi från privat sparande och investering, måste alltså direkta subventioner till beloppet $A_1 A_3 C_2 B_1$ utgå; för alla eventualiteter kan vi tänka oss, att dessa direkta subventioner utslutande ges till löntagarna. Budgetens balans påverkas inte. Tar vi hänsyn till sparandet gäller tydligen, att om (men också endast om) löntagarnas marginalsparande är lägre än företagarnas måste de direkta subventionernas belopp understiga den indirekta skattens minus de indirekta subventionernas belopp, och över-skott på budgeten uppstår.

Vi har alltså här en politik, som säkrar oförändrad *privat* sysselsättning trots sänkning av de totala (och genomsnittliga) privata företagavinsterna. Vi har härmed renodlat ett uppmärksammat inslag i speciellt Rehns rekommendationer: att en viss primär allmän kontraktion kombinerad med (marginell) »duschning» av näringslivet med produktionssubventioner kan ge oss den nödvändiga minskningen av vinsterna, utan att den privata sysselsättningen minskas.

Svårigheten med en dylik politik ligger naturligtvis i de marginella produktions-

¹ Lundberg i *Wages Policy under Full Employment*.

subventionerna, ty dessa måste vara marginella om en minskning av vinsterna skall uppnås. Tanken på marginella subventioner till produktionen spelade en viss roll under mellankrigstidens teoretiska och praktiska debatt om arbetslöshetens bekämpande (och resulterade t. o. m. i lagstiftning); man kom också redan här fram till en klar uppfattning om uppgiftens praktiska svårigheter.¹ Däremot är det inte alls säkert, som påståtts i debatten om Rehns rekommendationer, att dessa innebär att det offentliga kommer att »överta sparandet»; som ovan påpekats gäller detta i själva verket endast under vissa förutsättningar rörande förhållandet mellan företagarnas och löntagarnas marginalsparande; i allmänhet kan man endast säga, att hushållen och det offentliga kommer att »överta sparandet».

c) Redan i de två föregående fallen har framskyttat den omständigheten, att politiken kommer att påverka inte bara förvärvsinkomsterna, speciellt företagavinsterna, utan även de disponibla inkomsterna, alltså även företagavinsterna efter avdrag för inkomstskatt. Det problem som uppstår är då följande: är det företagarnas vinster före eller efter direkt beskattning (subv.) som är avgörande för arbetarsidans lönekrav enligt (XVII:8)? Är det nämligen — vilket ju dock förefaller ytterst rimligt — vinsterna efter direkt beskattning, som är avgörande för arbetarsidan, öppnar sig en mycket enklare utväg än de två föregående. Utgår man från utgångsläget i Fig. XVII:4 a, med för stor vinst och inför en direkt beskattning av företagens (netto-)vinster, kommer ju den relevanta vinsten att minska, utan att förhållandena på sysselsättningsmarginalen påverkas; förutsättningen är dock, att efterfrågan hålls vid den tidigare nivån, vilket kan göras genom direkta subventioner till löntagarna, men detta kommer ju knappast att i sig självt leda till lönekrav.

Att denna lösning spelat en mera blygsam roll i Rehns rekommendationer sammanhänger med hans övertygelse om, att den direkta beskattningen numera kommit upp på en sådan höjd att utrymmet för ytterligare stegring är begränsat eller obefintligt, om man vill undvika skadliga biverkningar, speciellt dem som skulle kunna motverka åtgärdernas allmänt antiinflationära syfte.

Vi har nu, i termer av den modelltyp som i de föregående kapitlen kommit till användning, sökt ge en framställning av vissa viktigare tankegångar i den Rehn-Meidnerska politiken. Även om denna framställning inte är fullständig, är det ändå lätt att se både likheter och skillnader mellan Rehn-Meidners politik och vårt förslag till styrning av penninglönerna.

¹ Se F. Zeuthen, *Arbejdsløn og arbejdsløshed*, 1939, s. 331 ff. — Det är dock inte nödvändigt att uppfatta begreppet »duschning» så snävt, som uttryckssättet marginalsabventioner vid första ögonkastet antyder. En stor del av de vanliga åtgärderna för sysselsättningens befrämjande vid arbetslöshet är av denna karaktär eller ett mellanting mellan marginalsabventioner och direkt arbetsanskaffning. (Typfall: bostadssubventionspolitiken på 30-talet; även stimulerandet av arbetskraftsomflyttning kan betraktas som en marginell subvention till sysselsättningen, vilken dock inte är aktuell under vår här antagna förutsättning av homogen arbetsmarknad och homogen produktion.) I konsekvens med insikten om svårigheterna har f. ö. Rehn understrukt att avsikten med hans uppläggning av problematiken bl. a. varit att påvisa svårigheten i föreningen av full sysselsättning och fast penningvärde och att föreslå ett utbyggande av den administrativa beredskapen för genomförande av erforderliga sysselsättningsåtgärder.

Likheterna ligger däri, att 1. arbetslöshet i princip inte tillåtes, 2. arbetsmarknaden skall hållas i »jämvikt» så att rent marknadsbetingade löneglidningar inte uppstår, samt 3. fördelningen används som styrningsmedel, när det gäller organisationernas beteende. En ytterligare likhet är naturligtvis 4. att bägge vägarna bjuder på stora praktiska vanskligheter, liksom 5. ingen av dem med full säkerhet garanterar att arbetarsidan verkligen slår in på en »lämplig» lönepolitik.

Även skillnaderna är påtagliga. Dels är, som vi redan framhållit, problemställningen vid Rehn-Meidners politik och vårt förslag olika. Rehn-Meidner utgår från de givna institutionella förhållandena och frågar sedan, hur det offentliga politik skall inriktas för att göra det psykologiskt möjligt för fackföreningsrörelsen att ej endast tillfälligt utan långsiktigt etablera en för penningvärdets stabilisering lämplig politik. Vi utgår från att vissa institutionella förändringar genomförts (speciellt en centralisering av hela avtalsmekanismen) och frågar sedan, hur det offentliga skall bära sig åt för att tvinga fackföreningsrörelsen in på en lämplig lönepolitik. I denna skillnad i problemställningen ligger vidare, att Rehn-Meidner uppställer en hypotes om ett samband mellan total (genomsnittlig) vinst och lönekrav. Vårt förslag bygger inte på dylika föutsättningar. Tvärtom tänker vi oss, att det offentliga genom att ställa arbetsmarknadsorganisationerna inför en rad konkreta ultimativa alternativ sätter eventuella bestämningsgrunder à la (XVII:8) ur spelet, och tvingar arbetarsidan att träffa sitt val beträffande lönekravet på grundval av dessa alternativ. Dessa alternativ är sedan konstruerade på så sätt, att oavsett om arbetarparten lägger tonvikten vid fördelningen mellan disponibla vinster och löneinkomster eller vid de absoluta (disp.) vinsterna eller vid de absoluta (disp.) löneinkomsterna (totalt eller per arbetare), så kommer den av det offentliga önskade lönen att bli den för arbetarparten i det föreliggande läget mest gynnsamma.

Den Rehn-Meidnerska politiken förutsätter, att det offentliga accepterar den fördelning, den storlek av vinsterna, som arbetarsidan anser rimlig. Har emellertid det offentliga speciella önskemål m. a. p. fördelningen och vinsternas storlek, t. ex. att vinsterna skall vara stora för att säkra ett stort privat företagssparande och därmed en hög grad av självfinansiering av en given investeringsvolym, blir naturligtvis denna politik (även om förutsättningen rörande arbetarsidans reaktionssätt är korrekt) oanvändbar. Vårt förslag bygger som sagt inte på att arbetarpartens önskemål rörande fördelningen nödvändigtvis följs. Visserligen är det så, att enligt vårt förslag arbetarsidan själv får välja sin lön för att, inom ramen för de givna alternativen, minimera (de disponibla) vinsterna och maximera (de disponibla) lönerna, men om detta skall äga rum vid en hög nivå för (de disp.) vinsterna och en låg nivå för (de disp.) lönerna, eller omvänt, är en fråga, som det offentliga särskilt får ta ställning till. Vårt förslag är alltså användbart för såväl en »vinstfientlig» som en »vinstvänlig» politikmakare, Rehn-Meidners endast för en »vinstfientlig».

11. Sammanfattning

Vi har i detta kapitel sökt belysa olika aspekter av lönebildningen och penninglönens rörelser ur synpunkten av en politik, som skall stabilisera penningvärdet vid full sysselsättning. Vi har först visat, att det offentliga i princip förfogar över medel till att säkra de två målen oavsett vilka penninglön rörelser som må framkomma. Å andra sidan har vi även visat, att en koordination av penninglönens förändringar med finans- och penningpolitiken i hög grad underlättar denna senare. I olika lägen kommer olika löneförändringar att framstå som »lämpliga». Att få penninglönen att röra sig på ett »lämpligt» sätt anses normalt vara den största svårigheten för en politik som skall säkra stabilt penningvärde vid full sysselsättning. Våra konklusioner är tämligen optimistiska i detta hänseende. Detta beror dels på att vi har ansett oss kunna definiera begreppet full sysselsättning så, att det implicerar, att s.k. marknadsbetingade löneglidningar vid sidan om löneavtalen inte förekommer, utan att härvid nödvändigtvis råka i kollision med allmänt vedertagna värderingsnormer, och dels på att vi tror oss ha anvisat en metod, enligt vilken det offentliga med indirekta medel skulle kunna styra de avtalsmässiga penninglönernas rörelser utan att behöva jämka på målen full sysselsättning och stabilt penningvärde. Den grundläggande tanken i denna metod tycks stämma väl överens med vissa fenomen i den allra senaste tidens svenska politik.

Exkurs

Om nationalbudget och lönehöjningsutrymme

Nationalbudgeten tar i flertalet länder form av en s.k. försörjningsbalans. Vi tar därför vår utgångspunkt i en dylik innehållande följande poster:

<i>Tillgång</i>		<i>Efterfrågan</i>	
nationalprodukt	x_1	offentliga investeringar	x_3
import	x_2	offentlig konsumtion	x_4
		export	x_5
		privata investeringar	x_6
		privat konsumtion	x_7
Summa tillgång	—	Summa efterfrågan	—

De storheter som ingår i denna uppställning, kan antingen uppfattas som ex post eller som ex ante storheter. Uppfattas de som (redovisade) ex post storheter för en förfluten period, utgör uppställningen en försörjningsbalans. Uppfattas de som ex post storheter för en kommande period är uppställningen en nationalbudget. I bägge dessa fall gäller att summa tillgång är identiskt lika med summa efterfrågan. Uppfattas slutligen storheterna som ex ante storheter för en kommande period kan uppställningen ses som en köpkraftsöverskottskalkyl; summa tillgång behöver då inte vara lika med summa efterfrågan, och saldoto är lika med köpkraftsöverskottet, inflationsgapet. Vi koncentrerar oss här i huvudsak på nationalbudgetsynpunkten, men resonemangen kan utan svårigheter överföras till ex ante synpunkten, jfr avsnitt 5.

Uppgiften här är inte att behandla det rent praktiska nationalbudgetproblemet, utan enbart att försöka precisera själva nationalbudgeteringens grundläggande frågeställningar, och i samband härmed få ett mera precist grepp om innebörden av tankegången om »utrymmet för lönehöjningar». Synpunkterna på nationalbudgeteringen sammanfaller i stort sett med Ingvar Ohlssons behandling härav.¹

Samtliga storheter i nationalbudgeten tänker vi oss genererade av följande modell

$$(1) \quad \varphi_i(x_1, x_2, \dots, x_n; a_1, a_2, \dots, a_m), \quad i = 1, \dots, n$$

där x 'en är endogena storheter och a 'na parametrar. Nationalbudgetens samtliga storheter, x_1, \dots, x_7 , är alltså endogena storheter i modellen (1). Resonemangen gäller därför närmast ett »reglerat» samhälle. x_3 låter vi vara prisnivån för konsumtionsvaror och x_6 sysselsättningen. a_1 tänker vi oss är penninglönen.

I utgångsläget, dvs. året före det år för vilket nationalbudgeten gäller, tänker vi oss för enkelhetens skull, att modellen (1) är i stationär jämvikt. I detta läge inträffar en störning, t.ex. en produktivitetshöjning, som visar sig som en förändring av parametern a_j med da_j . Under dessa grundläggande förutsättningar tänkes nationalbudgeteringen äga rum.

Förutsättningen om stationär jämvikt i utgångsläget är i och för sig utan principiell

¹ Ingvar Ohlsson, *On National Accounting*, Chapter VIII.

betydelse för det följande. Störningen da_j behöver nämligen inte uppfattas som en exogen störning. Tänker man sig, att modellen (1) är dynamisk och har en period lika med nationalbudgetåret, är det ju klart, att om alla parametrar och »laggade» variabler har samma värden i två successiva perioder, då kommer även de endogena variablerna att vara desamma i de två perioderna. Är därför utgångsläget (åren före det år för vilket man gör upp nationalbudgeten) präglad av bristande jämvikt, så att budgetårets »laggade» variabler blir olika mot utgångslägets, så kan a_j uppfattas som en dylik »laggad» variabel och da_j som bestämt av den föregående utvecklingen. Innehåller modellen ett flertal »laggade» variabler, får man naturligtvis räkna med möjligheten av ett flertal »stötår», men det är utan principiell betydelse.

Det förutsättes genomgående, att budgetmakaren känner både den »riktiga» modellen (1) och de störningar som kommer att göra sig gällande. Håller inte dessa förutsättningar kommer naturligtvis nationalbudgeterna att bli felaktiga i den meningen, att den faktiska utvecklingen kommer att avvika från den av nationalbudgeten beskrivna. På detta problem — det »praktiska» problemet — finns uppenbarligen ingen annan lösning än att skaffa sig bättre kunskaper om den »riktiga» modellen och om de störningar som uppkommer (om kunskap av det senare slaget överhuvud går att få).

1. Nationalbudgeten som »meteorologisk» prognos

Vi tänker oss först, att nationalbudgeteringens enda uppgift är att ställa en prognos (forecast) över förändringen av försörjningsbalansen, under förutsättning att inga offentliga åtgärder vidtas, dvs. utan att offentliga parameterförändringar vidtas. Prognosticeringen motsvarar då vad som betecknats som en »meteorologisk» — en rent passiv — prognos.¹ Det offentliga har inga mål och vidtar inga åtgärder (parameterförändringar). Förändringarna av försörjningsbalansens olika storheter samt av prisnivå och sysselsättning (alla storheter ex post), beräknas då ur uttrycken

$$(2) \quad dx_g = \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j, \quad g=1, \dots, 9,$$

där $\partial x_g / \partial a_j$ är de på hela det simultana ekvationssystemet (1) beräknade totala derivatorna med avseende på störningsvariabeln.

I en situation som denna, där det inte finns något mål för den ekonomiska politiken, är det uppenbart, att begreppet »utrymmet för lönehöjning» inte kan ha någon mening; »utrymmet för lönehöjning» blir något helt obestämt. Vi erinrar om, att ett mål definierats som en restriktion lagd på de endogena variablerna (jfr kapitel I). Att det inte finns något mål betyder alltså, att modellens endogena storheter får anta vilka värden som helst. Är penninglönen en parameter i modellen, kan den då alltid förändras godtyckligt utan att härvid någon kollision uppkommer. Visserligen leder en given penninglönehöjning till att förändringarna av de i försörjningsbalansen ingående storheterna samt prisnivå och sysselsättning nu förändras enligt

$$(3) \quad dx_g = \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j + \frac{\partial x_g}{\partial a_1} \cdot da_1, \quad g=1, \dots, 9,$$

men eftersom inga restriktioner lagts på dessa storheter, finns inte heller någon »gräns» för lönehöjningen.

¹ W. H. Andrews & J. Marschak, »Random Simultaneous Equations and the Theory of Production», *Econometrica* 1944.

2. Nationalbudgeten som »ingenjörsmässig» prognos

Skall alltså uttryck som t. ex. »utrymmet för lönehöjning» o. d. ha någon mening och stå i samband med nationalbudgeten, måste tydligen nationalbudgeteringen utföras under förutsättning av vissa på förhand uppställda mål för den ekonomiska politiken. Det är också så nationalbudgeten vanligen uppställs. Oftast har nämligen — åtminstone i Sverige — förutsatts att s. k. »samhällsekonisk balans» skall säkras. »Samhällsekonisk balans» skulle alltså kunna uppfattas som ett mål liggande bakom nationalbudgetuppställningen. Innebörden av detta begrepp är inte särskilt klar. En granskning av tillvägagångssättet vid nationalbudgetuppställningarna och beräkningarna av »utrymmet för lönehöjning» ger dock vid handen, att man normalt utgår från en viss (full) sysselsättning och en viss prisnivå. Vi skall därför tills vidare utgå ifrån att begreppet »samhällsekonisk balans» kan tolkas som liktydigt med två skilda mål, nämligen säkrandet av en viss prisnivå för konsumtionsvaror och en viss (full) sysselsättning.¹ Givetvis inlägger man ibland i begreppet »samhällsekonisk balans» även en fordran på jämvikt i bytesbalansen, konstant valutabehållning e. d. Detta betyder, att »samhällsekonisk balans» får tolkas som tre skilda mål. De principiella resultaten i det följande rubbas dock inte härav, och vi bortser därför från »utrikeshandelsbalansen». En helt annan, ex ante tolkning av begreppet »samhällsekonisk balans» är dock också möjlig; vi återkommer härtill i avsnitt 5.

Tills vidare utgår vi alltså från att nationalbudgeten är en prognos av försörjningsbalansens poster under förutsättning att en sådan politik föres, att målen oförändrad prisnivå och oförändrad full sysselsättning säkras, trots de stötar modellen får. En dylik form av prognos har kallats »ingenjörsmässig» på grund av det offentligas laborerande med vissa av modellens parametrar.

Vi tänker oss alltså nu, att det offentliga uppställer målen $x_8 = \bar{x}_8$ och $x_9 = \bar{x}_9$, eller, om dessa två mål är uppfyllda i utgångsläget, att $dx_8 = dx_9 = 0$.² För att säkra dessa två mål måste normalt två medel sättas in. Låt dessa vara de finans- eller penningpolitiska parametrarna a_h och a_k .

Prognosen av förändringen av försörjningsbalansens poster blir då

$$(4) \quad dx_g = \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j + \frac{\partial x_g}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k, \quad g=1, \dots, 7,$$

där da_h och da_k bestäms ur villkoren för oförändrad prisnivå och sysselsättning,

$$(5) \quad \begin{cases} \frac{\partial x_8}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_8}{\partial a_k} \cdot da_k = -\frac{\partial x_8}{\partial a_j} \cdot da_j \\ \frac{\partial x_9}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_9}{\partial a_k} \cdot da_k = -\frac{\partial x_9}{\partial a_j} \cdot da_j. \end{cases}$$

Som man utan vidare inser, måste här nationalbudgetens storheter bli bestämda inte bara av störningen da_j , utan även av vilka medel som utväljes för att säkra de två målen konstant prisnivå och full sysselsättning. Försörjningsbalansens poster är (tills vidare) inte i sig själva föremål för någon målsättning.

¹ Se Ingvar Ohlsson, *On National Accounting*, s. 280.

² Man kan naturligtvis även tänka sig att en viss given prisnivåförändring eller sysselsättningsförändring uppställs som mål. Vi har då $dx_8 = \bar{dx}_8$ och $dx_9 = \bar{dx}_9$. De principiella resonemangen påverkas inte härav. Som lätt inses förändras endast (5) på så sätt, att till högra ledet adderas \bar{dx}_8 resp. \bar{dx}_9 .

Vi frågar därefter »utrymmet för lönehöjningar» under dessa omständigheter. Om inte penninglönen är ett av medlen a_h och a_k (h och $k \neq 1$), och a_h och a_k är bestämda enligt ovanstående ekvationssystem (5), finns det tydligen normalt inget »utrymme för lönehöjningar»; säkrandet av målen oförändrad prisnivå och sysselsättning har ju just utförts under förutsättning, att penninglönen är konstant. Ändras dessutom penninglönen, måste man därför normalt påräkna att målen kommer att rubbas. Att därför t. ex. i det enligt (4) prognosticerade värdet på dx_7 , ökningen av den privata konsumtionen, se ett »utrymme för lönestegring» är tydligen felaktigt.

Antag emellertid att penninglönen faktiskt förändras med ett visst belopp, \overline{da}_1 , och att vi fortfarande disponerar de två medlen a_h och a_k . Villkoren för oförändrad prisnivå och sysselsättning, alltså (5), förändras då till¹

$$(5)' \quad \begin{cases} \frac{\partial x_8}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_8}{\partial a_k} \cdot da_k = -\frac{\partial x_8}{\partial a_j} \cdot da_j - \frac{\partial x_8}{\partial a_1} \cdot \overline{da}_1 \\ \frac{\partial x_9}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_9}{\partial a_k} \cdot da_k = -\frac{\partial x_9}{\partial a_j} \cdot da_j - \frac{\partial x_9}{\partial a_1} \cdot \overline{da}_1. \end{cases}$$

Vi kan nu betrakta två möjligheter:

1°. $(\partial x_8/\partial a_1, \partial x_9/\partial a_1) \neq (0,0)$: Vid ett givet värde på \overline{da}_1 kan vi tydligen liksom tidigare genom lösning av (5)' finna de värden på da_h och da_k , som säkrar de två målen oförändrad prisnivå och sysselsättning trots den ursprungliga störningen och penninglönehöjningen. Dessa värden på da_h och da_k kommer naturligtvis i allmänhet att avvika från de ur (5) framräknade värdena. Prognosvärdena för försörjningsbalansens poster, inkl. den privata konsumtionen x_7 , kommer naturligtvis också att förändras jämfört med fallet utan lönehöjning. Som man ser kan här \overline{da}_1 tilläggas helt godtyckliga värden (bortsett från sådana ev. värden som gör ekvationerna (5)' inkonsistenta). I denna mening är tydligen »utrymmet för lönehöjning» helt obestämt.

2°. $(\partial x_8/\partial a_1, \partial x_9/\partial a_1) = (0,0)$: Här gäller tydligen, att likgiltigt vilket värde som \overline{da}_1 ges, kommer da_h och da_k att bli desamma som enligt (5), där penninglönen tänktes oförändrad. Prognosvärdena för försörjningsbalansens poster kommer däremot att påverkas, förutsatt att inte även $\partial x_g/\partial a_1 = 0$, där $g = 1, \dots, 7$. Även under denna senare förutsättning, som ju bl. a. innebär att den privata konsumtionen inte påverkas av löneförändringen, kan man inte ur värdet på den privata konsumtionen sluta sig till något »utrymme för lönehöjning»; penninglönen kan under dessa förutsättningar fastställas helt godtyckligt, utan att det påverkar målen och medlens användning. Det behöver knappast understrykas att de här under 2° uppräknade förutsättningarna knappast kan uppfyllas av någon rimlig modell.

Vi ser alltså, att om det offentliga till säkrandet av de två målen (»samhällsekonomisk balans») råder över två medel, som inte omfattar penninglönen, kommer »utrymmet för lönehöjning» att bli helt obestämt. Skall det därför överhuvudtaget vara någon mening med att tala om ett bestämt »utrymme för lönehöjning» måste penninglönen vara ett av de två medel, som används för att säkra de två målen, alltså måste t. ex. $h = 1$. Vi tänker oss nu, att i ekvationssystemet (5) a_1 substitueras för a_h . Vid lösning av detta ekvationssystem finner vi då den lönehöjning, som tillsammans med förändringen av medlet a_k säkrar de två målen; vi finner alltså »utrymmet för lönehöjning», da_1 , som

$$(6) \quad da_1 = \frac{\begin{vmatrix} -\frac{\partial x_8}{\partial a_j} \cdot da_j & \frac{\partial x_8}{\partial a_k} \\ -\frac{\partial x_9}{\partial a_j} \cdot da_j & \frac{\partial x_9}{\partial a_k} \end{vmatrix}}{\begin{vmatrix} \frac{\partial x_8}{\partial a_1} & \frac{\partial x_8}{\partial a_k} \\ \frac{\partial x_9}{\partial a_1} & \frac{\partial x_9}{\partial a_k} \end{vmatrix}}.$$

¹ (5) och (5)' är blott omskrivningar av målen $dx_8 = 0$ och $dx_9 = 0$.

Vi ser härav, att »utrymmet för lönehöjning» nu är entydigt bestämt. Å andra sidan framgår också, att »utrymmet för lönehöjning» är beroende av

- (i) störningens karaktär (a_j)
- (ii) störningens storlek (da_j)
- (iii) karaktären av det simultant använda medlet (a_k),

samt naturligtvis av modellens egenskaper som de visar sig i värdena på de olika derivatorna. Vid given störning är alltså i allmänhet »utrymmet för lönehöjning» inte bestämt, så länge man inte preciserat det simultant använda medlets karaktär — och ett medel ytterligare utöver penninglöneförändringen måste som regel bli nödvändigt.

Det är naturligtvis möjligt, att den anförda lösningen av da_1 innebär, att da_1 blir negativ, att alltså en lönesänkning blir nödvändig. Anses en sänkning av penninglönen utesluten (av politiska skäl), måste man då antingen ge upp att använda lönen som medel i detta fall — ett annat medel måste alltså kombineras med a_k (vi är alltså tillbaka i problemställningen i samband med (5) och (5)') — eller också måste man undersöka, om det möjligen finns ett sådant annat a_k , att $\partial x_8 / \partial a_k$ och $\partial x_9 / \partial a_k$ har sådana värden, att da_1 blir positiv.

Har man på detta sätt räknat fram da_1 och da_k , kan prognosticeringen av försörjningsbalansens poster ske enligt (4), om a_1 här substitueras för a_h . Härvid finner man även den privata konsumtionens förändring, dx_7 , och det är då uppenbarligen nonsens att via kunskapen om dx_7 söka räkna fram något »utrymme för lönehöjning».

Använder man penninglönen som enda medel, dvs. $da_k = 0$, kommer de två ekvationerna (5) (där a_1 sättes in i stället för a_h) till bestämmande av da_1 att vara inkonsistenta, med mindre villkoret

$$(7) \quad \frac{\partial x_8 / \partial a_j}{\partial x_8 / \partial a_1} = \frac{\partial x_9 / \partial a_j}{\partial x_9 / \partial a_1}$$

händelsevis är uppfyllt. Detta villkor säger, att störningens och penninglönens prismultiplikatorer skall stå i samma proportion som störningens och penninglönens sysselsättningsmultiplikatorer, ett villkor som ju endast mycket speciella modeller kan tänkas uppfylla. Är, å andra sidan, detta villkor uppfyllt, är också »utrymmet för lönehöjning» entydigt bestämt så till vida, som det endast beror på störningens karaktär och storlek.

3. Nationalbudgeten som ren målsättning

I de föregående två avsnitten har vi utgått ifrån att nationalbudgeten var en ren prognos för de i försörjningsbalansen ingående posterna. Denna förutsättning släpper vi nu. Ofta är det mycket oklart, i vilken utsträckning nationalbudgeten är en självständig målsättning med avseende på de i försörjningsbalansen ingående posterna; som regel brukar detta dock vara fallet för vissa av försörjningsbalansens poster. Vi skall därför nu behandla det extrema fall, där samtliga försörjningsbalansens poster är föremål för målsättning, där alltså nationalbudgeten är en ren målsättning. Vi fasthåller härvid målen oförändrad prisnivå och sysselsättning som en bakom nationalbudgeten-målsättningen liggande förutsättning.

Målen är då inalles nio, nämligen oförändrad prisnivå och sysselsättning samt vissa bestämda förändringar av var och en av försörjningsbalansens sju poster, alltså

$$(8) \quad dx_g = \overline{dx}_g, \quad g = 1, \dots, 9,$$

där $\overline{dx}_8 = \overline{dx}_9 = 0$. Ett av målen dx_1 till dx_7 är dock icke något självständigt mål. Då fortfarande försörjningsbalansens poster uppfattas som ex post storheter, gäller ju att

$$(9) \quad \sum_3^7 dx_g \equiv dx_1 + dx_2;$$

vi bortser därför i det följande från målet dx_7 , som automatiskt är uppfyllt om de andra målen är uppfyllda; om man så vill, kan man säga att den privata konsumtionens förändring, dx_7 , är residuellt bestämd.

Skall nu alla de (självständiga) åtta målen säkras, måste vi till de tidigare medlen a_h och a_k foga ytterligare sex nya medel, säg a_2, \dots, a_7 . Till bestämning av medlens användning har vi vidare de åtta villkoren (som blott är omskrivningar av (8)):

$$(10) \quad \sum_{i=2}^7 \frac{\partial x_g}{\partial a_i} \cdot da_i + \frac{\partial x_g}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k = \overline{dx_g} - \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j, \quad g=1, \dots, 6, 8, 9.$$

Ur dessa åtta ekvationer bestämmer man då samtliga 8 medels användning, dvs. da_2, \dots, da_7, da_h och da_k . Någon egentlig prognostisering av försörjningsbalansens poster får man naturligtvis inte användning för i detta fall (med mindre modellen (1) är stokastisk).

Vänder vi oss till frågan om »utrymmet för lönehöjning» inser man lätt, att resonemangen och resultaten, mutatis mutandis, blir alldeles desamma som i avsnitt 2. Huvudresultatet är, att »utrymmet för lönehöjning» blir helt obestämt med mindre penninglönen är ett av de åtta medel, som används för att säkra målen. Vi upprepar i all korthet argumentationen.

Ingår penninglönen inte bland de åtta använda medlen, och är dessa medels användning bestämd enligt (10), kan penninglönen i allmänhet inte förändras utan att målen kommer att bli ouppfyllda. Ändras å andra sidan penninglönen med $\overline{da_1}$ och bestäms sedan de 8 medlens användning ur ekvationssystemet

$$(10)' \quad \sum_{i=2}^7 \frac{\partial x_g}{\partial a_i} \cdot da_i + \frac{\partial x_g}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k = \overline{dx_g} - \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j - \frac{\partial x_g}{\partial a_1} \cdot \overline{da_1}, \quad g=1, \dots, 6, 8, 9.$$

kommer alla målen att bli uppfyllda, oavsett vilket värde $\overline{da_1}$ tillägges. »Utrymmet för lönehöjning» är då helt obestämt.

Inför vi däremot penninglönen a_1 som medel i stället för t.ex. a_h , ändras (10) till

$$(11) \quad \sum_{i=1}^7 \frac{\partial x_g}{\partial a_i} \cdot da_i + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k = \overline{dx_g} - \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j, \quad g=1, \dots, 6, 8, 9.$$

Ur dessa 8 ekvationer kan då bl.a. da_1 lösas ut och vi har härigenom entydigt bestämt »utrymmet för lönehöjning». Detta »utrymme» visar sig dock nu vara beroende av

- (i) störningens art (j)
- (ii) störningens storlek (da_j)
- (iii) målens art (g)
- (iv) målens storlek ($\overline{dx_g}$) och
- (v) de övriga medlens karaktär (i 'na och k);

speciellt bör alltså framhållas, att »utrymmet för lönehöjning» inte kan bestämmas så länge de övriga medlen inte valts ut, och övergår man från en kombination till en annan kombination av »övriga» medel kommer härigenom vid i övrigt givna förhållanden »utrymmet för lönehöjning» att förändras. Vidare är det självklart, att »utrymmet för lönehöjning» fortfarande inte kan beräknas uteslutande på grundval av kännedom om $\overline{dx_7}$, konsumtionsökningens storlek; tvärtom visar ju (11), att här måste bl.a. samtliga $\overline{dx_g}$, ($g=1, \dots, 9$), kännas, för att »utrymmet för lönehöjning» skall kunna beräknas.

För fullständighetens skull framhåller vi, att om samtliga försörjningsbalansens poster kan uppfattas som parametrar i modellen (1) — detta kan tänkas i ett genomreglerat sam-

hålle — så förändrar det inte resonemangen. De i nationalbudgeten ingående målen kan då uppfattas som stötar som tillkommer utöver den ursprungliga stöten, da_j . Vi är då i princip tillbaka i det fall, som behandlades i avsnitt 2; antalet stötar är ju utan betydelse för antalet medel (men naturligtvis inte för deras användning).

4. Nationalbudgeten som blandad målsättning och prognos

Normalt är det nog så, att vissa av nationalbudgetens poster skall uppfattas som målsättning och vissa andra som en prognos av den väntade utvecklingen. Antag t.ex. att mål uppställs för förändringen av offentliga investeringar (x_3), offentlig konsumtion (x_4) och privata investeringar (x_6), medan de övriga posternas — nationalprodukten (x_1), importen (x_2), exporten (x_5) och den privata konsumtionen (x_7) — förändringar snarare skall uppfattas som prognos. Målet »samhällsekonisk balans» i meningen oförändrad prisnivå och sysselsättning tänker vi oss fortfarande bestå som bakgrund för nationalbudgeteringen. Det normalt nödvändiga antalet medel minskar då till fem (samma antal som målen), säg a_2 , a_3 , a_4 , a_h och a_k . Ekvationssystemet (10) förändras då till

$$(12) \quad \sum_{i=2}^4 \frac{\partial x_g}{\partial a_i} \cdot da_i + \frac{\partial x_g}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k = \overline{dx}_g - \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j, \quad g=3, 4, 6, 8, 9,$$

eller, om penninglönen a_1 ersätter a_h som medel

$$(13) \quad \sum_{i=1}^4 \frac{\partial x_g}{\partial a_i} \cdot da_i + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k = \overline{dx}_g - \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j, \quad g=3, 4, 6, 8, 9.$$

Prognosvärdena för förändringen av de storheter i nationalbudgeten som icke är föremål för målsättning, dvs. för x_1 , x_2 , x_5 och x_7 erhålles då ur

$$(14) \quad dx_g = \sum_{i=2}^4 \frac{\partial x_g}{\partial a_i} \cdot da_i + \frac{\partial x_g}{\partial a_h} \cdot da_h + \frac{\partial x_g}{\partial a_k} \cdot da_k + \frac{\partial x_g}{\partial a_j} \cdot da_j, \quad g=3, 4, 7, 9,$$

där da_2 , da_3 , da_4 , da_h (ev. da_1) och da_k räknats fram ur (12) eller ev. (13), om nämligen arbetslönen används som medel.

Resultaten med avseende på »utrymmet för lönehöjning» blir tydligen återigen helt desamma som i avsnitt 2, och vi skall inte upprepa dem.

5. Köpkraftsöverskottets eliminering som uttryck för »samhällsekonisk balans»

Vi har hittills fattat försörjningsbalansens storheter som ex post storheter överensstämmande med nationalbudgetens pretentioner. Begreppet »samhällsekonisk balans» har då, som en konsekvens härav, uppfattats som en speciell bakom nationalbudgetuppställningen liggande målsättning, bestående av målen oförändrad prisnivå och sysselsättning. Tänker man sig emellertid alla storheterna i den uppställda försörjningsbalansen som ex ante storheter, så att försörjningsbalansen i själva verket är en köpkraftsöverskottskalkyl (för varumarknaderna), kan man ställa frågan om inte en eliminering av köpkraftsöverskottet innebär »samhällsekonisk balans». Detta representerar alltså en annan tolkning av begreppet »samhällsekonisk balans».

Målet för den ekonomiska politiken blir då att säkra att

$$(15) \quad \sum_{i=1}^2 dx_i = \sum_{i=3}^7 dx_i,$$

där samtliga x nu uppfattas som ex ante storheter och dx som det belopp, med vilket ex ante storheten för det kommande året på grund av störningen da_j avviker från utgångsårets motsvarande ex post storhet. Vi har här tydligen endast ett mål, nämligen (15), och i princip skulle ett medel räcka för att säkra detta mål. I princip skulle detta medel kunna tänkas vara penninglönen. Vi har då till bestämning av da_1 följande:

$$(16) \quad \sum_{i=1}^2 \frac{\partial x_i}{\partial a_j} \cdot da_j - \sum_{i=1}^2 \frac{\partial x_i}{\partial a_1} \cdot da_1 = \sum_{i=3}^7 \frac{\partial x_i}{\partial a_j} \cdot da_j - \sum_{i=3}^7 \frac{\partial x_i}{\partial a_1} \cdot da_1.$$

Vi finner här (om (16) överhuvud har en lösning i da_1) ett bestämt »utrymme för lönehöjning». Det är naturligtvis tänkbart, att detta »utrymme» visar sig vara negativt, så att en lönesänkning är nödvändig. Väljes något annat medel än penninglönen, gäller till bestämning av detta medels användning en relation motsvarande (16).

Frågan är nu vad »samhällsekonomisk balans» i denna mening implicerar med hänsyn till prisnivå och sysselsättning för det kommande året, det år för vilket den ekonomiska politiken har säkrat att (15) är uppfyllt. Om uppfyllandet av (15) skulle säkra oförändrad prisnivå och sysselsättning, skulle ju de två tolkningarna av begreppet »samhällsekonomisk balans» bli likvärdiga i detta hänseende.

Om nu da_1 bestämts enligt (16), finner vi rent formellt de förändringar av prisnivå och sysselsättning, som blir resultatet av den ursprungliga stöten da_j och den penninglöneförändring, da_1 , som säkrar »samhällsekonomisk balans», dvs. säkrar uppfyllelsen av (15) trots stöten, ur:

$$(17) \quad \begin{cases} dx_8 = \frac{\partial x_8}{\partial a_j} \cdot da_j + \frac{\partial x_8}{\partial a_1} \cdot da_1 \text{ resp.} \\ dx_9 = \frac{\partial x_9}{\partial a_j} \cdot da_j + \frac{\partial x_9}{\partial a_1} \cdot da_1. \end{cases}$$

Om nu händelsevis modellen är sådan, att dx_8 och dx_9 , bestämda på detta sätt, bägge kommer att bli lika med noll, är det tydligt att »samhällsekonomisk balans» i denna ex ante mening även implicerar oförändrad prisnivå och sysselsättning. Detta är emellertid en fråga om den betraktade modellens egenskaper, och utan att känna modellen kan intet vidare sägas. Dock är det tydligt, att om alternativa medel tänkes använda för att säkra (15), behöver verkningarna på prisnivå och sysselsättning ingalunda bli desamma för olika medel.

Bakom tanken på köpkraftsoverskottets eliminering som liktydigt med »samhällsekonomisk balans» ligger emellertid en viss teoribyggnad, vars centrala element är, att om (15)'s högersida överstiger vänstersidan, då tenderar prisnivån att stiga, och om vänstersidan överstiger högersidan, då tenderar prisnivån att falla; och är (15) uppfyllt, då kommer prisnivån att vara oförändrad. Den prisnivå, som det här gäller, är den prisnivå som bildar förutsättning för de i (15) ingående ex ante värdena. Skall planer och förväntningar ta sig uttryck i bestämda kvantiteter måste en bestämd prisnivå förutsättas. Om nu den prisnivå, som förutsatts ligga bakom ex ante värdena i (15), är densamma som föregående periods prisnivå, om vidare (15) säkrats genom den ekonomiska politiken, och om slutligen prisnivån kan förändras endast om (15) inte är uppfyllt, då följer ju också omedelbart att »samhällsekonomisk balans» i den här diskuterade meningen implicerar oförändrad prisnivå. En liknande argumentering kan däremot inte föras när det gäller sysselsättningen.

Som framgår av vad som nu sagts, är hypotesen, att prisnivån endast förändras om ett köpkraftsoverskott eller -underskott föreligger, av central betydelse. Håller denna hypotes, tänkes ex ante köpkraftsoverskottet uppgjort under förutsättning av oförändrad prisnivå, och har det offentliga vidtagit sådana åtgärder att köpkraftsoverskottet är noll, håller även resonemangen ovan. Ibland har man emellertid i nationalbudgeteringen tänkt sig köpkraftsoverskottet uppgjort under förutsättning av en annan prisnivå än den hittillsvarande.

Tanken är då närmast den, att andra faktorer än ett köpkraftsoverskott kan inverka på priserna, t. ex. en lönehöjning eller importprishöjning. Frågeställningen tycks då vara den, att om prisnivån på grund av, låt oss säga, en lönehöjning på 10 % av »kostnadsmässiga» skäl kommer att stiga med 5 %, kommer det då vid denna 5 % högre prisnivå och under förutsättning av lönehöjningen på 10 % att existera ett köpkraftsoverskott eller -underskott, som kan tänkas innebära att prisnivån för den kommande perioden inte stiger med de 5 procenten utan med en större eller mindre procent? Bakom ett dylikt resonemang måste tydligen ligga en modell av en annan karaktär än den ovan antydda. I det senare fallet måste t. ex. en lönehöjning kunna påverka prisnivån, dels direkt på något sätt, dels via sitt inflytande på köpkraftsoverskottet (vilka priser man än väljer som grundval för uppskattningen härav). Har man därför en modell som den senare, är målsättningen oförändrad prisnivå, och säkrar man via en viss löneförändring, att köpkraftsoverskottet är noll vid oförändrad prisnivå, så garanterar detta uppenbarligen inte längre, att den faktiska prisnivån för perioden blir oförändrad. Löneförändringen kommer att ha sitt självständiga inflytande på prisnivån, ett inflytande som inte kommer fram i köpkraftsoverskottet. Hur detta närmare hänger ihop kan emellertid inte utredas utan en mera explicit modell, och en sådan har mig veterligen aldrig givits i samband med de praktiska köpkraftsoverskottskalkylerna.

Som slutsats har vi då, att frågan, huruvida köpkraftsoverskottets elimination innebär att målsättningen med avseende på prisnivån uppfylls, inte kan avgöras utan ett mera konkret modellstudium; utan tvivel finns det vissa speciella modelltyper, där denna fråga kan besvaras jakande. Däremot är det knappast sannolikt, att man vid de vanligare modelltyperna skulle finna, att uppfyllandet av (15) även innebär, att sysselsättningen kommer att bli oförändrad. Detta måste nog alltid bli ett speciellt mål, som kräver sitt speciella medel.

KAPITEL XVIII

Synpunkter på finanspolitik och utrikeshandel

1. Inledande anmärkningar

I detta arbete har, kan man säga, de avtagande abstraktionernas metod tillämpats. Detta gäller inte bara mellan arbetets tre huvuddelar. Det gäller även inom denna sista del, där vi ju hittills vid studiet av möjligheterna att bekämpa olika typer av störningar förutsatt ett slutet samhälle; vi har m.a.o. bortsett från utrikeshandeln. Det kunde på förhand förefalla alldeles meningslöst att för Sveriges del diskutera den ekonomiska politikens problem vid en dylik förutsättning. Är det inte uppenbart att i ett land, som i så hög grad baserar sin ekonomi på utrikeshandel, måste såväl prisnivå som sysselsättning i stor utsträckning bli beroende av utrikeshandelns villkor, liksom alla åtgärder för att säkra stabilt penningvärde vid full sysselsättning måste få återverkningar på utrikeshandeln? Vilket värde kan då en diskussion ha, som bortser från allt detta? Dylika frågor är berättigade. Självklart är en diskussion av den ekonomiska politiken, som bortser från dessa förhållanden, i bästa fall ofullständig; men härav följer å andra sidan inte, att de resultat man kommer fram till vid bortseende från utrikeshandeln nödvändigtvis är radikalt missvisande — kanske vissa huvuddrag i resultaten står kvar så att endast vissa modifikationer blir nödvändiga. Hur det härmed förhåller sig kan inte sägas a priori; för att få ett svar på dessa frågor övergår vi därför nu till att något granska politikproblemet i ett öppet samhälle, där utrikeshandeln är »väsentlig» för det ekonomiska livets funktionssätt.

Att våra resultat i viss mån kommer att förändras vid hänsynstagande till utrikeshandeln följer enbart därav, att hänsynstagande till utrikeshandeln innebär, att vi måste arbeta med en modell som skiljer sig från den, som i det föregående använts. Lika viktigt är emellertid, att man knappast med rimlighet kan bortse ifrån, att utrikeshandeln kan vara föremål för målsättning från det offentliga sidan, ja, i själva verket normalt måste vara det. Vi är här inne på frågan om det Myrdalska »internationella utrymmet» för den inhemska politiken; detta »utrymme» är ju inte något utifrån givet, utan tvärtom en storhet som är föremål för målsättning (jfr »utrymmet för lönehöjningar»)¹ Även tankegången om en »samhällsekonomisk balans» rymmer som tidigare nämnts föreställningar om, att betalningsbalansens inriktning är i någon mening »lämplig». Det skulle tydligen bli orimligt att diskutera

¹ Gunnar Myrdal, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, 4. avd., kap. 4 och 5.

medlen för säkrande av stabilt penningvärde och full sysselsättning under förutsättning av utrikeshandel, men med bortseende från det offentliga ev. målsättning med avseende på utrikeshandeln. Härigenom skulle vi tappa bort hela den ena sidan av utrikeshandelns betydelse för vårt problem. Vi kommer därför i detta kapitel att genomgående förutsätta, att det offentliga bredvid målen full sysselsättning och konstant konsumtionsprisindex även uppställer som mål att säkra ett visst saldo på bytesbalansen. Vi förutsätter alltså inte, att målet nödvändigtvis skall vara jämvikt på bytesbalansen. Amorteringar på utländska skulder och/eller tillgångar kan nödvändiggöra, och nya utländska lån kan möjliggöra, att vid konstant valutareserv ett visst saldo på bytesbalansen existerar; målet kan även vara att åstadkomma en viss förändring av valutareserven; hänsynen till valutareserven brukar ju oftast vara det som dikterar målsättningen med avseende på bytesbalansen. Det offentliga målsättning rörande utrikeshandelns inriktning behöver naturligtvis inte inskränka sig till bytesbalansens saldo. Även handelns storlek eller inriktning på varutyper kan tänkas bli föremål för det offentliga målsättning; dylika problem kommer vi dock inte att behandla här.

Utlandstransaktionerna och deras betydelse är ett omfattande ämne, som redan har behandlats inom penningvärdeundersökningen.¹ Betraktelserna i detta kapitel syftar därför inte heller på någon fullständigare behandling av utrikeshandelns problem. Vi berör endast vissa utrikeshandelsfrågor, som har omedelbar relevans för finanspolitiken. Diskussionen här kommer emellertid att bli av begränsad räckvidd även i ett annat hänseende. I det följande kommer nämligen huvudvikten att läggas vid behandlingen av vad man skulle kunna kalla ett *extremt öppet samhälle*. Även i moderna samhällen med fria handelsförbindelser med utlandet är graden av självförsörjning och därmed utrikeshandelns betydelse för samhällets ekonomi mycket olika. Den modell för ett extremt öppet samhälle, som diskuteras i följande avsnitt, skulle kanske kunna tänkas vara av relevans för samhällen med relativt sett mycket stor utrikeshandel och obetydlig hemmamarknadsproduktion (av typ Tanger eller Hongkong); vår modell för det slutna samhället, som behandlats i de föregående kapitlen, skulle på samma sätt kunna tänkas vara av relevans för samhällen med relativt liten utrikeshandel och stor hemmamarknadsproduktion (av typ USA). Det är alltså extrema fall vi koncentrerar uppmärksamheten på. Man skulle nu kunna förmoda, att ett samhälle av Sveriges typ ligger någonstans »mitt emellan» dessa extremer, och att därför även resultaten för ett sådant samhälle ligger »mitt emellan» resultaten för de extrema fallen. Följer nu härav, att samtliga resultat är utan relevans för ett samhälle av Sveriges typ? Knappast; intressant nog visar det sig nämligen, att resultaten för det slutna samhället i stort sett även gäller för det extremt öppna samhället, dock att det naturligtvis i det extremt öppna samhället uppstår problem och gäller resultat, som inte gäller för det slutna samhället. Den konklusionen ligger därför nära till hands, att resultaten för det slutna samhället i stort sett även kan överföras till samhällen,

¹ Bengt Metelius, *Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin*, SOU 1955:13, Stockholm 1955.

som ligger »mitt emellan» det slutna och det extremt öppna samhället, men att de mera speciella resultaten för det extremt öppna samhället endast med modifieringar går att tillämpa på samhällen »mitt emellan». I avsnitt 8 skall vi i korthet söka motivera detta påstående. Härtill kommer emellertid ytterligare, att våra modellpremissar är av en sådan karaktär, att de endast ger möjlighet att behandla speciella typer av störningar i utlandsrelationerna, nämligen sådana störningar som härrör från export- och importpriserna eller från inhemska förhållanden. Någon mera allmängiltig behandling av utrikeshandelns problem syftar vi alltså inte till. Framhållas bör till slut, att den extremt öppna modellen ur rent teoretisk synpunkt förefaller ha ett betydande intresse i sig själv.

Vi utgår ifrån att det offentliga (riksbanken) noterar valutakurser och gör dessa kurser effektiva genom köp och försäljning av valutor i erforderlig utsträckning. Valutakurserna uppfattas således som valutapolitiska medel, som parametrar för det offentliga, och bytesbalansens saldo som ett mål; vi tar alltså för givet att riksbanken ensidigt kan förändra valutakurserna. När vi i det följande talar om valutapolitiska medel, kommer vi också att till dessa räkna importtullsatser och exportpremiesatser; om man räknar dessa medel som finanspolitiska eller som valutapolitiska är ju likgiltigt. Vidare bortses från alla restriktioner på utrikeshandeln; alla ekonomiska subjekt kan exportera och importera alla typer av varor och tjänster fritt.

2. Ett illustrerande exempel

För att ge en föreställning om karaktären och innebörden av de förenklingar, som vi i följande avsnitt kommer att göra vid utvidgningen av grundmodellen från kapitel XIII, 2, så att modellen gäller för ett extremt öppet i stället för ett helt slutet samhälle, kan det vara befogat att först demonstrera ett exempel, som karakteriseras av samma typ av förenkling som där kommer till användning. Detta exempel baseras på en enkel modell, som jag tidigare granskat i andra sammanhang, jfr kap. XVII, 10, Fig. XVII:4.

Vi tänker oss ett samhälle, där det endast produceras en vara, och där endast arbetslönen uppträder som variabel kostnad. Fri konkurrens råder på varumarknaden. Vi har då en viss total gränskostnadskurva, *m. c.*, jfr Fig. XVIII:1. Vidare tänkes det existera ett »utland», som är så stort, att ev. import till eller export från det betraktade samhället inte påverkar »världsmarknadspriset». I utlandet produceras också blott en vara, nämligen samma vara som produceras i hemlandet. Världsmarknadspriset, uttryckt i hemlandets valuta, är p_1 . Vid fri utrikeshandel och frånvaro av tullar och exportpremier måste varupriset i hemlandet bli lika med världsmarknadspriset p_1 . Produktionen i landet blir då q_1 , och vi har (vi bortser från skillnaden mellan netto och brutto),

$$\begin{aligned} \text{Nationalprodukt} &= \text{nationalinkomst} = A_1 O q_1 B \\ \text{Total företagarinkomst} &= A_1 A_2 B \\ \text{Total löneinkomst} &= A_2 O q_1 B. \end{aligned}$$

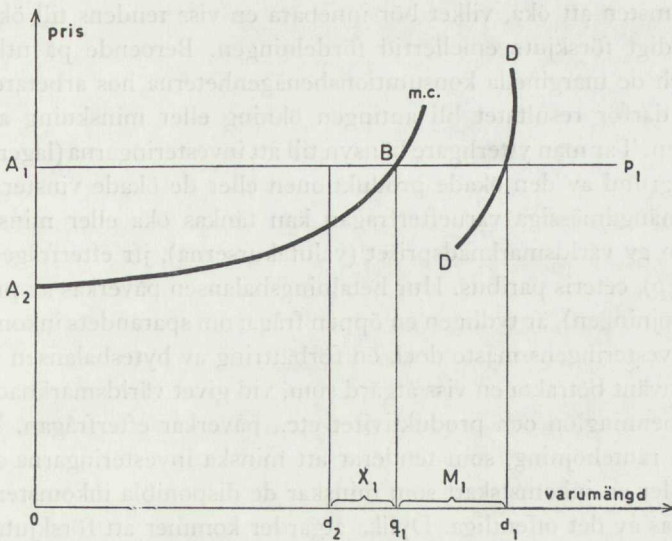

Fig. XVIII: 1.

Då vi endast opererar med en vara måste antingen export eller import (eller ingetdera) komma till stånd. Avgörande för storleken av importen (exporten) blir nu den samlade varuefterfrågan i samhället. Denna efterfrågan bestäms dels av löntagares och företagares konsumtion och dels av företagarnas investeringar (som här måste bestå av lagerförändringar). Om såväl företagares som löntagares genomsnittliga sparkvoter är positiva, kommer den totala konsumtionen att understiga produktionen, q_1 ; är emellertid inte investeringarnas storlek begränsad av det totala sparandet, kan konsumtion plus investering mycket väl överstiga q_1 . Resultatet blir i så fall en import från utlandet. Vid en total inhemsk efterfrågan d_1 uppstår en import $= M_1$, vid efterfrågan d_2 en export $= X_1$.

Förenklingen rörande utrikeshandeln är alltså för det första, att för inhemska efterfrågare antas det vara alldeles likgiltigt, om de köper en vara av inhemskt eller utländskt ursprung — substitutionen i efterfrågan är perfekt. För det andra ses också, att importvarorna antas gå direkt till efterfrågarna utan att ge upphov till vare sig löneinkomster eller vinster inom samhället; importvarorna passerar inte genom den inhemska produktionen. Exporten däremot utgår från företagen och skapar naturligtvis löneinkomster och vinster på vanligt sätt, i och med att de produceras.

Låt oss nu, för att belysa modellens funktionssätt, tänka oss att världsmarknadspriset stiger, eller, vilket ger samma resultat, att valutakurserna höjs; priset i hemlandet stiger då motsvarande. Konsekvensen blir en viss ökning av sysselsättning och produktion; hur stor ökningen blir beror på utbudskurvans elasticitet. Så till vida tenderar tydligen importen att minska eller exporten att öka. Efterfrågan påverkas emellertid också. Om nämligen utbudskurvan inte är vertikal eller sysselsättningen full, kommer inte bara den nominella utan även den reala

nationalinkomsten att öka, vilket bör innebära en viss tendens till ökad konsumtion. Samtidigt förskjuts emellertid fördelningen. Beroende på utbudskurvans elasticitet och de marginella konsumtionsbenägenheterna hos arbetare resp. företagare, kan därför resultatet bli antingen ökning eller minskning av den reala konsumtionen. Tar man ytterligare hänsyn till att investeringarna (lagerökningarna) ev. ökar på grund av den ökade produktionen eller de ökade vinsterna, inses att den totala mängdmässiga varuefterfrågan kan tänkas öka eller minska till följd av stegringen av världsmarknadspriset (valutakurserna), jfr efterfrågekurvan DD , där $DD = D(p)$, ceteris paribus. Hur betalningsbalansen påverkas av prishöjningen (valutakurshöjningen), är tydligen en öppen fråga; om sparandets inkomstelasticitet överstiger investeringens måste dock en förbättring av bytesbalansen äga rum.

Låt oss omvänt betrakta en viss åtgärd som, vid givet världsmarknadspris, given valutakurs, penninglön och produktivitet etc., påverkar efterfrågan. Vi kan t.ex. tänka oss en räntehöjning, som tenderar att minska investeringarna och/eller öka sparandet, eller en inkomstskatt som minskar de disponibla inkomsterna och som icke spenderas av det offentliga. Dylika åtgärder kommer att förskjuta efterfrågekurvan mot vänster, och medför därigenom en minskning av importen (ökning av exporten). Bytesbalansen förbättras alltså. Som man lätt ser påverkas nämligen varken prisnivå, sysselsättning eller produktion av dessa åtgärder. Sysselsättningen är alldeles oberoende av den inhemska effektiva varuefterfrågans storlek; denna senare har endast betydelse för bytesbalansens saldo. Sysselsättning och produktion är fullständigt bestämda av prisnivån (världsmarknadspriset) och utbudskurvan (dvs. produktivitet och penninglön). Vid givet världsmarknadspris kan prisnivån i hemlandet endast påverkas genom valutapolitiska medel, appreciering-depreciering eller importtullar-exportpremier; och omvänt kan verkningarna på produktion och sysselsättning av förändringar av världsmarknadspriset tydligen endast neutraliseras med valutapolitiska medel.

Redan av detta ser man, att hänsynstagande till utrikeshandeln på ett väsentligt sätt förändrar politikproblemet, jämfört med det slutna samhället. Dels uppträder nu valutapolitiken som ett nödvändigt led i det offentligas politik — och detta gäller, även om inga mål uppställts med avseende på bytesbalansen — dels kommer olika typer av politik att verka rätt olikartat med avseende på det offentligas mål. Vi skall inte utveckla detta närmare i anslutning till denna enkla modell, utan i stället övergå till att infoga utrikeshandeln i grundmodellen från kap. XIII. De grundläggande dragen i denna enkla modell kommer nämligen att kvarstå oförändrade i den mera komplicerade modellen, som tillåter en mycket mera nyanserad diskussion än den förra. Vi kommer dock då och då att hänvisa till den enkla modellen, när det gäller att klart få fram vissa speciella poänger.

3. Modell för ett extremt öppet samhälle

Modellen i kapitel XIII karakteriserades av att produktionen tänktes uppdelad på en konsumtionsvaruindustri och en kapitalvaruindustri. Priserna på konsum-

tions- resp. kapitalvaror tänktes bildade så, att jämvikt uppstod på såväl konsumtions- som kapitalvarumarknaden. Det är denna prisbildningsförutsättning vi nu släpper: Å ena sidan släpper vi alltså tanken på att samhällets efterfrågan på konsumtions- resp. kapitalvaror är lika med samhällets egen produktion av dessa två varor (detta betyder att vi överger jämviktsvillkoren (XIII:5°) och (XIII:6°)). Å andra sidan inför vi den förutsättningen (jfr föregående avsnitt), att såväl konsumtionsvaror som kapitalvaror kan importeras eller exporteras fritt, och att det finns ett världsmarknadspris för konsumtionsvaror och ett världsmarknadspris för kapitalvaror; dessa världsmarknadspriser tänkes opåverkade av storleken på importen och exporten från vårt samhälle. Låt oss reformera kap. XIII:s modell under dessa förutsättningar.

Kallar vi valutakurserna (priset på viss mängd utländsk valuta uttryckt i sv. kr.) v , världsmarknadspriset (i utländsk valuta) för konsumtionsvaror p_K^M och för kapitalvaror p_I^X (M betyder import och X export, och vi antar för enkelhetens skull, att det är konsumtionsvarorna som faktiskt kommer att importeras och kapitalvarorna som kommer att exporteras), tullsatsen t_K^M och exportpremiesatsen t_I^X , har vi till bestämning av konsumtionsvarupriset i hemlandet, p_K ,

$$(XVIII: 1) \quad p_K = (1 + t_K^M) \cdot v \cdot p_K^M,$$

och till bestämning av kapitalvarupriset i hemlandet, p_I ,

$$(XVIII: 2) \quad p_I = (1 + t_I^X) \cdot v \cdot p_I^X.$$

Därnäst följer en rad ekvationer som sammanfaller med ekvationerna för det slutna samhället (jfr kapitel XIII, 2). På samma sätt som i det slutna samhället gäller optimivillkoren: för konsumtionsvaruindustrin (jfr ekvationen (XIII:4))

$$(XVIII: 3) \quad w = p_K (1 - t_K) \cdot f'(N_K),$$

och för kapitalvaruindustrin (jfr ekvationen (XIII:5))

$$(XVIII: 4) \quad w = p_I (1 - t_I) \cdot \varphi'(N_I).$$

Den totala sysselsättningen är (jfr ekvationen (XIII:7°))

$$(XVIII: 5) \quad N = N_K + N_I + N_O.$$

Till bestämning av konsumtionsvaruproduktionen, q_K , har vi (jfr ekvationen (XIII:6))

$$(XVIII: 6) \quad q_K = f(N_K),$$

och till bestämning av kapitalvaruproduktionen q_I (jfr ekvationen (XIII:7))

$$(XVIII: 7) \quad q_I = \varphi(N_I).$$

Löntagarnas disponibla inkomster bestäms enligt följande (jfr ekvationerna (XIII:8 och 9))

$$(XVIII: 8) \quad L_d = [w(N_K + N_I) + w_O N_O + T_L] [1 - t_L],$$

och företagarnas disponibla inkomster (jfr ekvationerna (XIII: 10 och 11))

$$(XVIII: 9) \quad V_d = [p_K(1-t_K)q_K + p_I(1-t_I)q_I - w(N_K + N_I) + T_V][1-t_V].$$

Konsumtionsvaruefterfrågan från löntagare, företagare och det offentliga blir (jfr (XIII: 12))

$$(XVIII: 10) \quad d_K = F\left(\frac{L_d}{p_K}, \frac{V_d}{p_K}\right) + q_K^O,$$

och den totala inhemska kapitalvaruefterfrågan (jfr (XIII: 14))

$$(XVIII: 11) \quad d_I = \Phi(q_K, p_I, r) + q_I^O.$$

Till bestämning av utrikeshandelns omfattning och inriktning får vi då, i det vi som ovan nämnts antar, att det rent faktiskt är konsumtionsvaror, som kommer att importeras och kapitalvaror att exporteras: för importen

$$(XVIII: 12) \quad M_K = d_K - q_K$$

och för exporten

$$(XVIII: 13) \quad X_I = q_I - d_I.$$

Som man ser bestämmes import och export helt enkelt som skillnaden mellan inhemska efterfrågan på och produktion av konsumtionsvaror, resp. skillnaden mellan inhemska produktion av och efterfrågan på kapitalvaror. I princip kan man naturligtvis, utan att det i och för sig stör modellen, likaväl tänka sig att M_K blir negativ (det exporteras då konsumtionsvaror) eller att X_I blir negativ (det importeras då kapitalvaror).

Slutligen har vi bytesbalansens saldo (räknat i utländsk valuta), S , bestämt genom

$$(XVIII: 14) \quad S = p_I^X \cdot X_I - p_K^M \cdot M_K.$$

Vi har då fjorton ekvationer (XVIII:1)–(XVIII:14) till bestämning av fjorton variabler.

Den modell som vi nu ställt upp, och som kan betraktas som en omvandling av modellen i kap. XIII, är fortfarande statisk och — trots att den inte rymmer något explicit redovisat jämviktsvillkor — i viss mening även en jämviktsmodell. Visserligen behöver inhemska efterfrågan och produktion för konsumtions- resp. kapitalvaror inte vara lika, liksom inte heller bytesbalans och arbetsmarknad behöver vara i jämvikt i vanlig mening. Men inhemska plus utländska efterfrågan är lika med inhemska plus utländskt utbud för såväl konsumtions- som kapitalvaror; och på valutamarknaden måste tillgång och efterfrågan vara lika (annars vore inte de noterade valutakurserna effektiva); på kreditmarknaden är efterfrågan och tillgång lika (annars vore inte den noterade räntan effektiv); och på arbetsmarknaden måste företagarnas planerade köp och arbetarnas förväntade försäljningar vara lika

(vilket inte hindrar arbetslöshet, men väl brist på arbetskraft). Däremot är det uppenbart, att det inte existerar någon stock-jämvikt i modellen: realkapitalmängden kommer i nästa moment att ha stigit med den löpande efterfrågan på realkapital, d_I , valutabehållningarna kommer att förändras med bytesbalansens saldo (om inte andra utländska skulder eller tillgångar förändras), etc.

För att skaffa oss en bättre överblick över modellens karaktäristiska egenskaper från synpunkten av en politik, som skall säkra full sysselsättning, konstant inhemsk konsumtionsvaruprisnivå och ett visst saldo på bytesbalansen, övergår vi till en redovisning av det, som tidigare i Del I (kapitel I, 8) med Simon's terminologi kallats modellens »kausala ordning». Modellens »kausala ordning» förklaras enklast genom användning av ett pilschema, som är en generalisering av Tinbergens välkända pilschema. Anledningen till att vi önskar få fram modellens »kausala ordning» är, att den spelar en väsentlig roll för politikproblemet, speciellt för det vi kallat de politiska medlens »rangordning».

Betraktar man Fig. XVIII:2, där modellens »kausala ordning» redovisats, ser man samtliga fjorton endogena variabler hopkopplade på ett visst sätt med heldragna pilar; mot varje sådan pil svarar en viss ekvation i modellen. Vidare har vi i schemat infört samtliga parametrar — såväl de kontrollerbara som de okontrollerbara; parametrarna är placerade i de fyrkantiga rutorna. Även de streckade pilarna, som leder från parameterrutorna till de endogena variablerna, motsvarar ekvationer i modellen. Det finns dock ingen entydig korrespondens mellan pilar och ekvationer i den meningen, att mot varje ekvation svarar en och endast en pil, och omvänt; i själva verket motsvaras ekvationerna i flertalet fall av flera stycken pilar.

Om vi nu börjar längst upp till vänster i schemat, finner vi här konsumtionsvarupriset, p_K , till vilket det leder en (streckad) pil från parametergruppen t_K^M, v, p_K^M . Andra pil leder inte till p_K . Detta betyder — vilket även framgår vid en granskning av modellen — att prisnivån ensidigt bestäms av dessa tre parametrar. Man behöver inte känna någon annan av systemets endogena variabler för att kunna bestämma p_K . Konsumtionsvaruprisnivån p_K , parametergruppen t_K^M, v, p_K^M samt den streckade pilen häremellan motsvarar ekvationen (XVIII:1). Något liknande gäller tydligen prisnivån, p_I , för kapitalvaror; känner man parametrarna t_I^X, v, p_I^X är p_I fullt bestämd; kännedom om andra endogena variabler är onödig, jfr ekvationen [XVIII:2]. Å andra sidan finns inga andra endogena variabler, som har den egenskapen, att de kan bestämmas utan kännedom om andra endogena variabler. p_K och p_I utgör därför den fullständiga variabelgruppen av 1:a ordningen.

Betrakta nu variabeln N_K ; enligt ekvationen (XVIII:3) bestäms denna storhet dels av p_K och dels av parametrarna w och t_K , jfr den heldragna pilen från p_K till N_K och den streckade pilen från parametergruppen w, t_K till N_K . Denna variabel tillhör den fullständiga variabelgruppen av 2:a ordningen, ty denna grupp består av alla endogena variabler, som kan bestämmas enbart med kännedom om (vissa parametrar och) endogena variabler av 1:a ordningen. Som man lätt inser tillhör även N_I variabelgruppen av 2:a ordningen, jfr ekvationen (XVIII:4) och pilarna från p_I och parametergruppen w, t_I till N_I .

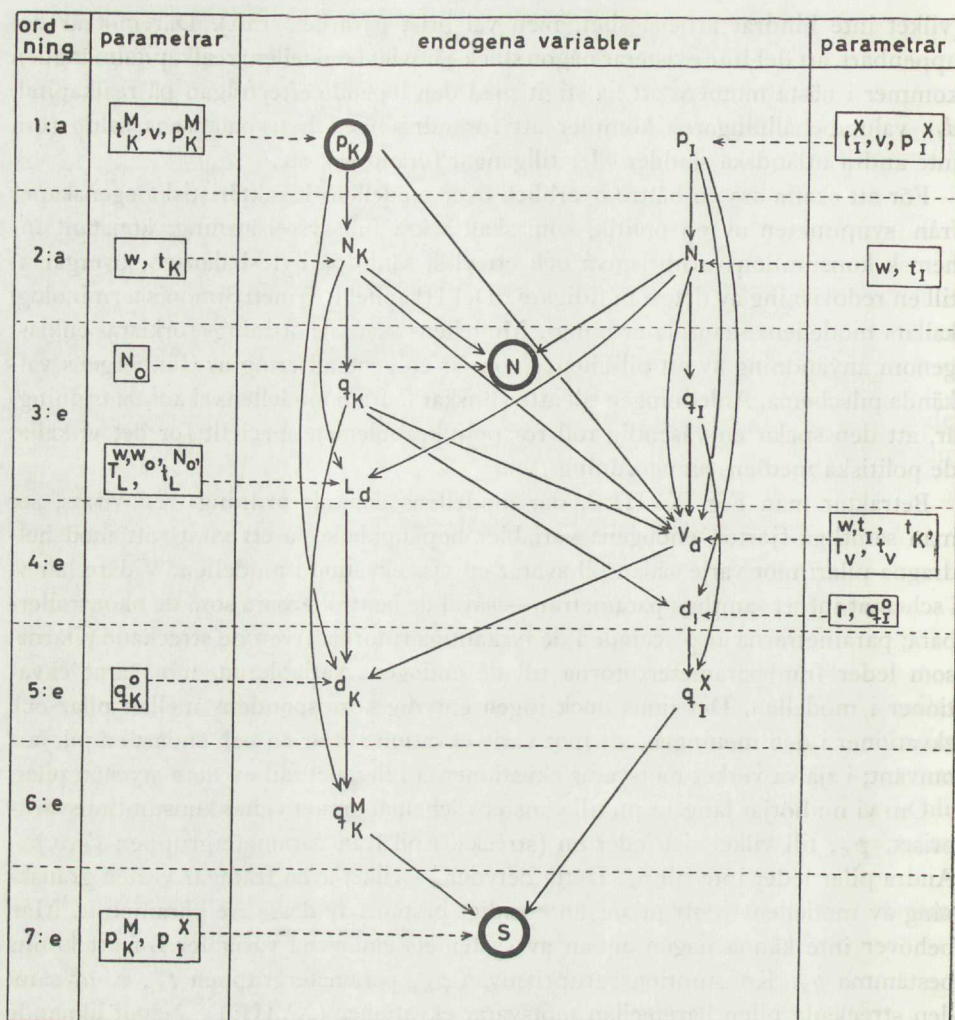

Fig. XVIII: 2.

Fortsätter man nu på detta sätt, finner man, att q_K, q_I, N och L_d utgör variabelgruppen av 3:e ordningen; V_d och d_I utgör variabelgruppen av 4:e ordningen; d_K och q_I^X utgör variabelgruppen av 5:e ordningen, q_K^M variabelgruppen av 6:e ordningen och slutligen utgör S variabelgruppen av 7:e ordningen.

Betraktar man schemat ses vidare, att inom varenda fullständig variabelgrupp varje särskild variabel, som tillhör vederbörande variabelgrupp, kan bestämmas utan kännedom om de andra variablerna i samma variabelgrupp; enligt Simon's terminologi betyder detta, att varje särskild variabel i modellen utgör sin egen undergrupp. Denna egenskap hos modellen betyder emellertid att modellen är

rent rekursiv, eller konsekutiv.¹ I modeller av denna typ förenklas politikproblemet avsevärt och får vissa karakteristiska drag, som vi skall redovisa i följande avsnitt.

Slutligen har vi i Fig. XVIII:2 med cirklar utmärkt de tre variabler, som är föremål för målsättning, nämligen konsumtionsvaruprisnivån, p_K , sysselsättningen, N , och bytesbalansens saldo, S . Som framgår tillhör p_K variabelgruppen av 1:a ordningen, N variabelgruppen av 3:e ordningen och S variabelgruppen av 7:e ordningen.

Vi har härmed klarlagt modellens struktur med avseende på de endogena variablerna.

4. Rangordningen mellan valuta-, finans- och kreditpolitiken

Vi övergår därnäst till att studera politikparametrarnas placering i modellen. I Fig. XVIII:2 har parametrarna markerats genom de fyrkantiga rutorna, som återigen inlagts i omedelbar anknytning till den variabelgrupp som de *direkt* övar inflytande på. Den regeln gäller nu, att om en viss parameter första gången (räknad uppifrån, alltså efter stigande ordning) uppträder i samband med en variabelgrupp av viss ordning, så kan denna parameter påverka variabler i denna variabelgrupp och i grupper av högre ordning, men aldrig variabler tillhörande variabelgrupper av lägre ordning. Betrakta t.ex. räntan, vår enda kreditpolitiska parameter. I modellen uppträder räntan som bestämningsfaktor för efterfrågan på kapitalvaror, jfr ekvationen (XVIII:11). På Fig. XVIII:2 motsvaras detta av att räntan endast uppträder med direkt verkan i variabelgruppen av 4:e ordningen; om man utvidgar modellen så, att räntan direkt påverkar konsumtionsvaruefterfrågan (sparandet), uppträder räntan även som direkt verkande i gruppen av 5:e ordningen. Räntan påverkar alltså inte storheter som tillhör variabelgrupperna av 3:e eller lägre ordning, men väl (nämligen på indirekt väg) storheter som ingår i variabelgrupperna av 5:e och högre ordning. Detta betyder att räntan inte övar något inflytande på konsumtionsvaruprisnivån och inte heller på sysselsättningen; bytesbalansen är den enda av våra tre målstorheter som påverkas av räntan. Som man utan vidare inser, gäller alldeles detsamma vad beträffar inkomstbeskattningen, de direkta subventionerna och det offentliga varuköp.

Betrakta vidare penninglönen, w ; den uppträder första gången (räknat efter stigande ordning) i samband med variabelgruppen av 2:a ordningen. Förändringar av penninglönen påverkar alltså inte konsumtionsvaruprisnivån, men väl sysselsättning och bytesbalans. Detsamma gäller de indirekta skatterna på såväl konsumtions- som kapitalvaror och det offentliga köp av arbetskraft.

Slutligen har vi, bland politikparametrarna, valutakurserna samt importtullarna och exportpremierna, alltså de valutapolitiska medlen. Dessa parametrar påverkar tydligen såväl konsumtionsprisnivån som sysselsättningen och bytes-

¹ För att undvika missförstånd önskar jag framhålla, att modellens premisser inte med flit valts så, att modellen blir rekursiv. Det var först i efterhand, alltså efter att jag hade bestämt mig för valet av premisser, som jag upptäckte att modellen faktiskt var rekursiv.

balansen; de uppträder nämligen redan i samband med variabelgruppen av 1:a ordningen. (Strängt taget borde vi här utelämna exportpremierna, som visserligen uppträder i samband med gruppen av 1:a ordningen, men endast påverkar kapitalvaruprisnivån; man får dock härvid erinra om den förenklade förutsättningen, att M_K och X_I är positiva; så snart som detta inte är fallet omkastas betydelsen av importtullar och exportpremier.)

Vi kan sammanfatta dessa resultat i följande summariska översikt av de olika politikformernas verkningsområden:

	valutapolitik	finanspolitik resp. lönepolitik	kreditpolitik
verknings- områden	konsumtionsvaruprisnivå sysselsättning bytesbalans	sysselsättning bytesbalans	bytesbalans

Det följer omedelbart härav, att det finns ett över-under-ordningsförhållande, en rangordning, mellan de olika politikformerna. Avviker nämligen samtliga målstorheter från de stipulerade målen, måste först valutapolitiken inriktas så, att den önskade konsumtionsprisinivån uppnås. Är väl den lämpliga valutapolitiken fastställd, kan sedan lönepolitiken eller finanspolitiken (nämligen de indirekta skatterna och/eller det offentliga köpet av arbetskraft) inriktas så, att full sysselsättning uppstår. Är, slutligen, såväl valutapolitik som lönepolitik och finanspolitik (i ovan anförd betydelse) fastställd, kan penningpolitiken eller finanspolitiken (nämligen inkomstskatterna, de direkta subventionerna och/eller det offentliga varuköpet) inriktas så, att bytesbalansen får den önskade storleken.

Mera löst skulle man kunna säga, att i detta extremt öppna samhälle valutapolitiken måste sköta penningvärdet, finans- och lönepolitiken sysselsättningen och penningpolitiken (samt finanspolitiken) bytesbalansen. Detta kan förefalla paradoxalt, om man jämför med de rekommendationer som vanligen görs, nämligen att valutapolitiken spec. skall sköta bytesbalansen och penningpolitiken penningvärdet etc. Våra resonemang rymmer dock inga paradoxer; resultaten följer enkelt ur de uppställda premisserna. Är resultaten ovanliga, beror det på att premisserna är ovanliga. Att den använda modellen är ovanlig i den meningen, att den nog skiljer sig en del från sådana enkla modeller, som brukar komma till användning vid diskussionen av utrikeshandelsfrågor, är uppenbart. Det är också klart, att resultaten förändras i den mån modellstrukturen förändras, jfr avsnitt 7 och 8. Det kan emellertid inte tillräckligt kraftigt understrykas, att den nämnda ordningen för medlens användning inte bara beror på den uppställda modellen, utan lika mycket är betingad av de uppställda målen. Att t.ex. valutapolitiken bör inriktas på att bevara penningvärdet och inte i och för sig på att säkra bytesbalansens saldo, sammanhänger inte bara med modellstrukturen utan beror även på den omständigheten, att målen stabilt penningvärde och ett visst saldo på bytesbalansen skall säkras simultant. Hade vi i samband med modellen för det extremt öppna

samhället endast uppställt målet att bevara ett visst saldo på bytesbalansen, skulle det vara fullt naturligt att använda valutapolitiken som medel härtill; en politik av detta slag förutsätter emellertid, att man överger penningvärdet och låter prisnivån vara en av de storheter i samhället, som får anpassas så, att det önskade saldot på bytesbalansen uppnås. När valutapolitiken rekommenderas som medel att reglera bytesbalansen, torde det i själva verket normalt vara så, att penningvärdets konstans inte tänkes bevakad samtidigt, medan det omvänt normalt — även vid andra modelltyper än den extremt öppna — torde vara så, att önskan att samtidigt säkra oförändrat penningvärde utesluter eller åtminstone i hög grad försvårar valutapolitikens användning vis à vis bytesbalansen. Vi återkommer emellertid till detta mera allmänna problem i avsnitt 8.

5. Inhemska störningar. Jämförelse med de föregående kapitlens resultat

Innan vi övergår till att betrakta störningar, som härrör från utlandet, och som påverkar penningvärde och sysselsättning (samt bytesbalans), skall vi granska frågan, hur inhemska störningar kommer att verka, och hur de kan neutraliseras med avseende på sina verkningar på målen i den modell vi nu betraktar. Vi skall söka visa, hur resultaten från kapitlen XIII–XVII i stort sett fortfarande äger giltighet, trots att vi där betraktade ett slutet samhälle och här ett extremt öppet samhälle.

Att vissa skiljaktigheter uppstår kan inte förvåna; modellen har ju förändrats. Bland de förändringar av modellstrukturen, som uppstod vid övergången från det slutna till det öppna samhället, är särskilt en av betydelse för vårt problem: i det öppna samhället påverkas inte konsumtionsvaruprisnivån, och för övrigt inte heller kapitalvarupriserna, av inhemska störningar. Vid givna valutakurser, importtullar och världsmarknadspriser är den inhemska prisnivån oberoende av vad som än händer i hemlandet. Inför inhemska störningar behövs alltså överhuvudtaget inga åtgärder för att säkra målet stabilt penningvärde. Att inte denna omständighet vänder radikalt upp och ner på frågan om de för säkrande av målen nödvändiga medlen, sammanhänger dels med att vi samtidigt med infogandet av utrikeshandeln i modellen även införde ett nytt tredje mål: fasthållandet av ett visst saldo på bytesbalansen, och dels med att de villkor för jämvikt på konsumtions- och kapitalvarumarknaden, som vi slopade vid övergången från den slutna till den öppna modellen (nämligen att förhållandet mellan inhemsk produktion av och inhemsk efterfrågan på konsumtionsvaror resp. kapitalvaror inte förändras), även spelar en roll vid säkrandet av saldot på bytesbalansen; förhållandet mellan inhemsk produktion och efterfrågan är ju avgörande för importens och exportens storlek. I den slutna modellen var en av uppgifterna att kontrollera förhållandet mellan produktion och efterfrågan för att säkra stabila priser; i den öppna modellen är det även nödvändigt att kontrollera förhållandet mellan produktion och efterfrågan, inte för prisnivåns skull, utan för bytesbalansens. Det är dessa omständig-

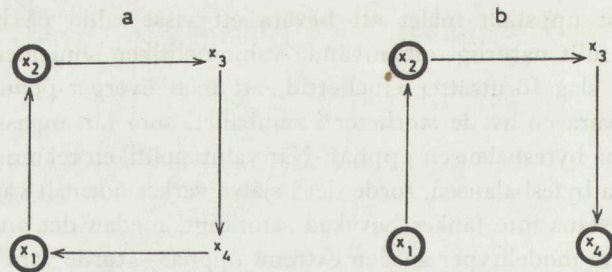

Fig. XVIII: 3.

heter som gör, att resultaten beträffande den mot inhemska störningar riktade politiken i sina huvuddrag även gäller för det öppna samhället.

Vår slutna modell utmärkte sig bland annat genom att vara interdependent; om vi skulle framställa den på ett sätt som var likartat med Fig. XVIII:2, skulle vi från pilschemat å denna figur ta bort dels de parametrar, som påverkar p_K och p_I direkt, och dels de endogena variablerna q_K^M och q_I^X och S . Från q_K och d_K resp. q_I^M och d_I skulle sedan dras pilar till p_K resp. p_I . Meningen med detta skulle vara, att priserna på konsumtionsvaror resp. kapitalvaror måste anta en sådan höjd, att efterfrågan och produktion blir lika för var och en av dessa två varor. Härmed är modellen tydligen interdependent. Att politiken mot vissa typer av störningar (nämligen flertalet inhemska störningar) inte behöver förändras väsentligt av en sådan förändring förstås lätt av följande stiliserade exempel.

Antag att vi har fyra endogena variabler i en modell, nämligen x_1 , x_2 , x_3 och x_4 . Antag vidare, att i modellen är dessa variabler förbundna i en interdependent »ring», jfr Fig. XVIII: 3, a. Antag slutligen att modellen förändras så att sambandet från x_4 till x_1 försvinner; i stället bestäms x_1 av exogena faktorer. Storheterna är då förbundna i en rekursiv kedja, jfr Fig. XVIII: 3, b. Vidare tänker vi oss, att i den första modellen x_1 och x_2 är målstorheter; i den senare modellen är även x_4 målstorhet. Vi utmärker målstorheterna med cirklar.

Antag nu att det uppstår en störning i relationen mellan x_2 och x_3 , vilken relation är gemensam för bägge modellerna. Har det offentliga till förfogande ett medel, som påverkar relationen mellan x_3 och x_4 — även denna relation är gemensam — blir uppgiften i den förra modellen att förändra detta medel på ett sådant sätt, att x_4 är oförändrat trots störningen i relationen mellan x_2 och x_3 och den härmed följande förändringen av x_3 . Målstorheterna x_1 och x_2 påverkas då inte. I den senare modellen blir uppgiften också att förändra det omnämnda medlet på ett sådant sätt, att x_4 inte påverkas av störningen, inte för att förhindra att x_1 och x_2 påverkas — enligt modellen är ju dessa två storheter opåverkade av störningen — utan för att säkra målet x_4 . Att i de två modellerna politiken mot vissa störningar råkar bli densamma, är således något av en tillfällighet; förändringen av modellen är för visso mycket väsentlig, och detsamma gäller infogandet av ett nytt mål, men här tar dessa två omständigheter ut varandra.

Slutligen skall blott sägas, att vår slutna interdependenta modell visserligen inte kan framställas som en perfekt »ring», liksom inte heller vår öppna rekursiva modell är en perfekt »kedja» som den ovan diskuterade, men dessa två tyfall ger dock det som är karaktäristiskt för de två modellerna, när det gäller de inhemska störningarna.

Mot bakgrunden av dessa mera allmänna resonemang skall vi studera några typiska exempel på inhemska störningar; likheter och skillnader mellan politiken i det slutna och det extremt öppna samhället framträder härigenom klart. Vi anknuter härvid till föregående avsnitts resonemang rörande medlens rangordning.

Det förefaller lämpligt att först betrakta störningar i form av spontana förändringar av den inhemska efterfrågan. Vi kan å ena sidan tänka oss en spontan ökning av den totala inhemska efterfrågan på konsumtionsvaror beroende på en minskning av sparbenägenheten eller på ökade offentliga konsumtionsvaruköp, och å andra sidan en spontan ökning av kapitalvaruefterfrågan beroende på ökad investeringsbenägenhet eller ökade offentliga kapitalvaruköp. Som man lätt ser av schemat i Fig. XVIII:2, kommer dessa två typer av inhemska störningar endast att påverka målstorheten bytesbalansen, inte konsumtionsprisnivån och sysselsättningen. Det ligger då nära till hands att neutralisera verkningarna av dessa störningar genom medel, som även har egenskapen att endast påverka bytesbalansen och inte konsumtionsprisnivån och sysselsättningen (man följer då en sorts »minsta medlens princip»). Sådana medel finns, nämligen räntan och inkomstskatteskalen (ev. även det offentliga direkta subventioner och det offentliga varuköp). Om det offentliga härvid skall använda räntan eller inkomstbeskattningen är närmast en fråga om vilken inriktning av konsumtion och investeringar i hemlandet, som anses önskvärd. Ökad konsumtionsvaruefterfrågan leder t.ex. i sig själv till ökad import och härigenom till försämrade bytesbalans; höjer det offentliga, som medel mot denna störning, inkomstbeskattningen, minskar konsumtionsvaruefterfrågan åter och bytesbalansens saldo kommer vid lämplig höjning av inkomstbeskattningen att återställas — såväl konsumtion som investeringar i landet är då oförändrade, men det offentliga sparande har ökat på bekostnad av privat sparande; höjer det offentliga i stället räntan, minskar kapitalvaruefterfrågan, exporten ökar och bytesbalansen återställs — här ökar konsumtionen och de privata investeringarna minskar (liksom även det privata och det totala sparatet).

Som man ser, är ett medel, ränteförändring eller inkomstskatteskaleförändring, tillräckligt för att neutralisera de spontana efterfrågeförändringarnas verkningar på målen. Detta stämmer i och för sig helt med resultaten från kapitel XIII, 5 och 6 samt kapitel XV, 3, (i) och (ii). Dock observerar vi, att i det öppna samhället möjligheterna ökar, att även i det korta loppet påverka total konsumtion och investering; detta förutsätter ju inte som i det slutna samhället en produktionsomläggning och överflyttning av arbetskraft.

Söker vi räkna upp alla störningar, som har den egenskapen, att de påverkar bytesbalansen utan att påverka konsumtionsprisnivå och sysselsättning, finner vi, förutom den nu diskuterade spontana förändringen av efterfrågan, att även vissa typer av produktivetsförändringar har denna egenskap. Förändring av den genomsnittliga produktiviteten inom konsumtions- resp. kapitalvaruindustri vid oförändrade marginella produktivitet, kommer således inte att vid givna världsmarknadspriser, valutakurser, tullar etc., penninglön och indirekta skattekvoter, påverka sysselsättningen (N_K och N_I) utan endast produktionsresultaten (q_K och q_I) och härigenom även indirekt bytesbalansen (jfr Fig. XVIII:2). Dylika produktivetsförändringars verkningar med avseende på målen kan därför neutraliseras genom användning av ett medel, säg räntan eller inkomstbeskattningen (med mindre det offentliga har speciella mål för konsumtionens och investeringens in-

riktning, jfr ovan). Detta resultat stämmer inte överens med politiken i det slutna samhället; här var två medel nödvändiga, jfr kapitel XV:2, (ii) och (iv).

Även det offentligas egen politik kan uppträda som störning i det ekonomiska systemet. Vi har för det slutna samhällets vidkommande behandlat sådana störningar och deras botemedel under beteckningen »neutral finanspolitik». Dylika från det offentliga utgående störningar kan naturligtvis bli aktuella även i det öppna samhället. De offentliga parametrar, som påverkar bytesbalansen utan att påverka konsumtionsprisivå och sysselsättning, är det offentligas varuköp, räntan, direkta subventioner, inkomstbeskattningen samt tjänstemannalönen (w_0). Verkningarna med avseende på målen av förändringar av en av dessa offentliga parametrar kan tydligen neutraliseras genom användning av en av de andra parametrarna; även detta stämmer med resultaten för det slutna samhället.

Vi övergår nu till störningar, som har den egenskapen, att de påverkar såväl sysselsättningen som bytesbalansens saldo, men inte konsumtionsprisivån. Alla produktivetsförändringar, som påverkar de marginella produktiviteterna, hör tydligen till denna grupp; detsamma gäller förändringar av penninglönen i det privata näringslivet (samt förändringar av världsmarknadspriset på kapitalvaror, som vi dock bortser ifrån i detta sammanhang). I den mån sådana störningar uppträder, förefaller det naturligt att bekämpa deras verkningar med medel, som också har den egenskapen att de endast påverkar sysselsättning och/eller bytesbalans, men inte konsumtionsvarupriset (»minsta medlens princip»). Av medel som påverkar sysselsättningen utan att påverka konsumtionsvarupriset står — om vi bortser från tullar och exportpremier på kapitalvaror — endast de indirekta skatterna på produktionen av konsumtions- och kapitalvaror samt det offentliga sysselsättning (N_0) till buds. Bortser vi från variationer av det offentliga sysselsättning, är tydligen vid givna världsmarknadspriser och given valutapolitik de indirekta skatterna på produktionen de enda medlen för reglering av arbetsmarknadens jämvikt, som det offentliga förfogar över, om inte det offentliga direkt eller indirekt är i stånd att styra penninglönen i det privata näringslivet. Inträder t.ex. en stegring av den marginella produktiviteten inom konsumtions- eller kapitalvaruindustrin, måste den indirekta konsumtionsskatten resp. kapitalvaruskatten höjas, om inte överfull sysselsättning med uppåtgående löneglidning skall bli rådande.

Som typfall kan vi betrakta fallet med s.k. likformig produktivitetshöjning. Önskas här oförändrad fördelning av sysselsättningen (en i det helt korta loppet kanske ofrånkomlig premiss), måste såväl konsumtionsvaruskatten som kapitalvaruskatten höjas i samma proportion, som produktiviteten ökat. Härigenom säkras jämvikten på arbetsmarknaden. Såväl konsumtions- som kapitalvaruproduktionen stiger nu med produktivetsökningens procent. Om varken inhemsk konsumtionsvaruefterfrågan eller kapitalvaruefterfrågan påverkas, kommer bytesbalansen att förbättras; importen minskar och exporten ökar. Enligt modellen påverkas varken disponibel löneinkomst eller företagarinkomst; konsumtionsvaruefterfrågan påverkas alltså inte heller. Däremot kommer ev. själva produktionsökningen att påverka kapitalvaruefterfrågan och därmed bromsa exportökningen. Om vi emel-

lertid räknar med att bytesbalansen, trots den ökade kapitalvaruefterfrågan, faktiskt förbättras, blir en sänkning av inkomstskatteskalen eller en räntesänkning (eller användning av något av de övriga medel, som endast påverkar bytesbalansen) alltså nödvändig för att säkra oförändrat saldo på bytesbalansen. Jämför vi med det slutna samhället, kapitel XV, 2, (v), ser vi, att resultaten stämmer överens så till vida, som även i det slutna samhället, vid oförändrad sysselsättningsfördelning mellan industrierna, en höjning av den indirekta konsumtionsskatten och den indirekta kapitalvaruskatten kombinerad med en sänkning av inkomstskatteskalen var tillräckligt för att säkra målen.

Fullständig är dock analogin inte. I det slutna samhället skulle nämligen även kombinationen höjning av den indirekta konsumtionsvaruskatten, räntehöjning plus inkomstskatesänkning räcka för att säkra målen; denna kombination av medel är icke användbar i det öppna samhället (åtminstone inte om sysselsättningsfördelningen skall vara oförändrad). Detta exempel visar därför en av de väsentliga skillnaderna mellan politikproblemet i vår slutna och öppna modell. I den slutna modellen kunde i alla medelkombinationer räntehöjning och höjning av den indirekta skatten på kapitalvaror betraktas som »likvärdiga» alternativ; den enda skillnaden mellan resultaten av en medelkombination, som inkluderade en höjning av den indirekta skatten på kapitalvaror, och en medelkombination inkluderande en räntehöjning, ceteris paribus, var, att vid den förra kombinationen marknadspriset på kapitalvaror kom att ligga högre än vid den senare kombinationen, något som för vårt problem är irrelevant. I den öppna modellen däremot är räntehöjning och höjning av kapitalvaruskatten inte på samma sätt likvärdiga medel; räntan verkar på *efterfrågan* på kapitalvaror och därigenom på bytesbalansen; kapitalvaruskatten verkar på *produktionen* av kapitalvaror och därmed på såväl sysselsättning som bytesbalans. Denna skillnad mellan den öppna och den slutna modellen sammanhänger återigen med att i den öppna modellen prisnivån för kapitalvaror är utifrån given; i den slutna modellen kan kapitalvarupriset varieras.

Att en liknande skillnad mellan den öppna och den slutna modellen inte uppkommer i samband med den indirekta konsumtionsvaruskatten sammanhänger med att även i den slutna modellen konsumtionsvarupriset var givet så till vida, som ju sådana variationer av den indirekta konsumtionsskatten, som kunde störa detta pris, inte kom på tal. Av denna anledning var inte heller i den slutna modellen den indirekta konsumtionsvaruskatten och inkomstskatten likvärdiga medel.

För spontana lönehöjningar gäller helt detsamma som för den likformiga produktivitetshöjningen, jfr kapitel XV:2. Överhuvudtaget gäller, att alla resonemangen från den slutna modellen rörande penninglönen (jfr kapitel XVII) kan överföras till den öppna modellen, mutatis mutandis.

Slutligen skall vi speciellt framhålla, att man även i det extremt öppna samhället får användning för den motsatta variation av indirekta konsumtionsvaruskatter och inkomstbeskattningen, som i så många fall var karakteristisk för politiken i det slutna samhället.

Vårt påstående, att resultaten rörande neutraliseringen av verkningarna med avseende på målen av inhemska störningar i det slutna samhället i stort sett bevarar sin giltighet i det extremt öppna samhälle, vi tills vidare betraktar, bekräftas således av denna kasuistik. Vi övergår därför till det som verkligen är nytt för det öppna samhället, nämligen störningarna från utlandet och politiken mot dessa störningar,

valutapolitiken. Denna form av politik har vi alldeles bortsett ifrån vid diskussionen av de inhemska störningarna, även när det gällde att rätta till icke önskade förändringar av bytesbalansen. Detta är helt medvetet och i viss mening rationellt; vi skall i följande avsnitt visa varför.

6. Störningar från utlandet

Förändringar av världsmarknadspriserna på konsumtionsvaror resp. kapitalvaror är de enda störningar från utlandet som kan uppträda i vår modell. Vi betraktar först, under (i), en proportionell förändring av världsmarknadens konsumtionsvarupris och kapitalvarupris; därefter, under (ii), en isolerad förändring av världsmarknadspriset för konsumtionsvaror; och slutligen, under (iii), en isolerad förändring av världsmarknadspriset för kapitalvaror.

(i) *Proportionella förändringar av världsmarknadspriserna*

Stiger alla världsmarknadspriser i samma proportion, neutraliseras verkningarna härav enklast genom en sänkning av valutakurserna i samma proportion. Den inhemska ekonomin, inkl. målen, kommer då inte att påverkas. Bytesbalansens saldo kommer dock att öka om saldot i förväg är positivt och minska om saldot i förväg är negativt; endast om saldot i utgångsläget är noll påverkas det inte. Detta beror på, att vi mäter saldot i utländsk valuta, och att vi antar att målet för utrikeshandeln gäller saldot i utländsk valuta. Vore målet i stället ett visst saldo räknat i inhemska valuta, skulle även detta mål säkras enbart genom valutakurssänkningen. Fasthåller vi att målet gäller ett visst saldo räknat i utländsk valuta, är det enklaste sättet, att även säkra detta mål, att kombinera valutakurssänkningen med en sänkning (höjning) av räntan och/eller en sänkning (höjning) av inkomstskatteskalen, beroende på om målet gäller ett positivt (negativt) saldo.

Proportionella förändringar av världsmarknadspriserna bjuder således inte på något större problem, om blott valutakurserna kan förändras ad libitum. Är valutakurserna fastlåsta (t.ex. genom internationella konventioner) har det offentliga fortfarande möjlighet att via förändring av importtullar och exportpremier neutralisera alla verkningar (med ev. reservation för bytesbalansens vidkommande, jfr ovan) av världsmarknadsprisernas proportionella förändringar. Är även denna möjlighet stängd (orsaken kan åter vara internationella konventioner), är det omöjligt att inom ramen för vår modell¹ förhindra en höjning av det inhemska priset på konsumtionsvaror och alltså en sänkning av penningvärdet. Penningvärdet måste då fluktuera omvänt mot världsmarknadspriserna. Detta hindrar naturligtvis inte, att målen full sysselsättning och visst saldo på bytesbalansen säkras; härtill kräves vid stegring av världsmarknadspriserna en höjning av de indirekta skatterna på såväl inhemska konsumtionsvaror som inhemska kapitalvaror kombinerad med en sänkning av inkomstskatten eller räntan.

¹ Jfr dock vad som sägs nedan (avsn. 7) om produktionsskatter och omsättningsskatter.

(ii) *Höjning av världsmarknadens konsumtionsvarupriser*

Stiger världsmarknadspriset på konsumtionsvaror, samtidigt som världsmarknadspriset för kapitalvaror är oförändrat, kommer politikproblemet i något annan dager.

Den enklaste metoden att neutralisera verkningarna med avseende på målen torde här vara att sänka importtullarna (höja importsubventionerna) för importerade konsumtionsvaror. Härigenom kommer såväl inhemsk konsumtionsprisnivå som alla andra inhemska ekonomiska storheter att lämnas oberörda. Endast bytesbalansens saldo påverkas; såväl importmängd som exportmängd och exportvarupris (i utländsk valuta) är oförändrade, men priset (i utländsk valuta) på importvarorna har stigit; bytesbalansens saldo minskar. Detta kan motverkas genom en räntehöjning eller höjning av inkomstskatten, vilket leder till ökad exportmängd resp. minskad importmängd. Försämringen av terms of trade kan det offentliga naturligtvis inte göra någonting åt.

Står inte tullsänkings-subventionsvägen öppen, kan problemet fortfarande klaras genom en valutakurssänkning i samma proportion som höjningen av världsmarknadspriset på konsumtionsvaror. Härvid kommer det inhemska konsumtionsvarupriset att bli oförändrat, och några verkningar på konsumtionsvaruindustrin uppkommer inte. Däremot kommer valutakurssänkningen att leda till en sänkning av det inhemska kapitalvarupriset (vi bortser från möjligheten att neutralisera detta genom tullhöjning resp. exportpremiesänkning för kapitalvaror). Om inte denna sänkning av det inhemska kapitalvarupriset skall få depressiva följder för kapitalvaruproduktionen, måste den indirekta kapitalvaruskatten sänkas motsvarande sänkningen av marknadspriset; företagarnas nettopris (marknadspris minus indirekt skatt) lämnas då opåverkat av valutakurssänkningen, och sysselsättningen inom kapitalvaruindustrin blir oförändrad. Då nu såväl konsumtionsvarupris som samtliga disponibla inkomster är oförändrade, påverkas inte den inhemska konsumtionsvaruefterfrågan och därmed inte heller importen (av konsumtionsvaror). Kapitalvaruefterfrågan däremot stimuleras av det lägre priset på kapitalvaror; exporten tenderar därför att minska. Resultatet på bytesbalansen blir tydligen en minskning av saldot; importvärdet (räknat i utländsk valuta) ökar på grund av det högre världsmarknadspriset på importvarorna, och exportvärdet (även detta i utländsk valuta) minskar på grund av den mindre exporten. En minskning av konsumtionsvaruefterfrågan och/eller kapitalvaruefterfrågan, dvs. en minskning av landets konsumtion och/eller investering, framstår därför som ofrånkomlig.¹ Denna minskning kan åstadkommas genom höjning av inkomstbeskattningen och/eller räntan. Som tillräckliga medel har vi alltså i detta fall en valutakurssänkning kombinerad med en sänkning av den indirekta kapitalvaruskatten samt en höjning av inkomstbeskattningen och/eller räntan.

¹ Resultaten här och under (iii) rörande bytesbalansens saldo är beroende av vår förutsättning, att det är konsumtionsvarorna som importeras och kapitalvarorna som exporteras. Vid den omvända förutsättningen blir naturligtvis också resultaten rörande bytesbalansen precis motsatta.

Är såväl tullsänkingsvägen som apprecieringsvägen stängd, finner vi, på samma sätt som under (i), att det vid en isolerad stegring av världsmarknadspriset på konsumtionsvaror blir omöjligt att inom ramen för modellen säkra målet stabilt penningvärde, jfr dock avsnitt 7 (iii) om produktionsskatt och omsättningsskatt.

(iii) *Höjning av världsmarknadens kapitalvarupriser*

Slutligen antar vi, att världsmarknadspriset på kapitalvaror stiger vid oförändrat världsmarknadspris på konsumtionsvaror.

Här påverkas det inhemska konsumtionsvarupriset överhuvudtaget inte. Bland målstorheterna är det endast sysselsättningen och bytesbalansen som påverkas. Det förefaller därför irrationellt att söka neutralisera prisstegringen på kapitalvarorna genom valutakurssänkning; detta skulle ju omedelbart leda till svårigheter med målet konstant konsumtionsvarupris. Det vore orimligt att motverka en störning, som inte i sig själv påverkar konsumtionsvarupriset, med medel som påverkar konsumtionsvarupriset. En valutakursförändring bör alltså vara utesluten i detta fall. Däremot kan det offentliga försöka att via sänkning av exportpremierna (importtullarna) för kapitalvaror hindra det inhemska kapitalvarupriset från att stiga. Lyckas man med detta, kommer den inhemska ekonomins storheter inte att påverkas på någon punkt. Endast bytesbalansens saldo påverkas; saldot förbättras på grund av att utlandspriset på kapitalvaror stigit. Oförändrat saldo kräver då en sänkning av inkomstbeskattningen och/eller räntan.

Går det inte i praktiken att via en sänkning av exportpremierna (införandet av en exportavgift) på kapitalvaror hindra den utländska prisstegringen på kapitalvaror att slå igenom i landet, uppstår tendens till expansion av kapitalvaruproduktionen med åtföljande tendens till överfull sysselsättning. Detta kan motverkas genom en lämplig höjning av den indirekta kapitalvaruskatten. Sysselsättningen kommer då att vara oförändrad, liksom även produktionen av såväl konsumtions- som kapitalvaror och de disponibla inkomsterna. Konsumtionsvaruefterfrågan och därmed importen är då också oförändrad. Kapitalvaruefterfrågan kommer att minska på grund av det högre inhemska kapitalvarupriset, vilket innebär en ökad export. Bytesbalansen tenderar alltså att förbättras, vilket kan motverkas genom sänkning av inkomstbeskattningen och/eller räntan.

(iv) *»Minsta medlens princip»*

Vi har nu behandlat frågan, vilka medel som kan sättas in för att neutralisera verkningarna med avseende på målen av störningar från utlandet, dvs. vid fluktuationer av världsmarknadspriserna. Valutapolitiken i vidsträckt bemärkelse spelar härvid den avgörande rollen; karakteristiskt för det sätt, på vilket valutapolitiken kommer till användning, är emellertid, att valutapolitiken inte (primärt) inriktas på att rätta till ev. skevheter i bytesbalansen, utan enbart på att hindra fluktuationer i världsmarknadens konsumtionsvarupriser att påverka hemlandets konsumtionsvaruprisnivå; påverkas härvid bytesbalansen på ett icke önskvärt sätt, måste bytes-

balansen rättas till med andra medel, nämligen sådana medel som påverkar den totala inhemska konsumtions- och kapitalvaruefterfrågan. Vid behandlingen av politiken för att motverka *inhemska störningar* (avsnitt 5) fann vi ingen användning för valutapolitiken; även här fick eventuella skevheter i bytesbalansen rättas till med medel som påverkar varuefterfrågan i landet. Om man — vilket vid existerande internationella konventioner förefaller rimligt — utgår ifrån att tullarna och exportpremierna är något i det korta loppet relativt oföränderligt — blir regeln därför vid en extremt öppen ekonomi som fungerar enligt vår modell, att valutakurserna skall bringas att fluktuera i omvänd proportion till konsumtionsvarupriserna på världsmarknaden; och om världsmarknadens konsumtionsvarupriser är konstanta, måste även valutakurserna hållas fasta, oavsett vad som i övrigt händer, t. ex. med bytesbalansen. Följer det offentliga inte denna regel, kommer politiken med avseende på penningvärdet att misslyckas.

Denna valutapolitikens ställning är naturligtvis beroende på de uppställda tre målen och på strukturen av den modell, vi i samband härmed betraktat. Liksom vi, jfr avsnitt 4, var i stånd att rangordna medlen, är vi också i stånd att rangordna störningarna. Vi har vissa störningar, som endast påverkar bytesbalansen; vissa störningar, som påverkar sysselsättningen och bytesbalansen; och, slutligen, vissa störningar, som påverkar såväl konsumtionsprisnivå som sysselsättning och bytesbalans. Medlens och störningarnas rangordning är tydligen helt analog. Vore det nu ett politiskt axiom, att en given uppsättning av mål bör säkras på ett så enkelt sätt som möjligt — »minsta medlens princip» — och detta tolkas som liktydigt med att antalet medel skall vara så litet som möjligt, blir tydligen rangordningen av störningar och medel avgörande för valet av medel. En störning som endast drabbar bytesbalansen bör motverkas med ett medel, som endast påverkar bytesbalansen; en störning som drabbar både sysselsättning och bytesbalans bör motverkas med ett medel, som påverkar både sysselsättning och bytesbalans samt (ev.) ett medel som endast påverkar bytesbalansen; och, slutligen, en störning som drabbar såväl konsumtionsprisnivå som sysselsättning och bytesbalans bör motverkas med ett medel, som påverkar både konsumtionsprisnivå, sysselsättning och bytesbalans, (ev.) ett medel som påverkar sysselsättning och bytesbalans, och (ev.) ett medel som endast påverkar bytesbalansen. På detta sätt kommer i allmänhet antalet medel, som skall sättas in för att säkra målen, att bli det minsta möjliga.¹

Det är dessa tankegångar som ligger bakom den ovan uppställda regeln, att valutakurserna bör varieras omvänt mot världsmarknadspriset på konsumtionsvaror för att säkra den inhemska konsumtionsprisnivåns konstans, och att valuta-

¹ »Minsta medlens princip» kan naturligtvis också tolkas så, att det offentliga visserligen bör använda så få medel som möjligt, men att å andra sidan också så små variationer av medlen som möjligt bör eftersträvas. Man står här inför ett i princip orimligt dubbelt minimeringsproblem, och en viss politisk avvägning mellan antalet medel och storleken av medlens variation måste äga rum. Även här får dock den omnämnda rangordningen betydelse. I den mån flera medel än egentligen nödvändigt bringas till användning för att minska varje medels variation, framstår det fortfarande som lämpligt att välja medel av samma rangordning som störningen, för att inte antalet medel skall växa för snabbt. Jfr i övrigt kap. XIX.

kurserna inte (primärt) bör varieras med tanke på sysselsättning och bytesbalans. Som ett exempel på innebörden av denna regel kan vi betrakta det i praktisk politik ofta diskuterade problemet, hur det offentliga skall gå till väga för att förhindra stora lönehöjningar att resultera i arbetslöshet, därför att möjligheterna att konkurrera med utlandet blivit sämre. Mycket ofta pekas här på depreciering som den enda utvägen. Med vår målsättning och modell håller denna tankegång inte. Utan tvivel kommer en isolerad höjning av penninglönen i vår modell att leda till arbetslöshet och minskad produktion. Huruvida härvid bytesbalansen försämras är tvivelaktigt (utgången beror dels på hur kraftigt konsumtionsvaruproduktionen resp. kapitalvaruproduktionen minskar till följd av lönehöjningen, och dels på hur pass kraftigt konsumtionsvaruefterfrågan och kapitalvaruefterfrågan påverkas av inkomstminskning resp. produktionsminskning); antag emellertid att även bytesbalansen försämras. En valutakurshöjning kommer då givetvis att återställa sysselsättningen och under vissa villkor även bytesbalansen; men detta sker endast till priset av ett försämrat penningvärde (högre konsumtionsprisnivå). Är verkligen penningvärdet sakrosankt, går det alltså inte att här höja valutakurserna; i stället måste det offentliga sänka den indirekta skatten på produktionen av såväl konsumtions- som kapitalvaror för att återställa full sysselsättning och sedan höja inkomstbeskattningen och/eller räntan för att återställa bytesbalansen. Det är hänsynen till konsumtionsprisnivån som förhindrar användningen av valutakurserna i ett fall som detta.

7. Supplerande synpunkter på det extremt öppna samhället

Resultaten i de föregående avsnitten hänför sig till den specifika modellen för det extremt öppna samhället och är naturligtvis beroende av denna modells eller rättare modelltyps egenskaper. Vissa av resultaten, t. ex. den för politikproblemet så betydelsefulla rangordningen mellan medlen, är således knutna till den specifika, rekursiva modellstrukturen. Det är därför påkallat att avsluta behandlingen av politiken i det extremt öppna samhället med en genomgång av vissa viktigare modifieringar av modellen, som naturligt anmäler sig; vi är härvid speciellt intresserade av att veta, i vilken mån dessa modifieringar påverkar modellstrukturen och därmed medlens rangordning.

Jämför man den slutna modellen från kapitel XIII med detta kapitelns extremt öppna modell, är det ganska påtagligt, hur modellen vridits i »neo-klassisk» riktning genom införandet av utrikeshandeln. Den slutna modellen är utpräglad keynesiansk; den rymmer inga automatiska tendenser till full sysselsättning; den »effektiva efterfrågan» (på varor) intar en central plats i modellen; man kan säga att sysselsättning och effektiv efterfrågan via en rad mellanled ömsesidigt bestämmer varandra; modellen är en rent interdependent, statisk modell. Den extremt öppna modellen är i vissa hänseenden utpräglad neo-klassisk; sysselsättningen bestäms av de utifrån givna priserna samt penninglönen; arbetslöshet eller brist på arbetskraft kan tillskrivas för hög resp. för låg (monopolistisk) penninglön; den »effektiva efterfrågan»

har ingen som helst betydelse för sysselsättningens storlek utan endast för bytesbalansen; underskott och överskott på bytesbalansen kan tillskrivas en för slapp resp. stram penningpolitik (och, delvis, finanspolitik); modellen är en rent rekursiv, statisk modell. Denna mycket väsentliga förändring av hela modellens struktur sammanhänger med det speciella sätt, på vilket vi infört utrikeshandeln; vi har därför anledning att först diskutera andra möjligheter för utrikeshandelns inbyggande i modellen. Vi fasthåller dock i detta avsnitt fortfarande förutsättningen om ett extremt öppet samhälle utan »hemmamarknadsvaror»; denna förutsättning — kanske den viktigaste av alla — överger vi först i avsnitt 8.

(i) *Prisbildningen på världsmarknaden*

Vi har hela vägen igenom arbetat med förutsättningen, att det betraktade samhällets ekonomi är så »liten» i förhållande till utlandet, att ev. variationer av importen och exporten inte påverkar de s.k. världsmarknadspriserna. Denna förutsättning är fundamental för modellens struktur. Antar man nämligen att importens storlek påverkar världsmarknadspriset för konsumtionsvaror (importvaran), förändras ekvationen (XVIII:1) till

$$(XVIII:1') \quad p_K = (1 + t_K^M) \cdot v \cdot p_K^M(M_K),$$

där alltså p_K^M nu är en funktion av M_K . Är exportens storlek av betydelse för världsmarknadspriset på kapitalvaror (exportvaran), förändras ekvationen (XVIII:2) till

$$(XVIII:2') \quad p_I = (1 + t_I^X) \cdot v \cdot p_I^X(X_I),$$

där p_I^X inte längre är exogen given utan en funktion av X_I .

Med dessa förändringar är modellen åter fullt interdependent; i Fig. XVIII:2 skall nu inritas en pil från M_K till p_K^M och en pil från X_I till p_I^X . Den i avsnitt 4 etablerade rangordningen mellan medlen försvinner då, och politikproblemet tillkrånglas avsevärt.

Frågan om prisbildningen för landets import- och exportvaror är således central för hela vårt politikproblem. Vi skall inte våga oss in på något definitivt omdöme om svaret på denna fråga; att importpriserna i ett land som Sverige i stort sett är oberoende av den svenska importens storlek förefaller sannolikt; det analoga antagandet rörande exportpriserna är mycket mera tvivelaktigt, jfr nedan.

(ii) *Exportens och importens bestämningsgrunder. Råvaruimport*

Såväl importmängd som exportmängd är i vår modell i hög grad bestämd av inhemska förhållanden, ja, vid givna världsmarknadspriser och given valutapolitik uteslutande av inhemska förhållanden.

Exportmängden har vi bestämt som skillnaden mellan inhemska produktion och inhemska efterfrågan (på kapitalvaror). Den inhemska produktionen blev (om vi bortser från tullar, skatter o. d.) bestämd av världsmarknadspriset, penninglönen och produktivitetsförhållandena i landet; den inhemska efterfrågan var i huvudsak

bestämd av kapitalvarupriset, produktionens storlek och räntan. Exportmängden följde passivt härav. Detta förefaller vara en rätt så självklar konsekvens av förutsättningen om givna världsmarknadspriser. Är förutsättningen om givna världsmarknadspriser, vilket återigen betyder att fri konkurrens måste råda på exportmarknaderna, godtagbar, följer alltså att den i litteraturen mycket vanliga förutsättningen, att exportmängden är en exogent given storhet, inte kan accepteras. I vår modell är det endast priserna, som är exogent givna. Det är därför endast prisförändringar på världsmarknaderna som i modellen uppträder som störningar från utlandet. Nu har man emellertid ett flertal gånger i Sverige observerat det fenomenet, att exportmängden plötsligt ökar vid oförändrade exportpriser, och utan att någon påtaglig inhemsk efterfrågeminskning e. d. gör sig gällande. Ett dylikt fenomen kan vid fri handel uppträda endast om exportföretagen står inför en lutande efterfrågekurva i utlandet; mængdökningen vid oförändrat pris kan då förklaras av en viss flyttning av denna efterfrågekurva. Vi har alltså här ett indicium för att vår förutsättning rörande konkurrensförhållandena på exportmarknaderna är mindre lycklig. Rent tekniskt skulle det inte vålla några svårigheter, att i modellen ta hänsyn till detta förhållande genom att införa en ekvation, som visade utlandets efterfrågan som beroende av de svenska exportvaruföretagens pris, samt en ekvation, som förklarade exportföretagens prispolitik. Vi avstår dock av utrymmesskäl härifrån, men önskar samtidigt upprepa, att modellen i sin nuvarande form tydligen inte kan behandla alla typer av störningar från utlandet.

Importmängden bestämde vi på samma sätt som skillnaden mellan inhemsk efterfrågan och inhemsk produktion (av konsumtionsvaror); även importmängden är således i viss mening rent passivt bestämd av inhemska förhållanden. Även denna förutsättning sammanhänger med förutsättningen om givna världsmarknadspriser för importvarorna; denna förutsättning förefaller dock rimlig. Importvarorna tänktes vidare gå direkt till avnämarna utan att ge upphov till inhemsk produktion och inkomstbildning. Ytterligare förutsatte vi en perfekt substitution i efterfrågan. Dessa förutsättningar torde ge anledning till lika allvarliga invändningar, som förutsättningarna rörande exporten.

Först skall vi framhålla, att det knappast är normalt, att importvarorna går direkt till de slutgiltiga köparna i landet; dock förekommer det i praktiken; speciellt händer det väl ofta, att kapitalvaror importerar direkt av investeraren, och för konsumtionsvarornas del kan man peka på turist- och »margarin»-resor. Det normala torde dock vara, att importvarorna går till de slutliga köparna via inhemska företag, som även gör en viss, större eller mindre arbetsinsats och produktion och skördar en viss vinst i samband härmed. Medger man detta, är man inne på problemet om importerade råvaror och halvfabrikat; i själva verket är ju *all* import (även de mest färdiga färdigvaror), som passerar via ett inhemskt företag (även om det »bara» är ett rent handelsföretag), strängt taget att betrakta som råvaruimport; all sådan import bearbetas. Kommer man på detta sätt fram till att en betydande del av importen är råvaruimport (i vidsträckt bemärkelse), har man också anledning att sätta frågetecken för vårt sätt att bestämma importens storlek.

Vi skall inte här försöka ge någon mera generell behandling av detta problem, utan endast antyda, hur råvaruimporten kan inarbetas i modellen utan att störa dess karaktäristiska struktur. Vi tänker oss att det existerar en råvara, som endast produceras i utlandet och som har ett givet världsmarknadspris. Denna råvara antas nödvändig för landets produktion av såväl konsumtions- som kapitalvaror (råvaran kan t.ex. vara bränsle), och vi antar — följande ett mycket vanligt tillvägagångssätt — att råvaruförbrukningen står i direkt proportion till produktionens storlek. Samtidigt upprätthåller vi den förutsättningen, att de i landet producerade konsumtions- och kapitalvarorna är av samma slag som världsmarknadens konsumtions- och kapitalvaror, således att världsmarknadspriserna på dessa varor fortfarande bestämmer de inhemska priserna (förutsatt givna valutakurser, tullar etc.). Detta betyder alltså, att import direkt till efterfrågarna av »färdiga» konsumtionsvaror och kapitalvaror fortfarande kan tänkas äga rum; om man vill, kan antagandet sägas innebära, att transport och bearbetning inom landet av de utländska färdigvaror, som importeras, är så obetydlig, att vi kan bortse härifrån.

Med dessa förutsättningar kommer för det första optimivillkoren för de inhemska industrierna, ekvationerna (XVIII:3 och 4) i modellen i avsnitt 3, att förändras. Kallar vi råvarornas världsmarknadspris för p_R^M , och antar vi att råvaruförbrukningen inom konsumtionsvaruindustrin, M_R^K , och inom kapitalvaruindustrin, M_R^I , bestäms enligt

$$(XVIII: 15) \quad M_R^K = a_K \cdot q_K, \text{ resp.}$$

$$(XVIII: 16) \quad M_R^I = a_I \cdot q_I,$$

där a_K och a_I är konstanta tekniska koefficienter, inses lätt, att optimivillkoren blir

$$(XVIII: 3') \quad w = (p_K - a_K \cdot v \cdot p_R^M) (1 - t_K) \cdot f' (N_K), \text{ resp.}$$

$$(XVIII: 4') \quad w = (p_I - a_I \cdot v \cdot p_R^M) (1 - t_I) \cdot \varphi' (N_I).$$

Vidare förändras definitionen på bytesbalansens saldo (XVIII: 14) till

$$(XVIII: 14') \quad S = p_I^X \cdot X_I - p_K^M \cdot M_K - p_R^M \cdot M_R,$$

där M_R , den totala råvaruimporten, är

$$(XVIII: 17) \quad M_R = a_K \cdot q_K + a_I \cdot q_I.$$

Vår modell förändras alltså på följande sätt, jfr även Fig. XVIII:2: De nya optimivillkoren (XVIII:3') och (XVIII:4') substitueras för de gamla (XVIII:3) och (XVIII:4). I variabelgruppen av 4:e ordningen uppträder vidare en ny variabel, den totala råvaruimporten M_R , som i Fig. XVIII:2 bestäms av två pilar från q_K resp. q_I . Slutligen substitueras den nya definitionen (XVIII:14') på bytesbalansens saldo för den gamla (XVIII:14), och i Fig. XVIII:2 inträffar en pil från M_R till S . Andra förändringar inträder inte i förhållandet mellan de endogena variablerna i Fig. XVIII:2.

Det framgår härav omedelbart, att modellens karaktäristiska, rekursiva struktur inte förändras av att vi på detta sätt infört de importerade råvarorna i bilden. Inte heller politikparametrarnas karaktäristiska placering i modellen påverkas. Medlens rangordning påverkas alltså inte, och samtliga våra betraktelser över politikproblemet i det öppna samhället är orubbade. Det enda nya som tillkommer i detta avseende är, att vi i de parametergrupper, som direkt påverkar sysselsättningarna N_K och N_I , skall införa världsmarknadspriset på råvaror. I analogi med betraktelserna i föregående avsnitt förstår man, att det är irrationellt att söka motverka svängningar av råvarupriserna på världsmarknaden via valutakurserna; antingen måste tull-subventionsvägen beträdas, eller också måste de indirekta konsumtions- och kapitalvaruskatterna användas.

Hänsynstagande till importerade råvaror stör således inte nödvändigtvis resultatet i det föregående. Som det förstås gäller detta även i det mera generella fall, där råvaruförbrukningen inte står i någon fix proportion till produktmängderna utan en viss substitution mellan arbetskraft och råvaror är möjlig.

(iii) *Produktionsskatt och omsättningsskatt*

Vid behandlingen av den slutna modellen var vi inte så noga med att precisera de indirekta skatternas natur — om det rörde sig om produktions- eller omsättningsskatter. Under våra allmänna förutsättningar, som bl. a. implicerade att produktion och omsättning var lika stora, var denna distinktion mindre väsentlig. Annorlunda i det öppna samhället. Här bildar exporten resp. importen ett gap mellan produktion och omsättning. Genom att en allmän omsättningsskatt vilar på hemmaköpen av såväl hemmaproducerade som importerade varor, måste den få andra verkningar än en allmän produktionsskatt, som endast drabbar i landet producerade varor, men i gengäld också gör det, oavsett om dessa varor säljs i landet eller exporteras. I den extremt öppna modellen har vi hela vägen igenom arbetat med produktionsskatter; detta är i själva verket en nödvändig förutsättning för modellens funktionssätt.

När det gäller beskattningen av varor, som produceras i konkurrens med världsmarknaden, blir övervältringen olika för produktionsskatten och omsättningsskatten. Produktionsskatten övervältras inte på priset; det gör däremot omsättningsskatten. Riktigheten härav inser man enklast genom att återgå till vårt illustrerande exempel i avsnitt 2. Vi antar ett samhälle, där endast konsumtionsvaror produceras i hemlandet. Världsmarknadspriset är — räknat i inhemsk valuta — givet, p_K^M , och även valutakurserna är givna. Utbudskurvan för samhället är *m. c.*, jfr Fig. XVIII:4, a. Vid frånvaro av alla sorters skatter och tullar o. d. kommer det inhemska priset att bli p_K , som är lika med världsmarknadspriset räknat i inhemsk valuta, p_K^M , och produktionen q_0 . För exemplets skull antar vi, att den inhemska efterfrågan överstiger produktionen, så att import kommer till stånd. Efterfrågan är d_0 och importen M_0 .

Vi antar nu att en tull med beloppet t_K^M per varuenhet införs. Det inhemska

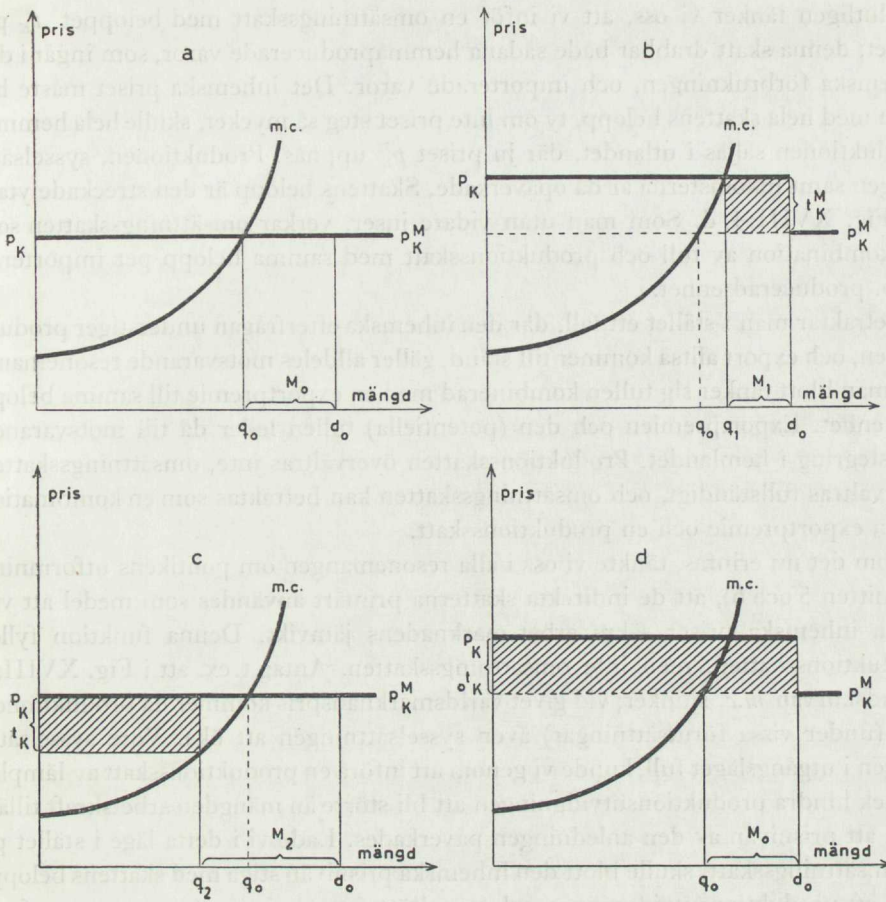

Fig. XVIII: 4.

priset kommer härvid att överstiga världsmarknadspriset med tullens belopp; hela tullen övervältras och produktionen ökar till q_1 ; efterfrågan tänker vi oss för enkelhetens skull oförändrad (det är inte denna sida av problemet frågan här gäller), jfr Fig. XVIII: 4, b. Det offentligas samlade inkomster av tullen utgöres av den streckade ytan. Vid en sänkning av världsmarknadspriset kommer då tydligen en tullhöjning att säkra oförändrat pris i hemlandet samt oförändrad produktion och oförändrade inkomster; detta förhållande har vi utnyttjat i den öppna modellen, jfr ekvationerna (XVIII: 1) och (XVIII: 2).

Vi inför nu i stället en produktionsskatt, t_K , per styck. Denna övervältras inte; ty om priset på hemmaproducerade varor höjs, kommer hela efterfrågan att vända sig mot de obeskattade importvarorna. Resultatet blir då oförändrat hemmapris samt minskad produktion (från q_0 till q_2) och minskade inkomster, jfr Fig. XVIII: 4, c. Skattens belopp är den streckade ytan. Även detta resultat har vi utnyttjat i den öppna modellen, jfr ekvationerna (XVIII: 3) och (XVIII: 4).

Slutligen tänker vi oss, att vi inför en omsättningsskatt med beloppet ${}_0t_K$ per enhet; denna skatt drabbar både sådana hemmaproducerade varor, som ingår i den inhemska förbrukningen, och importerade varor. Det inhemska priset måste här stiga med hela skattens belopp, ty om inte priset steg så mycket, skulle hela hemmaproduktionen säljas i utlandet, där ju priset p_K^M uppnås. Produktionen, sysselsättningen samt inkomsterna är då opåverkade. Skattens belopp är den streckade ytan, jfr Fig. XVIII:4, d. Som man utan vidare inser, verkar omsättningsskatten som en kombination av tull och produktionsskatt med samma belopp per importerad resp. producerad enhet.

Betraktar man i stället ett fall, där den inhemska efterfrågan understiger produktionen, och export alltså kommer till stånd, gäller alldeles motsvarande resonemang, om man blott tänker sig tullen kombinerad med en exportpremie till samma belopp per enhet. Exportpremien och den (potentiella) tullen leder då till motsvarande prisstegring i hemlandet. Produktionsskatten övervältras inte, omsättningsskatten övervältras fullständigt, och omsättningsskatten kan betraktas som en kombination av en exportpremie och en produktionsskatt.

Som det nu erinras, tänkte vi oss i alla resonemangen om politikens utformning (avsnitten 5 och 6), att de indirekta skatterna primärt användes som medel att vid givna inhemska priser säkra arbetsmarknadens jämvikt. Denna funktion fyller produktionsskatten, men inte omsättningsskatten. Antag t.ex. att i Fig. XVIII:4 utbudskurvan *m.c.* sjunker; vid givet världsmarknadspris kommer då produktionen och (under vissa förutsättningar) även sysselsättningen att öka. Vore sysselsättningen i utgångsläget full, kunde vi genom att införa en produktionsskatt av lämplig storlek hindra produktionsutvidgningen att bli större än mängden arbetskraft tillät, utan att prisnivån av den anledningen påverkades. Lade vi i detta läge i stället på en omsättningsskatt, skulle blott den inhemska prisnivån stiga med skattens belopp, utan att produktionsutvidgningen och sysselsättningsökningen (ökningen av efterfrågan på arbetskraft) bromsades.

Å andra sidan förstås, att omsättningsskatten, genom sin egenskap att fullständigt övervältras, kan spela en viktig roll i vårt politikproblem. Antag t.ex. att världsmarknadspriset sjunker, och att såväl valutakurser som importtullar av något skäl inte kan förändras. Det inhemska priset och produktionen minskar då; penningvärdet har alltså förbättrats, vilket icke är önskvärt. Om man i en sådan situation inför en omsättningsskatt, som motsvarar det internationella prisfallet, samt minskar en ev. i förväg bestående produktionsskatt motsvarande eller subsidiärt inför en produktionssubvention av samma storlek, uppnår man tydligen, att den inhemska prisnivån och den inhemska produktionen icke påverkas av det internationella prisfallet. Kombinationen av höjning av omsättningsskatten och sänkning av produktionsskatten verkar precis som en tullhöjning (ev. exportpremiehöjning). Då dylika manipulationer med den interna beskattningen normalt inte faller under de konventioner, som kan tänkas förhindra användning av de vanliga valutapolitiska medlen, kurser och tullar, förefaller det lämpligt, att samtidigt ha produktionsbeskattning och omsättningsbeskattning för samma varuslag. Inbördes förskjut-

ningar mellan dessa skatters höjd är tydligen ett utmärkt inhemskt medel för eliminering av verkningarna på prisnivå och sysselsättning av fluktuationer i världsmarknadspriserna.

(iv) *Ränteförändringar och kreditrestriktioner*

Vi har genomgående tagit hänsyn till kreditpolitiken genom att tänka oss räntan bestämd direkt av det offentliga och verkande på kapitalvaruefterfrågan (ev. även konsumtionsvaruefterfrågan). Redan i detta, att räntan tänks direkt bestämd av det offentliga utan att någon kreditmarknad redovisats, där denna räntebestämning genom köp och försäljning av fordringar kunnat äga rum, ligger en viss förenkling, som dock i detta sammanhang är mindre väsentlig. Mera allvarlig är den förenkling, som ligger i att räntan endast tänks verka direkt på efterfrågan och inte på produktionen.¹ Denna förenklade förutsättning ligger ju t.ex. delvis till grund för den konstaterade rangordningen mellan medlen, jfr avsnitt 4. Kreditpolitiken kan tänkas öva ett direkt inflytande på produktionen på två sätt, dels genom räntans höjd (vid obegränsade kreditmöjligheter) och dels genom kvantitativa kreditbegränsningar (vid given ränta).

Är produktionen tidskrävande i den meningen, att viss tid förflyter innan input av arbetsprestationer o.d. resulterar i output av färdigvaror, kommer räntan att direkt ingå i industriernas optimivillkor, jfr kap. XIII, 2, (ii), ekvationerna (XIII: 1°) och (XIII: 2°). En räntehöjning kommer då vid givna priser, penninglöner, skattekvoter och produktivitet att verka minskande på produktionen och sysselsättningen. En störning, som påverkar sysselsättningen och bytesbalansen, t.ex. en likformig produktivitetshöjning, skulle därför i princip kunna motverkas med avseende på sina verkningar på sysselsättningen genom en räntehöjning, och har man tur kan det förstås tänkas att via förändringen av de disponibla inkomsterna och räntan även bytesbalansens saldo kommer att bli opåverkat. Hur som helst är det viktigt, att räntan på detta sätt kommer att få mera »djupgående» verkningar än blott på efterfrågan.

Nu är man nog ofta benägen att anta, att produktionstiderna inom flertalet produktionsgrenar är så pass korta, att man med rimlighet kan bortse från räntefaktorn i optimivillkoren. Även om detta medges, följer dock inte härav, att kreditpolitiken är utan direkt betydelse för produktionens storlek. Även om produktionstiden är så kort, att man med rimlig approximation kan bortse från räntan i optimivillkoren, så kan ändå kredit — rörelsekredit — vara ett *conditio sine qua non* för att produktion överhuvud skall sättas i gång. Finns det kreditransonering, antingen på grund av affärsbanksmonopolism eller genom det offentligas åtgärder, kan kreditpolitiken direkt stoppa eller sätta i gång produktion i företag med dålig likviditet. På detta sätt kan kreditpolitiken oberoende av räntans betydelse få ett direkt och väsentligt inflytande på produktion och sysselsättning.

¹ Det förstås, att räntans ev. inflytande på lagerhållningarnas storlek i princip inte — inom ramen för vår extremt öppna modell — skiljer sig från räntans betydelse för efterfrågan. I bägge fallen är bytesbalansen den enda målstorhet som påverkas av ränteförändringar.

Det förefaller sannolikt, att i det korta loppet ränteförändringar har väsentliga direkta verkningar endast på varuefterfrågan, speciellt efterfrågan på vissa typer av kapitalvaror. De kvantitativa kreditrestriktionerna däremot torde ha möjlighet att även i det mycket korta loppet direkt påverka inte bara kapitalvaruefterfrågan och efterfrågan på vissa typer av konsumtionsvaror (nämligen varaktiga konsumtionsvaror) utan även *produktionen* av såväl kapital- som konsumtionsvaror. Det är denna senare egenskap, som — inte minst i samband med en sådan modell, som vår extremt öppna modell — ger de kvantitativa kreditrestriktionerna sin speciella karaktär och som gör, att dessa kreditrestriktioner blir en egen särskild form av politik med väsentligt andra verkningar än räntepolitiken. Det framhålls i regel, att den stora skillnaden mellan räntepolitik och kreditrestriktioner är, att räntan verkar generellt (eller blint, hur man nu föredrar att uttrycka sig), medan de kvantitativa kreditrestriktionerna verkar mera speciellt eller partiellt (eller medvetet). Detta är utan tvivel en viktig synpunkt. Ändå förefaller, om det ovan sagda är riktigt, den avgörande skillnaden på kort sikt ligga däri, att de kvantitativa kreditrestriktionerna har mera »djupgående» verkningar än räntan; de inverkar redan på sysselsättning och produktion (variabelgruppen av 2:a ordningen i vår modell), räntan först på efterfrågan (variabelgruppen av 4:e ordningen).

Slutligen kan man fråga sig om inte kreditpolitiken möjligtvis kan tänkas inverka direkt på det inhemska konsumtionsvarupriset även i sådana fall, där inga egentliga hemmamarknadsvaror finns. Vårt resonemang hittills har ju varit det, att bortsett från tullar o. d. måste under dessa omständigheter konsumtionsvarupriset i hemlandet vara exakt lika med världsmarknadspriset (räknat i inhemsk valuta). Man skulle nu kunna resonera så, att även om vi bortser från det faktum, att flertalet importvaror, även de mest »färdiga», passerar genom inhemska företag och här ger upphov till viss produktion (transport o. d.), så kvarstår ändå det faktum, att normalt en viss tid måste förflyta från köpet av importvaran till dess att försäljningen äger rum; importen måste således finansieras, och detta kan nödvändiggöra kredit. Härigenom öppnas en viss möjlighet att via kreditpolitiken, speciellt de kvantitativa kreditrestriktionerna, direkt påverka importmängd (och exportmängd), och härmed även det inhemska priset på dessa varor. Så fort importen (och exporten) inte anpassas momentant och friktionsfritt till gapet mellan inhemsk efterfrågan och produktion, kommer nämligen detta gap åter att kunna få betydelse för de inhemska priserna (på samma sätt som i den slutna modellen). Hur stort direkt inflytande kreditpolitiken på detta sätt kan få på prisnivån i en sådan öppen modell som vår är dock mycket osäkert; speciellt är det fråga, om ett dylikt inflytande kan bli annat än rent temporärt. En mängd faktorer spelar härvid in, t. ex. möjligheten att utrikeshandeln finansieras från utlandet.

Inkomstbeskattningen (och de direkta subventionerna) har i vår modell direkt inflytande endast på konsumtionsvaruefterfrågan och ev. (via företagens disponibla vinster) på kapitalvaruefterfrågan, och får på så sätt betydelse endast för bytesbalansens saldo. Liksom kreditpolitiken kan emellertid också inkomstbeskattningen tänkas verka »djupare» i systemet. Det förefaller t. ex. sannolikt, att inkomstbe-

skattningen påverkar arbetsutbudet direkt och härigenom även direkt får betydelse för målet full sysselsättning. I den mån ägarens egen arbetskraft används inom företagen, bör också produktionen direkt kunna påverkas av förändringar i inkomstbeskattningen. Däremot förefaller det väl mycket osannolikt, att inkomstbeskattningen direkt skulle kunna påverka prisnivåns höjd i vår modell.

(v) *Medlens rangordning — än en gång*

I avsnitt 4 framhöll vi hur den betraktade modellen innebar en viss rangordning mellan medlen valutapolitik, finanspolitik och räntepolitik (kreditpolitik). Vi har i paragraferna (iii) och (iv) framfört argument, som rubbar denna rangordning. I (iii) visade vi hur en lämplig förskjutning mellan produktions- och omsättningsskatter kan användas för att neutralisera verkningarna av förändringar av världsmarknadspriserna på det inhemska konsumtionsvarupriset. I paragraf (iv) framförde vi vissa argument för att kreditpolitiken, speciellt om denna inte bara är en räntepolitik utan även en kvantitativ restriktionspolitik, kan inverka direkt på sysselsättningen och t.o.m. på konsumtionsvarupriset, liksom även inkomstbeskattningen kan tänkas verka direkt på arbetsutbud och produktion. Godtar man dessa argument, försvinner även rangordningen mellan de tre huvudgrupperna av medel: såväl valutapolitik som finans- och kreditpolitik kan påverka alla tre målen och användas för att säkra alla tre målen. Det får dock inte glömmas bort, att det inte är finanspolitik i allmänhet, som kan påverka konsumtionsprisnivån, utan endast en mycket speciell typ av finanspolitik; och att det inte heller är kreditpolitik i allmänhet, som kan påverka konsumtionsprisnivån och sysselsättningen, utan endast speciella typer av kreditpolitik. I stället för att säga, att argumentationen i de två föregående paragraferna utplånar rangordningen mellan medlen, vore det därför riktigare att säga, att det bara är mellan de tre klumpkategorierna av medel (valuta-, finans- och kreditpolitik) som en rangordning inte kan etableras. Uppdelar man medlen i finare kategorier, består fortfarande möjligheten att etablera en rangordning av den karaktär, som visats i avsnitt 4; det finns fortfarande vissa medel, som endast påverkar bytesbalansen; vissa medel som påverkar sysselsättning och bytesbalans men inte konsumtionsprisnivå, och vissa medel som påverkar alla tre målstorheterna.

8. Mellan det slutna och det extremt öppna samhället: Hemmamarknadsvarornas betydelse

Vi har nu behandlat en modell för ett slutet samhälle (kap. XIII–XVII) och en modell för ett extremt öppet samhälle. Från teoretisk synpunkt förefaller det berättigat att i första hand renodla dessa två ytterlighetsfall. »Verkligheten» i ett land som Sverige torde emellertid, som sagts, ligga någonstans »mitt emellan» dessa två ytterlighetsfall. Återstår därför uppgiften att sammanknyta resultaten från de två ytterlighetsfallen. Att denna uppgift inte på förhand är hopplös, har vi redan fått visst belägg för i den omständigheten, att ytterlighetsfallet med det

extremt öppna samhället kan ses som en modifikation av det slutna samhället, och att resultaten för det slutna samhället i stort sett gick att överföra till det extremt öppna samhället.

Det slutna samhället karakteriserades av fullständig frånvaro av utrikeshandel; varuefterfrågan och produktionen inom landet tenderade att vara lika stora. Det extremt öppna samhället karakteriserades av att exakt samma varuslag producerades i inlandet som i utlandet med den påföljden, att priserna inomlands (efter omräkning till samma valuta och med hänsynstagande till importavgifter och exportpremier) på grund av möjligheten till export och import alltid överensstämmer med de s.k. världsmarknadspriserna. Man skulle även kunna uttrycka saken så, att avgörande för det extremt öppna samhällets funktionssätt är förutsättningen om perfekt substitution i efterfrågan. Det förutsättes ju, att i den mån de inhemskt producerade varornas priser stiger över importvarupriserna, så vänder sig den inhemska efterfrågan omgående fullständigt mot importvarorna, och omvänt om de inhemska priserna ligger under importvarupriserna. Detta gäller för såväl konsumtions- som kapitalvaror. Vårt tillvägagångssätt innebär tydligen ett bortseende från det som brukar kallas *hemmamarknadsvaror*, dvs. varor som (på grund av transportsvårigheter e.d.) i praktiken inte kan importeras eller exporteras; standardexemplet är fastigheter och deras tjänster. Själva det faktum att vi bortsett från varor och tjänster, som i praktiken inte kan exporteras eller importeras, är dock inte i och för sig avgörande. Dessa varor kan ju ha substitut, som kan exporteras eller importeras. Normalt har en nytthet, vilken som helst, närmare eller fjärrare substitut; detta gäller även bostäder och industriella fastigheter. Huvudsaken är, att de inhemskt producerade och de importerade varorna av efterfrågarna uppfattas som olika, att m. a. o. efterfrågarna har speciella preferenser för hemmaproducerade resp. importerade varor. Är nämligen detta fallet, erfordras också — enligt välkänd teori — normalt en viss större eller mindre förskjutning av de relativa priserna på hemmaproducerade resp. importerade varor för att substitutionen skall komma till stånd. Är alltså substitutionen i efterfrågan inte perfekt, öppnas möjligheten, att de inhemska priserna på inhemskt producerade varor kommer att avvika från priserna på importerade varor. Resultatet av en viss ökning av importvarupriserna blir då i första hand endast en mindre höjning av priserna på hemmaproducerade varor i förbindelse med förskjutningen av efterfrågan från importvaror till hemmaproducerade varor och ev. i förbindelse med prishöjning på importerade råvaror till den inhemska produktionen. Hur stark denna efterfrågeförskjutning blir, kommer delvis att bero på tidsförloppet; i det långa loppet är sannolikt substitutionen i efterfrågan avsevärt större än på kort sikt. Denna problematik är central i den typ av utrikeshandelsteori, som diskuterar betalningsbalansens problem i termer av efterfråge- och utbudselasticiteter.¹ Vi har hittills endast beaktat elasticiteterna i utbudet av inhemskt producerade varor; kvar står alltså frågan om elasticiteten i den inhemska efterfrågan.

¹ Se närmare Bengt Metelius, *Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin*, Exkurs 2.

De frågor vi därför ställs inför är, för det första, hur mycket hemmamarknadsvaror i egentlig mening faktiskt betyder i den inhemska ekonomin, och för det andra hur nära substitut hemmamarknadsvarorna och de övriga varorna (importvarorna) är, dvs. hur kraftig övergången från hemmamarknadsvaror till importvaror är vid en viss liten prishöjning på hemmamarknadsvarorna, och vice versa. Betyder hemmamarknadsvarorna relativt litet och är substitutionen kraftig, kan vår modell tänkas vara en rimlig approximation till den svenska verkligheten på denna punkt; betyder hemmamarknadsvarorna mycket och är substitutionen svag har vi i vår modell negligerat en väsentlig omständighet.

Det faktum att i ett land som Sverige förbrukningen av hemmaproducerade varor normalt flera gånger överstiger förbrukningen av importerade varor säger naturligtvis intet i detta sammanhang. Det är de potentiella möjligheterna för varuförsörjning utifrån, som det här gäller. Endast en mindre del av de varor, som faktiskt produceras och förbrukas i hemlandet, torde kunna räknas som hemmamarknadsvaror i den meningen, att export och import är praktiskt omöjligt. Även om vi som ett ytterlighetsfall antar, att fastigheter och deras tjänster är de enda hemmamarknadsvarorna, är det emellertid uppenbart, att hemmamarknadsvarorna är av väsentlig betydelse. Man behöver ju blott ställa frågan så: är hyrorna väsentliga för konsumtionsprinsnivån eller ej? Svaret ger då sig självt.

När det gäller frågan om substitutionen mellan hemmamarknadsvaror och importvaror, är det nog svårare att ge ett bestämt svar. Så mycket torde dock vara klart, att substitutionen är minst på kort sikt och störst på lång sikt. Vidare torde den omständigheten, att det speciellt är bostäderna o. d. som uppträder som hemmamarknadsvaror, indicera att substitutionen åtminstone på kort sikt är rätt begränsad.

Erinrar man sig nu, att vår modell främst är tänkt som en korttidsmodell, blir konklusionen av dessa — visserligen föga djupgående — betraktelser, att vi nog försummat något väsentligt genom att inte ta hänsyn till hemmamarknadsvarorna och de begränsade substitutionsmöjligheterna i efterfrågan i vår modell. Vi skall därför i korthet skissera hur dessa varor skulle kunna byggas in i modellen och vad betydelsen härav för politikproblemet skulle kunna bli.

Som en första approximation skulle man kunna tänka sig att behandla landets bostäder som en hemmamarknadsindustri producerande bostadstjänster. Denna produktion är på kort sikt konstant. Den mängd arbetskraft, som går åt vid denna produktion, torde även på kort sikt kunna betraktas som en given storhet. Vi understryker, att diskussionen gäller bostadstjänsterna och inte bostadsproduktionen. En del av konsumtionsvaruefterfrågan tänkes nu riktad mot bostadstjänsterna, och om jämvikt skall råda med konstanta hyror, måste vid de givna hyrorna saluvärdet av (hyrorna för) den löpande mängden bostadstjänster vara lika med den del av den löpande konsumtionsvaruefterfrågan, som från hushållen riktas mot bostadstjänsterna. Produktionen av bostadstjänster ger i sin tur upphov till löneinkomster och vinster. Genom att vi på detta sätt inför hemmamarknadsvaran bostadstjänster, uppstår alltså en interdependent enklav i vår rekursiva mo-

dell, och detta måste få betydelse för politiken. De två nya omständigheter, som kommer in i bilden, är å ena sidan, att konsumtionsprisnivån nu måste uppfattas som ett genomsnitt av hyrorna (hemmamarknadspriset) och priset för andra konsumtionsvaror (importvarupriset), och å andra sidan att politiken alltid måste utformas så, att jämvikt på bostadsmarknaden föreligger vid det lämpliga priset på bostadstjänster. Tydligen behöver nämligen nu varken hyror eller inhemskt importvarupris vara konstanta. Svänger de blott i motsatt riktning kan den allmänna konsumtionsprisnivån ändå vara konstant. Däremot kan naturligtvis speciella bostadspolitiska mål förbjuda svängningar i hyrorna.

Låt oss tänka oss ett utgångsläge, där alla tre målen är uppfyllda; den genomsnittliga konsumtionsprisnivån har den önskade höjden, sysselsättningen är lagom full, och bytesbalansens saldo har den rätta storleken; bostadsmarknaden tänkes vara i jämvikt vid rådande hyresnivå. Inträder nu störningar i ekonomin, yttre eller inhemska störningar, kommer dessa att påverka bostadsmarknaden, om och endast om a) prisrelationerna mellan bostäder och andra konsumtionsvaror förskjuts, eller b) de disponibla inkomsternas storlek (och fördelning) påverkas. Inriktar det offentliga därför politiken så, att importvarupriset i inhemsk valuta (och därmed priset för »övriga» konsumtionsvaror) är konstant, och de disponibla inkomsternas storlek (och fördelning) är konstant trots störningarna, kommer även bostadsmarknadens jämvikt och hyrorna och därmed även den genomsnittliga prisnivån för konsumtionsvaror att bli oförändrade. Att inrikta politiken så, att importvarupriserna, i inhemsk valuta räknat, är konstanta, innebär ingen ny uppgift för det offentliga; den hittills (i avsnitt 6) betraktade politiken har just gått ut på detta. Däremot representerar tvånget att hålla den totala disponibla inkomsten (och dess fördelning) konstant — eller mera precist uttryckt: tvånget att reglera de disponibla inkomsternas storlek och fördelning på ett sådant sätt, att vid givna hyror den totala efterfrågan på bostadstjänster är konstant — en ny och betydelsefull restriktion på politiken.

För att visa detta skall vi betrakta ett fall, där såväl den marginella som den genomsnittliga produktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin plötsligt ökar likformigt. Som inses skulle medlen i vår hittillsvarande extremt öppna modell (jfr avsnitt 6) för det första bestå av en höjning av den indirekta skatten på den inhemska produktionen av konsumtionsvaror; detta skulle tjäna till att säkra jämvikten på arbetsmarknaden, och skulle ha som konsekvens, att de disponibla inkomsterna förblev opåverkade. På grund av den ökade inhemska produktionen av konsumtionsvaror vid oförändrad efterfrågan skulle bytesbalansens saldo förbättras (via minskad import), och detta skulle kunna motverkas antingen genom lägre inkomstbeskattning — i vilket fall konsumtionsvaruefterfrågan (konsumtionen) skulle öka motsvarande produktionsökningen och härmed importen återgå till sin gamla storlek — eller genom en räntesänkning — i vilket fall kapitalvaruefterfrågan (investeringarna) skulle öka och exporten minska — eller genom en kombination av bägge dessa vägar, i enlighet med den utveckling av konsumtion och investering i landet, som det offentliga önskar.

När emellertid, som här nu är fallet, även bostadsmarknadens jämvikt skall beaktas, kan det offentliga inte på samma sätt fritt bestämma över konsumtions- och investeringsutvecklingen. Sänker det offentliga nämligen nu inkomstbeskattningen för att åstadkomma en konsumtionshöjning i förbindelse med säkrandet av bytesbalansens saldo, kan det inte undvikas att bostadsefterfrågan samtidigt ökar, och att därmed en tendens till hyreshöjning uppstår. Det offentliga får i stället gå räntesänkingsvägen och endast låta investeringarna öka. Samtidigt med att de tre målen säkrats har alltså ökningen av produktiviteten inom konsumtionsvaruindustrin »tagits ut» i form av ökade investeringar (via minskad konsumtionsvaruimport och kapitalvaruexport), och denna utveckling kan ju mycket väl från andra synpunkter (andra mål) anses olämplig.

Härmed skall dock inte vara sagt, att det i detta fall (produktivitetshöjning inom konsumtionsvaruindustrin) skulle vara omöjligt att föra en sådan politik, att produktivitetsoökningen inom konsumtionsvaruindustrin »tas ut» i form av ökad konsumtion. Vi skall i korthet skissera en dylik politik, bl. a. därför att den bringar oss i kontakt med de i utrikeshandelns teori diskuterade problem, som uppstår i samband med förskjutningar av prisrelationerna mellan importvaror, exportvaror och hemmamarknadvaror. Skall, i det diskuterade fallet, konsumtionen öka, måste ju som en nödvändig förutsättning härför de disponibla inkomsterna öka; detta medför emellertid automatiskt högre efterfrågan på bostadstjänster och därmed även högre hyror. Skall trots detta den genomsnittliga konsumtionsprisnivån vara oförändrad, måste de övriga konsumtionsvarornas priser sjunka i motsvarande grad (hur mycket beror på indexens vikter), vilket åter betyder att importvarupriserna måste sänkas. En förskjutning av prisrelationerna förefaller alltså nödvändig i detta fall. Bortser vi från tullsänkning och subventionering (och de i föregående avsnitt nämnda manipulationerna med omsättnings- och produktions-skatter), förutsätter detta en appreciering. Storleken av denna appreciering kommer åter att bero på elasticiteterna i efterfrågan på bostadstjänster resp. importerade konsumtionsvaror (dvs. »övriga» konsumtionsvaror). Är t. ex. bostadsefterfrågans inkomstelasticitet låg och egenpriselasticiteten samt korselasticiteten m. a. p. de övriga konsumtionsvarornas pris hög, kommer vid en given höjning av de disponibla inkomsterna hyror att stiga endast obetydligt, och den nödvändiga apprecieringen blir då inte heller stor. Apprecieringen måste dock, för att inte leda till arbetslöshet, kombineras med en sänkning av de indirekta skatterna på den inhemska produktionen av såväl (övriga) konsumtionsvaror (jämfört med den politik, där de disponibla inkomsterna hölls konstanta) som kapitalvaror. Under dessa förutsättningar kan inkomstskatten sänkas med ökad konsumtion och höjda hyror som resultat, utan att den genomsnittliga konsumtionsprisnivån eller arbetsmarknadsjämvikten påverkas. Anpassas apprecieringen, sänkningen av de indirekta skatterna på produktionen av (övriga) konsumtionsvaror och inkomstskattesänkningen på ett lämpligt sätt, kommer hela produktivitetsoökningen att »tas ut» i form av ökad konsumtion; importmängden påverkas då inte, ty konsumtionsvaruproduktion och konsumtionsvaruefterfrågan har ökat lika mycket (vi fasthåller

för enkelhetens skull vid förutsättningen, att det är konsumtionsvaror, som importerats). Kapitalvaruproduktionen är oförändrad; produktivitetshöjningen tänktes ju begränsad till konsumtionsvaruindustrin, och apprecieringens verkan på produktionen av kapitalvaror tänktes neutraliserad via en sänkning av den indirekta kapitalvaruproduktionsskatten. Sänkningen av priset på kapitalvaror (ev. även den ökade konsumtionsvaruproduktionen) bör emellertid leda till ökad kapitalvaruefterfrågan (investering) och därmed till minskad export av kapitalvaror. Hur mycket kapitalvaruefterfrågan ökar och därmed exporten minskar beror bl.a. på den inhemska kapitalvaruefterfrågans priselasticitet. Skall bytesbalansens saldo bevaras oförändrat, är alltså en större eller mindre räntehöjning nödvändig.

Med dessa få exempel har vi försökt antyda den typ av problem som uppstår, när hänsyn även tas till hemmamarknadsvarorna och deras betydelse. Analysen är mycket långt ifrån fullständig, men torde ändå visa en betydelsefull omständighet: liksom i det extremt öppna samhället är det en stor fördel, om valutakurserna kan regleras med tanke på bevarandet av prisstabiliteten för konsumtionsvarorna. Detta gäller inte blott vid svängningar av världsmarknadspriserna, utan även vid neutraliseringen av verkningarna av sådana inhemska störningar, som ger upphov till förändringar av prisrelationerna mellan hemmamarknadsvaror och importerade (exporterade) konsumtionsvaror. Vid regleringen av sysselsättningen intar fortfarande de indirekta skatterna på produktionen en central plats, medan åtgärder som påverkar efterfrågan (kreditpolitik och inkomstskattepolitik) får stå för bytesbalansens saldoreglering. Jämförd med det extremt öppna samhället blir politiken mera invecklad, men den där påpekade rangordningen mellan medlen är tydligen fortfarande av viss relevans, även när hänsyn tas till hemmamarknadsvarorna.

9. Internationella gränser för den inhemska politiken

Vi har överallt förutsatt att såväl finans- som penningpolitiken i landet kan drivas utan hänsyn till finans- och penningpolitiken i utlandet. Denna förutsättning kan mycket väl vara ohållbar. Vid fria varu-, faktor- och finanskapitalrörelser mellan länderna kan politiken i utlandet sätta bestämda gränser för den inhemska politikens rörelsefrihet. Fria finanskapitalrörelser innebär t.ex. att kreditpolitiken i de olika länderna i viss utsträckning måste synkroniseras; detta är välkänt från guldmyntfotstiden och gäller t.o.m. på rätt kort sikt. Även skatte- och subventionspolitiken kan via faktor- och finanskapitalrörelser tvingas att någorlunda följa utlandets politik, åtminstone på längre sikt. Vi skall inte här gå närmare in på dessa problem utan endast framhålla, att de kan bli betydelsefulla, om betalningarna mellan länderna frigörs fullständigt. Det är här man i egentlig mening kan tala om ett »internationellt utrymme» för den inhemska politiken.

10. Avslutande anmärkningar

Detta kapitels diskussion av utrikeshandelns betydelse för vårt politikproblem är inte uttömmande och konklusiv. Vi har i första hand koncentrerat oss på att behandla ett ytterlighetsfall, nämligen ett extremt öppet samhälle utan hemmamarknadsvaror, eller, om man så vill, med perfekt substitution i efterfrågan. För detta samhälle förenklades politikproblemet på ett intressant sätt, i det att en viss rangordning mellan valutapolitiken, finanspolitiken och kreditpolitiken etablerades. Olika modifikationer, bl. a. hänsynstagandet till hemmamarknadsvarorna, ledde i viss mån till att denna rangordning suddades bort. Att på grundval av detta kapitels diskussion dra bestämda slutsatser rörande politiken i ett samhälle av Sveriges typ torde därför vara förhastat. På en punkt tycks dock resultaten vara entydiga. För ett samhälle med betydande utrikeshandel kommer uppgiften att hålla konstant konsumtionsprisindex att bli, om inte omöjlig, så åtminstone mycket besvärlig, vid konstanta valutakurser. För stabiliseringen av det inre penningvärdet torde det innebära en stor lättnad för det offentliga politik, om valutakurserna kunde regleras med tanke på konsumtionsprisnivån i inlandet. Regleras däremot valutakurserna främst med tanke på betalningsbalansen, eller hålles de helt enkelt konstanta, kommer — vid prisfluktuationer på världsmarknaden och även i vissa fall vid inhemska störningar och under förutsättning av givna penninglöner — konsumtionsprisnivåns stabilisering att kräva besvärliga manipulationer med omsättnings- och produktionsskatter (-subventioner). Går en dylik skattepolitik inte att realisera, torde alltså säkrandet av målen stabilt penningvärde och full sysselsättning (samt ev. balans på bytesbalansen) förutsätta en helt annan typ av valutakurspolitik än den, som traditionellt förts i Sverige under en lång rad av år — om man bortser från apprecieringen 1946, som mot bakgrunden av vad som här sagts, framstår som en rationell, ehuru möjligtvis otillräcklig, åtgärd.

KAPITEL XIX

Full sysselsättning och stabilt penningvärde i en värld av osäkerhet

1. Problemen

Huvuduppgiften i denna Del III har varit att ange medel, som vid en rad olika typiska störningar är tillräckliga för att säkra målen full sysselsättning och stabilt penningvärde. Vi har härvid ständigt utgått från vissa givna definitioner av målens innebörd, en viss given modell och en viss given störning, som enligt modellen påverkar målstorheterna på ett icke önskvärt sätt; härav följer sedan vilka åtgärder som kan sättas in. Skall nu de resultat, som på detta sätt vunnits, ha fullt värde som praktiskt-politiska rekommendationer, måste kunskaperna dels om samhällsekonomins funktionssätt och dels om de störningar, som samhällsekonomin utsätts för, vara i viss mening tillförlitliga, korrekta. Är bägge dessa förutsättningar uppfyllda, uppstår inga problem, och målen full sysselsättning och stabilt penningvärde kan uppnås — förutsatt, naturligtvis, att vid de medel som anses tillåtna, målen inte strider mot varandra; jfr kap. I, 9. Är, å andra sidan, dessa förutsättningar inte uppfyllda, uppstår problem, som vi i stort sett förbigått, men som för all praktisk politik är kardinala. Vi skall ägna detta avslutande kapitel åt några synpunkter på dessa — ur rent teoretisk synpunkt för övrigt mycket besvärliga — problem.

Den första kretsen av problem uppstår, om våra kunskaper om samhällsekonomins funktionssätt är osäkra, när vi m.a.o. är osäkra med hänsyn till vilken modell, som är den »rätta». Handlar det offentliga på grundval av resultat, som vunnits genom deduktion utifrån en felaktig bild av samhällsekonomin, kommer även den politik, som drives för att säkra de uppställda målen, att i motsvarande grad misslyckas. Problem av denna karaktär diskuteras i avsnitt 2.

Även om man känner den »rätta» modellen, kan emellertid politiken misslyckas, om samhällsekonomin drabbas av utifrån kommande störningar, som inte förutsetts eller åtminstone inte upptäckts i tid. Resultatet av ett dylikt ofullständigt förutseende kan bli avvikelser från målen, jfr avsnitt 3. Härigenom uppstår för det första problemet, hur sådana avvikelser kan redresseras; även detta problem omtalas i avsnitt 3. Och för det andra ställs man inför problemet, huruvida det är möjligt att ge det offentligas finanser och det offentligas ekonomiska verksamhet överhuvud en sådan inriktning, att ev. utifrån kommande störningar — utan att några åtgärder vidtas, ja, utan att det offentliga behöver observera de störningar

som faktiskt inträder — leder till så små avvikelser från målen som möjligt. Detta tidigare omnämnda problem om de offentliga finansernas automatiskt stabiliserande effekt behandlas i avsnitt 4.

2. Osäkra kunskaper om samhällsekonomins funktionssätt

Har det offentliga endast osäkra kunskaper om de ekonomiska sambanden till sitt förfogande, kommer även resultaten av den politik som förs att bli osäkra. De åtgärder, som i en given situation vidtas, t. ex. för att framkalla en stor förbättring av bytesbalansen, leder då kanske bara till en obetydlig förbättring eller rentav till en försämring av bytesbalansen. Och det är inte otänkbart, att de föreställningar om ekonomins funktionssätt, på vilka det offentliga baserar sitt handlande, är till den grad missvisande, att de åtgärder som verkställes, leder till att avvikelserna från målen blir större, än de skulle ha blivit, om inga åtgärder hade vidtagits. När t. ex. de offentliga myndigheterna i vissa länder under 30-talets stora depression sökte göra statsfinanserna mera »sunda» för att härigenom åstadkomma en förbättring av konjunkturläget, torde resultatet i stället ha varit en försämring. Bygger det offentliga politik på en nationalekonomisk teori om de ekonomiska sammanhangen — och det måste den väl alltid göra: om härvid teorin har form av en matematiskt preciserad modell eller av mera intuitiva föreställningar, är i princip likgiltigt — blir politiken inte bättre än den bakomliggande teorin.

Den nationalekonomiska vetenskapens kunskapsnivå är alltså ett centralt problem för den ekonomiska politiken, och vetenskapen om kunskapernas bristfällighet kan på olika sätt påverka ställningstagandet till vilka åtgärder, som bör vidtas för att uppfylla de mål, som uppställts. Själva osäkerheten i kunskaperna måste ju innebära, att man inte kan vänta sig, att målen kommer att uppfyllas exakt, när man handlar på grundval av dessa kunskaper. Problemet blir då att med ledning av de kunskaper man förfogar över handla så, att målen uppfylls *så nära som möjligt*. Att nationalekonomins kunskaper är osäkra — i åtskilliga hänseenden t. o. m. mycket osäkra — speciellt när det gäller kvantitativa preciseringar, är ett odiskutabelt faktum, som varken behöver förnekas eller ursäktas. Frågan är här blott, på vilket sätt detta faktum kan tänkas modifiera resultaten i de föregående kapitlen, där vi ju utgått från att fullständiga kunskaper existerade. Frågan gäller naturligtvis inte, huruvida de där uppställda modellerna i sig själva är godtagbara eller inte, utan snarare huruvida själva sättet att studera politikens problem är godtagbart eller inte.

Våra allmänna resonemang om sambanden mellan mål och medel i kap. I, liksom den mera konkreta diskussionen i Del III av de tillräckliga medlen till säkring av målen, baserades på s. k. *exakta* modeller, nämligen modellerna i kap. XIII, XVI och XVIII. Det är emellertid en vanlig uppfattning, att kvantitativt preciserade modeller måste ta form av s. k. *stokastiska* modeller, dvs. modeller som inte bara innehåller samma endogena variabler och parametrar (konstanter och exogent bestämda storheter) som de exakta modellerna, utan även vissa stokastiska

variabler. Man skulle kunna säga, att förekomsten av dessa stokastiska variabler — som skall ge uttryck för betydelsen av icke-redovisade storheter och samband — just innebär ett medgivande av att kunskaperna är begränsade. Själva den omständigheten, att man i praktiken tvingas övergå från exakta till stokastiska modeller, begränsar i viss mening giltigheten av våra resonemang om sambandet mellan mål och medel, men gör dem inte i och för sig felaktiga. Utgår man nämligen från en stokastisk modell, och beräknar man på precis samma sätt som för en exakt modell (jfr kap. I, 4) de parameterförändringar, de åtgärder, som är tillräckliga för att säkra vissa mål, kommer man visserligen inte fram till parameterförändringar, som med full säkerhet leder till att målen exakt uppfylls, men man kommer fram till parameterförändringar, som har den effekten, att den matematiska förväntan för målstorheterna blir lika med de uppställda målen.¹ Detta betyder återigen, att man inte längre vid ett isolerat sätt av offentliga åtgärder kan vara säker på att målen uppfylls — på sin höjd kan man ange sannolikheten för att avvikelserna från målen antar bestämda värden; däremot kan man vara säker på att vid upprepat verkställande av dessa åtgärder, målen genomsnittligt kommer att uppfyllas.

Låt oss illustrera detta med en mycket enkel stokastisk modell. Antag att modellen är

$$(XIX:1) \quad \begin{cases} x_1 + a_1 x_2 = b_1 + z_1 \\ x_1 + a_2 x_2 = b_2 + z_2, \end{cases}$$

där x_1 och x_2 är endogena variabler, a_1, a_2, b_1, b_2 är konstanter eller parametrar, och z_1 och z_2 är de stokastiska variablerna.

Vi tänker oss nu vidare, att målen $x_1 = \bar{x}_1$ och $x_2 = \bar{x}_2$ uppställs, samt att b_1 och b_2 används som medel. Bestämmer vi nu på samma sätt som hittills de värden på medlen, som är nödvändiga för att målen skall realiseras — vi bortser alltså härvid från de stokastiska variablerna — finner vi

$$\begin{aligned} b_1 &= \bar{x}_1 + a_1 \bar{x}_2 \quad \text{och} \\ b_2 &= \bar{x}_1 + a_2 \bar{x}_2. \end{aligned}$$

Insättes dessa värden på b_1 och b_2 i ekvationerna (XIX:1), finner vi att målstorheterna blir

$$(XIX:2) \quad \begin{cases} x_1 = \bar{x}_1 + \frac{a_2 z_1 - a_1 z_2}{a_2 - a_1} \quad \text{och} \\ x_2 = \bar{x}_2 + \frac{z_2 - z_1}{a_2 - a_1} \end{cases}$$

Inför vi nu den vid användningen av dylika modeller vanliga standardförutsättningen, att förväntan för såväl z_1 som z_2 är noll, blir tydligen förväntan för x_1 lika med \bar{x}_1 och förväntan för x_2 lika med \bar{x}_2 . Känner man ytterligare spridningen i z_1 och z_2 , ger uttrycken för x_1 och x_2 även spridningen i x_1 och x_2 .

¹ Detta gäller åtminstone vid vanliga linjära modeller.

Är nu politikern beredd att godta dessa i egentlig mening tillfälliga avvikelser från målen — han får då helt enkelt precisera sina mål på samma form som uttrycken (XIX:2) — uppstår alltså inga problem; politikern har då medgivit en viss av den nationalekonomiska kunskapens osäkerhet betingad »toleransmarginal».¹ Är politikern inte villig att göra detta medgivande, står två vägar till buds vid försöken att uppfylla målen mera precist.

För det första kan det offentliga helt enkelt försöka skaffa sig bättre kunskaper om samhällsekonomin, dvs. försöka komma fram till bättre modeller, som ger möjlighet att komma målen närmare (har mindre spridning i de stokastiska variablerna)! Att vi framhåller denna omständighet har inte sin orsak i det banala förhållandet, att vetenskapliga framsteg i hög grad är beroende av det offentligas vilja att själv sätta i gång och bevilja anslag till forskning, utan i det principiellt sett mycket viktigare förhållandet, att politiken själv och dess verkningar utgör nationalekonomins förnämligaste studiematerial. Själva det förhållandet, att det offentliga med olika medel försöker hålla penningvärdet stabilt vid full sysselsättning, leder sannolikt — även om politiken till en början inte är vidare lyckad — till att man successivt får bättre och bättre kunskaper om de ekonomiska samband, som är relevanta för en dylik politik, och detta måste i det långa loppet skapa möjligheter för en ständigt förbättrad politik. Det ligger här nära till hands att erinra om centralbankernas ständiga utveckling och förbättring av guldfootspolitikens teknik under 1800-talets senare hälft. Denna det vetenskapliga framstegets väg är naturligtvis endast öppen på lång sikt, men den har betydelse även på kort sikt så till vida, som utsikten till en ständigt mera lyckad politik kan väga tyngre än de ofullkomligheter, som på kort sikt dominerar bilden.

För det andra kan man ställa frågan, om inte något annat sätt av medel än det, som det offentliga först bestämt sig för, med större säkerhet leder fram till målen. Saken är ju den, att våra kunskaper inte är lika säkra eller osäkra på alla områden. Medan vi t. ex. nog är mycket säkra på att en höjning av inkomstkattens uttagsprocent vid givna inkomster leder till en minskning av konsumtionsvaruefterfrågan, står vi mycket osäkra inför frågan, hur en höjning av räntan verkar på konsumtionsvaruefterfrågan vid givna inkomster. Som vi vidare har framhållit, finns det nu som regel många olika uppsättningar av medel, som säkrar en bestämd uppsättning av mål. Det problem, som kan uppstå vid osäkerhet i kunskaperna, är därför att finna den uppsättning av medel, som leder till de minsta »tillfälliga» avvikelserna från målen, och som därför medger den minsta »toleransmarginalen». Det torde härvid vara uppenbart, att sådana medel, vilkas verkningar man har säkrast kunskap om, även ur denna synpunkt är de bästa.

Låt oss illustrera denna synpunkt med den enkla stokastiska modellen (XIX:1). Vi tänkte oss ovan, att medlen b_1 och b_2 kom till användning. Låt oss i stället tänka oss a_1 och

¹ Uttrycket är Erik Lundbergs. Problem som de här diskuterade spelar en stor roll i Lundbergs diskussion av politikens mål-medel problem, se *Konjunkturer och ekonomisk politik*, kap. 8, 13, 14 och 16.

a_2 använda som medel. Beräknar vi på samma sätt som tidigare de värden på a_1 och a_2 , som i den exakta delen av modellen säkrar målen $x_1 = \bar{x}_1$ och $x_2 = \bar{x}_2$, får vi

$$a_1 = (b_1 - \bar{x}_1) / \bar{x}_2 \text{ och}$$

$$a_2 = (b_2 - \bar{x}_1) / \bar{x}_2.$$

Genom att tillägga a_1 och a_2 dessa värden kommer vi fram till följande värden på x_1 och x_2 :

$$(XIX:3) \quad \begin{cases} x_1 = \bar{x}_1 \left(1 + \frac{z_2 - z_1}{b_2 - b_1} \right) + \frac{z_1 b_2 - z_2 b_1}{b_2 - b_1} \\ x_2 = \bar{x}_2 \left(1 + \frac{z_2 - z_1}{b_2 - b_1} \right). \end{cases}$$

Gör vi liksom ovan den förutsättningen, att förväntan för såväl z_1 som z_2 är noll, blir tydligen även här förväntan för x_1 lika med \bar{x}_1 och förväntan för x_2 lika med \bar{x}_2 . Så till vida är de två sätten av medel likvärdiga. Jämför vi emellertid spridningarna i x_1 och x_2 enligt (XIX:2) och (XIX:3), visar sig en skillnad mellan de två lösningarna av politikproblemet. Spridningarna i x_1 och x_2 blir inte de samma vid de två lösningarna. Är det nu så, att en av lösningarna har minst spridning för såväl x_1 som x_2 , framstår tydligen också denna lösning som bättre än den andra. Man skulle kunna uttrycka detta förhållande så, att för ifrågavarande politikproblem är våra kunskaper om verkningarna av det ena sättet av medel säkrare än kunskaperna om verkningarna av det andra sättet av medel. Är förhållandet omvänt så, att intet av de två sätten av medel ger mindre spridning för bägge målstorheterna än det andra, kan man inte säga vilket sätt av medel som är bäst, med mindre man har en av politikern uppställd »välfärdsfunktion», en »målindex», till förfogande; med ledning härav skulle man nämligen kunna väga ihop de olika spridningarna och härigenom komma fram till ett uttryck för vilket sätt av medel, som är bäst. Existensen av en sådan »välfärdsfunktion» leder emellertid fram till ännu mera komplicerade problem, som är besläktade med statistikens »decisionsproblem». Det kan nämligen ev. tänkas, att ett mindre antal medel än mål (eller rentav inga medel alls) kan leda fram till mindre spridningar i målstorheterna till priset av att förväntningarna för alla målstorheterna kommer att mera eller mindre avvika från de uppställda målen; politikern skulle kanske föredra en dylik lösning framför en lösning, där förväntningarna för målstorheterna är exakt lika med de uppställda målen, men där spridningarna å andra sidan är avsevärt större. Möjligheten, att användning av ett större antal medel än mål leder till mindre spridningar över lag, samtidigt med att förväntningarna för målstorheterna exakt sammanfaller med de uppställda målen, bör naturligtvis också beaktas. Dessa frågor skall vi dock inte här gå närmare in på.

Kontentan av dessa betraktelser är alltså det i och för sig rätt självklara, att i den mån de givna målen full sysselsättning och stabilt penningvärde i princip kan säkras med olika uppsättningar av medel, bör det offentliga — allt annat lika — välja de medel, vars verkningar är bäst kända. På denna grundval skulle man t. ex. kunna tänka sig den stora stridsfrågan penningpolitik contra finanspolitik avgjord — om det nämligen vore så, att verkningarna av penningpolitiska medel vore bättre kända än verkningarna av finanspolitiska medel, eller omvänt. Emellertid förhåller det sig nog så, att för såväl de penningpolitiska som de finanspolitiska medlen är verkningarna av ett godtyckligt medel i vissa hänseenden någorlunda

säkert och i andra hänseenden endast mycket ofullständigt kända. Vi är sålunda tämligen säkra på att en räntehöjning leder till minskad investeringsverksamhet, speciellt för de långa investeringarnas vidkommande, men vi vet inte mycket om, hur denna räntehöjning påverkar det privata sparandet. Och vi är mycket säkra på att en höjning av inkomstbeskattningen leder till minskad konsumtionsvaru-efterfrågan, men gäller det frågan, hur denna höjning av inkomstbeskattningen påverkar investeringarna eller arbetsutbudet, är våra kunskaper nästan obefintliga. Många andra exempel på denna ojämna kunskap om de enskilda medlens partiella verkningar skulle kunna ges. Att på dessa grunder träffa ett val mellan t. ex. finans- och penningpolitiken ter sig därför synnerligen orimligt. Och i allmänhet gäller, att även om själva principen, att vid givna mål sådana medel vars verkningar är relativt väl kända bör föredras, knappast går att bestrida, så leder den likväl i praktiken knappast fram till någon preferens för vissa bestämda medel. Mängden av säkra och osäkra kunskaper fördelar sig nog någorlunda jämnt över alla i den praktiska politiken regelbundet förekommande medel.

Utöver de problem, som de stokastiska modellerna ger upphov till, kommer naturligtvis de ännu allvarligare problem, som uppstår, när politiken utformas på grundval av en direkt felaktig teori, dvs. en teori, som inte ens i någon viss genomsnittlig mening är korrekt. Med all sannolikhet är en del av det, som inom national-ekonomin i dag räknas för relativt väletablerat, ohållbart som verklighetsbeskrivning. Stora delar av den ekonomiska teorin har av olika skäl — bl.a. brist på relevant statistik — aldrig på allvar prövats empiriskt. Vidare gäller ju, att samhällsekonomin funktionssätt ständigt förändras; en hypotes, som stämmer väl överens med de senaste 20 årens erfarenheter, behöver inte vara relevant för framtiden. Inför problem av detta slag finns ingen annan utväg än att försöka förbättra den ekonomiska teorin och göra den mera verklighetstrogen.

3. Osäkra kunskaper om samhällsekonomin yttre villkor

Även om det offentliga har en fullt korrekt (exakt) uppfattning av samhällsekonomin inre funktionssätt, kan politiken misslyckas på grund av oförutsedda eller bristfälligt förutsedda förändringar i de yttre villkor, under vilka samhällsekonomin arbetar. Rent modelltekniskt betyder detta, att modellens icke-kontrollerbara parametrar kan undergå förändringar, om vilka kunskapen icke är fullständig. Inträffar en sådan störning, kan resultatet bli, att målstorheterna för en tid kommer att avvika från målen. Då ju samhällsekonomin ständigt drabbas av störningar, blir kunskapen om störningarna en lika betydelsefull fråga som kunskaperna om samhällsekonomin inre samband; om de senare förutsätter vi i detta avsnitt perfekt kunskap.

Att en störning korrekt förutses är emellertid — som vi nu skall söka visa — varken ett nödvändigt eller tillräckligt villkor för att avvikelser från målen skall kunna undvikas. Förekomsten av olika time-lags i de ekonomiska sambanden kan ha till följd, att avvikelser från målen inte går att undvika under en viss tid, även

om störningen förutsetts, eller att sådana avvikelser kan undvikas, trots att störningen först upptäckts i efterhand.

Den första time-lag, som härvid är relevant, är det tidsintervall som förflyter mellan den tidpunkt, då störningen inträder och den tidpunkt, då störningen får verkningar på målstorheterna; detta tidsintervall skulle vi kunna kalla *störningens time-lag*; har det offentliga flera mål för sin politik, kan en given störning naturligtvis ha time-lags av olika längd, beroende på den tid som förflyter, innan olika målstorheter påverkas. I en statisk en-period modell, som den i kap. XIII redovisade, förekommer inte dylika time-lags, men så snart man övergår till att arbeta med dynamiska modeller, blir de aktuella. Kan t. ex. exportvarupriserna uppfattas som exogent bestämda (som icke-kontrollerbara parametrar), kommer en höjning av exportpriset på någon kapitalvara ev. först så småningom att påverka konsumtionsvarupriserna, nämligen via inkomststegringen i exportvaruföretagen, ökning av inkomstutbetalningarna, den härav följande efterfrågeökningen etc.

Den andra time-lag, som är relevant, skulle kunna kallas *politikens time-lag*. Denna kan delas upp på tre olika tidsintervall. För det första kan själva störningen och observationen av den skilja sig i tiden; vi har då en *observations-lag*. Denna kan vara negativ (om störningen förutses korrekt) eller positiv (om störningen först observeras i efterhand). Vidare kan en viss tid förflyta mellan det att störningen observerats och motåtgärder planeras, bestämmas och verkställs; vi har här en *politisk-administrativ reaktions-lag*. Slutligen kan det gå en viss tid mellan den tidpunkt, då det offentligas åtgärder verkställs, och den tidpunkt, då de får verkningar på målstorheterna; detta är de ekonomisk-politiska *medlens verknings-lag*. Politikens time-lag är alltså lika med summan av observations-lag, reaktions-lag och medlens verknings-lag.

Det inses nu omedelbart, att villkoret för en lyckad politik, dvs. villkoret för att störningarna inte skall medföra, att målstorheterna för en tid kommer att avvika från målen, är, att politikens time-lag inte är längre än störningens time-lag. Avgörande är alltså inte i och för sig att störningen förutses eller inte förutses, utan endast att den observeras i så pass god tid, innan den verkar på målstorheterna, att verksamma åtgärder hinner verkställas.

Störningarnas time-lag är naturligtvis inte lika långa för alla störningar och mål. Störningar, som i första hand drabbar konsumtionsvaruutbudet eller -efterfrågan, påverkar givetvis målstorheten konsumtionsvarupriserna snabbare än störningar, som i första hand drabbar kapitalvarumarknaderna; störningar, som i första hand drabbar jordbruket, påverkar sannolikt målstorheten sysselsättningen mindre snabbt än störningar, som i första hand drabbar industrin, etc., etc.

Politikens time-lag torde vara beroende av såväl störningarnas som medlens och målens karaktär. Observations-lag'en måste tydligen bli helt olika vid olika slag av störningar. Låt oss som ett exempel betrakta produktivetsförändringar. Produktivetsförändringar för landet som helhet eller för vissa stora sektorer av samhällsekonomin går ofta att förutsäga i förväg (naturligtvis med större eller mindre osäkerhet); skördeförändringar kan som regel konstateras någorlunda

korrekt samtidigt med eller t. o. m. en viss tid före skörden; andra typer av produktivitetsförändringar (smårationaliseringar o. d.) kanske endast kan konstateras långt i efterhand genom ingående statistiska analyser. Den politisk-administrativa reaktions-lag'en torde först och främst bero på medlens karaktär. Åtgärder, som kräver riksdagsbeslut, torde i allmänhet ta längre tid än åtgärder, om vilka regeringen eller riksbanken kan träffa beslut. Reaktions-lag'en torde (på grund av administrativa förberedelser o. d.) vara åtskilligt längre vid införande av nya skatter än vid förändringar av bestående skatter, etc. etc. Medlens verknings-lag, slutligen, är också beroende av såväl medlens som målens karaktär. En förändring av antalet statsanställda verkar omedelbart på sysselsättningen, men endast efter en kortare eller längre tid (via efterfrågan) på konsumtionsvarupriserna. En höjning av den indirekta konsumtionsvarubeskattningen verkar utan tvekan mycket snabbare på konsumtionsvarupriserna än en räntesänkning, etc. etc. Politikens (totala) time-lag kommer på så sätt att bli av mycket olika längd för olika kombinationer av störningar, medel och mål.

Diskussionen av möjligheterna att eliminera störningars verkningar på målstorheterna har som regel rört sig kring frågan om observations-lag'en och den politisk-administrativa reaktions-lag'en: hur man skall kunna göra dessa lags så små som möjligt. Och de rekommendationer, som gjorts, har som regel baserats på de olika medlens politisk-administrativa reaktions-lag: de medel, som har kortast reaktions-lag, anses vara de bästa, när det gäller att snabbt sätta in åtgärder mot oväntade störningar. De åtgärder, som vidtagits för att tillåta snabbare ingrepp, har också som regel gällt den politisk-administrativa reaktionslag'en, jfr förekomsten av beredskapslagar o. d. Det anses t. ex. ofta, att det just är på denna punkt, som penningpolitiken-räntepolitiken är finanspolitiken överlägsen. Utan tvekan är den politisk-administrativa reaktions-lag'en en viktig omständighet, och det är klart, att *ceteris paribus* är ett medel med kort reaktions-lag överlägset medel med längre reaktions-lag. Men *ceterae* är inte pares; medel med kort politisk-administrativ reaktions-lag kan ha lång verknings-lag, och omvänt. Frågan vilka medel, som ur den här relevanta synvinkeln är överlägsna, kan inte avgöras enbart på grundval av reaktions-lag'ens längd för de olika medlen. Vid given störning och mål är det jämförelsen mellan störningens time-lag och politikens totala time-lag vid olika medel, som är utslagsgivande. Medel, som gör politikens time-lag kortare än störningens, är goda; och sinsemellan lika goda; medel, som gör politikens time-lag längre än störningens, är ofullkomliga, och mera ofullkomliga ju längre de gör politikens time-lag.

Då vid given störning och mål störningens time-lag är densamma oavsett medlen, och vidare då vid given störning observations-lag'en är, eller åtminstone borde vara, densamma oavsett vilka myndigheter, som skall verkställa motåtgärderna, kommer det avgörande för valet av medel att bli den samlade längden av den politisk-administrativa reaktions-lag'en och medlens verknings-lag. Och granskar man nu, t. ex., frågan om räntepolitik contra finanspolitik mot denna bakgrund, kommer frågan i helt annan dager, än när man enbart koncentrerar uppmärksam-

heten på den politisk-administrativa reaktions-lag'en. Medan nämligen räntepolitiken normalt visserligen har en avsevärt kortare reaktions-lag än finanspolitiken, förhåller det sig nog i själva verket så, att vissa viktigare finanspolitiska medel har en avsevärt kortare verkning-lag än räntepolitiken. Vi har redan framhållit, att en förändring av en indirekt konsumtionsvaruskatt sannolikt verkar mycket snabbare på konsumtionsvarornas marknadspriser än en ränteförändring, och att en förändring av antalet statsanställda påverkar sysselsättningen snabbare än en ränteförändring. På samma sätt talar mycket för att en förändring av inkomstbeskattningen påverkar konsumtionsvaruefterfrågan snabbare än en ränteförändring och så till vida även kommer att påverka konsumtionsvarupriserna och/eller sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrierna snabbare än ränteförändringen. Exempel, där en ränteförändring kommer att verka snabbare på prisnivån än en viss finanspolitisk åtgärd, kan dock också ges; jfr i övrigt diskussionen av lånepolitiska åtgärder i kap. VI, 7. Någon uttömmande diskussion av problemet skall inte här försökas. Vi önskar dock framhålla, att det torde finnas en viss presumtion för att finanspolitiska medel har kortare verkning-lag än penningpolitiska medel, när det gäller målen full sysselsättning och stabilt penningvärde i meningen stabil konsumtionsprisnivå, åtminstone när vi som här endast talar om »rena» räntepolitiska medel; för mera kvantitativa kreditmarknadsregleringar ligger det givetvis annorlunda till. Medlens verkning-lag definieras ju som tiden från medlens insättande till dess målstorheterna påverkas. Vid målen full sysselsättning och stabil konsumtionsprisnivå gäller målen ekonomiska storheter, som rent omedelbart bestämmas på arbetsmarknaden resp. konsumtionsvarumarknaden. Som vi definierat finanspolitik resp. penningpolitik, omfattar emellertid penningpolitiken alla åtgärder som rent omedelbart riktar sig mot kreditmarknaderna, medan finanspolitiken omfattar alla andra åtgärder. Men följer inte också härav, att man i stort sett bör kunna vänta sig, att finanspolitiska åtgärder verkar snabbare på målen full sysselsättning och stabil konsumtionsprisnivå än penningpolitiska åtgärder? Bör man inte i allmänhet kunna påräkna, att ju »närmare» målstorheterna åtgärder sättes in, desto snabbare påverkas målstorheterna? Man kan ju pröva det motsatta fallet, där målet gäller en storhet, som rent omedelbart bestämmas på kreditmarknaden; antag att målet är att uppnå en viss sänkning av den effektiva obligationsräntan. Detta mål skulle man kunna uppnå antingen genom direkta åtgärder på obligationsmarknaden, alltså genom open-market operations, eller, exempelvis, genom att det offentliga ökar sina utgifter till köp av arbetskraft (höjning av tjänstemannalönerna) och finansierar detta genom lån i riksbanken, vilket återigen skulle leda till en allmän likviditetsökning inom den privata sektorn och härigenom verka pressande på obligationsräntan. Vilken av dessa två metoder, som verkar snabbast, torde vara uppenbart.

Konklusionen av dessa betraktelser blir då, att medan man nog i allmänhet kan räkna med att räntepolitikens medel har kortare politisk-administrativ reaktions-lag än finanspolitikens, så talar i gengäld något för att finanspolitikens medel ofta har kortare verkning-lag än penningpolitikens, när det gäller målen full sysselsättning

och stabil konsumtionsprisnivå. Det torde därför vara en öppen fråga, vilken typ av politik, penningpolitik eller finanspolitik, som gör den totala politikens time-lag kortast. Något generellt kan knappast sägas; det enda säkra är, att den politisk-administrativa trögheten inte behöver vara utslagsgivande.

Som vi framhållit ovan behöver politiken inte misslyckas eller bli ofullkomlig, även om det i praktiken endast är möjligt att observera störningarna i efterhand; det räcker, att politikens time-lag inte är längre än störningens. Å andra sidan är det självklart, att det ofta är omöjligt att undvika avvikelser från målen på grund av för sent observerade störningar. Vissa störningar påverkar målstorheterna mycket snabbt; och i många fall observeras störningarna just genom de rubbningar av målstorheterna, som de ger upphov till. Man kan då fråga sig, om detta förhållande påverkar de konklusioner m. h. t. medlen, som vi kom fram till i de föregående kapitlen, där ju möjligheten av time-lags inte beaktades. Detta behöver inte vara fallet. Ger till exempel den statistiska modellen i kap. XIII en tillfredsställande beskrivning av samhällsekonomin funktionssätt, gäller i och för sig allt som sagts i anknytning till denna modell, även om medlen först sätts in en tid efter att störningen påverkat modellen. De medel, som där befanns tillräckliga för att neutralisera störningarnas verkningar m. a. p. målstorheterna, kommer även här att neutralisera dessa verkningar och återföra målstorheterna till de önskade värdena. En annan sak är naturligtvis, att själva möjligheten av ett tidsintervall mellan störning och åtgärder kan göra vissa korttidsdynamiska samband, som vi ansett oss kunna bortse ifrån, om störning och medel sätts in samtidigt, aktuella. Denna i och för sig viktiga fråga skall vi dock inte här gå vidare in på.¹

4. Samhällsekonomin »stabilitet»

Så snart man medger möjligheten, att finans- och penningpolitiska åtgärder endast med större eller mindre ofullkomlighet kan säkra de uppställda målen, eller, om man så vill, att målen endast kan uppfyllas, om de formuleras som genomsnitt, kring vilka vissa närmare preciserade avvikelser tolereras, reser sig frågan om det ekonomiska systemets »stabilitet». Frågan är speciellt av betydelse vid störningar, som inte observeras tillräckligt tidigt för att verkningar på målstorheterna skall kunna undvikas. En sak är nämligen, att avvikelser från målen under en viss tid inte går att undvika; en annan sak är, hur pass stora dessa avvikelser hinner bli, innan de politiska åtgärderna redresserar målstorheterna till de önskade värdena. Det är bl. a. inför dylika problem, som tanken om budgeten som »built-in-stabilizer» har uppstått, jfr kap. IV, 6. Något stabilitetsproblem i egentlig dynamisk mening är det dock inte fråga om här. Problemet har lika mycket relevans för rent statiska som för dynamiska system. Det kan enklast och mest allmänt formuleras som ett multiplikatorproblem. Är det så, att det i praktiken är omöjligt att undvika, att störningar ibland för en tid framkallar avvikelser från målen, då är det tydligen

¹ Frågan kommer i viss mån att behandlas av Ragnar Bentzel.

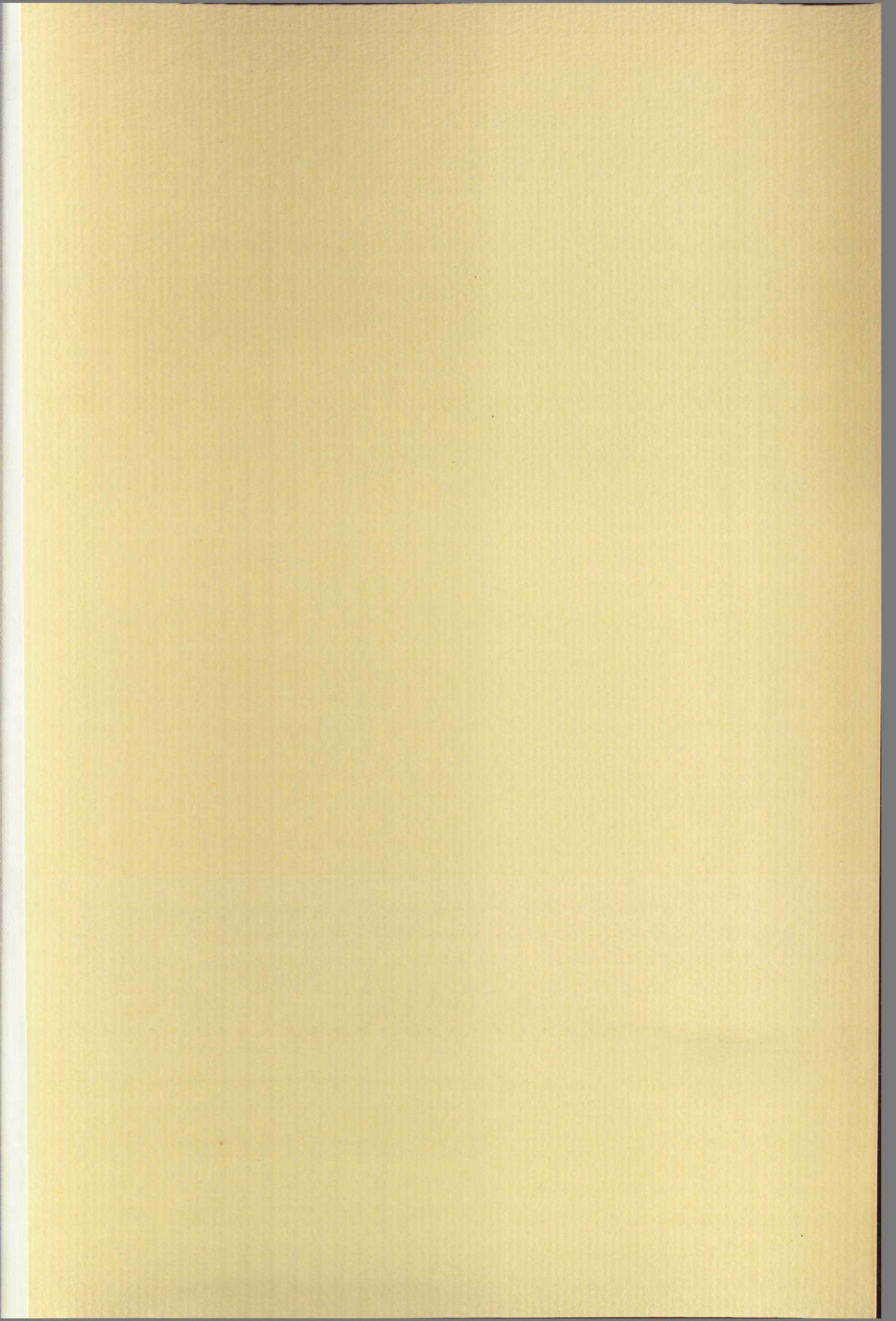
önskvärt, att störningarnas (statiska eller dynamiska) multiplikatorer med hänsyn till målstorheterna blir så små som möjligt; i vårt fall skall alltså störningarnas sysselsättningsmultiplikatorer och konsumtionsprismultiplikatorer vara så små som möjligt. Utgår man från ett givet ekonomiskt system med given inriktning av det offentligas finanser, dvs. med givna skattenormer, utgiftsnormer etc., är alltså frågan, i vilken mån en förändring av finansernas inriktning kan minska dessa multiplikatorer. Man kommer härvid sannolikt att ställas inför besvärliga avvägningssproblem, vars lösning kräver en (av politikern uppställd) »välfärdsfunktion», ett »måindex». En given förändring av det ekonomiska systemet kan ju tänkas öka vissa störningars multiplikatorer och minska andras. Och prismultiplikatorer och sysselsättningsmultiplikatorer behöver inte påverkas på samma sätt; övergår man t. ex. från en indirekt skatt som beräknas per styck till en värdeskatt, talar mycket för att prismultiplikatorerna kommer att öka och sysselsättningsmultiplikatorerna att minska. Hänsyn får härvid även tas till de frekvenser med vilka de olika typerna av störningar kan väntas inträda.

Ett närmare studium av detta multiplikatorminimeringsproblem förutsätter, att man ställer upp en modell, som anses relevant för det existerande samhället med den givna inriktningen på det offentligas finanser, och sedan räknar fram, hur olika förändringar av normerna för det offentligas finanser påverkar de relevanta multiplikatorerna. Vi skall av utrymmesskal inte gå närmare in på frågan utan endast i all korthet framhålla vissa omständigheter som, vid den form som multiplikatoruttrycken erfarenhetsmässigt brukar anta, sannolikt leder till låga multiplikatorer och alltså ur denna synvinkel kan anses befrämja politiken. Höga marginalsatser, det gäller såväl direkta som indirekta skatter, och höga transferingssatser (om transfereringarna varierar omvänt med inkomsten) torde i allmänhet leda till låga sysselsättningsmultiplikatorer. En starkt progressiv beskattning kombinerad med höga arbetslöshetsunderstöd torde alltså från denna synpunkt vara önskvärd. Om samma förhållande gäller för prismultiplikatorerna är mera tvivelaktigt. Visserligen finns det en tendens till samvariation i sysselsättnings- och prismultiplikatorerna; sysselsättningsförändringar leder till förändringar i företagets gränskostnader och därmed även i priserna, och ju större sysselsättningsförändringen är, desto större tenderar kostnadsförändringen att bli. Men andra omständigheter verkar i motsatt riktning; skatterna ingår ju i vissa fall även direkt i prisbildningen som kostnadselement, och på grund härav kan skatteomläggningar, som leder till lägre sysselsättningsmultiplikatorer, mycket väl samtidigt ge upphov till större prismultiplikatorer. Vidare anses ofta s. k. »money-illusion» i det offentligas utgifter verka dämpande på de ekonomiska fluktuationerna. Denna »money-illusion» innebär helt enkelt, att vid oväntade prisförändringar fasthåller det offentliga de en gång planerade utgiftssummorna i stället för att låta utgiftssummorna automatiskt fluktuera med priserna, jfr kap. 3, där det offentligas »efterfrågekurvor» diskuterats. Vid stigande priser skulle då det offentligas mängdmässiga efterfrågan automatiskt minska, och detta anses stabiliserande. Även här är emellertid verkningarna knappast entydiga. Tänker man sig nämligen en stör-

ning, som på samma gång leder till prisstegring och sysselsättningsminskning, kommer en dylik »money-illusion» i det offentligas utgifter givetvis att minska störningens prismultiplikator, men samtidigt måste ju också störningens (negativa) sysselsättningsmultiplikator öka (i absolut värde). Frågan om budgeten som »built-in-stabilizer» är alltså, som dessa enkla exempel visar, avsevärt mera komplicerad än som framgår av den vanliga diskussionen kring dessa frågor. I den vanliga diskussionen utgår man nämligen som regel från att graden av »stabilitet» kan mätas med förändringarna i en enda storhet, t. ex. nationalinkomsten i pengar räknat, eller bruttonationalprodukten i fast penningvärde e. d.; det som här komplicerar frågan är, att vi här har flera mål och därmed också får flera mått på graden av stabilitet, och dessa mått behöver inte peka i samma riktning.

5. Sammanfattning

Vi har i detta avslutande kapitel försökt skissera vissa problem, som uppstår i förbindelse med osäkerheten i de nationalekonomiska kunskaperna och svårigheterna att förutse eller tillräckligt tidigt observera de störningar, som drabbar samhällsekonomin. Som vi sökt visa, kommer även dessa omständigheter i allmänhet att öva inflytande på valet av medel. Något förordande av speciella typer av medel leder dock osäkerhetsmomentet knappast till; speciellt finns det ingen anledning att tro, att osäkerhetsmomentet i allmänhet skulle bli utslagsgivande, när det gäller valet mellan penningpolitiska medel och finanspolitiska medel. Vår hittillsvarande allmänna grundsynpunkt, att medlen får utväljas med tanke på den konkreta situation, som skall bemästras, rubbas inte av det förhållandet, att politiken utspelar sig i en värld av osäkerhet.

Statens offentliga utredningar 1955

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagsiftning. Rättskipning. Fångvård.

Vidlyftiga rättegångar. [10]
Sekretessen vid förundersökning i brottmål. [17]
Ny bagerilag. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. [24]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Administrativt rättskydd. [19]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Bostadskollektiva kommittén. 3. Tvätt. [8]
Peningvärdeundersökningen. 1. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. [13] 2. Finanspolitikens ekonomiska teori. [25]
Pris och prestation i handeln. [16]

Hälsa- och sjukvård.

Statens sjukhusutredning av år 1943. 8. Rationalisering av sjukhusdriften. [14]
Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. [18]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. [1]
Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. [5]
Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. [7]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Vattenvården. [6]
Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. [9]

Industri.

Handel och sjöfart.

Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. [2]

Kommunikationsväsen.

Elkraftutredningens redogörelse nr 2:20—21. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. [15] 22—24. Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. [22]
Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företag, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. [23]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Psykologisk utbildning och forskning. [11]
Handelsutbildningskommitténs betänkande och förslag. 2. Yrkeskolornas handelsundervisning m. m. [14]
Det döva barnets språk- och talutveckling. [20]
Tekniska skolutbildningen. [21]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Nordiska parlamentariska kommittén. 9 och 10. Nordiska post- och teletaxor. [3 o. 4]